

SZABÓ DEZSŐ
A BŐLECSŐTŐL
BUDAPESTIG

255.404

SZABÓ DEZSÓ:
A BÖLCSŐTŐL
BUDAPESTIG

OSZK

NEMZETI SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

*Copyright by Szabó Dezső
Budapest, 1944.*

Minden jog a szerzőé.

255.101

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

V346-5163 / 1965

Felelős kiadó: Szabó Dezső.

Bethlen-nyomda Rt. Műszaki igazgató: Lombár László.

ELŐSZÓ

Életrajzom e külön egészet jelentő része *betűhűség*-gel úgy jelenik meg, amint jobblétre szenderült füzeteim adták. Teljességgel nem tudom megérteni, ha egy író egyszer már megjelent művén újabb kiadásnál változtat, javítgat, foltozgat. Mikor valamit megírok: azt az akaratom fölötti akaratom diktálja, logikai és ösztönös énem teljessége és inkább belenyugodnék abba, hogy valamelyik művem örökre feledésbe menjen, mintsem hogy csak egy betű változtatás is történjék rajta. Kiadó és közönség nem létező tényezők a szellemi alkotás szuverénitása előtt. A kiadónak, mint a színházi rendezőnek is, vak hűséggel kell követnie az alkotó Géniusz parancsát s még csak gondolnia sem szabad arra, hogy közbeformáló véleménye legyen. Ami pedig a közönséget illeti: a Géniusz parancsolja meg művével, hogy mi tessen neki, a Géniusz irányítja őt. Nem szellemi alkotó, hanem betűhetéra az, aki lesi, hogy mi tetszik a közönségnek és aszerint pojácáskodik ki mondatokat magából. Az viszont természetes, hogy mikor írtam ezt az életrajzot: engedelmeskedtem a mai idők fegyelmének és nem vétettem a mindenkire kötelező egyetemes tilalmak ellen. Meg is volt az az elégtételem, hogy az illetékes ügyészség soha egy betűt sem kifogásolt életrajzomban.

Ennek a műnek nem adhatnám franciául sem a *Mémoires*, sem a *Souvenirs* címet. Abszolút lélektani tévedés volna ezt az életrajzot visszaemlékezéseknek minősíteni. Kevés túlzással azt mondhatnám: hogy ez az életrajz egyáltalán nem visszabarángolás a múltba. Amiket magunkba élünk a világból és amiket visszafelelünk a világ ránkhatásaira: mindig jelent, mostat jelentenek éniinkben és folytonosan tényezők életünk megélésében. Egész eddigi életem, minden élményem és tettem ép olyan élő, aktuális, ható eleme

énemnek, mint a mai nap élményei és tettei. Ezt az örök jelen-énemet élem még ebben a műben a mai napok változásai közt. Ezért van, hogy sokszor a mai nap eseményeibe, benyomásaiba, problémáiba csúszom át, vagy a jövő kérdéseit boncolom: mert múlt és mai napok: elválaszthatatlanul egyazon aktualitása énemnek. És a teljes-énnek ez a teljes kihangzása hozza magával azt is: hogy ebben az életrajzban minden műfaj ott van. Elbeszélés és dráma, líra és értekezés, szatira és óda és minden egyéb váltakozó árammal ömlenek elő életemből. Hiszen talán éppen azért írtam ezt a művemet kivételes gyönyörűséggel, mert teljes életem kifeszenghette magát dús tovaomlásában.

Igen, olvasócskám, megvallom, hogy ezt a művem, ezt az egyetlen nagyon szeretem. A többi... jobb nem beszélni róla. A többiben az a Szent Sebestyén voltam, aki maga készíti és maga adja a kezekbe azokat a nyilakat, amelyeket rálövöldöznek. De ebből a művemből hiányzik nagy eredendő bűnöm: az akarat és a cél. Egy sugárzó életű telivér embercsikó boldog szétnyargalása ez saját énje prerijén és őserdejében. És sehol egy mondattal sem adok senkinek jogot arra, hogy eszébe jusson: ez a csikó már hatvannégyéves.

Olaszó kománé és koma: mikor ezt a könyvet kezeitekbe veszitek, tudjátok meg, hogy nem könyv van a kezeitekben, hanem az én életem a reggeli nap gazdag jóságában. Ezért ne irodalmi szemmel olvassátok, hanem éljétek meg egész emberségetekkel. És nagyon szegény lélek lesz az közületek: aki irodalmi ítéleteket pörsen ennek a szemei előtt tovaomló emberfolyó láttára. Engedjétek oda magatokat teljes odaadással a történő emberi lélek hullámainak. Legyetek jók a jóságában, gyermekül huncutok gyermekhuncutságaiban, magasba mozdulók első szárnycsapásaiban, vele történők élete minden változásában. Bizony mondom: gazdagabbak lesztek, mikor a végén leteszitek a könyvet.

Rákóczi-tér, 1943. október hó 18-án

SZABÓ DEZSŐ.

ÉLETEIM: SZÜLETÉSEIM, HALÁLAIM, FELTÁMADÁSAIM.

1.

Születtem: 1879. június 10-ikén Kolozsvárott a Felsőszén-uccában (később: Trefort-ucca) az egyik egyetemi melléképület gyárkéményszerű nagy kéményében, ferdén szemben a Dunky fényképész villájával. Ez a különös születési hely nem jelent sem korai különbségi hajlamot, sem útlkorán jelentkező feltűnési viselkedést. Egyszerűen: akkor az illető egyetemi épület helyén az én szülőházam állott. És Anyám sokszori elbeszélése szerint az a szoba, ahol megindultam gyönyörű és fájdalmas útamra: pontosan ott volt, ahol most ez a hosszú kémény pipál az égbe.

Nyolcadik, s ha az előttem holtan született két gyermeket is számítjuk: tizedik gyermeke voltam Szabó Józsefnek és Mille Máriának. Utánam még három leánygyermek született. (Árpád, Jenő, Ilona, Mária, József, Gyula, Erzsébet, Dezső, Katica, Margit, Irén.)

Születésemkor tragikus árnyékok hajlottak a családra. Az anyagi helyzet a család népesedésével mind jobban súlyosodott. Apám mindinkább idegen vendég lett a családban. Születésem évében, apámat kivéve, súlyos difteritiszen ment át az egész család. Közvetlen születésem előtt pedig két testvéremet: a tízéves Gyulát és a hatéves Jóskát vitte el ez a betegség. Mária már azelőtt jóval ugyanebben a betegségben halt meg.

Apám levéltáros volt a kolozsvári törvényszéknél. Ha hitelezői néha sürgető levelet küldtek neki: ő önérzetes és pátétikus válaszai alá Nagyajtai és Bögözi Szabó Józsefnek írta magát. Máskor csak Szabó József volt. Az otthoni esti legendák szerint pedig családja az udvarhelymegyei Bögözről származott, ahol az ősrégi székely familia dús lakomá-

kon látta vendégül hol Attilát, hol Csabát vagy más bozontosan ősi székely urat.

A valóság azonban lényegesen kevésbé rabonbános és ezek a legendák valószínűleg a Jókai—Petőfi-féle nagy székely szerelem ígérete alatt keletkeztek. Apám apja, szintén Szabó József, aki születésemkor már nem élt, építő-ácsvállalkozó volt a Hóstáton s meglehetősen jómódú ember volt. Kétségtelen, hogy apám családja Kolozsvár „hóstátinak” nevezett lakosságához tartozott. Ehez az ősi képletű értelmes, dolgos, de veszekedős, makacs, kuruc és kuruckodó kálvinista magyar fajhoz, melyhez oly sokban hasonlít Szilágyságban a Kémer-vidéki kálvinista magyarság. Apám anyja egy Fazekas nevű kálvinista magyar családból volt, de én már nem ismertem. Erről a családról mindössze annyit tudok, hogy egyik tagja honvédezredes volt Budapesten s nagy-gyéren levelezett a családukkal. Apám családjáról is meglehetősen keveset tudok. Egyik testvére: Zsuzsanna jócskán elzüllött s nagy boru volt a családban, ha öt-hat évben egyszer ellátogatott hozzánk. Másik testvére: Róza néni, egy építés-vállalkozóhoz ment férjhez, jómódú volt, de rettenetesen fősvény. A hiteles boszorkányt ma is csak Róza néni képében tudom elképzelni. Apám egyik elsőunokatestvére: Szabó Pepi, K. Papp Miklósnak, a Magyar Polgár szerkesztőjének volt a felesége s a kolozsvári színház ismert tagja. Gyermekkoromban sokszor láttam: arca, feje hú mása volt az apáménak.

Ez az arc és ez a fej határozottan nem volt mindennapi. A fej hosszúkás, halántékainál kiszélesedő, nagyszerűen mintázott, minden részében tökéletes arányú. A homlok magas, domború. A szemek erősen, majdnem metszőélesen néző kék szemek, melyek csak ritkán lágyultak valami távoli révedezésbe. Az orr merészen szabott tökéletes vonalú félsasorr. A száj kicsiny, élénk vörös peremű, alsó ajka kissé előre biggyedt. Ez a száj, az élesen néző szemek és az orr zsarnoki gögöt és erős parancsot mondtak. A két arc sovány, erős életű vonásokkal, az áll szabályos s kissé dacosan előre álló. Ez a fej és ez az arc határozottan arisztokratikus volt, uralkodásra született lélek domborúsága. A szőkés játéku barna haj nagy része már harmincas éveiben elhullt. Mikor én ismertem, már csak egy nagy tincs

volt meg belőle. De ezt olyan ügyesen borította egész fejére, hogy első látásra nem látszott kopasznak. Az orr alatt egy roppant dacosra pödört barna bajusz kuruckodott.

Mikor én gyermek voltam, apám már benn volt az ötvenben (1833-ban született) és a bor már javában folytatta rettentő himzését az orron s a kék szemeket már apró véres erek futották át. De akkor arcának általános benyomása még mindig emlékeztetett a régi férfiszépségre. Legfeltűnőbb volt rajta dárdaegyenes dacos testtartása. Kb. 170 cm. magas termetét olyan kihívó egyenességgel hordozta, mintha mondta volna: — Uristen, neked vannak napjaid, csillagjaid, villámaid, mennydörgésed, papjaid. De azért én Szabó József vagyok és te nemigen zsenirozol engem.

Pályája, élete, lelke, hullása: a negyvennyolcas ifjúság legtöbbszörének a sorsa volt. A szabadságharc mint tizenötéves gyermeket találja a kolozsvári református kolégyomban. Ott hagyja tanulmányait, beáll katonának s mint „honvéd-jäger” rajong és csodálkozik az Erdélyben tántorgó magyar hadsereg nyomán. A puskaport elég távolról szagolgatta, de azért ez a gyerekkori eposz megadta egész élete pátoszát s a jogot arra, hogy mint „utolsó kívánságát” egész életén át felemelgesse: sírkövén csak ennyi álljon: — Itt nyugszik Szabó József, negyvennyolcas honvéd. — A forradalom bukásakor elfogják és pár heti nagy-szebeni áristom után néhány nyakleves s a szülők pénzál-
dozata árán visszatérhet könyveihez a kolégyomba.

Természetes: hogy ez a csatatérről visszakergetett ifjúság már nem nagyon illik a régi jászolhoz. Inkább rajong, szónokol s jóhiszemű megjátszással domborítja életbe a nemzeti tragédia arcait. Egyik október hatodikán (talán 1850-ben, vagy 51-ben) a református kolégyom az egész kolozsvári helyőrséget riadalomba hozta azzal, hogy este fénybetűkkel kitette az iskolaépület homlokára Tompa gyönyörű panaszát:

*A sebzett vad a rengetegben
Kinjának hangot ad,
S magát az elgyötört magyarnak
Kisírni sem szabad.*

Apám borozgatás közben barátjainak mindig úgy mesélte, hogy ez az ő ötlete volt. De lehet, hogy más borozgatásoknál mások mesélték magukénak a hőstettet.

Az érettségi után teljesen a honfibúsulások és honfibuzdulások egész élettel játszott szerepeinek adta magát. Végzetesen: minden odahatott, hogy ezt a megnyerő külsejű, jóeszű, lobogó temperamentumú fiatalembert a meddő és szomorú mámorok lejtőjére vigye. Kifogyhatatlan szónoki képessége volt a Kossuth, de méginkább Wesselényi módorában s hosszan zengő mondataiban ott volt a kor minden kedvenc szóvirága. Írt kellemes verseket: Tóth Kálmánosan Petőfieseket, sőt, ha szerelemről volt szó: Vahot Sándorosan gyengédekét és érzékenyekét. De legvégzetesebb tehetsége elragadó hegedű-játéka volt: az akkori leghíresebb cigányprimások magukkal egyenlőnek tüntették ki. Így minden képessége és az akkori nemzedék egyetlen szociális tartalma: a honfibúsulás és ellenzéki dac egyaránt lökték a pohár, a több éjszakán és napon átnyuló sírva-vigadások felé. Hiszen e nemzedék szemében ez nemcsak evés és ivás: de misztikus áldozás volt a ledöfött Haza oltárán s a felrázott ököl tiltakozása az eltipró hatalom ellen.

Ez a folyton legnagyobb hullámaiban lávázó rajongás vitte ki őt és több kolozsvári társát Olaszországba, Garibaldi mellé, ahol két évig katonáskodott, ha jól tudom: Tüköry ezredes alatt. E két évről semmitsem tudok, mert a családban sohasem beszélt, sem múltja dolgairól, sem egyébről. Ez az annyi pohárköszöntőbe, szóvirágba feszengető élet otthon rideg és teljesen szótlan volt. De bennem, a kietlen évek nagy elhagyatottságaiban sokszor feltámadt a szelidhumorú harag: mért nem tudott ott világra csókolni engem! Ott, ahol az építő kéz felé segítő kezek nyulnak s a zászlónak elhívott embert hívő szívek sokasága követi.

Két év múlva visszatért társai legnagyobb részével: folytatni az előbbi életet. És mert a szülői források elapadtak: hivatalt vállalt. Először a megyei levéltárnál, aztán a törvényszéknél. És hogy a harmincadik év is belebúsított a honfibújába: szerelmes lett anyámba, verseket írt hozzá, feleségül vette. És lett Szabó család, lett Szabó Dezső s nekem kellett fizetnem a temetők minden tartozását.

Anyám: nemes Mille Mária, nemes Mille János és Zilahi Kiss Anna lánya, a kolozsmegyei Türen született keresztlevélmásolata szerint 1845-ben, anyám szerint, aki ezt a másolatot tudatos hamisításnak tartotta: 1843-ban. És tekintve, hogy a falujában a forradalom alatt lezajlott jelenetekből annyira és oly élesen emlékezett vissza: én is az ő állítását tartom helyesnek. Családja mindkét ágon régi kálvinista család volt. A Millék a 17-ik század első felében kaptak nemességet I. Lipót uralkodása alatt. Származásukra két lehetőség van. Vagy egy magyar családnak adták a vegyes nyelvű Kalotaszegen vagy Biharban ezt a vagy deák, vagy román nevet. Vagy a család eredetileg román eredetű volt. Több ok — bár inkább ösztönös okok — e második esetet tette bennem eldöntött bizonyosságúvá. Kétségtelen: a család egy több századdal ezelőtt (valószínűleg a reformáció kezdetén) történt román beolvadás eredménye. Természetesen: a századok folytán úgy összekeveredett a környék kálvinista magyarságával, hogy román eredetük tudata teljesen kiveszett belőlük. A türei kálvinista templom gyermekkoromban még több tárgyán ott hordta a felírást, hogy ennek, vagy annak a Millének az ajándéka.

És mégis: honnan van bennem a *bizonyosság* a latin eredet felől? Először is: annak a két-három Millének, akit életemben láttam: tökéletes római feje, arca, arcéle, minden mozdulatuk született méltósága, melyet sem nyomorúság, sem társadalmi hanyatlás nem tud kiölni egy faj organikus emlékezetéből. Érdekes volt látni, hogy amint anyámat a hetvenes életkor vége felé megtámadták az öregség minden gyengeségei s a szenvedések mindennap kínpadra vonták: a meggyötört öregasszony feje, arca hogyan teljesedett napról-napra római maszkká, hogyan tűnt elő tökéletes tisztaságában, mintegy az örökkévalóság számára faragva: Volumnia, a római matróna, akinek született királyságát semmilyen szenvedés el nem homályosíthatja.

De a másik ok sokkal mélyebbről és döntőbben hatott rám. Már igen fiatal koromban észrevettem, hogy két olyan sajátság van meg bennem, s mindkettő majdnem a végletekig kifejlődve, amely két sajátság nem igen szo-

kott egy és ugyanazon ember bőrén belül találkozni. Az egyik: az ösztönös és a tudatalatti életnek végtelen gazdagsága, az intuicióknak, a megérzéseknek mohó szétgyökerezése emberekbe és dolgokba. Mintha a világ eleven húsából még ki nem vált ősállat volnék, ki érti a testek néma beszédét s mint a fiatal szerető szeretője testén: a világ legfinomabb tapintásaiban távoli haragokat, illanó titkokat, mélyre rejtett arcokat szimatol meg. A másik: az a kényszerítő belső forma, velem született szükségszerűség: hogy mindent, lelkem, életem egész tartalmát folyton egy logikai rendszer szigorú egységébe rendezzem és minden megéltet a raison matematikai képletével tudjak kifejezni. Ez a másik sajátság annyira latin elem bennem, hogy a francia kultúra fejlődésem magától értetődő, természetes formája lett. És az a sajátos, hogy ez a két sajátság nem csak hogy nem igyekezett egymást megsemmisíteni, hanem ellenkezőleg: minél inkább fejlődött az egyik, annál inkább gazdagodott a másik.

Anyám gyermekkoráról kissé többet kell beszélnem: mert itt érzem talán leggazdagabb forrásomat. Apja, Mille János, a forradalom után beleesett abba a tétlen búskomorságba, melynek e korban annyi áldozata volt. A család több tagja életével áldozott a fellobbanó magyar reményiségért. A vagyonka nagy részét elvitte a Kossuth-bankó. A megmaradt valamicskével János úr nem törődött: teljesen az itálnak adta magát. A nagyobb testvérek már az élet útjait futották, kiki a maga végzete szerint. A család egyik férfi tagja kb. harminc éves korában úgy eltűnt a háztól, hogy soha nyomára nem akadtak. Egy másik férfitestvér megőrült. János úr élete is csak egy nehéz láz szomorú látomása volt egy tétlen merengés s az ital víziói között. Szegény kisgyermek Máriának mennyit kellett aggodnia, remegnie e sötét tántorgású élet mellett. De azért végtelenül szerette apját, akinek nagy ellágyulásai voltak a kislány számára. A kislány esténként fekuporodva egy székre, odanyomva arcát az ablaküveghez, addig nézett farkasszemet a sáros, pusztá faluval és az ijesztő éjszakával, míg apja léptei fel nem döngtek a kapu előtt. Néha ott, ezen a széken találta a gyermeket a reggel, elpilledve, mintegy belefagyva a várás feszült mozdulatlanságába. És

hányszor volt irtózatos a hazatérés, mikor az apát, mindjárt beléptekor letaglózta a mámor, vagy csúnya szavakat kergetett az ajkára. Az öt-hatéves gyermeklány ezer gondoskodással tudott gyámola lenni ennek a zuhanó léleknek. Vacsorát melegített neki, felszolgált, székéhez vagy ágyához segítette, édes gyermekszavakkal legyűgyögte a mámor haragjait s felcsiholta az apai szívet az ital rosszaságai alul. De néha az apa mindjárt az ital első jóságában hazajött. Ilyenkor mindig hozott valamit a gyermeknek: piros gyógyi almát, barna tordai pogácsát, erdőn fogott kis madarat, miegymást. Ilyenkor nem gyújtottak világot, hiszen a gyertya és a fotogén igen drága fűszer voltak ebben az időben a faluban. A nagy nyitott tűzhelynél vacsoráltak s az apa felfakadó lelke meleg szólombokban hajlott az elragadott kis lélekre. Hogy ezentúl egészen más ember lesz, nem fog többé egy kanál bort inni. Dolgozni fog, megújítja az öreg házat, visszaadja a földnek régi életét, lesz lágy kenyér és édes szőlő a Mille-életen. És mindezt csak érte fogja tenni: Máriáért, az ő egyetlen édes gyermekéért. Mert ő csak érte van a világon s ha Mária nem volna, már rég elment volna a türei rögök alá. — Üsd meg, köpd le, édes gyermekem a saját apádat, ha mégegyszer itallal fog hazajönni, — mondta neki nagy csókok és édes cirógatások között.

Ilyenkor, vacsora után, órákig betűket rajzolni tanította a kislányt a tűzhely hamvában és zsoltárokat énekelgettek együtt be az éjszakába. Aztán jött a holnap: új elbukással az apa, új szenvedéssel a gyermek számára.

Ezekben a korai árnyékú években nőtt a gyermekbe az az anyaság, mely később egy népes családot félszázadig tudott védeni a végzet ellen. És amelynek átsugárzása szárnyaaim leghatalmasabb lendítő ereje lett.

Mintegy kilenc éves lehetett anyám, mikor már apja annyira elborult, úgy odagurult végzetes szenvedélyének, hogy a rokonok s a falu vezetőinek tanácsára elhatározták: elküldik a kis leányt valamelyik rokonhoz, hadd nevelődjék megfelelőbb környezetben. A választás anyám anyjának egyik testvérére, Zilahi Kiss Istvánra (de lehet: Mihály) esett, aki egyik erdélyi gróf gazdatisztje volt a Szilágyságban (vagy az erdélyi Hegyalján?).

A gyermeknek tehát el kellett válnia öreg dédelgetett gyermekétől: édesapjától. Felpakolták kis batyujával egy szekérre és sok napi hosszú utazásban elvitték nagybátyjához. Nagybátyjának igen népes családja volt s igen jó módja. Második fia, Zilahi Kiss Béla később az Ellenzék munkatársa s a Kolozsvári Színház főrendezője, azután Budapestre költözve, mint a Budapesti Hírlap belső munkatársa *Junius* írói álnéven országosan ismert ember lett.

De a nagy szeretetre, tiszta rajongásra született gyermeknek hideg volt az új otthon. Lehet, hogy a nagybácsi felesége sem szerette túlságosan a kis falusi rokont. És ekkor történt életének első csodája, mely egész szárny-szélességében mutatta meg ennek a léleknek hihetetlen erejét. A gyermek, ki oly szent türelemmel bírta el apja szörnyű tántorodásait: nem tudta elviselni ezt a nagy hűvös-séget a szíve körül. Legszükségesebb holmiját egy kendőbe kötve megszökött nagybátyja házából. És ez a kilenc éves kislány, szekérről szekérre kérezkedve, gyalogolva, hálva irgalmas lelkeknél, kérdezősködve uti vándoroktól, több mint két heti vándorlásban, át az akkori Erdélyen, haza tudott menni a tragikus fedél alá. Ahol súlyos árnyékok marcangolták gyermeklelkét, de egy hulló lélek minden megmaradt gyengédsége övé volt. Egyetlenegyszer mesélte el anyám ezt az útát és ez életem egyik legmaradandóbb emléke. Milyen szegény, stilizált, irodalmilag kikészített ehhez képest a Dickens Copperfield Dávidjának ismert menekülése.

Előbb-utóbb azonban mégis meg kellett válnia a fájdalmas otthontól. A szülei ház nem jelentett semmi jövőt a fiatal lány számára a mindjobban elnehezedő apa mellett. Serdült leánykorában anyjának egy másik rokona, a vagyonos Kiss János kérte magához, kinek feleségén kívül nem volt más családja. A fiatal lány itt igazi otthont talált, szeretetet és gondos nevelést. Innen vitte el a Szabó József „égő szerelme” elrendeltetett szenvedései útjára.

Mert a szerelem „égő” volt mindkét részről, teljesen úgy, amint azt a Tóth Kálmánnal folytatódó Petőfi kora megkívánta. Máig is ez a két élet mutatja nekem a legtisztábban, mintegy matematikai képletté sűrűsítve azt a tényt: hogy az egyesek még magánéletük legkülönb, leg-

sajátosabb rezdületeiben, életmajszolásuk, szenvedélyeik legrejtettebb mikéntségében is, mennyire a kor egyetemes életformáit élik. Hiszen ez a szerelem is, bármily mély és őszinte volt első virágzásában: voltaképen abból a rajongásból fakadt, melyet e kor vallásának lehet nevezni. A fiatal lány mély révülettel mint fehér kötényt tartotta lelkét az égő virágú szóbokréták alá, melyet a csinos fiatal férfi a kor fájaldmáról, az elbukott szabadságharcról, a mult s csak az iménti napok hőseiről és az irodalom nagyjairól kiviharzott magából. Lelkük e közös vallásán át még a férfi hibáit, mulatozásait is mint a nemzeti fájdalomnak hozott áldozatokat tekintette. Az esküvőn a menyasszony, vállalva a kor néma tüntetését, fekete selyemruhában volt. Ezt a ruhát egész életén át érintetlenül megőrizte s mint nyolcvanhárom éves csendes menyasszony, ebben a ruhában követte csontvőlegénye hívását.

A fiatal nő boldogsága nagyon rövid volt. Apám már az első hetekben sem tudott ellenni a zajos pajtások, a zengő toastok, a kilendítő mámorok s hegedűjátékának hálás közönsége nélkül. Eleinte úgy segített a dolgon, hogy nagy társaságokat hívott a házhoz és néha napokig tartott a dínom-dánom az új otthonban. Természetes, ezt nem lehetett a végletekig bírni. De különben is: anyám nem tudta eltitkolni, hogy ezek a barátságos tatárjárások mély ellentétben vannak mindazzal, aminek ő otthonát látni szeretné. Erre aztán a fiatal férj mind sűrűbben talált ürügyet, hogy elmaradhasson hazulról s a megszokott hejehujákkal etesse szenvedélyes lelkét. Anyámnak, ki oly fájdalmasan korán tanulta meg az éjjeli várásokat az apai házban, most megint bőven kijutott ez a szerep. Mert titkos, tudatalatti rögzött gondolata volt ennek a megváltásra született léleknek: hogy amíg ő aggódik és fennvirraszt, addig nincs minden elveszve, az még mindig védelem azok számára, akiket szeret.

Most akadt mégis egy nagy vigasztalás is: az olvasás. Mint megkínzott madár tépte ki magát valósága ketrecéből a betűk végtelenségébe, hogy ott megtalálja lelkének minden valóságnál szükségesebb irreálításait. Elolvastott minden elképzelhető magyar regényt, a legkiválóbbaktól a leggyengébbekig. De olvasta talán az összes akkor

magyar fordításban meglévő francia, angol, olasz és német regényeket. Az oroszok közül azonban csak Turgenyevet ismerte. És hosszú éjszakákon át szívta magába a magyar költők verseit, az idegen költőket pedig a Szász Károly szomorú fordításaiban. Bámulatos emlékezete hihetetlen éles-séggel tartotta meg az olvasottakat.

Ezt a fiatal asszonyt, aki olyan komoly ihlettel nyílt meg az emberi génusz annunciációja előtt én nem ismer-tem. Hiszen mikor én 4—5 éves gyermek voltam, anyám már elérte a negyvenedik évét. És mégis hányszor láttam ezt a fiatal nőt, a nagy szeretet és nagy szenvedések e tiszta Máriáját, amint a kietlen külvárosi uccában, a kis lakásban a lámpa szelid öröme előtt ráhajlik a vigasztaló könyvre s szép arcát elöntötte a valótlán valóság gazdag élete. Mert szép volt ez az arc s első látásra lelked mélyére ment, mint az erdő lehellete, mint az istentisztelet kezdetén megzendülő orgonahang. A szép alkotású fejet, a mély írású szép római arcot átsugározta a szellem és a jóság nagyobb szépsége. A haj fekete, fénylő és dús volt. Ez a sötét haj még jobban kiárnyalta a halántékoknál erősen kiszélesedő szép nagy homlok fehérségét. A gondolat erejét, az elvállalt szenvedés méltóságát, a jóság nyugalma s az egész belső élet mély tisztaságát mondta ez a gyönyörű homlok. A két nagy sötét szem inkább mélyen ült, nagy nyugodtság tükrei, néha mégis néma sírással és mindig csodálatos meleg suhanásokkal. Ez előtt a két szem előtt nem lehetett hazudni, nem lehetett lázadni a jóság, a szeretet és a tisztaság parancsai ellen. Az orr klasszikusan szabott római orr, igen gyenge görbüléssel. A száj széles, kifejező, elcsitított keserűség, széles hívású jóság és sok lemondás megmondója. De néha édes gyermeki nevetéssel, vagy sajátos mélyreható iróniával. Az arcok sápadtak, világítók, fájdalmasak. A termet arányos, középtermet, kb. 164—5 cm. magas. Minden mozdulatában mély nyugodtság s valami pátosznélküli méltóság van. A kezek és lábak szép alkotásúak, igen kicsinyek. Legkésőbbi öreg korában sem volt 35. számú cipőnél nagyobbra szükség.

Nem ismertem emberi lényt, műveltet, vagy egyszerűt, időst vagy gyermeket: akire anyám első látásra ne

tett volna mély hatást. A városnegyedben, ahol laktunk, valóságos szentként tisztelték. Kis iskolás társaim a megismerés első percétől kezdve rajongtak érte. Azok közé az igen ritka emberi jelenségek közé tartozott, akit egyetlen rövid érintkezés után sem lehetett soha elfelejteni.

Ez az egész étellel való átmenekülés az írt világba, a már meglévő hajlamok segítségével sajátos abszolút lelki formát teremtett meg benne. A könyvek legtöbb vándorára van élethatása is az irodalomnak. Befolyásolja látásukat és általában azt, hogy hogyan veszik magukba a világot, hat ítéleteik kialakítására stb. De anyámnál nem csak ilyen hatásról volt szó. Nála az irodalom-világ *abszolút teljességben* behelyettesült a való helyébe. Pontosabban: ő a való, az élt világot az olvasott világ szemeivel, moráljával, levegőjével látta, ítélte, lélegzette. Az olvasott világ alakjain át ismerte meg az emberek belső formáját s a „költői igazságszolgáltatást” a gyakorlati világ abszolút érvényű kialakuló erejének, az Isten minden pillanatnyi tevékeny vigyázásának hitte. Az örök gyermek abszolút hitével hitte: hogy a tisztaság, a jóság, a becsület, őszinteség, hősiesség, szánalom, önfeláldozás nemcsak lelki szépségek, hanem a gyakorlati világ elpusztíthatatlan érvényesülési eszközei. Hogy a gonosz, a becsstelen csak muló sikereket érhet el, de már itt a gyakorlati világban, a mindennapi szükséges események kikerülhetetlen kényszere folytán eljut büntetéséhez, mert az az embervilág gravitációja, hogy a rossz bűnhődjék. És hogy a jó, a tiszta ember előbb-utóbb érvényesül, mert ez nemcsak isteni rend, hanem a földi emberközösség egyetlen higiéniája. És a jó minden szenvedése csak biztosítéka eljövendő győzelmének.

Ez az abszolút átmenekülés az igazságszomjas ember valótlán valóságába: egy hajszálni kékharisnyaságot sem jelentett nála. Ennél a természet mély ritmusaiban történő gazdag életnél elképzeini sem lehetett semmi nagyképűséget vagy mesterkéeltséget. De jelentett egy olyan világlátást — minden szenvedés és szörnyű tapasztalat dacára — egész hosszú életen át, mely tényleg csak a szentek vagy a gyermekek boldog tulajdona lehet. Az ő látásában a történelem nagyjai homálytalan hősök voltak, akik csak és csupán azért születtek, éltek s végezték a sok ezzel járó

strapát, hogy: „boldogítsák és szabaddá tegyék a népet, a milliokat”. Politikában a kormány és az ellenzék harca a gonoszok és a jók harca volt. Az önzetlen, csak a népért élő ellenzéki képviselők küzdelme az önző, a népet elnyomó és kizsákmányoló kormánypárti elemek ellen. Ha hallotta, hogy valahol az életben valamelyik ismerősünk csel vagy más gonoszság útján, valami jóhoz: álláshoz, vagyonhoz jutott: egész bizonyosra jövendőlte, hogy nemsokára valami büntető tragédia fogja érni az illetőt. Az olvasott élet e teljes átvalósulásának volt egy kedves következménye, amelyért sokszor tréfásan kötekedtünk vele, amit ő édes derült humorával túrt. Gyermekait és ismerőseinket az alkalom tartalma szerint a regényalakok neveivel hívta, hogy jobban fogja a belső valóságukat. Egyetlen egyszer veszttem össze Katica hugommal és akkor megkarmoltam a kezét. Anyám így szidott: — Te Straff, te Vajdár Benjámín, majd adok neked, hogy örökre elmegy a kedved az ilyen gyilkossági kísérlettől. — Természetesen, csak úgy érezhettem e szavak teljes súlyát, ha tudtam, hogy Straff milyen szerepet játszik az Uj Földesúrbán és Vajdár Benjámín az Egy az Istenben. Jenő bátyám egyszer zengő szabadságszónoklatot mondott az enyedi teológia egyik ünnepélyén. Anyám meghatva tette le az ujságot: — Na, Jenő tegnap igazán Marius volt. — Ez a Marius igazán nem római, hanem: a Nyomorultaknak egyik főszereplője. A lakásunk környékén lakók majdnem mindenikének megvolt a maga Anyámtól kapott neve, úgy hogy sokszor egyik-másik igazi nevét nem is tudtuk. Állandóan ilyen mondatokat lehetett hallani nálunk: — Hozott Ilona ecetet attól a vén Plankenhorstnétől? — Plankenhorstné a Kőszívű Ember Fiainak egy kellemetlen nénije, de nálunk a szomszédos Osztermanné, a boltosné volt. — Vagy: — Mama lelkem, jön Spanga! — Ennek a „Spangának” igazi nevét nem tudom, de a városnegyed adószedője volt. *Spanga* különben egyike a Mailáth országbíró három gyilkosának. — Vagy: — Hallotta, mama, hogy Surinőr tegnap részegen még Komoróczyval is ki mert kötni? — Ez a Surinőr, a *Mystères de Paris Chourineurje*, Zabola bácsi volt, a Felsőszén-utca félelmetes cigánykovácsa. Komoróczy pedig egy Házsongárdon lakó nyugalmazott kapitány, akinek igazi

nevére nem emlékszem s akinek anyám vad külsejéért és magános életéért adta ezt a nevet a *Csehek Magyarországon* világából.

Igy lett az olvasott világ az élt világ folyton termő mitológiájává ebben a millió gyökerű lélekben. És ebben a folyamatban nem az irodalom volt a létrehozó ok. Hiszen az csak e faluról hozott lélek természetes törvényei szerint szívódott fel áthasonult életté. A falu lelke, az ezer ijedtségű, ezer látomású, az igazság és jóság örök szomjától sóvárgó néplélek gazdagodott új életre benne. Ez a fiatal nő gyermekkorától kezdve csodálatos teljességgel szívta magába a falut: nyelve minden ízét és titkos hajlásait, meséit, dalait, bölcs mondásait, az arcok és testek kifejező mozdulásait a bennük átömlő élet megmondására. Az élet minden viszonyában ilyeneket lehetett hallani ajakáról: — Te is olyan vagy, mint az egyszeri favágó, aki... Ugy beszélsz, mint a kétarcú király, akit... Vigyázz, úgy ne járj, mint a kisbíró szarkája stb., stb. A nép ezer és ezer mondasba jegecesedett évezredes bölcsessége mintegy természetes ritmusa volt e nyugodt és tiszta elmének. És átmenekülése az irodalomba: népének menekülése volt a mesebe, hogy a rossz és jó ős világpárbaiba bele tudja hinni az igazság diadalát, a jóság, a szív abszolút jogát. A néplélek világteremtő erejével teremtette át olvasmányai segítségével a világot saját tisztaságának, jóságának és szeretetének teljes kinyújtóztatóságára.

És a gyermek sok szenvedése az apai házban, a nehéz éjszakákön át együtt énekelt zsoltárok, a tűzhely világánál felolvasott bibliarészletek, a nemzeti tragédia lelkéhez verődő hullámai, a romántikus irodalom patétikus mozdulásai a szenvedők, a megalázottak felemelésére, az újabb magános éjszakák szenvedései megteremték örök-gyermek lelkében, mint legfelső vigasztaló erőt: az elhivatás misztikus hitét. Az annunciáció forró titkaként terjedt el benne a mély hit, hogy ő azért szenvedett annyit gyermekkorától kezdve, azért van kiválasztva erre a csodálatos útra: mert ő a magyar Mária, ő fogja a világra szülni a minden magyar szenvedés megváltóját, az új, a győzelmes Kosuthot, a magyar Redemptort.

És a gyermekek születtek is szorgalmasan egymásután. Az első volt: Árpád, akinek már neve is egy új honfoglalás nagy reménységét mondta. Szép gyermek, nagy kék szemekkel, fürtös gesztenye hajjal, erős jóalkotású testtel. És igen szép tenor hanggal s bámulatos zenei hallással. De sehogysem akar megváltósan indulni a dolog. A gyermek az Istennek sem akar tanulni s már 9—10 éves korában csúnya hajlamot mutat az alkohol iránt. Folyton bukdosik a református kolégyomban. Tizenkétéves korában apám megunja a dolgot, kiveszi az iskolából, inasnak akarja adni. Anyám titokban visszairatja az iskolába, de a legközelebbi évnegyed végén *tiszta négyese* van, még a vallásból is. Osztályvezetője nevetve mondja, hogy ilyen bizonyítványt nem látott még. Anyám vérző lemondással egyezik bele a kikerülhetetlenbe. Nagy pártfogásosan beadják inasnak a *Flórián Testvérek* fűszeres céghez, melynek rendes vevői voltunk. Az első napon leküldik a gyermeket valami apróságért a pincébe, de hiába várják vissza. Mikor később eszükbe jut érte menni: a tizenkét éves fiút holtrészegen találják meg egy kiürített üveg mellett. Így indult meg az a szomorú élet, mely harminchét évvel később Kolozsvár egyik uccái árkában ért véget.

A második gyermek: Jenő már lényegesen többet hozott a betlehem-i jászol levegőjéből. Külseje ugyan sokkal kevésbé mutatós, mint bátyjáé. De eleven eszű, gyorsan tanul. És különösen: örökli anyja nagy olvasási szomjúságát és ami több: igen szépen szaval és egész korán már maga is próbál verseket csinálni. Igaz, hogy a kamaszkor forradalmával kezdenek benne felrémíteni az apai szenvedélyek és nyugtalanságokat okoz. Tanulási buzgósága is meglanyhul s már a szekunda sem ismeretlen előtte. De az anya, az egyetlen reménység kétségbeesett erejével kapaszkodik bele. Együtt rajonganak a közös olvasmányokon s az anya a kezdő teljesülés boldogságával hallgatja fia kezdő verseit. És minden szomorúságot megfizet: mikor a kolégyomi ünnepeken fia szavalata megfogja a lelkeket és a tapsoló közönség az ő arcán olvassa az anyai boldogságot.

A harmadik gyermek: Ilona, az első leány. Friss egészségű, erős életű, gyors felfogású, ravasz ügyvédészű gyermek. Az iskolában mindig *tiszta kitévő*, ő is nagy sza-

való és írásbeli dolgozataival is feltűnik. Sok tehetsége van a nyelvekhez és Degerando Antoniának, a kolozsvári felsőbb leányiskola híres francia igazgatónőjének kedvence. És sajátságos: anyám, akinek olyan dús anyasága volt minden gyermeke számára és olyan minden percben éber igazságérzete: iránta sohasem tudott az lenni, mint a többi gyermeke iránt. Ez nem azt jelenti, hogy nem szerette, vagy nem volt jó anyja. Éppen úgy szorgoskodott, aggódott érte, mint a többi gyermekért. De a mélyebbre néző szem láthatta: hogy mindig van benne valami ösztönös idegenkedés a lány iránt. Lehet, hogy ennek az oka önnönmaga előtt sem volt tudatos. Talán: mert ez a gyermek örökölte legteljesebben az apai pszihét s volt legtávolabb az ő belső arcától.

A következő gyermeket, a szép szőke Máriát a difteritisz megfojtotta.

Gyula szép, rendkívül komoly gyermek volt nagy hajlammal az olvasás, a versek iránt. Jóska az óvodában az egész városban szétterjedt hírt szerzett, hogy milyen csodálatos alakokat tud agyagból gyúrni. Őket is a difteritisz ölte meg.

Erzsi, a hetedik gyermek sajátságosan hetedik volt. Külsejében, belsejében teljesen különálló tünet volt. Nem örökölt sem az anyai, sem az apai belső arcból semmit. Az egyetlen barna gyermek volt a családban. A Szabók zsenialitásából és gyors felfogásából sem volt meg benne semmi. De vasszorgalma volt, zsarnok akarata, konok, kitartó, messzicélú ravaszsága. Idegenül állt az egész családdal szemben, de anyámra megmagyarázhatatlan végzetes hatást tudott gyakorolni.

Aztán születtem én.

2.

Ugy látszik, a dolog eleinte nem volt túlságosan inyenre. Mert születésnapomtól, június tizedikétől egészen a következő évig minden percben várták a halálot. Anyám sokszor mesélte el, hogy óesztendő estéjén már végleges agoniában voltam és már sírni sem tudtam. Ő egész Szilveszter-éjszaka kétségbeesetten imádkozott értem.

És ime: újév reggelén Dezsőke vidáman gügyög a bölcsőjében. Szegény jó anyám nagyon szerette az ilyen terminusra kikészített csodákat. Nekem pedig, úgy látszik, már akkor is volt elég humorom, hogy segítek a dologban neki.

Legelső emlékeim — csak szaggatott képek — igen messziről valók. Alig multam valamivel két éves s még szoknyácskában, erdélyiesen: köntösben jártam. A Holdampf háznál laktunk a Holdvilág-uccában. Nyári reggel van, anyám szép új köntösbe öltöztet. Kitipegek az udvarra, de csak a disznót látom az udvar mélyén az ól mellett. Odamegyek s megfogva köntösöm, ismételve mondom: — Ni, dincsó, új köntös. — Ni, dincsó, új ruha. — Valaki kacag mögöttem. Egy Keresztes bácsi nevű lakó volt. Aztán minden lakó kijön az udvarra, engem kézről-kézre adnak. Csókolgatnak és kacagva mondják: — Ni, dincsó, új köntös.

Nyári este van, az udvaron már nem süt a nap. Keresztes bácsi két botot: egy nádpálcát s egy vastagabb barna botot ad lovagolni. Lovagolok rajtuk, beszélek hozzájuk, a földön valami szalagot találok, a nád-lónak a „nyakába” kötöm. Aztán egy kissé megbágyadok, leülök a küszöbre és nézem a lassan sötétedő udvart.

A nálam nyolc évvel idősebb Ilonát valami rosszaságért az asztal alá ültették a nappaliban. Holdampf, a házigazda éppen látogatóba jó. Ilona nagyon szégyenli magát s összehúzódik, mint egy ijedt macska. Mama mosolyogva magyarázza a dolgot. Holdampf kissé idegesen beszél és ilyen vigasztalásokat mond: — Nem baj, nem baj, ettől lesz szép a kis lány, ettől nő meg a kis lány.

Apám egy diófának támasztott létrán áll. A levegőnek nagyon jó hervadtlevél szaga van. Apám szép nagy, zöldburkú diókat szed le, mi gyermekek hordjuk a lakásba. Az apánk és a mi kezünk is csupa barnás-zöld maszat.

Ezek mind négyéves korom előtti emlékek. Miért maradtak meg épen ezek?

Költözünk a Holdampf-háztól a Rót-házba. Négy és fél éves lehetek. Egy nagy kenyér-dúc van a kezemben, valaki fogja a kezemet, de nem tudom már, hogy ki. Szopogatom a kenyeret s úgy megyünk a bútorokkal megterhelt

szekér után. A kenyérnek végtelen jó íze van és én egy nagy jóleső szomorúságot érzek.

A Rót-ház a Felsőszén-utca közepén volt, lefelé vett irányban a baloldalon, ahol a házak mind jóval az utca szintje fölé voltak építve elég meredek hegyoldalra. A mi lakásunkhoz kögrádicson kellett felmenni, mert mi a felső lakásban laktunk. Anyám kis kertet csinál a lakás körül. Emlékszem a karósbabra, a rengeteg kékvirágú felfutóra, violára, szekfüre; rezedára, vaniliára, betoniára (pétunia), biszijókra, verbénára s egy-két sugárzó arcú napraforgóra. Egész napokat a növények közt babrálok. Az ajkaim közé s az orromhoz viszem őket svégtelen nagy jóleséseim vannak. A gyermek kezdi érezni a világerdő titokzatos édes-ségét.

Lenn a földszinten egy fiatalembernek elképesztően szép nadrágtartója van. Heteken át mindennap elhatározom, hogyha egyszer király leszek, ilyen nadrágtartót fogok venni.

Lakóházunkkal szemben, az utca másik oldalán volt a Menyhárt-testvérek fűszeres boltja a „Jó Baráthoz”. A cégéren két kéz fogott egymásba. Mikor 1925 novemberében Kolozsvárt voltam, ez a bolt és ez a cégér még meg volt. Jenő bátyám, aki nagy betyár volt, kezembe nyomott két krajcárt és átküldött a boltba ezzel a tanítással: — Mondd ezt: Menyhárt bácsi, kérek két krajcárra szűnyogháját. — Én a nyíló boltajtó nagy csengőjétől s a kis boltot megtöltő vevőktől zavarba jöttem és reszkető hangon kértem: — szűnyog bácsi, kérek két krajcárra Menyhárt — hájat. — Óriási kacagás zuhogott fel, tízszer is elmondatták velem a mondatot s a boltos és fiatal felesége tele-töltötték a két markom „angolgyümölcsel” (cukorka).

Egy reggel egy asszony ront be hozzánk s hozza a hírt, hogy Menyhárt boltosné az éjjel megfulladt ágyában. Este almát evett, a csutkának bizonyos részecskéi a torkában maradtak s így fulladt meg álmában.

Érdekes, hogy ennél a háznál, ahol körülbelül kilenc hónapig laktunk, Jenő bátyám fennebbi esetét kivéve: egyetlen egy testvéremre sem emlékszem. Mintha nem is laktak volna otthon. Valószínűleg ez azért van, mert ebben az időben teljesen magammal: testem életének s a

világgal történő kapcsolatainak felfedezésével voltam elfoglalva.

Következő lakásunk már döntő jelentőségű a Szabó Dezső-kozmosz kialakulásában. Ennek a háznak a tulajdonosnőjéről: Bogdán Póli ház volt a neve. Fennebb volt a hegyoldalon: a Felsőszén-utca és a Kőkert-utca sarkán. A hegyoldal magas partján épült, vagy tíz lépcső vitt fel az udvarára, mely vagy másfélméter magasságra volt az utca szintje fölött. Mi laktuk az egész telket. Volt szép udvarunk két lombos fával. És: kert, kert, végtelen, bozontos délamerikai őserdő! Igaz, hogy mikor húsz év múlva valami véletlenből viszontláttam ezt a végtelen őserdőt, hihetetlen meglepetéssel tapasztaltam: hogy bármely irányban egy pár ugrással átugorhatom. A kert deszkakerítése mögött az úgynevezett Istvánffy-kert nagyobb végtelensége segített az őserdői horizontnak. Ezt a kertet azóta teleépítették egyetemi épületekkel. Akkor csupa gyümölcsfa volt.

Mi volt ebben a kertben? Minden. Az egész még el nem vesztett paradicsom. Körte-, alma-, szilvafák, veres-zöllő- (ribiszke) és egresbokor. Azután az anyám virágai, nagy táblákban, gazdag özönlésükben kicsapva az udvarra is, elhullámozva a küszöbig. Anyám még egy kis kukoricásnak is tudott helyet szorítani az egyik szegletben, ahol forró nyári napokon az ugorka-, a tökindák és levelek szaga elkeveredve a felforrósodott kukorica szagával, valami csodálatosan részegítő levegőt adott. Aztán volt a kertben egy félhomályos, ezer dologgal zsúfolt, vastag deszkákból épült kamra. A kamra és a kert kerítése között keskeny sikátor volt, tele homállyal, óriási csalánokkal és lobodákkal és a titokzatosság jóleső halvány félelmeivel.

Micsoda boldog mámorral élt itt minden! Mintha az édesanyám vigyázó szemeiből az élet tokaji borát itták volna: fák, virágok s még a „sikátor” buriánjai is hejehujázva táncoltak bele a nagy életcsárdásba. Egy döblecünk (sütőtök) akkorára nőtt, hogy nekem külön szobát faraghattak volna belé. Az anyám százszínű violái óriási gerezdekben lóbálták szét illatukat. De a legmulatságosabb volt egy papsajt imperálmusa. Ez a gyom-Mussolini az udvaron, közel az utca fölött magasan tarajló kerítéshez

nőtt világra. Eleinte éppen olyan taknyos, vézna kis proli volt, mint bárhol ismert kollégái. De úgy látszik, revideálta világnézetét. Egyszerre csak látunk egy roppont izmos papsajt-kamaszt, mely már magasabbra nőtt a kerítésnél. Aztán lett másfélemben nagyságú, fatörzsű, terebélyes, hatalmas; gögös Über-papsajt. Az uccán csoportban álltak meg az emberek a csodálatára és az egész városnegyedben beszédtárgya volt a „Tekintetes asszonyék” papsajtja. Mert ebben a szegény negyedben, ahol úri ember nemigen lakott, apám volt: *a* Tekintetes Úr és anyám *a* Tekintetes Asszony.

Egy reggel anyám nagy titokzatos arccal hívott a kertbe. Kijelölt egy szép négyzet-alakú területet, lehetett vagy négy négyzetméter és mondta: — Na rajkó, ez a te kerted, meglátom, milyen ügyes gazda leszel. — Adott egy csomó palántát s pelargónia (muskáti) és szekfű oltványokat. Ez a „kert” eddig csírázott szerte-szét mutató lelkecskéimet egyetlenegy lélek egységébe hozta. És ekkor éltem meg először azt a jelenséget: mely egész életemen át egész termésem alapformája maradt. Amint anyám ajándékanak nagy öröme belémgyúlt, szóval: amint a külvilágtól megkaptam a tevékenységre indító lökést: egyszerre *teljes egészében* láttam kis kertemet úgy tökéletesen készen, amilyenre meg fogom csinálni. Így voltam mindig minden művemmel. Az alkotás sohasem egy ötletből: egy alakból, életrészből stb. indult ki. Először mindig *az egész* volt meg bennem s ez termelte ki magából a részleteket. Egész bizonyos: végzetesen: az elképzelt legabszolútabb szintikus lelkiakat vagyok.

Még most is bennem van ennek az első „alkotásnak” édessége: hiszen ez volt életem első nagy mozgósítása. A faskamrából nagy nyírágakat cipeltem elő. Nagy türelemmel egyenlő pálcikákat tördeltem belőlük. Ezekkel aztán körül szurdaltam birtokomat. Az egymástól egyenlő távolságra álló pálcikákat vékony nyirvesszőkkel fontam egy csodálatosan valószínű kerítészé. Elül hatalmas kaput építettem. Két szép fehér vastagabbacska nyírfaág volt a két sasfa s ezekre vesszőből diadalívszerű tetőt csináltam. Kinyitható, becsukható vesszőajtót is fabrikáltam a kapuba, melynek sarkai és zára a lánytestvéreim kézimunkájából

elhullatott „hárász” végecskékből készültek. Az egész hitbizományomat egy szép széles úttal két részre osztottam, melyet lapos fehér kavicsokkal kiköveztem. Ebből aztán apróbb utak ágaztak szét, szigorú szimmétriával szabályos geometriai formákat alkotva.

A főút végére kis házacskát építettem tégladarabokból és agyagból. Fedele és ajtaja deszkaskatulyák oldalából készült. Két ablakába úgy kerítettem üveget, hogy anyám csendes elnézésével elkölcönöztem a nappali falán csüngő két kisebb fényképnek a védőüvegét. Függyönhöz színes rongyokat leánytestvéreim adtak.

A főút két szélére egyenlő távolságokra kisasszony-papucs-palántákat ültettem, melyek megnöve igen méltóságosak: gesztenyefa formájúak. A többi palántákat (viola, szekfű, pellárgónia, betónia (=pétunia), császárszakál, oroszlánszaj stb.) szimmétrikus csoportokba osztottam szét az ágyásokba. A kerítésem és a kapum tövébe felfutó (délignyító) magot ültettem.

És a föld, mint egy jó öreg házikutya, vidáman oda-játszott világot kezdő kis pajtásának. — Játszodjunk Dezsőkével, hogy szeresse meg örökre fakadó titkaimat, — mondta a drága öreg kujon, és úgy töltötte növénykölykeimbe az élet borát, hogy az csupa csuda volt. Pattantak a magvak, rohantak a csírák, bomlottak a levelek. Pedig eleinte alaposan belelátatlankodtam a munkájába. Minden órában kétszer-háromszor kihúztam a földből a palántákat és oltványokat, hogy megnézzem: nő-e már a gyökerük. Még az ebédről is felugrottam két fogás között s kifutottam kémlelni növényeim földi titkait. Mikor anyám megkérdezte, hova rohantam ilyen illetlenül, lelkendezve feleltem: Már nő, már nő! — és lemértem mutató ujjamon, hogy mekkora már a próbálkozó gyökerecske. Anyám — mint minden hasonló esetben — csacsikirálynak nevezett és megmagyarázta, hogy ezzel veszélyeztettem ültetvényeim életbiztonságát. És mert egy szép kis muskátliágam tényleg behalt ebbe a túlmozgalmas állapotba: lemondtam érdeklődésemnek erről a részéről. Ehelyett hihetetlen éberséggel lestem: hogy egy kis gyom, apró csalán, békavirág, vagy más kitaszítottja a növénytársadalomnak felüsse fejét bir-

tokomon. Akkor aztán gyomláltam oly buzgósággal, hogy annál gyomlálóbbr gyomlálást képzelni sem lehetett.

Pár hét múlva csodálatos paradicsom lett a Dezső-hacienda. Kerítésemen egymásután nyíltak a felfutó nagy kék szemei s komoly áhítattal nézték a nyár boldog tovaomlását. A kisasszonypapucsok megnőtt terebélyecskéi titokzatos árnyékokat vetettek a kis ágyásokra. A bácsi-képű császárszakállók igazán „nagyképűek” voltak és ezerszínűek. Négy-öt muskátlim óriásokká duzzadt s már bimbókat dárdaztak a levegőbe. Kinyílt violám szaga pedig olyan jó volt, olyan hosszúcirógatású, mint esténként az édesanyám keze szőke fürteimen.

Nagy dicsőség volt nekem ez a kert. Látogatóink nem győztek eléggé csodálkozni a négy és féléves gyermek Le Nötreságán. Csak ne csókoltak volna összevissza. Ezek a csókok voltak első gyermekésem állandó szörnyűségei. Kézről-kézre adtak s mindenki az arcom frissességébe törölte a száját. Különösen valami Lujza néni borzalmas lapos, széles csókokat, valóságos csók-havelokokat borított rám. Alig tudtam kitörölközni belőlük.

Ebben az időben a kertemnél egy egyetemesebb érvényű és végzetesebb boldogság is ért, bár csak megkésvettem észre. Egyszerre csak tudtam olvasni.

Családunkban egész vallásos kultusza volt a magyar irodalomnak. Ebben az egyetlen dologban még rettenetes zord és idegen apám is együtt volt velünk. Bár igen szegények voltunk: a nagy magyar klasszikusok, sőt a kor ünnepelebb költői is díszkötésben, lehetőleg képes kiadásban voltak meg. Minden karácsony s a születés- és névnapok új köteteket hoztak a házba: anyai, testvéri vagy más dedikációkkal, melyekből a nemes pátosz ritkán hiányzott. Petőfi-kiadásunk kettő volt. Egy teljes képes kiadás a Barabás rajzaival. A másik, a család dédelgetett könyve: Petőfi verseinek 1846-ban összegyűjtött kétkötetes kiadása.

Esténként, apánk hazavárásának szomorú óráiban, lelkünk függőnyei mögött nyugtalanul alvó vak rémületekkel, összebújtunk anyánk körül. Vagy ő mesélt, vagy a könyvet vettük elő. Jenő bátyám benn lakott a kolégyomban, de ha nagyritkán otthon volt, ilyenkor ő olvasott fel valamit. Rendkívül szép hangja volt s teljes átéléssel hozta belénk

az olvasott dolgok életét. A mindennapi felolvasó Ilona né-ném volt, ki szintén szépen tudott olvasni. Legtöbbször verseket olvastunk, sok rövidebb vagy egy hosszú elbeszélő költeményt. Próza-olvasás ritkán volt, a regényeket vagy elbeszéléseket inkább anyám mesélte.

Csodálatos, hogy mit jelentettek nekem egész kezdő gyermekkoromtól fogva ezek a mesélések és felolvasások. Az akkori átéléseket most is egész frissességükben, egész levegőjükkel vissza tudom élni. De most sem tudnám pontosan összes elemeire bontva elmondani, hogy mi történt bennem.

De mégis ma: visszanező szemmel s későbbi hasonló nagy lelkilumpolásaim is ideösszegezve, tudom, hogy ezeknek a határtalan élvezeteknek lényege: a gazdag és mohó én-nek korlátlan kiterjeszkedési vágya volt: hogy magába egye, magába örvendje, sírja és haragudja, magává ölelje az egész világot. Mintegy folytatása, vagy párhuzamos jelensége ez a gyermek mohó testi gyarapodásának, amint folyton torkos majszolásban hasznítja magába az anyag jóságait, hogy a hús ereje, a kenyér szeretete, az édes ízek öröme kiragyogjon fürtjei fényén, szemei kékjén, teste boldog domborodásaiban és ajkai kacagásában. Amint ösztönös, tudattalan és rögtöni átformálódásokban alakultam át e mesék és elbeszélések alakjaivá, amint életük az ém meg-bővült életem habjaivá lett, amint a versek érzéseinek forró patakjai megnőtt árral mint én zuhogtak a végtelen fényességei felé: a gyermek, szavakba nem formálhatóan az egész világnak érezte magát s minden emberarc és az anyag minden csodája ott gazdagított korlátlan mozdulásai mélyén.

És természetesen: ebben a boldogan terjengő gyermeki én-kozmoszban már felmozdult az eposzi akarat, a kis férfi-palánta célt kereső ereje: védő ököl és ajándékozó szív lenni minden megütött, minden eltaposott, beárnyékolt élet számára. És ezekben a roppant szánalom-hullámokban, melyek e folyton több életet kereső gyermeki én legszélesebb kiterjedési formái voltak, látom: hogy a szánalom önzésünk legmélyebb, legdinamikusabb formája, az altruizmus énünknek legegységesebb imperializmusa, a megváltó akarat életösztönünknek minden halálon át-

ütő titáni erőszakja. A szájalom azoknak életgazdagsága, akiknek világgá bővült énjükben már minden élet önzése saját önzésükként sajog, minden élet érdeke a saját élet-erejük érvényesülési útjának érződik s így bárhol taposnak el egy életet: a megütött test ösztönös, reflexszmozdulatával rándulnak annak védelmére. A szájalom, a jóság, az altruizmus nem a keresztény mártír-mazochizmus perverz és beteg szenvelgése, nem is a romantikus holdkóros idealizmusa: hanem mindenekelőtt az *én* testével született fiziológiai parancs, a fogyhatatlan gazdagságú test-lélek folytonos orgánikus mozdulása: hogy saját életakarata, saját egészsége testévé-lelkévé tegyen minden embert, minden életet, az egész világot. A jóság, a szájalom, az altruizmus: a végtelenbe nőtt *én-kakas* boldog és heroikus, csókos és harcias rálendülése a világ-tyúkra, hogy átermékenyítse belé a több élet, a nagyobb erő, a gazdagabb egészség forró magvát.

Amint látom, hogy édesanyám és testvéreim mennyi csudadolgot tudnak előolvasni ezekből a könyvekből, mindjobban vonzottak ezek a különös és titokzatos zsúfoltságú kötetek. Nappal, mikor testvéreim iskolában voltak, anyám a ház dolgait intézte, hozzájuk lopóztam és órákig kutattam az utakat: hogyan találhatnék rá azokra a végtelenül édes dolgokra, melyeket testvéreim oly egyszerű könnyűséggel és olyan fogyhatatlan bőséggel tudnak belőlük előbányászni. A képek jók voltak hozzám: mert vagy a már hallott dolgokat mesélték el újból nekem, vagy láthatatlan ujjakkal belőlem babráltak elő egy hozzájuk illő mesét és ez végtelenül édes dolog volt. De azok a furcsa betűk ellenségesen ellenállottak. Addig-addig hergeltek, hogy megkerestem a házban valahol az anyámat:

— Mama lelkem, micsoda betű az, amelyiknek három lába van?

Vagy: Édes mama, miért áll egyik betűnek előre a hasa, a másiknak hátrafelé?

Vagy: — Mama lelkem, mi az a tátottszájú betű?

Anyám ilyenkor félbeszakította a munkáját s befáslizva engem az ő mélységes jóságú mosolygásába, velem jött Ali-Baba-betű-barlangjaihoz. És azon a hangon, mely-

ben mindig volt egy kevés enyhe csúfolódás és volt a mély tűzhelyről folyton fakadó nagy szeretet, kérdezte:

— No, mutasd meg, rajkó, melyik az a háromlábú betű.

Így tudtam meg, hogy a háromlábú *mö*, a kétlábú *nö*, az előre álló hasú *dö*, a hátra álló hasú *bö*, a tátottszájú *o* betű. Heteken át naponta többször ismétlődtek meg ezek a jelenetek. Anyám mindig nagy türelemmel hajlott érdeklődéseim fölé. De mindig hozzátett valami efélét:

— Majd egyszer megtanulsz te is olvasni, fiókám. Most jobban teszed, ha kimész a kertbe játszani, vagy öntözöd virágaidat.

Egyszer aztán, úgy négy hét múlva, megérkezett az a júniusi reggel, mely az én sok ormú és sok mélységű, nagy napsütéses és vad zivatarú életemnek egyik legboldogabb csodája volt. Apám már elment a hivatalba és testvéreim az iskolába. Én már meguntam a kertészkedést kis gyarmatomon s beténferegtem a szobákba. A szobák, már tisztára seperve, nyitott ajtókkal és ablakokkal szelűztek a kezdő nyár lehelletében. A virágok szaga s a sugárzó jó meleg bejöttek a nyitott ablakokon és kis gyermekszívem csordulásig telt a nagy nyári mise áhítatával. Olyan boldog voltam, hogy bágyadtan ásítottam bele. A nagy képes Petőfi hívott, mint egy erdő mélyéről hangzó titokzatos szó.

Odamentem hozzá, felnyitottam. Nézem-nézem a lap szép párhuzamos fekete barázdáit. Egyszerre csak, mintha a világ titkaiból, a dolgok bújt lelkéből jönnének, szavak verődnek ritmusba bennem:

Kis lak áll a nagy Duna mentében.

Ó, mi drága e lakocska nékem!

Könnyben úszik két szemem pillája,

Valahányszor emlékszem reája.

Csodálatosak voltak a szavak és végtelenül édes simítású a ritmus. Nagy elálmélkodásomban csak percek múlva lopózott belém egy bizonytalan sejtés, egy a félelemig sajnó, lélegzetelállító boldogság: hogy tudok olvasni. Levegőhöz jutva, éktelen lelkendezéssel kiáltottam:

— Mama lelkem, mama lelkem, jöjjön az Istenért!

Anyám előfutott, elkészülve apró katasztrófáim egyikére. De amikor semmi összetört vagy feldöntött dolgot nem látott, tréfás-feddően kérdezte:

— Na, mi az, te Rinaldó Rinaldini? Minek ordítod fel az egész utcát?

Most már félenkséget és kezdő szégyent éreztem. Nem voltam biztos nagy felfedezésemben és féltem, hogy kudarcot vallok. Zavartan hebegtem:

— Mama... én azt hiszem... én azt hiszem...

— Mit hiszel, te csacsi-király?

— Én azt hiszem, hogy tudok olvasni, — nyögtem ki és bíborba borult az arcom.

Anyám édesen elnevette magát:

— Tudsz kutyagumit, nem olvasni. Azt hiszed, hogy az olyan könnyen megy? Jobb lesz, ha forgácsot hozol be a kamarából.

— De mama lelkem, nézze... És visszafordultam a könyvhöz. És a gyermekhang, tele a zsenge élet édes mézével, félenken, kissé énekelve, vontatva, de egyáltalán nem sillabizálva, folyékonyan mondta a nyár csendes boldogságába:

Kis lak áll a nagy Duna mentében.

Ó, mi drága...

Egészen végigolvastam a költeményt. Akkor megilletődve, de még mindig félenken fordultam anyám felé.

Anyám az annunciáció mély ámulatával állt a küszöbön. Ez az arc, minden vonalával, nem fog kihomályosodni szemeimből még akkor sem, ha a végzetesen megszűkült „ringben” utolsó összefogásra indulok a halállal. Boldogság és ámulat, büszkeség és talán félelem, és végtelen ölelésű nagy szeretet volt ez arcon. Lehalkult hangon mondta:

— Dezső! Dezső!

Aztán hozzám jött. Egy másik helyen nyitotta föl a könyvet. — Olvasd ezt, mondta.

Mért nem születtem ezer év előtt,

Mikor születtek Árpád daliái?

A hang mind forróbb lett s már benne lüktetett a vers lelke. Az utolsó sorban a gyermekajkak már majdnem

sírásba biggyedtek. Anyám átölelt s forró csókokban záporozta rám megáradott szívét:

— Te csacsi . . . te nagy csacsi . . . te édes nagy csacsi...
— fuldokolta édes búgással.

Azon a délelőtt a fazekak, lábosok és tepsik várhatták a konyhán a Tekintetes Asszonyt. Mert egész délig Petőfi verseiben, mint fényes tavaszi patakokban ömöltem Anyám nagy napsütéses folyójába. Természetes, aznap testvéreim és a Felsőszén-, Kőkert- és Házsongárd-utca minden emberi mozgója megtudta a boldog csodát, hogy „Dezső úrfi”, aki még nem töltötte be az ötödik évét, egyszerre csak elkezd olvasni. Apám délben sohasem jött haza. Szerette, ha családja, minél kevésbé plasztikus képzet a tudatában. Ebédjét nagy-urasan a „Nagy Gáborban” fogyasztotta el, mely a Főtéren a Bánffy-palotában volt, mint a hivatala. Mikor este hazajött, a végzet és a bor kettős borulatában, — de mindig nyílegyenesen és mindig teljes tudatánál — a családra csend fagyott. De ezen az estén anyám két kézre fogta a bátorságát:

— Jóska, egy nagy ujságot mondok.

— Már mit akartok megint? — zordult föl apám.

— Képzeld, Dezső azzal lepett meg, hogy tud olvasni. Az apám hangja már nem volt támadó:

— Ugyan, hogy beszélhettek ilyen ostobaságot!

Az egész család kórusban énekelt föl:

— De igazán, Tata. Úgy olvas Dezső, mint egy felnőtt. Apám felém fordult:

— Kölyök, hozd ide azt a kisebbik Petőfit.

Odavittem az 1846-os Petőfi első kötetét. Apám felnyitotta. — Olvasd, — mutatott rá egy versre.

Olvastam:

A virágnak megtiltani nem lehet,

Hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet.

A versnek vége lett. Elhallgattam, de gyermekhangom meleg vonalai még ott voltak a levegőben az elünnepiesedett család szíve előtt. És akkor a gyermekcsodából megszületett az öregebbik csoda. Az apám bronzarcának zord vonásai szétszelidültek. Az élesen néző kék szemek tekintete messzire nézővé lágyult s a szemekben mosolygás és hal-

vány szomorúság volt. A rettenetes, mindig-ököl kéz széternyedt, mintha áldó tenyér volna és rászállt szőke fürteimre. A rettegett zord hang pedig most olyan volt, mint egy fájdalmas cirógatás, mint egy félretántorodott élet fojtott zokogása:

— Te pocok... te pocok... — mondta elfojtott hangon.

Ezen a nyári éjjel a naprendszer többi planétái nem teremték csodát. Mert tudták, hogy nem tudják túlkonkurálni a Bogdán Poli-ház forró csodáját.

3.

De első éveim zengő paradicsomában voltak árnyékok is. Kettő volt csak, de ezek aztán alaposan hosszúak voltak. Az egyik valami sajátos gyomor-gyengeség volt és abból állott, hogy szervezetem az anyagcseréből fennmaradt használhatatlan csúnyaságoktól rendszeren pillanatnyi kezdeményezéssel és minden diplomáciai értesítés nélkül igyekezett megszabadulni. Ez a kajánság aztán gyermekkirályságom és toilettem gyakori kárával történt. Leánytestvéreim nagyon sokat csúfoltak s én a szégyen sok égető könnyét nyeltem le miatta. Néha, mikor határtalan királyságom érzetében parancsolni kezdtem nekik, csúfondárosan befogták két ujjukkal az orrukat és az én koronám már gurult is lefelé a lelkekről. Házi orvosunk, a nagyjóságú bölcs Mihály László nem engedte anyámnak, hogy próbálkozó orvosságokkal még valami nagyobb baj legyen a dologból. — Majdha megerősödik, az egész bibi magától elmarad, — mondta és jóslata később be is vált.

A másik árnyék már nagyobb arányú volt. Nappal én voltam a legbátrabb gyermek a világon. Kutya, kötekedő uccagyerek és semmi más réme a világnak nem ijesztett. Anyám egyszer valamiért átküldött a közeli fűszeres boltba. Hát látom, hogy az egyik ház előtt az ott lakó részeges kőműves ütlegeli a feleségét. Mint a vadéskutya a megpillantott vadra, úgy rohantam neki. Kis öklömmel belevágtam a térdébe és kilobogó szemekkei kiáltottam:

— Piszkos bácsi, büdös bácsi, ne üsse azt a nénit, mert velem gyül meg a baja!

A részeg ember dühös morgással rándult felém, de amint meglátott, felkacagott:

— Netene!

Felkapott a földről, két karjával hintáztatott a levegőben s a részegek zsíros kedveskedésével bugyborékolta:

— A kis úrfi bátor úrfi. A kis úrfi katona lesz. Bácsi szereti a bátor gyermeket.

És amikor én tovább szidtam, hogy részeg, hogy rossz s hogy jaj lesz neki, ha még egyszer megüti a nénit, mind nagyobb gyönyörűséggel nevetett. Közben már közönség is gyűlt körénk az ucca egyszerű embereiből. Kivettek a részeg ember kezeiből, aki egészen megjuhászodva mentegetőzött, dédelgettek, dicsértek és valóságos diadalmenetben vittek el a kapuig. Egy néhány öregebb asszony még az udvarunkra is bemerészkedett, hogy széles szavakban szélesebbre terjengő lélekkel elmeséljék a Tekintetes Asszonynak a kis fia bátorságát.

De fájdalom: az eposz csak nappal tartott. Amint estefelé az árnnyékok nőni kezdtek mint közeledő óriások, amint a kacagások egymásután fakultak le a kert színeiről és mind halkabb lett a madarak és bogarak élete s a vérel telt nap lezuhant valahol messze a Szamosba: a kis Dezsőben is nagy zuhanás történt. Az örökös mosolygás lefagyott ajakáról, magabiztos hősi és igazságtevő fejedelemsége széteszolott, a lúdbőr kiverte testét. Odaténfergett a ház mellé, közel a kapuhoz s szótalan előrehajlásban, mind tágabbra rémülő szemmel nézte az Éjszaka-Dzsingiszkán tömör előrenyomulását. A dolgok körvonalai mind határozatlanabbra oldódtak, különös szomorúságfátylak lógtak le róluk. Azután megnyíltak s a szorongás fekete vize áradt belőlük s telefolyta a két nagy kékszem, a remegő szívet, az egész kis életet. A szegletekből mind sűrűbben szállott föl az este fekete füstje és már szemek pattantak fel a dolgokon, irtózatossá néma mondású szemek és mindenik őt nézte, rá haragudott. Már felszínre jött a világ borzalmas őszintesége és minden dolog feléje domborította kiütköző ősz gonosz valóját. A fatuskó az udvaron némán kuporgó óriási fekete kutya volt feléje tátott szemekkel. A csodapapsajt fekete vértől csurgó katona volt suhanásba dermedt meztelen karddal az ő füstjei felé. A csatorna alatt bámész-

kodó kád fertelmes szájú roppant béka telt almánál nagyobb gömbölyű vörös szemekkel. De a legelzúzobb mégis a fák hallgatása volt, ez a súlyos, zsúfolt, fekete hallgatás; melynek zilált éjszakájában hosszúlábú néma sírásók, halványan didergő sóhajtások és vértől buggyanó négykézláb ug-ráló jajgatások suhantak és mégis mind némák voltak. Sok-szor olyan visításba hasadt ki a belém zsúfolt félelem, hogy az egész család hozzám szaladt. Eleinte ilyenkor elkezdtem őszintén megmondani, hogy miket látok. De Anyám megnyugtató nevetéssel csacsinak mondott, leánytestvéreim pedig anyámasszonykatonájának csúfoltak. Ezután hihetetlen erőfeszítéseket tettem, hogy a rémületem ki ne szaladjon belőlem. És ha néha mégis megtörtént: most már hazudtam és megfoghatóbb okokat mondottam. Pld. hogy egy csúf bácsi az uccáról felém fenyegetett az öklével, vagy hogy egy uccagyerek követ dobott rám. Természetes: Anyám hamar tisztában volt a dologgal, de úgy tett, mintha hinné a kitalált okokat.

Benn a házban, a vacsoránál, a lámpa fénye s beszélgető testvéreim meleg valósága boldog szünetet jelentett. Aztán kis ágyamba fektettek. Anyám összetépte kezeimet és mondtam a mától elbúcsúzó imát:

*Én lefekszem kis ágyamba,
Mindennapi koporsómba.
Bezáródik két szemem,
Vigyáz reám Istenem!*

*Adj nyugalmat mindenkinek,
Szüleimnek, testvéreimnek
És házunkon kívül is
Minden jó lelket őrizz,
Ámen!*

Ezeket a hangos imákat Apám csakhamar leintette, azzal a megokolással, hogy „férfiember” az efélét magában végzi el és nem „viszi piacra”. Ezután halkán, magamban és egyedül mondtam el az imát. De valahogy sehogysem tetszett, hogy senki sem tudja, hogy én most imádkozom. Hogy mégis szétsugároztassak valamit dicsőséges lelki mívelkedéséből: az egész imát magamban mondtam, de a vé-

gén akkora áment kiáltottam, hogy majd szétrepedtek az ablaküvegek. Ez a kis dicsőség-csücsök sem tartott sokáig. egyik ilyen ámendárdám beleütött Apám egy drámaibb jellegű hangulatába. Apám mázsás haraggal rivalt rám:

— A teremtésit a kölykinek! Csak azért imádkozik, hogy Patagóniában is hallják a kegyességét. Ha mégegyszer meghallom az ámenedet, úgy kiváglak, hogy a Fellegvárig gurulsz. Nem tűrök jezsuitát a háznál!

Patagónia és a jezsuita szó még ismeretlenek voltak előttem, de Apám hangja elég ismerős, hogy ezután tanuk nélkül bonyolítsam le egész beszélgetésemet az Istennel.

Ima után rendesen úgy tettem, mintha rögtön elaludtam volna. De szemhéjaim alól figyeltem a fennlevők mozdulatait, arcát, beszédét. És ilyenkor meleg eláradással éreztem, hogy mennyire szeretem őket. Aztán imádkoztam, imádkoztam. De most már a magam szavaival, kétségbeesetten, egész testemmel-lelkemmel. — Én édes jó Istenem, add, hogy ne feküdjenek le még! — nyulkált kis lelkem mohó sürgetéssel a bozontos Nagyminden Vigyázója felé. De az sohasem hallgatott meg. Kilenc órakor édesanyám betette az olvasókönyvet; — Na gyerekek, menjünk aludni. — És a lányokkal átment a hálószobájukba. Abban a szobában, ahol én voltam, csak Apám hált még, elég távol tőlem, az egyik ablak melletti szegletben volt az ágya. Ő még egy félórácskát az asztalnál maradt, pipázott, le-leküldött egy-egy pohár bort és olvasta ujságját, az Ellenzéket, vagy valamilyen könyvet. Aztán nehéz mozdulattal felállott, meggyújtotta a kis lámpát az ágya melletti asztalkán és eloltotta a menyezetről lelógó nagy lámpát. Ugy esett az árnyék rám, mint Kain dorongja Ábelre s remegő kis életem megvonaglott a felém nyuló éjszaka markában. Apám levetkőzött s úgy égő pipával befeküdt az ágyba. Még vagy negyedóráig úgy olvasott. — Én Istenem, én édes jó Istenem, olyan jó fiú leszek, engedd, hogy Tata egész éjjel olvasson! — Milyen kevésbe került volna a ropant világgép masinisztájának, hogy ezt megtegye nekem. De nem tette meg. Apám letette olvasmányát s olyant fűjt a lámpára, hogy az ijedt fellobbanással kialudt. Kialudt a fény, kialudt minden remény és ima-karmaim lecsúsztak az Isten sikos testéről. De még a pipa parazsa felém vörösö-

dött, apám még ébren volt, még nem történhetik semmi. — Oh Istenem, drága jó Istenem, bizonyisten sohasem nyalokodom többet a kamarában és nem húzom meg a Hilléder néni macskáinak a farkát, csak legalább pipázzék Tata reggelig! — A pipa halk koccanással esett az ágy melletti szőnyegre és nem volt többé fény a világ kietlenségében.

És most aztán megmozdult a sötétség. Először igen apró, pórus-szerű karikákra nyílt. Aztán a karikák nőttek, nőttek, koszorúkba főrogtak. Egyszerre csak mindenik karikából borzasztó emberfejek hajoltak ki, rám dülledő gömbszemekkel, kiagyarló szörnyű fogakkal, fülig félrerángó szájjal. A szájuk és ki-kilógó nyelvük véres volt és a koszorúk mind-mind közelebb főrogtak hozzám. Akkor különös suhanások történtek a magy porcellán-kályha körül, melyet mi kolozsvári nyelven *Dániel-kemencének* hívunk. Képtelenül nyurga fekete alakok jöttek nesztelen rohanásban felém, végtelen hosszú karjuk előre nyult, hosszú ujjú kezük fojtásra görcsösödve nyult a torkom felé. Két kis kezemmel, imává rohanó egész lázbagyult test-lelkemmel verdestem Isten térdét: — Én Istenem, ne hagyj el, én édes jó Istenem, olyan jógyermek leszek! — De a bitang, gyáva vén kujon Éjszaka mind több rémre sokasodott, hogy millió karommal zilálja kétségbe a könyörgő gyermekeket. Hát dicsőség volt a vén fekete disznónak, hogy így meg tudta gyötörni örült inasaival azt a kékszemű kis lelket?! Fogaimat bemartam az alsó ajakam húsába, hogy ki ne szakadjon belőlem ez a szörnyű rémület. És mégis, mégis kellett, hogy visításom behasítson az őrzöngő éjszaka fekete húsába. Anyám égő gyertyával szaladt át. Apám káromkodott, mint a jégeső és ígérte, hogy kihajít az éjszakába. A gyertya világánál lassan halványodtak be a fénybe a rémek és láttam a fojtogatók elnyult visszahuhanását a kályhába. Anyám csitítgató szavakat borogatott rám s rendesen mellettem maradt, amíg álomba dédelgetett.

Néha egyetlen éjszaka háromszor is megisméltődött ez a jelenet. Azóta hozzászoktam a világ egész másfajta ijesztgetéseiseihez s a *félek* ige végkép kikopott a szótáramból. De ha ezek az esték és éjszakák néha visszamásznak belém, még most is feldidereg bennem a hajdani gyermek.

Pedig nappal milyen nagy legény voltam. Olyan nagy legény, hogy már Romeóvá is kunkorodtam. Vasorrú nagy-néném, Róza néni, ebben az időben még majdnem minden második délután ellátogatott hozzánk. Mindig magával hozta velem egykorú kislányát, Erzsikét, akinek szőke ragyogásából két éppen olyan nagy kék szem nevetett ki, mint az én szemeim. Róza néni, letelepedve Anyámmal egy-egy hatalmas pohár bivalytejes kávé mellé, zsiliptelen bőséggel magyarázta Anyámnak, hogyan kell spórolni, megtakarítani, krajcárt fiaztatni, bankót félretenni, egy tojásból kettőt csinálni, egy rókáról két bőrt nyúzni s aztán mindenik bőrhöz új rókát szerezni. Ez órákig tartó nemzetgazdasági előadások alatt, mi Erzsikével szétszénáztunk az udvaron és a kertben. Büszkén mutogattam neki a Bogdán Póli ház csodáit. Megmagyaráztam, hogy a papsajtunk a világ legnagyobb papsajtja s még a kínai császár papsajtja is törpébb egy arasszal. Az én saját kis kertemről olyan eposzt rittyentettem eléje, hogy Erzsike majd benyel a sok csodán megnőtt szemeivel. És — mintegy tudattalan bosszúból éjjeli gyötrelmeimért — meséltem neki, hogy milyen szörnyű óriások jönnek este a sötétben, hogy eltapossák kertem diadalait, de én kardom rettenetes vágásaival mind elkergetem őket. A legeredetibb az volt, hogy amíg meséltem: én is hittem mindent, amit mondok. Kihoztam a kamarából a kardomat és éktelen hadonázással mutattam, hogyan futamítottam meg a „gyáva németeket”. Egyik kardteljesítményem aztán kissé feje búbján kop-pintotta Erzsikét. Eldobtam a kardot, hozzárohantam, ölelni, csókolni kezdtem s majdnem sírásba buggyanó szavakkal könyörögtem neki:

— Édes Erzsike, ne haragudj, édes Erzsike én úgy szeretlek téged.

A kislány ajkaira a sírás-próbálkozások nyomába már édes gyöngyös kacagás jött, átölelt forró karjaival s úgy szorítottuk egymást, mintha örökre le akartunk volna mondani énünk külön vámvonalairól. És csókoltuk egymást a lélegzetünk elállásáig. Akkor elengedtük egymást és néztük, néztük egymás arcát forró örömbé hulló szédületes érzéssel. Aztán újból egymásba kapaszkodtunk s folytattuk a véletlenül felfedezett gyönyörű játékot.

És érdekes: tudattalanul és egymásnak meg nem mondva, bennünk volt az érzés, hogy ezt a „nagyok” előtt nem kell csinálnunk, hogy erről a „nagyoknak” nem szabad tudniok. Sőt: ezután a nagyok előtt hűvösebbek, egymást kerülőbbek voltunk egymás iránt. Ennek Róza néni meglehetősen örvendett, mert ő már akkor meg volt győződve arról, amit mások csak sokkal későbbben kezdtek jósolgatni: hogy akasztófán végzem be e siralomvölgyi kies sétámat. És nem akarta, hogy a lánya multjában egy ilyen komorszínű folt sötétedjék, mint az én barátságom.

De amint kint voltunk a kertben s bevettük magunkat a kukoricásba vagy a ribiszkebokrok közé, annál mohóbban folytattuk: „játékaidat, ó gyönyörű szerelem”! A naptól izzó kukoricák, levelek, döblecek, virágok forró szagfürdőjében végtelen újrakezdésekben rohantunk egymásnak és csókoltuk és faltuk és öleltük egymást. Ha soha sem azelőtt, sem azután, nem csókolt volna senki a Világegyetem téres helyiségeiben, a mi akkor felgyűlt csókjainkból mégis jó pár évig csók-inflációt rendezhetne ama végső el- és felszámolások Intézője.

Nem akarom búsítani a *Fehér Irodalom* hablelkű híveit, de meg kell vallanom: ez a szeretet bizony megnőtt lélek is volt, de forró test is, végtelen szeretet, de örvénylő erotika is. A testnek és léleknek ugyanaz a szétválaszthatatlan forró zuhogása volt minden korlátokon keresztül, amely később annyiszor csalt ki édes megbocsátást a felnőtt férfiből a világtéremtés orvtámadásával szemben. És az élet végtelen sodrában egymáshoz rohanó két kis tavaszi ember-csemete néha egész realizztikus jelenetekben búvárkodott egymás térbeli gyönyörúségeiben, hogy kis tenyerük szomjas bőre, ajkuk friss húsa, elbűvölő szemeik forró kelyhe végtelen édes és mohó kortyokban igyák egymás életének drága valóságait.

Hetekig tartott ez a torkosan testi, és mégis annyi lélekkel végtelenbe nyuló boldogság. Már augusztus aranylott a megilletődött kert fölött és mi édes lebágyadásban, egymást nézve ültünk a kert mélyén a padon s kis testünk-lelkünk érezte az estébe komolyodó kert áhitatát. A levegőn áthasított a Róza néni hívó hangja. Ez a hang is spó-

rolás volt: minden érzés és jóság szigorú megtakarítása. A hang mondta:

— Erzsike! Megyünk haza!

Előfutottunk, mert a Róza néni imperiálizmusával szemben nem lehetett ellenállási kísérleteket rendezni. Mikor Róza néni kis lánya fölé hajolt s a szép „Pásztorlány” szalmakalapot feltette a szőke fürtökre, felém legyintve megnehezdedő hangon kérdezte:

— Nem bántott ez a Rózsa Sándor, kicsikém?

— Nem, mama, Dezsőke sohasem bánt, — mondta Erzsike és csodálatos édességek érintették a szívemet.

Róza néni szelidebben fordult felém:

— Nem baj, fiam, azért ahogy én ismerlek, úgysis fel fognak akasztani.

Anyámmal a kapuig kísértük ki őket s a végső búcsúzás után még ott álltunk a nyitott kapuban és néztük a távozókat. És amint láttam az édes kis lenge alakot ott lépkedni zord anyja nehéz árnyékában, láttam a kalap alul kifénylő drága fürtöket s a kis pillangókezek mozgását a lépés ritmusai szerint: valami történt bennem, ami szét-tépte a félelem, a szégyenkezés, az óvatosság gátjait. Utánuk rohantam, elkaptam két karommal Erzsikét a komor védelem mellől, ölelni, csókolni kezdtem:

— Erzsike, édes Erzsike! — fuldokoltam.

A kislány visszaölelt, visszacsókolt és keservesen sírni kezdett. És már sírtam én is. A járókelők megálltak és jó mosolygással néztek bennünket. Róza néni dühbe sem tudott gurulni az ámulattól:

— Ezek megbolondultak. Tisztára megbolondultak. — állapította meg végre.

Azon este nem tudtak belém jönni az éjszaka rémei, mert csordultig voltam egy másik, alaktalan és névtelen szorongással. Egy kitárt karú kétségbeesés járkált bennem s kiáltozta zokogó hívással egy nagy sötétség felé:

— Erzsike, édes Erzsike!

Másnap korán a Róza néni síró cselédje jelentette, hogy Erzsike éjszaka meghalt. A „meghalt” szó még homályos volt előttem. De annyit tudtam, hogy akire ezt rámondják, az nem mozdul meg többé és örökre elássák a földbe.

Felszökő kétségbeesett sírásomra Anyám vigasztalni kezdett:

— Ne sírj, fiacskám, a jó Isten magához hívta Erzsikét angyalnak. Ez a jó Isten akarata.

Irtózatos harag mozdult fel bennem. — Ez a jó Isten akarata! Ez a jó Isten akarata! Hát ilyeneket akar az a jó Isten? Na megállj, jó Isten!

Hetekig nem mondtam el az esti imámat. Bánatom fekete fala felé fordulva, agyarkodva kérdezgettem: — Hát várod az imám, jó Isten? Várhatod.

És hetekig nem tudott belém jönni az agyarkodó éjszaka, mert a halott kislány járt bennem. Órákig ültem a kertben és hangtalan beszédben beszélgettem, és mozdulatlan játékban játszódtam vele. Hányszor éreztem arcomon friss arca hozzásimulását.

Ó, zsenge napjaim csodálatos kis madara, az életvirágról korán tovaijesztett gyönyörű pillangócskám! Édes szőke örömem, aki először hoztad gyermekajkaimra az élet legmélyebb ízeit és először hoztad szívembe az örök levés végtelen hívásait. Nézd: az, akit egy félszázad milliókarmú emberzivatarra sohasem tudott érzélgésbe marcangolni, és aki most öszbeborult fejjel a Temető mellé vette sátrát s könnyörtelen szemmel nézi a maga végzetét: most mégis mégis: megvonagló ajakkal teszi le az elsúlyosodott tollat.

4.

Egy nyári délután a kertben ültünk. Anyám valamit olvasott, Ilona és Erzsiké kézimunkáztak. Én meg egy kissé el voltam pilledve az ebéd-től s a nyár forró ölelésétől. Az árnyékban hevertem s félig lehúnyt szemmel néztem a keretet, az eget, a világot. Igen meg voltam elégedve a világteremtéssel. Nem mozdultam, nem szóltam, nem akartam befolyásolni a dolgok rendjét. Ezek a nagy, termékeny lustaságok egész kisgyermekkoromban kezdődtek és mai napig is vissza-visszatérnek. Ilyenkor olyan vagyok, mint egy csendes tó, melyet a legkisebb lehellet sem rezdít. És belém néz az ég, belém nyulnak a partok, belémhajolnak a fák, az állatok, az emberek: minden domborúsága a furcsa titkú világmesének. És én, mintha nem a tér körülhatárolt

valósága volnék, hanem lassú omlása a partnélküli megfoghatatlan időnek: magamban érzek mindent, az öt kitárt érzék minden formáltságát, minden formát, szint, hangot, ízt és tapintást, minden arcot és minden elsuhanást, minden bibit és minden örömet. Minden levő az én hullámom s ölelésemben olyan jóízű a világ. Mert ebben az édes együvé bágyadásban már nem valóság az élet. És a halál már nem halál, hanem: új horizontú végtelen mezők hosszú hívású üzenete a dolgok néma beszédében.

Anyám egyszerre csak térdeire tette a könyvet, kémlelve nézett felém:

— Rajkó!

Egy pillanatig gondolkoztam, mi érdekesebb, ha alvónak tettetem magam, vagy ha felelek. Nagy bágyadtan mégis megszólaltam:

— Mipparancs?

-- Fiókám, ma jön keresztmamád. Tudod, hogy ő milyen érzékeny szegény, milyen hamar megsértődik. Nehogy megint valami huncutságot csinálj, mert ha a legkisebb baj lesz, megabriktollak.

— Igen, mama lelkem.

Kis idő múlva Ilona riadt felém:

— Dezső, ha nem csinálsz semmi komizságot, amíg Paulin néni itt lesz, neked adom a piros plajbászomat.

— Adja most, — feleltem hanyagul.

— Hogyne, hogy aztán nyugodtan szemtelenkedhess.

— Mama lelkem, meglátja, hogy Dezső megint elkergeti valamivel Paulin nénit, — árnyékosodott most már Erzsébet is.

— Nahát, ha valami baj lesz, meg is mondom este a kölyköt az apjának, aztán, tudom, lesz mulatság.

— De mama lelkem, én nem akarok soha senkivel sem szemtelenkedni, — feleltem kissé kényeskedő énekléssel.

És tényleg: ennek a védekezésnek igaza volt a zordon vádakkal szemben. Első szemnyílásaimtól kezdve megvolt az a végzetes sajátságom, hogy az emberek arcában, beszédében, mozdulataiban, alakjában a bennük történő *lélek* tovasuhanó vonásait lássam. És ezek a *lelkek* olyan erővel mozdultak belém, hogy — akaratlanul és tudatlanul is — rögtön ki kellett fejeznem őket. Minden ember-

benyomás annyira szúrós vagy csiklandós volt életemben, hogy rögtön ki kellett jajgatnom vagy kacagnom magamból. Ez aztán sok vidámságot és titkos büszkeséget, de sok kellemetlenséget is okozott a familiának. Ha vendég jött hozzánk, rendszeren behúzódtam a *nappali* egyik szegletébe és egy darabig némán tátottam rá a szemeimet. Akkor előugrottam és ott a vendég édes szemei és fülei előtt olyan lényeghúséggel adtam vissza legjellemzőbb mozdulatait, szavait és hanghordozását, hogy az a gyermektükörben legvalódibb arcát pillanthatta meg. Ez aztán szegény vendégeknek ritkán volt öröm. És most is teljes visszalátással merem állítani: sohasem volt a bántás, vagy csúfolkodás akarata ezekben a mozdulataimban. Egyszerűen: ezek a mozdulatok és mimikák szükségszerű, reflex folytatásai voltak a rajtam átment új ember-képnek. Amint a jajkiáltás folytatása a testbe döfött törnek, vagy a kacagás a bőrt csiklandó ujjaknak.

Szegény anyáméknak rengeteg sok galibát okoztam ezzel a sajtásággal. Fokozta a bibit az, hogy a társaság többi tagjából minden erőlködés dacára kitört a kacagás s néha még az én csodálatos fegyelmetszerű Anyám sem tudta visszakalitkázni nevetése aranymadarát. Ebben az időben az erdélyi vendégszeretet még majdnem vallásos szentség volt és Anyámat rendkívül bántotta, ha látta, hogy valamelyik vendége elárnyékosodik, vagy rossz érzéssel megy el. Engem szidással, szép szóval, kéréssel, vagy az ő édesen tettető búsulásaival próbált elnevelni az ilyen megnyilatkozásaimtól. Vagy valamilyen csalafintasággal, a vendégség idejére internáltak a Szabó-birodalom valamelyik távolabbi pontjára, de ez ritkán sikerült. De büntetni sohasem büntetett. Mert csakhamar meglátta, hogy itt a gyermekélet szükségszerű és ártatlan megnyilvánulásairól van szó. Hisz teljesen azonosan játszottam meg az újonnan meglátott dolgokat is. Öreg, reszkető koldúsnak mímeltem az uccai kút mellett álló vén csonka fűfát, sánta, búsan kullogó kutyának a Jezsek kőműves rozoga házát, bágyadt mosolyú, álmoságot szenvedő öreg ténsúrnak a Lezsák-ház előtti dombot és így tovább. Mert mióta a világra nyitottam szemeimet: e világ minden domborúsága időben történő lélek volt e szemek számára.

Kis idő múlva Anyám megint kihajol az olvasmányából:

— Dezsőke fiókám, ha szépen viseled magad és nem lesz semmi baj veled, amíg Paulin néni itt lesz, fel fogok neked bontani egy üveg befőttet.

Már nem felelhettem. Az ucca felől egy csodálatos vékony hang szúrta át az udvart, a kertet, a világot. Az egész Szabó-ranch olyan volt e vékony hang körül, mint egy boldog kövér vese a hosszú, vékony acélnyarson:

— Nem megyek be! Nem alkalmatlankodom! Tudom, hogy terhükre vagyok!

Kirohantunk a kertből, át az udvaron, feltéptük az uccaajtót. Lenn az uccán, a lépcsőnk előtt egy csodálatos teremtség állott. Anyám a küszöbön kitérte karját s édes hívással biztatgatta:

— Jöjjön be, édes Paulin, olyan régóta várjuk. Nagyon boldogok vagyunk, hogy láthatjuk.

A lányok kórusban énekelték:

— Jaj be jó, hogy eljött, Paulin néni! Tessék bejönni! Jaj, hogy örvendünk, hogy itt van, Paulin néni.

Én a legtisztességesebb arcom tettem a kirakatba s legédesebb hangom az ajkamra:

— Keresztmama! Keresztmama! Drága keresztmama, csakhogy eljött!

Paulin néni konokul rázta fejét, ami nála lényeges kockázat volt. Mert a közel kétméteres szűznek a nyaka olyan vékony volt, hogy a legkisebb mozdulás is károsan befolyásolhatta atomjai szolidaritását. E hosszú, vékony nyakon egy kicsike gömbölyű fej szerénykedett. Olyan volt Paulin néni, mint egy óriási gombostű, melyet a fáradt Isten szúrt Gaea búsan forgó tüspárnájába. És fáradt és félénk és szerény volt minden szegény Paulin nénin. Fején a szomorú, panaszos szőke haj csodálatos hasfájós kontyba görcsösödött, melyből itt is, ott is bús meneküléssel nagy lemondású fürtök lógtak szét. A fején csodakalap volt, mely első lélekvándorlásában Noé bárkája lehetett. Erre még most is emlékezett csónak alakjával és azzal, hogy legalább is minden szárnyas állatból egy pár volt rajta. Hihetetlen szárnyak és madárfejek lógtak le róla. A fejek nagyon szomorú szemekkel néztek a múlt időbe. Az arc

voltaképen csak két szem volt és egy száj. Két sajátosan nagy, egészen világos kék szem, melyek mindig megijedtek, bocsánatot kértek, panaszkodtak. A száj vékonyperemű, széles, hervadt száj, vén panaszmadár öreg fészke. A karok és lábszárak igen hosszúak, könyökösek, térdesek, vékonyak. Ezen a félénk, szomorú merőlegességen egyetlen örök sajátos szürke ruha volt, hátul „*tunikával*”, mely kétségtelenül egyik legegységesebb esete volt a formák találkozásának. Most két karjával valami éktelen nagy kék papirosba bonyált pakkot szorongatott melléhez.

— Nem, nem megyek be, tudom, hogy csak terhükre lennék, — mondta és egész arca s két fehérre sápadt szeme is elpirult belé.

Lementünk melléje, körülfogtuk és szegény árva kakuszt valósággal agyonlocsoltuk a lelkünkkel. Megesküdünk, hogy ezt a délutánt éppen neki szántuk, hogy örökre boldogtalanok leszünk, ha nem jön be, hogy nála nélkül nincs értelme az életünknek. Szegénykének nagy nyelésék hullámozták vékony nyakát, mind szemérmesebben pirult el. De szemeiből még félénk gyanakvás lesett ki:

— Nem, nem. Tudom, hogy a komámasszonyt visszatartanám a dolgától.

Anyám megesküdütt, hogy már három nap óta keres valami tennivalót, de nem talál semmit. És valósággal kedélybetegség fenyegeti, ha Paulin néni nem ad valami tartalmat az életének.

Szegény magános lánynak a szemei most már tele voltak vágyódással, hogy emberi lelkek horzsolják körül, hogy ő is legyen valakije valakinek. Bús lemondással sóhajtotta:

— De a lányokakat zavarom a tanulásban.

A lányok bizonykodtak, hogy már rég vakáció van, különben is, ők már mindig az iskolában megtanulják a leckét. És csupán csak azért örvendeznek előre a vakációnak, mert remélték, hogy Paulin néni el fog látogatni hozzáik.

Paulin néni végső ellenállással, alig hallhatóan nyögte:

— De Dezsőke nem szeret engem.

Erre én átugrottam a tíz lépcsőt, odafentem szőke fürteimet a hosszú, hervadt kezekhez s édes éneklésű, lassú hízélgéssel mondtam:

— Drága, keresztmama, édes keresztmama, én úgy szeretem!

Ez döntött. Paulin néni behúnyta szemeit és vak elszántsággal fellépett az első lépcsőre. De ott megmerevedett s újra éledt gyanakvással mondta:

— Mégsem megyek be. Tudom, hogy terhükre leszek.

Mi újból telespicceltük a szívünkkel. Így ment ez lépcsőről lépcsőre. Mikor egy félóra múlva felértünk az udvarra, mindnyájunkról csurgott az izzadtság. És újból kellett kezdeni a dolgot az első szoba, aztán a *nappali* küszöbén. A legvégső és legelszántabb küzdelem mégis az volt, mikor beerőszakoltuk egy karosszékbe.

Már igen döntő megállapítások történtek az időjárásról s Paulin néni még mindig szüzi ölelésben tartotta a hatalmas pakkot. Végre Anyám könnyíteni akart rajta:

— Tegyük le valahová ezt a pakkot, kedves Paulin. Vigyázni fogok, hogy itt ne felejtse.

Paulin néni az egész karosszékét átpirulta feldagályló szemérmességében. Félénken hebegte:

— Egy kis ajándék volna... egy ruhácska Dezsőkének.

— Menj és köszönd meg szépen keresztmamádnak a jóságát.

Én kibújtam kedvenc szegletemből, honnan rásátraztam szemeimet a jelenetre. Odafutottam Paulin nénihez, kezéhez ütöttem az orromat és egy szájnýtásra vagy három *köszönöm szépen*-t hullattam a szívére.

Vak sejtés, vagy a véletlen okozta-é, hogy Anyám nem ott bontotta föl a pakkot, nem tudom. Nagy kegyeletos vigyázással átvitte a pakkot a szomszéd szobába. És akkor csoda történt. Anyám, aki mindig olyan féltő vigyázással volt figyelmes vendégeivel szemben, most jó tíz percig nem jött vissza. A lányok valósággal megsokasodtak a kedveskedéseikkel, hogy Paulin néni ne vegye észre ezt az érthetetlen távollétet.

Tíz perc múlva végre visszajött Anyám. Látszott, hogy óriási erőfeszítést tesz, hogy valami előretörő nagy derűtséget kordában tartson szép komoly arca mögött. Sajátos nyelésekkel, majdnem lihegve mondta:

— Igazán nagyon szép ajándék. Igen hálásak vagyunk érte. De nem szabadna ennyit költenie erre a Rinaldo Rinaldinire.

Rinaldo megint szegletében ült és kiolvasta Anyja arcából, hogy valami furcsa dolog történt. De kiolvasták a lányok is. Először Ilona tűnt be a szomszéd szobába. Ő még tovább maradt ott, mint Anyám. Mikor visszajött, az arca vörös volt, a szemei könnyeztek. De látszott: nem a szomorúságtól. Aztán Erzsinek akadt sürgős keresnivalója. Ő mindig meglehetősen komor és zárkózott gyermek volt. De mikor pár perc múlva visszajött, látszott, hogy egy nagy vidámság földrengését igyekszik visszafojtani.

Most már én sem állhattam tovább. Paulin néni vékony hangjából már szökellt szét szúzi lelke, mint a tej a kecske hegyes csecseiből. Anyám és testvéreim a csodálkozás, helyeslés, megborzongás alkalomszerű közbekiáltásaival kísérték az öreg lány előomlását. Én óvatosan kisorsrantam e nagy lélek-lubickolásból a másik szobába. És akkor megdermedtem és két óriási szem lettem.

Az Anyám ágyán feküdt valami. Elborította az egész ágyat. Valami óriási szürkesség, mely csoda-nyulványokat lógatott szét a tér megtágult elmulásaiba.

Egy — különben igen finom szürke szövetből készült — óriási férfi ruha volt. Arányainak megmutatására közismert példát kell felhoznom. Ha pompás külügyi humorunk: Pekár Gyula bátyám a mai plasztikájával magára vette volna ezt a ruhát, még mindig maradt volna benne annyi hely, hogy zimankós idő esetén egy-két hizottabb Petőfi-társasági tagnak menedéket nyújtson maga mellett. Maga a szétölelkező mellény olyan volt, mint egy rengeteg falusi kapu, mely alatt az aratás boldog örömeit feltornyozott szekerek viszik az épülő ember felé.

Végre megelevenedtem. Lassú, óvatos léptekkel közeledtem. Hátha rám ugrik a behemót! Hátha agyonnyom!

Odaértem. Már félénken feléje mertem nyújtani a kezemet. Nem harapott. Nem rúgott. Nem méltatlankodott. Most már nyugodtan végigtapogattam.

És már előttem volt az egész nagy muri. Olyan élénkké lobbantam egyszerre, mint a megfújt láng. Bele-

bújtam a nadrágba. A nadrág száját Anyám egy sáljával a nyakam köré kötöttem. Így is csak a fenéig értek lábaim, a két rengeteg szár mint két döglött foka uszálylott mögöttem. Aztán a mellényt és a kabátot vettem magamra. Karocskáim a kabát könyökéig sem értek s kabát és mellény szintén hosszú uszályal separték a padlót. Végtelenül nehéz óvatossággal az ajtóig cammogtam. Akkor az ajtót hirtelen felnyitottam. Az egyik messzelógó kabátujjat szívemhez szorítottam s mély hajbókolással kiáltottam a küszöbről:

— Köszönöm szépen Paulin néni!

Egy kétségbeesett sikoltás nyársalta át a világegyetemet. És Paulin néni már a kapu lépcsőin rohant a világ túlsóbbik fele felé. Kezeit hervadt keblére szorította, kalapján verdestek a madárszárnyak s a madárszemek tetemrehívó szemrehányással néztek vissza. Sohasem láttam többé szegény keresztanyámat.

Weinhold Paulin és testvére, Tivadar, egy nyugalmazott katonatisztnak voltak a gyermekei. Az apjuk meghalt. Tivadar állatorvos lett és nagy szőrbokréták nőttek a füleibe. Ő volt a keresztapám. Paulin néni vékonyodott, szűziesedett, öregedett. Ártatlan drága lélek volt mindkettő. Hogy hol és hogyan szedték fel őket Anyámék keresztzüleimnek, nem tudom.

Másnap Anyám Fein bácsitól megkapta a dráma magyarázatát. Fein bácsinak nagy készruha üzlete volt a Főtéren. Egészen hetedik gimnázista koromig Anyám ott vette nekem a kész ruhákat. Fein bácsi nagyon szeretett és állandóan minisztért jósolt belőlem. A dolog így történt: Paulin néni egy melegebb keresztanyai áramlásában nagy szelesen berohant Fein bácsihez, hogy ruhát vegyen nekem. De a sok szemébe lógó férfinadrág úgy feltornádózta szűzies szemérmét, hogy zavara bíborhabjai közül csak ennyit tudott kinyögni:

— Kérek egy ruhát.

— Milyent méltóztatik parancsolni? — kérdezte Fein bácsi.

— Férfiruhát, — lihegte Paulin néni.

Fein bácsi mutatóba elő akart rakni egy pár öltönyt. De Paulin néni majdnem sikoltva förmedt rá:

— Ugyan, csak nem mutogat nekem férfiruhákat! Én úrileány vagyok, katonatiszt leánya.

Fein bácsi mentegetőzve kérte:

— De tessék legalább megmondani, milyen termetre kell.

— Kövérkés... nagy... de siessen kérem, idegeskedett Paulin néni és lehúnyta a szemeit.

Fein bácsi filozófus volt és nem harcolt az emberi gyengeségek ellen. Bepakolta a boltjában levő legnagyobb és legtágabb férfiöltönyt. Paulin néni mohón fizetett. Fein bácsi már csak eliramlása szelébe kiálthatta:

— Ha valahol nem passzol, knappul, majd megigazítom.

Igy jutottam én ehhez a ruhához, melyből Anyám három szép kis teljes öltönyt szabott nekem s még foltra-valónak is maradt egy csomó. Anyámék próbálták utólélni könyörgéseikkel Paulin nénit, de ez a kísérlet a fizika akkori törvényei szerint lehetetlennek bizonyult. Mikor visszaérkeztek, én még mindig ott állottam a küszöbön és álmélkodtam új térbeliségem csodáin. Mama és a lányok nekem estek, csókoltak és a jó kacagás meleg hullámaiban fürdettek meg. Még éjjel is, az alvó ajkáról fel-felrebbent egy-egy fióka nevetés, mint éjszakába riadó kis madár a megrázott bokorról.

5.

Egy augusztusi napon leánytestvéreim mindjárt az ebéd után elmentek Róza néni látogatására, aki a város túlsó végén lakott, nagykertes saját házában, közel a vasúti állomáshoz. Nekem semmi kedvem nem volt rá, hogy velük menjek. Ezért szörnyen mutattam, hogy okvetlenül részt akarok venni a kirándulásukban. Mert ez volt a legbiztosabb mód arra, hogy Erzsi kivigye Anyámnál: — Mama lelkem, maradjon itthon Dezső, mert úgyis csak valami galibát csinálna, pedig Róza néni most nagyon érzékeny. — Végre Anyám felém fordult: — Ne búsulj, rajkó, hagyd, menjenek a lányok maguk Róza nénihez, Mama majd elvisz téged máshová.

Borzasztóan örvendtem. De olyan elszontyolodott képet vágtam Erzszi felé, hogy felcsillanó féltékenysége kialudt. A lányok elmentek. En a kertben lődörögtem s ezer hozzádörzsölődésben az áldott nyárhoz, élveztem, hogy szép a világ. Anyám rövid délutáni álmát aludta. Mikor behívott, már fel volt öltözve, útra készen. Engem megmosdattott, dús, göndör szőke hajamat hátra sörénylő rendbe igazgatta. Feladta rám a *Spenceremet*: szép barna bársony mellényt és kabátot, piros szegéllyel, fényes gombokkal, kis térdig érő nadrágomats az egész vállaimra ráboruló fehér gallért. Akkor felemelt magához, nézett, nézett azzal a mélyre csókoló meleg szemekkel, melyekkel az anya gyermeke arcában nézi a saját lelke legszebb arcát. Aztán homlokon csókolt, letett a földre és mondta:

— Fiókám, most elmegyünk a temetőbe.

Én nagyon örvendtem s a temető szó szelíd melegséggel húzott át rajtam. Tudtam, hogy a halottak ott fekszenek és „várják ama nagy harsona megzendülését, amikor az Isten meg fog ítélni eleveneket és holtakat.” De még sohasem voltam a temetőben.

Anyám gondosan bezárta a lakást. Bezárta az uccajtót is és a kulcsokat nagy ravasz telekimihállyal eldugta egy alkalmas téglá alá. Megindultunk lefelé a Felsőszén-uccán. Anyám fogta a kezemet. A járókelők szíve jó mosolygásban nyúlt felénk és szálltak a köszöntések:

— Csókolom kezeit, Tekintetes Asszony.

— Kezeit csókolom, Tekintetes Asszony.

És legtöbb szem körülölelt feláradó melegségével és szálltak a mondatok az édes Anyám boldog büszkesége felé:

— Milyen drága gyermek, a Dezső úrfi, jaj, milyen csicsás-szép gyermek!

— Hova viszi a Tekintetes Asszony ezt a gyönyörű kis katonát?

— Milyen boldog a Tekintetes Asszony, hogy ilyen szép gyermekei vannak.

Anyám szelíd mosolygással köszönt vissza s édes, megnyugtató régi szavakat mondott az egyszerű lelkeknek. Én rendkívül fontosnak éreztem magamat s úgy lépkedtem *Spenceremben*, mint Cézár a Rubikon túlsó partján. Az

Anyám szelíd fehérségű nyakán is enyhe tokát eresztett az anyai büszkeség, de már éber anyasága igyekezett mér-sékelni hiúságomat:

— Látod szívem, azért mondják, hogy szép vagy, mert látják, hogy most milyen rendes jó kis fiú vagy. Csak az szép, aki jó. A rossz gyermek csúnyább, mint az ördög unokaöccse.

Ezt az urat nem ismertem, de azért éreztem a szavakban a ravasz nevelői szándékot. De most nagyon boldog voltam és nagyon jó akartam lenni:

— Oh, Mama szívem, én ezután mindig nagyon jó fiú fogok lenni, — bizonykodtam a rám néző szemek végtelen szeretete felé.

Mikor leértünk a Felsőszén-uccából, Anyám már földrajzi ismeretekkel malterezgette épülő lelkemet: — Látod, fiacskám, ez itt balra az Alsószén-ucca, ebben van egy nagyon szép kert, a Mikó-kert, Mama majd elvisz oda téged, ha jó fiú leszel. Az a széles ucca ott a London-ucca, az a nagy ház benne a Wesselényi-ház. A két Wesselényi két nagy ember volt, akik nagyon szerették a hazájukat és a börtönt is elszenvették, csak hogy szegény magyarok szabadok legyenek. Ha megnősz, majd te is olyan jó magyar ember leszel. Ha ezen az uccán átmennék, a Belmonostor-uccába érnék. Ott van egy öreg ház, úgy hívják, hogy Redut. Abban van egy nagy-nagy terem. Mikor Erdély még külön ország volt, ott tartották az országgyűléseket, ott tanácskoztak a Haza sorsa fölött. Ebben a teremben mondták ki 1848-ban Erdély és Magyarország egyesülését, hogy minden magyar ember egy hazában legyen. Ez az ucca itt előttünk a Belsőszén-ucca. Ez az ucca, amelyikbe most betérünk, a Májális-ucca. Ez az ucca pedig a Kültorda-ucca, nemsokára megérkezünk a temetőbe.

A temetőhöz közel egy szürke emeletes ház előtt megállt Anyám. Arca elünnepiesedett, széles lendítéssel felmutatott a házra. És azzal a mélyről jövő akarattalan pátozzal, mely a hegyek, az erdők, a természet nagy nyugodtságainak a pátosza, mondta:

— Nézd, fiacskám és soha se felejtsd el ezt a házat. Ez a Biasini-szálloda. Mikor Petőfi a világ legnagyobb költője Kolozsvárott volt, ebben a házban lakott. Azóta min-

den magyar ember tiszteli ezt a házat, mint egy templomot. Úgy-e, fiacskám, ha nagy leszel, igyekszel olyan ember lenni, mint Petőfi Sándor?

Az utolsó mondat majdnem forró könnyörgés volt. Én nem feleltem, nem tudtam szólni, de gyermeklelkem nagy alaktalan fényességek felé verdeste föl szárnyait.

Aztán előttünk volt a temető. Ennek az első meglátásnak az érzése ma is fogyhatatlan étellel friss bennem. Hiszen talán ez a megpillantás volt életem nagy elindítása. Nem részletet láttam: az egészet láttam meg, amint hegynek menő oldalaival, szelid halmai tömött seregével, büszke márványaival, rozsdás vas-sírfai vak hallgatásával, nagyszemű virágaival és szomorúfűzfáinak lengő bánataival ráhullott lelkemre, mint egy szavakba nem foglalható reveláció. Volt ebben az érzésben valami végtelenbe nyúló vak tapogatású emlékezés, mintha, kis embermadara a végtelen időnek, egy valaha lakott ősi fészek nagy édességébe szállnék vissza. Volt valami édes bánat, végtelen nyugaltság és végtelen vágyódás volt ebben az érzésben. És mégis együttvéve: riadó kürt volt ez a temető, mely valami öröktől folyó eposz győzelmes, tiszta hőségé hívta a gyermekeket.

Anyám a temetőőrtől egy vízzel telt kis öntözőt, kis kapát és gereblyécskét vett át. Megindultunk a temető dombos oldalán felfelé, a családi sírhoz. Anyám útközben beszélt a nevezetesebb sírok halottairól. A mi sírunk meglehetősen fönn volt. Két sírhalom, két óriási gesztenyefa alatt. Az egyikben apám unokabátyja, Szabó Gusztáv alszik. Úgy tudom, hogy már 1848-ban megkapta az ezredesi rangot. Később pedig, mint ezredes, Garibaldi alatt harcolt s tényleg történelmet csinált. A másik sírban feküdtek: dédapám, dédanyám, nagyapám, nagyanyám, egy csomó nagy-néném és nagybátyám, mind apai ágról. És ott feküdtek elhalt kis testvérkéim: Mariska, Jóska, Gyula.

Anyám mindjárt munkába fogott. Mint két engedelmes juhot, megfésülte a két sírt a kis gereblyével. Kapálgatott, öntözgetett, odagyügyögte lelke nagy szeretetét a virágoknak. Közben hozzám is beszélt:

— Látod, ez a két huncut nagy fa elfogja az esőt a két szegény sír elől. Éppen abba az irányba hajtják

lombjukat a haszontalanok. Ki kellene vágatnom őket. De sajnálom szegényeket: olyan szépek. Dezső fiam, szeresd a fákat. A fák olyan nagy jószágot visznek az ember lelkébe. Emlékezz rá fiacskám, hogy szegény Anyádat sokszor a fák vigasztalták meg.

Aztán kérdezte:

— Nem félsz itt maradni egyedül, édes rajkóm? Még kell egy kis vizet hoznom és a kút elég messze van. Új le szépen arra a padra és pihend ki magadat. Ne félj, nem fog senki bántani.

— Én nem félek senkitől, még Zabola bácsitól sem.

Ez a mondat a legszélesebb határa volt előttem az emberi bátorságnak. Zabola bácsi részeges cigány kovács volt a Felsőszén-uccában és borzas hajával, vérben forgó szemével, fekete arcával, széles vörös ajkaival és mennydörgő káromkodásaival lidércnyomása volt a környékbeli gyermekszíveknek. Anyám bepakolt széles mosolygásába s kis kannájával elsietett.

Egy pillanatra ráhullott a szivemre az egyedülvalóság, mint egy nagy hideg kő. Aztán odamentem a kis házilag összetákolt deszkapadhoz, mely a két sír fejénél állott, a két óriási fa koronája alatt. Két nagy nyitott szem voltam. És íme: a gyermek kitátott lelkébe csodálatos fogantatással bement az egész élet és az egész halál.

Mert láttam onnan ez egész temetőt, mint csendesen dagadó tengert, sírdombjai zöld hullámaival, mélyen örvénylő csendje zsúfolt beszédével. És szemben a halál-tenger dermedt mozdulásával, mint mese végén váró csodálatos királyság, mint álomban látott boldog sziget: augusztus bíboros, aranyos bánatában ott ringott az örök ölelésű város: Kolozsvár. Végtelen szárnyak suhanásai tágtították határtalanná a gyermek lelkét. Mint édesanyja meleg száját: kis szíve megcsókolta a világot. Nagyot nyujtóztam. Ásítottam, ásítottam. Elaludtam.

6.

Csúf esős, szeles szeptember jött a kert nyári boldogságára, megtépdeste, besározta a kis Dezső-hitbizomány minden örömét. Egész napokat öreg kanapénk egyik sar-

kába húzódva, egyik uccára nyíló ablakmélyedésben töl-
töttem és olvastam, olvastam. Ilona a Degerando felsőbb-
leányiskola, Apám a kereskedő-társulat könyvtárából
hordta nekem a könyveket. Apám ugyanis, aki hétközna-
pokon sohasem ebédelt otthon, elfogadta mellékfoglalko-
zásnak ennek a könyvtárnak az irányítását, hogy legyen
hol szunyadnia ebéd után. Ez az egész hivatal azt jelen-
tette, hogy minden hétköznap délutánján kettő és három
között ott szunyókált egy kényelmes karosszékben, vagy
pedig pipázgatva olvasott. A közönség kiszolgálását a szol-
gák végezték. Nekem nagy boldogságot jelentett ez a
könyvtárosság.

A végtelen rohamu olvasások után felpócikáltam ma-
gam a kanapé egyik karjára, egész szorosán közel az ab-
laküveghez. És órákig mozdulatlanul, némán bámultam ki-
felé. Néztem e szegény városnegyed egyszerű házait, az
egyszerű emberek mozdulatait, az ég változásait s a fény
és árnyék különös játékait. És az olvasott mesék összeke-
verődtek a valóság szemeimbe menő meséivel. Csodálatos,
alaktalan fényes-homályú meseeposzok lettek bennem eb-
ből a keveredésből. Ezeknek a hőse mindig én voltam. És
hősnője Erzsike, az elköltözött kis kékszemű leány, aki
visszajárt csendes ágyacskájából, hogy odafürösze szőke
haja lágy suhanását kis bátyja megnyílt ajkaihoz.

Ilyenkor sokszor arra rezzentem a valósághoz, hogy
Anyám nagy, beolvasó szemeivel néz engem. Amint feléje
fordítottam arcomat, kihullott ajkai közül, nem mint ne-
kem szándékolt beszéd, hanem mint tűnődésének akarata-
ltalan töredéke: — Milyen különös gyermek vagy te, De-
zső. — Aztán hozzám jött, megcsókolt. És sóhajtott egyet.
Mi volt ez a sóhajtás? Jövőbe nyuló sejtelem? Vagy a
felgyült anyai boldogság lehellete?

Különben mind több ok volt rá, hogy ezekről az aj-
káról sóhajtások szálljanak föl. Apám mind jobban elbo-
rult, mind nehezebb felhő lett a család fölött s villámlá-
sai és dörgései mind gyakoribbak lettek. Ugy látszik,
anyagi helyzetünk is napról napra rosszabbodott s házi-
asszonyunk, Bogdán Póli epistolai tevékenysége a lakbérek
irányában mind fáradhatatlanabb lett. Legnagyobb bá-
tyám: Árpád is rengeteg szomorúságot okozott Anyámnak.

Az alkohol rettentő igézete mindjobban magáévá hódította ezt a hódításra született szép külsejű, rendkívül széphanjú fiatalembert. Már szolgált vagy húsz kereskedésben. Józan állapotában kitűnő, intelligens segéd volt, aki csak úgy vonzotta a boltba a fiatal lányokat. Az volt a baj, hogy igen ritkán volt józan. Most katonai éveit szolgálta, három keserves bakaesztendőt. Szenvedélye sok összeütkezésbe sodorta a katonai szabályokkal és Anyám végtelen sokat aggódott érte. Jenővel is baj volt. Tanulásában sem volt a régi, a fiatal test szenvedélyei is felzilálták. A legnagyobb bibi mégis az volt, hogy kijelentette, amint leteszi az érettségit, színésznek megy. Anyámnak ez titkos örömeire vált volna, hisz a *Mégis mozog a föld* és más Jókai-regények alaktalan fényességei világítottak erre az útra. De Apám Lear királyi viharzással jelentette ki, hogy az ő fiából nem lesz komédiás. Ez annál különösebb volt, mert a magyar színészet multja és nagy papjai s a Jókai-regények fényjátékai iránt Apám ép olyan hódolatos kegyelettel volt, mint Anyám. Valószínű, hogy a zord apa drámái szerepe vitte erre a mozdulatra ezt a folytonosan drámába mozduló lelket. És tényleg: érettségi után bottal kergette Jenőt a papi pályára. Az én gyermekszemeim felvették ezt a jelenetet és ezzel a mondattal raktároztam le lelkem mélyebb rejtekeibe: — Próbáljon majd Tata velem banni így!

Sajátos élet volt ez az én Apám, aki minden tényleges képességével egy családnak lett síríg tartó végzetévé. Roppant munkaerő volt s szigorú pontosságával, bámulatos emlékezőtehetségével, széles horizontú eszével hivatalában szenvedélye dacára is közbecsült volt. Beszélt olaszul, németül, románul. Franciául is értett egy keveset és kitűnő latinista volt. Szenvedélyét a könyvek iránt még az irtózatos erejű vetélytárs: a bor sem tudta legyőzni. Becsületessége, szembe bokszó őszintesége, igazságszeretete és bátorsága közmondásosak voltak. Csak éppen a családjával szemben volt más ember, súlyosan, végzetesen más ember.

Amint az évek multak: a zengő, tósztos, tapsos és énekes társaságok elmaradtak. Nagyon magános búsuló lett s így mind több szüksége volt a belsejében feldübbögő

drámára. Egyetlen barátja Lugossy bácsi volt és ez a derék, lovagias, nyugodt bácsi is drámai szerepbe zuhant Apám mellett. Lugossy István, aki vagy két évvel volt idősebb Apámnál, Kolozsvár város főjegyzője volt. Ezt a hivatalát igen korán otthagya. A Felsőszén-utca egy névtelen mellékágában, hozzánk közel, volt egy öreg kis háza s egy hatalmas gyümölcsös kertje, mely lehúzódott egészen a Cigány-patakig. Itt élt könyvei, gyümölcsfái, boros palackjai között egy román származású kövérkés házvezetőnőjével. A könyveit olvasgatta, a gyümölcsfáit ápolgatta, a borait iszogatta és mindennap szerelmesebb lett a Dulcineájába, aki kegyetlenül uralkodott rajta. Hónapokig nem ment ki az utcára, mert, amint sokszor mondogatta, *tiszta ember lehetőleg nem keveredik össze ezzel a megromlott világgal.*

Külsejében nagyon Gyulay Pál-féle alak volt ez a Lugossy bácsi. Ugyanolyan alacsony, de szélesebb, erősebb kötésű, vállasabb. A feje is hatalmasabb, oroszlánibb. Elég hosszúra hagyott barna haja mindig szembemenő gondossággal volt megfésülve. Ez volt a Lugossy bácsi egyetlen eleganciája. Mert a különben hallatlan gondossággal agyonkefélt, agyonvasalt ruha bizony kopottacska volt, néhol szításra ernyedve, néhol bús-tompa fénymosolygással fakó. Mert a kevés nyugdíj elment a tütüre s a Dulcinea fiatal szeretőire. Az arc komoly, méltóságos volt a nemes homlok alatt, a kékes-zöld szemek messzire révedezők. A kis ember olyan komoly méltósággal vitte magát, mint egy római pátricius. És mégis: soha, még mámorában sem volt kórikus. Mert: valahogy arca, mozdulatai, egész levegője azt a látást vitték a lélekbe, hogy ebben a meghervasztott emberrögben egy nem mindennapi lélek tragikuma teljesedik meg.

Évente háromszor-négyszer történt meg, hogy Apám reggel, elmenetele előtt, mikor már a gondosan elhelyezett magyaros kalpag is a fején volt: letett egy pár forintot az asztalra és odaszólt Anyámhoz: — Mari, estére meghívtam Lugossy Pistát. — Ez után a tömör kijelentés után el is ment. Nálunk pedig megkezdődött az ünnepi sütésfőzés. Aramyszínű tyukleves csigával, olaszkáposztás csirke, tejszínes spárga, babérleves bélszín vadlére, kürtös kalács.

pánkó (fánk), ordáskapros palacsinta és egyéb áldások illata csalogatta orrunkba és szánkba a hallhatatlan lelkünket. Délután megérkezett a tízrekeszű kosár a celnai borral és a borszéki borvízzel. Este hamarabb jött haza Apám. És pontban hét órakor felhangzott a külső ajtón egy ünnepélyes, mondhatnám pátétikus kopogtatás. A „szabadra” szélesre tárult az ajtó és megjelent Lugossy bácsi. A Lugossy bácsi udvariassága a spanyol grandok orgánikus öntudatával volt széleslevegőjű és méltóságos. A küszöbön megállt, balkezeiben kalapját tartotta, jobbkezet szívére szorította s koronát-feltevő hódolatos meghajlással hajolt meg Anyám felé. Aztán sajátos lépésekkel, melyeknek mindegyike meghajlás is volt, odament Anyámhoz és kezét csókolt. A középkor egész lovagiassága körüláradta ezt a csókot. Aztán a lányokat és engem üdvözölt. Mindnyájunkhoz külön-külön módon tudott kedves lenni. Anyámhoz intézett szavainak mintegy uszálya, ünnepi kísérete, külön zenéje volt. Mintha minden szava külön bíborba és aranyba öltözött lovag lett volna, kik ragyogó kísérettel és ünnepi heroldok zenéjében lovagolnak egy káprázatos trón dicsősége felé.

A vacsora ünnepélyes, kevésszavú volt, de minden fogás egy kis himnuszt fakasztott Lugossy bácsiból Anyám felé. Apám a vacsora alatt tömör és sötét volt, mint egy gránitszikla, csak néha szakadt fel egy-egy kínálás belőle: — Egyél, Pista, ne mondd, hogy éheztetünk.

A fekete után nagy egészségkívánások, köszönések és kézcsókok történtek. A terítékek eltűntek, a család is felállt: csak a két harcos maradt a két pohár és az üvegek komoly ütege mellett. Most már mind több levelű beszélgetésbe lombosodtak. Beszéltek közös fiatalkori emlékeikről, idézgettek a latin klasszikusokat s a régi dáridók örömeit. Behúzódvá szegletembe egy új apát csodáltam Apámban, akinek mindig zord ajkairól most szellemes és színes szókelyhek nyíltak szét. A visszaölelkező emlékezésekben nagyon emberi, gazdag fakadású volt a két öreg fiú és nagyon együtt voltak. Abban is, hogy szídták a mai világot, a mai napokat, a mai erkölcsöket. Aztán Lugossy bácsi valami ilyent mondott:

— Hát most már mégis remélhetünk jobb napokat. Majd csak rendet csinál lassanként Tisza Kálmán.

Apám felcsattant, mint egy elsütött puska:

— Ugyan, hogy beszélhetsz ilyet! Éppen Tisza Kálmán csinál rendet. Hát te egy pecsovicstól, egy árulótól vársz jobb napokat?!

Lugossy bácsi türelmes és méltóságosan tanító volt:

— Nézd, Jóska, az ember mégsem foglalkozhatik az-
zal egész életében, hogy ellenzéki legyen. Most, hogy ren-
deztük viszonyunkat Ausztriával, megkezdődhetik a ko-
moly építés munkája. Magyarországnak pedig erre van
szüksége, hogy megerősödjék.

— Komoly építés! Mit épít a te pecsovic Tisza Kál-
mánod? Beépíti a magyarságot Ausztriába. Beépíti a né-
met nyelvet a magyar hadseregbe. Maholnap új aradi
akasztófákat épít és te majd tapsolni fogsz neki.

— Kedves Jóska, az efélét nem lehet érzelmi alapon
tárgyalni. Az akasztófás emlékek lezárultak hatvanhéttel.
A kiegyezésre éppen a magyarság érdekében volt szükség.

— Ne beszélj így, Pista, mert olyant mondok, hogy
megbánom. A magyarságnak volt szüksége arra, hogy a
düledező Ausztriát a vérével, a verejtékével újra erőssé
kulimásozza! A magyarságnak van szüksége arra, hogy
amit eddig erőszakkal, börtönnel, akasztófával nem tud-
tak elérni, azt most szép szóra magunk csináljuk meg! Mi
vegyük önként nyakunkba az osztrák igát, mi piszkoljuk
meg fiaink száját a német nyelvvel! Hatvanhét a magyar
temetés kezdete és aki mást mond, az nem magyar ember.

Lugossy bácsi szélesen legyintett:

— Ugyan, Jóska. Te indulatos ember vagy s az in-
dulat vak. Hatvanhét az egyetlen biztosítéka a magyar-
ságnak a sok idegen nemzetiség közt. Negyvennyolc szél-
lel bélelt képzelgés. Kamasz-gyerekeknek való, nem ko-
moly, felnőtt embereknek.

Apám céklavörösből egyszerre fehér lett. Úgy le-
csapta a pipáját az asztalra, hogy a pipa messze gurult
a szarától. Elrekedt hangon, irtózatosan lángoló szemekkel
mondta:

— Az én házamban nem lehet ilyent mondani. Aki
ilyent mond, az nem lehet barátom, az hitvány házaáruló.

Most már Lugossy bácsi arca is fehér volt. Nyugodt
méltósággal felkelt, vette kalapját. Odaszólt hozzám:

— Dezsőke, add át hódolatos kézcsókomat és hálás jobbágyi köszönetemet Mamádnak.

A küszöbön visszafordult. Lefojtott hangon mondta:

— Jóska, ha az a szent asszony nem volna, most megölnélek.

Indult. De még egyszer visszafordult.

— Jóska, ígérem, hogy igyekezni fogok, hogy ne emlékezzem rád.

Elment. Lugossy bácsi minden látogatása, ha más szavakkal is, de lényegében mindig így végződött. És pontosan így végződtek az Apám látogatásai Lugossy bácsinál. Azért, amikor újból találkoztak, úgy örvendtek egymásnak, mintha semmire nem emlékeznének. Nem lehetetlen, hogy éppen ezek a viharos összeütközések adták meg barátságuk értékét. Kellott a dráma, kellett az átnyargaló nagy lelki viharok ezeknek a közelmúltban annyi nagy eseményen átkergetett embereknek. Habjai egy felrázott kornak: a vihar mintegy belső higiéniája volt lelküknek.

Apám sötét borulattal hajtott magába három-négy pohár bort. Aztán, mint egy dárdát lökte ki magából a kiáltást:

— Kati!

A cseléd, mint aki a fergeteg elé fut, behúzott nyakkal, pisláncsoló szemmel lihegett elő:

— Menj át Orbán tanár úrékhoz. Kérj bocsánatot, hogy ilyen későn zavarjuk őket és kérd el a hegedűt ma estére.

Igen: Apám már hegedűt is kölcsönkért. Ezelőtt egy pár évvel egy hozzá küldött darabontot (urasági szolga) valami hetyke feleletért hatalmasan pofonvágott. Ügylát-szik, valamilyen inzsugorodást kapott, mert jobbkezének kisujja teljesen és örökre begörcbült. Pár hét múlva minden külső ok nélkül ugyanez történt balkezének a kisujjával. Ez a kettős nyomoréksága megmaradt haláláig. Természetesen: ez nehézzé tette a hegedülést s Apám elkedvetlenül eladta drága hegedűjét, melyet barátai és tisztelői vettek valami nagy diadala emlékére. De néha, mikor feldagályló lelke már nem tűrte énje határait, kellett neki a zene, mint fulladozónak a nyitott ablak. Ilyenkor átküldött

a részeges Orbán tanítóhoz, akit *zenetanárnak* tiszteltek, mert egy polgári dalkar karmestere volt és mert a városnegyed kultúrába kunkorodó csemetéit ő tanította hegedűt szekírozni.

A hegedű megjött. Apám morogva, dohogva hangolta fel. Szidta a hegedűt, parancsolt és könyörgött neki, mint egy akaratos lónak. Aztán egyszercsak a hegedű megadta magát, mint egy csókba gyengült lány. Apám feléje hajlott s végtelen sírású vagy vadul bokázó melódiák bomlottak belőle elő. Közben a család lefeküdt, én is lepihentem kis ágyamba. Az apám ágya és az enyém az ebédlőben volt, ahol Apám hegedült. Ágyamról féligre húnyt szemmel néztem odatapadó, lebűvölt szemmel Apámat. Olyan más volt most messziségbe rontó megtisztult kék szemével, sovány arcain csurgó könnyeivel, amint egész testével szinte behajolt a kiáramló dallamba. A zene átfolyta egész gyermek test-lelkemet, szétoldotta s én és a zene egybekeveredve folytunk valami végtelenül fájdalmas, végtelen édes hívású messziség felé. Aztán elaludtam. Közben-közben fel-felébredtem s az elkormosodott lámpa lángjánál sajátosan különös, döbbenetes és igéző volt az Apám alakja, amint a hegedűre hajolva csiholja belőle a végtelenbe lendülő emberi lelket. Mintha egy óriási madár lett volna, mely felmozdítja tört szárnyait a messzi ormok hívása felé.

7.

Ennek a szomorú ősznek ez az októberi nap volt talán a legszomorúbb napja: Már reggel szomorú és ijedt voltam, mintha gyermeklelkem alaktalan veszélyeket tapogatna a közeledő időben. Még az olvasás sem ízlett. Felkuporogva kedves öreg kanapémra, odatapadtam az ablakhoz és néztem a felhők zajlását. Olyan furcsa emberek voltak ezek a felhők. Voltak közöttük lenge, fehérruhás bakfisok, szőke hajuk selymes lobogásával, sejtelmes arcuk elmosódó mosolygásával. Most körbe fogóztak s illanó táncuk olyan tetlen könnyű vidámság volt. Aztám megijedtek, szétszaladtak az ég tulsó kapuja felé s csak egy-egy elhullatott hajsza lebegett utánuk. Aztán voltak magas, bús özvegyek, nagy, lelógó fátylakkal. Hervadt Paulin-nénik, akik az ég

messzi kietlenségéből siettek elő, hogy az úr valamelyik rejtett Fein bácsijánál mammut-ruhákat vegyenek nekem. Aztán lefeküdtek, egymásba hulltak s már csak bánatos szürkeség voltak az ég keleti rohanásán. Aztán jött egy borzasztó, mérhetetlen felhőrendőr, óriási sötétkék fejfel, szétlobogó sötét hajjal, kezében egy idomtalan dárdával és vad kergetéssel száguldott valaki nyomába. Most szétszakadtak nyugat gátjai s jött a világra az ős felhőözön, a bánat és ijesztés világomlósos lavinája. Sötét, nehéz fenyegetésű hullámok közt panaszosan szürke és visítóan havas görgetegek omoltak s a világ kétségbeesésének e fergeteges zajlásában elállott a gyermek lélegzete. — Mama, Mama lelkem! — kiáltottam akaratlanul.

— Mi az fiókám, mi bánt? — kérdezte Anyám, aki port törülgetett a szobában.

— Mama, lelkem, miért haragszik a jó Isten? — kérdeztem.

— Honnan gondolod, hogy haragszik, kis fiam?

— Nézze, nézze! — mutattam az ég felé.

Anyám sajtós mosolygással nézett rám:

— Azok csak őszi felhők, viszik az esőt az őszi vetésre, hogy jövő évben jó kenyere legyen a jó gyermekeknek. Az Isten sohasem haragszik azokra, akik jók.

Elfordultam az ablaktól. Nagy kék szemeimet rásátraztam Anyámra. Öreg-okoson megráztam a fejemet:

— Mama, szívem, ez nem igaz.

Anyám ajkán egy kis jó nevetés esett ki:

— Te csacsi-király, nem szabad ilyent mondani. Hát miért nem volna igaz?

— Mert Mama a legjobb a világon. És a jó Isten mégis bántja Mamát.

Anyám fájdalmas boldogan ölelt szemeibe:

— Miért gondolod azt, fiam, hogy a jó Isten bánt engem?

— Mert... mert... — dadogtam és mélyen elpirultam. Éreztem, hogy lehetetlen szóba öntenem azokat az alakatlan szorongásokat, melyeket kis lelkem megtapogatott mindennapi életünkben. Az Árpád, a Jenő, az Apám alakjai mentek el előttem. Aztán megráztam magam, mint

a kutya, ha valami zavarból akar kijutni. Nagy férfiaszkodó büszkeséggel mondtam:

— Mama, ha én megnövök, megmondom az Istennek, hogy ne bántsa Mamát, mert velem gyűlik meg a baja.

Anyám hozzám rohant, egyik tenyerét számra tapasztotta, de másik karjával már átölelt. Szelíden intett:

— Ilyent nem szabad mondani Dezsőke. A jó Istennek senkivel sem gyűlhetik meg a baja. Ő mindenkinél erősebb és nekünk túrnünk kell, akármit csinál velünk. Ő tudja, mit csinál. Ő mindig csak a mi javunkat akarja.

Egy percre hallgattam az elrejtő ölelés édes melegében. Aztán kidugtam fejem a puha fészekből:

— Mama, lelkem!

— Mi az, édes bogaram?

— Milyen jó dolga van a jó Istennek.

— Miért mondd ezt, gyermekem?

Kezeim kitért ujjakkal tartottam Anyám felé, úgy magyaráztam:

— Mert ha a jó Isten rossz Mamához, Mama azt mondja, hogy a jó Isten tudja, mit csinál. Ha pedig én vagyok rossz, Mama nekem nyaklevest ígér.

Anyám édesen nevetett:

— Oh, te Babszem Jankó, de furcsa gyermek vagy te. Menj ki, lelkem, az udvarra, futkározz egy kissé, nem jó így egész nap itt benn egyhelyen ülni. Aztán tíz órákor majd kapsz szilvaízes kenyeret.

Ez az egész nap nagyon lassan telt el s csak nem tudtam hazakapni a rendes vidám gyermeklelkemet. Este a vacsora után rögtön ágyba bújtam és azonnal el is aludtam. Mikor felébredtem, már csendes volt az egész ház s Apám is halk, egyenletes lihegéssel aludt ágyában.

Felébredtem, de nem mertem kinyitni a szemeimet. Mert szívem dermedt feszülésben érezte, hogy a világ irtozatos titkai várják szemeimbe kikönyöklő lelkemet.

— Én Istenem, én édes Istenem, olyan jó fiú leszek!
— hullott a könnyörgő ígérlet a gyermekajkáról az éjszakába.

De éreztem, hogy egy pár pillanat múlva ki *kell* nyitnom szemeimet, mert sajátos didergéssel éreztem, hogy a szemeimen lélegzem és megfulladok, ha ki nem nyitom.

Végtelen lassúsággal kidugtam fejemet a paplan alul. És jaj, már láttam!

A kályhából kijött nyurga rémségek már ott vihogtak ágyam körül. Sajátos hangtalan vihogással, mely úgy csurgott le óriási hústalan, ajaktalan szájukról, mint valami szennyes vér. Hosszú sovány karjaikat felém nyujtották, mindig közelebb, aztán visszakapták és megint összevihogtak. És már mozdult az éjszaka fekete szövete, már koszorúba keringtek a forgó karikák s megtágult nyílásokban már megjelentek a borzadalmas fejek. A részeg fekete hóhér, az éjszaka, minden pribékjét ráuszította a gyermek szívére.

Kiugrottam ágyamból. Óriási erővel fojtottam meg a bennem feltörő kiáltást. Mert tudtam, hogy az ilyen éjszakai riadásommal csak Anyámnak szerzek kellemetlenséget az Apám részéről. Aztán halálos vacogásban, félve az üldöző éjszakától és talán még jobban félve Apámtól, odamentem Apám ágyához.

Egy percre, ott reszketve hosszú ingecskémbe, hangtalan, kuncogó sírással sírtam, mint egy meztelen lélek a másik élet küszöbén. Aztán bement szemeimbe a mindennapi világ is. Az ablakon beserkedt a felhők közt fuldokló hold fájdalmas szókesége. És most már élesen láttam Apámat ágyában. Szorosan odahúzódva a falhoz, befelé fordulva mélyen aludt. A paplan csak derékig fedte, hátán egész nyakáig feltűrődött a hálóing s meztelen háta halvány volt az éjszaka sejtelmében. Hátranéztem. A hosszú karok már érintették testemet, a fejek acsargása tébolyítólag szörnyű volt. Nagy lélegzetet vettem. És mint a halál elől menekülő vad rémülete elszánásban beugrik a halálos örvénybe: halkán, vigyázva befeküdtem Apám mellé az ágy üresen maradt részébe.

Nagy óvatosan arcomra húztam a paplan lelógó szárnyát, úgy behúnytam szemeimet, hogy sajogtak. Aztán mégis zsongító meleg járt át s a biztonság boldogító érzése. Hiszen mégis: az, aki mellett feküdtem, Apám volt s zord burkolata és vak álma mélyén mégis szív volt, mely szeretett engem. Elaludtam.

Ugy reggel öt óra tájban ébredtem fel. Lassú óvatossággal kidugtam fejemet a paplan alul. Az éjszaka már

zöldes-szürke cafatokba szakadva sávosodott szét a nappal közeledő világosságába. Az a sejtelmes félvilágosság volt, mikor a dolgok körvonalai még ziláltak az éjjel kifakadó titkok mozdulásaitól. Apám éppen úgy feküdt a fal mellett, mint este. Pontosan megfigyeltem: felgyűrt hálóinge változatlan vonalban határolta meztelen hátát. És akkor valami lábaim felé húzta a szemeimet.

Lábaimnál, a paplan alsó szélénél, Árpád bátyám levágott véres feje feküdt. Hullámos gesztenyeszínű haja mintegy ázottan csapzott szét, nagy kék szemei végtelen panasszal néztek rám, megnyílt ajkain mintha egy testetlen jaj fagyott volna.

Irtózatosat rándult a szívem. Bekaptam a fejemet a paplan alá. Lélegzetvesztve elkezdtem számolni: egy, kettő, három, négy... Aztán megcsíptem magam, hogy érzem: ébren vagyok-e? Aztán apámat vizsgáltam, részletesen, hogy minden úgy van rajta, mint este. Szegény kis rángatott csolnak, igyekeztem a valóság apró szikláihoz horgonyozni magamat, hogy annak a valótlanágnak iszonyú domborúsága kifakuljon lelkemből. Aztán tikkadt lélekkel újból lenéztem lábaimhoz. A fej még ott volt, a nagy kék szemekben valami kétségbeesett mozdulás volt felém. Aztán lassan szétmosódott a szétmáló szürkeségbe. Utolsónak a két kék szem maradt. Aztán azok is beolvadtak az előmlő világosságba. Reggel lett.

Nem tudtam többé aludni. Reggel hat óra tájt hatalmas dörömbölés verte a kaput. Aztán mintha hangokat hallottam volna. Nem sokára halk kopogtatással, rémült arccal nyitott be Kati cselédünk:

— Tekintetes úr, instálom...

— Mi az már megint? — riadt föl Apám.

— X. kapitány úr rögtön szeretne beszélni a tekintetes úrral. Künn vár a kapuban.

Apám meglepetésében nem vette, vagy nem akarta észrevenni, hogy én mellette vagyok. Kiugrott az ágyból, nadrágot, felöltőt, papucsot kapott magára és kiment.

Szegény ezercsápú remegő gyermekszívem már fogta a jövőben álló veszedelmet.. — Én édes Istenem, sohasem lopok többé sült ptyókat a konyháról, csak engedd, hogy

ne legyen semmi baj! — kínáltam föl jóságomat a millió világ gazdag Istenének. De az Isten nem cserélt.

Az egész család felriadt. Anyám és lánytestvéreim bejöttek. Tikkadt, halálos, nehéz csendben meredtünk az udvarra nyíló ajtóra.

Az ajtó megnyílt. Apám lépett be rajta sajátos erőltetett lépésekkel, terítői sápadt arccal.

— Mi az Jóska, mi történt? — kérdezte Anyám.

Apám kettőt lépett. Aztán különös szelíd hangon, de roppant erőltetéssel mondta:

— Semmi... semm... mi... és eszméletlenül vágódott el a padlón.

X. kapitány Apám hajdani iskolatársa és olaszországi bajtársa volt. Árpád az ő századában szolgált és ez sok bajt hárított el a szerencsétlen szenvedélyű fiú fejéről. A hír, melyet Apámnak ilyen szokatlan időben hozott, rendkívül komoly volt. Akkor jelentették neki, hogy Árpád katonaköpenyét és kardját beitta egy korcsmában, már be is szállították a katonai áristomba. Az ilyenért abban az időben nehéz várfogság járt ki.

Apámnak volt valami kis rendellenessége a szívével. Az alatt a húsz év alatt, melyet otthon töltöttem, háromszor történt ilyen ájulás-féle eset vele. Ez volt az első.

Anyám Katit az orvosért szalasztotta. Csodálatos lelki erővel emelte ágyba Apámat és már szelíd mosolygással és nyugodt szavakkal igyekezett lejuhászítani gyermekei rémületét. De az arca fehér volt, mint az éjszakában hulló hó.

Aztán: egyszer csak eljött november elseje. El kellett költöznünk új otthon, új dolgok idegensége felé. Az apró omlású bánatos őszi esőben csikorogtak a szekerek. Rajtuk bútoraink, minden holmink: lelkünk szelíd partjai, melyek magukba szívták a köztük folyó emberélet örömeit és bánatait. Én bepakolva kis köpenykémbe, visszaneéztem a hátramaradó házhoz. És megsomorodott kis lelkem képzelete már látta a ködbe süllyedő paradicsomot, küszöbén az Úr kivont pallósú haragos angyalával.

8.

A következő félévről majdnem lehetetlen pontosan beszámolnom. A szavak a tér kötelein mozognak s nem tudják nyomon követni a *csak-idő* végtelenein tovasuhanó emberi lelket. És én ma sem tudom megmondani: mi volt e félév alatt a tér megfogható valósága: és mi: a gyermeklélek fájdalmas-boldog hódító száguldásai az idő határtalanságaiban.

Ügylátszik: ez a félév volt sohasem fényeskedő anyagi helyzetünk melypontja. Oh, milyen szegény volt ez az új otthon! Közel régi paradicsomunkhoz: a Kőkert-uccában volt ez a szomorú kis ember-skatulya, szemben az úgynevezett *Kőkerttel*, melyről az ucca nevét kapta. Ez a Kőkert hervadt fűvű nagy kert volt, hatalmas öreg fakkal, nagy kőfallal védve az ucca felé. Katólikus elemi iskola és óvoda volt benne. Egy tömzsi kis örmény: Esztegar bácsi volt az egész tanítói kara, igazgatója s talán tanfelügyelője is. Ezért olyan bozontos meltoság sórenylett szet a kis pocakos fekete emberből, hogy én első megpillantása óta sündisznó bácsinak hívtam.

A mi kis vityilónk Genersich doktor apró bérházainak egyike volt, aki igen neves orvos volt Kolozsvarott. A két helyiség közül, melyek nem igen tüntettek a térbeliségükkel, azt lehetett szobának tisztelni, amelyiket akartuk. Az egyik szoba két, inkább apró ablakkal a Kőkertre nézett s a szegény ucca népies szomorúságaira. A másik melyet konyhává léptettünk hátra, egy ablakkal fintorodott a csupasz udvar reménytelenségébe. Az udvar mélyén egy kis kutyecben egy magános mosónő lakott. Kert is tartozott a házhoz. Tenyérvnyi földecske, fák nélkül, hat veres-szöllő bokorral, nagyon szimmétrikus, nagyon szabályos pirinyó-kis ágyásokkal.

Most igazán öreg diványunk ablaknak sarkálló szöglete volt minden birodalmam. Mert, bár holmink jórészt a padlásra és a kamarába dugtuk: megszűkült otthonunk így is túl volt zsútolva plasztikával. Gyermekségem legszelidebb fickádozása vagy a bútorokat, vagy a testi épségemet veszélyeztette. És így, mert a tér mostohán

mért számomra: végtelen, mámoros száguldások történtek az idő nagy hívású mezőin.

Talán sohasem olvastam annyit, mint gyermekségem e megszűkített félévében. Oh, milyen boldog, határtalan ölelésű és győzhetetlen öklös hőse voltam ezer és ezer mesének. Átmentek kezemen a magyar klasszikusok régi jó Toldy-féle kiadásai, népmese gyűjtemények. az Orbán Balázstól fordított bolond keleti mesék és az ő Székelyföldje, rengeteg Jósika. Fáy András, Jókai, P. Szatmáry Károly és egyéb kisebb márkájú regények, Győry Vilmos Don Quijotéja, falusi népkönyvek gazdasági és egészségi tanácsokkal, egy-két Verne, Montépin, Sue, Féval, Ponson du Terrail-féle rémregények: az egész emberi betű-Niagara meg nem szűrt ős bőségében verte át árjait a végtelenné tágult gyermeki lelken. És én szerettem és gyűlöltem, lúdbőrösre félttem kis gyermektestemet és halált megvető lobogó hősiességgel rohantam szörnyű harcokba, ítélem és szánakoztam, voltam kivérző sírás és szétoldó boldog kacagás. A kis ablak a végtelenség ablaka lett s a szomorú kis szoba szögletében a gyermek élte az egész könnyes és sáros, fertelmes és gyönyörűséges emberiséget.

Aztán: sohasem keveredtem annyira el a dolgokkal és az időjárással, mint ezekben a gazdag szegénységű napokban. Ha lefáradtam a betűk édes csecseiről: ott térdelve a meleggödrű diványon, szemeimet órák hosszáig rászívtam a kis ablakon bedomborodó világra. Milyen csodálatosak voltak a Kőkert roppant öreg fái, rozsdás lombjuk hullatag szomorú csendjével, a novemberi szél furcsa mozdulásaival. És már végtelen őszi erdő voltam. Hogy éreztem hervadt lombjaim bánatos nehézségét testem-lelkem fáradt hajlásaiban. Különös állatok osontak el mélyebb bozótjaim titkaiba s nagy kérdő és ijedt, könnyörgő és hálás szemek nyíltak fel árnyékolt mélyeim távlataiban. Idegen, furcsa, ellenséges szelek sunyi gonoszsága bántotta hegyeim fázó ormát s végtelen, szomorú jeges folyó ravatalos gyászú omlásában fáztam. És ha jöttek a roppant hasu szürke téli felhők: összetettem lelkem minden kezét és úgy könnyörögtem: — Én édes jó Istenem, engedd, hogy essék a hó. Édes jó drága egyetlen Istenem, add, hogy nagyon-nagyon sok hó essék! — És az Isten ebben az

időben nagyon szerette Dezsőkét, egyebet sem tett, mint az ő kéréseit teljesítette. Talán az egész roppant világ tűzmumusaival, holdjaival, embereivel és egyéb furcsaságaival nem volt egyéb, mint: a jóságos Isten-Tata mesekönyve a meseéhes Dezsőke számára.

És már esett is a hó. Először csak egy pár nagy pelyhely indult szállongva a felső szomorúság messzi mezőiről. Idekanyarodtak, odakanyarodtak, lassú kelletéssel, kacéros ígéretéssel birizgálták melegre a gyermeklelket. Aztán lehullottak és már nem voltak. Most megállt minden. A vén kujon édes hergelődéssel játszott a gyermeklélekkel, hogy szorongjon, hogy féljen, hogy forróbb, illatosabb ima-bimbókat hajtson. Meg is tette: szétáradó meleg gyermekkarjaival friss ajkaihoz húzta az Isten arcát. Az Öreg nem bírta tovább: hadd teljék kedve a kis betyárnak, hisz ő az én legkedvesebb tükröm, benne látom legszebb arcomat.

Most már esett a hó: komolyan, dúsan, boldog om-lással, óriási fehér pelyhekben. És már én voltam a lefelé áradó hó, millió pelyhekben éreztem a végtelen hullás bánatos, szelíd örömét, éreztem a betakarozó rögök hálás melegedését s az én szívem áhítata volt a roppant csend édes nehézkedése. Messze-messze, lelkem legtávolabbi völgyében, egy kis kunyhóban boldog tűz lobogott. A tűz előtt egy nagyon Mama-arcú anya hajolt egy szőke gyermek fölé. Végtelen szeretet, végtelen szomorúság, végtelen család volt a világ.

9.

A szegény napokban Anyám élete is meggazdagodott, hogy a család élete ne legyen fogyatékosabb. Reggeltől estig mosolygás és dal volt az ajakán. — Mikor mentem Várad felé, Ne menj, rózsám, a tarlóra, Ki tanyája ez a nyárfás, Mély a Maros, zavaros ha megárad, Békót tettem kesely lovam lábára, Kalapom szememre vágom, Felleg borult az erdőre, Kéket nyílik a nefelejts, nem sárgát, Stiriában, Ojk faluban az történt, Zsindelyezik a kaszárnya tetejét, Megy a vonat, meg a vonat Kanizsára, Ég a kunyhó ropog a nád, Piros bort ittam az este, Hajnalban, hajnal előtt, rózsafa nyílik a házam előtt, Ha látom a fergeteg

elejét, Jön a daru, megy a gólya, Kétszer is nyit az akácfa virága, Nem loptam én életemben, Feketeszárú cseresznye, Zöldre van a zöldre van a rácsos kapu festve, Jaj de magas, jaj de magas ez a vendégfogadó, Nagy az én rózsám ereje, Iskolába nem járattak, Nagypénteken mossa holló a fiát, Én vagyok a falurossza egyedül: ezek és száz meg száz más népdal, aztán: Csokonay- és Petőfi-dalok: mint csodás déli vidék messzi melegségéből jövő-különös madarak folytonos suhanásban szárnyaltak át a gyermek életén. És mint valami tömöromlású tavaszi folyó: meleg habjaikban a magyar nép dús aranyú lelkét fürdették át rajtam s nagy ősi kincsek állandó lerakódása történt a kítátott kis lélekben.

De mégis: a délutánok voltak életem leggazdagabb ajándékai. Ebéd után, és hogy a ház minden gondját rendbehozta, Anyám lepihent egy rövid negyedórára. Csak mi ketten voltunk otthon: apám hivatalában, a gyermekek az iskolában voltak. Én olvastam, de olyan jó volt hallani a drága alvó egyenletes, nyugodt lélegzését. Aztán felébredt és ő is valami olvasmányba merült. Délután háromkor következett a jó sűrű bivalytej kávé a jó házi kenyérral. Kávé után az ablakhoz ültünk és én olvastam fel valamit Anyámnak Vörösmartyból, Aranyból, Tompából, Petőfiből, vagy valamilyen antológiából. — Most elég volt fiacskám, nem jó, ha túlságosan elfárasztod magad, — mondta Anyám és ő kezdett mesélni. Végtelen melegségű, széles szép bibliai szavakkal beszélt a régi kálvinisták üldöztetéséről, a gályarabok szenvedéséről, a minden mártíriumon át győzedelmeskedő erős hitről. Beszélt Erdély szépségeiről: „a világ legszebb országáról”, Erdély multjáról, nagy borulatairól és világra sugárzó napsütéseiről. Beszélt a Rákóczi-kor virágos viharairól és különösen sokat, sokat: ezernyolcszáznegyvennyolcra, a magyarság jövőbe rontó álmairól, nagy szenvedéseiről s egy végleges új honfoglalás hősi kötelességéről. A forró szavakban belém szálló lélekben: mint a megtöretett testben és a megontott vérben: magamba vettem, magamba kaptam a tragikus faj egész multját, minden lelkét, minden reményét.

Aztán beszélt családunk multjáról. Nagyképességű, nagyerejű férfiakról, akiket vad szenvedélyek térítettek le

a termékeny élet útjáról. Mély zokogású szavakkal állította elém nagyapáim és legidősebb bátyám példáit. A forró omlású szavak sodrán mint halált verő könnyörgés, mint jövőbe rontó kétségbeesett reménység tört ki belőle:

— Oh, fiacskám, légy jó. Ne felejtsd el szegény Anyád jóslatát: te vagy az elrendeltetett gyermek, aki megtöri ama kígyónak fejét. Te meg fogod törni családunk végzetét. Te tisztán maradsz a rossz szenvedélyektől, te jó leszel. És sokat fogsz tanulni, és szeretni fogod azokat, akik szegények, akik szenvednek és hősiesen helyt állasz értük. És hűségesen és egész életteddel szeretni fogod a szegény, szegény elhagyott magyarokat.

A kis házra ráborult az őszi este, az elkomorult dolgokból folyt sötétség. Künn a feltántorodott szél rejtett harangokat zúgatott a Kőkert öreg fáiban. Anyám maga mellé térdeltetett, összetette kezeimet. És a friss gyermekhang mondta az elborult végtelenbe az Anya könnyörgését, az Anya szívét.

Oh szent, százszor szent Asszony, egyetlen csodájú Arc! Te minden gazdagságom, minden erőm, minden tisztaságom és hősiességem! Vén gyermeked most bús meneküléssel kopogtat síri házad ajtaján: — Édes jó Anyám, megjöttem, hogy számot adjak elköltött napjaimról. Jó fiad voltam, hűséges voltam a Te forró nagy szívedhez, teljesítettem a te szent parancsaidat. Oh, Édesanyám, egyedül vagyok, eressz be, végy vissza a Te jószágod védelmébe!

Oh, Anyám, ha a magyarság valaha visszaébred saját lelkéhez és minden ajándékomban magáévá tesz engemet: a Te örökszépségű arcod ott lesz minden magyar ház, minden magyar szív falán. És messzi szívek áhítata fog tisztelni és szeretni: mert a Te szereteted lett általam új hit, új út, új Haza számukra.

10.

Az emlékezésnek különös szeszélye, — és ilyen többször fog előfordulni e visszaemlékezések során — hogy sem előbbi lakásunkon, sem ezen nem említettem kis hűgomat: Margitot. Pedig bölcsője ott volt mindig velünk. És sajátosan: a gyermek mégis csak azmal az éjszakával

kezdődik emlékezetemben, mely az utolsó éjszakája volt rövid életének.

Már lefeküdtünk, én már aludtam, mikor egy irtózatossikoltás hasított át a másik szobából:

— Mama! mamm... ma! mamm... ma!

Tizenkét—tizennégy hónapos kis hugom, Margit, már két napja abban a fogzási betegségben szenvedett, melyet akkor fog-fráznak neveztek az orvosok. És most ezen az éjszakán végső, irtózatoss rohamban tört ki rajta. Én a kis lány élő arcára nem emlékezem. Talán az a két meleg kacagó barna szem az övé, melyek ott vannak legrégebb emlékeim közé keverve.

Az egész család felriadt. A lányok bejöttek egy percre hozzám, hogy megnyugtassanak. A gyermekhang kétségbeejtő folytonos visító kéréssel hasított az éjszakába:

— Mama! mamm... ma! mamm... ma!

A szomszédból hallottam Anyám könnyörgő csitításait, Apám komoly, fájdalmas nyugtatását. Anyám a gyermek fájdalmainak könnyögött, Apám szegény Anyámat igyekezett megnyugtatni.

Aztán kocsi zörgött. Már a jó Mihály László bácsi nyugodt, széles beszédét is hallottam.

Folytonos ajtónyitogatások, szaladgálások hallatszóttak s Anyám ki-kiszakadó nehéz sírása. És egész reggelig vijjogott a megőrzítő segélykiáltás: — Mamm... ma! — egy percnyi szünet nélkül, mintha egy halál-részeg kis madár sivítaná szét életét az éjszaka kegyetlenségeibe. Szegény kis egy napra nyílt emberbimbónak talán ez a Mama szó volt egész lelke, minden tudása az összekúszált világról és ezzel kapaszkodott be kétségbeesett életösztönével az elszakadó életbe.

A párnák alá temettem fejemet, hogy ne halljam az örületbe kergető hangot. Hiába. Végtelen sürgető, dobott iramú imába nyultam fel Isten térdeihez.

Reggel már hat órakor megengedték, hogy felkelhessek és beengedtek a haldokló gyermekhez. az egész család ott volt. Apám és Anyám az ágy fejénél térdeltek, imádkoztak. Az orvos az ágy mellett ült egy széken. Nézte a kis beteget. Szomorú volt az arca és rajta volt a ki nem mondott ítélet.

A Halál utolsó szörnyű vicceit próbálta ki a kis áldozaton. Az elfeketült gyermekajkakon mind horzalmasabb visítással sürgetett a kétségbeesett segítségkérés: — Mama! Mamm... ma!

Odabújtam az egyik szögletbe, térdre hulltam és vak gyermeki bizodalمام hitte, hogy kérésem megfordítja Isten szekerét. — Én édes jó Istenem, Te úgy szeretsz engem, nézd, én kérlek, én, Szabó Dezsőke, ne haljon meg az én kis hugom, mert Mama nagyon szomorú lesz. Édes jó Istenem, csinálj velem, amit akarsz, csak Margitka ne haljon meg. Csak most teljesítsd a kérésemet, bizonyisten többé soha, soha nem foglak kérni semmire! — mondotam néma zokogással az Isten füleibe.

— Mamm... tört el a kis beteg hangja. Mintha valami nagy zuhanás történt volna. Szüleim felugrottak, odarohantak az elnémult áldozathoz.

— Meghalt — mondta az orvos. És a kis halott elsimult arca előtt az én rettenetes Apám nagyon ember, nagyon megvert szív lett. Átölelte Anyámat s a két külön bérkában evező lélek ebben a percben egyetlen sírás, egyetlen fájdalom, egyetlen sajtó szeretet volt.

A lányok csendes sírással búgtak. Az orvos széles vörös arcán csurogtak a könnyek.

Jóval később belopóztam a halottas szobába. Ott feküdt felravatalozva, a késő ősz friss lehelletű maradék virágai közt a lehúnytszemű gyermek. Eltikkadt álmélkodással hosszan néztem a lecsendesedett fehér kis arcot, az elnémult ajkak fagyott mosolygását.

Egy halál már átsepert gyermekéletemen. De most először álltam szemben a halállal, mint őt érzékkel fogott domború valósággal.

És csodálatos: nem éreztem sem félelmet, sem fájdalmat. És nem éreztem haragot a hiába kért Isten iránt. Gyermeklelkem vakon érezte, hogy itt valami olyan történt, mint a tél, mint a nyár, mint a villám, mint a napsütés. Mint a világ megváltozhatatlan, elkerülhetetlen irtózatossakaratai.

És akkor: szétterjedve túl a falakon, felnyulva az őszi ég beboltozott bánatáig, elterjengve ismeretlen távol-ságok titkába: éreztem a halál örökkévaló nagy méltósá-

gát. Mint dagályban közeledő tenger: mozdult, omlott, áradott a halál a letört kis emberágacsokból s mint könnyű hajót: roppant hullámaira vette az élet partján ámuló gyermeket és vitte csodálatos magasságok biztatása felé.

Harmadnap délután feketeruhás bácsik és nénik jöttek a házhoz. Aztán egy négylovas, sötét kocsi állott meg a kapu előtt, fekete vitézek álltak körülötte. Aztán egy magas palástos bácsi, tiszteletes Zoványi Jenő segédlelkész úr állott a koporsóban fekvő kis halott fölé s komoly, szép mondatokat és sötétkérésű imát mondott. A férfiak arca komor volt, a nők sírtak. Én pedig először éreztem a palást nagy méltóságát, az embertől emberbe vivő szó lelketfogó nagy erejét. Az a palást azóta sohasem vészett ki lelkemből.

Aztán mozgás támadt. A kis koporsó visített, mikor rácsúszott a díszes kocsira. A halk sírások nagyobb hullámokat vertek.

A menet megindult. Én nyugodtan, könny és fájdalom nélkül lépkedtem fiútestvéreim közt a tovasikló örök kis csónak után. És valahogy vakon, a gyermeklélek tompa tapogatásával éreztem: hogy a világ ezentúl nem fog nagyon megijeszteni sohasem: mert láttam halott hugocskám szeliden mosolygó nyugodt arcát.

11.

— Mondd csak, Dezső, muszáj, hogy te légy az öt világrész legkomiszabb gyermeke?

Nem feleltem. Már meglehetősen filozófiai áttekintésem volt arról, hogy Anyám a melléknevek fokozását elég lírailag kezeli. Anyám új kérdéssel árnyéklott fölem:

— Nem félsz, hogy a kiterjesztett erősség rád szakad, hogy ne legyen több ilyen rossz gyermek a világon?

Hallgattam. Ebben a mondatban már a Biblia fújt felém s ezt a széljárást is jól ismertem. Különben is: eddigi tapasztalataim megnyugtatóan szilárdnak mondták a világegyetemet.

— Látod fiacskám, olyan vagy, mint ama Lóthnak engedetlen lányai, akiket az Úr megbüntetett, mert nem fogadták meg az ő szavát.

Elmosolyodtam. Testi valóságom semmi ijesztést nem küldött a lelkem felé, hogy konyhasóvá akarna válni. Kényeskedő énekléssel kérdeztem:

— Mama szívem, mikor eszünk sósperecet?

Anyám nehéz elkeseredéssel pattant föl:

— Adta kölyke! Én mindent elkövetek, hogy a lelke beszéliek. És ő ahelyett, hogy bűnbánattal mosná tisztára a fekete lelkét, még sósperecre gondol!

Én azzal a gyors vízió-terméssel, mely egész életem egyik sajátos mozdulata volt, láttam, amint Mama egy nagy fekete mosdótálat tart, melynek közepén egy nagy kövérkés sósperec mosolyog. Édesen felkacagtam. Anyám most már sötét borulattal felhőzött.

— Ó kacag! Hát látott már valaki ilyen megátalkodott szerencsétlen feketelelkű gyermeket? Szegény édesanyja a lelkét kiteszi, hogy kihúzza őt a bűnnek örvényéből, hogy vidáman lobogion lelke az Úr felé, mint az Ábel tüze. És ez az elvetemedett Kain szembekacagja a saját szülő anyját. Hát jól van, fiacskám, csak kacagj, csak gúnyold szegény anyádat, nem lesz sokáig, kit gúnyolj. Érzem, hogy a sok bánattal elemésztesz. Maid, ha sírbavitted szegény anyádat, aki úgy szerette hálátlan gyermekeit, ha ott fekszem kiterítve a ravatalon, akkor majd kacaghatsz, akkor majd ehetsz sósperecet. Hiszen neked előbbrevaló egy sósperec, mint a saját édes jó anyád, te Klód Frolló, te Bukov Adolf!

Bal kezét szemem elé tette, mintha sírna. De ujjai közül édes machiavelliséggel leste, hogy megfogta-e fia szívét. Én már sokszor hallottam kongani ezt a halálharangot, meg ezt a ravatalt és felfedeztem mögöttük Anyám drága ravaszságát. És mégis: kis szívemben nagyon érződni kezdtek a grávitációs-beli állapotok. De legkorábbi gyermekkoromtól kezdve megvolt bennem az ösztönös mozdulat: hogyha valaki színt játszik velem szemben, én még ügyesebb játékkal kerekedjem fölébe. Szemeim elhomályosodtak, nyakam elernyesztettem, ajkaim meg-megvonaglottak. Úgy csepegtem a gyásztól, mint a foghagymás pirítós a zsírtól.

— Mama, édes Mama, — szepegtem és kis mellem fölrázkódott.

Anyám elvette kezét szemei elől. Az édes győzelem halványan fölserkedő mosolyával kérdezte:

— Na, rossz gyermek, mit akarsz mondani?

Most én tettem tenyereimbe az arcomat:

— Mama, Mama szívem, én úgy szeretnék meghalni.

A holtomig melegítő kéz fürteimre szállt. Hangjában már alig érzett az elvonuló felhők nehézsége:

— Csacsi vagy, fiam. Egy rossz kis csacsi. Játék kell az ilyen kis Babszem Jankónak, nem halál. Hogy is beszélhet egy ilyen gyermek eféle csacsiságot? Csak meg kell ígéred, hogy ezután jó leszel és Mama mostazegyszer megenged neked. Űgye, megígéred?

Éreztem hangjában a félelmet, hogy túlságosan megzúzta a szívemet. Éreztem a felhomályló szorongást, hogy a rettenetes halál szót hallja gyermeke ajakán. Kegyetlenül offenziváztam előre: fejem térdeire dobtam, darabos zokogással tördeltem feléje:

— Mama szívem, én úgy szeretnék meghalni, mert olyan rossz gyermek vagyok. Ha engem is elvisznek a fekete kocsin, mint Margitot, akkor nem fogom Mamát többé búsítani.

Ez telitalálat volt. A két kar átszorított forrón, riadt ijedelemmel. A csodálatos mézű hang rácirógatott lelkemre:

— Ó, te csacsikirály, hát nem kell így szívedre venni a dolgot. A gyermek azért gyermek, hogy rossz legyen néha. Mama csak azért szid, hogy jobb legyél. A te érdekedben teszem. Na, mutasd meg, milyen katona vagy, kacagj egy kicsit Mamának

A mohácsi vész bús gyászával ingattam fejem jobbra-balra:

— Mama szívem, én sohasem fogok többé kacagni. Én nem fogok enni többet egy falatot sem, hogy hamarabb meghaljak. Akkor nem lesz, aki bánatot okozzon Mamának.

Most már úgy kapott ölébe Anyám, mintha dühödt kutya tátott szája elől mentene. Csókjaival elfedett a világ minden veszélye elől:

— Ne sírj, édes kis bogaram, ne sírj, kis pitypalatymadaram. Látod, ez a te rossz Mamád hogy megszomorított. Nem eszel, már hogyna ennél lelkem gyermekem. Nem

vagy te rossz gyermek és hazudik, aki azt mondja. Te vagy, szívem, a legjobb gyermek a kerek világon. Te halsz meg, te kis ostobák királya! Felnőssz szépen, tanulsz sokat, bátor és jó fiú leszel és büszkesége leszel Mamádnak és az egész Magyarországnak. Meghalni! Hát hogy beszélhetsz ilyen butákat, bogaram?! Különben is, nem csináltál te semmi olyant, szívem, amiért búsulnod kellene. Egy kicsit megijesztetted Zsuzsa nénit. Hát mért beszél a vén bolond mindig ördögökről meg kísértetekről egy kis öklömnyi gyermek előtt! Még jó volt neki ez a kis lecke, legalább majd ügyel a szájára. Na, kacagj hát, kis hajnali madaram, hogy legyen egy percre boldog szegény Édesanyád. Gyere lelkem, mutasd meg, melyik beföttet bontsam fel.

Ezekre a szavakra napsütötte szénakazal lett a lelkem és én fejest ugrottam a közepibe. De azért úgy lépkedtem Anyám mellett, mintha a Beethoven halotti indulójának bús drótjai mozgattak volna. Anyám a két ruhaszekrény elé vitt, melyek tetején dús titku beföttesüvegek boldog serege tündökölt. Anyám széles mozdulattal mutatott feléjük, minha a lelke kapuját nyitná meg előttem:

— Válassz, szívem, melyiket akarod.

— Azt a gömbölyű barnát, — nyögtem bús lemondással.

Ez egy februárvégi délután történt. A kis Genersich-ház, mint húnnyó madár bújt meg a tél roppant fehér nyugalmában. De kályhánk duruzsolta az örök család édes dalát és Anyám arca sugározta az örök emberi szív melegét. Minden örök és végtelen volt a kis Dezsőke körül az apró arányú Szabó-gyarmaton. Már büntetnemnek is csak jó íze volt a lelkem szájában.

Büntényem különben bozontos volt s a Kain kajánságától nem különbözött lényegesen. Zsuzsa néni, az udvarunk mélyén lakó magános mosónő a világ legjobb nénije volt. Nagyon szeretett és olyan csókos, cirógatásos szép szavakat teregetett elem, hogy csuda. De rettenetes babonás és félnék volt. Estszálltakor be-bemenekült az Anyám bölcs jósága mellé s riadt népies szavakban úgy omlott belőle az ijedelem, mint megindult föld a csuszamodó hegyből. Lihegve ujságolta, hogy éppen most találkozott a Kő-kert-uccában az ördöggel, így görbüljön meg, süllyedjen

menten a föld alá, ne egyék többet kenyeret, ha nem igaz. Az ördög hirtelen lehajolt és havat hintett a szemeibe. De azért látta a szőrös lólábait, a két fene szarvát és olyan piros ajkai voltak, mint a buggyant vér. Most helyben vakuljon meg, ha nem igaz. A mult éjjel meg arra ébredt, hogy az ördög csárdást jár a mosóteknőjével. Ha hirtelen keresztet nem vet, talán a saját teknőjébe viszi el a tüzes kárhozatba. Egész reggelig nem mert aludni, csak úgy imádkozott. Megmondhatja Ferencz néni is, aki úgy imádkozva találta, mikor benyitott reggel a tejeskannával. Egyszer pedig a sült pityókát ette el előle az ördög. Úgy kapta el őket forrón a tűzhelyről és hajastól dobálta be a danscs vörös torkába. Az Isten ne engedjen többé szappant a kezébe, ha nem valóságosan így történt.

Anyám bölcs ismétlésekben idézte föl Zsuzsa néninek Kálmán királyt. Csak éppen annyi változtatással, hogy öfelsége tagadó megállapítását a boszorkányok helyett az ördögökre vonatkoztatta. Nagy megnyugtató magyarázta neki, hogy csak nem képzeli, hogy azok a koszos ördögök mernek lenni, amikor egy aranykoronás, bíbor-bársonyos magyar király azt mondta, hogy nincsenek. Meg aztán most már tizenkilencedik század van, gőzös visz Kolozsvárról Budapestre, a himlő ellen oltással tudnak védekezni, a tudomány mindent legyőz, meg más eféle. Ha Zsuzsa néni olvasta volna a Victor Hugo, a Jókai, meg a P. Szathmáry Károly könyveit, nem hinne az ördögben. Aki tanul, azon a *pokol kapuja* sem vehet erőt.

Anyám édes pátosszal és látható jóleséssel töltötte a felvilágosodást Zsuzsa néniébe. A *pokol kapuja* egyenesen a nagy nemzeti ideál: Kossuth ajándéka volt Anyám sikerült ördögűző szónoklataiban. Zsuzsa néni még is nyugodott. Nem annyira Kálmán királytól vagy P. Szathmáry Károlytól, akiket neki soha senki nem mutatott be. Még csak nem is a tudomány feltűnő és tömeges előhaladásától sem, amiből szegény árva lélek egy kukkot sem értett. Különben sem fogta fel: miért zsenírozná az ördögöt a létezésben az, hogy Mihály László beoltja a gyermekeket és a részeges Szigethy masiniszta Budapest felé zötyögteti a harmadosztályú kocsikat, meg a többit. De megnyugodott Anyám dús lombú lelkének széles, meleg, sebeket befedő szó-leve-

leitől, Anyám két nagy meleg szemének védőn beborító biztos sátorától. De ez a megnyugvás csak a küszöbünkig tartott. Amint átlépett rajta, már visszakerült az Agg Ellenség hatalmába. Néha késő este behallottuk visításait, melyeket kaján látogatója hasított ki belőle.

Én szívesen hallgattam Zsuzsa néni rémületlavináit s a gyermek mohó velejátszásával jólesően lúdbőröztem rájuk és szemeim megsokasodtak a világ titkos ellenségeivel. De szörnyen élveztem a dolog kómikus oldalait is. A Zsuzsa néni mondatainak fekete kanyargásait: mintha fekete macskák rémült farkai kunkorodnának az égre. Szájának óbégató elnyúlásait, amint mohó csemcsegéssel zabálja a félelmét, mintha kiéheztetett malac fekete moslékot zabálna. Meg az ördög is nagyon mulatságos jó humorú cimborának tűnt föl néha. Teljesen megértettem, hogy ha a mosóteknő és Zsuzsa néni közt kellett választania, hát inkább *nem* Zsuzsa néniel táncolt.

Hamvazó szerdán aztán Ilona egy papirosból készült ördögmaszkot hozott az iskolából és nekem ajándékozta. Szabályos szarvai voltak és rettenetes nagy vigyorgó vörös szája. Én játszottam vele egy darabig, aztán megfélemlétem róla. De ezen a napon, míg Anyám rendes ebédutáni szunyókálása tartott: szétszénáztam a szobákban s újból rátaláltam könyveim, játékaim, titkos kincseim bozótjában. Erre már kész is volt a megjátszandó dráma bennem. Az Ilona ágyából kisinkófáltam hosszú hálóingét. Magamra vettem és fejemre ráhúztam az ördög álarcát. Halkan kisirültem a lakásból, hogy fel ne ébresszem Anyámat. Oda lopóztam Zsuzsa néni kotyecéhez, mely az udvar mélyén a csirkeketrec és a bús düledékű deszkaárnyékszék szomszédságában paránylott. Hallgatóztam.

Éppen a víz csörgése hallszott, amint Zsuzsa néni megtöltötte a mosóteknőt. Vártam. Amint a víz zaja elnémult, rémesen lassú egymásutánban hármat kopogtattam a lenge deszkaajtón.

— Szabad! — lihegte egy riadt hang.

Lassan, lassan, mintha halálos uszály szélességének csinálnék utat, szélesre nyitottam az ajtót. Két karom kilöktem a levegőbe s torkom legmélyebb és legszörnyebb hangjaival hörögtem:

— Ha... a... a! Hó... ó... ó! Hú... ú..., ú!

Zsuzsa néni a tekenő lábánál állt, háttal a tekenőnek. Amint meglátta zilált álmai rémvölegényét, egy irtózatossikoltással hátrálni akart. A tekenő elgáncsolta és ő hosszában beleesett a tekenő vízbe. Amint ott sikoltozva vergődött, magára húzta a tekenő mellett álló mosópadra és asztalra feltornyozott párolgó ruhagarmadákat, melyeket éppen most akart a friss vízben megöblögetni. Ezeknek végítéletes omlására aztán teljesen elvesztette az eszét és olyanokat visított, hogy egy valódi ördög igazán otthonosan érezte volna magát ez apokáliptikus mosótekenő partján. Én egyáltalában nem így éreztem magamat. Sőt: a lélegzetem kezdett feltűnően megállani a pokoli maszkalatt. Már futólépéseket is hallottam. Felriasztott Anyám már meg is jelent a végítéletbe siklott kotyec ajtajánál.

Nyugodtt gyakorlatiasságával először Zsuzsa nénit mentette ki a hideg víz és forró ruhák örvényéből. Jó időbe került, amíg meleg szavakkal és jó szilvapálinkával egy kis lelket tudott beleverni. Anyám lerántotta fejéről az ördögöt, hogy ne eméssze tovább a szegény asszonyt. Amint réműlete mélyén rám ismert szegény, csuklás-szerű ismétléssel dadogta ki iszonyatából:

— Jaj, Tekintetes Asszony, a Dezső úrfi! Jaj, Tekintetes Asszony, a Dezső úrfi!

Mikor Zsuzsa néni már kezdett visszaemlékezni a lélegzetére, Anyám felém sötétedett, mint egy júniusi viharfelhő. Hangja igen sikerült mutatvány volt amaz Eljövendő Utolsó Nap mélyebb ijesztéseiből.

— Na most, te elvetemedett kölyök, te Hahn d'Island, gyere velem. Majd adok neked olyan ördögöt, hogy ezerév múlva is megemlegeted!

Kézen fogott és vitt a honi küszöb túlságosan közeli boldogsága felé. Én kiharmatosodó szemekkel könyörögtem a vihar elébe:

— Mama szívem, én nem akartam... Édes Mama, én nem akartam.

Szegény összevissza zilált, halálra rémített Zsuzsa néni már talált annyi jóságot visszalopózó lelkében, hogy hosszú kéréssel utánunk kiáltotta:

— Tekintetes Asszony, instálom, azért ne bántsa Dezsőkét.

De azért Anyám csak vitt zordul s a barna éjfélna-gyon szőke éjfélna volt hozzáképest. Benn először is a poroló nádpálcát vette le a konyhaszekrény tetejéről. Bevitt a szobába. De mert először illő szavakkal akarta befogadásra puhítani lelkemet a lángpallós leendő suhintásaira, letette a pálcát mellénk az öreg diványra. A kopottan sárgáló nádpálca és a tömören haragos Mama határozottan kedvezőtlen földrajzi helyzetet teremtettek számomra. Úgy éreztem magam, mint egy abessziniai Négus Anglia védelme alatt. Így kezdődött a fennebbi párbeszéd, amely mégis nem nádpálcába, hanem barackbefőttbe végződött.

Már egy kis tányérkán előttem voltak az illatos kővér kajszinbarackok s körülvette őket a mézédés aranyszínű lé. Az első kanálnál még folytattam a tragikus szerepemet s olyan arccal küldtem magamba a drága nap felgyült csókját, mintha Szokrates mérgéből fogyasztottam volna egy decit. De a harmadik kanálnál már szétszaladtak az édes ízek bennem s felgyujtogatták gyermek-kedvem pász-tortüzeit. Édes, hosszú kacagás csurrant ajkaimra.

— Mit kacagsz, édes bogaram? — kérdezte Anyám.

— Jaj, Mama szívem, milyen furcsa volt Zsuzsa néni a tekenőben. Olyan volt, mint egy leforrázott kopasznyakú tyúk.

— Te Rontó Pál, te Ludas Matyi, — nevetett Anyám. Aztán mély ölelésű szemekkel kérdezte:

— Ugy-e, jó a befőtt? Ugy-e, nem akarsz meghalni, rajkóm?

Kacagásom újabb buggyanásai közé mondtam mind lobogóbb vidámsággal:

— Ó, Mama, én azt csak azért mondtam, hogy Mama sajnáljon engem.

— Ó, te akasztani való szívtelen betyár! Hát képes vagy így ijesztgetni a szegény édesanyád szívét?

Én befőttes szájjal nagy okosan magyaráztam:

— Tudja, Mama lelkem, ez azért volt, mert Mama is így ijesztgette az én szívemet.

— Na adok majd neked, te megátalkodott hegyi tolvaj! — csattant föl Anyám. Aztán rám tágította mély fa-

kadású szemeit. És az én boldog kékségű szemeimben látta, hogy mi ketten nagyon látjuk egymás ravaszságát. Most már kacagott, aranyomlású boldog, hosszú kacagással:

— Oh, te Jágo, te Biberach, te Teleki Mihály.

Odaszorította arcát arcomhoz s boldog egybeomlással kacagtunk, kacagtunk. Künn az uccán a lámpagyújtogató egymásután gyújtotta meg az oszlopokon búsuló petróleumlámpákat. A kis lenge lángocskák sorban egymásután lobogtak be a téli este kietlenségébe. Mintha a mi boldog kacagásunk futna elhagyott, fázó, szomorú szívek felé.

12.

Sokasodjatok meg szavaim, kis lenge madárcák, kik pelyhetekben hozzátok a régi szívek melegét. Ragyogó apró kolibrik, megtollasodott cikázó kis napsugarak, kik arany-suhanással visszahozzátok a lement napok ragyogásait. Szálljatok mind föl az ősi fészekből, röpködjétek körül az elmagánosult embert, millió szétcikázásban, millió csicsergéssel, millió szín ragyogásával. Hogy boldog vegyülésben összetegyétek a végtelenül végtelenbe fakadó csodálatos gyermeket.

Szálljatok ki üvegkoporsóitokból, boldog alvású Csipke Rózsák, rég elfeküdt napjaim. Nyíljanak fel szemeitek mély kelyhei, melyek csordultig vannak arany italoddal, mésékbe ringó, játékban omló ámulates élet. Halk iramlásban vegyetek körül, fehérbe habzó szoknyátok fénye hulljon szelíden a megsötétedett szívre, mint lombon átszűrt holdvilág a hallgató temetőre. Nyíljon meg ajkatok zsúfolt titkú zára! És csendesesen, mint üldözött zsoldárt, boldog ömléssel, mint vallomásra gyűlt szerelmet, énekeljétek a gyermeknélkülinek a régi gyermeket.

Magános fa vagyok sötét vizek visszhangtalan partján. Édes kis madarak, lélektől meleg apró szárnyasok, messziről visszazálló forró puha csókok, zsidongjátok körül nehéz koronám árnyékait. Hogy meleg pelyhetek újból hajtásba csalja az elfázott csirákat. Hogy fekete lombjaim újból visszakacagják a napot.

Erdő vagyok, sok útú végtelen erdő. A folyton életbe zúduló föld ősmozdulása vagyok én, hogy minden pillanat-

ban több legyen az élet és végtelenebb a horizont. Az időtlenülül omló anyag folyton felfakadó lélek-dala vagyok én, hogy emberül sírjon, emberül kacagjon a világ teste. Halottátok-e zúgni lombjaim nagy orgonáját, értettétek-e sutogásaim mélyebb titkait? Olvastatok-e virágkelyheim felnyitott nagy kérdéseit? Én vagyok az élet-ének az örök Halál ajakán. Világokat és szíveket, időt és tért, formákat és színeket énekel a Halál, hogy ne fázzék egyedül. Az élet a félelemtől vacogó Halál menekülő dala a világűr vak erdejében.

Életté tajtékozó ömlő dala az üreghemű vándornak: ösfakadású világerdő vagyok én. Minden gyökerem egy szív, minden kelyhem egy emberarc. De fekete viharoroszlánok szétjártak bozótjaim mélyén és megtépték koronáimat. De eljöttek a jégemberek és körém építették a telet, hogy megdermedjen minden fakadás. Kis szivárványmadarak, édes szavaim, szálljatok föl fogyhatatlan özönben az életi fészkek forró titkaiból. Ti vagytok a tavasz apró, habocskái és együtt vagytok az egész kikelet. Szálljatok rá megmárt ágaimra, énekeljétek át vérző lombjaimat. Hogy meghaljon a tél és újból tavasz legyen a világ. Ős Niagarája a fakadó életnek: kell, hogy virág legyen a deltám és gyümölcs a tengerem.

Szegény szemű, szegény szívű holtan élő emberek, íme itt az életem az ünnepre terített úrasztalán. Vegyétek és egyétek, vegyétek és igyátok, hogy több szépet lásson az emberi szem, tágabb legyen az élet és termékenyebb a halál.

*

Itt ülök a trónomon a Meskó-ház nagy udvarán a kezdő nyár csorduló boldogságában. A trónom ugyan csak egy kopott gyékény-karosszék. De én annál királyibb király vagyok rajta. Köröttem van az én hú népem: az udvar és a szomszédok gyermekei.

Szent György napján, tavasz elején költöztünk ide a Felsőszén-ucca 49-ik szám alá, melyet Meskó-ház néven ismert a Szén-ucca-beli világegyetem. Pedig a ház már régóta nem volt semmiféle vonatkozásban semmiféle Meskóval.

A ház helyén ma, közvetlenül az idegszematórium mellett, ucca visz át a Felsőszén-uccából a Májális-uccába. Házak és emberek széttűntek azóta a felzajló időbe. Mi itt

vetettünk végleges horgonyt, itt volt otthonunk húsz és egy pár évig. Innen kezdtem iskolába járni, érettségi után innen indultam el a pesti Bakonyba: világot hódítani. Csak évekkkel világramenetelem után, apám halála után költöztünk Anyámék a Holdvilág-uccába. Fejlettebb gyermekkorom, első fiatalságom minden emléke ide húz. És az ötvenhatéves férfi álmaiba mindegyre felmerül ez a ház, mint rég elsüllyedt boldog sziget. Ezzel a házzal védik az éjszakák az örök gyermeket a nappalok ijesztései ellen.

A *Meskó-ház* mindenekelőtt: egy óriási udvar, mely egy széles kapuval és egy keskenyebb uccaajtóval tát két száját a Felsőszén-uccára. Mert kapu és ajtó reggeltől estig mindig tárva-nyitva vannak. Este, ha leszáll a homály az ajtót keménybiztosra bezárták. Az éktelen nagy rozsdás kulcs vagy tizenhatot fordult a zárban és vad csikorgással kiáltotta át a lakók szívét: — Jó emberek, aludjatok nyugodtan, mert úgy bezártam az uccaajtókat, mint a kefe-kötő.

A kapu mindig éjszakára is tárva-nyitva maradt. Talán: mert rozoga szárnyait nem lehetett egymáshoz csábitani. Talán: mert nem volt értelme úgy elzárni a szegény emberek otthonát. A bezárt uccaajtó ezt mondta az éjvándorainak: — Lássátok, én azért vagyok bezárva, hogyha volna itt valami lopnivaló, azt nem szabadna ellopni. A kitért kapu pedig ezt: — Lássátok, hogy viccelek én itt az éjszakában? Mert itt hiába próbálkoztok, nincs itt semmi ellopnivaló.

A lakások az udvar két oldalán sorakoztak. A jobboldali magasföldszintes háromszobás lakáshoz az uccaajtó és az udvar felől két meredek lépcső vitt föl. Ezek egy kis előtornácot alkottak két fehér oszloppal, bár erre a fehérségre szegények már csak igen gyengén emlékeztek. Mikor mi is a *Meskó-ház* lakói lettünk, ebben a házban Orbán tanító lakott a feleségével. Gyermekük nem volt. Orbán tanító, majdnem egészen kopasz, nagy ősz bajuszú és ötvenen felüli ember, két csatornán csordult Isten felé: ivott és énekelt. Mindig ivott és mindig énekelt. Különben is: énektanító volt és karmestere volt egy iparos dalárdának. Maga is komponált dalokat, a szövegeket is ő írta. Ezeket a dalokat aztán, kottájukkal együtt, pakolópapírosszerű színes lapokra

nyomatta és szétajándékozta a városnegyed nehéz boldogságú lakói közt. A Felsőszén-ucca, Kőkert, Holdvilág, Házsongárd-uccákban alig volt perváta, ahol meg ne lehetett volna találni a tanító úr lelki lombjának e széthulló leveleit. Úgy hogy a tanító úr lelke valóságos közüzemi funkció volt ebben a kevéspénzű negyedben.

Rengeteget ivott a tanító úr. Már a vére is lehetett vagy húsz maligános. Olyan szeszés volt az atmoszférája, hogy az ember percekig tántorgott, ha ő elment mellette. Esténként kétféle formában jött haza. Vagy tomboló részegen: akkor ő verte el a feleségét. Vagy holtrészegen: ak-
 őt verte el a felesége. A kómikus azt volt, hogy az asszony, egy szász katonatiszt leánya, magas, előkelősködő teremtés volt, aki igyekezett azt mutatni, hogy igen-igen fölötte áll népies eredetű férje közönséges szokásainak. Ezért, ha este zenebona volt náluk, reggel hallatlanul előkelően, csipke fejkötőben és szarvasbőr kesztyűben jelent meg. És úriasan elnéző mosollyal mesélgette, hogy férje mámorában a bútorokkal birkózik. De hozzá még a legnagyobb részegségében sem nyulna a világ minden kincséért sem. Hiszen ha csak egy ujjal is bántani merné: az osztrák—magyar tisztikar rögtön kardot rántana, hogy elégtételt szolgáltatson neki. Szegény asszony, annyira együtt tudott érezni a bútoraival, hogy az ilyen *birkózások* után neki voltak dudorodások a fején és kék foltok az arcán, homlokán és karjain.

Ha Orbán tanító úr verte el a feleségét, másnap éjjel megjelent a dalárdájával az asszony ablakai alatt, szerenádöt adott neki és az ablakban pongyolában megjelenő hitvesnek csokrot nyújtott föl. Ha pedig a felesége verte el őt, másnap a tanító úr feje és karja fehér pólyában volt s így ebben a második esetben a hangzó művészetek határozottan kevesebbet szenvedtek.

Azt hiszem, az Orbán tanító dalárdája az oka, hogy ma sem tudok éneklő dalárdát kacagás nélkül látni. Hihetetlen, hogy ezek a zengő csizmadiák, hangzatos kőművesek és rezonáló kályhások milyen szájváltozatokon mentek át ez elszánt hang-marcangolások alatt. Valahogy szájjá lettek egészen s fejük, tokájuk, pocakjuk és lábszáraik is belevonaglottak az éneklő száj vonalaiba és vele együtt voltak

ézelmesek. A következő dal volt a legfőbb produkciójuk s ezt minden szerenád alkalmával beledöfték a gyanútlan éjszakába:

*A virágok
Is rezegnek
Hideg szellő
Szárnyain.
És te elmész,
Szíveinknek
Válni tőled
Ó mi kín!
Ó, jó barát,
Ne távozz el,
Fáj éretted,
Fáj e kebel.*

A kocsonya, a hidegrázás, a rezgő fű, a nyárfalevél és minden más rezgője a világnak reszkető-tanfolyamra járhatott volna ehhez a dalhoz, amikor Orbán tanító úr dalárdája szétreszketette azt a megbántott éjszakába. Amikor most magam előtt látom azokat az érzékeny szívtől csurgó, rezgő tokákat, orrokat és pocakokat, most is meglöki kezemet a kacagás. Valószínű, hogy ebből a reszkető dalból szűrődött le valahová a tudatom alá az a szavakba nem formált meggyőződés: hogy a barát valami kocsonyaszerű, reszketős és ragadós dolog. Talán ez a dal az oka, hogy életemben sohasem volt barátom.

Az Orbán-lakás mellett, bennebb az udvaron, egy az első lakáshoz ragasztott kisebb házban volt a Réf néni bitorodalma. Ez állt egy nagy földes, kenyérsütő kemencés konyhából és egy deszkapadlós kisebb tiszta szobából. Réf néni kenyérsütő kofa volt. Imádságos, fehérlelkű, nagyon-nagyon jó öregasszony, aki nagyon fekete kenyereket süttött a szegény emberek számára. Ezeket minden reggel maga vitte le a piacra és adta el. Egyetlen lánya, Anna, huszonnégy-huszonhatéves varrónő volt. Istenesen nevelt, komoly, jó lélek.

Baloldalon az első lakás egy elég hosszú, alacsony házikó volt: szoba, konyha és tágas műhely. Itt lakott Zift csizmadia féllábú feleségével, két fiával és egy lányával.

Zift Mihály úr kifent sötét bajuszú, titokzatos sötét csillogású szemű, sovány ember volt, akinek fejét mindig egy bőrernyős szürke sapka takarta. Valószínű: ettől a sapkától éjjel sem vált meg. Ez a sajátos ember egyik kifakulhatatlan alakja gyermekéletemnek. Mesterségét csak igen ritkán, a hiányzó fillér legsürgősebb parancsára gyakorolta. Néha napokig oda volt. Amikor aztán megjött: hozott rengeteg énekes madarat, hangyatojást, madárnak való hernyókat s az erdők egyéb ajándékait. A műhely falai, ablakai tele voltak aggatva kalitkával, melyekben boldog füttyű madarak ugráltak vagy hangyatojást, kendermagot, kövér hernyót lakmároztak. A bűvös vadász órákig elbeszélte madaraival. Már családjával is csak füttyülve érintkezett: füttyyszóval hívta őket, füttyel adott utasításokat nekik. Különben is: általában füttyült a családjára. Az emberi beszédet jócskán elfelejtette s csak ritkán, különösen mámoros állapotban, makogott egy-két alakja vesztett szót.

A családnak a szegény nyomorék asszony volt a mentő szelleme. Rengeteget dolgozott. törődött gyermekeivel s igyekezett helyrevakolni a férj kezétől megguruló téglákat. Tőle szívtak a gyermekek dolgos, rendszerető, Isten jászlához álló fehér lelket. A nagvobbik fiú, Misi, már legény volt egy lakatosnál s csak vasárnaponként jött haza. Ruci a másik fiú, polgáriskolába járt, nálam vagy öt-hat évvel idősebb volt, igen jól tanult. Ő volt az én halálig hű szárnysegédem. Tili nálam vagy két évvel idősebb lányka volt s már a Kőkert-uccai elemiben túrta az Esztegar tanító kulturális ráhatásait.

Vagy tíz méterrel tovább az udvar mélyén, de félig a kertben is: állott az új Szabó-hitbizomány. Két nagy tüdejű szoba, vidám ablakkal a felkelő napra s a kert boldogságaira.

A kert nagy, egy kissé vad, tele szilvafával, virágokkal, zöldséggel, de burjánnal is. Ez a kert voltaképen az Orbán-lakáshoz tartozott, de már az első napon rendelkezésünkre bocsátották. A kert alsó kerítésén át kis ajtó vezetett a világ végére. Ez egy óriási füvekkel, gigántikus burjánokkal telehemzsegett meredek oldal volt, melynek alján furcsa kövek és titokzatos öreg fák közt a Cigány-patak folyt az orra után. Valószínűleg a tengert kereste,

Anyám házunk udvarra eső-előterére kis kertet ritytyentett. Vidám, aranyos poroszlok állották körül: roppant bámulású napraforgók. A napraforgók törzsei közé apró nyírvevesszőkből Anyám ravasz sövényt szőtt, hogy a baromfi ki ne gyomlálja az élni próbálkozó virágokat. A kertben csodálatos viola- és szekfű-táblák, rezedák, biszujókok, kisasszonypapucsok, oroszlánszajak, császárszakállok, verbénák, vanilliák, betuniák (pétunia) mondták a föld szeretetét. A vesszősövényt pedig elfedte a felfutó mohó rohamása, mely ezer felnyílt fehér, piros, kék szemmel nézte a nyár szelíd omlását.

Itt volt a trónom két napraforgó komoly őrállásában. A gyermekek példás félkörben vagy két lépésnyire előttem a földön ültek. Mellettem egy kis *sámellin* (kis fazsámoly) ült a királynő: Katica és szőke fejecskéjét hozzám hajotta.

Ez a legcsodálatosabb örvénve emlékezetemnek. Katica az én kis hugom, két évvel fiatalabb volt nálam. És én csak ettől a lakástól kezdve emlékszem rá. Semmilyen erőlködéssel semmit sem tudok visszaidézni belőle az előbbi életünk folyamán. De ezen a lakáson közel két évig ő a legszélesebb életem és minden érzékem gazdagabb, mert van Katica. És az anvag minden fodra végtelen lélekké lett bennem, mert szerettem Katicát.

Katica szőke volt és kékszemű. Szőke fürtjei oly boldog sugárzással fakadtak, oly mozduló örömmel ömölték el gyönyörű fejét, hogy láttára a tenyeredbe gyűlt a szíved és meg kellett cirógatnod, hogy jobbnak érezd a világot. Kis kontya, egvmásba torkollott szőke sugarak édes fészke, rangosan ülte meg tarkóját. Mosolyogtál, ha szemeidbe ment ez a kis konty, ajkaidon elcsordult az élet méze és csókok rajzottak ki rájuk. Szemei kékek voltak, mélyen kékek, mint visszaemlékezett völgyek titokzatos távolságai. Olyan tiszták voltak ezek a szemek, olyan kérdezők és gyermekek, hogy mint fehér kötényt, a legtisztább lelkedet kötötted magad elé: nehogy szennyre szálljanak ezek a tisztaröptű sugár-madárkák. Hogyan tudott volna valaki rossz lenni, ha ránéztek a Katica kék szemei?

Kis szája mindig mosolygott. És mégis: mindig valami távoli fájdalom sejtődött a csodálatos ajkakon. Micsoda bánat madara ülte meg e gyönyörű fészket? Hallotta már a

kis szív a kasza sötét suhanását? Látták-e már a boldog kékségű szemek a fekete szárnyak árnyékát?

Apró fióka-fürtök vetítettek fénysávot remekbe formált fehér nyakára. Ha láttam e kis fürtöket, apró meleg fészkek fakadtak lelkemben és mindenikben boldog madárka énekelte, hogy milyen édes élni és látni Katicát.

Oh, hogy szerettük egymást! Mennyire egymásban éltünk. Együtt majszoltuk az élet minden jó ízét, együtt sírtuk minden bibijét. És örömünk boldogabb volt a másik kacagásától. És kis szívünk bánata is egymás forró ölelése volt.

Az élet nő-ízét ő adta lelkemnek. Egész életemben: számomra szőke és kékszemű volt a NŐ, mert volt Katica. Szomjas, visszavágyó kereséssel őt kerestem minden nőben, őt szerettem minden szerelmemben. Oh, hány nőben láttam átsuhanni tiszta szépsége fehér sugárzását! Oh, hányszor hulltak csüggedten le a megcsalódott férfi karjai!

Ő volt az élet legcsodálatosabb íze, ő volt életem legmélyebb szeretete. És majd, ha futva a földi partoktól, lihegve érek az örök kapu elé, és ha a vén pedellus, készen tartva ormótlan kulcsát, vizsgaszemekkel kérdezi: — Mit láttál a földi világon, mi volt az életed? Én fájdalmas-boldog feláradással felelem: — Olyan szép volt Katica és én úgy szerettem.

13.

A körülöttem ülő gyermekarcokon ünnepélyes várakozás feszült. Ennek a nemzetgyűlésnek nagy feladata volt: a királyság belső életének a megszervezése.

Először a pénz és kereskedelem ügyeit intéztem el. Pénzt csak Szósza (Katicának maga-adta neve) a királynő és udvarhölgye, Zift Tili gyárthatnak. Csak a következő címletek jöhettek forgalomba: egy, tíz, ötven és százforintosok. Ezek nagyságban és alakban különböztek egymástól. Bankókat csak újságnapirosból lehetett gyártani.

Voltak ezenkívül ezerforintosok is. Ezek csodálatos szépségű, nagyméltóságú sorsjegy-reklámok voltak. Valamelyik testvérem hozott haza vagy kétszáz darabot. De ezeket nem hoztam forgalomba, hanem a királyi kincstárban őriztem mint eltikkasztó, nagy ígéretű nemzetvagyont. De

megígértem, hogy aki „*kerek három évig*” hűségesen fog szolgálni, az kap belőle egyet.

Megállapítottam a nemzeti kereskedelem cseretárgyait. A felfutó fekete magvai: kávé, a lehullott éretlen szilva: görögdinnye, a bodza gyümölcse: szőlő, nedve: bor, a papsajt gyümölcse: körte, az összetört tégladarab: paprika, a tökmag: sajt, stb., stb. Az árakat nem szabtam meg, de kijelentettem, hogy *aki csal*, azt ló farkához kötve hurcoltatom körül az országban.

Aztán a honvédelmet hoztam rendes állapotba. Zift Rucit kineveztem hadügyminiszternek, a haderő főparancsnokának és személyes hadsegédemnek. Magam, saját kezimmal öveztem fel kardját nagy ünnepélyességgel. A kard ugyan csak egy cukormadzaggal nyakon kötött fűzfavesző volt, de Ruci olyan áhitatos arccal fogadta, hogy egészen damascén jelleget kapott tőle. Ruci mellé alvezéreket tettem. Egyáltalában, mindenki legalább is hadnagy volt a hadseregben.

Törvénnyé tettem, hogy aki megfut a csatában vagy árulást követ el, annak feje *pallós által* vétessék. Árulás az, ha valaki az ellenséghez pártol, vagy nekem nem engedelmeskedik, vagy Katicát bántja.

Minden vasárnapra országgyűlést tűztem ki, amikor mindenki előadja jelentéseit, panaszát, a bűnösök megkapják büntetéseiket, azok pedig, akik kitüntették magukat, jutalmat nyernek.

Bemutattam nekik az ország kardját: egy kettébe tört fuszujkakaró alsó felét. Ha „a Haza veszélyben fog forogni”, ezt a kardot véresen, tajtékos lován egy vitéz fogja széthordani az országban és akkor mindenkinek ott kell hagynia „apját, anyját, hitvesét” és sietnie kell a Haza védelmére.

Csodálatos, hogy ez az egyszerű alkotmány milyen sokáig tudott egység és törvény lenni a kis szívekben. Mennyi türelmet, fegyelmet, odaadást, hősiességet, érvényesülési vágyat tudott előcsalni a gyermekéletekből és milyen komolyan játszottuk éveken át a mi külön miniatűr világtörténelmünket. Csak a hadászati résszel voltak tetemesebb bajok. A gyakorlatok, a szemlék, a felvonulások pompásan mentek. De ellenséget pénzért sem igen lehetett beszerezni.

Ezért, hogy hadseregem vitézi erényeit ébren tartsam, kénytelen voltam a legkülönbözőbb dolgokat ellenségesíteni. Egyszer a szomszéd Piger bácsi karós babjait kineveztem dárdás muszkáknak, kik az alias zsarnok parancsából jönnek letinorni a magyar szabadságot. Csodálatos stratégiával másztunk át a kerítésen és kerítettük be őket. Akkor egy kiáltásomra viharos rohammal támadtunk rájuk s mielőtt magukhoz eszméltek volna, az *utolsó* szálig lekaszaoltuk őket. A gvőzelmi ünnepen óriási napraforgó-monétákat tűztem a hősök mellére s az utolsó hadnagy is ezredessé lépett előre.

Ez a győzelem azonban súlyos külpolitikai bonyodalmakkal járt. Piger bácsi borzasztó fősvénev volt s a veszített csatátér láttára minden leendő guttaütés szétgurulászott a lelke leitőin. Anámtól kártérítést és ellenünk fizikai szankciókat követelt. I. Dezső őfelsége három óra hosszat ült az ebédlőasztal alatt. Nagy vigasztalásomra: Katica még a börtön rideg falai közé is követett s két perc múlva már édes envelgésben játszottunk *csipicsókát*.

Ő. és hánvféle játékot tudtunk játszani a gvermekekkel! Ebben az időben még nem tört be az országba az angolszász football monoton mániája s rengeteg játékban tudtunk testünk minden lelkének a kedvére játszani. A *kis kótua*, a *nagy kótua*, a kis büdü (Kolozsvárt nem büttinek mondták), a nagy büdü, a csirkés büdü, a szólításdi, a nemzetesdi, a kukk végtelen nyargalású, ezer ügyességet kívánó labdajátékok voltak. A ciglének is egész csomó játékformája volt. A cigle rövid, két végén meghegvezett fadarab volt, melyet egy egvik végén meghegvezett bottal dobáltunk és „cifráztunk”. A *kapacsontozás*, a *lvukhabetődsdi*, a *bicskavetés*, a *golyózás*, a *malmozás* csendesebb örömök voltak. De talán legérdekesebbek voltak a *bujódsdi* és *rablódsdi* sajátos szorongásai, keresett ijedelmei, vad heróizmusa és boldog megoldásai.

Hogy harsogott egész délutánokon az udvar a játékba viharzó gvermeklelkektől. A lakók kigvültek az udvarra s boldog velünkjátszás sugárzott a szemükben. Még a titkos zordságú Zift csizmadia is néha egy óráig is elállt műhelve küszöbén és füttyre csucsorodó száján látszott, hogy most valami boldog erdő felmozdult madarainak néz minket,

Csak éppen hogy ki nem rakta enyves vesszőit az udvarra. A szélesre tárt kapun beszállingóztak a járókelők, nevettek, bíztattak, pártokra szakadtak a játék állásai szerint: poros, gyúrt mindennapi lelküket átöblögették e roppant gyermekség zuhogó feláradásával.

Mikor aztán az Árnyék-takács sűrűbbre kezdte szőni az este szövetét, lefújtam a játékot. Ilyenkor az udvar egyik szegletébe húzódtunk, a fáskamránk elé és én meséltem kis pajtásaimnak. Katica ilyenkor rendesen az ölembe fektette fejét. Árva királyfiúk, csodálatos hősök, szőke ragyogású mostohalányok, vasorrú boszorkányok, táltoslovak tündérmenete vonult át életükön s kis gyermeklelkük úgy belémfogózott két szemükkel, hogy szinte éreztem orcáim bőrén meleg fogásukat. Mint lengeszoknyás, hívásra küldött kis cselédek: a készülő vacsora illatai meg-meghúzták a lelkünk csücskeit. De édesebb volt a mese dúsabb táplálása a felnyílt csillagok szelid nézése alatt. — Dezső, Katica, gyertek már be vacsorálni, mert majd ad nektek apátok mesét! — hívott az édesanyám örökhívású hangja.

14.

Ez a nap kétszeresen felejthetetlen abban a nagyon furcsa, nagyon természetes, nagyon tragikus és boldog ragyogású valamiben, amit életemnek nevezek. Nagyon koránkelő család voltunk. Ez a szokás mindvégig megmaradt nálam is, a világ reggel-arca tud a legtöbb életörömöt sugározni belém. Katica mindjárt az öltözködéskor valami bűnöcskét követett el és Anyám egy enyhe nyaklevest osztott ki neki. A végtelenül érzékeny gyermek keservesen felzokogott erre a virágsziromnyi offenzívára. Engem nagyon felizgatott a dolog, de mert már a Katica ajkán is felragyogott a szivárvány, inkább kedves íze volt bennem a dolognak. Egész öltözködésem alatt valami sajátos mozdulást éreztem magamban s valami belső melegséget fejemben. Van, úgy gondolom Szász Károlynak, egy verse, mely így kezdődik:

*Hallod, hallod a hegedűt,
Hogyan sír, hogy kesereg?
Négy kis húrban ennyi bánat,
Nem is tudom, hogy fér meg.*

Ezt a verset akkor egészen tudtam könyvnélkül, sok más verssel együtt. És íme: egyszerre az egész vers készen állt bennem mint paródia a Katica esetére. Az első négy sorára emlékszem:

*Hallod, hallod Kis Katicát,
Hogyan sír, hogy pityereg?
Kis Szószában ennyi méreg,
Nem is tudom, hogy fér meg.*

Kerítettem egy darab papirost s krajcáros, fehér-fájú, keményszívű plajbászommal odasomfordáltam az édesanyám állatbőrrel fedett, vasveretű öregládájához. Sajátságos meleg jóleséssel merültem el az írásba.

Apám éppen bajuszát lelkesítgette igézőbbé a tükör előtt, ami minden reggel igen terjedelmes foglalkozása volt. Úgy látszik, meglátta a tükörben mívelkedésemet és olyan sajátságosnak tűnt fel előtte, hogy még az ő hármaskoporsóban alvó apai érdeklődését is felkeltette. Egyszerre csak vállamon van a keze és fülemben nehéz komolyságú, parancsoló hangja:

— Te mit csinálsz, pócok?

Én apasága e váratlan felém mozdulására plajbászt, papirost kiejtettem a kezemből és már végtelen szégyenkezést éreztem. Apám kezébe vette a papirost, elolvasta. Arca bronz-komorsága nem derült, de mintha ajakára egy távoli mosoly sajátságos árnyéka vetődött volna:

— Mari, gyere csak, — kiáltott át Anyámnak.

Odaadta a verset Anyámnak. Anyám is elolvasta. Összenéztek. És ez az összenézés egyike volt azoknak az igen ritka forró kézfogásoknak, melyekben ez az egymástól rég elidegenült két lélek az élet különösebb lökéseire egymásra talált. De Anyám ajkán már felfakadt a boldog anyai győzelem:

— Nézd csak, mit tud a kis Babszem Jankó! Hát hogy jutott eszedbe, hogy te verset csinálj, fiókám? — hajolt fölém nevetve és megcsókolt.

— Különös gyermek — mondta Apám. Hangjában letempított büszkeség, de szomorúság is volt. És már folytatta bajusza délcegesítését.

Ezzel a jelenettel kezdődött „költői” pályám, mely

egészen hetedik osztályos koromig tartott s vagy négyezer költeménnyel nehezítette a Múzsák felelősségét. Az nap, az első siker lelkendezésében még két verset írtam és ezek közül csak az egyik volt paródia, a másik: eredeti költemény. Gyermekkori verseim nincsenek előttem. Nagy részük elpusztult, a megmaradtakat egy véletlen folytán Erzsi néném foglalta le magának. De ezt az első „önálló” versemet annyiszor csúfolták lánytestvéreim a fülemhez, hogy első versszakára pontosan emlékszem:

*Aljasságnak ős fészke, Bécs,
Jól vigyázz gyermekeidre!
Jól vigyázz, hogy az Isten átka
Ne csapjon le mindegyikre!*

Még két versszaka volt. Az elsőben igen pontosan szemérehánytam Bécsnek a magyarok ellen elkövetett bűneit. A másodikban megjósoltam a rettentő égi büntetést. Szegény Dollfuss, ha olvasta volna ezt a verset!

Egy másik ez időben írt kétsoros versemért később az első elemi tanítója nagyon megdicsért:

*Szelid dajka biz' a halál:
Oda fektet, hol mi se fáj.*

Ugyanennek a napnak délutánján arattam eltört éjjeliedényünk temetésén az első sodró erejű szónoki sikeremet. Ezt a jelenetet részletesen, csak némi személyi tévedésekkel, elmeséltem a *Bánatlakoma a Felsőszén uccában* c. elbeszélésemben és itt nem ismétlem meg. Azután egyszer csak jött a nevezetes augusztusvégi reggel, mikor Anyám szépen felöltöztetett és így szólt hozzám: — Fiacskám, itt az ideje, hogy elvigyelek beiratni a református kolégyomba, ahol testvéreid, Apád s Apád apái tanultak, hogy művelt, hasznos, jó magyar emberek legyenek. — És ezzel az Otthon korlátlan hatalmú Dezsőkéje meghalt és egy új Szabó Dezső született helyébe, ki már az iskola szélesebb világában építette meg önmagát.

MÁSODIK ÉLETEM:
AZ ALMA MATER ÖLELÉSÉBEN.

1.

Kézenfogva, hallgatagon mentünk az új harcok színtere felé. Anyám mélytitku arcán árnyék és mosolygás, büszkeség és sajátos eltünődés volt. Bennem is volt büszkeség, de szomorúság és különös félelem is s a szívem a torkomig dagadt fel. Mikor leértünk a Főtérre, Anyám az ő szokott széles kézlendítésével nyitott kaput a lelkén:

— Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtsetd, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélnek a magyar nyelvet, mint máshol és jobban szeretik a szép szegény Magyarországot. Ne hozz soha szégyent Kolozsvárra, gyermekem.

Átmentünk a *Tanácsház* átjáró udvarán, beértünk a mindkét oldalán hatalmas gesztenyefákkal szegélyezett kis uccába, mely a régi Nemzeti Színház és az Egyetem régi épülete közt volt. Anyám mély sötét szemei új fénnel sugároztak, fájdalmas szép széles ajakára kilendült a szárnnyait bontó lélek pátosza:

— Ez a magyar nyelv legrégebbi temploma, Dezső, a Nemzeti Színház, Magyarország legelső állandó színháza. Mi már akkor állandó templomot tudtunk állítani a magyar nyelvnek, mikor a fővárosban és máshol még mindig a borzasztó német nyelvvel gyötörték a szegény magyarok füleit. Látod, fiacskám, hősiességű férfiak és nők szüntelen serege, vállalva a nyomorúságot, az éhséget, még szüleik átkát is, jött ide, hogy holtig hű szolgálói legyenek a magyar nyelvnek, a magyar művészetnek. És mi, kolozsváriak, méltók tudtunk mindig lenni ezekhez a hőshöz és szentekhez. Mi befogadtuk őket magunk közé, szerettük és tiszteltük őket. Nincs olyan egyszerű ember Kolozs-

várt, aki ne hozna szívesen áldozatot ennek a Színháznak. Azért voltak a kolozsváriak mindig a legkülönb magyarok az országban, mert ők tudtak a legjobban szeretni. Ugye, rajkó, mindig fogod szeretni Kolozsvárt és szeretni fogod ezt a Színházat?

Aztán egyszerre egyetlen nagy szív lettem és az élet minden mély orgonája átzúgta ezt a szívet. Ott állt előttünk az ősi református templom és a kolégyom roppant zöld kockája.

Elmulthatatlan örök pillanat: örök formát adó, örök mozdulásra lendítő, örök tanítást mondó. Azért tudtam hős, tiszta és magyar maradni egy ádáz haragú sors minden förgetegei közt: mert ezek az örök kövek multhatatlan szavakat mondtak a gyermeknek. És most is, az ötvenhatéves férfi, akinek szemei már nem látnak illuziókat: majdnem minden éjjel az álom felszabadításában e kövek közé menekül, itt keresi a régi szívek melegét, a régi szavak biztatását, megroncsolt, megtagadott, sziklákra vetett élete értelmét.

Mély csend meleg puhasága szállta meg az örök szeretet uccáját. Az ucca két szélén a gömbölyűre nyírt akác-fák kedves hervadt mosolygással hallgatták az Ősz lassú lépéseit. A csúcsíves öreg templom barna felnyúlása mérhetetlen forró könyörgés volt és mindenki szíve ott volt e könyörgésben. A kolégyom fakult-zöld homlokán ott világlott az írás: — *Litteris et Pietati sacrum.* — És a vén kövekből omlott a mult: rég elpihent hősök élet-építő szeretete, a rég elhamvadt tűzhelyek családgyűjtő melege. Időtlen, alaktalan ős emlékezés távoli kürtjei hívták a gyermek lelkét egy ragyogó eposz felé.

Beléptünk a boltozatos öreg kapun. Belső boltozata bal falán mindenféle hirdetés mondta Diákország tudni-és tennivalóit. Anyámmal példás türelemmel olvastuk mindeniket, még a tanári gyűlések meghívóit is. Közben apák, anyák mentek el mellettünk csemetéikkel. És a kolégyom nagy négyszögű udvarán zsibongott a már otthonos nagyobb diákok vidámsága. Az idegen világ megpillantása egy percre nagy elszontyolodást hozott lelkembe.

Felfelé mentünk a jobboldali lépcsőn az első emeletre. A boltozatos falak alatt felvivő széles öreg falépcsők ezer

és ezer kezdő élet szilajságától voltak kopottak. Ezekből az öreg lépcsőkből és az ódon falakból ömlött a mult a friss gyermekarcok és vígan tipró lábak közé. A rég elmerült évek szembenéztek a messzi jövő fénykódéba felsejtődő évek arcaival az anyja mellett haladó gyermek szívében.

Felérve az első emeletre: közvetlenül balra nyílt a természettudományi szertár. Ez volt Parádi Kálmán tanár úr birodalma. Ebben az időben ő volt a négy elemi osztály tanár-igazgatója s e négy osztályba nála kellett beíratkozni. Anyám megállt egy percre. Édes anyai hiúsággal megigazgatta fürteimet, — a kalapot már lenn az uccán az intézet előtt levettem és balkezemben szorongattam — láthatatlan porszemeket legyintett le rólam. Aztán még egyszer beösszegezett a szeméibe. Fehér nyakára egy pillanatra egy kis büszkeség-toka domborult ki és ezt mondta: — Ez az én fiam! — Aztán benyitott a titokzatos jövőbe.

A titokzatos jövő hosszú-keskeny előszobájában senki sem volt, csak a természettudomány. A falak mentén egyforma, szabályos üvegszekrények voltak. Bennük sokféle színű, furcsábbnál furcsább alakú ásványok és még különösebb formájú kagylók és csigák hallgattak. A kagylókat, csigákat és kis kaktuszokat ma is a világ-bohóc legmókásabb fintorainak látom s már gyermeklelkemet megcsiklandozták. Már fényes kacagásabroncsok kezdtek gurulni a lelkem lejtőin, de a szoba szertárosan tudomány szaga mégis leünnepélyeskedte a jókedvemet. A belső szobából hangok parittyázódtak kifelé.

— Mit?! Nincs kedve tanulni? Hát a seggire kell verni! Na kölyök, ha az anyád nem elég erős ahhoz, hogy megrakjon, majd adunk mi neked olyan kedvet, hogy csak úgy porzik a nadrágod tőle. Nincs kedve!

Sajátságos, folyton élesedő és magasodó hangon hasítottak ezek a szavak a levegőbe. Mikor aztán elérték a borotva élességet és a magas c-t, kis szünet állott be. Akkor a hang, leesve a maga természetes alapjára, megint gyorsulón élesedve és magasodva szállt föl a netovábbig, hogy egy kevés szünet után, újból alapjára szállva le, új indulat áramot lökhessen ki magából felszállásával és éle-

sedésével. Anyám mosolygott és kopogtatott. A felelet úgy hangzott rá, mint egy elcsattant pofon:

— Szabad!

Anyám belépett s én meglehetősen a fedezékébe igazítva magamat, utána lépkedtem. Az első dolog, ami megtöltötte szemeimet és lelkemet, úgy hogy egy percig nem tudtak beléjük horzsolódní a téres világ többi csodái: egy nagyfejű bagoly-ember volt. Egy széles asztal előtt ült s egy rengeteg nyitott könyv volt előtte. Szép nagy gömbölyű fejét a kétfelé fésült sárgás-őszes haj egészen tollszerűen ülte meg. A nagy homlok alatt tágra nyílt két nagy kerek világos-kék szemben tényleg ott volt a bagoly éjszakát-tapogató csodálkozása. De volt bennük valami gyermeki ámulat is, aztán szigorúság, bosszúság és jóság is voltak bennük. A telt arcok s az orr most bíbor-vörösre duzzadtak a felhullámozó méregtől. A nyak csak annyiban volt, hogy iszonyúan vastag volt, de olyan kurta volt, hogy ezen a vastagságon kívül már nem is volt. A rövid törzs tekintélyes pocakba domborodott előre s a rövid lábszárak nem érték a földet. Annyira bagoly volt az egész ember, hogy szinte vártam, hogy nagy barna tollak serkedjenek a karjaira.

Ránk nézett s mintha egy pillanatra derültebb éghajlat futott volna át a nagy kék szemeken.

— Jónapot kívánok, tanár úr — mondta Anyám.

— Jónapot kívánok, tekintetes asszony. — Nincs kedve tanulni! Hát nem kellene jól elfenekelni!

A kék kerek szem dühös kérdéssel meredt Anyámra. Az asztal előtt szégyenkező bűnbánattal egy úriasszony állt. Mellette egy Rontó Pál képi kölyök sunnyogott, aki már a harmadik elemi küszöbét jött átlépni. Az érte dúló vihar nemigen borzolta fel lelkét és megfogható megvetéssel sujtottak felém szemei. Tovább, a legtisztességesebb vásárnapi arcával egy alacsony iparos várakozott. Az ő könyökénél egy erős csontú, nyurga fiú túrta a tankötelezettség áldásait.

A bűnös mama egy csinos kis fekete tárcából leszúrta a három forint félévi tandíjat és az apróbb mellékköltségeket. Parádi tanár úr dohogva töltötte ki a nyugtát és tagolatlan hangok jöttek ki a torkából. Az asszony köszönt,

eltávozott. Az iparos már helyébe állt, magával vonva fajfentartása zord eredményét. De Parádi tanár úr újból felvulkánlott s felszuronyló hangjai még hátra szúrhatták az előszobában menekülő úrnőt: — Nincs kedve! Majd ezentúl a kölyköktől kérdezzük meg, hogy van vagy nincs kedvük valamire! Jól a fenekükre kell verni! Punktum!

Anyám szelíden mosolygott. Ez a mosolygás helyesítés is volt a tan-Jupiter villámaira. De derült, nyugodt szürcsölése is volt egy édes kortynyi egyéniségnek, mely a tanár úrból pezsgett ki, mint a jó polgári sör a csapraütött hordóból. Én már felszabadultam a bagoly-varázs alul és szemeim kezdtek szétlegelni ebben és a szomszéd szobában, melynek ajtaja tárva nyitva volt. És már tavaszi árral hömpölyögtem az élet-mitológiában. Üvegszekrényekben és szekrényeken kívül csodaállatokban csüрдőngölözött az élet játékos hejehujája. Furcsa-nyakú, ezerszínű madarak, sajtáságos állatkák s egy valóságos nagy barna medve néztek rám mozdulatlan szemeikkel. És mindenik ős emlékeztetéssel volt ismerős és mindenik egy-egy arc volt a sok arcban ocsmány és gyönyörű emberi léleknek. Végtelen jóságok, kimondhatatlanul édes suhanásu gyöngédségek, irtózatosságon gonoszságok és dermesztő sunyiságok loholtak át lelkem homályosabb mezőin. Aztán valami megütött, megragadott, magával rántott mint feneketlen örvény örvénylő igézete. A belső szoba egyik sarkában egy magas emberi csontváz állott. És üreg szemeivel, szörnyű szájának fagyott röhögésével nézte az édesanyám szőkefürtű kis fiát.

A tanár úr már lesiette az iparossal a paradicsomban engedés formalitásait és mi kerültünk sorra. De én nem láttam, nem hallottam semmit. A Halál magához szorított s valami végtelen zuhanásba ölelt. A tanár éles hangja hasított szédüлетembe:

— Mit bámulsz, gyerek?

Odahökkenem. Nagy kék szemeim rányiltak a szigorú emberre:

— A halál... a halál... dadogtam.

A tanár sajátos kémleléssel nézett belém és most nagyon gyermek volt az arca. Már alig volt valami nyers íz a hangjában, amint kérdezte:

— Félsz tőle?

A vérem felbőborlott a két orcámba. Valami szorította a torkomat. Nehezen nyögtem:

— Nem... én nem félek semmitől, de...

A tanár úr most már egészen szeliden kérdezte:

— Mi az a *de*. Beszélj bátran, fiacskám.

Én Anyámra néztem. És szemeimben halálos szorongás és kétségbeesetten kapaszkodó szeretet is volt: — Mamámban is van ilyen csontváz? — kérdeztem eltikkadó hangon.

Parádi tanár úr sajtáságosan mosolygott és Anyámra nézett. Mintegy belső töprengéséből hullottak elő a szavak:

— Különös gyermek. És mennyi lélek van a szemeiben.

— Csacsikirály, — mondta Anyám és végigcirógatta fürteimet.

Mikor a „személyi” adataimat diktálta be Édesanyám, Parádi tanár úr megtorpant:

— Már nyolc éves! Miért adták be ilyen későn?

Anyám egyet legyintett a levegőbe:

— Hát, hagytam, hadd játszódjék. Különben már így is annyimindent összeolvasott.

A tanár úr nagy kerek szemei nagyobbak és kerekébbek lettek. Kezembe nyomott egy nyitott füzetet. — Olvasd! — parancsolta kurtán.

Valami értesítői kimutatás volt a „kegyes alapítványokról”. Én olvasni kezdtem s a hivatalos hálálkodó frázisok a gyermeklélek gazdag muzsikájában lüktettek elő. A tanár úron letagadhatatlan álmélkodás terjedt szét.

— Elég! — mondta éles vágással. — Hát aztán, mondd csak, miket olvastál?

Én meglehetősen hanyag immel-ámmal ténferegtem elő Jókai, Jósika, Verne, P. Szathmáry Károly Vörösmarty, Petőfi, Garay, Cervantes, stb. olvasmányaimból egy csomót. Cím helyett legtöbbszörre sajátos körülírást kanyarítottam a mű köré tartalmából. A tanár úr olyan hangokat hallott mint az Aetna kis mellékpöfékelései. Végre élesen Anyámra nézett:

— És ezt a gyermeket az első elemibe akarja adni a Tekintetes Asszony? Hiszen ez a harmadikban is az elsők közt fogja megállani a helyét.

Anyám megint elhárított valamit a levegőben:

— Ugyan minck siessünk! — mondta szelíden. — Hadd legyen gyermek, amíg csak lehet. Én csak az első elemibe szeretném beíratni.

Az utolsó mondat már forró kérdés volt. A tanár úr egy percre maga elé bámult. Aztán nagyon meleg, nagyon jó nézésbe bonyálta Édesanyámat:

— Igaza van, Tekintetes Asszony. De szeretnék még egy ilyen anyát látni.

Egy perc múlva nagy okos fejét felvetette és kímélően nézett Anyámra:

— Mi van Jenővel?

— Az enyedi teológián tanul. Minden héten kapok tőle levelet. Nagyon jó fiú, — mondta Anyám.

A tanár mélyre ásó tekintetével majdnem átnézett Anyámon:

— Jó fiú, jó fiú! — zötyögte és csóváltatta a fejét. — De sohasem fogja az életét a kezében tartani. De ezt a gyereket itt, ezt más fából faragták. Vigyázzon rá a Tekintetes Asszony. Megéri a fáradságot.

Kikéért bennünket a külső szoba ajtajáig, ami páratlan nagy kitüntetés volt. Kiléptünk a már otthonommá lett kolégyom forró zsibongásába.

2.

Most le kellett mennünk az első elemista tanterembe: jelentkezni az osztálytanítónál: Mezei László úrnál. A négy elemi tantermei a földszinten voltak, a kaputól balra, a baloldali lépcsőtől egészen a Nagy Kúriára vezető átjáróig. A belső udvart, melyet a kolégyom négy épületszárnya négyzetalakúra határolt: Kis Kúriának, a külső nagy udvart, mely a kolégyom falától a Bethlen bástyaig húzódott: Nagy Kúriának nevezték. A Nagy Kúria jobb oldalának nagy részén a farkasuccai ősi református templom volt a határ, baloldalának hosszú kőfalát a Kültorda ucca szegélyezte.

A Kis Kúria tele volt diákokkal és szülőkkel. A diákok, már a második elemistáktól felfelé a múlt évi tankönyveiket árulgatták. Most érkezett paraszt gyerekek falusi ámulása, külvárosi diákesibészek rikoltó kínálgatásai,

nagy fehérgallérú úri fiúk hancúrozása mozdult, áradt, zuhogott a szülők komolyabb szigetkéi közt. Egy kis gimnázista, amint Anyámmal elmentünk előtte, felém dobta a hagyományos csúfolódást:

Pacalista:
Fosos Pista,
Gimnázista:
Angyal Pista.

Pacalista: az elemistáknak volt örökölt csúfneve. Úgy látszik: az idő valamelyik távolabbi türelmében paccallal táplálták szegénykéket és inncn ragadt rájuk ez a név. Anyám édesen felkacagott erre a rég ismert csúfolódásra, de az én kezeim már mint öklök lódultak a kerek képű sértegető felé. Anyám elkapta a karomat:

— Csak nem kezdesz itt mellettem verekedni, te Bab-szemjankó. Olyan piros vagy, mint egy kis kakas. Ez a kis fiú csak tréfál, a diákok mindig így tréfálkoznak. Most már te is közéjük tartozol, hozzá kell hát szoknod.

Én engedtem az anyai tömegvonzásnak, de a visszanezésem súlyos ígéret volt a megbántó számára. Az első elemi ajtaja tárva nyitva volt, de annyi kölyök csiripelt előtte, hogy alig tudtunk beevickélni. Amint elmentünk közöttük, a fiúk nagy kerek szemmel bámultak rám, mint borjú az új kapura.

Benn a katedrán egy nagy könyv előtt Mezei László tanító úr ült, aki valószínűleg magas és sápadt volt, de részletesebben nem emlékszem rá. Annyi bizonyos, amit azonban akkor nem tudtam meglátni: nagyon fiatal volt, mint általában a többi elemi tanítók is. Felállott és kezét csókolt Anyámnak, akit, úgy látszik, ismert. Mikor beírta adataimat a nagy könyvbe, tréfásan fúrta ujjait a fürtem közé:

— Na, Dezsőke, itt aztán már nem leszel az egyedüli királyfi. Itt egy egész csomó gyerek lesz, akiket éppen úgy szeret a mamája, mint téged a tied. És mindenik azt hiszi magáról, hogy ő a világ verese. Majd meglátjuk: hogy állod a versenyt.

Ezt valahogy már csak a bőrömmel hallottam. Mert valami nagy-nagy szomorúság szédületébe bódultam. Az a

csúfolódó gyerek már nagyon megütötte a királyságomat és: ebben az ismeretlen gyermektömegben bizony *egy a sok közül* voltam. A kis Dezső nem tudta volna megmondani, hogy mi baja. De bizony az ingó trón, az elmreülésre mozdult tündérkirályság fájt, fájt lelke minden porcikájának. Eddig dús gyermekélete boldog szétáradásával hejehujázhatta: *Le monde c'est moi!* És most a világ ezer idegen arc nyers valóságával intette le: — Dezső, szállj le a bakról!

Már kiléptünk az öreg kapun, mikor kissé magamhoz ócsudtam. De már vadindián kiáltás verte föl a figyelmemet:

— Mondd azt, hogy: bagoly!

Az egyik gömbölyű akácfa alatt egy kamasz diák felémelt ököllel agyarkodta ezt a különös parancsot egy rémült kis új pacalistára, kinek bedagadt torkából nem jött szó, csak ijedt gyermekszemeit forgatta. A zsarnok megismételte parancsát, de már szankciót is toldott hozzá:

— Mondd azt, hogy: bagoly, mert különben agyoncsaplak.

A gyermek végső rémületében hozzáijedt a hangjához. Elfulladás nyögte:

— Bagoly.

— A seggembe szagolj! — kiáltotta diadalmas kacagással a kaján Kain. Nyitott tenyerével rácsapott a gyermek fejére és elszaladt. A gyermek sírni kezdett. Anyám hozzámment:

— Ne sírj, kis fiacskám. Az a betyár nem akart bántani, csakhát gyerek, nem fér a bőrében. Csak tréfált veled. Na, mosolyogj egy kicsit. Hogy hívnak, fiacskám?

És a mosolygás már ki is bújt a gyermekbánat felhői közül s két hálás meleg szem nézett Anyámra:

— Némethi Lajos, — mondta és melle még felrázódott.

— Hányadik osztályos vagy?

— Első elemista.

Édesanyám széles meleg kacagással cirógatta meg a gyermek fejét:

— Akkor osztálytársa vagy az én fiamnak. Dezső, fogjatok kezét. Na, kacagjatok egyet, úgye, már nincs semmi baj?

Kezet fogtunk és olyan bizsergető jól éreztük magunkat az Édesanyám meleg kacagásában, hogy tényleg egymás képébe neveltünk. A gyermek velünk jött egy darabig és beszélt családi állapotáról. Szegény iparos fia volt s volt vagy hét testvére. Mikor elvált tőlünk, Anyám arca elkomolyodott és széles hullámokban jött ajkára szelíd bölcsesége:

— Látod, fiacskám, nem az a baj, hogy az a betyár gyerek illetlenséget mondott. Az ilyesmi előfordul az olyan gyermekeknél, akik otthon rossz példát látnak. Ha idősebbek lesznek, kinőnek az ilyen idétlenségekből. Különben is: a szegény emberek ajkán sokszor van szemét, de azért a lelkük tiszta lehet. A baj az, hogy az a gonosz Basta György csak azért zsarnokoskodott ezen a szegény gyermekén, mert az gyengébb. Hallgass szegény anyádra, rajkó, és te ne tégy soha ilyent. Állj mindig azok pártjára, akik gyengébbek, akiket bántanak, akik szenvednek. Az édesanyád lelkét fogod megütni mindig, ha egy gyengébbet bántasz s még a síromban is fájni fog nekem. Mondd csak fiacskám, lehet valaki dicsőségesebben erős, mintha olyan erős, hogy a gyengébbeknek védelmet tud adni az erejéből? Szeresd, fiacskám azokat, akik gyengék, akiket bántanak és anyádat fogod szeretni ezzel a szeretettel.

3.

Ezen az egész napon nagyon hallgatag voltam. Az a sajátságos damaszkuszi zavar volt bennem, mely életem nagy változásainál annyiszor megisméltődött. A lélek az új élet küszöbén tétován néz az elsülyedő és az új felsejtődő világ felé. Csodálatos lágy karok nyúlnak fel a múltból s az elmúlt nagy édességek felé húzzák vissza az imbolygó lelket. De Kelet rejtelmes mezőin bíborpalástot nyújt feléd egy láthatatlan kéz s különös kürtök távoli ígéreterére mérhetetlen szárnyak mozdulnak föl benned. A tétovázó lélek az annunciáció ámulatával kérdezi: — Elfussak-e? Visszarejtőzzem az elfeküdt napok meleg menedékébe? Vajjon tényleg rám vár az a bíborpalást és az a vérző korona?

Bevetettem magamat a kertbe és lassú ténfergéssel kószáltam a kert dolgai közt. A búcsúzó királynő, Augusz-

tus csodálatos kincseket osztogatott szét jobbágysai között: — Szegény világbeli dolgok, én most elmegyek és felétek közeledik a nagy szüretelő, a Halál. Ime: én most elosztom minden bíboromat és aranyamat közöttetek. Ne mondhasa az Agg Ellenség, hogy kolduskirálynő jobbágysai voltatok. Még mindig fogtok élni egy kicsit, amíg szépek lesztek az én szépségeimtől.

Lassú, szavatlan bánat csendes muzsikája volt a teljes szépségére ért világ. És minden dal volt ebben a dalban s dallá mozdultak a nehéz sűrűségű dolgok is. Fák, virágok s maga a mély titkú föld is dallammá páráztak ebben az egyetemes énekben, melyben végtelen szomorúság volt és végtelen hívás. És mintha én is, határtalan szétterjedéssel, egy a dolgok mélyéről jövő titokzatos sürgetés, egy mérhetetlen messziségben váró jószág felé szálltam volna. Hányszor ismétlődött meg a világnak ez a dalszerű beérzékése életem nagy változásaiban! És még most sem maradt el tőlem.

Aztán nagynehezen kinyitottam a kert mélyén a rozsdáskilincsű nagy deszkaajtót és beléptem a Cigánypatak komor titkaiba. Mindig végiglúdbőrözött a testem, mikor itt jártam. A kert magas, dombszerű szintje gyors, meredek eséssel ereszkedett le a patak széléig. E meredek oldal hátát óriási magasságú fű verte ki. Sajátságos komor, szürkés-zöld fű, mintha gyászterítője volna egy alája rejtett ravatalnak. A patak hatalmas szürke, szomorú kövek közt ment tova, lassú, majdnem bánatos kényszerűséggel. Nem csevegett, nem voltak vidám felcsörgései. Csak néha adott a körülfojtogató csendbe egy-egy csuklás-szerű hangot. Mintha valakinek torkába fojtának az utolsó lélegzetet. Mert tényleg fojtó volt itt a csend, súlyos és tragikus s mintha néha gyilkos dorong zuhanása döbbsentené dermedtre a szívet. A patak vizében és partján itt is, ott is fertelmes fekete piócák másznak, valami ösvégzetű rosszindulat követői. A partok óriási fái különös görbékbe feszült derekukkal, szétdermedt görcsös roppant ágaikkal néma gyilkos bírkózásba meredtek egy láthatatlan végzeti rémmel. A szőkefürtű gyermek eltikkadva állt meg egy szürke kövön a szomorú víz fölött. És nagy kék szemeibe s szemei mögött szorongó gyermekszívébe belüktetett az anyagi világ örök

tragikum: a mindig új roham élén nyargaló Halál. Mert itt: a döbönt csendbe fagyott dolgok: a szótlan panaszú sziklák, a gigászi lázadásba dermedt fák, a lidércnyomásos vad burjánok, a halálos tikkadtságú füvek, az egész formákba szétmarcangolt anyag: mégis viharos mozdulás volt, fergeteges iramú zúdulása a Halál fekete juhainak. És a riadt rohanás mögött ott vágatott fekete ménjén a szörnyű Pásztor, a Parádi tanár úr szertárában látott csontvitéz s hosszú fekete ostorával vágta, ütötte a rémület tébolyában tovabomló fekete nyáját és csurgott belőlük a fekete vér.

És akkor, ott, a nyolcéves virágzó fürtű gyermeket előntötte az eposz. Gigászi dachba mozdult életének minden paránya. Ő nem fog menekülni, ő szembefordul a fertelmes Kergetővel és kihívja egy döntő párbaj irtózatos küzdelmére. És a felömlő eposz alaktalan meleg fényességében érezte még képekbe ki nem alakulva, szavakba nem foglalható: hogy ennek a párbajnak döngő tántorgásai egy ország és milliók szívében fognak felhangzani. Gyermekizmai forró feszülésében a vér meleg valósága volt a hit: hogy őt nem fogja majd legyőzni a zabolátlan Bestia, hogy élete győzelem lesz a Halál fölött. És amerre ő nyomul tiszta erői daloló seregével: ott hátraszorul a Halál s lépésről lépésre tért hódít az élet, a felszabadult emberszív kacagása, a nap édes világossága.

4.

Ezen az egész napon igen hallgatag voltam. Ebédnél s vacsoránál sem bimbóztak szavak belőlem. Anyám és lánytestvéreim össze-összenéztek és mosolyogtak a megilletődésemen. Hallgatásom ráragadt Katicára is. De csodálatos hívású szemei, némán és félénken, állandóan az arcomat csókolták.

Este korán ágyba bújtam. Mint a koratavaszi levegő erős csókjai: teljesen átbágyasztott az élembe toppant új élet. Rendesen a lefekvés után egy jó óra múlva aludtam el. És ezek az órák voltak talán napjaim leggazdagabb része. Régi rémületeim már végkép eltűntek s az egykori kegyetlen éjszakák helyébe dús adakozású tündér éjszakák jöttek. Alig mondtam el imámat, már úgy jött életemből a

mese, mint a virág a tavaszi barackfából. Rendesen egy szőkehajú, nagyon Katica-féle kislánnyal, akit — nem tudom miért — Margitnak hívtak, barangoltam egy rengeteg erdőben. Az óriási fák alatt embernagyságú virágok voltak és csodálatos patakokon mentünk át. Én nagyon szép dolgokat mondtam ennek a csak este nyíló Margitnak, néha pláne versben beszéltem hozzá, ami kétségtelen erős megerősödést jelenthetett a lantos költészet számára. Aztán ránk szállt az este s mi bemenekültünk egy barlangba. Hát alig csináltunk tüzet, alig csaptak föl a tűz vidám lángjai: már borzasztó állatok és még borzasztóbb óriás emberek támadtak a barlang ellen, hogy elrabolják tőlem Margitot. És kivont karddal, melyet igazán nem tudom, honnan vontam ki, káprázatosan szabdaltam az ellenséget és közben nagyon szépeket szavaltam, hogy az utolsó csepp vérig is megvédem „*menyasszonyomat*”. Aztán csak ott álltunk egy nagyon Mama-féle néni előtt, aki ránk adta áldását. Margiton már fehér ruha, sugárzó fehér fátylak és fehér virágok voltak. Az eposz rendesen úgy végződött, hogy egy szép kis kertben egy violatáblát gyomláltunk és egymás arcába kacagtunk.

Egy másik ilyen állandó esti képzelgésem az volt, hogy a konyha küszöbén ülök és nézem az alkonyodó udvart. Ilyenkor minden csendes volt s egy lelket sem lehetett látni az egész telken. Aztán, mikor már kékes-fekete lenge fátyollá sűrűsödött a levegő, az uccáról három alak jött be. Egy pillanatra megálltak a kapuban, de amint megláttak, lassú léptekkel mosolyogva jöttek felém. Az én szívem tele lett végtelen édességgel s valami alaktalan távoli szomorúsággal: de nem tudtam felkelni, hogy eljűk menjek. Az egyik magas, nagyon magas, aránylag még fiatalember volt, kopott fekete ruhában, hosszú gyűrött fekete kalappal — néha gyászfátyol volt rajta — nagy világító barna szemekkel és világító sápadt arccal. Felső ajkát kis fekete bajusz prémezte. A csodálatos szemek végtelen hívó jósággal néztek rám s valahogy ebből tudtam, hogy ő Petőfi Sándor. A közbelső Vörösmarty Mihály volt. De sajátosan: őt sohasem láttam valóságnyi teljességben. Sőt: sokszor nagyon is Kossuth Lajoson von körszakállú. Csak két meleg barna szeme és magyaros kabátjának zsinoros díszei voltak, a

valóságig belém domborodók. A harmadik őszes, lelógó bajszú, fáradtan hajlott hátú csizmás paraszt volt: Arany János. Mikor hozzám értek, Petőfi megszólalt, mindig csak ő és a hangja a Jenő bátyámé volt: — Szervusz, Dezső, gyere be. — Most már fel tudtam állani, de majd szétoldódtam öntudatlan, alakatlan szeretetté a nagy meghatottságtól. És már a „*nappaliban*” ültünk. Petőfi mindig egyedül ült a diván közepén, kalapját maga elé tette. A másik kettő két székre ült, de itt benn belőlük inkább csak a szemeket láttam. Csak Petőfi szólt néha, mindig fáradtan és szomorúan, ilyenfélét: — Szegény, szegény Dezsőke! — Vagy: — Sokat játszottál, öcsém? — Vagy: Mit csinál szegény édesanyád? — Aztán: ültünk, hallgattunk, nagyokat sóhajtottunk. Én mindig nagyon szépeket: rajongásokat, fogadkozásokat, jövőbe rohanó nagy ígéreteket akartam nekik mondani, de mindig csak sóhajtasok jöttek ki belőlem. Valahogy inkább a szemeimmel beszéltem nekik. Aztán egy ajtó becsapódott. Már nem voltak sehol és az én szemeimből csurgottak a könnyek.

Néha pedig sajtáságos napkeléses világítású óriási embertömegek rengetegét hívtam fel egy végső küzdelemre a „zsarnokok” ellen. Aztán már mentünk is, én elől egy hatalmas zászlóval s különös dob jajgató ritmusa volt lábaink mozdulása. Már össze is ütköztünk, nem igen volt világos, hogy kikkel, de bizonyos, hogy nagyon kutya *zsarnokok* és tőlük telhetőleg aljas *bérencek* voltak. A villám nagyon álmos cammogás ahhoz képest, ahogy *villogó kardom* szétáncolt az ellenségben. Egyszer aztán egy koronás fő zuhant le a kardom éléről. Most már én álltam egy trónos mennyezet alatt, valaki koronát tett fejemre és bíborpalástot adott rám. Én messze csengő hangon ígértem, hogy népemnek mindig apja leszek. Erre óriási tömeg énekelte az Isten áldd meg a magyart. — Kölyök, ne mozogj annyit, mert hozzád vágok valamit! — jött Apám ágyából a figyelmeztető hang.

Hangsúlyozom: ezek s az ezekhez hasonló ágyban élt mesék nem álmok, nem az alvás termékei voltak. Teljesen ébren voltam, beérzékeltem a szoba minden állapotát, láttam Apám parázsló pipáját, lélegzését hallottam s mozdulásai neszét. Láttam az ablakokon bejövő éjszakát, az ég,

az udvar és a kert csendes dolgait. Közben egész valóságos gondolatok mentek rajtam át az elmúlt nap dolgaiból, a holnapi teendőkről, testvéreimről, ételekről stb. Bármelyik ilyen képzelt élet-mesét tetszésem szerint tudtam előidézni. Csak Petőfiék fütyültek az én akaratomra és csak akkor jöttek, ha nekik tetszett. Pedig sokszor kétségbeesett erőfeszítéssel próbáltam magamhoz idézni őket. De ez élet-mesék vége mindig akaratomtól függetlenül, hirtelen rám lepő széthalványulással történt.

Ma azonban rögtön lefekvés után mély álomtalan álomba hulltam. Már elmúlhatott éjfél, mikor alvásom ritkulni kezdett s a réseken át belém szűrődött a valóság. Aztán valami meglökte lelkemet. Kívülről jött nesz vagy belül támadt sejtelem? Egyszerre tágra nyitottam szememet.

A teli hold arcomba sütött. Alvó Apám mély lélegzete szabályos ritmusban hallatszott a szoba árnyékosabb felében. De a szoba másik felét úgy elöntötte a hold, hogy vert ezüstté izzottak a dolgok. A belső szoba ajtaja, hol Anyám aludt a lányokkal, nagy óvatos-lassan kinyílt. Először csak valami nesz jött ki, mintha visszanyelt sírás volna. Aztán, hosszú fehér hálóingében, nyakában egy barna nagykendővel: Katica lépett elő. Mereven maga elé nézve ment a másik ajtóhoz, mely az udvarra nyílt. Olyan tünemény, olyan valótlan volt a gyermek, átsuhanva az éjszakán szókesége és a hold szétpárázó ragyogásában s mintha lábai nem érintették volna a földet. A bezárt ajtót kétszeri fordítással nagyon lassan, nagyon óvatosan kinyitotta és kilépett az éjszakába. Aztán hangtalanul, lassan-lassan betette maga után az ajtót.

Először azt hittem, hogy álmom egy új folyosójába léptem és alvásom könnyed rajzolata a tünemény. De Apám lélegzete, a valóságos dolgok, az árnyékok és a fény határai meggyőztek, hogy ébren vagyok. Nagy-csendesen kibújtam az ágyból, a fogasról levettem kis felöltőmet, nyakamba kanyarítottam. Kisuhantam az alig megnyitott ajtón és betettem magam után.

Eltikkadva álltam meg a küszöbön s széttárt gyermek-lelkem magához ölelte a megnyilatkozó éjszakát. Fényes tenger volt az éjszaka s minden habja szépség és szomorú-

ság volt. A Réf-néni lakása, mint zátonyra tört barna bárka, nehéz, sötét hallgatás volt az Éjszaka szőke énekében. De az Orbán és Zift lakások meszelt falairól csurgott a fényizzadtság. A kapu tárt ölelésében az ucca kis fehér házai, mint parton holdfürdőző elszenderedett juhocskák, mozdulatlanok voltak az éjszaka fényes suhanásában. A nagy kert fái ezüstösen páráztak szét a fényességben, nem lehetett tudni, hol végződik a falomb s hol kezdődik a roppant holdfa fénylombja. Az ég millió tágra nyílt szemével eltikkadva nézte önmagát és ez a nagy ragyogás mintha a Halál csendes sírása lett volna, hogy milyen szép a világ és milyen borzasztó Halálnak lenni. A házunk előtti kis kertben, az illatba zuhogó virágok közt a kis padon ott ült Katica.

Fejét előre tartotta, mintha olvasna valamit az éjszakából. Kis háta édes öregséggel hajlott meg. Játékos fürtjei halkan villóztak szét az éjszaka zengőbb szőkeségébe. Az örök múlás csodálatos éneke volt a meghajló gyermek. Végtelenül szép és végtelenül szomorú.

Hozzálopóztam. Nem vett észre: Föléje hajoltam: — Katica, édes Katica, mit csinálsz? — kérdeztem és a szívembe nyeltem vissza a hangomat.

Összerezcent. Aztán átölelte nyakamat, fürtös fejét berontotta mellembe és elkezdett keservesen sírni. — Katica, édes Katica, miért sírsz? — kérdeztem én gépiesen ismételve. És nehezebb sírás volt az én kérdezésem.

Egyszer aztán elhallgatott. Szorítása meglazult. Felmelte fejét. És nézett, nézett belém kapaszkodó, belém ölelő életen-halálon túlrontó nézéssel.

— Édes Katica, miért jöttél ki?

— Nem tudom.

— Miért sírtál?

— Nem tudom.

— Az álmodban ijedtél meg valamitől?

— Nem. Nem álmodtam semmit. Hívott valaki.

— Ugyan, ki hívott volna. Alszik mindenki. Mondd meg, édes Katica, miért jöttél ki.

— Nem tudom, muszáj volt.

Halálos rémület telt belém. Mintha a távolságok fénylő örvényeiből s az árnyékok gonosz hallgatásából irtózatoss karok nyúltak volna ki, hogy elragadják tőlem az

életnek ezt a valótlanul szép virágát. Most én öleltem át, magamhoz szorítottam, csókoltam, csókoltam. — Katica, édes Katica! — ismételtem könyörgő zokogással.

Nem szólt. Bennem is elültek a szavak. De ölelésünk mindent megmondó biztos menedék volt, melyet a bozontos világ, az Éjszaka titkai, minden ijesztés s maga a mérhetetlen Halál sem tudtak szétrontani. Másnap reggel a felébredt család ott találta a két gyermeket, az életnek ezt a két szőke csókját mélyen alva a nap széles kacagásában.

5.

Orbán néni az első lakás verandáján várt. A homloka át-, a balkarja fel volt kötve, mert Orbán tanító úrral tegnap Othellót játszattott egyetlen szini direktora: az alkohol. De azért Orbán néni így is nagyon méltóságos volt s a kegyes mosoly ajakán olyan volt, mint egy megtépett georgina egy repedt cserépcsuporban. Réf néni Annával a sütőkonyha előtt állt s a két arc egy jószággal nézett a kapu felé. A Réf néni kezében egy szép pirosra sült lángos volt kenyértésztából. Az egész Zift-család kitódult a ház elé, kivéve a füttyös zsarnokot és Misit, aki a mesterénél lakott s csak vasárnap jött haza. Anyám kétszáz csirkéje, tyúkja, kakasa, kacsája, megbújva az udvar rejtekeiben, pislogó szemmel lesték a királyfi érkezését. A galambok izgatottan duruzsoltak a Zift-birodalom tetején. Szepi, a Zifték nyírt-szárnyú csókája kitolt beggyel állt a kamaránk ajtajában, mint egy kormányelnököt váró főispán. — Ma kétszer annyit lopok, mint tegnap, — mondta gögösen magában, — ma méltóságos úr vagyok.

Nagy nap volt. Az első iskolai délelőtről jöttem haza: egyedül, önállóan, közéleti fontosságom teljes öntudatában. Olyan peckesen, olyan egyenesen lépdeltem új ruhám sugárzó dicsőségében, hogy a legnyársabb nyárs is fáradt görbeség volt hozzám képest. Fürtjeim szétlobogó szőkeségét megráztam s ilyenkor hallatlan arányban éreztem tovább folytatódni magam a világűrbe. Jobb kezemben úgy vittem a könyves táskámat, mintha Klió néni győzelmeimről írt aranybetűs tábláját szorongatnám.

Már az egész Felsőszén-ucca során nagy jóságok röpödtek a hazatérő kis hadvezér felé. — Hogy esett az első falat iskola, Dezsőke? — kérdezte a nagyobbik Ludvig lány, aki hosszú volt, mint a jegenye és olyan szőke volt, hogy csak sötét alapon látszott. Szegénynek a legnagyobb melegen is nagy fekete kendőt kellett hordania a hátán, hogy némi valószínűsége legyen annak, hogy van. — Hány szekunda van a tarisznyájában, Dezsőke? — gonoszkodott Ajtay, a kerületi jegyző, aki sárga volt, mint a citrom és keserű, mint az üröm. Szegény, azért volt ilyen keserű, mert felesége édes volt, mint a méz. — Dezső úrfi, Dezsőke úrfi, jaj, milyen drága kis diák lett, csókolom azt az aranyos kis fejét! — lóbálta felém szűznek maradt vén szívét Meszelő Anna, a bakának szabott hatalmas vénleány, aki egy hosszú meszelőt vitt a vállán s egy veder meszet a jobbkezeiben. És Bornemisza néni, az öreg csizmadiáné, Tamásovszky, a savanyú korcsmáros, Oszterman néni, aki úgy behízott kis fűszerüzletébe, hogy esténként csak síkpor segítségével lehetett kimozdítani a világkereskedelemből. Buksa Sári, a korcsmáros piroskendős leánya, Lezsák Gizella, a váró szemű idős varróleány, Demeter Rózsika, Holdvilág-ucca legszebb lánya, Gecse kályhás, aki addig csinálta szűk testű porcellán kályháit, amíg maga is olyan lett, mint egy kályha, csak kissé füstösebb és mindenki hozzám kente a szíve naposabb felét. Határozottan: Felsőszénuccának történelmi napja volt első fellépésem a tudományok színpadán.

Én roppant rangosan feleltem a felém nyíló szíveknek, amint az egy komoly férfihoz illett, aki tagja iett a világkultúrának. Aztán: feltűntem kapunk tágas ölelésében. És a napkelte igen illő dicsőséget tanulhatott tőlem ebben a percben.

Hát indul Orbán néni felém, mosolyogva, de méltóságosan: hiszen, mikor Orbán tanító úr őt verte: egy előkelő katonatiszt lányán végzett puhítási kísérleteket. Mozdulnak Réf néni és Anna. Réf néni úgy tartja maga elé a lángost, mintha jó szíve kiötlő rúdján volna az ünnepi zászló. Biceg felém Zift néni, futnak hozzám Ruci és Tili. De már a szélrózsa minden irányából és azonkívül még egy csomóból: iramlanak felém a csirkék, a kakasok, a kacsák. Szepi, a

csóka maga személyesen lépdel zsakettjében felém s egy egész Petőfi-társaságra való üdvözlő-ihlet van az arcán. A galambok vidám szárnycsattogtatással röpkedtek a fejem fölött.

— Didike diák, Didike diák! — újjongták a csirkék.

— Jó s okos, jó s okos, — kotkodácsolták a tyúkok.

— Híre nő! Híre nő! — kiáltották a kakasok.

— Bár látnám! Bár látnám! — kötődtek zsíros kedvvel a kacsák és kanalaztak egyet csőrükkel a porban.

— Csuhaj! Csuhaj! — tolakodott Szepi. Felugrott cipómre s úgy nézett fel rám, mint a lator a Megváltóra.

Orbán néniből, Réf néniből, Annából, Zift néniből csak úgy dülnek a kérdések, mint a tarka bab a felfordított zsákból:

— Milyen volt az első nap, Dezsőke.

— Kérdezte már a tanító úr?

— Mi tudjuk, hogy Dezsőke nem hoz szégyent ránk.

— Mit tanultak ma, Dezsőke?

— Hagytak már fel valami leckét?

A világtörténelem mutatja, hogy a legnagyobb erőemberek is meghatódtak legalább egyszer életükben. Cézár nyelt egyet, mikor átlépte a Rubikont, Napoleon szépet mondott a piramisok láttára; Gömbös Gyula végiglúdbőrözött, mikor Bethlen Pistát először átölelte. Én akkor ott a Felsőszénucca negyvenkilencedik házának udvarán a jó szívek és szerető állatok sugárzásában nagyon Rubikonos, piramisos és öleléses állapotban leledztem. Meghatódtam. És beszéltem, beszéltem.

Elmondtam, hogy nyolctól tízig csak én feleltem. Felkérdezték tőlem az Arany János Toldiját és Jókai ördögét, a Petőfi János vitézét, a Jókai Kalóz királyát és Aranyemberét, aztán Gulliver utazásait és én olyan csoda-könyv nélkül felmondtam mindent, hogy a Mezey tanító úr alsó fog-sora helyet cserélt a felsővel csodálkozásában. Tíz órakeresztet. Az egész kolégyom tanulósága, több mint ezer diák, kicsődült a Kis Kúriára és ott körben szépen sorba állottak. Akkor jött a szolgál, Józsi bácsi, egy nagy nemzeti zászlóval. Mögötte jött az igazgató úr, dr. Török István, utána minden tanár és minden tanító úr. Egy nagy emelvényhez mentek és azt körülállták. Akkor az igazgató úr

harsányan kihirdette, hogy aki a legszebben elszavalja a himnuszt, az lesz a kolégyom első diákja. Erre egymásután jöttek a diákok az emelvényre és elszavalták a költeményt. Némelyik diák négyszer akkora is volt, mint én. Már senki sem jelentkezett és az igazgató úr kérdezte: — Hát nincs több senki, aki vitézi versenyre merne kelni ezekkel a nagy legényekkel? — Akkor Mezey úr így szólt hozzám: — Na, Dezső, csak nem hagyod másnak a dicsőséget? — Erre én nagy szégyenkezve felmentem az emelvényre. Hát: alig mondok el két sort, már sír az igazgató úr, zokognak a tanárok, könnyben úsznak a tanítók s felhőszakadnak a diákok. Még a Józsi bácsi is akkora könnyet ejt, mint Julinak, a kopasznyakú tyúknak a tojása. Mikor bevégeztem, olyan éljenzés és taps tört ki, hogy a kolégyom téglái egymáshoz kocódtak. Akkor az igazgató úr kivette Józsi bácsi kezéből a nagy zászlót és háromszor meghajtotta előttem. A diákok pedig elénekelték a Kossuth-nótát.

— Ó, az édes lelkem, tudtam, hogy csak dicsőségünkre lesz. Fogja drágám, — Réf néni csinált egy kis lángost magának erre a nagy napra, — mondta Réf néni és csurogtak a könnyei.

— Olyan nagy ember lesz, mint Kossuth apánk vagy mint Bartha Miklós, — révedezett sugárzó szemekkel Zift néni.

— Ezt megírom, Dezsőke, nagybátyámnak, az őrnagynak, Budapestre, — ígérte kegyesen Orbán néni és igazított egyet homloka kötésén. — Nagybátyám minden hónapban egyszer őfelségénél, a királynál ebédel. Nagyon szép, meg vagyok elégedve.

Ó Drákó, Cato, Verbőczy és ti többi Szigorúságok, ne éljétek el a keménységetekkel a kis szőkefürtű Hány Jánost! Hát persze, egy betű sem volt igaz az egész dicsőséges meséből. De ez a hazugság nem a család akarata és nem a hiúság kérkedése volt. A felforrósodott gyermeki szív érezte e nagy szeretet körüláradásában, hogy ezeknek az egyszerű szíveknek kell a csoda, az eposz, kell szeretetüknek messze sugárzó igazolása. Hogy ő az élet e nehéz robotosai számára: a tündérmese friss lehellete, a csoda áhított meglepetése, hogy ezek a vak határú életek a feléje nyúló szeretetben nyujtóznak ki mindennapjaik szűk börtönéből a

végtelenbe, a rendkívülibe. Hát elmondhatta volna nekik, hogy egész délelőtt azt tanulták, hogy az osztályba belépő tanítónak vagy vendégnek felállva kiáltás: Isten hozta! a távozóknak pedig: Isten vezérelje! És hogy azután egy óra hosszat buta kis egyenes vonalakat húztak egy irka két vonala közé. Hiszen őt is hogy megszeméltette az, hogy a várt eposz ragyogása helyett ilyen unalmas, értelmetlen csacsiságokkal bágyasztották. Csak nem mondhatta ezeknek a csodaváró lelkeknek: — Én is csak hétköznap vagyok, mint ti, én sem tudom csodával fizetni a szereteteket. Ó, Cato, Dráko és Kollégák, higyjétek meg: vannak gyermek-hazugságok, melyek a mennyország legszebb virágai közé tartoznak.

Édesanyám megjelent lakásunk küszöbén. Mosolyogva kiáltott a dicsőséges sokadalom felé:

— Meg ne egyék egészen a fiamat. Hagyjanak nekem is valamit belőle.

Erre megindultak a csirkék, a tyúkok, a kakasok, a kacsák, megindult Szepe, Orbán néni, Réf néni, Zift néni, Anna, Ruci és Tili, megindultak a galambok, hogy átadjanak az Édesanyám legnagyobb jogú szeretetének. Mikor odaérkeztünk, a kacsák tisztelen megtörölték csőrüket kétszer-háromszor a földön, hogy tisztábban hápogják szívüket a tisztaság Asszonya felé. A galambok széles kerin-géssel szálltak le lakásunk tetejére és nagyon édes dolgo-kat turbékoltak. Széles, meleg szavak történtek. Aztán né-nik, Annák, Rucik, Tilik és baromfiak visszamentek a ma-guk életük szokásaiba. Csak a magánjogban járatlan csóka, Szepe szemtelenkedett be mögöttem lakásunkba.

Anyám boldog sugárzással mondta:

— Na, rajkó, ma a tiszteletedre tejleves, olaszkáposz-tás csirke és csokoládés rizskása lesz.

Katica is előbújt a *nappaliból* és ebédig csipi-csókát játszottunk boldog zuhogású kacagásokkal. Aztán megjöt-tek a lányok is az iskolából és ebédhez ültünk. Anyám nagy ünnepélyesen három deci celnai bort is tett az asztalra. Ebből mindnyájan ittunk egy veréb kortyonyit és mindnyá-junknak fényes köddel telt meg a szeme. A tejleves pompás olaszkáposztás csirke után Anyám kérdezte:

— Lurkó, hagytak fel valami leckét holnapra?

Pazar bőséggel feleltem:

— Meg kell tanulni holnapra az egész olvasókönyvet, a valláskönyv felét és az egész nyelvtant.

Anyám édes gajdolással jegyezte meg:

— Na, tekintve, hogy ez volt az első nap, nem is hagytak föl olyan sokat.

A lányok felvihogtak. Ebéd után Katicával egy kis táiban szappanhabot csináltunk és hosszú szalmaszálakkal csodálatos szinezetű buborékokat küldtünk szét a levegőbe. Némelyik buborék megülte orrunkat, hajunkat és majd megpukkadtunk a sok kacagástól. Anyám is hozzánk ült és őt is telefújtuk ragyogó buborékokkal. Ő játékosan tüszkölt, kapkodott, mintha fulladozna a lenge labdák záporában és a jó Isten nem bánta, hogy megteremtette a világot.

Aztán egyszerre a sok dicsőségtől, meg a sok boldogságtól álmosság fogott el. Végighevertem az öreg divánon. A szemtelen Szepi felugrott mellém, elnyúlt mellettem, mint egy egyetemi magántanár a habilitálás strapája után. Katica egy sámellit tett a diván mellé, ráült és mellém fektette drága kis fejét. Én már sülyedtem, sülyedtem valami boldog örvény fényességébe. Átkaroltam Katicát és nagyon boldog és meglehetősen gögös voltam. Elmerülő utolsó gondolatommal hallottam, amint a Föld, a Cézárok és Spartakuszok, a gyilkolások és csókok Földje nagy hetykén odaszól a Holdnak, Mársnak és a többi egyszakmában mozgóknak: — Ugyan, mit hencegték azzal a sok vacak holmival, amit magatokkal cipeltek?! Jó lesz, ha befogjátok a pofátokat. Én Dezsőkét hordom a hátamon, a Szabó-mama saját külön kis Dezsőkéjét, az édes Katica dicsőséges kis bátyját!

6.

Az iskolai dolgok bizony furcsaságosan kezdődtek s meglehetősen különösen érintették az én eddig kialakult fejlődemi világrendemet. Maga az, hogy padra tett kezekkel kellett ülni, még csak ment valahogy, mert gyermekkoromtól kezdve nagy önfegyelmező erőim voltak. Bár, az igazat

megvallva, ha azelőtt megjósolta volna valaki, hogy én ilyen állapotban fogom a tér egyik pontját elfoglalni: egyszerűen kikacagtam volna.

De az már búbosabb bibi volt, hogy órák és napok hosszát apró buta vonalacskákat húzogáltunk. És mikor végre betűkhöz értünk, ilyen örömhíreket adtunk tudtul a világnak, betűnként külön bugyborékolva az egyes hangoikat: — *Ti-ni ri. Mi-mi sír. Ki ri? Tini.*

Amellett, hogy halálosan úntam ezeket a hangköpéseket: halálosan szégyeltem is és ez volt a nagyobb baj. Napról-napra mind jobban szétterjedt lelkem tavaszi mezőin valami nehéz, barna-sárgás szégyenköd, mely még a lélegzetemet is lassúbbá tette. Hát ki vagyok én? Hülyének néznek engemet, hogy ilyen Tinikkel és Mimikkel sértegetnek, akiket csak betű-részletekben lehet a világra köpni? Ha már Tini és Mimi, legyenek egy darabban azok, mint minden rendes kis lány, akit eddig láttam. Aztán nekem ne ríjjanak mindig. Mutassák az élet sok más ezer arcát, tudhatják, hogy nem szeretem a sok nyafogást.

Életem a legkülönb kárpótlásokat teremte meg ezeken a végtelenbe húzódó órákon. Legtöbbször beleveszttem valami ösztönösen előteremlő mese sodrába és voltam hős, király vagy dús jóságú gyermek, a belőlem kilombosodó mese pazarsága szerint. Ilyenkor széttűntek az osztály falai. A számoló gép és a fekete tábla beleájultak a végtelenség túlsó örvényeibe. A falakon csüngő csacsik, lovak, tehének és libák kidagadtak formáik szigorúan tanulságos korlátjaiból és sajátos felhőkké végtelenülve megnőtt szemekkel bámultak rám. Mezey úr katedrája ormán elkezdett homályosulni valami alulról felködlő fényelmosódás forгатagába. Két nagy kék gyermekszemmel kétségbeesve kapaszkodtam belé, hogy legalább ő maradjon meg valóságnak ebből a fene-nagy új dicsőségű iskolából. De kicsúszott szemeim markából ő is és lesülyedt egész a Föld közepéig. És már csak a mese élt, terjengett, áradt s verte felém ember-arc-habjait. Helyesebben: már én terjengtem, áradtam a mesetenger habjaiban s elfúlt lélekkel, döbbsenten, de nagy győzelmi örömmel játszottam eposzt, világot, életet.

Máskor a rácsos ablakon bámultam ki a Nagy Kúriára. Az öreg református templom, az ölbe rakott tűzifák

titokzatos labirintusa, a fűvek, a fák s a mélyén ódonló Bethlen-bástya csudálatos dolgokat beszéltek nekem s régi beszédük barna aranyával kiöblögették lelkemből az egybeköpdösött Tiniket és Mimiket. A dolgok azóta sem lettek hűtlenek hozzám. Mindig megéreztek nehéz óráim feszülését s meg tudták találni a feloldó szavakat.

Vagy pedig osztálytársaimon szénáztak szét szemeim. Ez már humorosabb kalandozás volt és néha alig tudtam ajkaimmal visszazárni a felguruló kacagásokat. Velem együtt huszonhatan rontottuk az osztály levegőjét. Minde-
nekelőtt volt Tatai József és ez nem a legkisebb felhője volt orkán-átjárás életemnek. Én mint magasabb fiúcska, az utolsó pad ablakfelüli szélén ültem. Ez a szélreültetés ki-
tüntetés volt. De ezt a kitüntetést pozdorjává rontotta Tatai József, aki abban a padban a harmadik szomszédom volt. Tatai Jóska egy hóstáti kőmívesnek volt erőscsontú. hatalmas folytatása. Tatai Jóska megelőzte korát, úgy megelőzte, hogy mindnyájan attól koldultunk. Tatai József már akkor tudott rádium lenni, mikor a rádiumról még senki sem tudott. Tatai József, behúzódva kultúrális undora mélyére, egyebet sem tett, mint kisugárzott. A baj az volt, hogy ezeknek a kisugárzásoknak irtózatosszaguk volt. Mint a felkavart öreg Aetna, Tatai József állandóan füstben, felhőkben, szag-lávazuhatagokban omlott a világra. A nagy bajon kívül, hogy gyomrom a torkomhoz émelyedett: nagyobb baj volt az: félttem, hogy Mezey úr és a fiúk azt hiszik: én vagyok ez a szag-Dzsingiszkán. Hogy ezt ellensúlyozzam, két öklömet domború szenvedéssel szorítottam rá az orromra s meneküljön nyujtogattam a nyakamat a tér távoli enyhítése felé. Már a körülülő fiúk is felborzolódtak és Mezey úr is észrevette a dolgot. Ilyenkor megható és határozott vonalú szavakban ecsetelte Tatai Józsefnek, hogy milyen határokat szab az egyéniségnek az illendőség s kikergette őt egy pár percre a Kis Kúria léghuzamaiba. De Tatai József ezekben az apró számüzetésekben új kémiai összetételekre frissült és minden új avatarja újabb szenvedést jelentett a befogadóképességünknek. Azóta sem láttam Tatai Jóskát. De azt hiszem: hogy a világháborúban megfizethetetlen szolgálatokat tehetett a központi hatalmaknak.

Mint legnagyobb ellentét ehhez a népies Vulkánhoz: Mihály Dezső mosolyog felém. Dezső háziorvosunknak, a végtelenül jó Mihály Lászlónak volt a kisebbik fia. Ragyogó fekete szemű, fekete hajú, barnaarcú szép gyerek volt, mindig tündöklő-tiszta szép ruhában. De ezt a kedves látszatot nem bútorozta be a természet: Spatz Herman után ő volt a legcsacsibb az egész osztályban. Csodálatos védőrendszere lehetett e világbeli ismeretek offenzívája ellen, hogy soha meg sem tudott mukkanni. Valahogy túlemelkedett a mi gyarló észbeli megszokottságainkon és például senkisémm tudta rábeszélni, hogy kétszer-kettő miért legyen éppen négy, mikor azzal a költséggel öt, vagy hét is lehet. De az elkényeztetett gyermek oly szépen tudott mosolyogni és olyan kedvesen volt rendetlen, hogy tanítói — már apja kedvéért is — nagyon sokat elnéztek neki. Érdekes, hogy ez a rendbehozhatatlan léleknélküli kis lélek az első pillanattól kezdve behódolt nekem s minden intésemnek vakon engedelmeskedett. Parancsomra még tanulni is képes volt egy pár percig.

Oh, Spatz Herman, életem egyetlen Hermanja, tudnék-e olyan sokáig élni, hogy arcod, alakod kihalványuljon az emlékezetemből? Mi bírhatja rá az Atyaistent, hogy Spatz Hermant teremtsen? Vagy az égi nyomdában is van sajtóhiba?

Két óriási széttölcsérlő piszkos fül között egy mindig taknyos, képtelen részletességgel piszkos, sok bűzű, vézna zsidógyerek nyomorlott: ez volt Spatz Herman. Hihetetlenül buta volt szegényke és minden szájnyitása óriási derültséget gurított elő az osztályból. Egyszer, egy olvasmányunk nyomán azt kérdezte Mezey úr tőle: — Mondd, csak, fiam, kinek köszönhetjük, hogy ez az ország a mienk? — Ő rekedt, durva, valósággal *piszkos* hangján zavar és habozás nélkül felelte: — Bizonyára magának. — Egyszer pedig erre a kérdésre: — Ki a legelső magyar ember? — így felelt: — Mózes.

Szegényke állandóan a *szamárpadban* magánoskodott, mely kissé félre a többi padoktól, az ajtó közelében búsult. Mi rengeteg derültséggel vettük körül, de ő gyűlölt és megvetett mindnyájunkat. És ebben a piszkos, torz, buta kis embercafátban mégis hihetetlen erővel s valami ős vissza-

fizető bosszúvágyással élt az egész ötezeréves zsidóság. Ennek a sötét, megtaposott gyermeknek minden tartalma, egész élete, minden perces végzetes igézete: ortodoxsz válása volt. Néha magános padjában elkezdte hajlongani, rángani irtózatos imája tornáját és ilyenkor ez a kis ordas ima-barom olyan véres szemekkel harapott felénk, hogy el-lúdbőröztünk a közeléből.

Schilling Raoul a kolégyom egyik gondnokának, Schilling közjegyzőnek a fia volt. Nagyon kedves, szolgálatkész gyermek, aki dús zsebpénzét mindig a pajtásaira költötte. De ő volt a leggazdagabb gyerek s a fiúk ösztönös demokráciája úgyszólván minden jóságáért bosszút állt vele szemben. Csúfolták, lökdösték, igyekeztek mindenkép kimutatni, hogy nem imponál nekik. Engem első perctől kezdve valóságos rabszolgai meghunyászkodással szeretett. Én a fiúkkal szemben mindig megvédtem. De egymásközt igen sokszor kegyetlen és igazságtalan voltam vele szemben.

Jó pofa volt a két Györke: ifjabb és idősebb Györke István. Az ifjabb egy főerdésznek, az idősebb egy csizma-diának volt a fia. A két apa testvér volt, de a rangkülönbség más-más formát adott a két gyermeknek. Az ifjabb vékonyka, finomkodó és borzasztóan szorgalmas volt. Az idősebb széles, vállas, majdnem pocakos legényke, népies széles szájjal, népies széles, zamatos mondatokkal. A tudományok nem veszélyeztették a vérkeringését, de sok gyakorlati érzéke és ügyessége volt. Halálos hűséggel volt minden bajban kipróbált katonám. Ő volt a személyem körüli miniszterem s minden apró ügyem ő intézte el s egy-egy mosolygásomnak úgy domborította oda a mellét, mint egy aranymonétának.

Velünk járt az igazgató egyik fia: Török Zoltán, aki szintén nem volt erotikus viszonyban a Tudás szelíd lányaival, de igen jóindulatú gyerek volt. Most egy bankfiókot vezet Budán és felnőtt gyermekei vannak. Megható hűségű kis katonám volt Némethy Lajos, akit édesanyám megvigasztalt beíratkozásom napján. Aztán volt ott egy Ákontz Ernő, aki egy pamut-cérna-csipke-tű kereskedőnek volt a fia. És csodálatos: a szépen öltöztetett, vékonyka, hegyeske fiú is olyan volt, mint egy selyempárnába tűzött varrótű.

Aztán egy Szabó Lajos, akinek apja kórista volt a kolozsvári színházban. Maga is gyakran szerepelt mint néma gyermek a tömegjelenetekben. Sok operett és népszínműrészleteket tudott énekelni s a Színház titokzatos ízeit hozta kis lelkünkbe. Tőle hallottam az első teóriát a születés fájdalmas titkáról: Az apa és anya meztelenül egymásnak futnak. Az apa pálcájával beleszúr az anya hasába. Egy nagy gömb esik ki onnan s abban van a kész pólyásbaba.

Emlékszem még Debreczeni Jóskára, egy halk, kedves fiúra, aki érettségig velem járt. Most valamelyik pesti, vagy pestközeli törvényszéken osztja az igazságot. Kovács Palira, egy bizarr és sok esendőségű család sok esendőséggel megvert csemetéjére. Papp Dezsőre, a Gyermekkert igazgatónéjának fiára, aki nagyon belterjesen átgyermekkeresztett példás jó fiú volt, Sutoris Ervinre, egy vékony láb-szárú szász gyerekre, akinek bátyja a második osztályba járt. Csiky Pistára, egy felvinci tanító nagyon kedves, intelligens fiára, aki szintén az érettségig velem járt és az első perctől az utolsóig ösztönös jobbagysággal volt hívem. Református pap lett s úgy tudom, hogy közvetlenül a háború után halt meg.

7.

Az unalom-órák szenvedésétől nemsokára végleg megszabadultam. Egyik napon Mezey úr valamit magyarázott. Egyszerre csak sajátos árvaságot, majdnem bántást éreztem, hogy Mezey úr, amikor beszél, néz jobbra, néz balra, de nem rám néz. Pedig, ha már itt vagyok, legalább beszéljen hozzám. Erre két nagy kék szememet ösztönösen ráfeszítettem tanítómra és éreztem, hogy ömlik rajtuk az akaratom, hogy rám nézzen. Alig telt egy perc. Mezey úr felém fordította fejét. Először csak átfutottak szemei rajtam s megint más felé fordult. Pár perc múlva megint rám nézett, most már figyelmesebben. Azután harmadszor is rám nézett s most már a magyarázat végéig rajtam tartotta szemeit, mintha csak nekem beszélt volna. Ez aztán így volt az egész évben. És így volt egész iskolai életem alatt: mert minden tanítómmal és tanárommal tetszésem szerint megtudtam ezt tenni.

Az egyik következő napon Mezey úr magyarázata közepén volt. Én a levegőbe dugtam a jobb kezem mutatóujját. A tanító kissé türelmetlenül kérdezte:

— Na, mi az, Dezső, mit akarsz?

— Én már tudom, — mondtam félénken.

— Mit tudsz? — ütődött meg a tanító.

— Az egészszet.

— Micsoda egészszet, mit beszélsz?

— Azt, amit Mezey úr mondani akar. — Mezey úr kissé elpirult:

— Na, hát mondd el, ha olyan bölcös vagy. De ha hiába zavartál, kapsz két plágát, — és vészesen mutatott rá az asztalon mellette komorló nádpálcára.

Én eleinte félénken, aztán fokozódó bátorsággal csengő hangon elmondtam, amit tanítóm eddig mondott és amit ezután mondani akart.

— Csodálatos, csodálatos, — mondta Mezey úr, — ülj le fiacskám.

Ez a jelenet többször ismétlődött. Ha valami új dologról három-négy mondatot hallottam, fejemben jóleső meleget éreztem s már bennem volt e mondatok minden következménye, az egész leendő magyarázat. Mezey úr határozottan álmétkodási áradásokba mozdult. Fűnek-fának mesélt a csodagyermekről. Csakhamar a két Kúrián nagyobb diákok, más osztályok tanítói, benlakó egyetemi hallgatók lépten-nyomon megállítottak, kérdezgettek, kötődtek, dédelgettek s úgy mutogattak egymásnak, mint valami távoli föld sajátos titkú oroszlánkölykét.

Ez aztán a felszabadulásom is volt minden unalom alul. Egy délután tanítóm kihívott a katedrához:

— Na, fiacskám, meglátom, tudsz-e tanítani. Ülj szépen ide a helyembe. Jó hangosan, értelmesen fel fogod olvasni ezt az olvasmányt. Aztán elmondod mégegyszer a te szavaiddal. Akkor aztán felkérdesz a fiúktól.

Mezey úr a helyemre ült a fiúk közé, a Tatai Jóska vészes szomszédságába. A fiúk új elevenségre élénkültek a helyzet újdonságától. Én felültem a katedrára s valami nagyon jóleső, de komoly és felelősséges érzés is szélesített belülről. — Ó, ha Mama most látna! — mondta bennem egy távoli hang.

A próba nagyszerűen sikerült. Ezzel aztán vége is volt a sok unalomnak. Mezey úr nagyon fiatal volt még. Hívták a világ tágasságai s szelíd találkák, ahol Tini és Mimi nem ríttak. Délelőttökön, délutánokon, rövid megjelenés után csak kezembe nyomta a nádpálcát, felültetett a katédrára s ő már ment is a tér pedagógiátlanabb vigasztalásai felé.

Lassanként majdnem teljesen az én kezelésem alá került az osztály. Amilyen pajkos, túlhabzó életű gyermek voltam a Nagy Kúria játékaiban: olyan komoly, meggondolt és erőskezű vezetője tudtam lenni kis társaimnak. Sohasem került arra sor, hogy valamelyikre panaszkodnom kellett volna Mezey úrnál. Valahogy mintegy versenyszenvédéllyé tudtam lenni, hogy minél rendesebben viselkedjenek. Nagyon tudtam büntetni és nagyon tudtam jutalmazni szavakkal. De ha nagy ritkán elkerülhetetlen volt, a nádpálcától sem riadtam vissza s egyet-kettőt olyant sóztam az esetleges lázadók markába, hogy azután csak az én kottámra tudtak fütyülni. Tudtam nagyon szigorú lenni. De néha elnézéssel tudtam többet elérni.

Hogy tanítóm mennyire bizott bennem, mutatja, hogy az évi három kárkulus-osztáskor, karácsonykor, húsvétkor és év végén felhívott szobájába és velem diktáltatta, hogy melyik gyermek milyen kárkulust érdemel. És merem mondani, hogy a magiszterre komolyodott gyermek ezt a feladatot a szeretet és gyűlölet minden elfogultsága nélkül, csakis igazságérzetét követve teljesítette. Igaz, hogy ennek oka nem csak a megronthatatlan belső morális érzés volt. Hanem valami olyan sajátság, mely már a gyermekléleknek levetkezhetetlen formája volt s később a küzdő férfinak súlyos végzete, de egyszersmind legnagyobb ereje is lett. Az egyén csak-önmagában sohasem érdekelt és sohasem jutott eszembe, hogy bizonyos kölcsönösségi viszonyba rendezkedjem vele. Ezért nem tudtam az egyéneket sem barátoknak, sem személyes ellenfeleknek felfogni. Ezt különben, ha csak vak tapogatással és szavakba nem domborodóan is, mindig érezték azok, akik közt éltem, gyermek és felnőtt koromban egyaránt. Az egyén mindig csak abban a meglátásban érdekelt, melyben egy betűje volt annak a mondatnak, melyet a többivel együtt jelentett.

8.

Ma, szerdán csak délután háromig volt tanítás és az is csak énekóra volt. Szép szelíd zsoltárokat tanultunk, melyek a kis Dezsőt végtelen szárnyakon vitték valami végtelen szeretet felé. Különösen két zsoltárt szerettem nagyon és ez a szeretet egész életemen át elkísért. Az egyik a 42-ik zsoltár: Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik... A másik a 90-ik: Tebenned bízunk eleitől fogva. Ez igen nehéz ének volt s a Mezey úr kezéből hol itt, hol ott csapott le egy nyakleves, ha valaki hamis hangon bízott eleitől fogva. Engem a legelső énekórától kezdve az az öngézet dermesztett félelembe, hogy nekem csak hamis hangom lehet. Ezért halhatlan lelkesedéssel csináltam az éneklés száj-, arc- és nyakmozdulatait, de lehetőleg úgy, hogy hang ne jöjjön ki belőlem. Mezey úr, ha valamelyik gyermek kilógott az ének áhítatából valamilyen átvillanó huncutság felé, mindig engem hozott fel példának: — Lássátok, a Dezső milyen buzgósággal énekel.

Az istenes énekek után a világiak következtek. Szelíd, gyermekvilágúak, vagy agyarosam magyarosak, harciasan bakafántosak. A szelídek ilyenek voltak:

*Árnyas erdőben szeretnék
Lakni nyáron át.
Nekem a szép árnyas erdő,
Ah, mi kedvet ad.*

Nem tudom, miért: az *ah*-szónál mindig gépiesen lábujjhegyre álltam s nyakam lehetőleg bedugtam a felső dimenzióba. Nagyon kedvenc énekem volt ez:

*Alkonyodik már a nap,
Minden nagyobb árnyat kap,
Fákon az árnyas kis sereg
Takarodót csicsereg.*

*A virág is álmos már,
Feje jobbra-balra jár.*

A két utolsó sor most nem jut eszembe. Igen tragikus színezetű volt ez a dal;

*Repülve jön egy madárka,
Szárnya hosszat integet.
Levelet hoz a nyakában,
Anyámtól üdvözlétet.*

*Repülj vissza, kis madárka,
Mondd mamámnak: csókolom.
Én már többet nem mehetek,
Nemsokára meghalok.*

Ez az érzékeny hangon énekelt zord ígélet édesen kó-
mikus volt a friss gyermekajkakon. Minden gyanum meg-
van, hogy ezt a verset valami temetési vállalkozó rendelte
a költőnél. Végtelen távlatú sóvárgást éreztem a következő
énekekben:

*Mi füstölög ott a síkon távolba?
Talán az én édesanyám kunyhója.
Messze jártam, távol is volt jó dolgom,
Hejh, de szívem csak azt mondja: jobb otthon.*

A hazafias énekek közül a két első természetesen a
Himnusz és a Szózat volt. A Himnusz nagy szelídségű ima-
dallama, gyermekül primitív szövege könnyen megfogta a
kis lelkeket s széles, meleg áradásúvá tette éneküket. Mi-
csoda áhítatos képük volt a kis csibészeknek ez ének egysé-
gében! De a Szózat már valóságos muzsikális cilicium volt
számunkra s szúrásaira olyan hamis hangokba nyikkantunk,
hogy szegény Mezey úr tüdeje jelentős részét igen zoológiai
jellegű elnevezésekben és komor ígéretekben osztogatta szét.
De annál harsányosabb készséggel csattogtattuk a következő
éneket:

*Szittyá vitézek, a harc riadalma
Ne rettentessen benneteket...*

Ebből az énekből még csak ez jön vissza belém:

*Majd ezer vitéz borostyán
Koszorúzza fejeteket,
Brilliánszal ékesíti
Hunnia...*

Most már fogalmam sincs róla, hogy mit ékesít Hunnia briliánsokkal. De az a hang, amellyel ezt a sort: *Ne rettentessen benneteket* — elénekeltük, még most is felkísért a dobhártya-gyulladásosabb lelkembe. Az állunk előretolult, a szánk mint dühödt harcsa harapott a levegőbe s ezer réztányér csattogott a hangunkban. Künn a Nagykúria verebei rémulten menekültek a világ megnyugtatóbb szittyátalanságai felé. Az ablaküvegek reszkettek és a templom túlsó oldalával szemben, a farkasuccai papi lakban: a Herepey tiszteletes úr kutyája a legnagyobb bánatát vonította a felriadt uccába. Három órakor megszólalt a majdnem harangszerű nagy csengő, mely a kaputól jobbra függött egyik boltív közepén. A hangunk eltört, Mezey úr vette kalapját nádpalcáját és hangadó sípját és kiment az osztályból.

Nagy csiripelő hemzsegsében felkaptuk könyveinket s egyéb cókókunkat és ki-ki sietett fel a maga „*privátszobájába*”. Így neveztük azt a benlakó szobát, ahol a *priváttanítónk* lakott. Ez a *priváttanítóság* kötelező volt a négy elemi és négy alsó gimnáziumi tanulóira. Abból állott, hogy a benlakó hetedik, nyolcadik osztályok diákjai és egyetemi hallgatók este hattól hétig, a *szilencium* alatt felkérdezték tőlünk a holnapi leckét. A szegényebb fiúk félévenként három forintot fizettek a priváttanítónak, a gazdagabbak többet. Az osztó igazság kedvéért aztán úgy rendezték be a dolgot, hogy amelyik priváttanító gazdagabb tanítványokat kapott, csak kettőt-hármat tanított. Néha csak egyet, de ez aztán igen zsíroskás volt. A szegényebbekből tíz-tizenkettő is jutott egy ilyen magán-tudás forrásnak. Természetesen: egy priváttanító összes tanítványai egy osztályból voltak. A szolgafiúk nem fizettek semmit a privátáért, de bizonyos apróbb szolgáltatásokat tettek a priváttanítónak. Szolgafiúknak nevezték azokat a teljesen szegény tanulókat, akik sem tandíjat, sem benlakási díjat nem fizettek és kegykosztot kaptak. Mindenik benlakó szobában volt egy ilyen szolgafiú, rendszeren falusi gyerek. Ők separték a szobát, port töröltek, szelöltettek. Ők hozták fát a pincéből, vizet a Nagykúria kútjáról, ők csinálták és táplálták a tüzet. Ők tisztogatták a publik asztal fölött lógó nagy pléhernyős közös lámpát és a primárius és szekundárius asztali lámpáját. És ők töltögették a petróleumot, kolozsvárian: *fotogént* a világosság e jelen-

tős terjesztőibe. Minden év elején a szolgálóiuk egy elnököt választottak maguknak, akit *pápának* hívtak. A pápa mindig hatodik osztályos szolgálói volt. A hetedik és nyolcadik osztályban nem volt szolgálói. A szolgálók időről időre gyűlést tartottak a pápa elnöklete alatt. Teendőikről, panaszokról s egyes elkövetett hibákról volt szó ezeken a gyűléseken. Utóbbiakért a pápa egy-egy dorgáló mennykőve járt ki.

Jellemző a kolégyom természetes egészséges demokráciájára, hogy a „*szolgaság*” nem jelentett semmilyen hátrányt, semmilyen alsóbbrendűséget vagy mostohább elbánást a szegény tanulók számára, sem tanítók-tanárok, sem a diákok részéről. Sőt: ha a szolgálói jóeszű tanuló vagy kitűnő játékos volt: ép úgy vezéri szerepet játszhatott társai közt, mint bármely más tanuló. Ez pedig elég gyakori eset volt.

Mi tizenketten voltunk egy fészekbe osztva. Sajátosan: erre az első priváttanítómra nem emlékszem, sem a nevére, sem arcára vagy alakjára. Még azt sem tudom: gimnázista diák volt-e vagy egyetemi hallgató. Valószínűleg: az utóbbi. Pedig jó ember volt és engem nagyon dédelgetett. Annyi bizonyos, hogy a privátszoba a második emelet farkasuccai során volt: vagy a huszonkettős, vagy a huszonhármás, vagy a huszonnégyes számú.

Oh, hogy tudtunk felrohanni az öreg lépcsőkön, hogy bimbóztak belőlünk a kötekedő, csúfondáros, legénykedő szavak! Bezsúfolódtunk a privátszobába, felesleges ruhaféléinket rádobtuk az egyik ágyra, táskánkat, könyveinket s tudományunk más istápolóit a publik asztalra és egy percre körülálltuk priváttanítónkat. Ő megkérdezte: ki felelt ma és hogyan. Bármiben volt kétsége, engem kérdezett meg. Ez olyan igazságrangot adott nekem, hogy a gyerekek, ha valamit nem akart elhinni nekik a priváttanító, mint legvégső érvet, ezt a mondatot vágták ki: — Tessék megkérdezni Dezsőtől.

A tanító kiosztott egy pár dicséretet, egy néhány dorgálást, néha egy-két nyaklevest vagy *plágát* is (ütés nádpálcával a tenyérbe) és mi már hönünk alá kapva a holnapi leckére szükséges könyveket, zúdultunk kifelé. Őriási szökésekkel ugráltunk lefelé és mikor kiértünk a Nagykúria boldog végtelenségébe, olyan üvöltésbe szélesedett ki a lel-

künk, hogy Józsi bácsi, az iskolaszolga kissé hibás ballábával zordul bicegett felénk:

— Azt a kutyatagadóját a sok taknyosának, mindjárt tokánnyá aprítom az egész csúrhét!

A Józsi bácsi komor ígéreteit már az első két napon megtanultuk a világ kevésbé következményes jelenségei közé sorolni. Azért nyakunkat egy kissé jobban behúztuk a vállunk közé s úgy törtünk át azokon a borgőz képleteken, melyek Józsi bácsiból fogyhatatlan bőséggel ködlöttek elő. Lefutottunk a Nagykúria mélyére. Ott könyveinket ráhalmoztuk egy padra s a fiúk körém álltak.

Akkorra már minden irányból szaladtak felénk más osztálytársaink is és kérték: — Dezső, engedd, hogy én is játszódjam! — Dezsőke, neked adom a kisebbik plajbászom, ha én is játszhatom! — és így tovább. Én két egyenlő csoportra osztottam az egészet. Az egyiket kineveztem zsványoknak s magam vállaltam a vezérségüket. A másikat csendőröknek tettem meg és én neveztem ki a vezért közülök. Aztán megkezdődött a játék.

Milyen végtelen volt akkor ez a Nagykúria! Mikor harminckilenc évvel később, egy eltört eposz és nagy hajótörések után, a tékozló fiú visszajött az elbocsátó fészekbe, hogy a nagy út előtt álló édesanya szemeinél új hitre melegítse magánosságát: döbönt csodálkozással látta viszont gyermekségének ezt a páratlan boldog szigetét. — Úgy látom, több mint felét elvették azóta, — mondta az őt kalauzoló diáknak. Az mosolyogva felelte: — Ellenkezőleg, körülbelül egy harmadával megnagyították. — És tényleg: a hátsó részét kitolták egészen a Bethlen-bástyáig. És mégis: milyen kicsiny, milyen elhatárolt volt most ez a hajdani végtelenség!

A Nagykúria első része, közvetlenül a kolégyom falai mellett szabad homokos térség volt a labda- és cigle-játékok számára. Aztán nagy fűves táblák következtek szép gesztenyefákkal körítve. A fűben szabad volt heverészni, játszani. A kert mélyén már különböző díszfák és bokrocskák is voltak és ezeknek gyepes tábláiban már nem volt szabad jární. A legmélyén pedig, a hátsó kerítés előtt jószagú fenyőfák sora alkotott félhomályú zeg-zúgos titokzatosságokat. Azon az oldalon pedig, ahol a farkasuccai öreg

templom emelkedett, állandóan több száz öl tűzifa volt lerakva, másfél embernyi magasságban. Ebben a tűzifa-rengesben csodálatos bújású végtelen sikátorok voltak. Voltaképen: sem a fenyőfák között, sem a holtfaerdő titkaiban nem volt szabad járni. De ez a tilalom még édesebbé tette végtelen játékainkat.

A csendöröknek várniok kellett, míg mi, zsványok, eltűntünk a dolgok jóindulatú takarásaiba. Valahol, valamelyik zugot kineveztük zsványbarlangnak. Ezt különböző tárgygal: könyvekkel, kabátokkal megjelöltük. Ha ezt a fészket a csendőrség felfedezte és elfoglalta: az a zsványok végső legyőzésének számított. A játék veleje különben az volt: milyen sokáig tudnak a zsványok úgy bújni a csendörök elől, hogy lehetőleg senki se jusson a fogságukba. Vagy pedig: hogy egyik fél a másikat meglepetésszerűen bekerítse és ádáz küzdelemben fogja el összes tagjait.

Mennyi édes ijedelem, ravasz megbúvás, ösztönös pszichológiai számítás, vad vágatás, testi ügyesség, elszánt hősiesség volt ezekben a játékokban. Hogy élővé lökte testlelkünk minden atomját, mennyi ügyes meglátásra, gyakorlati ötletre, kezdeményezésre, elszánásokra nevelte a gyermeket. Hogy erősítette, építette, gazdagította testi-lelki fegyverekkel az életharc leendő gladiátorát. Milyen szegényes hitvány mánia ezekhez a játékokhoz képest az angolszász football!

Már egy jó órája folyhatott a rettenetes harc. Éppen Némethi Lajit próbáltam kihúzni harmadmagammal öt csendőr markából. Az eredmény meglehetősen salamoninak ígerezett: valószínű volt, hogy a Lajoska egyik fele a mi, másik fele a csendörök markában maradt. És ekkor, mint fekete égnek nehéz dördülése átzúgott felhevült kis életünkön:

— *Azt a kutyatagadóját!*

Lajit a földre ejtettük. Ez a hang az a lángpallós volt, melyet a paradicsomi angyal lóbált a megtiltott küszöbön. Józsi bá észrevette, hogy a fenyők közt bújkálunk. És tényleg: már nyakánál fogva vitte befelé id. Györke Pistát, aki kapitányi rangot viselt zsványhadseregemben. A befelé a Kontrát jelentette, a kolégyom rendőrkapitányát, aki rendszeren egy benlakó egyetemi hallgató vagy helyettes tanár

volt. Ez aztán a bűn és egyéniségének lírai állapota szerint asztal-alá-ülést, bezárást, plágát vagy megcsapást mért ki az áldozatnak. A megcsapást nádpálcával a cursor, a Kontra mellett napos szolgálatot teljesítő szolgafiú mérte a bűnösnek a Petőfi Társaság felé eső részére. A csapások száma legendában és elméletileg tizenkettőig, gyakorlatban egytől-hatig terjedhetett.

Mindenki előbújt, mindenki rohant a Végzet megenyhítésére. Körülnyüzsögtük Józsi bát, kórusban siránkoztunk:

— Józsi bácsi, engedje el Györkét, soha többé nem megyünk a fenyők közé!

— Kedves Józsi bácsi, mindig magánál veszem az uzsonna-kiflimet, ha elengedi Györkét!

— Drága Józsi bácsi, magának adom az almámat, ha nem viszi be Györkét!

Az öreg nagyon sötét volt és nagyon borszagú:

— Beviszem én, ha magának a méltóságos főispánnak a fia is. Inkább itt sülyedjek el mindenestől, mintsem elengedjem. Nem megmondtam, hogy még a lábuk hegyét se tegyék a fenyők közé. Olyan tizenkettőt fog kapni az ebadta, hogy ketté reped bele. Azt hiszik, hogy minden szabad nekik. Pedig az ő apjuk is csak ott fingik, ahol én.

Már elértünk a Kiskúriára vezető ajtóhoz, melyen túl Végzet, Kontra, Cursor, Pálca és Szégyen várja az ember gyermekét. A reményünk már leesett, de a könyörgésünk, síróan és nagy kanyargásokkal, annál magasabbra csapzott. Némelyikünk szemeibe már könnyek is fakadtak:

— Józsi bácsi! Az istenért, édes Józsi bácsi!

Az öreg megállt. Olyan szilárdan fogta a bűnös nyakát, hogy az az oldalzseibeiben kezdett lélegzeni. Boruszimankósan nézett végig rajtunk:

— Azt a kutyatagadóját a taknyos csürhéjének! — Aztán ráordított Györkére:

— Hát megy-e még a fenyők közé, maga Pintye Grigor?

— Soha többé, édes Józsi bácsi, soha többé, — zokogta a nagy ítéletre menő.

— Hát most az egyszer elengedem. De ha még egyszer rajtakapom valamelyiket, kihalok az egész csürhe-banda lelkét. Azt a kutyatagadóját a sok taknyosának!

Mi fél-lábon diadalzengéssel táncoltuk körül Józsi bát. De az öreg zordul bicegett tova, csak lelógó bajusza alatt bújt valami mosolygásféle. Visszamentünk raktárpadunkhoz s vagy tíz percre, mintegy megbolygatott lelkiismeretünk megnyugtatására, bedugtuk orrunkat a könyveinkbe. Aztán szép kövér vadgesztenyéket kerestünk a fák alatt. Kivájtuk a belét, vékony kis ágat szúrtunk az oldalába. Aztán száraz faleveleket gyúrtunk a gesztenye üregébe. Körbe ültünk a meghervadt őszi fűben s pipára gyujtottunk.

Maga a gyújtás inkább csak jelképes mozdulatokban történt, de a *pipa* szárát igen elhithető komolysággal szívogattuk. A pálcika sajátos fanyar íze, mint távoli titkos izenet birizgálgatta lelkünk csücskeit. Igen komoly, bölcs arcot vágtunk, nehéz szavakat ejtettünk és fiamnak szólítottuk egymást. Néha-néha egy nagy felnöttes köpést eresztettünk meg. Kis emberpalánták: játszottuk a nagyot, a komolyat, az apa-félét s apró lelkünk pocakot eresztett a nagy fontosságtól. A hervadt fű szaga a bánat és a múlás ismeretlen távlatával tágította gyermeklelkünket.

— Mesélj, Dezsőke, — kért Horváth Misi.

— Mesélj, Dezső! Mesélj, Dezső! — kérték kórusban az egybejuhászodott csendőrök és zsványok.

Én még két fene-nagygazdás jólesőt szívtam a pipám-ból. Aztán nekikezdtem:

— Volt egyszer, hol nem volt, egy regeteg nagy erdő közepén volt egy szegény kis kunyhó. Abban lakott egy nagyon jó szegény asszony az ő egyetlen fiával.

Mikor ezt a két mondatot kimondtam, még fogalmam sem volt arról: milyen mese kerekedik belőle. — A szegény asszony és a jó fiú nagyon szerették egymást és jók voltak mindenhez és mindenkihez. A szegény asszony kötötte be az erdei állatok sebeit, szomjas madárnak inni adott, kis bogarat megvédett a ráleső gyilkos akarattól. A fiú fésülte a bokrok haját és gyógyította a fák beteg ágait. — És már vitt a mese nagy szánalma s a szerelmes erdő dédelgette a szegény asszonyt és fiát. Aztán az édesanya egy viharos éjszakán meghalt. Jaj, de nagy búbanat fogta el az erdőt, dolgok és állatok hogy mondták szívüket az egyedül maradt fiúnak. A fiú egy forrás mellett temette el anyját és meges-

küzdött sírjánál, hogy egész életében: „a népért fog élni, harcolni fog a zsarnok „*bitorkénye*” ellen és össze fogja törni a szegény emberek rabbilincseit”. Már omlott a mese a gyermek ajkán s a kis szívek sodródtak a mese hullámaival. És maga is, önmaga elhitetője, már teljes élettel élte a mesét. A fiú elmegy világot látni. Az országúton találkozik két szegénylegénnyel, nagy birkózás-próba után pajtásukká szegődik. Kalandok következnek s a kacagás és a könny felváltva harmatoznak ki a meseivó gyermekarcokra. Már rég ő a mese hőse, minden életével, egész gazdag világot építő testlelkével. Mert a taknyos, még most első pacalista korában sem tudja megállni, hogy ne ő legyen a hőse a saját meséjének. Mit várjon aztán később tőle az ember! Már elérték a kétarcú király udvarába, aki olyan zsarnok és *bitor kény*, mint egy megpintyesült kefekötő. És természetesen: egy csodaszép lánya van s merő disznóság volna, ha nem volna arany a haja. De azért a királyleány hallatlanul hasonlít a Geréb tanár Ilonka leányához, pedig annak inkább barnás a haja. Már olyan szerelmesek egymásba, hogy az ásók és a kapák egyebet sem tesznek, mint nem tudják őket elválasztani egymástól. A zsarnok birodalmát óriási hadsereggel támadja meg az idegen király. A zsarnok fogai úgy vagonnak félelmében, hogy még a tökfőzeléket sem tudja tisztességesen megrágni. Akkor a hős két pajtásával a zsarnok népének élére áll. Nohát, ha valaha aprítottak kenyeret, fát, ellenséget, hát most aprítanak. Az ellenség katonái úgy futnak, hogy a villámok könyörögve kapaszkodnak beléjük: — Vigyetek magatokkal, hogy el ne késsünk a mennyköütésüinktől. — Jön vissza a hős, a nép úgy önti elébe az éljent, meg a virágot, mint éhdisznó elé a zsenge kukoricát. A királylány szeme mit csináljon? Dűledezik kifelé a nagy gyönyörűségtől. A trón előtt megáll a hős zordonan: — Király, én visszaadom az országodat, te pedig add nekem a lányodat. — Aki közelebb áll a megpukkadáshoz, mint a *bitor zsarnok*, az csal. Dühében pukkadoz. — Te vacak! Te senki fia, te akarsz az én lányom férje lenni! — És már vad zsoldosok viszik tömlöcbe a hőst. A hold besüt a börtön tört ablakán. A királylány kibontott hajjal zokog a szobájában. Most már nem tudom megmondani, miért bontotta ki a haját ehhez a szomorú ténykedéshez.

Közben a komoly menyasszony: az Este kékesszürke szálakat húz osztovátájára. A Nagykúria keleti falán túl, a vén temető fölött, még fehérfényesen, tényleg fölreng a hold csodálkozása. Nézi a mesére hajló gyermek-fejeket. Elszórva itt-ott a Nagykúrián, könyvébe mélyedve egynéhány diák még magol az elsápadó világnál. A Dezső kis csoportja mögött, öt-hat arra menő nagyobb diák megállt. Mosolyogva nézik a jelenetet, de már ők is csúsznak lefelé a mese lejtőjén. A hervadt fű közül néha felcirpel valami. Az este mély és meleg, mint a megölelt szív. Lassan, lassan, mint roppant dóm szárnyas kapuja, nyílik az éjszaka...

A két pajtás kimentti a hőst a börtönből és megszök-teti a királylánnyal együtt. A bitor zsarnok ezer porkoláb-jával lóra ül és üldözi a szerelmes párt. Oh, hogy csattog-nak a paták a kis lelkekben, hogy eláll lélegzetük a nagy ro-hanástól, hogy felreszket bennük a félelem minden tenyér-nyi elvesztett távolságra. A Dezső hangja sürget és zokog, fenyeget és könyörög, élő köntöse a mesében történő lel-keknek. Jaj, már csak egy ugrásra vannak, jaj, már elér-ték őket, jaj, már bilincsekben hurcolják vissza őket. Már áll a vérpad, zokog a nép, a király a saját édes lányát is le-fejezteti a hőssel. És a bitor zsarnok kacag, mikor a Geréb Ilonkásan gyönyörű fej lehull. Ördögien kacag. Aki ördö-gibben kacag, az menjen Lucifernek az Ember Tragédiájába és ne üljön trónra. A két pajtás kilopja a holttestet és el-temeti egy *kápolna tövébe*. Két virág nő ki a sírból s a sír fölött összeölelkezik. A bitor zsarnok pedig éjszakánként a rémes holdvilágnál habzó kupája mellett örült rémülettel látja megjelenni a meggyilkolt szerelmesek véres árnyait.

A kis mesélő elhallgatása: lenyelt zokogás. És a rá-táguló gyermekszemek kelyhében ott van az emberpalánta legcsodálatosabb harmata, az emberré vedlett állat egyet-len alibije: a száanalom könnye. Nagyot nyujtóznak és mintha félig nyitott ajkuk mondana valamit. Mint roppant hegyek a völgy apró virágait: a Végzet, a Halál, a Szeretet és a Szá-nalom árnyékolják be a kis lelkeket.

Az összeszövődött estében felrázkódik a csengő, mint egy lompos szőrébe gabalyodott puli kutya. A gyermekek lassan-vontatottan felállanak és megindulnak a tudomány felé.

9.

A vacsorának már régen vége volt. Az asztalt leszedték s mindenki visszavonult a maga lelkébe. Mert csodálatos sátoralja volt ez a Szabó-család. Nem hiszem, hogy lett volna még az együttlétnek magánosabb változata, mint a mi familiánk. Apám, ha nem viharozta valamelyik kedvenc drámáját a fejünk fölé: napokig meg se mukkant s behúzódott törzsfőnöki gögénének fejedelmi hallgatásába. Mi testvérek: úgyszólván sohasem veszekedtünk és szerettük is egymást a mi sajátos távoli és egyáltalán nem mutatós szeretetünkkel. De nemigen bajlódtunk egymás dolgaival s ment mindenik a maga lelke útján, anélkül, hogy kíváncsi volna: milyen úton halad a másik. Mi ketten Katicával egész külön egység voltunk a családban s mint iker-mag a héjban: egy mosolygásban, egy sírásban voltunk mindig együtt. Bár, ha most visszanezve vizsgálom a dolgot, azt hiszem: hogy még nekünk is voltak idegenségeink, elbújásaink egymással szemben, bármilyen átlátszó két kis embercseppnek hittek is bennünket. A családban hagyomány volt, hogy a nagyobb gyermekek nem uralkodhattak a kisebbeken, sőt: nekik kellett igen udvariasnak és előzékenynek lenniök a kicsikkel szemben. Így mi ketten meglehetősen királyi csemetéknek érezhattuk magunkat. Erre a királyságra csakis az apai felhő vetett lényegesen lankasztó árnyékokat. A gyermekeknek mégis volt egy egyetemes egysége: Anyánk. Az ő gondossága, meséi, nevetése öleléseiben tényleg együtt voltunk. De érdekes: Anyám is csak akkor tudott egység lenni: ha valami vihart kellett levezetnie, ha Apánk valamelyik átvonuló zivatarától kellett elvonni a figyelmünket vagy valami más árnyékból kellett melegre hozni a lelkünket. Vagy pedig az élet vagy valamelyik olvasmánya nagy szépségének a feláradásában. Egyébként érezni lehetett, hogy ő is saját lelke magánosságában él és leeresztett sorompók vannak körötte.

Apám a nagyasztal fejinél vezúvkodott a pipájából és az *Ellenzéket* olvasta. Minden este, amikor a bor lelke már tábortüzeket gyújtott benne, új dühökre volt szüksége a *kormány* ellen, hogy rajtuk, mint vad paripákon nyargalászszen el lelke magános pusztáiba. Anyám, kissé hátrább

lökve székét az asztaltól, valami regényt olvasott. De éreztem, hogy a szeme könyöke mindegyre felém ér. Én égő arcomat majdnem beletemettem Petőfibe: most olvastam vagy ötvenedszer az Apostolt, Ilona egy „dobrámán” hímezgetett, Erzsí holnapi leckéjét magolta. Katica mellett babrált egy képes meséskönyvvel, de szemeiben már szálltak fel az álom édes ködei. Néha, néha átnyúlt hozzám s kis ujjjaival megbabrálta arcomat.

Nem az olvasás mámoráért temettem könyvembe arcomat. Hanem: bújtam az anyai lélek szemeitől. Féltem: belém nyúlnak s megfogják az én nagy titkomat. A tűz, mely arcomra égett: nem a vacsora utóháza volt s nem is lobogó Petőfi visszfénye. A történelem egy igen esedékes hajnalhasadása tüzelt arcomon. Útban voltam, hogy egy elszánt lépéssel belépjek a világtörténelembe.

Mikor ma reggel az iskolában nyolc óra előtt a rendes nyüzsgésben dugtuk össze fejünket a Kiskúrián az osztályunk előtt: gyermeklelkünk megszimatotha, hogy valami rendkívüli van a levegőben. A nagyobb diákok csoportokban hevesen tárgyaltak valamit s a: király... Ferenc József... a Habsburgok... Arad... s más nehézemlékezetű szavak horzsolódtak füleinkbe. Egy nagy diák, ha jól emlékszem: Elekes Andornak hívták, széles gesztusokkal szavalt társai felé az általam jól ismert verset:

*Ötszáz, bizony, lángsírba ment,
Dalolva, welsi bárd,
De egy se tudta mondani:
Hogy: éljen Eduárd.*

Józsi bá mindegyre szét járt közöttünk s felénk csatintotta hangja ostorát:

— Csend legyen, azt a kutyatagadóját, mert tanári gyűlés van!

Az öreg csitítása lényegesen öregebb zaj volt, mint a mi kölyökzajaink együttvéve. De a hírre elhűltünk. Tanári gyűlés reggel nyolc óra előtt! Mikor a gyűlések mindig délután vannak. Mi történt? Valakit valami szörnyű bűnért rögtön kicsapnak? Vagy valami ragályos betegség dühöng és kiadják a vakációt? Ez a találgatás édes bizsergést vitt a lelkünk combjába. Végre idősebb Györke István, aki egyik

könyökét mindig a politikánál tartotta, kibökte, hogy kitört a háború. Ő a csizmadiaszín korcsmájában hallotta, ahol a város atyái szoktak politizálni.

Egy perc múlva már Kolozsvári Árpád megvallotta, hogy mikor az iskolába jött, a Belsőközépucában a Péterék bodegája előtt irtózatossá vágtatással egy lovas rohant el mellette. Az egyik kezében nemzeti zászló volt, a másikban egy nagy véres kard. És nekem csak most, itt a Városmajor-uccában jut eszembe megkérdezni: mivel fogta az a lovas a lova kantárját?

Egymást lovaltuk bele az izgalomba s megvastagodott hangon szörnyű hősködésekkel rémitgettük a ránk törő ellenséget. Második csengetésre bezsúfolódtunk tanjászlainkhoz, de az offenzívát tovább folytattuk. Mezey úr igen későn jött be és láttuk, hogy ő is izgatott és nagyon ünnepléses. Egy rossz szót sem legyintett felénk zajgásunkért. Beírta az osztálykönyvbe a hiányzókat. És akkor úgy mondta ki a *vigyázz*-t, mintha most rendezné világba az ős minden darabos zavarjait. Beszéde körülbelül ilyenforma volt:

Fiúk! A városi hatóság most értesítette a tanári kart, hogy a király, első Ferenc József Kolozsvárra jön és meglátogatja a kolégyomot is. Fiúk, közöttünk talán egy sincs, akinek valamelyik őse vagy hozzátartozója ne szenvedett volna a Habsburgok börtönében, vagy esetleg vérpadon halt mártirhalált, vagy talán gályarabságra hurcolták, mert szerette hazáját és hű volt kálvinista hitéhez. Ti hallottatok a negyvennyolcas szabadságharcról, melyben apáitok vagy nagyapáitok, vagy más rokonotok halált megvető bátorsággal harcoltak a magyar szabadságért. Ti tudjátok, hogy a bécsi udvar csak muszka segítséggel és aljas árulással tudta leverni a szabadságért küzdő magyarokat. Ti hallottatok a tizenhárom aradi vértanuról és azokról a jó magyar emberekről, akiket az osztrák császár felakasztatott, agyonlövetett, vagy börtönbe hurcoltatott. De az az osztrák császár azóta már magyar királlyá koronáztatta magát és esküvel fogadta meg, hogy többé nem bántja ősi alkotmányunkat. Igaz, hogy elődei is mind megesküdték, de mind megszegették az esküjüket. Ez már olyan Habsburg-szokás, mint Tatay Jós-kánál a rossz levegő. De mi azért elfelejtünk mindent. El-

felejtjük a meggyilkolt magyarokat, az akasztófákat. A börtönöket. Megmutatjuk, hogy a lovagias magyar nemzet meg tud bocsátani, ha jósággal közelítenek feléje. A kolozsvári ősi református kolégyom is kiveszi részét a fogadtatásból és ti meg fogjátok mutatni: hogy tudják fogadni a királyt az erdélyi magyar kálvinista diákok.

Olyan ünnepi kihajlással feszültünk beszéde fölé, hogy még a Tatay Jóskás hasonlat sem kergette ki belőlünk a vicogás fehér egereit. Mezey úr elhallgatott. Látszott, hogy mint zongora egy nagy rapszódia után: még minden húrában remeg szavai felindulásától. Aztán, mintha ilyen súlyos történelmi helyzetben lehetetlen volna a tanítás: kivitt bennünket a Nagykúriára *künn a farkas benn a bárány-t* játszani.

Képtelen voltam játszani. Hasfájást mimeltem s Mezey úr engedelmével különültem a kis emelkedés oldalába, mely a Nagykúria keleti fala mellett húzódott végig. Szemeim kék sátrát ráfeszítettem a fákra, a világra, a végzetre s lelkem kondult, mint viharba kapott harang.

— Hát lehetséges ez? Hát éppen ide kell jönnie, mikor tudhatja, hogy itt vagyok. Hát ezért gyilkoltatta le az aradi tizenhármát, ezért kergette bujdosóvá Kossuth apánkat, ezért taposták zsoldosai az én két anyai nagybátyámat is véres sárba, hogy most ide elém hozza a győzelmét. Hát majd megmutatom én, hogy Szabó Dezső ref. első el. osztályossal, a jövő század legnagyobb lírai költőjével nem lehet így kukoricázni. Megmutatom még akkor is, ha ezért *bitó* vagy *hóhérbárd* lesz a részem.

Hát: Spárta egész Kis-spárta volt a Mama szőke Dezsőkéjéhez képest. Hazamenet komor sűgások történtek vagy nyolc osztálytársam fülébe. Összehívtam őket délután négyre a Nagykúria fenyvesének egy kedves zúgába. Mindenkinek *becsületszavát* vettem, hogy nem fog senkinek sem szólni. És kiadtam a parancsot, hogy kopogtatáskor ezt a jelszót kell mondani: — Talpra, magyar!

Délután négy órakor id. Györke Pistát már a találkozó helyen találtam, Ő volt az én Cassiusom s Brutus zord kézrázással üdvözölte hűséges hívét. Egymásután jöttek a Hon elbúsultjai. A legkedvesebb az volt, hogy a jelszó baljós

elmondásakor nem tudták, melyik fán kopogtassanak és így a legtöbb a levegőbe *kopogtatott* bele elszánt mutatójával.

Végre teljes volt a szám. Akkor körbeállítottam őket és szóltam: — Most pedig esküdjetek meg, hogyha kell, meghalunk a magyar szabadságért.

— Esküszünk! esküszünk! — hangzott komor kórusban és a fák összeborzadtak a készülő történelemtől. Tattay Jóska csak az eskü végén eszmélt magához örök emésztési ködéből. Ijedtében megtoldta az esküt egy jó hóstáti változattal:

— Becs-atyaisztenemre Dezsőke.

Most megmagyaráztam nekik, hogy miről van szó. Ha mindenki eladja a hazát, ha mindenki elfelejti az akasztófákat: nekünk kell felráznunk a nemzetet. Nekünk kell a zsarnok arcába dobni az igazságot. De nem akkor, mikor a kolégyomba jön látogatni, mert akkor még a kolégyomon állának bosszút, ezt pedig nem szabad kitenni semmi veszélynek. Hanem, mint az Apostol Petőfinél, az uccán fogunk elébe állani, hogy számon kérjük magyarelles mivelkedéseit. — Ti csak azt fogjátok kiáltani: Le a zsarnokkal! — a többit bízzatok rám, — mondtam és vállaim titokzatos, láthatatlan feladat elbírására húztam föl. Aztán megegyeszer megeskettem őket a temető hideg halottaira, hogy senkinek sem fogják elárulni a szabadság hőseinek a titkát és a leszálló szürkületben sötét elszánással szétoszlottunk.

Ezért melegítettem ma este a „*nagy nap*” előtt lelkemhez Petőfi sokszor olvasott versét. Mikor odaértem, hogy:

*Midőn a hóhér hozzálépett a
Sötét halálnak fényes pallósával...*

kibuggyant a könnyem. Hát nem szép ez: *Sötét halálnak fényes pallosával!* Hát nem érdemes ezért feláldozni *ifjú életemet!* De a Mama szemeitől nagyon féltem. Nagyon kibonyáló, kipakoló szemek voltak azok s mi lenne, ha én volnék az *ügy* akaratlan árulója!

Amint csak tettem, ágyba bújtam. És csakhamar hulltam is valami fényes-borus álomba. Arra még emlékszem, hogy *ifjú arám* kibontott aranyhajjal könyörgött, hogy mondjak le vészes tervemről, ne adjam ifjú életemet

a vérpadnak, ne hagyjam őt magános virágként elhervadni. De azt már nem tudom, mit feleltem rá. Az azonban borzasztóan bizonyos, hogy igen-igen szép dolgokat mondtam.

10.

Eljött a nagy nap s Brutuszt már reggel hatkor feldobogta a szíve. A király már Kolozsvárt volt s a tegnapi lapok közölték munka-programját. Innen tudtuk, hogy ma délelőtt tíz órakor fog indulni lakásáról, a Bánffy-palotából megtekinteni a város különböző nevezetes intézményeit. A kolégyomra csak holnap kerül a sor. Az iskolában egy heti vakációt kaptunk azzal a szigorú paranccsal, hogy a felséges látogatás napján szépen felöltözködve már reggel nyolckor gyülekezzünk az osztályaink előtt.

— Ki tudja, hol leszek holnap ilyenkor! — sóhajtotta bennem egy sápadt gondolat. És enyhén II. Lajosnak éreztem magam a mohácsi vész előtt. Aztán sötét börtönben nehéz bilincseket csörgettem karjaimon, melyből a honvédő kardot kicsavarták a zsarnok zsoldosai:

*Csörgess, ifjú, ó, de ne átkozzál,
Csörgess, ifjú, csörgésem átok,
Mely a zsarnok fejére száll.*

Az idő nagyon lassan telt s a felkelés, mosdás, felöltözés, reggelizés mindennapi dolgainak ma súlyos ólomból volt a lábuk és ezek a lábak a szívemen lépdeltek. Még Katica sem tudta maga felé húzni a halálra szánt szabadsághős lelkét. Kilenc óra felé eltikkadt hangon kérdeztem Anyámtól:

— Mama, szívem, lemehetek megnézni a királyt?

— Mehetsz, szívem, csak arra vigyázz, hogy a kocsik vagy a lovas rendőrök el ne gázoljanak.

— Dezsőke, vigyél engem is! Mama szívem, úgy-e vigyen engem is Dezsőke, — könnyörgött Katica és két kék szeme úgy nyílt felém, mint virágos ág a tavaszba.

Én teljes súlyában éreztem a drámai pillanatot, amint azt hasonló helyzetnél később megtaláltam a világirodalom minden illő színdarabjában és regényében. Nehéz nyugodtsággal mondtam:

— Nem lehet, édes Katica. A fiúk várnak, megbeszél-
tük, hogy azután játszani fogunk a Nagykúrián.

Hozzá mentem, átöleltem, megcsókoltam. És amint a
kis karok átöleltek, amint a zsenge arc odatapadt arcom-
hoz, a csodálatos szőke fürtök ráreszkettek az én fürt-
jeimre s az édes kis száj rátapadt számra: majd félre-
tántorodtam a történelemtől. De Brútusz győzött s már
Anyám kezeit és arcát csókoltam. Felvettem téli kabátká-
mat, felvettem kalapomat és kiléptem a történelembe.

Ez eleinte csak a régi jó, rendes Felsőszén-ucca volt.
De én most nem láttam szokott dolgait, melyek a minden-
napi barátsággal nézték a tragédiába vonuló hőst. Lel-
kemben már ott állottam a király megtorpant kocsija előtt
s hangom dörgött, mint a végítélet legpátentosabb trom-
bitája:

— Király, add vissza néped szabadságát! Király, a
magyar meghal, de szolga nem lesz soha!

Erre *milliók* zengtek föl s már majdnem Kossuth
apánkká szélesedtem, mikor egy hang szúrt a fenséges-
ségembe:

— Oh, milyen vitézül lépeget a kicsike és milyen szép
nagy kék szemei vannak! Úgy megy, mint egy kis tábor-
nok. Ki fia, lelkem, hogy hívják?

Egy feketruhás úri néni hajolt fölém, arcom két te-
nyere közé vette és össze-vissza csókolt. Én tüszkölve igye-
keztem szabadulni s Kossuthságom nagyon megroncsolta ez
a leereszkedés. Brútusz egész sötétre borult bennem: —
Mi vagyok én? Kis macska, vagy kislány, hogy így nyala-
kodjék velem az első jött-ment! Alig tudtam letörölni ma-
gamról ezt a kispolgári jelenetet.

Úgy beszéltük meg, hogy az I. Ferenc király és csá-
szár hajdani látogatására emelt régi emlékműnél találko-
zunk, mely a Főtér egyik szegletében állt, nem messze a
Belsőtorda ucca betorkolásától. Tetszett nekem a gondolat,
hogy a szabadság fiai a régi zsarnoktól induljanak el meg-
fenyíteni a mostani zsarnokot. Már a Belsőszén-ucca köze-
péről láttam, hogy idősebb Györke Pista, arcán a római
jellem nem egy keménységével, ott vár a vén szörnyeteg
talpazatánál. Odaértem, férfiasan kezet nyújtottam:

— Talpra, magyar! — mondtam lefojtott hangon.

— Hí a Haza, — felelte ő és megrázta jobbomat.

Egy percig hallgattunk. A nagy ünnepélyesség úgy fagyott körénk, mint egy megázott ing. Végre Györke felém zordult:

— Akarsz egy csicsónét? — és a zsebébe nyúlt.

Csicsóné egy undok, nyúlós, fügefomájú cukor-fajta volt. Megráztam a fejem. Vélnéd: egy erdő rengeteg hatalmas üstökét. A Bánffy-ház felé mutattam:

— Nézd, már mennyien vannak.

És tényleg: a tér túlsófelében, a Bánffy-palota előtt, de elnyúlva egész a Takács-házig, beömlve a Belsőmagyar- és a Híd-uccába: óriási tömeg hullámozott. Az emberek szakadtak mindenünnen, hiszen király-hússal nem mindennap etetheti a szegény ember szeméit. De már a „mieink” közül is többen felbukkantak. Némethi Laji az apja egyik botját is magával hozta, hogy torzonborzabb legyen az elszánt-sága. Csak a nefelejts-szeméi ne lettek volna olyan gyermekek! Utolsónak, nagy lomha teste örök-álmos ténfergésével, Tatay Jóska érkezett meg.

Most összefontam karjaimat a mellemen. Úgy összefontam, ahogy valaha süllyedő hajó kapitánya, vagy Napoleon, vagy bármiféle elszánt nagyság összefonta valaha a magáéit. Végignéztem csapatomon:

— Fiúk, aki gyáva kutya, az gondolja meg most és menjen a mamája szoknyája mellé. Csak az tartson velem, aki számot tart a Nemzet hálájára.

Senki sem volt gyáva kutya. Senki sem ment a mamája szoknyája mellé. Mindnyájan számot tartottak a Nemzet hálájára.

A terv az volt, hogy lehetőleg közel férkőzünk a Bánffy-palotához. És amikor el akar menni mellettünk a királyi kocsi, a fiúk kiáltani fogják: — Le' a zsarnokkal! Le az aradi tizenhárom gyilkosával! — Én pedig előlépek s kemény szavakban dörgöm oda neki, hogy milyen feltételek mellett nyerheti vissza népe szeretetét.

— Menjünk! — mondtam. És akaratlanul egy nehéz sóhajtás esett le ajkaimról.

És nyolc nemes a Bánffy-ház felé tart, szabad halálra kész. Mind hősök ők, mind első pacalisták, mind hú és ha-

zafi. Györke utolsó csicsónéját benyelte nagy verébfióka szájába. Ki tudja, megehetné-e egy óra múlva!

De jaj: szabadsághős tervez, rendőr rendez. A roppant tömeget gyalogos és lovas rendőrök végtelen sorai rendezték szabályos folyókba. Mi felszorultunk a tér közepén álló Szent Mihály templom farához, amely körül akkor még ott voltak az árus bódék. Ott aztán megrekedtünk és semmiképen sem tudtunk tovább mozdulni. De a dolog így sem volt kétségbeejtő: hiszen tudtuk, hogy a király kocsija erre fog elhaladni.

Lábujjhegyre állva nyujtogattuk nyakunkat a Bánffy-ház előtti térség roppant hullámmása felé. Egy pillanatra kis lelkünkön lecsúszott a forradalom. A tömegben, lassú ringással haladva, mint egy megmozdult világítótorony, egy óriási ember járt szét. Egész bizonyos, hogy két méternél jóval magasabb volt. Az orra „katonaköpeny” lehetett volna egy posztoló őrszem számára, a fülei akkorák voltak, mint egy vén gúnár szárnyai. Valami sajátos csontbetegsége volt, mely abban nyilvánult, hogy folyton nőtt. Pedig lehetett már vagy negyven éves. A kórház a saját költségére tartotta, lakást, teljes ellátást fizetett neki: leendő csontváza fejében. Ez volt az egyetlen ismerősöm az életben, akinek a csontváza volt a kenyere. A hatóság maga rendelte ide, hogy öfelsége lássa ezt az istencsodáját.

De a közönségen most titkos áram futott végig — Jön! jön! — lihegték lázasan az ajkak s mindenki a Bánffy-ház felé feszült. Mi is elfelejtettük az óriást s már visszafeszültünk „*március idusába*”. Köröttünk halálos csend volt, de messze, a Bánffy-palota körül felviharzott: — Éljen a király! — A fejek bozótja közt egy tábornagyi kalap kakastollait láttam meglibbenni. Roppant kihullámmással kiáltottam el:

— Le a zsarnokkal!

Hét elbúsult társam egyszerre visította:

— Abcug! Abcug!

Én a nagy érzés-zuhatagban elfulva kiáltottam újra:

— Éljen az aradi tizenhárom!

Ez a felszólítás ugyan meglehetősen bonyolult tevékenységre szólította föl szegényeket. De ez már nem is volt fontos. Mert a körülöttünk beálló csendet egy hang fúrta át.

Egy hang, amelyre két ló három helyett lett volna büszke. A hang Tatay Jóska bús ködképletei közül tört elő.

Már mindenki kacagott körülöttünk. De mindenki fogta is már az orrát. Szegény emberek, két perces, inas gyerek, rendőrök s egynehány idehúzódott úrinő kórusban könnyekig kacagtak. Egy hatalmas, piros-pozsgás, nagy fekete bajuszú hóstáti-féle rendőr édes gurgulázásokkal mondta:

— Na, kölyköcskék, hát levágjam a nyakatokat? Menjetekek szépen haza tejbeadását enni.

Egy fiatal úriasszony hozzámjött, édes fürtű kacagással csípte meg az arcomat:

— Hogy hívnak, te kis aranyos Hüvelyk Matyi?

— Derék gyerek vagy, jó magyar ember lesz belőled, — mondta az egyik perces.

Egy mélységes örvény kavargásában hullottam lefelé. A nagy zuhanás s a Tatay Jóska szétáradó egyénisége felzavarták belsőmet. Mint felszisszenő zokogás tört ki belőlem:

— Nem vagyok én *te senkinek*. — És elrohantam.

— No, nézd a pulykafiókat, — nevetett az úriasszony.

A rendőr szelíd csitítással utánam kiáltott:

— Azért, úrficska, ne legyen harag. András bácsi jó bácsi, szereti az ügyes gyermekeket.

Hát ez a vérpad. Így csörög a bilincs kezeimen! Halálos, minden parányomon átsajgó szégyen égette egész életemet. Egyetlen látásnélküli rohanásban értem házunk elé. De amíg az udvaron átmentem, már feleszmélve, óriási erőfeszítéssel igyekeztem, hogy ne tetszedjenek felszínre a bennem összeomló világ zuhanásai.

Benyitottam. A szobákban senki sem volt. Apám a hivatalba ment régen, Anyám egy barátnéjához nézett el, a lányok sem voltak otthon. Mikor a konyhába nyitottam, Katica édes elrévüléssel bámult egy nagy lábos közepébe.

Hozzám futott, nyakamba ugrott. Aztán összetapsolta kis kezeit:

— Nézd, Mama mit hagyott nekünk. Megvártalak, hogy együtt együk meg.

A tegnapi csokoládés rizs maradéka volt a lábosban. A bő barna lében nyugodt rizs-galuskák úszkáltak. Katica

a lábost egy kis asztalra tette s két *sámellit* húzott melléje. Leültünk. Katica kis kanalat nyomott az én kezembe is. Eleinte húzódoztam, egy vakszemű nagy fekete sírás rázta belsőmet. De a Katica jókedve és jóévtágya csakhamar magával ragadott. Már gyúrtam nagy keserűségembe a jó édeséget, ettem, ettem veszett irammal. És kicsordultak a könnyeim. Katica meglátta, újból átölelt, össze-vissza csókolt. Mikor elengedett, zuhatagosan omló kacagással kezdett kacagni. Kis csokoládés szája félig négerré csókolta arcomat. Erre én is összecsókoltam s már ő is olyan mulatságosan maszatos volt. Felugrottunk, kergetőztünk, visítóztunk, kacagásunk úgy csapzott föl, mint szőke víznek habjai a napos evező nyomán. A nagy futkosásban egy cseber víz fölé hajoltunk, mely a konyha csendjében pihent. Hát onnan két néger kölyök vigyorgott felénk. Most kezdődött csak a tarajosabb öröm. Kis kezeinkkel szétzavartuk a víz felszínét s olyan muris volt, amint kacagó két maszatos képünk egymásba táncolt, széttört s aztán, kómikus rángásokkal megint összeállt. Mikor Anyánk a konyhába lépett, apró kacagásaink úgy futkároztak a levegő lejtőin, mint fényes-szórú báránycsókák a Házsongár napos lankáin.

11.

De azért ez a első nagy politikai csőd mély benyomást hagyott maga után. És ez így volt egész életemben: Ha valami történt velem, bármily súlyos következményű, még ha tragikus is: de csak egy véletlenes eset volt, minden általános vonatkozás nélkül, egy történetesen nyakamba hullott élet-cserép: gazdagon omló életem nyom nélkül tovasodorta és egészségem kiköpte még az emlékezetét is. Hihetetlenül gyorsan tudtam bármily ilyen természetű csapásból újra teljes erejűvé és érintetlen vidámságúvá újulni. De ha valami olyan esett az életembe, látszólag bármily jelentéktelen eseményke: ami végzetem arcához vitt egy megmutató sugarat, vagy valami egyetemes emberi összefüggésre nyitotta szemeimet; soha nem múlt el életemből. Dúsan lombozó életkedvem ilyenkor is hamar visszatalált kacagásaihoz és büszke feszengéseisehez: de esténként vagy magános sétatimon: csodálatos mély csendek vagy szomorúságok ködei terjed-

tek szét bennem, melyeknek okát sokszor nem is tudtam megtalálni. És én eltárgult szemekkel ámultam a bennem elvégtelenülő pusztaságokra, mintha homályló mélyükről az élet és a halál, a végzet és az idő nagy tanításait várnám.

Ez a Tatay Jóskás összeesküvés is hosszú heteken át nagy elszontyolodásokban csuklott vissza a lelkembe. Alaktalan volt ez az érzés, nagyon összetett és szavakba nem foglalható. Volt benne szégyen, harag, csőd s valami eleve elrendelés nehéz ítélete. Mintha a gyermek lelke homályos mélyebb vermeiben már vak tapogatással fogta volna a neki ítélt végzetet: hogy álmainak roppant katédrálisaihoz sohasem fog megfelelő embertéglákat találni. Mintha az elhívott gyermek világtalan sejtések félelmében érezte volna már a tragikus elrendelést: hogy örökre egyedül lesz mindabban, amiben valóságot megvetőn heroikus és halálon túlrontón szeret.

Közben a napok futottak egymásután, mint lejtős síneken guruló teherkocsik. Mindenik kocsiban volt valami: jóízű étel, apró vacak, komoly könyvek, karácsonyi ajándékok, friss kacagások. A vén primadonna: az időjárás új elhíttetéssel játszotta az örök operettet: fagyott, olvadt, havazott, megint olvadt, szélnotákat dúdolt, esett és így tovább. Az iskolai élet is folyt tovább a maga szokott változásaiban. Már nagyon tapasztalt öreg diáknak éreztem magam s ez az érzés nem a legkisebb pocakja volt a tekintélyemnek. Egyszer aztán a fiatal kujon csaposlegény, a Tavasz félretaszította a vén zsupori Tél korcsmárost a naphordó mellől és csordulásra engedte mindenik csapját. Addig itatta a világot, míg az minden milliárd százával májust kacagott. És május nagy ügy volt a református kolégyom és az egész Kolozsvár életében.

A református kolégyom majálisa évről-évre hagyományosan megisméltendő ünnep volt a városban. Most május végére tüzték ki ezt a nagy napot. És ebben a hónapban az egész kolégyom ifjúsága, pacalisták és gimnazisták egyaránt: ebben a roppant várakozásban élt. Ezekben a napokban olyan mellékes bibi volt a plága, a megcsapás, a kóter, a szekunda s a tan-tragédia minden más kothurnusos rémsége. De különben is: mintha a tanítók és tanárok

szigorúsága is puhábbra lágyult volna e várakozás nagy sugárzásában. De ha egy felhő bozontosult az égre vagy egy futó zápor húzta át szőke haját a Nagykúrián: minden ajtóban és ablakban ijedt pacalista, rémült gimnázista, döb-bent tanító, megszeppent priváttanító, aggódó tanár-arcok jelentek meg s könyörgő kémeleléssel néztek a haragvó Úr felé: Ūristen, magyar kálvinisták öreg jó Istene, ne vedd el a szegény kolégystáktól a majálisukat!

A majális rendezői a hetedik és nyolcadik osztály tagjai voltak. Volt egy ifjúsági elnök a nyolcadik osztályból s egy tanárelnöke a fiatal tanárok közül. A rendezők, hivataluk roppant fontosságában, külön csoportban tanácskoztak a tízperci szünetekben a Kiskúrián. Mi lényegtelenebb diákok sűrű körben vettük körül őket, lestük minden szavukat, ijedtünk, reméltünk, örvendtünk és ámultunk. Nekem egy külön kedves jelenetem volt ezekkel a rendezőkkel.

A kolégyom hagyományai szerint a hetedik és nyolcadik osztályos tanulókat megillette az: *úr* megszólítás, nemcsak a többi diákok, de a tanárok részéről is. Ha valaki egy ilyen *úr-deákot* vagy deák urat keresett, egyszerűen megállt valamelyik folyosón vagy kúrián és elkezdte ordítani: — Domine Fülep Gyula! — Vagy: Domine Nyerges Zsigmond! — És ordított addig, amíg az illető valahonnan elő nem dugta a fejét. Néha nyolc-tíz ilyen kereső ordítás nyársalta át a kis Kúria levegőjét és mert mindenik túl akarta kiáltani a többit, egészen sajátos hangverseny lett belőle.

Én tudtam, hogy a *domine* kiáltás urat jelent. De persze, akkor még fogalmam sem volt arról, hogy ez egy *dominus* szónak a vocativusa. Egy délelőtt, az előadás alatt, rövid gyors zápor sepert át a kolégyomon. A tízperci szünidőre már megszűnt az eső, de még elég csúnya felhők lógtak a levegőben. Nagy aggodásom az áhított majálisért nem fért belém, odamentem a rendező diákok csoportjához, szétvettem öregesen lábaimat s kiáradó szorongással kérdeztem:

— Dominék, ugy-e, azért lesz majális?

Őriási kacagás csörgött fel a kérdésemre. A másik pillanatban már a válluk fölött voltam, labdáztak velem, tréfás kérdésekkel kötődtek. Egy komoly hang hűvösített közbe

— Mit csinálnak azzal a gyerekekkel?

Dr. Török István, a kolégyom igazgatója állt mögöttünk. A nagy diákok elmondták neki a kérdésem hiteles szövegét. A szigorú arcon halvány mosolygás villant át. Jobbkezével gyengéden meglegyintette arcomat:

— Mit csinál Jenő bátyád?

Én borzasztóan meg voltam hatva, hogy ez a nagy ember, akit én képzeletemben mindig Bethlen Gáborral azonosítottam, ilyen családi jellegű kérdést tesz hozzám. Egy pillanatnyi elfúlás után széles zengésű ájtatossággal feleltem:

— Szolgálja az Urat a nagyenyedi theológián.

Erre aztán még hatalmasabb kacagás csapott föl s most már széles nyílt nevetés volt az igazgató arcán is. Fürteim közé babrált ujjáival:

— Látom, hogy jó gyermek vagy. Igyekezz sok örömet szerezni szegény Mamádnak.

Ezután a nagy diákoknál hosszú ideig *kis Dominék* volt a nevem. Ha megláttak, már messziről kiáltották:

— Kis Dominék, szolgálod az Urat?

— Kis Dominék, nézd hátul... van a sarkad.

— Tudsz-e számolni, kis Dominék? Tíz hatod meg tíz hatod, hány hatod?

Ez az utolsó kérdés az ártatlanok lába elé ásott kaján verem volt. Ha a diák ráfelelte: Húsz hatod: a kérdező így folytatta:

— Azt mondd, hogy húzhatod, hát jól van, meghúzom. — És jól meghúzta az áldozat fülét.

Ó, milyen jó volt ezekben a napokban a kis Dezsőke, csakhogy az erős Istent elszelidítse minden esős vagy felhős szándéktól. Milyen forró szép könyörgéseket küldött a Nagyúr felé, hogy megnyerje őt a református majális gondolatának. Kis szívét mint egy roppant esernyőt teregette szét a Föld és a Kiterjesztett Erősség közé, hogy a jó Isten csapadékot szóró keze megálljon lendületében: — Oda nem, nem hullatok esőt, nem akarom megbúsítani Dezsőke szívét.

A majális előtti napon reggel örök zordságú gögös szótlanságú Apám, már elmenőfélben, megállt a küszöbön. Jobbkezét zsebébe dugta, félig visszanézett a válla fölött:

— Aztán készíttetek elég elemózsiát annak a kölyöknek.

Kihúzta kezét a zsebéből. Két valóságos, térben és időben létező ezüstforintos volt benne. Kettőt visszafelé lépett, letette őket az asztalra. Nehéz nyögéssel mondta:

— Ne mondja senki, hogy a Szabó József fia éhezik.

Aztán olyan lépésekkel ment el, melyek nagy történelmi valószínűséggel hasonlítottak a Cézár Rubikonon-túli első lábműveleteihez. A család kitágult szemekkel, hinni nem merő ámulással nézett az osztrák—magyar valuta e két előkelő képviselőjére. Ilona, Erzsi, Katica, Anyám egymásután mentek oda, megfogták, rápengették a kemény tölgyfa-asztalra őket, hogy minél több érzéküket töltsék meg a valóságukkal. De a csoda mégis valóságnak bizonyult: a két tallér ott volt. Anyám szelíden felsóhajott:

— Csak szegény apátokat ne érje valami!

Ezen a napon két csirke érte el nemzetfenntartó célját: némi nyakvágások után Anyám pompás piros-pozsgás prézlis csirkét sütött belőlük a holnapi nagy napra. Aztán sütött túrósrétest, tepertős pogácsát, almásbélest. Készített főtt tojásokat, sonkaszeletekkel bélelt fánkot. Szegény Anyámnak az volt a majálisa, hogy előkészíthette a fia majálisát.

Ezen a délutánon nagy ijedelem történt a református kolégyomban. A délutáni előadásoknak kivételesen már három órakor vége volt. De senki sem ment haza, pedig ma a privát-órák elmaradtak. Nem mert senki kiszakadni a közös izgalomból, a közös reménykedésből s a közös szorongásból, a jó időért. Mindnyájan kitolongtunk a Nagykúriára. Már ott állott a rendező diákok csoportja. Legtöbbje már viselte is a káprázatos rendezői jelvényt a balmellén: gyönyörű kék-fehér atlasz-csokor hosszú üstökös-farokkal. Hallatlan büszke duzzadó mell volt a mellük ez alatt a ragyogó dicsőség alatt. Tátotyszájú harcsák: roppant csodálkozás ugrottak ki belőlünk s körüllehegték e nagy sugárzású csoportot.

De jaj! Nincs rózsza tövis és Petőfi Petőfi-Társaság nélkül! És már tövislett, már Petőfi-társaságlott örömről fölött a kutya-élet. Egy Máthé nevű második gimnázista,

híres ciglész, csak felböki mutatóujját a levegőbe, Felek irányába és rémülten ordít fel:

— Jésszus!

Mindnyájunknak a mutatott irányba rándult a feje. Hát a feleki tető erdős háta felől óriási sötét felhő-komondorok közeledtek. Félkörben jöttek, dermesztő lassúsággal, nagy bozontos sötétlila fejük majd összeért, hosszú ravatalos testük elnyúlt a horizont nehéz-kék titokzatosságába. Mintha valami tébolyult halál-mitológia szörnyei jönnének megenni az emberek vetését, a reménykedő kis szívetket, a világot. Halálos csend lett és nem mozdult senki sem. Négyszáz fiatal lélek nyolcszáz szem ablakához dermedve megállott étellel nézte az Úr feltámadó haragját. — Isten, édes jó Istenem, tégy csodát! — könnyögött egy hang a kis Dezső kétségbeesésében.

— Nagy fazék leves lesz ebből, odafő vele a mi majálisunk is, — mondta keserű-viccesen egy hosszúra nyúlt rendező diák, azt hiszem, Vertán Jenő volt a neve.

A felhő szelindekek mind ijesztőbbre nőve jöttek előre és mind többen voltak. Egy feketén gomolygó kaosz kavarogott különös, ádáz formákban előttünk s mintha a dolgok szorongásából kibújt volna a világ őslélke: a Rémület, szétzilált haját vak rohanásban húzta át a lelkeken. Már a Geréb tanár úr kertjéig ért a rettenetes csorda s iszonyú fekete patáikat már a kolégyom nagy zöldkockája felé nyugtogatták, dühös-fene szájukból szakadt a fekete pára. És most, az egyik papnak készül, híres szavaló nagy diákból nehéz basszus hangon tört elő:

*Tebenned bíztunk eleitől fogva,
Uram, Téged tartottunk hajlékunknak.*

Mint felgyúlt ár a megtalált lejtőre: egyetlen, tudatlan ösztönös felmozdulással csapzott föl négyszáz fiatal lélek az ősi biztonság himnuszába. Már négyszáz egybefogózt lélek hártott az éneken a lezuhanni készülő világ-harag felé:

Mikor még semmi hegyek nem voltak...

Már fekete volt fölöttünk az ég, már nehéz halál-gályák vitorláztak a Bethlen-bástya fölött. Már a homály bar-

langjaiban felhördültek a vihar vénebb oroszlánjai. Már itt is, ott is magános nagy cseppek hulltak a fiatal fürtök közé s az elborult öreg templom mintha felszökésében megdermedt roppant ima lett volna. De négyszáz kitátott szájból, kitátott lélekből szakadt az ének, mint az erdélyi hegyek oldaláról a tavaszi vizek vad bősége. Mikor végére értünk, újból kezdtük, aztán megint és megint újból. Kitárt karnak éreztük az ének roppant bizodalját, mely nem engedi leesni a világ megsokasodott keservét. Az öreg Józsi bá, ajkán egy kész: *azt a kutyatagadóját* ijesztéssel bicegett a Nagykúriára, hogy rendbehozza az univerzum zavarait. De amint megcsapta a fiatal hit e tavaszi vihara, már elszélesedett öreg káromlás ajka az énekbe s hosszú bajsza alatt cikornyásan rezgő énekben buzgott vén lator lelke az örök reménység felé. Az elfeketült világtengeren az élet, a fiatal-ság, a hit tutaja volt a Nagykúria és ez a négyszáz lélekből szőtt ének volt a lobogó vitorlája.

Ó Isten, erdélyi magyaroknak felejtkező, haragos Istene! Abban az énekben volt sok hamis hang, magam is nem éggel járultam hozzá, de nem volt egy hamis lélek sem. Friss hajtásai a szent erdélyi földnek: mindnyájan az ősi közös tűzhely lángjával lobogtak feléd és régi temetők, régi csókok, sírások és remények nyíltak új kehellyel ebben az énekben a Te vigyázásod felé. Ó Isten, eltaszító Isten, nem emlékszel erre az énekre? Látod: én azóta rég elszabadultam minden köteléktől s új utak törője lettem, melyek nem a Te utaid. És mégis: ha ez az ének visszatorlik meleg árjával lelkembe, érzem: hogy erdélyi magyar kálvinista vagyok, rög a szent földből, mely az apák testéből állt össze, hogy húséges fia vagyok a nagy barna anya-madárnak, a farkasuccai öreg templomnak, mely először bocsátotta lelkem az ég tágas mezeire, hogy nem tudok idegenné szakadni azoktól, akiket egész gyermekségemmel szerettem. És én, aki a felzúdult világ búsult harcaiban magam alkotójává nőttem s új utak nagy lehellete felé hívom a lelkeket: ennek az éneknek roppant sátrában szelíd alázattal vallom meg: nem tévednek sohasem azok: akik imádkoznak, fogják egymás kezét és nagyon szeretnek.

És ennek a sok csibész, szekunda-pecér, parittyabetyár, cigaretta-csempész, szuka-vadász, tanárszomorító

Pintye Gregor éneke mégis megfogta az Isten szívét. — Nagy betyárok, — mondta az Isten, — nagy tökéletlenek, de most nem tudom megszorítani őket. Különb is: milyen unalmas volna ez az én világom, ha ők is tökéletesek volnának. Hadd legyen nekik majálisok, hogy jókedvük édes kacagásokban szálljon felém. Mert a jó kacagás a legízesebb gyümölcs, amit az emberbokr számomra tud teremni. — És már rá is ripakodott a jó Isten a felhő-kuvaszokra: — Netene, hordjátok el magatokat, amíg jól van dolgotok! Hova teszem én Szabó Dezsőke és a többi kölyök könnyeit, mikor minden raktáram, kádam, ciszternám tele van eféle folyadékkal!

Vagy huszadszor énekeltük a nagy hitvallást, mikor egy harmadik gimnázista örült indiántáncba bomlott s Felek felé hadonázva karjaival nagy vörös szó-nyársakban dobta lelkét kifelé:

— Derül! Derül! Nem lesz eső! Nem lesz eső!

Mind odanéztünk s az ének egyetlen zuhanással hullt le, mint egy letépett vitorla. Felek fölött, a rohanó felhők kavargásában két tisztás zöldes-kék világolással derengett felénk. Csúnya füstök futottak el előttük, de nőttek, de új tisztások töredezték köröttük. A horizont túlsó szélén az egész fekete falka vad riadással rohant át a szamosfalvi síkon. Nagy mozdulás történt a kiterjesztett erősség sötét borulataiban, töredezték a nagy fekete darabok, itt is, ott is apró darabokra szakadva patakozottak el a halál vakolatai. Már félénk zöldes-kék sáv halványlott a Geréb tanár úr kertje fölött. — Nem lesz eső! Nem lesz eső! — ordította négyszáz friss ajak. És most szilajon, mint a lezúzott ellenség testén áttipró lovas pogány apák győzelmi kiáltása, riadt újból az ajkakra az ének:

Tebenned bíztunk eleitől fogva.

Az utolsó versszak még nem ért véget s már a nagy kék mezőkre szakadozott égen csak a vihar eltévedt kölyök-kutyái szaladtak az elrohant falka után. Már süttött a nap is és friss aranyában még a vén lator Józsi bá is olyan dicsőséges ragyogás volt, hogy majdnem a nyakába ügrottünk. Roppant örömszüret borától lettünk részegek, tán-

coltunk, ugráltunk, öleltük egymást, éljeneztünk és közben kórusba üvöltöttük a megenyhült ég boldog derűje felé:

Ma-já-lis! Ma-já-lis!

Aztán egy nagy diákból kikanyargott a magyar élet-akarát dacos nótája:

Kossuth Lajos azt izente...

Mint messze lépteket halló békák a tóba, úgy ugráltak be szétterpesztett hangokkal a nóta árájába. Ezt is elénekeltük vagy tízszer. Aztán hazamentünk s a négyszáz diák nagy boldog biztonságot vitt magával.

12.

Ezen az éjszakán Dezső úrfi igen keveset aludt. Mind-egyre kisompolygott az ágyából, hogy Apját fel ne ébressze s az ablakhoz szorítva arcát kémlelte az ég tágasságait. Onnan szelíd csillagok hunyorogtak feléje: — Ne félj, Dezsőke, aludj nyugodtan, nem lesz semmi baj, mi vigyázunk.

Közvetlenül pitymallat előtt mégis álomba bódultam, de a nap első sugarára felriadtam. Megmozdulásomra az Apám hangja szólt hozzám:

— Ébren vagy, lurkó?

— Igen, Tata, — feleltem félénken.

— Keljünk és öltözzünk fel. Lemegyünk a piacra, veszek még egyetmást az elemózsiádhoz. Legyen mivel megkínálnod szegényebb társaidat.

Szeszpetelődésünk zajára Anyám átjött a szomszéd szobából. Meglepődött, hogy Apám is készülődik. Szelíden kérdezte:

— Te is vele mész, Jóska? Nem lesz még igen jókor?

— Még akarok neki valamit vásárolni a piacon. Aztán elkísérem az iskoláig.

Anyám tiltakozott:

— Mi a csodát akarsz még venni neki! Hiszen a táskája duzzadásig van tömve elemózsiával.

Behozta az este elkészített batyut. Tényleg: táskám köbtartalma ma legvégső határáig erőltette meg magát. A prézlis csirke, különböző tészták, keménytojások, almák igen szoros barátságban szorultak egymáshoz. Apám sajátos vállrántó büszkeséggel felelt:

— Mikor én voltam a kolégyom diákja, Anyám szerével hozta ki az elemózsiát a majálisokra. A fél diákság mindig belőlünk majálisozott.

Anyám bölcsen tudta, hogy inkább lehet vitatkozni a tengerek orkánjával, mint Apámmal. Forró tejeskávét készített nekünk, melyet én csak úgy hát mögé dobva fogyasztottam el. Alig egypár perccel mult reggeli négy óra, mikor már, a boldog-terhű táskával hátamon, lefelé mentem Apámmal a Felsőszén-uccán. Már innen is, onnan is előtűnedezték az erre lakó diákok, nagyrészt református kőművesek, asztalosok, csizmadiák, kályhások, kisboltosok, korcsmárosok gyerekei, hátukon vagy karjukon a Kanaánokat rejtegető batyuval. Köztük volt a rettentés Bagaméri is. Felém vigyorogtak, friss-piros *szervusz-Dezsőke* kiáltásokat küldtek felém. De Apám sötét, meredek és hűvös sziklája nem bátorította őket a közeledésre.

A Fő-téren volt a piac s nyáron a közeli falusiak, nagyrészt román parasztok, már hajnalban kirakódtak. Apám vett finom friss tömlős túrót, szép piros-csíkú kolozsvári szalonnát, édes ordát.* tordai pogácsát, hónapos retket, zsenge zöldhagymát. Az egészből még egy akkora pakk kerekedett, mint a táskám. Apám egy hatalmas papírzacszkóba tétette az egészset és saját törzsfőnöki kezeivel méltóztatott hozni egész a kolégyomig.

Még nem volt öt óra, mikor odaértünk, de már nagy örömök jártak tábort a Farkas-uccában. A máskor oly csendes uccában a szeretet, a jókedv, a fiatalság tavaszi vihara kavargott. Mindenünnen bukkantak elő diákok, némelyik olyan lihegő rémülettel futott, mintha nem lett volna még jó ötnegyed óra az indulásig. Csodálatos sokféleképen voltak felelemózsiázva. Igen sokan a táskájukban hozták a jó dolgok legjavát, de ezenkívül még apróbb-nagyobb segédcsomagokban is biztosították az étvágyukat. Némelyik nyolc-tíz ilyen pakkot is cipelt s mindegyre hol az egyiket, hol a másikat ejtette el, úgy hogy szaládása folytonos lehajlásokból állott. De voltak, akik csak egyetlen igen szerény méretű csomagot szorongattak. A rettenetes ujság-

* Orda = édes túró, némileg hasonló a francia *Suisse* nevű édes sajtféléhez.

papírokon átjött a zsír, a vaj s a készlet sok egyéb titka. Megtörtént, hogy egy-egy apróbb gyerek elejtette csomagját s a szétszakadt papírosból gurultak szét a megriadt keménytojások, almák, zsemlyék. Ilyenkor a közellevők piros diadalordításba tarajoztak, de azért mindenki odafutott és segített neki újból egy batyuvá juhászítani a szétlázadó dolgokat. Legtöbb diák apjával vagy anyjával jött, de sokat elkísért az egész család, néha egy egész tábor. A kolégyom előtt boldog sugárzású arccal ott volt a fele-diákság. Bölcselkedtek, kötődtek, mutogatták egymásnak batyujuk kincseit, ujjongtak vagy fitymáltak. A kolégyommal szemben, a tanári lakások előtt, már egész tömeg volt a felnőttekből. Ott voltak mindenekelőtt azok a szülék, testvérek vagy egész családok, kik óriási batyuk és cselédek kíséretében, a diáksággal együtt jöttek ki egész napra az erdőbe. Aztán azok, akik idáig kísérték a rajkójukat s itt vártak, hogy az indulás nagyszerű jelene átmelegítse a lelküket. De igen sok úr és hölgy volt itt a város társadalmából, és nemcsak reformátusok, akiknek nem volt hozzátartozója a diákságban, de nem sajnálták jókor felkelni, hogy lássák ezt a hagyományos hírű reggeli népvándorlást. Egy csoportban színészek, színésznők álltak s köztük magaslott az E. Kovács Gyula fejedelmi alakja. Mert született fejedelem volt ez az ember, Erdély nagy tragikusa s a görög mitológiában is megbámulták volna herosz-kollégái. Ő volt a diákság nagy igézete s az ő hatása volt az, hogy a kolozsvári református kolégyomban minden diák életének volt egy olyan szaka, amikor színésznek készült. Ráadásul régi stilizálású dédelgető legendák vették körül, a szigorú apáról, aki református pap volt, a lángeszű fiúról, aki megszökik az iskolából, hogy lelke titkos hívását kövesse, a zord apa szörnyű átkairól és aztán a fiú nagy győzelméről, mikor az egyik csodálatos színi diadalán elkáprázott, lelke gyökeréig meghatott, megtért ősz apa zokogva borul a fia nyakába és bocsánatot kér tőle. A művész különben költő is volt, több dalát egész Erdélyben énekelték és egy dala: *a Kétszer is nyit az akácfa virága* — az egész országban ismert lett. Ha nem tévedek, dalainak a dallamát is ő szerezte. A kolégyom önképzőköri ülésein és ünnepein szereplő diákok szavalatából — hanghordozásban, mimikában moz-

dulatokban — itt is, ott is kibukkant egy-egy Kovács Gyula. Én később rengeteg gyönyörűséget és gigantikus lelki mozdulásokat köszönhettem ennek a nagyszerű embernek.

Az itt-ott feltűnő tanítókat, tanárokat és az egymásután érkező rendezőket hosszú rikoltozású éljenek szerpentinjeivel aggattuk tele. Ó, milyen ragyogók voltak ezek a rendezők, világos ünnepi ruhájukban, új dicsőségre domborodott mellükön a csodálatos rendezői jelvénnel. Ha a Napoleon tábornokai bírták velük a ragyogási versenyt: akkor az a Napoleon igen-igen tehetős császár lehetett.

Félhatkor egy igen komolv zuhogású, hatalmas *étien* bomlott ki, mint egy ünnepi zászló. Mozgás támadt az egész diákságban, az egész közönségben. A Herepey tiszteletes úr parókiája felől, egy fiatalembertől kísérve, egy óriási alak jött nehéz nehéz mozdulású léptekkel. Bár a feje, vállai, minden tagja, egész teste roppant aránvúak voltak, olyan fejedelmi egésztest adtak össze, hogy akaratlanul palástot látott az ember ezekre a rengeteg vállakra és senkinek sem jutott volna eszébe furcsállani vagy tréfálni ezeket a szokatlan aránvokat. Főtiszteletű és méltóságos Szász Domokos úr volt, minden erdélyi reformátusok lelki fejedelme, Erdély püspöke, aki előtt korán reggel, hogy meglássa arról juhait örömét. Testvére volt Szász Károlynak, a fordításairól ismert budapesti református püspöknek és a szintén fordítgató Szász Béla egyetemi tanárnak, aki feleségével és tíz gyermekével — ezek voltak a legsikerültebb költői alkotásai — a kolégyvöm tőszomszédságában lakott, azt hiszem, egyházi épületben. Domokos volt az egyetlen zseniális tagja ennek az ismert családnak, melynek Kemény Zsigmond csinált reklámot. A két püspök apja ugyanis: Szász Károly, tanárja volt Keménynek az envedi református kolégyvomban és a nagy esszé-író nagy becsüléssel és szeretettel emlékezett meg tanárjáról.

Domokos úr hatalmas egyéniség volt, nagyeszű, széles horizontok uralkodásra született embere. Ő volt az én kolozsvári gyermekmitológiámnak egyik legtömegesebb emberhegye. Mert, és erre büszke vagyok, nekem egész gyermekségemben, egész fiatalágomban kellett a csodálat, a nagy arányok tisztelete, az emberi nagyság hitvallása. Mi-

lyen végtelenül szegény az a fiatal lélek, mely nem tud egész odaadással csodálni, nem tud vallásosan tisztelni!

Mikor Apámmal a kolégyomhoz értünk, osztálytársaim kilobogó lélekkel futottak hozzám. És rögtön megindult kórusban a kérés: — Dezső, engedd, hogy én vigyem a pakkodat! — Dezsőke, ugy-e én viszem az elemózsiádat? — Ez mindig így volt. Előadások után minden délben és minden este nyolcan, tízen kísérték haza és majd összevere-
kedtek azon, hogy ki viszi a táskámat. Néha ki kellett ven-
nem a könyveimet a táskámból s szétoosztanom közöttük, hogy mindenik hozhasson valamit.

Odaadtam nekik a táskám és a csomagot, azzal a ki-
kötéssel, hogy felváltva viszik az erdőig. Ezek a följánl-
kozások sohasem tűntek föl nekem s egészen természetes-
nek találtam őket. Felnőttek és gyermekek, ismerősök és
idegenek egész gyermekkoromban olyan királyi gyermek-
ként bántak velem, hogy ezt láttam a dolgok rendjének.
Apám sajtáságos arccal némán nézte a jelenetet.

Hatalmas zajgás verte fel a Farkas-uca levegőjét.
Ma minden öröm szabad volt s nem kellett hangfogót tenni
rájuk. Némelyik nyitottabb lelkű diák már kínálhatta ba-
tyuja kincseit. Egyes magános kis diákok pedig, nekivetet-
ték hátukat egy fának, vagy a kolégyom falának s éktelen
adagokban kezdték magukba gyúrni a napi ételmet. Gon-
dolták, így könnyebb lesz kicipelni az erdőbe. Háromnegyed-
hatkor nagy mozgás történt. A kolégyom hatalmas nem-
zetiszín zászlóját hozták elő. Ezt mindig egy hatalmas nagy
diák vitte a menet élén és ez évekre hírt szerzett neki. De
voltak kisebb zászlók is az egyes osztályok számára. Most
aztán óriási éljen zúgott föl. Megérkezett Bem tábornok
híres cigánya, az ősz Salamon János a bandájával.

Megkezdődtek a búcsúzkodások. Nagy anyai ölelkezé-
sek, csókok, tanácsok és apai intelmek történtek. — „Vi-
gyáz, lelkem, el ne rontsd a gyomrodat.” — Nehogy elté-
vedj az erdőben. Szívecském, maradj mindig a társaiddal.
— Kínáld meg a barátaidat is fiacskám! — És más efféle
pillangók röpködtek fel a búcsúzó lelkek boldog bokrairól
s színes szárnyaikkal májusibbá repdesték a májusi reggel
levegőjét. Én megfordultam, hogy elköszönjek Apámtól, de
ő már eltűnt, anélkül, hogy észrevettem volna. Talán a zá-

tonyra jutott bárka komor hajósának fájt e roppant tavaszi boldogság nagy áradása. Talán a nehéz sziklák sötét kanyarulataiból visszajöttek ifjúsága tiszta, fényes habjai. Talán visszahozták az eposzra mozduló ifjú szent fogadkozásait, égretörő álmait. És a sötét szenvedélyek vak sikátorába ficamodott léleknek a tört szárnyak, az elvesztett hősi arányok irtózatossá tetemreidézése volt a boldog gyermekarcok sugárzó forgataga.

Már az osztályfőnökök ott álltak osztályaik mellett és olvasták a névsort. Már végigfutott a vezényszó: — Négyes rendekbe sorakozz! — Hatalmas, hosszú hadseregbe alakult az ősi kolégyom tizenkét osztálya. A velünk jövő szülők és hozzátartozók nagy tábora is odasorakozott a sereg végére, tűrhetően szabályos sorokban. Csak az egészségtől duzzadó kalotaszegi, torockói vagy aranyosvidéki cselédek testi boldogságai és roppantra zsúfolt elemózsiás kosarai domborodtak ki a nagy boldogság geometriai tekintélyéből.

Már a zászlótartó, egy éljen-Niagara omló zuhatagai közt a menet élére vitte a nagy lobogót. A cigánybanda a zászló elé állt s égre dobott fiatal lelkek forró rivalgásában felzendült a Rákóczi-induló. A fiatal magyar erdő megmozdult s a vén kujon házikutya, az elfizetett magyar vér és magyar verejték földje boldog hálával dohogott fel kis gazdái erős érintéseire.

Az ablakokban kihajló gerezdekben zsúfolódtak az emberek, különösen a fiatal lányok. És ablakokból, járdákról, uccákról lengtek felénk a kalapok, zsebkendők és forró szíveket lengettek felénk a felfényesült arcok, a ránk csókolt szemek s az ajkakon kibuggyant öröm édes kacagásai. A gyönyörű jelvényes rendezők csoportja olyan délceg dicsőséggel lépkedett a menet élén, hogy az örökkévaló tágaság arkangyalai és boldog szentjei epekedve könyörögtek az Atyához: — Csak mára engedj le minket Kolozsvárra, hogy olyan szép másolis rendezők lehessünk a kálvinista kolégyom májálisán!

Alig voltunk az öreg Színház előtt, mely egy jó hajításnyira van a kolégyomtól és már a szánk egyik vége felkanyarodott a fülünkig, a másik vége lerándult az ádámsutkánkig s kivulkánult belőlünk az akkori kor nagy dal-mámora, a megsebzett magyar lélek örök dacra felrázott ökle:

Kossuth Lajos azt izente.

A zene beleölelkezett a nótánkba s mi elfújtuk, pontosabban: elüvöltöttük vagy nyolcszor egymás után. Minden strófa végén olyan felhőkarcoló éljenzésbe bődültünk, hogy a házak kéményei szétguruló cserepekben mondták: — Nem lehet komoly objektív kémény lenni, mikor ezek a kis betyárok így májálisoznak. — Kit éljeneztünk? A várost? Az embereket? A szép időt? Önmagunkat? Vagy ez az éljenzés csak a fiatal életek boldog megvallása volt május kacagásába: — Vagyunk! vagyunk!

Aztán jöttek a diák-népi politika kedvenc nótái:

*Abcug Tisza, abcug Csáky,
Abcug báró Fehérváry,
Abcug Deák főkapitány,
Éljen doktor Török István!*

vagy pedig:

*Túri vásár sátor nélkül,
Mit ér Tisza kötél nélkül?
Ejhaj, göndör a babám,
Szeretem is én őt igazán.*

vagy:

*Mégis huncut a német,
Hogy a fene enne meg
A tüdejét, a máját,
Minden oldalbordáját.*

vagy:

*Darulábu, szarka orru nyomorult németiség,
Fut előlünk, reszket tőlünk, nyomorult nemzetség.
Görbehátú, mert lehúzza füstös muskétálya,
Elfárasztott elbágyasztott dióverő pózna.*

Semmi sem jellemzőbb ennek a csodálatos városnak nagy ,emberi engedékenységre és ennek a nagyszerű kolégyomnak széles levegőjű, egészséges pedagógiájára, mint az, hogy végig az út mentére kitérdült sétáló tömegek és a

mindenütt zsúfolt ablakok kormánypárti mamelukjai ép olyan visszazugárzó arccal gyönyörködtek a magyar élet-ösztön e primitív izlésű, nyers, de a mult sok szenvedésétől édes ölelkezésű nótáiban, mint a legmarconább ellenzékiek. Maga Deák főkapitány, örök magyar ruhájában, sarkantyus csizmájában édes morcogással vigyorgott felénk az egyik járda széléről. És mikor odakartácsoltunk neki egy szétvisító *abcugot*, szelíd pocakja zötyögött a kacagástól. Különben ezeket a nótákat rendesen maguk az osztályfőnökök intonálták, kik általában mind fiatalemberek voltak. Az idősebb tanárok sajtóságos félighúnyt szemű mosolygással lépdeltek a dalba omló fiatal szívek tavaszi zuhatagában, ilyen arccal hallgathatják az öreg ordások a zsákmányra rohanó fiatal farkasfalka ordításait. Ráadásul: Tisza Kálmán, akinek a nóta szerint értéket csakis a kenderipar kölcsönzött, nemcsak az ország miniszterelnöke: de Egyházunk dicsőséges legfőbb oszlopa is volt. A kolégyom pacalistáira és örvös gimnázistáira igazán nem lehetett ráfogni, hogy politikájukat felekezeti szempontok irányítják.

A menet iránya a következő volt: Farkas-ucca, Bel-torda (később: Petőfi) ucca, a Főtér nyugati oldala, Belmonostor, Külsőmonostor ucca, Kolozsmonostor, ki egészen a monostori erdőig, ott volt a majális. És ezt a két hosszú órai gyaloglást jelentő utat elöntötte Kolozsvár közönsége, mert mindenki tudta a nagy örömet. Ó, mennyi fiatal leányarc lobogott a dicsőséges menet felé, hány meleg szóban és édes bolyhú kacagásban röpítette szívét Kolozsvár népe a jövő fiatal vetése felé. A sok arctól, forró kiáltástól, kacagástól és leginkább: saját nótáinktól mind mámorosabbak lettünk s közben-közben szétnyársaló óriási éljenekkel spékeltük tele a tavasz húsát. A kutyák előriadtak a telkekről s viháncolva, boldog ugatásokkal követtek. A mellettünk elhaladó kocsik és falusi szekerek lovai paripává délcegesedtek e vidám tavaszi fergeteg levegőjében s szerelmes nyerítésekkel, cinkos hunyorgatásokkal mondták: — Ha nem volnék ló, kálvinista kolégyista szeretnék lenni.

Egyszer aztán hűvös lehellet érte a forró fiatal homlokokat, a forró kis szíveket. Előttünk állt őfelsége: az erdő, roppant sátra zsúfolt titkaival. És mikor beértünk az első fák kiterjesztett áldásai alá, az örök Fejedelem áhítata mégis

lenémította ajkunkról a nótát, az éljent, a fiatal élet zsi-
vajgásait. Nagy csend hullott a megtáruuló lelkekre s a mér-
hetetlen boltozat alatt ott állott a titokzatos arcú örök Já-
tékos. Élet volt? Halál volt? Vagy talán e két név alatt
mulató egyazon Úr? Rög mozdult? Csíra robbant? Levél
sóhajtott? Vagy pedig a kétarcú dinomdánom időtlen Du-
haja mondta a csend mélyebb szavaival a megnyíló lelkek-
nek: — Elfutó habjai az örök Zuhatagnak! Itt mentek át
apáitok, nagyapáitok, dédapáitok. Hol van kacagásuk? Hol
van sírásuk? Hol vannak mámoraik és csókjaik? Széttüntek,
mint a tegnapi vacsora füstje, a tegnapi reggel köde. De
mindig új habokba fakadó örök egyazonosságomban én va-
gyok, őszként-tavaszu: mindig új, mindig kezdés, folyton
tovamozduló egyetlen megmaradás.

Vagy tíz percig ösztönös-némán haladtunk az erdő
királyi parancsában. Akkor egyszerre egy óriási éljenbe sza-
badult fel leigézett lelkünk. Egy igen hosszú, elég széles
tisztáshoz értünk. A tisztás közepén valami dicsőséges ra-
gyogás állott. Először csak lengő zászlók, égő virágcsokrok
és nagy tölgylevél girlandok mentek a káprázatunkba. A
tánchely volt: az örök csók ritmusa számára ledömöckölt,
megsimított, engedékenyre cirógatott föld. Hatalmas négy-
szög volt s lehántott fenyőtörzsek mint karcsú oszlopok
vették körül. Elül egy gyönyörűséges kapu volt, fenn óriási
lobogóval s egy hatalmas tölgylevél és virágkoszorúval. A
koszorú közepén dédelgetve pingált ünnepi betük kiáltották
az érkezők szívébe: — Isten hozott! Minden oszlop s az
oszlopokat fenn összefoglaló keret tölgylevél- és virággir-
landokkal volt ékesen körülcsavarva. És minden oszlopon
s a kapu hatalmas oldalgerendáin is kis kölyök nemzeti
zászlók játszottak az erdő szuszogásával. Majd kibukott a
szívünk kitátott szánkon a nagy gyönyörűségtől.

Vagy harminc lépésnyire ettől a tündéri káprázattól
rögtönzött deszkaasztalok és padok tábora volt. Egy heve-
nyészett színben tömérdek sörös és boros hordók előtt ren-
dezgették zömök bácsik és nénik a rengeteg sörös és bo-
ros poharat. Tovább különféle árusok kuporogtak tarka ko-
saraik előtt: cukorkák, cukrásztészták, füge, narancs, mál-
naszörp, limonádé s más gyermekesábitások vonzották az
Ádám apánkban meggyengült akaratu férfipalántácskákat.

A tanári kar, kivéve a fiatal osztályfőnököket, egy csoportban állt. Az osztályfőnökök feszes frontba vezényeltek bennünket a tanári kal elé. Akkor dr. Török István, a kolégyom igazgatója, az ő apaságosan komoly jóságával körülbelül a következőket mondotta. Ezek a szavak mély barázdákat találtak a kis Dezső lelkében és sohasem vesztet ki onnan:

— Kedves fiúk, diákjai az ősi kolozsvári református kolégyomnak! A tanulás, a komoly munka közben ma a jókedv, a kacagás, a játék és a tánc ünnepét üljük, mert a jókedv, a jó kacagás Isten egyik legnagyobb áldása. Itt a szabad természetben szabadságot adunk nektek: játszhattok, futkározhattok, nótázhattok kedvetek szerint. Egy-két pohár sört vagy vizes bort is ihattok a nap folyamán. Ide vigyázzatok, fiúk: mi nem zárunk el tőletek semmit, mi nem korlátozunk titeket semmi tilalommal. Mert mi úgy gondoljuk, hogy csakis a vízben tanul meg úszni az ifjú. És csak úgy tanul meg élni a szabadsággal, ha szabadságot adunk neki. Mert bármilyen fiatalok vagytok: mi tiszteljük benneteket az embert, a leendő férfit. És hisszük, hogy ezért a tiszteletért cserébe ti is fogjátok annyira tisztelni önmagatokat, hogy féktelenséggel, csúnya zabálással, részegséggel vagy más bűnnel nem mutatjátok méltatlannak magatokat a szabadságra. Önfegyelem a szabadságban: ez a mi szent hagyományunk, ez a magyar református lélek szépsége. Mutassátok meg, hogy igazi magyar református diákok vagytok, hű és méltó fiai az ősi Alma Maternek. Legyetek jókedvűek, játszódjatok, daloljatok! A nagy diákok pedig délután vegyék ki derekasan részüket a táncból. Szégyeleném, ha csak egy kis magyar lány is petrezselymet árulna a református kolégyom májálisán. Jó mulatást, fiúk!

A megilletődött éljenzés után elhangzott az: — Oszolj! És a fiatal hadsereg roppant zsvivajgással oszolt a megduzzadt szélrózsa kétszáz irányára felé.

13.

Régi májálisi hagyomány volt, hogy a diákok — kicsik és nagyok egyaránt — három-négy, de legfennebb öt-hat osztálytársukkal együtt faágakból külön sátrat építet-

tek maguknak és így külön *tábor* voltak az öröm nagy táborában. Ez a lombsátor aztán védelem volt az esetleges eső ellen is. Osztálytársaim, az első pacalisták, már éktelen rohamokban vettek körül. A kis karok kérőn tolongtak felém: — Dezsőke, válassz engem is! — Dezső legyen én is a te sátradbán! — Én Schilling Raoult, idősebb Györke Istvánt, Némethy Lajost és Mihály Dezsőt választottam ki sátras társaimnak. Utóbbi édesapja bízta felügyeletemre, aki háziorvosunk volt.

Már mindenfelé recsegték a bokrok ágai a diákkezek építő buzgalmától. A hatalmasabb ágakra kis balták csapdostak le, melyeket a nagyobb diákok hoztak magukkal. A sátrakat mind benn az erdő titkában és nem a tisztáson állítottuk fel, elég távol egymástól. Egy ki nem mondott, de minden diáklélekben ott mozdító verseny hajtott mindenkit: minél nagyobb minél dicsőségesebb lombsátort építeni. Némely sátorra egy kis zászlót, vagy valami tréfás felírást is tűztek.

Én, kis csapatom élén, nagy benyelő szemekkel néztem: mit csinálnak a nagyobbak, mert a sátorarchitektúra terén még ösztövéрке ismereteim sem voltak. Megvallom: kezdtem nagyon jelentéktelennek érezni magam az erdő roppant nyüzsgő táborában. Egy nagyobb diák meglátta a ténfergést a szememben, kacagott és kiáltott egyet: — Fiúk, a kis Dominék nem tud sátrat csinálni, gyertek, segítsünk neki! — Már szélesen vigyorgó nagy diákok vettek körül bennünket, többnek kis balta is volt a kezében. Kötődtek:

— Kis Dominék, adott Mamád sátermagot, amit elültesz? Abból nő ki a sátor, vagy mi!

— No, kis Dominék, ha megmondod, hogy a Zebedeus két fiának ki volt az apja, építünk neked szép sátrat.

— Látod azt a hegyet ott, pajtás? Ott van a Donáth-szobor. Az minden délben, ha hallja a harangszót, lejön és iszik a Szamosból. Hiszed, vagy nem hiszed? Ha hiszed, kapsz egy szép sátrat tőlünk.

Én roppant fölényes, nagyoskodó mosolygással feleltem:

— Kendósz!

Ez a szó diáknyelven körülbelül azt jelentette: Ismerlek, nekem beszélhetsz. Erre a nagy diákok majd meg-

szakadtak a kacagástól, de már neki is kezdtek sátrunknak. Nekünk csak a kisebb ágat kellett hordanunk a tető és az oldalak besűrűsítésére. Rövidesen olyan pompás lombkunyhot penderítettek, hogy az már sok. Megfricskáztak, meghúzták a fülünket s elmentek saját építéseik felé.

A lomb-Louvre nyílása akkora volt, hogy csak négykézláb juthattunk be. De ez annál robinzonosabbá tette az ügyet. Becipeltük elemózsiánkat, felöltőnket, minden ingóságunkat. És, mivel mintegy kötelességünknek tartottuk, hogy a sok ennivalónak jelentőséget adjunk, elkezdtünk új otthonunkban lakmározni.

A sátor félhomálya, a ránk boruló, néhol megromcsolt lombok erős szaga, az erdei föld zsúfolt lehellete, a koránkelés, az ének, kiáltozás és öröm mámorea sajátságos lelki állapotot idéztek elő bennünk. Volt ebben valami fényes ködű bágyadtság, de volt nagyon éber izgalom, sajátságos, eddig nem érzékelt és érzett érzékek és érzések vak forrataga. Ásítottunk is s test-lelkünk árnyékos síkátoraiban ott bújt egy nagy elnyújtózás vágya. De ezer láthatatlan ujjával babrált belénk a titokzatos erdő s felpárolgott bennünk a mesék végtelen kóborlásokról és csodálatos kalandokról.

— Dezsőke, játszunk zsványosdit? — kérdezte Némethy Laji és egy egész kemény tojást küldött le magába.

Idősebb Györkének szélesebb szárnyú céljai teremtek:

— Ugyan, Laji, zsványosdit játszhatsz a Nagykúrián is eleget. Menjünk, Dezső, felfedező útra. Hátha találunk egy új világrészt. Kolumbus is úgy találta véletlenül. Vagy legalább ehető gombát, amit hazavihetünk.

Laji ma nagyon kötekedővé legényedett:

— Jaj, de marha vagy! Kolumbus hajón volt, új világrészt csak hajón lehet találni. Az erdő legjobban talál a zsványosdihoz.

— És talán gombát is csak a hajón lehet találni? Olyan bolondgombát, amiből a Némethy Laji eszét csinálják. Ha ti nem jöttök, megyek én egyedül, — hősködött öreg Györke, akinek mindenre volt megfelelő szava.

Raoul nagyon kedves, jó fiú volt, de sohasem volt akarata és most is egy bágyadt: nekemmindegy-et vállvonított. Mihály Dezső már észrevétlenül kiszökött a sátor-

ból, bizonyára a cukros árusokhoz ment, nem a cukor, hanem a pénzköltés öröméért. Engem hívott az erdő, mint messzi orgona hangja az Isten-szomjas hívőt. Határoztam:

— Fiúk, vándorútra megyünk, szerencsét próbálni. Pakoljátok be jól az elemózsiát, hogy a hangyák meg ne egyék, amíg mi barangolunk. Szerencse fel!

— Egy tarisznyát viszek, legyen mibe hazahozni a zsákmányt, — mondta Györke s kiürített tarisznyáját a nyakába vette.

Nagy hókusz-pókusszal bepakoltuk az ennivalót s elrejtettük a sátor lombosabb zúgában. Mikor kimásztunk, megint Györkének volt a legöregebb esze:

— De mi lesz, ha azalatt az ellenség elfoglalja a várukat?

Anélkül, hogy megállapítottuk volna az *ellenség* kilétét, két zöld ágat keresztbe fektettünk a bebúvó lyuk fölé. Egy nagy pakolópapírosra ráírtam:

*Vándor, Állj meg!
Tilos a bemenet!*

Ezt a vészes figyelmeztetést a lyuk fölé akasztottuk és négyen halálos elszántsággal nekivágtunk az ismeretlennek.

14.

Még jól benn az erdőben is volt itt-ott egy-egy diák-sátor s innen is, onnan is tréfás kiáltások repültek felénk. De mi nagy hetyke nemhallással siettünk tovább. Tényleg: siettünk. Valami belső forró izgalom rohamszerűvé tette lépéseinket.

Egyszer aztán azt vettük észre, hogy a fiúk egybekuszált zshivaja teljesen elmaradt. Önkénytelenül megálltunk. Egymásra néztünk: egy kicsit sápadtak voltunk és erősen vert a szívünk. Mert most az erdő elöntött bennünket, mint óriási templom csendje. Nagyot lélegzeltünk, hogy bátorságot szívjunk a világból az előttünk álló útra.

Most már kezdtünk látni is, bár még félénken és részletező lassúsággal. Az óriási szálfák törzsükön különös, üreges szemekkel néztek ránk. A lombjaikon áthulló nap fénye aranytallérokban világolt fel a földről az erdő homályába.

s ez olyan csiklandóan szép volt, hogy már mosolygás volt az ajkunkon, a szemünkben. A fák görcsös, ujjszerű gyökereinél csodálatos mohák voltak, sokfélék: kis buzogányokkal fenyegetők, selyemhátúak, halványzöld érdemrendszerűek és sok másféleképen bámultatók. A fa-királyok nagy koronái alatt olyan tömött volt a levegő, oly titkos izenetekkel felbújtó, mint valami varázsló csodálatos fűszeres bora. Az erdő millió titkával belénk telt s mi földbe gyökerezett lábakkal, elfúlva, majd megszakadtunk ettől a rengeteg élettől.

Egyszerre összerezzenünk. Valaki kopogtatott. Ijedten néztünk szét. Mintha keresnők az örök Dóm roppant ajtaját, melyet megkopogtatott az ismeretlen vendég. A lélegzetünk elállt, a szemeink elszürkültek. Megint kopogtattak. Ki lehet? És én láttam egy szálfaarányú fekete vitézt, koponya-fején fekete sisakkal, ürekszemeiben irtózatot vak nézéssel, amint hosszú csontujjaival megverdesi az Élet kapuját: — Nincsenek itt a kis kolégysták? Ők ket keresem. — A kopogtatás megisméltődött. És akkor az örök-bölcs Györke mutatóját egy nagy gyertyánfa felé bökte: — Harkály, — mondta és az arcáról csurgott az önmagával való megalégedés.

Ez a szó felszabadítás volt s borzadásunk lehullott, mint túlsúlyos jégcsap a déli ereszről. A gyertyánfa kissé ferde, óriási törzsén egy mórós, szürkésbarna zsakettes, hosszúcsőrű madár billegett felfelé. — Ó, hányszor láttam későbbi életemben ilyen helyettestanárt! — Megkopogtatta csőrével a fatörzset, aztán okos, kíváncsi szemeivel szét-nézett, mintha valami választ várna a világ titkaiból. De nem jött válasz és ő tovább kopogtatott. Olyan volt, mint egy kis bolond távirdász, aki szavakba nem formált titkokkal akar összeköttetésbe lépni a világ láthatatlan uraival.

— Harkály! — kiáltottuk most már mindnyájan és ajkunkra kilógott a kacagás fürtje. Beíratáskor mindnyájan láttunk harkályt a Parádi tanár úr múzeumában. De ez olyan feszes, merev, megcímkezett, leltáriszámos iskola-harkály volt, tanárszagú és tisztára csak bemagolni való. De ez itt: élet volt az életben, tenyért bizsergető kedvesség és a lélek mélyebb völgyein áthívó titkozatosság. Nagyon boldogok voltunk, hogy van harkály a világon.

És az erdő e leltárilag is igazolt valósága már ott-honosakká tett bennünket. A gyermeki világhódítás édes mohóságával futottunk fától-fáig, hangyabolytól vakond-túrásig, bokortól különös növényekig. Nagy kerek szemeket tátottunk, mutogattunk egymásnak, nagy-bölcs megállapításokba súlyosodtunk. Györke tömegesen és omlósan mindentudó volt, mint egy lekszikon. Ámulásaink, felfedezéseink, vitatkozásaink apró tarka banderillói bele-belefúrtak a roppant erdő-bika zöld húsába, de a hallgatag király meg sem rezzent a mi apró életünk érintésére. Egy helyen egy gyöngyvirág-telepre akadtunk s boldog felkiáltásokkal boglyas nagy csokrokat szedtünk magunknak. Egy fa tövében pedig egy nagy fehér gomba állott: magánosan, titokzatosan, ellenségesen. — Ehető gomba! ehető gomba! — ordított Györke s a tarisznyája lelendült a nyakából. A gomba köré rohantunk s mind a nyolc kezünk buzgón dolgozott, hogy kíméletesen kiemeljük szülőföldje szép határából. Ebből aztán olyan kímélet lett, hogy a gomba derekán megtört. Olyan irtózatos csúf vér folyt ki belőle, hogy rémülten elszaladtunk.

Jó órát elbarangoltunk, mikor az erdő jobb oldalán nagy vidámságok történtek. A fiatal májusi lombok valósággal kacagtak a napban. Majdnem kedve támadt az embernek beleharapni gyönyörű világos-zöld húsukba. Az erdő melle felmozdult s nagyobb lélegzettel lélegzett. A roppant szálfák itt ritkábbak voltak s tovább tőlük fiatal bokrokon énekelt a nap. Arra rohantunk s egyszerre csak diadalmas ordítás tört ki belőlünk. Erre vége volt az erdőnek s a napos tavaszi vetések, a hegyek, távol egy falucska s az ég roppant kék boldogsága olyant tágitott kis életünkön, hogy alaktalan nagy boldogsággal, szétáradó hálával mi voltunk az egész horizont, az egész világ!

Most már percekig némán, mozdulatlanul hagytuk, hogy megtárgult szemeinken át lelkünk ké zuhogjon az anyag végtelen csodálatos meséje. Meghatottságunkba egy sajtós hang kanyargó hang fúrt be:

— Áááááóó... Áááááóó!

Felfigyeltünk. A hang elhangzott. Aztán sürgető sírással kezdte újból:

— Áááááóó... áááááóó... *mamma*.... *mumma*...

Most már tudtuk, hogy gyereksírás, ha ennek nem is volt mása a Parádi tanár úr múzeumában. Mentünk, a mindinkább panaszosan sürgető hang irányában. Egy kányabokor tövében holmi tarkaságok hívtak felénk. Odafutottunk. Volt ott egy pár rossz csizma, megroggyant kürtőivel a mezők felé csodálkozva, egy piszkos sötétvörös felső női szoknya, egy kosár, egy vizes cserépkorsó és egy durva csikos vászonkendő, melyben valami elemózsia lehetett. És mind e múltó földi javak mellett egy lepedőből készített tarisznyafélében egy 7—8 hónapos duzzadt arcú kis parasztleány, aki látunkra még keservesebb lírával keverte tele a tavaszi levegőt.

— Jé! — kiáltott fel Némethy Lajos ebbe az egyetlen szótágba beledobta magát egész végtelen csodálkozásával együtt.

Györkének már kész magyarázata volt:

— Ez egy szerencsétlen mostohagyermek. A gonosz mostohája kitette ide az apja tudta nélkül, hogy elpusztuljon vagy a farkasok megegyék.

— És melléje tette azt a szoknyát, hogyha megnő, legyen miben egyék meg a farkasok, — mondtam én, aki naponta hetvenhét-szer pofoztam a valósághoz az öreg Györke romantikáját.

De már közeledő lépések alatt zörögtek az erdő tavalyi levelei. Az erdőből egy öreg parasztember és egy öreg parasztasszony jött felénk, meghajló hátukon egy-egy jókora rőzseköteg. A gyermek titokzatos vádbeszédet bugyborékkolt feléjük.

Az asszony ügyet sem vetett ránk. Ledobta hátáról a rőzsét, a kosár motyójából kivett egy nagy darab málét. Tört belőle egy csücsköt s csillapító gyűgyögéssel a gyermek kezébe adta. A gyermek szép sötétkék szemei kiderültek s már dugta szájába a letört panasz helyébe a málét. Az öreg paraszt egy percre összehúzott, napbanézó szemekkel nézett ránk. Aztán — úgy rőzsével a hátán, leült a földre s kezdte felhúzni a csizmáját.

Schilling Raoul kikérdezett az úrfi-ártatlanságából:

— Miért tesz bácsiék a hátukra azt a sok száraz ágat?

— Hogy az urak egyenesebben járhassanak, — felelt az öreg.

A hang ellenséges volt, eltaszító és megütötte felhevült gyermekszívünket. Egy-két percig némán, félszegen ott feszengtünk előttük. Aztán tovább oldalogtunk. Még köszönni sem mertünk ennek a hideg szavú szomorú öreg parasztnak.

Ennyi volt az egész: egy múlt perc jelentéktelen múlt jelenése. És az, aki ezt a rég eltűnt percet ötvennyolcadik évében, egy csodálatos élet s egy valószínűtlen eposz forró napsütései, viharai és ezer csodái után most itt apró fekete betűkbe visszahívja, el meri mondani: hogy ez a perc, érintetlen frissességgel, ott van életének döntő, kinyilatkozó eseményei közt. Ott, akkor a világ csecseit oly mohón szívó gyermeklelkében csodálatos földrengések történtek. Régi mesék, időtlen szomorúságok, végtelen édes, végtelen fájó alaktalan ős visszaemlékezések s egész életének forró felajánlása egy még csak sejtett tartalmú végzetes roppant szeretetnek: mozdultak fel a gyermeklélek zsúfolt mitológiájában. Ez a paraszti síró gyermek s ez a két örök népi arc voltak az elrendeltetés hívó szavai. Ez a perc volt az *Elsodort Falu* első homályos annunciációja.

Majdnem két óráig tartott, amíg, találgató kanyargásokkal vissza tudtunk találni az öröm táborához. De a kis Dezső az egész úton hallgatag volt. És a fiúk valahogy megéreztek, hogy nem szabad zavarni a messzire néző szemű gyermeket.

15.

Sátorunk érintetlen volt, a magántulajdon Szentségének nem volt miért duzzognia. Próbáltunk enni, most már ebéd címén, de akkorákat ásítottunk, hogy a falatok kihullottak szánkából. Csakhamar végignyúltunk a lombszagú hamályban és elaludtunk.

— Dezsőke! Zene!

Ez az ámuló megállapítás ébresztett fel. Raoul, felülve, tágra nyitott szemekkel tapogatta a valóságot. Mindenünnen roppant hullámokban jött az öröm zaja, a zene pedig úgy sírt, hogy csodálatos gyönyörűség volt velefájni.

Felugrottam s erre a többiek is mind felmozdultak. Kibújtunk a sátorból. Mindenfelé pirosan lobogtak a magasra csapott élet lángjai. Egy nagy kör közepén két hatodik gimnázista birkózott, két híres, erős diák. A tisztásra vezető úton első gimnázisták bakfüttyöt játszottak. Egy levágott fa kihalt tuskójánál egy csomó ötödik gimnázista lobogó tűznél szalonnát sütött. Egy csomó kisebb diák a tűz köré gyűlt. Bámulta a nagyobbak művészetét s a szép piros lángokat. Egy fatörzsnél egy kis diák hasátfogva kuporodott s zöldes-sárga arca olyan keserves volt, mint egy kötet szociográfia. Aki elment előtte, odakacagott s feléje csípett valami tréfás mondással. Szegényke óriási erőfeszítéssel mindenkinek visszavigyorgott, pedig már csurgott a nyála. Mert most itt a monostori erdőben kacagás volt az élet törvénye. Minden arc kacagott s a boldog szívek fényes hullámai egybezuhogtak az anyag ropant májusi nevetésével.

A tisztáson itt is, ott is hatalmas játéksaták történtek: kis kótya, nagy kótya, csirkés büdű, nagy büdű, nemzetesdi, kutyakalangya, kukk, kötélhúzás stb., stb. A deszkaasztalok nagy részét már ellepték a közben érkezett vendégek. Ebédeltek. A sörös és boros hordók folyton ürültek. És Salamon bandája lelket muzsikált a lélekké rohanó jó ételek mellé.

Közben folyvást új és új kocsik érkeztek telisdestele ragyogó arcokkal. Gyönyörű fiatal lányok, sugárzó májusi csók-bokrok repültek le a kocsikból a dicsőséges jelvényű rendezők karjain. Rengeteg szegényebb család gyalog jött ki súlyos kosarakat cipelve. Izzadtságtól záporozva, boldog fáradsággal fényesedtek be az öröm egyetemes tündöklésébe.

Három óra tájt nagy mozdulás történt és felnyerítettek a fiatal szívek. Az öreg Salamon, mint egy vén mesekirály, fellépett pódiumára, mely a tánchely egyik szögletébe volt építve. A bandája követte. Vad éljenek tüzes liliumai szöktek fel a szivekből. A következő percben már szólt a csárdás és fiatal párok repültek a nagyszerű ritmus sodrában. Az idősebbek a tánchelyet szegélyező hosszú deszkapadokra ültek, különösen az asszonyok. A férfiak

nagy része inkább az asztaloknál maradt, a hordók barátságos szomszédságában.

Mi, kis diákok, egy darabig ténferegve, szégyenkező sóvárgással bámultuk a táncot. De a ritmus, a faj transzcendens örök lelke erősebb volt, mint a mi gyáva kis félzségségünk. Már több kis diák párosával kapaszkodott össze s valami olyant rugdostak ki a jó öreg föld hátán, amit a zene nagy ölelésében táncnak érezhettek. Erre a nénik és bácsik bátorítani kezdtek bennünket, hogy a kislányokat kérjük fel táncra. Volt ott annyi 6—10 éves kis lány, hogy csoda. Köztük ismerős lányok a kolegyom világából: Török igazgatónak az Annuska lánya, a Parádi tanár úr kis Gizellája, a Geréb tanár úr Ilonkája, a Herepey tiszteletes úr Ilkája. Nagy lélegzetet vettünk s vak elszántsággal ötonhatan megindultunk az édes Mérges felé. Mondhatom, hogy nagyobb bátorságot duzzasztottunk magunkba, mint mikor Józsi bá a Kontra úr nádpálcája felé viddegélt bennünket. Én először egy kis tömzsi, fényesbőrű, villogó szemű örmeny leánykánál ugrottam fejest. A meghajlásomban lehetett valami furcsa, mert a körüllevőknek nagy kacagásba gombolódott ki a lelke s feltünő jókedvvel biztatgattak. Szegény kis leányt egy saját szerzeményű ritmus rögtönzött és inkább meglepő mozdulataiba rángattam. A nagy fehérgallérú, hátralobogó göndör szőke sörényű, nagy, világszívó kékszemű fiúcska egyéni betörése Terpszichoré néni szakmájába meglehetősen feltűnést keltett s mosolygó nénik és bácsik mindjobban sűrűsödő gyűrűje vett körül. Édes kacagásokkal, buzdító kiáltásokkal kísérték merészebb újításaimat, melyek a Salamon János ritmusát egészen egyénileg vették igénybe. Csak ez kellett májusi és majálisi mámoromhoz. Gömböckét visszarakítottam a mamája mellé s egymásután sodortam táncreformjaim örvényeibe az apró kis liliomokat. Annyi biztos, hogy ezek a kis liliomok lélegzésük első korszakát befejezték ebben a *táncban* s a másodikhoz csak hosszabb pihenés és sűrű tátogatás után jutottak. Lenginkább Török Annussal és Geréb Ilonkával szerettem volna táncolni, de ők *Szívem* mélyebb igézetei közé tartoztak s a szelíd szerelem félnéksége visszatartotta férfi merészségem a felkérés kockázatától. Végre elfulva a melegtől, a táncból, a dicsőségtől, bravó, éljen, jól van

kisfiú s más kiáltások s a nagyobb diákok tréfái közt kivonultam az izzó körből. És akkor: egy alaktalan, nehéz, fojtóködű szomorúság hullott rám.

Miért? Egész pontosan és kimerítően most sem tudom. Alighanem az alattvalói előtt táncoló Dávid király ösztönös szemfelnylása volt önmagára, hogy lecsúszott a bíborpalást és korona természetes méltóságából. És valószínű, hogy a gyermek, lelke valamelyik zugában, rátapintott egy olyan hiúságra és tetszeni vágyásra, melyeket nem akart vállalni, mert nem találta őket sejtett arányaihoz méltóknak. De mindez: szavakba nem formálhatón s nem mint kialakult tudat-tartalom, hanem mint meg sem okolható alaktalan szomorúság nyomta gyermeklelkét. Nagyon bohóc-íze volt önmagának a lelke szájában.

Elszontyolodva ténferegtem szerteszét a tisztás csodái közt. Itt-ott osztálytársaim hozzátartozói vagy más ismerős családok hívtak örömük különtáborába, de vagy adtam, hogy nem hallom őket, vagy valami ürüggyel továbbálltam. Aztán az asztalok felé páráztam, ahol már nagy kocintások és pohárköszöntők dúltak. Sajátos: a pohárköszöntőket már akkor is azzal az ösztönös undorodással hallgattam, mint később egész életemben. Az egyik szélső asztalt hatalmas embergyűrű vette körül s valami kakasviadali, inkább humoros, de kissé kegyetlen érdeklődés volt az arcukon. Az asztalnál csak ketten ültek egymással szemben: Szász Gerő református esperes és Parádi tanár úr. A bor már lángolt bennük s éles hangon, erős, türelmetlen mozdulatokkal vitatkoztak. Szász Gerő igen magas, száraz ember volt, álláról két dühösen szétnyúló hosszú szakáll közt. Az az ember volt, aki mindenütt: a templomi katedrán is szinpadon érezte magát s szónok és színész volt az élet legegyszerűbb körülményei közt is. Arról volt híres és ezért volt a diákok öröme, mert mikor a szószéken a miatyánkot mondta, ennek az igen érthető kérdésnek: — *és ne vigy minket a kísértetbe* — az utolsó *be* szótagját úgy elnyújtotta, mintha egy odavarázsolts berbécs könyörgött volna ki belőle. Ezért aztán az istentisztelet alatt a diákok, inasok és fiatal cseléd lányok egyebet sem tettek, mint ezt a prédikáció előtti és utáni két bégetést várták. És akkor vidám kis lelküket kifürtösödő kacagással zötyögtették be

az örök üdvösségbe. Azt hiszem: ezekért a jó fiatal kacagásokért a túlvilágon sokat töröltek a nagytiszteletű úr feketelistájáról.

Mert törölnivaló volt elég. Fiatalabb koráról rengeteg nőcsábászati legenda volt még akkor is forgalomban. Aztán: Erdély-híres csúf káromkodós szája volt. Olyan családi helyhatározókat, olyan erotikus internátusokat parancsolt haragjában bárki helyváltztatása céljával s olyan fajfenntartó igéket tett állandóan a parancsoló mód második vagy harmadik személyébe, hogy a hóstáti híres káromkodó gazdák szégyenkezve látták be, hogy papjukkal nem bírják a versenyt. Ráadásul: igen nagy borfelszívó képessége volt s ő ezt a képességet egyetlenegy napon sem hanyagolta el. Több kötet verset írt és talán túlvilági szelleme meg fogja bocsátani, ha elárulom: hogy a Petőfi Társaság tagja volt, tipikus tagja. Egy verskötetét maga Arany János bírálta meg, vagy inkább: le. Verseiben dúlt a szabadság és a szerelem. Természetesen: utóbbiért életét, előbbiért szerelmét is szívesen feláldozta. Szótárában a feleség: *hitves*, az akasztófa: *bitó* volt. A tavasszal zajló Szamost pedig ezzel a kiáltással hozta zavarba a Székyhid közepéről, ahol *költői merengésben* állt: — Mennyi poézis van ebben a szennyes árban!

Parádi tanár úr egy budai sváb iparos, ha jól tudom, egy Pomp nevű csizmadia fia volt. Katólikus papnak ment s ebből a korából valami szerelmes történet volt elterjedve Kolozsvárt egy varróleányról, aki állítólag belehalt ebbe a szerelembe. Ő otthagyta a papságot, áttért a református vallásra, elvette egyik kolégyomi tanár lányát s maga is tanára lett a kolégyomnak. És a tanár úrnak voltaképp most volt igaza és a születése tévedett. Mert ebbe a környezetbe való volt minden erényeivel és hibáival. Már a nyaka is olyan kálvinista nyak volt, — életem legvastagabb nyaka — hogy az én mai 48-as számú fejnyelem cingár ember-inda hozzáképest. Aztán: örök ellenmondásra, örök vitatkozásra termett született protestáns temperamentum volt. A természetrajzot és a földrajzot tanította. Tudásával az átlagon jóval túlnyúló tanár volt s egy-két növénytani dolgozatáért az Akadémia levelező tagjává választotta. Szigorú volt, a legszigorúbb a tanárok között, de azért a diá-

kok szerették, mert mindig igazságosnak érezték. Szórakozottságáról, szókimondásáról legendák jártak az egész városban. A bort épp úgy nem útálta, mint Szász Gerő nagytiszteletű úr s a káromkodásban, ha szótára nem is volt olyan gazdag, mint a költő papé: erőben és plasztikában felülmulta palástos barátját.

Ez a tavaszi erdő derújében lefolyó vitatkozás ismeretes volt majdnem egész Erdélyben. Mert már azelőtt hosszú éveken át így ismétlődött meg minden majálison és azután is egész diákéletem alatt. Ez volt a református májális állandó programmpontja. A vita tárgya az ideálizmus és a realizmus volt. Gerő úr az elsőt, Parádi tanár úr a másodikat védelmezte. A lezúgó szó-csata valószínűleg csak olyan arányban volt filozófia, amilyen arányban világtörténelem az edények napi öblögetése. De a kolozsvári közönségnek elég ős ártatlansága volt mindennemű filozófiában arra, hogy ezeket az egymás ellen suhintó szavakat Plátó és Arisztóteles döntő szellemi harcának nézze. De voltaképp nem is a filozófiai megkövérédek volt a körülállók célja. Titkon mindenki azt a percet leste, amikor a két ellenfél, felgyült nedvtartalommal, érvekből és szavakból kifogyva, irtózatossá káromkodás-kartácsot zúdít egymásra. Ekkor már a realizmust védő tanár úr éppen olyan irreális helyhatározókat mondott, mint ellenfele s az ideálizmust védő Gerő úr hasonló határozói épp olyan kevéssé voltak ideálisok, mint a Parádi tanár úré. A fiatal tanárok alig gyózték elárkolni a kis diákokat a filozófia ez inkább népies bozontjaitól. Szerencsére: a filozófiai harc rendesen csak az alkonyat kezdetén torzonborzosodott altesti műszavakra. Megjegyzem: a káromkodások e kor megítélésében egészen más arcúak voltak, mint most. Valami ős magyarságot, kurucosan elbúsult peturságot éreztek benne az emberek. A Tóth Kálmánon Lisznyaivá modorosult Petőfi sajátos hatása volt ez a b.... aszta... — magyarkodás. De még mindig becsületesebb volt s kisebb bosszantása a művelt szellemnek: mint a mai sváb-szlovák szélhámosok *turáni* ősvallásoskodása.

És tényleg: alig merült be a nap alsó széle a nyugati lombok tengerébe: a két ember-kráter elkezdett tüzet okádni. Nagyon nem valláserkölcsös kvártély rekvirálására

szólították fel egymást. Ez új szomorúsággal töltött el, amint a világot olvasó gyermekén mindig nehéz bánat feküdt át, ha az emberi esendőség valamelyik arcát megpillantotta: akár betegségekben, akár csúf szenvedélyekben, akár piszkos szavakban. De sajátosan: ez a jelenet egy hajszál árnyékáig sem érintette tiszteletét az Egyház és Iskola e derék oszlopai iránt. Egészen kezdő gyermekkoromtól a mai napig: sohasem tudtam úgy látni az embert: mint egyetlenegy lelket, melynek egyetlenegy arca van. Minden ember zsúfolt lélek-bozót, melyben állandóan lelkek végtelen sokasága küzd, hogy melyik legyen parancsoló úr az egész bozótban, melyik jelentse arcával az egész bozótot. És ha egyszer egy emberbozótból egy szép arc merült fel elé: nem tudtam kevesebbre értékelni azért, mert a földrengéses percek elficamodásában kevésbé szép arcok bukkantak ki belőle.

Tovább ódalogtam. A tisztás roppant élethullámzása, az öröm felfakadó tüzesliliomai most olyan távoliaknak, olyan álomban látottaknak tetszettek nekem. Nagyon egyedül éreztem magam, de ez nem fájt: természetesnek éreztem, mint egy vállaimra szabott pálástot. És valahogy úgy éreztem, mintha ez az egyedüliség a jóságom volna. Leültem egy félreeső fatörzsre, átkulcsoltam a térdeimet és néztem. A tánchelyen a zene omlott, mint tüzes csókok forgataga s a diákkarokon tovalebbenő lányok égő pipacsok, pompás pünkösdi rózsák voltak e forgatag sodrában. Mindenünnen ének, vidám hívás, játékszaj, az öröm piros szökőkútjai lendültek a levegőbe. De az elkomolyodott erdő hívős sudarai közt a bánatos takács, az Alkonyat már hosszú kékes szálakkal szőtte az Éjszaka palástját. És Fellek fölött már, még egész áttetsző fényes fehéren, kinyílt a hold roppant ezüst krizantémumja.

Most olyan percek következtek a gyermekre, melyek az életcsók végtelenül gazdagító mámorát vitték a fakadó lélekbe. Amint mind hallhatóbbak lettek a gyermek szívében az Éjszaka puha léptei, amint a tragikussá döbönt szálfák homálya sűrűsödött, amint a holdtenger mind láthatóbban öntötte el a beléringó valóságot: valóság és álom, élet és halál, anyag és ember, öröm és szomorúság egyetlen oszthatatlan árammal mosta át a gyermek lelkét: s

eltikkadva a végtelenbe ömlő anyag szépségeitől, kitárta kis karjait s magához ölelte a májusban csókoló világot.

— Sorakozz! — hangzott fel innen is, onnan is. Trombiták és füttyszavak hívtak s zászlók lendültek a levegőbe. Nagy megmozdulás történt a tisztás holddal, estével összefolyt világában. A korai keléstől, sok evéstől, énektől, játéktól, zenétől, táncból, erős levegőtől s talán egy-két pohárka bortól vagy sörtől és leginkább: a felhullámzó álmoasságtól mámoros diákok imbolyogva keresték osztályuk csapatát. A családok és vendégek is felszedelőztek s útra készen, körülállták az egységbe alakuló fiatal hadsereget. Most komoly névsorolvasások történtek s a friss — *itt vagyok!* — kiáltások mint apró fényes halak fickándoztak föl a hold fényes vizéből.

És akkor a Salamonék hegedűjéből kicsordult a himnusz, mint ölelkező szép ima a társ után vágó szívből. A kalásznak, a termő rögöknek, a századok viharaiban mélyre barázdált magyar szíveknek végtelenül szelíd, végtelenül emberi könyörgése szélesre bontott szárnyakkal szállt az est megnyílt áhitatába s az erdő hallgató orgonája felé. Az előbbi pillanatban még álomba csúszó kis diákok hangjai, mint kereső kis kezek, frissen és buzgó kereséssel nyúltak a végtelenbe, hogy ott megtaláljanak Valakit. Ó, Isten, erdélyi Isten, merre voltál, mikor négyszáz kis magyar diák szíve olyan forró könyörgéssel fakadt feléd?!

Azután megint a Rákóczi-induló szólt s a menet megindult kifelé az elesteledett erdőből. Mellettünk, utánunk a felnőttek tábora. A tanítók és fiatal tanárok az egész hazamenet alatt folyton újból és újból nótáztattak bennünket és ez nagyon bölc s dolog volt. Mert ha egy percig kilógtunk volna az ének egységéből: az édes fáradságtól, a mámoros nap álmoasságától elnyúltunk volna s ott aludtunk volna el a szekérúton.

Öreg este volt, mikor felfelé támolyogtam a Felsőszén-uccán. Mohó nyúlásomban az álom édes csecsei után minden összefolyt s nem tudtam: melyik a ház, melyik a hold és melyik a dicsőséges kis Szabó Dezső. A fényes ködön keresztül láttam, hogy Anyám és a lányok várnak rám a kapuban. Katica messziről repült felém s ez a csodálatos

szőkefürtű fej a hold széles szőkeségében egy percre szívemhez ébresztett. És mikor kis karjait nyakamba fonta, én átöleltem s kis fürtjei belereszkettek arcomba: álomba-valóságba széthomályló lelkeimmel úgy éreztem, hogy magamhoz öleltem a táncoló kis majálisi lányokat, a kis paraszt csecsemőt, az erdőt, a világot. De már Anyám csókolt s a familia széles kérdésekben virágzott felém. Benn még vacsoráztatni is akartak, de a Dezső úrfi büszke feje lekókadtt a mellére. Még csak annyit éreztem, hogy Anyám a cipőt húzza le a lábamról. Aztán, érezve az ágy drága ölelését: egy erdőszagú, lombzúgó, keringős zenéjű, sok kis lányos, Katicás, paraszt néni-bácsis alaktalan boldogság örvénylő forgatagába hullottam.

16.

Csúnya esős májusvégi vasárnap volt. Orbán már vagy négy napja rázogatta a szakállát s a hűvös szél nagy vízlepedőket kergetett az elkomorodott nehéz lombok fölé. Már vagy két órája megebédeltünk. Az ebédlőasztalnál már csak apám ült. Bor volt előtte s az Ellenzéket olvasta. Katica a divánon szundított. Anyám az ablaknál olvasott és olvasott Ilona is. Erzsi valami iskolai feladattal küzködött. Én már egy Apám hivatalából kimustrált akta tiszta felére felírtam egy vers címét és vártam a felém szálló rímeket.

Voltaképen senki sem olvasott, nem tanult és felém sem közeledett Muzsa néni. Könyv, lecke, versnek könyöklés mind csak mesterkéltségek voltak, magunk elé rántott olaszfalak, melyek mögül lenkünk minden csápja Apánk viharkék nehéz hallgatása felé remegett. Lelkünkben mint viharba kapott fekete indák fel-felingott a rémületes kérdés: — Jaj, mi fog történni, ha Árpád hazajön?!

Szegény legidősebb bátyámat teljesen karmaiba kerítette az alkohol s áthurcolta árkon, szemeten, bokron, mint ragadozó a rángó áldozatot. Mikor kiszabadult a katonaságtól, Apám nagynehezen betette a postához valami kisebb állásba. Kétheti példás magaviselete után visszagurult szenvedélyébe s képtelen hanyagságaival igen nagy zavarokat okozott. Ráadásul a főnöke nyakába borult. El-

csapták. Már vagy tíz napja éhen-szomjan kódorgott a környék bokrai közt. Végre sok rimánkodás után Apám beleegyezett, hogy ma délután fogadni fogja — mégegyszer, utoljára — az önmagát tékozló fiút.

— Hogyan fog hazajönni? Vajjon nem itta le a ruhát magáról? Hátha most is részeg lesz és visszafelel Apámnak! Apám talán agyon fogja ütni egy indulatrohamában! — Ezek a kérdések felhőzték át lelkünket. A szoba levegője feszült és nehéz volt. Anyám arca fehér volt, mint az éjszakából beszápadó hó.

Apám mindegyre ivott, nehéz nyelésekkel, dacos-komorán. Kilángoló arcán nehéz árnyékok mentek át. Lát-szott, hogy átrontó kék szemeivel látástalanul nézi a betűket. Vajjon öntüze lángjaiban égve, nem hallotta-e a tetemrehívás nehéz idézetét a halott életbe tántorodott szép gyermek sorsánál, aki az apja ösvényén indulva ért romlásához? Vajjon lelke bezárt kapuin nem dörömbözött-e az irtózatos bíró, aki előtt nem lehet tagadni? Néha nagyot mozdult székében, mintha láthatlan nehéz vértzeteket dobna le magáról.

Néha, néha kívülről léptek dobogtak a szívünkbe s mi fennakadt lélegzettel vártuk, hogy megnyílik az ajtó. De a lépések elhangzottak s mi rimánkodó megkönnyebbüléssel pótoltuk az elmaradt lélegzetet, hogy megint egy perccel hátrább lökődjön a tragédia. A falióra jajgató ketyegésében olyan meztelenné lett titkos remegésünk.

Gyermekszívem nem bírta tovább ezt az irtózatos feszültséget s az Anyám ravatalos sápadtságát. A felhők darabokra törtek s a szél már csak eltévedt kövér esőcseppekkel dobálta az ablakokat. Félénken reszketett ki belőlem a kérdés: — Mama szívem, mehetek egy kicsit sétálni?

Anyám először Apámra pillantott. Aztán végtelen cirógató melegséggel mondta: — Menj, lelkem. Ma még úgysem voltál künn.

Magamra vettem kis felöltőmet s egy félénk: *Kezeiket-csókolommal*, Anyám felé rohanó szemekkel, Anyám felé ölelkező szívvel útnak indultam. A kis fiú kilépett a tavasz haragos bánatába s nehéz bánat lombjai verdestek az ő szívéhez is.

Miért kell az ő Mamájának annyit szenvedni, mikor nálánál jobb nincs a világon? Miért bántja a jó Isten azokat, akik nagyon jók? Ó, majd ha megnő és legyőzi Európa zsarnokait és kivívja a népek szabadságát, aranytrónt fog emelni Mamájának, hogy őt lássák és tiszteljék mindenek. Milyen szívesen meg tudna ő halni azért, hogy a Mamája boldog legyen.

A szél meg-meghúzogálta a kis Dezső kabátját és mindegyre le akarta venni a kalapot a fejéről. De ő ezt alig vette észre, úgy benne fájt az édesanyja sorsában. Nem ő akar menni valamerre: az az érzése volt, hogy valami viszi, mintha küldve volna valahová. Egyszerre csak azon vette észre magát, hogy a temető kapuján megy be.

Azóta, hogy Anyjával első látogatását tette a csendes kertben, többször volt már a temetőben, vagy Anyjával, vagy leánytestvéreivel, de sohasem egyedül. Most igézzet-bátran ment a sírhalmok közt s nem volt félős neki, hogy a csúf időben senkit sem lát. Odaért családi sírjukhoz.

Érintetlen frissességgel van meg bennem annak a percnak a lelki állapota, amikor a két nagy fa közt a sírunk mellett levő padra leültem és szemeimbe ment az egész temető és az egész város. Egy új, *férfibb* Szabó Dezsőt ért el ebben a percben a gyermek, akinek dús homályaiban alaktalan nagy elszánások indultak az ébredő akarat felé. Volt ebben az érzésben végtelenül eltágítóan jóleső magánosság, az egyedülség szomorú méltósága s a bátorság szilárd, titkos öntudata. Amint a messze ringó város, mint parthoz visszadagályló tenger ide áramlott temetővé s élő hajjai itt csendes sírhalmokra törtek, amint a szél vad füttyüléseinek s a fák és bokrok riadt rángatózásain át, mint hűvös zuhatag az égő mezőre, lelkembe ömlött a sírok nagy hallgatása: valami megkondult életem mélyén, valami egész életre elhívó beszélgetés történt bennem. Mintha a gyermek, folyton kérdésekbe bimbózó lelke zsenge kezeivel élete hajnali homályában már tapogatta volna az élet nagy értelmét: hogy a folyton temetővé del-tázó élet viharos sodrában kómikus önkínzás félni, hogy nagy erő és bátorság a mindig tudott halál nagy biztonságára. Hogy szegény kis próbálkozás apró kis szorgoskodásokkal, emésztő bölcs óvatosságokkal, beteg borjúként

élővé nyaldosott csak nekünk való tiszavirág-célocskákkal külön életté horgonyozni magunkat a roppant örök áramban. Hogy csak a merész, határtalan, felajánlott élet igazán élet a síri partokon innen. Sietni előre a nagy tovaomlásban, elvegyülni merészen minden habja közé, irányító sodrot adni a gyenge haboknak, rohanni mindig új világok felé: életebbé tenni az életet, hősi eposz megnövesztő egységébe sodorni az apró tántorgókat, védelem, jóság, holnap felé mozdító erő lenni azok életében, akik életem nagy hullámveréseibe kerülnek: csak ez élet a halál nyitott szemei előtt.

Természetesen: az a fényes homályú gyermek-érzés csak most, itt a tollam hegyén törik ilyen nagyoknak való gondolatokba. A gyermekben még alaktalan mozdulás volt minden, az életmese egy roppant átcsapó hulláma kis lelkén. Mint nagyhajú szomorúfűzfa hajlott lelkébe édesanyja szótlán bánata s áthúzta rajta nehéz árnyékát. Mint kis pillangó-misére csilingelő gyöngyvirág, fakadt szemeibe a Katica szőke illanása. Felcsuklott szívébe minden bibi, minden szépség, minden bántás és minden jóság s mint völgyi tó a belé gurult sziklára, roppant fogadásba csapzott fel egész élete: jó lenni, hősiesen, egész étellel, végtelenül.

Sokáig ültem ott, végtelen elúszásban az ismeretlen tengeren. Egyszerre csak arra ébredtem vissza a gyermekségemhez, hogy az egyik sudár fa hergelődik velem. Az öreg fa-komondor játékosan kötekedett kis gazdájával. Bolondos ujjával a füleim mögé birizgált, be-bezárta a bal szememet, az orrom alá csiklandozgatott. Egy kibuggyanó édes kacagás visszazökentette csak gyermekké s rányíltak szemeim a temető valóságaira. Az egész temető nagy hancurozásban volt a szél suhanó lányaival. A fák mumuskodó ágakkal illanó szoknyák után kaptak, a bokrok szilaj csürdöngölőt roptak velük, a virágok tátott kehellyel rázkódva kacagtak bele a vad májusi heje-hujába. A megmarcangolt felhők mögül itt is, ott is csodálatos szőkeségek hullottak a bakfüttyöző temetőre s e nyájas szigeteken a fiatal fák illanó zöldje olyan volt, mint mély meleg csók egy boldog arcon.

Felugrottam és már benne voltam a temető játékában. Egy fűzvesszőt találtam a sírunk közelében s vad fut-

kosásban kezdtem kergetni a szél csíkait. Kérdéseket tettem fel a hörgésszerűen dadogó sírboltoknak, belefütyültem a lármásabb fák fütyüléseibe. Félhangon el-elolvastam a síremlékek írásait és ez olyan furcsa emlékeztetésű játék volt. Űzőbe vettem egy smaragd csillámlású gyíkot, elcsíptem. Szegényke olyan dermedt-rémült volt, mint egy *kisgazda* képviselő, ha egyszer programját megvalósulni látná. — Ugye, öcskös, én tudok jobban futni? — kérkedtem oda neki és nagy kegyesen elengedtem. Oda-odahajtottam fejemet a régi vas-sírok repedéseire és hallgattam a füvek sziszegését. Vessző-kardommal csodálatos párbajokat vívtam az ellenem rángó bokrokkal. Bámultam a vakond járása fölött felmozduló földre s kis szakállas manók előbukkanását vártam. Orromat bele-belefürösztöttem egy-egy virágba s mélyen elnyúló emlékezetfolyosók nyíltak életem mélyebb tárnáiban olyan idők hullámainra, melyek messzi apáim életét mosták. És egy pillangó utáni rohanásomban felértem a temető legmagasabb keleti szögletébe, ahol elhagyott sírok és különös üregek közt a Bölönyi Farkas Sándor felszökő oszlop-síremléke állított meg. És ahogy elfúlt lélegzettel, diadalmas boldogan megálltam és visszafordultam: úgy hullott a lelkembe a most már a nap boldogságában úszó város, mint a felbukkanó hajnali nap a várakozó tengerre.

17.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Csodálatos nénejű név, messziről jövő bölcsődal az ébredő gyermekeknek, hogy felnyíló szemeiben jóság, szépség és mese legyen a világ.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Boldog menedéke az elkergetett meséknek. Megtagadta, bántotta, úzte a világ a mesét s a megfojtott gyermekségű emberek bezárták szívüket a mesék előtt. Habos fehér ruhájukban, mint csoda-legényre váró királylányok, kócos szétlobogó hajjal, mint sorsmondó szemű cigányasszonyok, patakozó gazdagsággal vagy besíró szegénységben: ezer formában, ezer arcral rémülten futottak szegények az elgyermektelenült szívek előtt. Gyermekai az időtlen népsóvárgásnak, nagykelyhű

virágai az idő túlsó mezőinek, futottak, mint a megszőkött jobbágyok: És ősi otthonukra találtak a Szamos csókjában, a hegyek álmában ringó város ölelésében. Elbújtak a Hója homályló bokrai közt, a monostori erdő titokzatos forrásiba, a Nagysétátér komor fa-óriásiba: a temető ezer titkába, régi kövekbe, tűzhelyarcú öreg-öreg asszonyokba bújtak el. És várták, lesték a szőkefürtű kis fiút. Hogy Iliászokba indulásában a világot mint a szépség, a jóság, a csoda és a hála örök igazságtételét gazdagítsák lelkébe és ne tudjon félni a csúf dolgok és csúf lelkek ijesztéseitől.

Ott várnak még azok a mesék a félreállott napok sötétkéek bozótjaiban. Mind szelidénekű fonó-lányok, kissé hajlott háttal és mélymondású szemekkel körben ülnek és várnak a visszatérő királyfira. Hogy majd mikor veretlenül-verten, győzön-legyőzve, halottan-élve visszaérkezik új fa-bölcsőjében, a régi szívek énekeivel ringassák a régi szívektől egybeomlott rögök közé. És mint bűnbánó ara, ki visszaszépül egyetlen nagy szerelme értelméhez: az elfordult szívű város fölébe hajlik az örökálmú arcnak és lefoglaló mély csókban ismeri örök lelkévé.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Mitológiák ropant mozdulása, nagyhívású eposzok omló serege. Riadó kürtök voltak a régi napok s a nagy halottak vezénylő kapitányok. A múlt nehéz bora harcoss, munkás hősi jövőt vitt a szárnyait bontó lélekbe. És holtak és legendák, és hitek és dolgok vérteték, fegyverezték az életbe serdülő ifjút, hogy férfi legyen a férfi: örökkövek nagyálmú kőművese, elszánt Szent Györgye az ázsiai mezőkről áthítt fájdalom-szép magyar vallásnak. Hogy tudjon elzúzóan ütni, mint azok, akik végtelenül szeretnek. És tudja megingás nélkül elviselni az ütések, mint azok, akik milliókat akarnak megvédeni.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Mélykincsű magtára örök kalászu magoknak. Te adtad a magvakat az elrendelt vetésre, hogy múlhatatlanul gazdagok legyenek a magyar barázdák. És ha megtántorult a láb, ha megremegett a vétő kéz: viharban és mostoha szikek fölött: te voltál az emlékeztető kakas-szó s továbbléptető újult ereje a megingott Anteuszknak. És a meglett férfi nyugodtan nézett szét a barna vetések fölött s nem rémült az idők zord

szeszélyeiben. Mert tudta, hogy ronthatlan barázdák felhasználására küldötted.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Ugy hull lelkemre ez a név, mint a sült kenyér meleg szaga a télben didergő vándorra, mint roppant őszi fa szelíd, komoly derűje a növekvő árnyékra. Mélycsitítású éneke a nagy lemondásoknak, halk kék füst-dala a hamvaiba roskadó pásztortűznek, fényes-fehér vitorlája az örök habok felé haladó csónaknak. Te vagy a lemenő nap meleg áhitata, szelid elfogadása az örök törvénynek, fájdalmas-édes sírása az örök sóvárgásnak.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Emberré fáj a föld és földdé csitul az ember. Kiszálló szilaj látomásai a vérrel gyötört Föld nagy álmának: a halál énekére visszsimulnak a dermedt tenger nagy hallgatásába. Föld... kenyér... ember: milyen szűk kör és milyen végtelen, mennyi zuhanás és milyen győzelem, minden könny és minden boldogság, minden eposz és minden tragédia. Föld, föld, kolozsvári föld, ugy-e azért teremtél meg, hogy legmélyebb rögeid jussanak szavakhoz? Hogy legyenek bennem teljességre gyúlt panasz és új, hősibb építésre hívó kürt.

Ó, Kolozsvár, a meghajló nap már nőtteti a földi dolgok árnyékát s az örök dolgok olvasására nyílt szemekben gyűl a szomorúság. De a te sugárzásod nem engedi elkomorulni az elnéptelenült férfi szívét és áradó meleged megenyhíti a magános orom levegőjét. És onnan van erőim beárnyékolatlan derűje, mert minden elzuhant harcból úgy térek meg hozzád, mint téli vihar játékaiból befutó gyermek: aki jeges hóval bántott kis testével odamenekül a tűzhelyhez és kezeit a lobogó tűz fölé tartja: — Édesanyám, milyen jó, hogy van tűzhely és mindig égnek rajta a szép piros lángok!

18.

Ezen a napon kötöttem meg örök barátságom, védszövetségem a Temetővel. A kolozsvári temető második anyám, játszópajtásom, gyóntató papom és mélyindítású lelki ébresztőm lett. Bármilyen bántott a temetőn kívüli világban: az otthon nehéz árnyékai, az iskolai élet problémái,

zajló lelkem tavaszi bőségei: Temető-anyámhoz, Temető-pajtásomhoz futottam. De hozzá menekültem mindig akkor is, ha csendjének mélyebb beszédében akartam megérteni az élet egy-egy különösebb szavát, ha egységbe akartam látni saját énem gazdagodó horizontját, ha mélyebbre akartam lebuvárlni egy-egy vitorlát bontó könyvbe, vagy a nagy elhatározások előtt. És a Temető sohasem dezertált: mindig ott volt pajtás-fia minden életmozdulatában.

Ez így tartott egészen az érettségiig, kolozsvári életem határáig. De azután is egész életemben: bárhova kerültem, első dolgom volt: barátságot kötni a temetővel. Ez a barátság ma mélyebb, több gyökerű, mint valaha. Csak-hogy: minden temető mögül mindjobban előteljesedik az elküldő kolozsvári temető arca.

Ez az állandó kézfogás a Halállal nálam nem beteg folyamatok vak sajgású felé-omlása volt. Nem is szenvelgő kifinnyáskodás az élet bajai közül, nem gyáva bújás a harc gyönyörű nehézségei elől és nem az élet-taknyos csenevész síránkozó óbégatása. A halál számomra életem legmélyebb ronthatatlan tisztasága, indulásaim komoly határozottsága, erőim ijeszthetetlen elszántsága volt s az építő vágy nagy lendítése. Hogyan tudtam volna félni abban a világban, mely minden irányban temetőre nyílik? Van-e olyan érték, amiért érdemes lett volna megpiszkolni magam annak az útnak a tartamára, mely a temetőig vezet?

Ettől a naptól kezdve új fény világolt a gyermek homlokán és új távolságok voltak nagy kék szemeiben.

19.

Szepe, Zifték csókája, egyik legrajongóbb hívem a felsőszénuccai birodalmon, meglehetősen öntudatosan állt küszöbünkön és belebámult a júniusi reggel dicsőségébe. Jobb szemével oda-odahunyorított a megteremtett világnak: — Egészen helyes kis világ vagy. Meg vagyok elégedve. Körülbelül én is ilyennek csináltalak volna.

Egy veréb szállt le, alig két méternyire tőle. Meglehetősen szemtelenül nézett szembe Szepivel, aki pedig sötét zsakettjében olyan volt, mint egy miniszteréhez készülő

miniszteri tanácsos. A veréb éhes volt: üres begye tele volt baloldali világnézettel. Oda szavalta Szepinek:

— Testvér, ne nézz rám olyan idegenül, egy sors Spartakuszai vagyunk. Dobd el a középkori klerikális-nacionálista maszlagolásokat. Nincsen veréb, nincsen csóka, nincsen tuzok, nincsen strucc és nincsen sas. Csak Madár van, nagy M-mel. Mindnyájan kizsákmányoltjai, megraboltjai, rabszolgái vagyunk az emberi imperiálizmusnak. Proletár mindenki, akinek szárnya van. Világ szárnyasai, egyesüljete! Sógor, nincs egy-két felesleges morzsikád?

Szepe meglehetősen gögös volt, mint mindenki, aki már bejutott az emberi érdekek rendszerébe. Nem igen állott szóba azokkal a társadalmi osztályokkal, melyek ellen semmilyen szitkozódással sem lehet osztályellenes izgatást elkövetni. De most nagy fölényesen odadobta:

— Dezsőke ma vizsgálzik.

— Bár egy rongyos férget adj kölcsön! Elsején becsutemre megadom, — könyörgött a veréb.

— Dezsőke ma vizsgálzik, — mondta újból Szepi s a prolihoz intézett szavak után előkelő undorral törölte csőrét egyik szárnyához.

— Aljas kapitalista bérenc, hülye klerikális, mulya nacionálista, — dült a verébből a világnézet s dühösen repült vissza a sugárzó levegőbe.

— Dezsőke ma vizsgálzik, — ismételte gögösen Szepi, mint aki semmit sem felejt és semmit sem tanul.

— Dezsőke ma vizsgálzik! Dezsőke ma vizsgálzik! — turbékolták a galambok s hangos szárnycsattogásokkal hancuroztak Június boldogságában. A Szabó-Versailles büszke gárdistái, a bíbor georginák vidám diadallal trombitáltak a nap képébe:

— Dezsőke ma vizsgálzik! Dezsőke ma vizsgálzik!

A nap határozottan fényesebb lett némileg ettől s nagy mozdulás volt az egész Felsőszénucca Negyvenkilencben. Pedig még csak reggeli félhét óra volt. Csak a Nagyúr, saját külön édesapánk, a számlák és prolongált váltók bögzői és nagyajtai Szabó Józsefje végezte úgy mindennapi bajuszpödrését a tükör előtt, mintha a világegyetem többi része egész lényegtelen mellékmondatocska volna. Ez a művelet nála alig tartott másfél órácskát, de e rövid idő alatt

egyesítette magában a drámai költészet minden válfájának mozdulatait. Kezdődött egy nagy wagneri nyitánnyal: a bajuszvégek haragos megsodrásával s a parancsoló kék szemek zord bevillámlásával a tükör derűjébe. Akkor az ujjak végigsimítottak az egész bajuszon, a tövéig, lágyan, becézón. A szikla-arc vonásai megenyhültek, a gőgösen esücsörített ajkakat sunyi mosoly zsirozta fényesre, az önmagukba néző kék szemekből a pásztorjátékok csendes derűje folyt. Akkor a balkéz lehanyatlott, a balváll tyúk-igázó gőgös kakassággal felbegyessedett, a jobb kéz hívogató kis rángatásokkal izgatta a jobb bajuszt, a jobb szem huncutul belekacsintott önmagába s a balszem felsugárzásában valami lenge szüzek úzték a valahai Szabó Józseffel játékaidat, ó gyönyörű szerelem! Most egy percnyi ibseni csend következett. A jobb kéz fagyott dermedéssel állt meg a levegőben, közel a jobb bajusz végéhez. A balkar, elnyulva a test mellett, odaszorult a testhez, mintha egy feltörő zokogást fojtana vissza. A szemek eltárgultak, majdnem gyerekiesen. Rémület bújkált bennük s az egyetlen férfi-bánat zokogása, hogy zuhan az idő és elmaradnak a csókos partok. Aztán mindakét kéz egyszerre dacos-vadul kezdte felfelé kunkorítani a bajusz két végét s a szemek betyáros bús azértissel megint kacsintgatni kezdtek, a vállak valami titkos csárdás ütemére remegtek. És ez így ment másfél órán át, minden nap minden reggelén. Mert ott a tükör megidézése előtt szegény rettenetes Szabó József voltaképen nem apró napi szépítését végezte. Hanem mindennapi dacos párbaiban bírkózott az idővel, önmagával s az évek és szenvedélyektől megcsúfolt Szabó József mozdulásaiba vissza-visszalátta a régi diadalmas Szabó Józsefeket, a csók, a dal, a pohár sodró igézetű győzőit. Az életet és énjét csak túláradó hullámaiban érző lélek megisméltlődő tragikus lázadozása volt ez a napi robot, az eseménytelen mindennapok szürkesége előtt.

De a család többi része engem öltöztetett. Voltaképen ez sem pontos kifejezés. Mert csak anyám öltöztetett. Ő csalogatta hátra szőke fürteim fényes zuhatagát, adta rám a kis új nadrágot és a tündöklő „spencert”, kanyarította nyakam köré a szép fehér gallért. De azért valamiképen a Szabó fajfenntartás többi eredményei is részt vettek ebben

a történelmi alkotásban. Ilona a szükséges ruhadarabokat adta anyám kezére. Erzsi egy rongydarabbal cipóm fényességét ösztökélte korlátlan ambíciókra. Katica pedig mélyre csókolt gyönyörködésre tágult szemeiben s kis kezét mindig egyre testem ünnepi valóságaihoz érintve fel-felkiáltott: — De szép vagy Dezsőke! Ugye, Mama, Dezsőke szép? — Amire Mama komoly intéssel felelt, hogy minden fiú szép, ha az ördögnél egy fokkal tűrhetőbb képe van. De ott ténykedett Kati, a szolgáló s elragadtatása vihogó szárait akasztotta rám, mint színes szerpentin-szalagokat a ringispil madárfejű lovaira. Ferenc néni pedig, a tejes asszonyunk, aki nem tudott rögtön továbbmenni a többi tejszomjúságok kielégítésére, úgy körülcsemcsegett, mintha egy tál gusztusos moslék lettem volna láthatatlan malacok étvágya felé. Az egészet Szepi ügyelte fel, aki a küszöbön védte a Kozmosz túlkorai kíváncsiságai ellen a nagy készülődés titkait. Közben-közben hátrafordult, biccentett fejével egy nagy biztatót vagy meleg helyesléseket hunyorított.

De mozdulásban volt az egész Felsőszénucca Negyvenkilenc. Réf-néni áhitatos várakozással állt a sütőkonyha ajtajában. Anna pedig ki-kikukkantott a tiszta szoba kis ablakán. A Zift-gyerekek is künn voltak már a ház előtt. Az első lakás tornácáról az Orbán tanító úr ádámcsutkája döfött a fiatal Nyár fényes húsába. A tyúkok, kakasok, csirkék, kacsák, libák szórakozottan szemeztek az udvarban és mindegyre a Szepi titokzatos arca felé kémleltek. A két hízó disznó kikönyökölt az ól válu-nyílásán és olyan arcot vágtak, mint két installációs beszédet hallgató főispán.

Az öltözködés után reggeliznem kellett volna. De az a pár korty kávé, melyet valahogy le tudtam nyelni, nem a gyomromba, hanem a szívembe gurult és sajátságos szív-korgást okozott. Nagyon meg voltam hatva a vizsgától, a közérdeklődéstől és ünnepi önmagamtól. Furcsa is ám: hogyha egy szép ruhát húzunk a múlandó siralomvölgyi testi hüvelyünkre: az milyen öntudat-toka lesz a halhatatlan lelkünkön, az isteni képmás álla alatt.

A vizsga csak kilenc órakor kezdődött s nekünk félkilencre kellett az iskolában lennünk. De már nem tudtam maradni: ezt a feszültséget csak az iskola s a többi pajtások zsibongása zsongíthatta el. Anyám ékes bokkrétát sze-

dett, melyben a szekfűk, a tejes violák, a rezedák olyan illategyüttest daloltak össze, hogy az csoda. A csokrot a kezembe adta, homlokon csókolt:

— Remélem, nem fogsz szégyent hozni Anyádra.

Közben apánk már elment családtalanabb enyheségek felé. Igen valószínű, hogy hánvódva a saját külön életrapszodiájában, semmit sem vett észre a nagy készülődésből és az sem igen volt az aktuális képzetei közt, hogy neki egy első elemista dicsőséges fia van. Megindultam az első nagy nyilvános próbatétel felé. Az egész család kikísért a kanuig. A menetet Szeni vezette, különös ritmikus biccentésekkel, olvan volt, mint egy francia egvházfi a miséhez bevonuló nap előtt. De elkísért az egész telek minden mozgója, akár ember, akár állat volt a neve. Nagy ádázkodások, biztatások és gvözelmi jóslások történtek a kanuban az elbűcsúzásnál. Hihetetlen csoda gyanánt maga az embergvűlölő Zift suszter is kiméltóztatott bújni a madarai közül. Sőt meg is szólalt: nem madárfüttvökkal, hanem valósgos hiteles emberi szavakkal. A kanuban egy hegyeset köpött s Wotan tata ékes kiejtésével mondta:

— Ety ilyen ütyes lekényt nem könnyen agasztanag fel.

Ezzel a biztatással már mentem is lefelé a Felsőszénuccán. Tudom, hogy útközben nagyvön sokan szólítottak meg. De a nagy ünnepies forgó fényvességben nem igen tudtam: kik mit beszéltek és én mit feleltem rá.

Az első osztály tanterme előtt már ott volt az osztály fele. Mindenik igvekezett hangos, vidám és csúfondáros lenni, de mindenik sápadtkább volt egy hajszállal s mindenik azért csúfolta a másik „szorulását”, hogy a magáét eltakarja. Félkilenckor aztán bementünk a tanterembe s nemsokára bejött Mezey úr Józsi bá-val. Józsi bá a virágokat szedte össze, hogy a vasárnapi istentisztelet nagytermét, mely vizsgaterem is volt, feldíszítse. Mi még egy negvedórát lenn maradtunk. Ezalatt Mezey úr tanácsokkal és biztatásokkal kenegette a lelkünk. Hogy ügves, egvenes testtartással menjünk ki felelni, hangosan beszélünk és ne féliünk, mert a magyar kálvinista gyerek, pláne az erdélyi, még a poklok kapujától sem fél. Ez igen hatott ránk, bár

nem igen tudtuk, hogy egy kapuban mi van félni való, még ha a pokolé is.

Hanem mikor kettős rendekbe kellett fejlődünk, hogy felmenjünk Mezey úrral az imaterembe, meglehetősen elünnepiesedtünk és nem tudom, hogy egy zabszemet hol lehetett volna elhelyezni a ránk lepő szorongás vidékén.

A boltozatos nagy terem már díszben volt. A padok széleit virágfüzérek futották végig, végeikre pedig egy-egy csokor volt kötve. Nagy rózsacsokor volt az elnök és a Mezey úr asztalán is. Elhelyezkedtünk a nekünk kissé magas padokban. Elhangzott a „vigyázz!” és olyan egyenesre álltunk, mint a nyárs. A széttáruló nagy ajtón bevonult az elnök: Parádi tanár úr, több tanár, köztük dr. Török István, a kolégyom igazgatója. És már egy-két szülő is mutatkozott. Ezek vidékről jöttek.

Most Mezey úr megadta a hangot éneksípján, mindenki felállt a teremben s a gyermekhangok már mentek felfelé a levegő létráin:

— *Te benned bíztunk eleitől fogva . . .*

Aztán megkezdődött a vizsga. Közben mind tömegesebben jöttek a gyermekek hozzátartozói: donga-boltozatú, erős lépésű vidéki papok, bocsánat-kérős szemű falusi tanítók, csizmás iparosok, városi urak, tekintélyes jószágú mamák, sugárzó fiatal lányok. Egyszer aztán fényeset fordult velem a világ. Anyám lépett be Katicával. A Katica szemei rögtön, minden keresés nélkül egyszerre rámrepültek s megültek a szívemben, mint két fészke talált vidám madár. — Ne félj, Dezsőke, én itt vagyok és Mama is itt van, — mondták a Katica szemei.

Török igazgató Anyám elé ment és az egyik első vendégszobába vezette. Beszélgetni kezdett Anyámmal s rám néztek. Két más tanár is csatlakozott hozzá. A Katica arcát meg-megbabusgatták kezükkel. A kis Dezsőben pedig jelentékeny hízások történtek, amint látta, hogyan tisztelik a kolégyom hatalmasságai az ő csodálatos egyetlen Mamáját.

A vizsga lefolyása nemigen van meg az öregebbik Dezső emlékezetében. Bármilyen behemót ez a raktár, az élet annyi mindent rakosgatott belé, hogy egymást ki kel-

lett dobni belőle. De annál inkább ott van a vizsga vége. Első, csodálatos szimbolikus lépés azon az úton, melynek végén talán a boldogabb magyar bölcső áll.

Kolégiumi hagyomány volt, hogy a vizsga végén a tanulók egy-egy verset szavalnak. Ez volt a vizsgák ünnepies és népszerű része s a gyermekek lehető felkunkorodása a dicsőség felé. A legrosszabb tanuló is mohó buzgalommal készült erre a szavalatra. Mert ha egyébből egy kukkot sem tudott, de rímiben jól kiabált, a vendégek véleményében igen előnyös helyezéshöz jutott.

Nekem a Szózat volt kiszabva s mint első tanuló, én zártam be szavalatommal a vizsgát és ebből egy szép emberi csoda lett.

Előttem id. Györke Pista szavalt egy költeményt, melvnek címét és fróját most nem tudom, de eféle volt benne:

*Tábort ütött Rákóczi György
Vitéz seregével,
Odaballag hosszú botján
Gyergyóból egy székely.*

Hát kend, komé, szólt Rákóczi

.....

*Vagy miként a guávák szoktak,
Csak a prédára jött?*

*Gyáva volt biz' a nagyapád,
kiált ő dühében.*

*— Vagy úgy, kend a Fejedelem!
Megkövetem szépen.*

— Jól van, jól, de feqyvered nincs. —

— Nem lesz baj belőle.

*Hoz eleget az ellenség,
Majd elveszem tőle.*

Öreg Györke nagy fejét a vers ritmusa szerint előlökölte, széles verébszájával oly éktelenül rikoltotta a verset, hogy az egész terem kacagásba hullámozott tőle. És ekkor hangzott fel Parádi tanár úr sajtáságos hangja:

— Az ezévi vizsgálatot a Szózat elszavalásával berekeszti Szabó Dezső.

Sajátságos: amint a szőkefürtű gyermek kilépett padjából és ment a pódium felé, a még a kacagás mozdulataiban rázkódó közönség egyszerre elnémult. Már feszülten ült mindenki és minden szem a gyermek arcára szívta magát. Mert bennem már nem volt vizsga, tanárok, közönség, tanulók. Kihalványultak belőlem az arcok s a terem valóságai és az elhatároló falak. A vers lelke élt bennem, vívódott, dagálylott s roppant életét ezer hullámban vitte a végtelenbe. A vers lelke: a megölhetetlen, halhatatlan szeretet a jövőbe rontó kétségbeesett látás, az Istent és a végzetet felhívó heroikus visszakövetelés. És éreztem, hogy lelkek járnak tábort köröttem, hogy én vagyok elrendelt kapitányuk s az én lovam vágatása lesz minden lélek ritmusa.

A nem túlságosan ügyes meghajlás után diadalmasan és megbújt mély zokogással, bátran és fájdalmasan, könyörgőn és végtelen szeretettel bomlott ki hangban a gyermek szíve:

Hazádnak rendületlenül...

Nem én mondtam a verset. A kis Dezső csak hangszer volt. Vörösmarty nagy lelke, a századok lelke, minden magyar szenvedés és vágy az élet felé szólt a csodálatos magyar nyelv szavaiban. Halálos csend volt a teremben s mintha megkondult szívek boltozata borult volna felém. Mindenki feszülten hajolt előre, a belém ívó szemekből folyt a szeretet, de félénken serkedő könny, valami döbbenetre felriadt látás, halálos könyörgés és kinyujtott karu reménység is volt bennük. A félig nyílt szájak szegletein már ott ténfergett a közeledő sírás. A fojtott zokogás, mely a gyermek hangjának legmélyebb mozdítója volt, mintha a magyar temetők küldték volna panaszukat ebben a belőlük jött kis szívben, egy percre valóságos élő sírás lett, amikor a gyermek odaért:

*És jönni fog, ha jönni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött...*

Most már hangosan sírtak és elővillantak a zsebken-dők. És mikor az utolsó szó elhangzott a gyermek ajakáról, meleg mozdulásokat verve fel a levegőben, Török igazgató, kicsordult könnyel felugrott és tapsa olyan volt, mint egy áhítatos hitvallás. Felállt mindenki, a tanárok, az egész közönség és olyan taps zúgott fel, melynek gyökere mélyebbről serked, mint a kéz. Aztán jött mindenki felém, könnyes, forró, édes szavakban dobták rám a szívüket, cirógattak, csókoltak. A gyermek már nem látta a részletek valóságait. Egy fájdalmas, boldog fényességben oldódott végtelen öleléssé.

Hazamenet Anyám és Katica közt mentem. Úgy vittek, mint egy ellenségtől visszarágadt zászlót. A szembejövők nagy jóindulattal mosolyogtak ránk.

Nem tudom, hogy a szétmarcangolt Magyarország te-rein, vagy a világ valamelyik más búsulásán él-e még valaki, aki nem csak ott volt, de még visszajön emlékezetébe lel-kének ez a nagy hullámverése. Bennem él ez a jelenet minden hangjával: fájdalmas-gyönyörű pályám csodálatos kezdete. Előhangja egy rögökből, holtakból, szívekből összeszö-vődött mérhetetlen emberdálnak, melyet az idő szikláira vissza fognak verni, amíg magyar kacagásra és magyar sírásra is csordul a világ.

20.

A pióca már unalmas volt, pedig még alig mult el reggeli félnyolc óra. A piócát a kert alatt folyó patakban fogtuk Katicával és ez öntudatunk hősi színezetét meglehe-tősen kiemelte. Betettük egy befőttes üvegbe, melyet vízzel töltöttünk meg. Aztán, lekuporodva az udvaron a Mama kis kertje tövében, egy kis pálcika segítségével próbáltuk rendes emberileg érthető mozdulatokra oktatni foglyunkat. A ne-velés sohasem volt túlságosan hálás foglalkozás, a mi kez-deményezésünk pláne teljesen csődöt mondott. Olyan buta volt a pasi, hogy most bizonyára Főtáltos volna, vagy Ve-zér valamilyen turáni, náci, szittyia vagy nemzeti akaratos alakulatban. A disznó, csak a vérszíváshoz értett. Egyetlen erkölcsi fölénye a mai nemzetvezérek fölött az volt, hogy nem ment idegenbe titkos gubáért.

Haragomban ketté akartam vágni. De Katica az ő édes öreges bölcsességével azt mondotta, hogy a piócát is a jó Isten teremtette és ezért nem szabad kettévágni. Én ellene vetettem, hogy a fát is kettévágják, a kiflit is kettőtörik, pedig mindakettőt a jó Isten teremtette. Katica erre kifejtette, hogy a fa nem él már, mikor kettévágják, a kiflit pedig a Buksa bácsi pékje csinálja, nem a jó Isten. Ez inkább teológiai jellegű vita után visszavittük a piócát a patakba. Egy vérszopóval kevesebb vagy több a világon, már nem számít.

Már több mint három hete tartott a vakáció. Az első napok csodaédesek voltak. A hosszú együttlétek Katicával, csodálatos könyvek olvasása, a nagy lustálkodások és a kószálások a patak títok-rengetegében határtalanná oldották életemet. A legismertebb dolgok mintegy új értelemmel mondták meg magukat s mintha új, mélyebb, gazdagabb és végtelenebb világot fedeztem volna fel a szokott dolgok világában. Verset is sokat írtam, de itt balesetek is történtek. Így például egyik szerelmes versemet egy pár nappal később megtaláltam a Petőfi versei közt — szóról-szóra! Nem indíthattam plágium-pert Sándor bátyám ellen, hát lemondtam javára a szerzői jogról. Ilyen eset még kétszer-háromszor előfordult. Lélektani magyarázata igen könnyű. Százával tudtam a nagy, a kisebb és néha az igen kicsiny költők verseit. Egyik antológiánkat (Magyar Dalnok) egészen tudtam könyv nélkül. A gyermek, aki e korban szükségszerűen a beléömlő szavakkal, gondolatokkal, ritmusokkal és képekkel mondta meg a benne történő világot: néha egész jóhiszeműen és teljes tudattalanul megírta azt, amit mások elég takarosán elvégeztek helyette.

Hanem aztán a napok elkezdtek igen hosszúak lenni. Hiába volt minden: az iskola sokarcú életét nem pótolhatta semmi. Hetenként többször ténferegtem a Belsőfarkas uccába. Elnéztem az öreg kolégyom nagy zöld kockáját, az agg templom barna hallgatását. Belézengtem a Kis Kúriára, a Nagy Kúriára s a csend, az öreg falak, az apró dolgok halvány illatai mély, alaktalan, szavakba nem hullámozó dolgokat mondtak nekem, melyeket csak úgy fogott a lelkem, mint a szem a messzi fákat az éjszaka borulatában. Nagyokat nyújtóztam és édes jó ásitások jöttek rám. Több-

ször megtörtént, hogy valamelyik osztálytársamat hasonló lézengésben találtam valamelyik Kúrián. Ilyenkor bölcös öreg szavakkal elbeszélgettünk.

Otthon nyáron mindig reggel hat órakor keltünk, néha valamivel korábban is. Ma reggel aztán már félnyolcig annyi idő telt el, hogy már akár délután is lehetett volna. És mikor a pióca elbújt egy szikla alá, kérdőn néztünk Katicával egymásra, hogy mit csináljunk a nap többi részével.

— Játsszunk boltosdit, — ajánlotta Katica, de nem túlságos lelkesen.

A boltosdinak már rég szabad kijárata volt a könyökömön és elfintorítottam az arcomat. Katica újból próbálkozott:

— Menjünk fel a kamara tetejére.

Ez már vonzóbb mulatság volt, de csak estefelé vagy árnyékos időben. Mert ilyenkor, a júliusi nap teljes záporában a kátrányospapírral fedett fáskamara teteje nem volt nagyon ózondús tartózkodási hely. Egy percig hallgattam. Akkor kiesett belőlem a mázsás kezdeményezés:

— Menjünk az erdőbe!

A Katica szemei hitetlenre tágultak. De már boldog táncolással ugrott a nyakamba:

— Menjünk az erdőbe! Jaj, Dezsőke, menjünk az erdőbe!

Felmentünk Mamához. Kissé lelépítve adtam elő a nagy kérést:

— Édes Mama, engedjen el sétálni a Holdvilág uccába.

A Bükk-erdő ugyanis, melyről csak hallomásból tudtam, jó másfél órányi járásra volt a Holdvilág ucca végétől. Anyám azzal a sajtósárga mosolygással nézett ránk, melyben végtelen szeretet volt, de valami csendes kimókázása is ennek a szeretetnek. Akart ijesztéssel mondta:

— De hátha egy kóbor kutya, vagy valami részeg ember akad az utatokba?

Ösztönösen magamhoz húztam Katicát:

— Majd eligazítom a baját! — hőködtem.

— Be nagy Paprika Jancsi valaki, — gajdolt Anyám. De már elővette a Katica szép színes kis vesszőkosarát.

Tett bele két kis darab szalonnát, két kis kést, négy darab szép barnára sütött hideg tejes málét. Mondta:

— Ha a mezőig értek, ott leülhettek egy fa alá. De nehogy tovább menjetek, mert ha valami bajotok lesz, ráadásul még megabriktoznak.

Kézen fogva egymást, — a kosárkát Katica a másik kezében lógatta — megindultunk felfelé a Felsőszen uccán. Belénk telt az egész boldog nyár s kiragyogott fürteink szőke kacagásán, szemünk kék örömein, mosolygástól zsíros ajkunkon. Katica mégis megkérdezte:

— Dezsőke, nincsenek ott rablók?

— Majd elfutnak, ha meglátnak engem, — mondtam olyan hangon, melyben számos hasonló eset komoly tapasztalata biztatott.

Mentünk, mendegéltünk. Néha szembenéztünk és összekacagtunk. Ezekről a kacagásoktól domborúbb lett a jó Isten melle. — Lám, mégis jó, hogy világot teremtettem, — mondta nagylegényesen és kiduzzasztotta két karján a békáját.

Errefelé már nagyon kis házak voltak, némelyiknek alig volt egy tenyérnyi ablaka. Emberi lelket nem sokat lehetett látni, mert ezeknek a házaknak a lakói ilyenkor munkában vannak. Az itt-ott lézengő gyermekek mohón bámultak ránk, de nem ellenségesen. Csak egy zord kőműves-kamasz kiáltotta utánunk:

— Zsidóóók! Hé, zsidóóók!

Ez a név a Felsőszen-, Kőkert- és Holdvilág ucca táján kijárt minden úri gyereknek. Ebbe az elnevezésbe tömörült az itteni nyomorúság minden szociálizmusa.

Mikor az utolsó házhoz értünk, egyszerre belénk táglult a júliusi napba rohanó roppant mező, távolabb a hegyekkel s az erdő haragos hallgatásával. Az árpa- és rozsföldek már sárgásszőkés, a búzaföldek rozsdás-vörösen várták a nagy számadást. Közvetlen előttünk mindkét felől füves rét volt, itt-ott elszórt fákkal. Az út szélein pipacsok, szamárlenyer, búzavirág és különös alakú óriási bogáncsok pityizálták a napot. Az időtlen napkocsmában a dáridós fiatal Élet boldog volt, hogy él.

Megálltunk, akaratlanul, eltikkadva, szinte sajtó boldogsággal. Egyszerre csak közös mozdulással egymásnak ugrottunk, öleltük és csókoltuk egymást. Aztán, hogy karunk lehullott, csodálkozva, majdnem olvasva néztük egymást. Mindketten megsápadtunk egy kicsit.

— Oda megyünk, — mutattam az erdő felé.

Büszkék voltunk az elénk ígérkező nagy világjárásra, de meg is voltunk hatva s ez a meghatottság első unokatestvére volt a félelemnek. Az első negyedőrai úton nem is igen bimbóztunk szavakba és nagyon fogtuk egymás kezét. De amikor szakítottunk egy-két pipacsot, a feszültség feloldódott s boldogan szökdeltünk egyik csodatól a másikig. A nagy hancurozásban Katica egyszerre megállott, kutatón nézett arcomba:

— Dezsőke, te engem örökké fogsz szeretni?

— Örökké, édes Katica.

— A világ végéig?

— Még annál is tovább.

— Akkor is fogsz szeretni, ha meghalok?

Honnan jött a sugárzó mezőn az élettől és szépségtől tündöklő gyermek ajakára a halál szó? Megérezte a kis bimbó-lélek a messze közeledő fekete szárnyak suhanását? Kis komoly arcával majdnem félve leste válaszomat.

Én hallgattam. Fülembé jöttek Margit hugom utolsó szörnyű kiáltásai, láttam megdermedni a kis ember-hulámot, hallottam sikoltani a fekete kocsira sikló koporsót, És láttam a temetői dombot, amely csak föld, csak fű, csak virág és nem mutatja vissza az elmerült arcot.

Katica hozzám jött. Kis kezét vállamra tette. Ijedség volt a hangjában:

— Dezsőke, miért nem beszélsz?

Én magamhoz szorítottam világtól eltépő keserves-dacos fájással. És a két csacsi gyermek, akiken még úgy volt az anyacsók, mint korai gyümölcsön a virágkehely, a nagy élet-hejehujában, a nyári nap tóduló özönében egy pillanatra a halál felörvénylésében egymást fogó, egymásba menekülő végtelen szeretet volt. — Vu! vu! vu! — kiáltotta valaki.

Nem kínai volt, hanem kutya. Egy nagy, igen sovány, elhanyagolt, szennyes-fehér kuvasz. Arcán, melyen majdnem szelíd nevetés volt a mosolygás, látszott hogy ismeri már az élet szomorúságait, az éhséget, a rúgásokat, a kitzáfítotttság kietlenségeit, de már szelíd humorral nézi a furcsa világ furcsaságait. Mély állati szemében hűség, elnéző mosolygás és bennebb, ahol már a szem lélek is, valami szomorúság is volt. Két első lábával gyengéd-vidáman birizgálta a földet, nagy lompos farkával jóindulatot lengetett.

— Vu! vu! vu! — ismételte barátságosan.

Mi egyszerre fakadó gyermeki nevetéssé lettünk az élet felénk nyúló jóságában. Csodálatosan: nem féltünk és teljes volt bizalmunk iránta. Katica kis pillangó keze rárepült a nagy bölcs kutya-fejre és szelíden megült rajta. A kutya most már lihegett a boldogságtól. Körülszaglászott minket, meg-megnyalta kezeinket. Aztán hatalmas nagyfogú szájával átfogta a Katica kezében lógó kosárka fülét. Katica elengedte a kosarat. A kutya ránk mosolygott, egy hívó mozdulatot lendített fejével, és a kosárral szájában megindult nagy apásan az úton az erdő felé. Mi hangos ujjongással követtük.

Mentünk, mendegéltünk. És nem voltunk külön Katica, Dezsőke, kutya, pipacs, elámult földek, nap, kék levegő: egyetlen lassú zengéssel forgó végtelen boldogság voltunk a Halál csodálkozó nézésében.

A hervadt pipacsokat eldobáltuk. Mindegyre szétugráltunk újakat szedni. A kutya ilyenkor megállt, letette a kosarat, leült. Ránk figyelő mély szemei mosolygón s talán kissé szomorúan mondták: — Milyen édes furcsaság az ember, amíg gyermek. De megnőnek, jaj, megnőnek! — Katica két óriási pipacsot dugott a kutya két füle mellé s a kutya belekacagott a napba.

Mentünk, mendegéltünk. Az út egy hágóján megálltunk, belecsodálkoztunk a megtett útba. Távol, mint elsülyyedő álom oldott körvonalakkal úszott a város a fényhomály lágy tengerében. Ott várnak Mama, a szokott valóságok, a kezes mindennapok. És mégis, innen hogy eltompult, elfakult valószínűségük, pedig csak egy óra óta tá-

volodtunk tőlük. Mögöttünk az erdő-mese, a különös borzongások, a hívó ismeretlen, a titokzotosság. Valahonnan egy kakas-szó hosszú hívása szállt fel. Meleg forrás bugygyant fel lelkünk legmélyebb völgyében s cirógató kezünk találkozott a kutya hátán.

Folytattuk útunkat és aztán csak előttünk volt az erdő. Friss lomb-hullámai messziről ránk leheltek s valami ős emlékeztetés, ősi hívás volt leheletében. Félelem, áhítat s ismeretlen, elbújt boldogságok hosszú hívása volt bennünk. Testünk meglúdbőrösödött. Az erdő előtt, már egészen hozzánk érve, derékig érő magas s dús fű volt, mely még az árnyékokban nagy harmat-gyöngyöktől ragyogott és mindenfelé tele volt virágokkal. Az erdő felől, kanyargásokkal, tiszta ezüstcsillogással kis patak folyt a fű-erdőben, mentén rengeteg csodálatos nagyszemű nefelejcs álmélkodott. A kutya letette a kosarat. — Vu! vu! — kiáltotta boldog üdvözléssel s bolond nekiszaladásokkal végig hempergett a gazdag fűben.

A kosárkát az erdő szélén egy nagy bükkfához vittük s egy alsó ágra felakasztottuk. Levettem a kabátkámat is és a szedett virággal azt is ott hagytuk. Aztán futottunk a patakhoz, mert nincs jobb játszótárs egy patak-nál. Mindig új kezdésre ingerli a gyermeket és enged képelete minden mozdulásának. Külön árkocskákba csaltuk bősége egy részét és egy szép kis tavacskát csináltunk. Körülraktuk színes kavicsal, szigetet is csináltunk a közepébe s a szigetbe egy bokor nefelejcsset ültettünk. A lakásváltozás inkább melankólikus hatással volt rá. Fejét, karjait úgy lankasztotta szét, mint egy magyarországi náci-vezér, aki hiába ment ihlet-gubáért idegenbe. A patakból tíz-tizenöt méter hosszú holt ágacska görbült ki, mely egy kis deltával tért vissza a patak testébe. Ebben csak esőzésekör vagy tavaszi hócsordulás idején folyt a víz. Megsajnáltuk szegényt és elhatároztuk, hogy a zsarnok főággal szemben visszaadjuk neki teljes patak-jelentőségét. A gondolat az enyim volt, de szárnyakat a kezdeményezésnek a Katica ujjongásai adtak. Nagy köveket hordtunk össze igen komolyságosan komoly munkával. Közben-közben jólesett hallani a kutya vad lihegését, ki ős vadász-

ösztöneire ébredve, mohó szimatolással rohant szét az erdőben s néha-néha diadalmas-vidámat vakkantott. De azért mindegyre kidugta valahonnan jóságos nagy fejét, hogy lássa: nincs-e valami baj a védeniceivel. A kövekkel, a holt árok elágazásánál, gátat építettünk a rohanó víz elé. A réseket kitépelt fűcsomók földes gyökereivel tömtük be. Nagyon alaposan dolgoztunk, de az eredmény dicsőséges volt. Sikerült az egész folyóvizet a holt ágba terelni s az most dagadtvizű folyam volt. A teremtés, az alkotás, a világot formáló emberi akarat öröme majd szétrepesztette kis keblünket s úgy maszatosan megöleltük egymást, ami nagy maszatossági túltermeléssel járt.

A jó munka édes fáradságával mentünk fatanyánkhoz. Elővettük az elemózsiát, leültünk. Kutya barátunk már ott ült velünk szemben s hízelgő lihegéssel lógatta nyelvét. Mindketten megfeleztük szalonnánkat, kenyérünket és kutya bácsinak adtuk. Felvihogó boldogsággal küldte magába a falatokat s egész különös kutya-himnuszt énekelt mindenikhez. Mi is ettünk, de nekünk is a kutya jólesése esett jól.

Lakoma után hátradőltem a fának és behúnytam a szememet. Katica új lobogással szökött fel, futott a fű dús frissességébe és hívta maga után a kutyát. Az viháncos boldog szökésekkel kergette a gyönyörű gyermek-pillangót. Ravasz kanyargásokkal kergetőztek a nagy fűben, a kutya velejátszott a kislány minden szeszélyével s végtelen gyengéden érintgette a játék találkozásában. Néha majdnem eltűntek a magasabb virágok közt. Katica a patakhöz csalta a kutyát s kis kezeivel vizet dobált a képébe. Ettől aztán végleg boldoggá mámorosodott az ember képmása s ő is toporzékolni kezdett lábaival a vízben, hogy befecskendezze kis pajtását. Katica édes, meleg kacagása becsörgedezett a napos levegőbe s az erdő komoly fáí mint ritka, drága ezüsttallérokat adták tovább egymás markába.

Félig húnyt szemmel, az álom és az ébrenlét boldog zavarában néztem ezt a csodálatos képet. Mögöttem az erdő ünnepélyessége s a roppant arányú szálfák áhítat-dómot építettek belém, ahol a csend nagy orgonája mondta a Te-deumot. Előttem a nap, az életbe rohanó virágok és fűvek, millió bogár: az élet ujjongó forró lakodalma ropta győ-

nyörű táncát. És áhítatos csend s az élet kibomló forró dala, fák, füvek, virágok és az ég boldog kékségei mint legtündöklőbb hullámban összecsapzottak a csodálatos szőkefürtű gyermekben és mintha éreztem volna alattam az öreg föld boldogan lihegő forgását. Ó, ott van ez a tündökletes erdőszél a lelkem legvédehetőbb szigetén és nem jön rá ősz soha, és nem megy le soha napja. Mint torkos kis pillangó, mint játékos szélbe kapott fényes reggeli ködöcske. ezüstös sugárzással és kacagón, ott szökdel a múlhatatlan gyermek az elámult virágok tátott szemei előtt. Édes kis arca felém-felém fordul, szemei kék nevetései rám patakanak, drága kis testének pajkos ingásai mint az élet különös jószágai simogatnak rám és én csorduló hála és végtelen szeretet vagyok. Fel-felkiált: — Dezsőke, nézz ide! Dezsőke, nézz ide! — és mintha selymesszőrű bárányok meleg érintésekkel suhannának lelkem lejtőin.

Egyszer aztán mégis haza kellett menni. A kis kosár a két kis késsel megint négy lábú testvérünk szájába került. Most a kabátkámat is a hátára kanyarítottam, mert kutya meleg kerekedett. Nagy begyesen megindultunk az elhagyott fészek felé. A kutya köztünk lépdelt és határozottan némi főudvarmesteri méltóság ömlött el rajta.

Mikor beértünk a Holdvilág uccába, az itt-ott lézengő gyermekeket nagyonyított szeművé tette tekintélyes bevonulásunk. Eleinte félénken és szégyenkezően, aztán bátrabban, mind több gyermek csatlakozott hozzánk. És aztán Katica és én és az összes gyermekek észrevétlenül mind-mind a tisztos főudvarmester méltóságos lépéseire lépkedtünk. A menet mind szélesebb és tömegesebb lett és tündöklött, mint a boldogult Salamon király magántulajdona. A gyermekeken csodálatos tarka rongyok voltak, soknak kis ezüstrudacsok lógtak ki az orrikaiból, soknak pedig, nadrágjuk hátsó nyílásából arany lobogócskák hirdették valami titkos világnézet diadalát. Az elünnepélyesedett arcokban, a méltóságos lépések ritmusában már titkos induló mozdult: a gyermeki ámulás, a gyermeki élet-játszás indulója.

— Mama, Mama lelkem, jöjjön gyorsan, Dezsőék fátylasmenettel jönnek! — hangzott a kapunkból Ilona izgatott kiáltása elénk.

Erre nemcsak Édesanyám, hanem az udvar minden lakója kiszaladt a kapuba. A kacagás és csodálkozás tüzes liliomai fakadtak a levegőbe. Odaértünk a kapuhoz. A gyermekhad félénk félkörben megállt. Katica édes zavartalansággal mutatta be barátunkat:

— Mama, kutyánk van.

— Majd adok én nektek kutyát! Ilyen későn jönni! Már rég kész az ebéd, — de a szigorúságot lemosta ajakáról újból kitörő nevetése.

Rögtön ebédhez ültünk. A kutya lábunkhoz ült és Anyám tegnapi maradékokból és mai hulladékokból egy tál fényes lakomát tett elé. Hálás ránknézésekkel olyan boldogmohón evett, mintha egy édes álomba zuhant volna.

Ebéd után még egy órácskát eljátszottunk vele. Akkor felállt s megindult a kapu felé. Átkaroltuk a nyakát, becéző szavakkal marasztaltuk. A kutya szomorú-szelíden kibontakozott öleléseinkből s folytatta útját a kapu felé. Az egész család követte.

A kapunál mégegyszer átöleltük jóságos nagy fejét. Anyám és a lányok meghatva simogatták. A kutya lassan megindult felfelé, a Holdvilág ucca felé.

Előre hajolva, szomorúan, feszülten néztünk utána. A kutya vontatottan ment, mintha nagy terhet vinne, vagy valami rémület felé menne. Mikor már fenn volt a Buksa-kocsmánál, egy pillanatra megállt, visszanezett. Nagyon jóságos, szomorú volt az arca.

Hallgattunk. Nem mertünk egymásra nézni. Lelkünk közös országútján, csüggedt léptekkel, beárnyékolt arccal, egy barna Sírás közeledett felénk.

Életem nagy kietlenségeiben, mikor egyedül maradtam minden jóságomban, minden hősi akaratomban és nem nyúlt testvéri kéz felém: sokszor megisméltődött egy kedves látomásom. Megnyílt előttem a kutya-mennyország, ahol a kutyaszőrnek nincs bolhája, a kutyahátnak nincs korbácsa. És a boldogan szagló idvezültek sugárzó koszorújából felém mosolygott egy drága régi kutya-arc: — Embercsókból fakadott lélek, lásd, én is örök élet vagyok, mert szerettem és egy percre lélek voltam a lelketekben.

Még volt egy kirándulásom a Bükk-erdőbe Katicával, de ezt már megírtam *Sugarak* című elbeszélésemben.

Augusztus huszadika, Szent István napja volt, ami Kolozsvárott nem jelentett terjedelmes cécót. Lugossy bácsi meghívta vacsorára Apámat s a zord törzsfőnök előrelátható késői kimaradása szabadabbá tette a Szabó-tüdők lélegzetét. Már vagy három nap óta hűvös, felhős, esővel fenyegető idő volt és ma is egész nap nehéz sötétkék borulatok nyomták a Felek-tetőt, a Hóját és a Fellegvár megbújt viskóit. A szél neveletlen kölykei szerteszét hancuroztak s jeges kezükkel megrázták a teljesre ért gyümölcsöktől nehéz fákat.

Hogy szerettem ezeket a kánikulába bekalandozó hűvös napokat s a felhők sötétkék baritonját! Ilyenkor rezdült a Dezső-zongora minden kis húrja s hihetetlen bőségben éreztem meg az élet titkos, halkabb suhanásait. A leveél ízét a levegőben, az indák szagát, a lehulló szirmok puha neszét a fűvön s az őszi színek lehelt muzsikáját. Egész délelőtt a fáskamránk tetején ültem és Vörösmarty *Két Szomszédvárát* olvastam. Halálosan szerelmes voltam Enikőbe s haragos bús Tihamér voltam nehéz harcokra mozduló izmokkal. A vérnek és a fiatal vágynak ez a csodálatos eposza elmélyült az augusztusi borulat tragikus színpadán és fáskamra és őszi kert, ravatalos felhők, Vörösmarty, az egész világ széles hullámú gyászinduló, az ököl és a csók időtlen emberi zokogása lett az elvégtelenült gyermekben.

Kora délután nagy kótya-játék zendült az udvaron a Zift-gyermekekkel s a környékbeli fiúkkal. De a négyórai ozsonna után igen hűvös lett a szél s Katicával, Rucival és Tilivel úgy lézengtünk szanaszét, mint halálra készülő őszi legyek. Réf néni éppen begyujtott a sütökemencébe és a negroid jellegű kenyerek már mint bús tészta-dombok várták az autodafét. Réf néni, drága ráncos vén arca jóságával rám szólt a küszöbről:

— Dezsőke úrfi, jöjjenek be és ti is, Ruci és Tili. Szóljon, Dezsőke úrfi, Ilona kisasszonynak, hogy olvasson nekünk valami szépet. Jó lángost fogok sütni, azért van ünnepnapja.

Boldogan rohantunk Ilonához és igazán nem kellett sokat kuncyorálni. Vett egy kötet Arany Jánost és jött velünk. Erzsi is utánunk kullogott. A Réf néni lánya, Anna ezalatt székeket tett körbe a sütőkemence nyílása elé. Akinek nem jutott szék, ült a küszöbön. Zift néni is besántikált a nagy lélek-lakomára.

Ilona először *Jóka Ördögét* olvasta. Nagyon jól olvasott, hangja, arca velejátszott a folyó mesével. A szép piros lángok édes dúdolással táncoltak a nagy kemencében. Az egyszerű lelkek édes kacagásokkal, naív megjegyzésekkel nyíltak a mese omlásába. Mire a tűz parázsba lohadt, a mesének is vége lett. A hallgatók még pirosan fakadó szavakkal fogták a mese édeesebb domborodásait. Réf néni kétoldalra seperte a parazsat s nagy lapátján bevetette a tésztákat a kemencébe. A széles nyíláshoz is parazsat kapart s egy nagy vaslemezzel elzárta az egészet. Most már ő is leült a küszöbre és ölében templomos áhítattal egymásba tette kezeit:

— Olvasson még valamit, Ilona kisasszony.

Mint a békák a közeledő lépésre, úgy ugráltak ki a kérések az első kérés után. Ilona a *Katalin* című elbeszélő költeményt kezdte olvasni. A romántikus tragédia szörnyű jelenetei, a mélyzengésű tragikus ritmusok kilúdbőröztek a hallgatásra feszült testeken. Néha-néha, mint megkorbácsolt víz, felcsapzottak a lelkek:

— Ó, a gyalázatos vén szörnyeteg!

— Jaj, szegény édes kis virágnak mennyit kell szenvednie.

— Én édes Istenem, segítsd meg az árvát!

— Hogy a franc egye meg a vén hülyéjét. Az ilyen embert kéne a parázsba vetni, nem a tésztát.

Künn az udvaron már leesett az éjszaka s fekete hava titokzatosan komorlott a szokott dolgokon. Innen-onnan különös hangok jöttek az éjszakából. Néha-néha egy kakas felverdeste szárnyait s hosszú emlékeztetéssel nyúlt hangja a homály titkaiba.

Az utolsó sorok úgy zúgtak tovább bennünk, mint zongora-húrok a lecsapó ököltre. Mindenkinek könnyes volt a szeme. Mély csend következett. Senki sem akarta elárulni hangja síró remegését.

Aztán Réf néni megnyitotta a kemencét. Bíbor lett az egész sütőkonyha, bíborok és mozdulatlanok voltunk mindnyájan. Réf néni egymásután szedte ki a jószagú kenyereket. Aztán nagy ünnepélyesen a lángost osztotta szét, mint az Úr megtöretett testét. Elragadtatott dicséreték hízelegték körül Réf néni meghajlott alakját.

— Hát ti, porontyok, hova tűntetek? — szólt egy hang a sötét udvarról.

— Jöjjön be, Tekintetes Asszony, egy darab lángos még a Tekintetes Asszonyra vár, — mondta Réf néni szelíd hívással.

A felhangzó üdvözlések melegségén érzett, hogy itt kinyilatkoztatásra váró lelkek veszik körül Anyámat. Széket kínáltak neki. Alig evett egy-két falatot a lángosból, Katica a hónom alul felrimázkodott:

— Mamuka szívem, meséljen valamit.

— Meséljen, Tekintetes Asszony, meséljen valamit, — kérték az egyszerű lelkek. Anyám kedves kacérsággal kérette magát. Réf néni a kemence szájához húzott minden parazsat, aztán visszaült a küszöbre. Az éjszaka még sötétebb volt a sütő bíbor körétől.

Anyám elkezdte mesélni Viktor Hugó nyomorultjait. A csodálatos hang szétszállt az éjszakába s mély varázslatába vette a lelkeket. Minden rezdülése könnvel, csókkal, ezer elvégzés szerint történő emberi lélek volt. Mondta a Fantine gyötrelmeit, a szenvedés nagy kietlenségét, a püspök sugárzó jóságát, a Valjean tragikus mozdulásait. Hangjából csodálatos domborúsággal keltek ki az élet ember arcai s Valjean, Fantine, Mrs. Bienvenu, Cosette, Javert, Marius és a többi. Nem előadó művészet volt ez a hang, hanem egy roppant emberi lélek természetes hullámverései az emberi szenvedés és emberi szeretet minden arcában. Hogy zokogott minden kítaszított ember, az egész elesett emberiség kietlen sorsa a Fantine kétségbeesett keresésében. Milyen könvörtelenül száraz, a szív- és szenvedésnélküli végzet irtózatosan közönyös mozdulása volt a hang a Javert rendőr sáfarkodásaiban. És mikor a kis Cosette, az irgalmatlan éjszakában, megy a vederrel a kezében az erdő irtózatos mitológiája felé, hogy benne volt ebben a hangban az örök gyermek vacogó szorongása, a dolgok titokzatos döbbentése,

a megtaposott emberi szív végtelen könyörgése elintéző jóságért. A kemence nagy parázshalma hol erősebb bíboros, hol halványabb aranylóbb fényt vetett Anyám folyton változó arcára s a mese folyó árával új és új életet domborított lelkünkbe. Mintha ott, a végtelen éjszaka kapujában, Anyám lett volna az örök emberi szenvedés, hogy megmondja a természettől, végtettől, embertől öklözött emberi szív minden hangját.

Nem történt hang a homállyal, fénnel borított, egyetlen mohó odahajlás egységébe dermedt hallgatóság ajakán. A küszöb alatt éneklő tücsök mintha szívünk feszült húrjainak csendes kizengése lett volna. A nagy bársonyos augusztusi éjszaka úgy borult felénk, mint egy elsuttogott áldás.

Éjfél elmúlt, mikor Jean Valjean lelke kiszállt a meggyötört hüvelyből s széles szárnyverésekkel indult, keresni az Örök Igazságot. Anyám hangja eltört, mint az orgona legmélyebb sírása. Mindenki hangosan sírt, a Katica feje az ölemben rázkódott az élet nagy nyomorúságától, az egymásfelé hajló szívek nagy édességétől. Réf néni hangos csuklásokkal fohászkozott fel:

— Holnap adok egy kenyeret Ferencz néninek. Szegény öreg feje már alig győzi a munkát.

— Az Isten áldja meg a Tekintetes Asszonyt, — mondta Ziftné s eltikkadt, forró hangja belémhozta legmélyebb lelkét.

A parázs már gyengén világított. Nem mert mozdulni senki, hogy a mese határtalan emberségéből vissza ne zuhanjon a mindennapok szűk börtönébe. Az ucca felől erős, dacos lépések hangos beszéde verte meg az éjszakát. Anyám felállt:

— Az Istenért, siessünk haza. Apátok hazajött.

22.

Már rég második pacalista vagyok, tekintélyes helyzet, mely az uccaseprő és Napoleon között jelentékenyen Napoleonhoz van közelebb. Ez a közelség azért nem kap el, igazságosan kormányzom királyságomat és elnéző vagyok alattvalóim apró hibái iránt. De most mégis baj van,

A baj Szigethy Gyula körül homálylik. Ismétlő diák, ő a legerősebb fiú az osztályban és a legjobb verekedő. Őt tettem meg hadügyminiszternek és a hadsereg fővezérének. A hadsereg az egész osztály. De ez a nyugtalan és féktelen lélek még e nagy rang tág kereteiben sem tud megférti. Idősebb Györke, aki pénz- és személyemkörüli miniszter egy személyben, már rég rágja a fületem, hogy tenni kell valamit ezzel a Görgey Arturral. — Áruló, áruló, becstelen áruló! — figyelmeztetett ismételten. — Tegnap is összebújt Mamitza Sámuellel, Szabó Karcsival és Kovács Palival és egy félóráig sugdolódtak. Papp Károly ott volt közel és hallotta, hogy téged akarnak letenni a királyságról. Szigethy akar király lenni! Nahát szép király volna. Azt se tudja, hogy mi Kisküküllő vármegye székhelye. Hívjunk össze országgyűlést és végeztessük ki. Elloptom az apám nadrágszóját, az jó lesz rabláncnak.

Pár nap óta nekem is az a vak érzésem volt, hogy a birodalom kerekei csikorognak. Némelyik katonám nem engedelmeskedett a régi készséggel, többen zavartan kerültek nézésemet. Valami kedvetlenség, széternyedés kezdett úrrá lenni a „tömegben”. Meg is bíztam főtestőrparancsnokomat, Kolonics Aladárt, hogy puhatolja ki a dolgot. Ő nagyon erős fiú volt és halálosan ragaszkodott hozzám. De a bátor, férfias, nyílt fiú nem volt alkalmas a detektív-szerepre.

Szigethy Gyula voltaképen az „ösztön ellen rugódzott”, önmaga ellen dühödött, mikor ellenem fel-fellázadt. Mert valójában nagy hívóm volt s nem tudott élni az irányításom, az uralmam nélkül. De végtelenül bosszantotta, hogy ő az erősebb, a híres verekedő egy gyengébb parancsára szolgál. De ha elrugózkodott tőlem, nemcsak a fiúk nem vették semmibe és magára maradt, de vakon érezte, hogy minden, ami benne valamit ér, csak akkor nyilvánul, mikor az én szavam alá húzódik. Így valósággal önmagával birkózott és ez néha majdnem beteggé tette. Volt egy igen egyszerű játékunk, mely saját szerzeményünk volt, de keletkezésére nem emlékszem. Ez abból állott, hogy én felmentem a Nagykúria keleti fala mellett húzódó emelkedésre, a fiúk pedig lennmaradtak. Akkor én elkiáltottam egy nevet és a fiúk Szigethy vezetésével annak a fiúnak mentek,

és kutyakalangyába addig fenekelték, amíg én felülről eleget nem kiáltottam. Aztán új név következett. Ez a játék egyik legnagyobb mulatsága volt a fiúknak, pedig mindig egyre mindenik sorra került.

Egyszer Szigethy felbújtotta a gyermekeket, hogy az mégsem járja, hogy én mindig csak vezénylek, de soha nem kapok. Aztán egy tízpercen, mikor a Bróz Béla nevet kiáltottam, a banda engedelmeskedés helyett kezdett vigyorgva felfelé mászni, hogy most már engem verjenek el. Rögtön átláttam a történelmi helyzetet. Eléjük mentem, széttártam a karomat és nem minden tragikai fenség nélkül kiáltottam: — Verjete el, fiúk, ha úgy utáltok! — A jelenet igen sikerült konkurrens volt a Napoleon híres grenoblei fogásának. A fiúk megálltak s zavarukban azt sem tudták, merre csavarják a fejüket. De Szigethy zordul folytatta útját. Én odagörbítettem hátamat felemelt ökle alá: — Üss, Gyula, ahogy tetszik, ha ez boldoggá tesz. — A vad fiú egy pillanatig úgy tartotta öklét a levegőben, mintha az valami neki is idegen és ijesztő dolog lett volna. Aztán megfordult és beszaladt a Kiskúriára. Soha nem voltak a fiúk olyan buzgó híveim, mint azon a napon. És négyszemközt felváltva próbáltak árulkodni egymásra, hogy ki mennyire volt hibás a lázadásban. De én nagy megbocsátó mozdulással elhárítottam a dolgot.

Most azonban mélyebb gyökeret eresztett a lázadás s a történelmi válság komor felhői napról-napra gyűltek. Otthon le-lementem a patak magányába s mély tünődésekben kerestem a megoldást. Végre, mint mindig egész életemben, elhatároztam, hogy én idézem elő a válságot, hogy aztán én irányíthassam.

Másnap a második tízpercre nagy országgyűlést hirdettem. Ez mindig azzal kezdődött, hogy Szigethy feszes sorba állította a fiúkat és jelentette, hogy minden rendben van. Ezen a gyűlésen Kolonics testőrparancsnokom és id. Györke miniszterem közt állva, mutatott göggel vártam a jelentést. Szigethy elém lépett, kihúzta magát, szalutált:

— Felség, jelentem alásan, minden rendben van, senki sem hiányzik.

Én lesujtó voltam, mint egy görög tragédiában ágáló Végzet:

— Nincs minden rendben. Te nem vagy rendben, mert áruló kutya vagy. Elcsaplak a fővezérségből, mehatsz jéget aszalni. Különben is csak egy felfuvalkodott vadszamárnak vagy. Kolonics, ezután te leszel a fővezér.

Szegény Ócskay Lászlót úgy főbe bunkózta a meglepetés, hogy megtántorodott. A haragtól, a szégyentől s talán mélyebb érzésektől is, kiserkedt a könnye. Szótlanul félrekullogott.

Az egész dolgot a kocka bánta meg. Az egész történelem folyamán folyton csak elvetették szegényt. Most aztán csúnyául el volt vetve.

Másnap már reggel nyolc előtt igen sötéten tömörült a történelem. Amikor beléptem az osztályba, a fiúk egyszerre elhallgattak. Ha valamelyiket megszólítottam, öszszerezett, mintha a lelkiismeretére léptem volna. Megható volt, hogy némelyik mennyire szeretett volna mindkét felé jó fiú lenni, de csak ijedtséget tudott mutatni mindkettőnek. A kilencórai tízperc alatt Szigethy a Nagykúrián külön feszengett az osztály nagyrészével. Nagyon hangosan parancsolgatott nekik. Dicsekedett, hogy új hadsereggé fogja alakítani őket és mindenkit legalább is kapitánnyá fog kinevezni. De a szeme könnyökével azért nyugtalanul felém matatott. Ez már nyílt lázadás volt. Mellettem csak id. Györke, Kolonics Aladár és Schilling Raoul voltak. De Raoul mint harci tényező nem jöhetett számba.

Mikor becsengetéskor befelé rohantunk, a dadogó Ilyés Jóska, aki engem nagyon szeretett, nagy kínosan fülembe rázkódta: — Vigyázz, Dezsőke, a jövő tízpercen el akarnak verni.

És tényleg: a következő csengetéskor alig lépett ki Csiky úr a teremből, az osztály nagyrésze, mintegy titkos parancsszóra, előre futott Szigethyvel a Nagykúriára. Én, mint később is mindig életem földrengéses változásaiban, ura lettem egész nyugodtságomnak s beláttam az egész cselekvési horizontot. Az akaratom feletti akaratomban, mely életem irányította, benne volt a parancs, hogy „inkább meghalok”, de nem leszek méltatlan magamhoz.

Raoulnak megparancsoltam, hogy maradjon az osztályban. Magam id. Györkével és Kolonicscsal vonultam ki a Nagykúriára.

A fiúk az első fűtáblában egy fa körül voltak egy csoportban és sűnyi várakozással néztek felém. Szigethy nagyon Rinaldo Rinaldinisen kakaskodott közöttük. Én két vezéremmel felmentem a keleti fal melletti emelkedésre. Elhagyatottságomban, hullott koronám és eltökélésem pártosza kibontották legszélesebb szárnyaimat:

— Fiúk, nagyon köszönöm nektek, hogy ti ketten mellém állottatok. De nem akarom, hogy miattam titeket is elverjenek. Menjetek, álljatok ti is Szigethy mellé, úgy látszik, ezentúl ő lesz az úr. Én mindig szeretni foglak titeket. Én elvonulok a világtól és remetének megyek a Bükk-erdőbe.

— Inkább meghalok, de nem hagylok el téged, Dezsőke! — kiáltotta Kolonics.

Id. Györke nyugodtabb méltósággal mondta:

— Idősebb Györke István sohasem lesz egy áruló szolgája.

Tudtam, hogy így felelnek, de azért nagyon meghattott a dolog. A lázadó sereg kajánul pislogott felénk. Lát-szott, hogy csak a Szigethy vezényletére várnak. A tragédia úgy lógott a levegőben, mint egy akasztott ember. És akkor eszembe jutott Imre király!

A drága jó Imre király! Aki egyedül, kezében egy szál vesszővel ment lázadó testvére táborába és lelkével meg tudott verni egy sereget.

Körülnéztem és felkaptam a földről a legközelebbi nyírág pálcikát. — El ne mozduljatok innen! — parancsoltam két hívemnek. És lassan, méltóságosan, a vesszőcskét kinyújtott jobb kezemben tartva, megindultam Iskárióti Judás tábora felé.

Lassan-lassan lépdeltem feléjük. Két nagy kék szemem fogásába vettem az egész hadsereget, de úgy, hogy Szigethyt érje a nézés legnagyobb ereje. A fiúkon éktelen elálmélkodás vett erőt. Eltágult szemmel úgy néztek rám, mint valami hihetetlen csodára. Szigethy eltorzult arccal összehúzott szemekkel olyan döbbenettel nézett rám, mintha égő város közelednék feléjük.

Mikor egy lépésnyire értem hozzájuk, kinyújtott kezemben rendületlenül tartva a pálcát, beszélni kezdtem hozzájuk:

— Azért jöttem, fiúk, hogy lemondjak a királyságról. Gyula, neked adom a koronát, legyél boldog vele. Légy jó és igazságos a fiúkhoz. Megérdemlik, mert nagyon jó fiúk és én mindig szeretni fogom őket. Én elvonulok e hívságos világnak a völgyéből és az erdőben egy forrásnál fogok értetek imádkozni. De ha Gyula úgy akarja, verjetek el előbb, én nem bánom. Talán ha kicsorduló vérem látni fogja, ő sem fog többé utálni engem. Laji, téged mindig szeretlek, te üss meg először.

Megérintettem pálcikámmal a Némethy Laji mellét, mire ő sírva fakadt. Ilyés Jóska rettentő erőfeszítéssel dadogta:

— De... de... de... zsó... zsó-ke... ke... ke... :
le... le... legyen a ki... király!

— Éljen Dezsőke! — robbant fel Babics Aladár.

— Éljen Dezsőke! Éljen Dezsőke! Éljen a király! — pattogták a szívek az őszi levegőbe. Az egész sereg körém rohant, ölelgettek, mámoros szavakat dobáltak rám. Már Kolonics és id. Györke is odaértek. Györke Pista széles száján lobogva trombitálta:

— Verjük el Júdást! Verjük el Szigethyt.

— Verjük el! Verjük el! — kiabálta mindenki s az egész „nemzet mint egy ember” viharosan mozdult Szigethy felé. Bustya Ernő már le is kapcsolt neki egy hatalmas dumét (hátbavágás). Én Szigethy elébe vettem magamat:

— Jaj annak, aki bántja Szigethyt! Inkább üssetek engem. Gyula, úgye, ezután szeretni fogjuk egymást?

Elébe tartottam a kezem. A szegény vad, de nagy jó-ságokra esendő gyermek kicsorduló könnyekkel, sápadtan dadogta:

— Dezsőke... én nem akartam...

Rettenetes éljenzéssel visítottak körül bennünket. A következő tízpercen nagy országgyűlést tartottam. Szigethyt feldicsértem az égig és úgy intéztem, hogy ő kérje, hogy helyére nevezem ki Kolonicsot fővezérnek. Mindenkit kitüntettem. Bustya Ernőt kineveztem főlovászmesternek, ami nem sok mesterkedést jelentett számára. Királyságom végleg meg volt szilárdítva és a fiúk aznap fényesebb szemekkel mentek haza.

23.

És most egy olyan dolgot kell elmondanom, mely egyike életemben annak a négy-öt esetnek, melyeket szeretnék kiégetni életemből. Nem mintha nem követtem volna el felhőkarcolóan nagyobb hibákat ezeknél az eseteknél, talán bűnt is. De ezek emberségem természetes következményei voltak, a túlnagy élet szükségszerű feszengései s ha lelkiismeretemet egynémelyike bántotta is, arányaimat nem láttam megszegyenítve bennük. Ebben az esetben azonban, mint a későbbi évek folyamán vagy három-négyben: olyan magam piszkolta kicsiny, olyan milliméteresen alacsony voltam, hogy bármikor jön vissza emlékembe a dolog, úgy mar rám a szégyen, mint egy friss kígyóharapás.

Osztálytársam: Babics Aladár a legkülönösebb gyermek volt. Nem tudom, szülei vagy gyámszülei voltak, de igen jó módúak lehettek, mert Aladár mindig teli volt pénzzel. Nyúrka, nagy mélytüzű sötétszemű, kissé félénk és fél-szeg gyerek volt, délszláv típus, olyanféle, hogy idővel akár Babics Mihály kerekedett volna belőle. De abban mélyen különbözött ismertebb nevű rokonától, hogy tényleg költő volt, költő a szó mindkét értelmében. Nem mintha verseket írt volna, benne ennél sokkal több kímélet volt. De nem láttam még élőlényt, aki annyira minden pillanatban új érzéshullámokkal fakadó „szív” lett volna, mint ez a saját-ságos fiú. Szeretett mindenkit és mindent, minden új megpillantásnál új felmozdulással. Néha szenvedélyesen csókolt meg egy különös formájú követ, egy kedves tárgyat, vagy átölelt egy fát, egy kapubálványt, egy lámpaoszlopot. A fiúkat nagyon szerette és rengeteget költött rájuk. Bármit áldozott, hogy egy pillanat érzését zavartalanul teljességgel megélje. Ezért volt kétszeresen költő: az életlira határtalanságában és az eszeveszett költekezésben. Adakozási szenvedélye szilajabb és fáradhatatlanabb volt, mint a fősvény kapzsisága. Ha nem volt pénze, elajándékozta tolltartóját, táskáját, ceruzáját, felöltője fényes gombjait s a nyak-kendőjét. De már a másik pillanatban azt sem tudta, mit kinek adott. Semmi fegyelem, semmi fék nem szabályozta életmozdulásait. Megtörtént, hogy felöltőjét egy sarokkövön felejtette az uccán és hogy iskolai füzet helyett egy

nagy lehúzó képet adott be Csiky tanító úrnak. A könny és a kacagás egy töről fakadtak nála s nagy sötét delejes szemeiben állandóan vagy a megbántott érzés könnye, vagy az élet boldog kitörő nevetése fényesedett.

Engem énjének teljes odaadásával szeretett. Volt ebben a szeretetben sok a kutya szenvedélyes hűségéből s a bálványimádó vak rajongásából. Ha meglátott, majdnem önkívületben kapkodott szét zsebeiben, táskájában, hogy mit ajánljon fel nekem. Elképzelhetetlen mennyiségű édeségeket garmadázott elém, melyeket én, mivel az efélet már gyermekkoromban sem igen szerettem, kénytelen voltam a fiúknak továbbítani. Viszont én, mivel a kölykök úgy haszták ki jóságát, hogy azért őt nem vették semmibe és lépten nyomon kigúnyolták, állandó védelmem alá vettem. Igyekeztem rendet hozni életébe, fékezni adakozási szenvedélyét s ajándékait mindegyre visszautasítani. Ilyenkor nagy szemei kikönnyesedve, végtelen könnyöggel néztek rám. Ha pedig valamiért megdorgáltam, olyan kétségbeesési rohamot kapott, hogy valósággal nyugtalanná tette az embert.

Ilona nénémnek volt egy elég nagy, inkább férfias pénztárcája, melynek burka már szétrongyolódott. Ő ezt az elaggott porhüvelyt lefejtette a tárca acélvázáról s mint ügyes ezermester, új burkot akart rá csinálni. De talán, mert nem volt női tárca, ráúnt a dologra s a csupasz acélvázat fejedelmi mozdulattal nekem ajándékozta. És ezért vár rám egymillió mázsa magyarszén-tűz a Lucifer résója alatt. És ezért hordok egy lemoshatatlan foltot életemen.

Babics meglátta nálam ezt az acélvázat és azonnal felkiáltott: — Add ide, Dezsőke, gyönyörű bőrtárcát fogok belőle csináltatni, egész életedre elég lesz! — Odaadtam neki és ő megígérte, hogy két nap múlva hozza az új ragyogást. Aztán mindketten megfélekedtünk a dologról.

Hónapok teltek el s egyszercsak jött a tragédia. A tragédia inkább egy kisírt szemű, ha jól emlékszem, még fiatal néni volt. Csiky tanító úrral jött. Együtt léptek az osztályba és ettől lett halálosan sápadt szegény adakozó Babics Aladár.

Mert a néni, aki anyja, gyámánya vagy nénje volt, egész bűndsungelt borzolt elénk a panaszában. Ez a Ba-

bics ugyanis — a költő Babics és nem a Nyugat ismert rímszerelője — már akkor minden embert Baumgartennek nézett s nagy adakozásokra pumpolta meg őket az emberi nemzet, pontosabban: diáktársai javára. Hihetetlen mennyiségű helyen és embernél csinált adósságot a hozzátartozói nevében s mert tudták, hogy a család jómódú, mindenki hitelezett a hétéves gyermeknek. Ismerősök, rokonok, a háziorvos, cselédek, boltosok, pék, suszter, szabó, a kolégyom két szolgája és még rengeteg mások szerepeltek az Aladár pénzforgalmában. Sőt kisült, hogy sok felsőbbosztályú tanulót is bevont valutáris toporzékolásába. Csiky tanító úr megmagyarázta, hogy a család nem akarja, hogy bárki is megkárosodjék a gyermek bűnös könnyelműsége miatt. És ezért, ha van valakinek valami jogos követelése, jelentkezzék.

Az osztályban leginkább szegény fiúk voltak és így csak hat-hét fiú állt fel. Sorban elmondták, hogy mikor, milyen körülmények közt adtak kölcsön Aladárnak. Összesen egy pár piculáról volt szó.

És ekkor történt a *jóvátehetetlen*.

Csiky tanít úr, mint minden előforduló kérdésnél, rám nézett és felszólított: — Te Dezső, nem tudsz valamit ezekről a dolgokról?

És feleltem: — Nekem is tartozik.

Csiky úr kérdezte: — Neked? Hiszen te okos fiú vagy. Mivel tartozik.

Megint feleltem: — Egy szép pénztárcával, melynek nem volt burka. Elvitte, hogy megcsináltatja és nem hozta vissza.

A tanító úr: — Mennyit érhetett az a tárca?

Én: — Tizenegy krajcárt.

Csiky úr: — Jól van, fiam. Máskor ne légy ilyen csacsi.

Honnan jöttek a számból kihullott szavak? Honnan szakadt ez a szemét-zuhatag belém? Miért mondtam éppen tizenegy krajcárt? Nem tudom. És amikor meghallottam, az ítélet irtózatossá trombitái zúgtak fülemben.

Babics sajátos mosolygással, majdnem szórakozott másfelé hallgatással tűrte az egész jelenetet. De amikor én álltam fel s jöttek ki számból a megmoshatatlan piszkos

szavak, szemei irtózatossá megrázkodással szívdóztak rám s az elszörnyedés vad zokogásával és mégis könnyöngön tört ki belőle: — Dezsőke! Dezsőke!

A nő átadta a tartozások összegét Csiky úrnak és szepve elment. Magával vitte Aladárt is. Az óra végén Csiky úr ideadta nekem az egész összeget: — Oszd szét, fiacskám, s tartsd meg a magadét is. De neked nem szabad máskor ilyen könnyen hívőnek lenned.

A szétosztás megtörtént. A délelőtti múlt a maga módján. Tízperceken nagyokat játszottunk. A dolgot már el is felejtettem s csak akkor villant az emlékezetembe, ha a tizenegy krajcár megcsörrent a zsebemben.

De az utolsó órán valami különös sajgó ürességet éreztem magamban. Jobb híján hasfájásnak minősítettem. A szájam íze is mind rosszabb lett.

Kicsengetéskor elsomfordáltam társaimtól, akik rendszeren haza szoktak kísérenni és egyedül indultam hazafelé. Előre lógattam a fejemet és csak egy nagy forgó szürke émelegés volt a világ. Mikor a Tanácsház kapuján — rendszer utamon — kiléptem a Főtérrre, megálltam.

Megálltam. Megállt a szívem, a lélegzetem. Megállt a világ.

Magam előtt, a levegőben, láttam Édesanyám arcát, amint mélységes szemeivel nézi a zsebemben bújó tizenegy krajcárt.

— Dezső, honnan van ez a pénz? — kérdezte a lelkem fülében az Édesanyám hangja.

És akkor hallottam a magam hangját, a magam szavait. A hálátlanságnak, a jóság elárulásának, a bajba került embertestvér megbántásának borzalmas piszkos szavait. És láttam a meggyötört, rémulően könnyöngő gyermekarcot és hallottam az elhagyott lélek elszörnyedésének zokogó, hosszú hívását: Dezsőke! Dezsőke!

És akkor biblikus neveltetésem felém árkolta a bűnbánat sodró, vad zuhatagát. Hallottam, hogy egy kakas felveri szárnyait s hosszú hívással emlékeztet az elvesztett jóságra. Láttam a síró Pétert s a szomorúan néző Krisztust. És hallottam Édesanyám hangját:

— Ó, milyen hitvány gyermekem van nekem!

— Vége, mindennek vége. Elsüllyedt az eddigi szép paradicsom. Nem vagyok király, nem vagyok a hősi bizakodású tiszta Dezsőke. Hogyan engedjem meg Anyámnak, hogy megcsókolja ezt a piszkos férget? Még talán mérgezést kap tőle és meghal. És én leszek a gyilkosa!

Valósággal testemben is rázott a bűnbánat, az undorodás, a végtelen szomorúság, hogy ilyen arccal látom magamat. Alig tudtam a lábaimat egymásután tenni. Mikor a Felsőszén-ucca aljára értem, oda, ahová jóval később, érettségim után, az egyetemi könyvtárt építették s ahol akkor egy elég mély árok vonult el, zsebembe nyultam és körülnéztem, lát-e valaki. Lázás gyorsasággal az árokba szórtam a tizenegy krajcárt.

— Az Istenért, mi bajod van, Dezsőke?! — kiáltott Anyám, mikor beléptem.

— Fáj a hasam, Mama lelkem, nagyon fáj.

Ki kellett tátnom a számat s megmutatnom a nyelvemet. A homlokomat s az üteremet is végigkémlelte Anyám. — Egy kicsit lázas vagy, fiacskám. Délután nem mész iskolába, pihensz egy kicsit, hogy helyre jőjj, — mondta szelíd biztatással.

Egy falatot sem tudtam enni. Otthagytam az ebédet, végignyultam öreg diványunkon. Behúnytam szemeim, úgy tettem, mintha aludnék. Egyetlen szavak nélküli forró, bűnbánó könyörgő felnyúlás voltam a megtisztító Isten felé.

Ezt az esetet sohasem tudtam elmondani senkinek és e lapokon először hívtam vissza szavakba a dolgot. És nem szeretném, ha sok ilyen lap volna az életrajzomban. Gyermeklelkemet mélyen megrázta az a felfedezés, hogy önmagamban, akit teljesen látottnak és ismertnek hittem, ilyen érthetetlen örvények tátonganak fel. Később is, érett fővel, sokszor kerestem a lelki okát ennek a mocsárba zuhanásnak és azt hiszem, hogy megtaláltam. Egész bizonyos, hogy a kapzsiság vagy feltűnési vágy nem voltak e bukás meglökői. Gyermekségem e most is sajgó megcsúfolásának az a magyar jellemvonás az indítója, melynek kétségtelenül sok hasznos egyéni és közéleti eredménve is volt, de amely sokszor a magyart a világ legöngyilkosabb és sokszor — ki kell mondani, hogy legyen gyógyulás —

a legaljasabb emberbarmává torzítja, egy teljes képtelen és érthetetlen természetrajzi képletté. Ez a jellemvonás az a — fájdalom — ösztönös törekvés, hogy a rávigyázó szemek előtt okvetlenül jófiú legyen s a megbízhatóság, elfogulatlanság, érdektelenség minősítését nyerje el. A Csiky úr szemében, akit szerettem és tiszteltem, akartam ilyen páratlan jó gyermek lenni. Ez a lelkivonás adja a jó magyar csendőröknek, ez tette a magyar népet a földkerekség legtürelmesebb birkájává, ez szolgáltatta ki minden idegen hódító uralmának és ez teszi annyiszor ösztönös jó zsoldossá saját fajtája ellen. És ez kelti benne gyakran azt a sajtáságos gyűlöletet, vagy félrekullogó gyávaságot vagy közömbösséget azokkal szemben, akik életösztöneit fel akarják ébreszteni önmaga és gyermekei védelmére. Ez a vonás veri fel néha azt az elkeseredett gyanút, hogy a magyar nők valami ősi tömegbűne nem lopta-é a házi kutyák lelkét e különben ősi ritmusu, nagy lendületekre képes faj ezreibe.

24.

*Szerelem, szerelem, te le nem győzhető!
Te, ki megrohanod martalékaidat,
Ki a lány harmatos arcán leselgysz,
Tengerek árjain tovaszállsz
S nem kerülöd ki a pásztori kunyhót.
Te hatalmad elől
Meg nem menekülnek a nagy
Isteni lények s rabod az
Araszos életű emberiség
S örvöngenek, kikre igát te vetél.*

Ezt a kórus mondja a görög tragédiában. És a kolozsvári ref. második pacalista Szabó Dezsőke nem volt kivétel ez általános megállapítás alól. A szerelem rá is vetegette az igát, sőt igákat. Nagyon sok igát.

És mivel a szerelem és az alanyi költészet igen egymásba szökkenő okozati viszonyban vannak egymással, első szerelmeim nem éppen diadalmas történetét felhasználom arra, hogy egész négyévi pacalista költészetem ismertetésével megajándékozzam az utókort. Ne mondja, hogy nem

kapott semmit tőlem. Bár zsenge lírám néhány darabjának merész közlésével igen-igen megkockáztatom, hogy beválásztanak a Petőfi-társaságba.

Halálosan szerelmes voltam Annuskába. Ilonkába, Gizibe, Ilkába, Lujzikába. Egyszerre, mindenikbe, nagyon.

Annuska az igazgatónak, dr. Török Istvánnak volt nagyon bájos, nagyon jólnevelt kislánya. Ilonka a Geréb Márton tanár úr lánya volt. Sokszor átjött a Nagykúriára és játszott velünk. Ő benne már a Démon nem egy szív-típró tulajdonsága meg-megcsillangatott. Gizi a Parádi tanár úr lánya volt, már idősebbke, lehetett vagy tizenhárom-tizennégy éves. De a haja szőke volt. Vele sohasem beszéltem, nem is tudta, hogy a világon vagyok és szerelmemről csak most itt értesítem. Ezek a lányok mind a kolégyommal szemben elhúzódo tanári lakásokban laktak. Ilka tiszteletes Herepey Gergely ref. lelkész urat örvendte apjának s a farkasuccai parókián lakott, a templom mellett, egy bakugrásra a kolégyomtól. Őt csak a világháború alatt tudtam értesíteni erről a szerelemről, mikor áthelyeztek az ungvári főreáliskolához s az ottani igazgató felesége és egy gyermek anyja volt. Németh Lujzika nem tudom, kinek volt a gyermeke és hol lakott. Naponta kétszer-háromszor is találkoztam vele, mert a református lány-elembibe járt. Ez az iskola pedig — nagy gyönyörűségünkre — a tanári lakások mellett, a Farkas ucca és a Minorita (vagy Tivoli?) ucca sarkán volt.

Zavarta ezeket a szerelmeket némileg az, hogy Anyám és leánytestvéreim számára inkább a humor forrásai voltak s szívjátékaim elhihető komolyságára nem volt jó hatással az ő csúfolódásuk. Meg a nyelésekkel is baj volt. Mikor találkoztam az uccán valamelyikkel e lányok közül, a torkom elszorult és nem tudtam lenyelni a nyálamat. Ráadásul minden vérem az arcomba futott, pedig volt elég belőle. Néha a le nem nyelt nyeléstől még köszönni sem tudtam.

Aztán, a tragédiák sem hagytak békén. Egyszer, például, egy meleg májusi reggel, Anyám elküldött egy főtéri boltba kalácsba való vajért, amelyet Kolozsvárt szűrt vajnak neveztek. Szép új világos szürke ruhámban libbentem le a Fő-térre s meglehetősen stílusegységben voltam Május-

sal. Megvettem a vaját és mikor kiléptem a boltból, éppen Herepey Ilka lengett el előttem szép fehér ruhában. Nem tudtam ellenállni a gravitációnak. Tátott szájjal, beivó szemekkel követtem — vagy tíz jó lépésről — egészen a parókiáig. De félve, hogy ha hátrafordul, meglátia a vaját kezemben, a kis csomagot kabátom alá dugtam. Csak mikor betünt lakásukba, zökkenetem vissza megbízatásomhoz. Futva mentem hazafelé. Hát: amint loholok lefelé a Felsőszénuccán, látom, hogy óriási vaj-folt van a dicsőséges új kabátomon. Rémületemben Ilona nénémnek súgtam meg a dolgot, elmondva az okát is és segítségét kértem. De Efiáltész—Ócskav—Görgey Ilona boldog vihogással ment beárulni szenvedő öccsét. Anyám, aki alig tudta visszafojtani a kacagását, büntetésből asztal alá ültetett. Ez volt a legirtózatosabb büntetés számomra és felorkánló haragomban szerettem volna szétrohanni a rengeteg erdőben, összeterelni a medvéket és farkasokat s rákergetni őket a világra, hogy széttépjenek minden áruló Ilonát. Mikor börtönömből kikerültem s haragom forgószelei lejuhászodtak, a következő alagva csörgedezett kifelé beárnyékolt világnézetemből. Megjegvzem, hogy gyermekkori remekeimet az eredeti helyesírással közlöm. Ami íráshiba van bennük, az akkor nem mind volt hiba, mert sok tekintetben mások voltak a helyesírási törvények.

ILKÁHOZ.

*Nem lehetsz már enyim szívem kis Ilkája
Nincs is életemnek egy csep boldogsága.
Hoagyha rád emlékszem mélyen azt kesergem
Mikor leszel enyim édesem kedvesem.
Mikor leszel? soha: ezt a választ hallom
Eztet a szenvedést már igen sokallom.
És búsan zokogva mélyen azt kesergem
Mikor leszel enyim édesem kedvesem
vége.*

Egy másik drámai zuhanásom Török Annuska miatt volt, aki mégis legmélyebb igézete volt pacalista éveimnek, sőt jódarabig később is. Nagyon sok verset írtam hozzá

és legalább egyet szerettem volna megmutatni neki. De ha magamba gereblyéltem volna minden eddigi hős merészségét, akkor sem tudtam volna rábátorodni erre. A Kislány egyik bátyja, Zoltán, nagyon jó pajtás, osztálytársam volt. Sok habozás után a következő verset adtam át neki, hogy mutassa meg kis hugának:

ANNUSKÁHOZ.

*Kedves kis Annuska hogyha téged látlak
Még jobban szeretlek még jobban imádlak
S hogy ha iskolából délbe haza megyek
Mind csak téged nézlek mind csak téged leslek*

*Oh ha csak bírhatnám gyönyörű szemedet
Oda adnám érte darab kenyereimet
Hisz annyit is megér az a drága gyémánt
Mely messze tündöklök ragyogó nap gyanánt.*

*Két kis piros ajkad oh mily kívántató
Akár mily cukornál sokkal előbb való
Hiszen édesebb is ugyan még nem tudom
De tán azt hiszem, hogy édesebb mint cukrom*

*Oh igazán mondom csak téged imádlak
Lehet már szép lánya tőlem a világnak
Mert az én bálványom mindig csak egy lányka
És pedig csak te vagy kedves kis Anácska.*

Zoltán megmutatta a verset hugának, ki kikacagott és azután, természetesen, nagy haragot mutatott. Mikor este priváta után hazamentem, Annuska, aki azt hitte, hogy a versemmel csúfolni akartam, egy virágkaróval Zrínyikirohan a kapujukból, hogy kiverje a hátamon a vers ritmusát és Buffon megcsúfolásával vad szamar címkevel helyezett el a természetrajz polcán. Én megszaladtam, de haragtól, szégyentől és vérző szerelemtől nehéz szívet zötyögtettem futó lábaimon. A tragédia még aznap este versbe folyt belőlem:

EGY SZERELMES POÉTA TÖRTÉNETE.

*Van egy szép kicsi leányka
Neve annak szép Anácska
Szép volt s az volt annak oka
megszerette egy fiucska
Neve Szabó Dezső vala.*

*Irt Anához egy rimelő verset
Melyben ígért zsemlét és szerelmet
S Anna testvérenek eztet odaadta
Hogy kis Anuskának aztat által adja*

*Annuska testvére hajlott a kérésre
S adá ezt a verset Annuska kezébe
És ketten olvasták és ketten kacagták
Míg nem az utolsó szót is elolvasták.*

*Akkor vett Annuska egy karot kezébe
S avval mene Szabó Dezsőnek elébe
Hogy adja ki neki duflán a vers árát
Azaz hogy karoval döngesse el hátát*

*Jó szerencse hogy ezt latta kis Dezsőke
S el hordta irháját onnan jó előre
Látod oh csak látod szegény kis fiucska
Nem jó ha az ember szerelmes poeta.*

A legledöfőbb azonban az a vereség volt, melyet Németh Lujzikával szenvedtem. (Akkor még voltak Lujzák.) Könnyű most rajta csúfolkodni, de a gyermekbánat van olyan, ha kevesebb ideig is tart, mint bármely férfibánat, sőt emésztőbb és egyetemesebben elzúzó, mert ész, tapasztalat s kialakult férfiakarát nem nyujthatnak gyógyszert neki.

Vele a múltévi májálison ismerkedtem meg, ahol megtáncoltattam, amennyiben az a művelet tánc volt. A református lány-elemibe járt s így úgyszólván mindennap találkoztunk közel az iskolához reggel, délben hazamenetkor és ebéd után iskolába jövéskor. Mikor a májális után először találkoztunk az uccán, ő messziről mosolygott felém. Nekem

megkorgott a szívem s forgó fényes köd vett körül. De ahelyett, hogy szépen köszöntöttem volna, kinyújtottam jobb kezemet, mintha *törökbúzát* hintettem volna a földre és éles hangú hívással kiáltottam:

— Pi! pi! pi! liba! liba! liba!

Ez volt az a halálos sértés, mellyel a pacalista Pet-rarcák és Rómeók keserűvé tették a ref. lány-elemi Lauráinak és Júliáinak a lélegzetét. Lujza vörös lett, félrecsavarta a fejét és egyetlen szóba tömörítette egyébként gazdag egyéniségemet:

— Paraszt.

De amikor beillant iskolája kapuján, mégegyszer ki-lesett és akkor nem volt haragos az arca, hanem huncutul mosolygott. Ez a mosolygás aztán huszonnégy óráig tartó medvecukor volt számomra. Másnap már reggel hétkor lettem a Farkas-uccában. Nyolc előtt tízperckor jött, nagyon begyesen, kis szoknyája csodálatos ritmusával. Én elfordított fejet vártam, de sajátosan ő támadott. Kinyújtotta a nyelvét és haragosan felém dobta:

— Puffadt kecskebéka.

A rám ömlő boldogság bátorságot adott:

— Miért vagyok puffadt? — kérdeztem.

— Mert olyan hencegő.

— Maga hencegő, nem én.

— Nem bánom, meg fogom mondani az igazgató né-
ninek. Ki fogják csapni az iskolából.

— Kell *törökbúza*?

— Csipás pacalista! — robbant fel a kislány és be-
rohant az iskolába.

— Pi! pi! pi! liba! liba! liba! — kiáltottam utána.

Az összecsapás lihegően drámai menetű volt. Sajátosan, anélkül, hogy akkor még ismertem volna a csodálatos női masinát: a kis lány nagy haragja jólesett és hízelgett nekem. De az tényleg nyomta a lelkem saroglyáját, hogy hirtelen mérgében beárul és igazgatónője átír a mi igazgatónkhoz. Ilyen eset sűrűn történt meg és tanáraink szelíd szigorral és még szelídebb humorral intézték el a nő-férfi játék e primitív előpróbálkozásait. Valahányszor rám nézett Csiky tanár úr, majd kiesett a szívem a számon.

Eltelt vagy négy nap s a derült ég, úgy látszik, minden villámát lecsapta a róla szóló szónoklatokban, mert számomra nem akadt egy sem. Most már én is kerültem a Kegvetlent s mindig igen jókor mentem iskolába, hogy ne találkozzam vele. Ezeken a napokon igen árnvékosnak találtam a világot és fekete zsakettes rímek vonultak el a lelkem hátterében. Vagy négy nap mulva, Papp Kálmán, akinek a mamája a kolozsvári gyermekkertet vezette, azt mondja nekem egy tízpercen:

— Dezsőke, Lúzi azt izeni, hogy nem haragszik rád.

— Melyik Lúzi? — kérdeztem elfulladó boldog álmélkodással és maid ketté haraptam a szívemet.

— Melyik Lúzi? Hát a te Lúzid, a Németh Lúzi. Hozzánk járt óvodába és most is sokszor jön a mamához.

— És igazán azt mondta? — kérdeztem és szürke agysejteimben végleg kiütött a sztrájk.

— Hát persze, nem az ujjamból szopom. Azt is mondta, hogy nem igaz, nem vagy csipás, csak tréfából mondta.

Erre a negatív minősítésre boldoggá áradt szívem beledagadt a világegyetembe s csúhajt dobogott az egész forgó világ. Otthon feltétlenül észrevették volna ezt a mindegyre kirobbanó tulipános jókedvet, de szerencsére egy váratlan esemény a Felsőszén-ucca Negyvenkilenc minden lakóját ilven öröm-liliomokra fakasztotta.

Zift Mihály bűvös vadász és csizmadia úr az erdön és madarakon kívül szerette az alkoholt minden formáiban. Műhelve ablakaiban, a madárkalitkák közt nagy befőttes üvegek voltak tele rummal. A rum alján egres, meggy, cseresznyeverétegek aludtak, melveket ő a rum *áquá*-nak nevezett. Ha a rumot teljesen kiitta valamelyik üvegből, ezt a gvümölcs-ágyat kidobta az árnyékszék mellett búsuló szemétdombra. Ezen a napon, ebéd után, hasonló végelszámolást csinált egyik megürült rumos üvegeivel.

Mármost: Anyámnak igen sok csirkéje, tvúkja, kacsája, kacsája, libája volt és Réf néninek és Ziftéknek is volt egy pár. Csak Orbánék voltak baromfiatlanok.

Aznap délután nem kellett iskolába menni és valami könyvvel kiültem az Anyám kis virágos kertjébe. A könyv most az egyszer nem olvasásra kellett, hanem: hogy el-

kerítsem vele holnap reggel felé nyerítő örömeimet a világ többi részétől. Hát egyszer csak saját édes mindennapi szemeim, akiknek szavában mindig megbízhattam, elkezdenek összevissza fecsegni. Az udvar felső részéről jön egy liba. A feje félre van csapva, a szeme kidülledve huncutul kacsint, a pofája röhög, valósággal röhög, a nyakát és a testét úgy hintázza, mintha valami belső keringő rázná, lábai keresztbe lépkednek. Soha életemben még ilyen muris dolgot nem láttam. Már éppen kiáltani akartam, hogy a mások látásával jobban valósághoz kössem látásomat, amikor tántorogva, ugrálva, fejtetőre állva, egymás nyakába borulva, szárnyaikat kómikusan verdesve csirkék, tyúkok, kacsák, libák bukdácsolnak elé a szemétdomb felől. A leggőgzsebb kakas egy liba lábaihoz hengerikázott s olyan szerelmes szemeket düllesztett rá, hogy az szárnyait verdesve vihogott. Egy kopasznyakú tyúk kakassá részegedett s a tyúkok, libák, kacsák hátára ugrosva viharos apaságokra ragadtatta magát. És az egész bomlott farsangi menet végén Szepi, fejét félredölingélve, bepiszkolt zsákettben, cudar-szemtelenül hunyorgató jobb szemével a csirkék felé vágva, csőrén át valami duhaj rumdalt sziszegve tántorgott. Most már nagyot kiáltottam s egy perc múlva egyetlen kacagás-Niagara volt az egész udvar. Ez a rumos gyümölcsöt magába lumpolt s az erkölcsi világrendtől szerte kilógó tollas banda furcsa, emberszerű hangjaival, karikatúrába rontó mozdulataival különösen dévaj-emberül néző szemeivel kacagásra pukkasztotta volna Drákót, Cátót s a világ minden zordságát. És tényleg: az volt a legmeglepőbb és legkómikusabb, hogy ezek a mámorban rendes énjüktől eloldott kétlábú tollasok mennyire hasonlítottak az emberekhez. Úgy látszik, állat nem züllhetik egy centiméternyit anélkül, hogy egy méternyire ne legyen hasonló az Isten képmásához.

Másnap reggel egy gyönyörű piros szekfüt és egy csoda teljes violát csentem a Mama kertjéből s úgy lestem Lújzit a Nemzeti Színház előtti fasorban. Ő messziről meglátta a virágot a kezemben és tudta, hogy Papp Kálmán már megtette a magáét. Elpirult és olyan édes észrenem-vevéssel jött, mintha a virág legszabódezsötlenebb vidékein sétálna. Mikor köszöntem, úgy tett, mintha nagyon meg-

lepődnék s az emlékezetében keresné, hogy voltaképen ki vagyok. Hányszor tettem életemben ezt a megfigyelést: A fiú tíz-tizenkét, de legtöbbször még tizenhat-tizennyolc éves korában is még csak darabka férfi, csak egy része a leendő férfinak ösztönei használatában s észrevevő képességében. A nő már hat-tíz éves korában *egész nő* s könyv nélkül és ösztönösen tudja egész életszerepét. Megkérdeztem, hogy még haragszik rám? Azt mondta, hogy nem is haragudott, csak nagyon rosszul esett neki, hogy libának neveztem. Már közel volt ahhoz, hogy megmondjon az igazgató néninek, de nem vitte rá a szíve, hogy bajt okozzon nekem. Én erre már a leggyorsabb lóra ültem és kijelentettem, hogy nem csak nem akarom bántani, de ha valaki bántani merné, azt tönkre zúznám és az ő kedvéért leugranék a farkasuccai templom tetejéről. Ő édes gyakorlatiassággal kérdezte: — A főtéri templom tetejéről is? — Tudniillik ez Kolozsvár legmagasabb tornya. Én, félve, hogy eltornyosodik a beszélgetés, rögtön biztosítottam, hogy a világ legnagyobb tornyáról is kitörő örömmel végezném ezt a műveletet.

Nagy szerelem történt. Rendesen ebben a fasorban vártam rá, vagy a Hantz könyvkötőhöz közel levő magános uccasarkon. Az örök program szerint főztük egymást, beszélgettünk, nevetgáltunk, veszekedtünk, kibékültünk. És bennem nőtt a minden életcsirából előfakadó nagy elhatározás, hogy májáliskor, ha a világ összedül is, meg fogom csókolni.

Nem csókoltam meg. Soha. Szigethy Gyula, az örök, a végzetes Szigethy Gyula, mióta visszavonult a közéleti pályától, nagyon kezes bárány lett és őszintén ragaszkodott hozzám. Egy kora májusi délután, priváta előtt a Nagykúrián a fenyvesben hevertünk és vadgesztenye pipánkból pöfékelve beszéltünk a világ dolgairól. Egyszercsak úgy könnyedén odaszól:

— Igaz, tegnapelőtt láttalak a Lujzival. Nem is tudtam, hogy te is ismered.

Megkondult a szívem.

— Miféle Lújjival? — dadogtam.

— Ugyan, ne tedd magad, hát csak tudod, hogy a Németh Lújjival voltál a Hantz szegletén. Mi is szoktunk csókolózni, nagyon jó kis lány.

Könnyedén mondta, mint nem fontosat. Mint komoly „férfi”, aki csak tökéletlen múltó játéknak nézi a lányt. Melleme hult a világ. Elrekedve kérdeztem:

— Kik szoktak csókolózni?

— De buta vagy ma, Dezsőke. Hát én meg a Lújzi. Téged még sohasem csókolt meg? Szeszák Ferit már egy lehúzó képért megcsókolta.

Egész bizonyos, Gyulának fogalma sem volt arról, hogy milyen tragédia-lavinát lök meg. Privátára is Csiky úrhoz jártunk s ő kétszer is megkérdezte, nincs-e valami bajom, hogy olyan sápadt és kedvetlen vagyok. Otthon beteg szinleltem s vacsora nélkül feküdtem le.

Másnap lihegve, sápadtan lestem a fasorban. Nagyon mézes-mázos voltam hozzá. De ezer felemelt tör dermedt lelkem ezer kezében, mikor kérdeztem tőle:

— Ismeri Szigethy Gyulát?

Mintha szemei kissé összerebbentek volna. És aztán mintha belémkémlelt volna. Közömbösen mondta:

— Persze, hogy ismerem.

— Igaz, hogy csókolózni szokott vele? — és most az én torkom szoritották láthatatlan kezek.

Sajátos mosoly serkedt ajkaira. Félig lehúnyt szemmel mondta:

— Olyan jó angolgyümölcsöt (cukorka) szokott hozni. Miért ne csókolnám meg? — és vállat vont.

Nem tudom, hogyan kerültem el tőle. Nem tudom, mi történt aznap az iskolában és otthon. Csak azt tudom, hogy azon éjjel kis ágyamban az örök Othelló örök zokogását nyelte vissza magába a nagyon férfi gyermek. Két heti nagy árnyék után a következő vers volt bújátának utolsó hulláma:

LÚJZIKÁHOZ.

*Oh idiólom, kicsi Lujzika
Az életemnek égi csillaga
Le száltál ide Gyönyörű hajaddal
S mi több a kedves búbájodal*

*Szép kék szemekkel mikor reám néztél
 Kimondhatatlan boldog én valék
 De jaj nyöszörgők rémesen sikoltva
 Ott a versenytárs Szigethy Gyula*

*Meg kell halnom... a tenger áradatja
 El visz majd engem boldogab országba
 Le le tekintek kicsi angyalomra
 Az én gyönyörű kedves Lújzikámra.*

Fájdalmam ez utolsó és igen drága gyöngye vesztetemre született. Otthon ez a verssé forrt könnycsepp olyan gaudiumot keltett, hogy Mama, Ilona, Erzsi s még Katica is könyv nélkül tudták s a pátosz minden formájában képmembe szavalták. Különösen Ilona bármily kis bajra, vagy szóra szívéhez szoritotta kezét és úgy szavalta:

— *De jaj, nyöszörgők rémesen sikoltva!*

25.

Mikor Életrajzomban először említettem meg kisgyermek-korom versikéit, nem szándékoztam részletesebben mutogatni ezeket a pelenka-émlékeket. Nem is tehettem, mert rég elkallódtak tőlem s csak nagyobb gimnázista éveim próbálkozásai vannak Erzsi nénémnél Kolozsvárott. De a csodának egész életemben engedelmeskedtem. És itt történt egy kis csoda. Egész boldogult diák-költői pályám alatt verseimet időről-időre egy új füzetbe tisztáztam, kihagyva a „gyengébbeket.” Első gimnázista koromban, mint nagy fordulónál álló komoly férfi, egész pacalista költészetemet így megrostálva egy kis fekete vászonfedelű füzetbe írtam át s mivel még maradt hely, újakat is írtam hozzá. Gyermek-feszengéseim e kedves emlékét magammal vittem életem minden kanyargásába s elő-elővettem, ha meg akartam fürdeni a régi habokban. Egyszer aztán, vagy huszonöt évvel ezelőtt: a kis fekete füzet eltűnt. Kerestem testvéreimnél, régi tanyáimon, hiába. Utálom az emlékezés szentimentalizmusát és nem érek rá. Nem is gyűtök semmiféle emléket. De a szőkefürtű kölyök e kis füzete mégis fel-felhiányzott a tudatomban. Ez év egyik tavaszi estjén aztán

havi Füzetemnek leglelkesebb terjesztője s írásaim egyik legőszintébb hívője azzal a hírrel jön hozzám, hogy Merőtey vámhivatalnok úr említést tett neki, hogy valami fekete füzetecske van nála, tele gyermekkori verseimmel. Kérésre Merőtey úr a legnagyobb szívésséggel juttatta hozzám vissza az eltévedt rajkót és napokig a régi mezők frissességével voltam elevenebb. Ő húsz évvel ezelőtt találta meg Sümegen. A csoda nem az, hogy ott megtalálta. Hanem az, hogy elvesztése után az akkor még ismeretlen Szabó Dezsőnek ezt a gyermekkori kriksz-krakszát megőrizték és hogy sajátos véletlenek találkozásával hozzám visszajutott.

És mivel életemet egész természetesen áramló levegőjével, lehetőleg minél több rezdületével akarom adni, miért ne hozzak ide egy néhányat a gyermeklélek e félszeg és kedves próbáiból? Hiszen ezt az életrajzot első, második és harmadik sorban magamnak írom, hogy múltó énem a csónak eloldása előtt lássa múlhatatlan éneket földi élete teljes elzuhogásában, minden sejtje s a világ minden parányának gazdag egybejátszásában. Egész életemben annyiszor és annyian próbáltak kompromittálni. Sohasem sikerült. Most megmutatom, hogy én ezt is meg tudom csinálni.

A szerelem mellett a „politika” volt főhangja gyermek orgonámnak. Ezekben a versekben Bécs, az osztrákok, a németek és a zsarnok mindig húztak. A rövidebbet húzták. Aztán: ismételten igen komolyan intettem a magyarokat, hogy értsenek egyet. Nem sok eredménnyel. A Szabadságból, nagy Sz-szel, több volt „költészetemben”, mint mák a mákos tekercsben. A testvériséget és az egyenlőséget sem hanyagoltam el. Egyik első honkeservi versem, melyet még 1888-ban írtam, ma aktuálisabb, mint valaha:

VESZÉLYBEN A HAZA.

*Gyász van a vidéken
Gyász van az országban
Minden hű hazafi
Siratja nemzetét.
A magyar hazából
Németet csinálnak
Megakarják sírját ásni
Nagy Magyarországnak.*

Kossuth a főistene volt az akkori hazafias mitológiának és így természetesen, hogy nagyon sokszor szerepel „politikai” verseimben. Bajos ma elképzeltetni azt az egyetemes vallásos rajongást iránta, mely a kor uralkodó szenvedélye volt. A következő hivatkozás érthetővé teszi, hogy az öreg Kormányzó mért maradt mégis inkább Olaszországban’

GYERE HAZA ...

*Gyere haza Kossuth apánk
Sok minden nehezedett ránk
Sok minden, mert nem ügyelsz ránk
Gyere haza Kossuth apánk.*

*Pusztít minket ez a kormány
Fekete sárga alkotmány
Sülyedni kezd kedves hazánk
Gyere haza Kossuth apánk.*

*Pártoskodunk veszekedünk
Tört saját magunknak vetünk
A sírt nekünk már megásák
Gyere haza Kossuth apánk.*

*De ne gyere maradj ottan
Szent remete hajlékodban
Mert hogyha minket meglátnál
Haza jönni nem kívánnál*

*Sírnál ha látnád a magyart
Hogy annyi pártra mért szakadt
A két szemed úgy könnyezne
Talán szíved megrepedne*

A „függetlenségbe” s a határtalan egyéni szabadságba, a kor divatos költői magatartásába Dezsőke úgy beült, mint egy kívánatos karosszékre:

SZABÓ DEZSŐHÖZ.

*Szegény Szabó Dezső költsél már egy verset
Mert különben gondos anyádnak nem kellesz
Irdjál szabadságról s szép Magyarországról
És végtére bájos, gyönyörű Ilkádról.*

*Irjál akármiről csak kölcs máregy verset
S ne mind a játék közt s díványon resteskedj.
Mert hisz jobb tövissel fellegek közt járni
Mint bársony díványon porba csúszni, mászni.*

Megható, hogy a gyermek mennyire énjének hiszi az akkori levegőben szállongó közhelyeket. Természetes, most már nem tudom, hogy a bársony divány volt behintve porral, vagy a porba volt beásva a bársony divány, hogy rajta a porban lehetett csúszni-mászni.

A következő versben is önmagammal bajlódom, ami mutatja, hogy későbbi híres „egocentricitásom” a megrögzött tényálladékok közé tartozik:

AZT MONDJÁK, ..

*Azt mondják hogy én nagy számár vagyok
És én ezeknek igazat adok
Mert hogy is ne lennék számár
Midőn minden lány elbolondít már*

*Azt mondja anyám hogy költő leszek
Ebbe talán igaza is lehet
Mert most is annyi verset faragok
És minden lány után bolondulok.*

A kómikus vagy humoros vonásoknak az az egybetömörítő látása, melyért egyes műveimet az analfabéták pamphlet-nak nevezték, már a gyermekben igen fejlett. Osztálytársamat, Kovács Pált, valami lázadásért ezzel a verssel ajándékoztam meg:

PALIKÁHOZ.

*Sokszor elmerengek bájló szépségeden
Sima hajacskádon, zöld színű szemedén,
S görbe orrocskádon, melyen a likacskák
Nemsokkal nagyobbak mint egy feresztő kád.
Bájló szájacskádat ha mosolyra vonod
Minthogyha a pokol nyílt volna meg ott
Méternyi fogaid talán a bú öli,
Mert hisz mindegyiket gyász ruhácska födi!*

*Hanem nehogy búsulj mert szép vagy te azért!
Mit is tesz ha szájad nagy fülecskédig ér!
Mit is tesz az? hisz nincs szebb azért náladnál,
Az én drága kedves kicsi Palikámnál.*

Jenő bátyám már ebben az időben Nagyenyeden volt a református theológián. Anyám, úgy véletlenül megemlítette, hogy egy új zöldszelyem paplanra gyűjtöget magának, mert a régi már foszlik s karácsonykor meg akarja vele ajándékozni magát. Jenő, mint mindig, egyszerre lóra ült és meglobogtatta a szívét: — Hagyja a paplant, Mama szívem, Mamának van egyébre mire költenie. Enyeden van egy csoda paplancsináló. Karácsonykor olyan zöld szelyem paplant küldök Mamának, amilyen Erzsébet királynénak sincs.

Eljött Karácsony. Eljött Húsvét. Eljött Pünkösöd. A szelyempaplan nem jött el. A következő verses levelet írtam Jenőnek:

*Mama alszik szép álmokat
Megígért zöld paplany alatt
Ugyan csak ígérve van meg
De még nem teljesítetted*

*A paplannak zöld színe van
A reménynek is ilyen van
Mama evvel takarózik
Bár az alatt kissé fázik*

*Mert a remény vékony paplan
Meg fagysz benne ha hideg van.*

Ez a kómikus látás már gyermekkoromban első sorban a magam változásaival szemben volt éber s a gúny mindenekelőtt saját életemet kísérte. Mióta vagyok, megvolt bennem az ösztönös mozdulás, hogy a rámmaradó túlpátetikusság vagy túlérzelmes jelenet vagy hangulat összhangjába a tréfa, a humor, a gúny hangjait vigyem. Egész bizonyos, hogy ez nem cinizmus nálam. A jelenség elég bonyolult s talán nem lehet minden elemére utána nyomozni. Van benne valami a férfi ösztönös védelméből, aki nem akarja magát

átadni semmilyen érzés teljes uralmának. Van valami a mindig az egyetemest is látó szem mosolygó rámutatásából, aki az egyesnek és viszonylagosnak torzképét is látja az egyetemes látókör méreteiben. A hiúságnak s az erős énnak is van egy kis része benne, akinek kómikus és nem kívánatos lelki omnibuszokban együtt riszálódni minden emberfiával. Apám egyetlenegyszer, Anyám vagy háromszor-négyszer adott verést — igen mérsékelten. Az egyik ilyen verés óriási haragot s a megsebzett önérzet oroszláni üvöltéseit idézte fel lelkemben. És íme, ilyen vers lett belőle:

GYÁSZDALOM.

*Bánatos a dalom
És a tárgya te vagy
Gyászangyalom nádpálcza
Ki tánczát csak úgy járja
Göröngyös hátamon*

*Mama zenész
Én hegedű
Nád pálczánk pedig nyírettyű
Mama nagyon szépen húzta
A bőrömet csak úgy nyúzta*

*Én meg a hangokat adtam
Azaz keservesen sirtam
S tánczoltam úgy a hogy tuttam
Ja de kinosan tánczoltam!*

*Végre mama abbahagyott
De a kamrába csukott
S ottan a nádpálcza helyét sirva néztem
Szánd meg oh nagy Isten én égő fenekem!*

Természetes, hogy sokszor világfájdalmam is volt. Világfájdalom és gesztenyepipa nélkül talán fel sem veszik az embert a református pacalisták közé. És világos, hogy a legtöbb világfájdalomból vers lett. Például:

*Ott haljak meg én a zöld erdőbe
A falevél legyen testem szemfedője
A csalogány legyen az én megsiratóm
Oh de ember engem nehogy megsirasson.*

*Ott haljak meg viharos tengeren
Ott szűnjön meg dobogni a szívem
A mélységes hullám legyen a siratóm
Oh de ember engem nehogy megsirasson.*

*Ott haljak meg a csatatéren
Szívemből ottan folyon ki a vérem
A harcznak zugása legyen a siratóm
Oh de ember engem nehogy megsirasson.*

*Vagy mint csillag tűnjek el a földről
Álmodozva fényről dicsőségről
Csakhogy ember engem sose sirasson meg
Mert hazugok az emberi könnyek*

Ennyi komor sötétség elég volna egy tintagyártól,
nem egy református elemistától.

De legtöbb versem mégis csak Édesanyámhoz szólt.
Ő volt a föld, melyből kinöttem, a levegő, melyet beszív-
tam, a nap, mely sütött, a lélek, melynek visszhangja lel-
kemmé lett. Életem minden mozdulatán ott volt valamikép
az ő meghatározó bélyege. Ez az egy álljon itt mutatóba
a hozzá írottak közül:

ÉDESANYÁMHOZ.

*Oh te szelid angyal drága édesanyám
Te vagy kit legjobban szeretek igazán
Te vagy aki nélkül el nem lettem volna,
Jaj akik nem tudják ki az „Édes anya”*

*A te két szép szemed örködött felettem
A bajból és vérszől te mentettél engem
Fogad hát hálámat drága Édes anyám
De nincs szó a melyel tetted meg hálálnám.*

*Oh hogy fáj az nekem hogy nem tudok tenni,
És minden bánatot szívéből kivenni
Látom hogy bánatól szinte elmerülve
Milyen kinteljesen vergődik a szíve*

*És e szenvedésért mi lett a jutalma?
Oh annak a neve: „a tövis korona”.
De a kegyetlen sors nem elégette meg
Hanem azt mondotta: „Feszítsd meg, feszítsd meg.”*

*És míg a keresztje a vállát úgy nyomta
Hogy már nagy terhétől szinte leroskada
S halkan azt susogta nagy fájdalommal mellett:
Istenem kezébe ajánlom lelkemet*

*És ha már ereje lankadni is kezdte
Élt benne még hite élt még a reménye
Hogy még talán ő is boldog lesz valaha
Még pedig ott a hol nincsen bánat soha.*

Szegény Anyámat az utolsó két sorral jól bebiztosítottam. És most, mikor a gyermekfka hullott leveleiből ide csokroztam egy néhányat: elgondolom: micsoda lehetőségek volnának előttem, ha irodalmi megnyilatkozásom megmaradt volna ezen a színvonalon. Lehetnék miniszter. Lehetnék az Akadémia másodelnöke, a Petőfi-társaság elnöke. Lehetnék egyetemi tanár a pesti Egyetemen, a Rádió főigazgatója. Lehetnék Budapest főpolgármestere, a Singer és Wolfner-irodalom külön atyaistene, lehetnék TÉBE elnök egy gellérthegyi saját vörös villában. Lehetnék társadalmi rend, erkölcsi világrend, minden rend és valláserkölcsi alap. De nőttem, nőttem, nőttem. Ugy megnőttem, hogy már csak senki és semmi lehetek e dicsőséges valakik országában.

26.

Eddig világtörténetem minden eseményét körülbelül a mult valóságának megfelelőleg helyeztem el az időben. De a következő pár fejezetben elmondandók pontos idejének megállapítását a jövő filológiájára bízom. Hiszen a jövőben is lesz szükség valamire, aminek ürügyéből filológiai

doktorrá, egyetemi tanárrá, vagy akadémiai taggá ülepülhet a könnyelmű csókok kétágú bús eredménye. Én csak annyira emlékszem teljes biztonsággal: hogy ezek a dolgok elemista koromban történtek.

Egy télvégi, farsangvégi napon, apám kezei — a rendes reggeli tükör-jelenetnél — leernyedtek a dédelgetett bajuszlól. Szemei mély elkéküléssel néztek a tükörbeli Szabó József szemeinek elvégtelenülő távlatába. És a zord, a rettenetes, az örök északsarki éghajlatú, néha Bögözi és Nagyajtai Szabó József: sajátosan lágy, messziről hívó hangon mondta Édesanyámnak:

— Te Mari, hiszen ebben az évben van az ezüstitakodalmunk. Huszonöt éve, hogy házasok vagyunk.

Anyám a Mohácsi Vész szelid elfogadásával felelte:

— Csakugyan.

Apámnak dühösre dacosodott a feje. Kék szemeit támadón szúrta Anyám felé:

— Ugy mondod, mintha a gyászjelentésedet olvasnád fel. Én vagyok a ti áldozatotok, én öltem meg magam miattatok, és ő adja a mártírt! Mintha én volnék a gyilkosotok.

— Csak nem akard, hogy táncoljak örömben? Pláne ilyen korán reggel.

Apám nyelt egy nagyot. Olyan hallhatót, hogy a kapunk előtt elkocsikázó Grebe szabó két lova hirtelen zökkenéssel megállott. Csak akkor folytatták útjukat, mikor megbizonyosodtak, hogy az Apám nyelése nem a világ összeomlásának a hivatalos bejelentése. Öt percnyi mély csend után újból megszólalt. Hangjában szokatlan féltékenység, és ezért: szokott hősöködés is volt:

— Csak kell valamit csinálni. Ne mondják, hogy még az ezüstitakodalmunkat sem tudjuk megülni.

— Ahogy te akard, — hagyta helyben Anyám, akit már kezdett elönteni az évfordulók ünnepélyessége.

Két perc múlva már szelidebb és biztosabb volt az Apám hangja:

— De a bélszint ne felejtse ki, vadléré, pirított krumpilipogácsával.

— Jól van, fiam.

Uj két perc múlva:

— Jó lesz, ha a töltött káposztát egy pár nappal hamarabb csináljátok meg. Ha mindennap felmelegítitek és tejfelt adtok hozzá, olyan olvadás lesz, mint a szaloncukor.

— Tudod, hogy mindig így csinálom.

— De háromféle hús legyen benne.

— Mikor csináltam másként?

— Jó, jó. Nem azért mondom. Azt hiszem, tésztának elég lesz tejszeles palacsinta, töpörtyüs pogácsa és almás rétes. Legfennebb, még egy kis kürtös kalácsot csinálsz.

— Csak nem gondolod, hogy kürtös kalács nélkül állok a vendégek elé.

— Aztán azt az öt rozsdavörös kappanyt kell leölni.

— Hát leöljük. Ugyse azért neveltük őket, hogy városatyák legyenek.

— A fehérbort Kunéktól fogom hozatni, kitűnő sárdi rizlingje van. Vörös bort majd vagy Moldovántól, vagy a Csizmadia-szinből. Egyszer van ezüstlakodalmunk.

Mamát felbátorította ez a szokatlan szelid megáradás. A nő örök éberségével lecsapott a ritka alkalomra. Szavai félénk tizenhétéves lányok voltak s szelid alázattal hajoltak meg a Nagyúr előtt:

— Nézd, Jóska, szegény Ilonát már kétszer szidták meg az iskolában, hogy nincs rajztáblája. Te tudod, hogy a konyhapénzből...

Nem folytathatta tovább. A bomba felrobbant, a világ sarkai megremegettek:

— Az Isteneteket! Hát azt hiszitek, hogy lopom a pénzt! Feláldozom magam érettetek, megtagadok mindent magamtól, hetekig egy kanál bort nem veszek a számba, és nektek az sem elég. Hát mit csináljak? Rabolni menjek? Persze, Zsófia már megbeszélte előre a Kamarillával, hogy Szabó Józsefnek egy percnyi nyugalma se legyen. Hát jól van, lesz majd ez még másképp is!

Rettenetes sisakos daccal tette fel a kalapját s úgy rántotta magára a kabátját, mintha végleges zárral kerítene el úrmagát az ellene lázadó világtól. Kimenet úgy bevágta az ajtót, hogy a szomszédban a Kriván Laji lógos foga ijedten ugrott a világba. Amint végigdöngött az udvaron: az öt világrész minden egyenessége görbe volt.

Mert Apám a Kozmosz minden egyenességét beledacosította az ürbe beharagló természetébe.

Az érdes emlékezetű Zsófia főhercegnő jelen esetben természetesen Anyám volt, a Kamarilla pedig mi: Ilona, Erzs, és Katica. Ilona panaszos hangon nyult ki a kamarillaságából:

— Mama lelkem, miért szólt Tatának! Most megint legalább háromnapi vihar elé nézhetünk. Megleszek én valahogy rajztábla nélkül is.

— Porontyok, öltözzetek, elkéstek az iskolából, — szólt Anyám és vidám arcot mutatott.

Ebben a percben az ajtó lassan, ünnepélyesen megnyílt. Komoran, méltóságosan sudárlott Apám a küszöbön. Hangján már alig érzett az elvonult vihar emléke:

— Hát aztán milyen levesre gondolsz? — kérdezte igen nyugodt, inkább leereszkedő hangon.

Anyám vállat vont.

— Jó lesz tyúkleves csigatésztával.

Apám mint egy kincsekkel telt súlyos ládát, ejtette elének beleegyezését:

— Nem bánom, legyen a ti akaratotok. Ne mondhasátok, hogy zsarnokotok vagyok. Aztán nem kell garaszkodni. Kétszáz forint előleget kértem és az elnök megígérte, hogy pár nap múlva a kezemben lesz. Hívjátok meg majd a Dezső tanítóját is.

Ugy ment el, mintha egy birodalmat osztott volna szét közöttünk. És egész bizonyos, hogy egy belső meg-növesztő pátoszban nagyon áldozatos, önmegtagadó finom apának érezte magát. Ez volt Apám, és egy kis túlzással azt mondhatnám: ez volt a magyar apa. Egy ötkrajcáros ceruzáért, egy negyvenkrajcáros rajztábláért szörnyű vi-harral rozogította a világ szerkezetét. De egy lakomáért gyermeki örömmel dobta oda másfélhavi fizetését. És ami mindennél érdekesebb: ezt egy rendkívülien kulturális érzékű ember tette. Aki kitűnően ismerte a magyar és latin irodalmat s szép olvasottsága volt a francia, olasz és német irodalomban. És akinek haláláig éber volt az irodalmi és történelmi érdeklődése.

Többheti lázak és feszülések után megérkezett a discsőséges nap. Apám kora reggel elment és egy óra múlva

egy hatalmas cserépben gyönyörű tő szekfüt hozott, volt vagy húsz nyitott virága. Mintha szégyelné az érzelmes jelenetet: olyan néma morcossággal adta át Anyámnak a virágot, mintha ellenzéki ultimátumot tartana a kormányelnök orra elé. De azért mégis összehajoltak, megcsókolták egymást és látszott, hogy a két öreg gyermek igen jelentékeny arányúnak érzi magát e nap megtágasító ünnepélyességében. Mi is ünnepi ruhánkban ragyogtunk és nem kis lakomája voltunk a ránk néző szemeknek. Kati szolgálónk ma olyan szappanszagú volt, hogy három szappangyárat orr-guttára lehetett volna bűdösíteni vele.

A vendégek délelőtt tizenegy óra tájt kezdtek gyülekezni. A többesszám igen szerényen volt többes és így a gyülekezés is enyhén gyülekező. Ott volt legelőször is a református pap. Most már nem emlékszem: Bartók Jenő, vagy Zoványi Jenő tiszteletes úr volt. Lugossy bácsi csodálatos lovagi méltósággal tudott háromszor olyan széles ajtót nyitni, mint amilyen az ajtó volt. Erre a szélességre szükség volt, hogy semmilyen napi piszoktól meg nem marható lovagsága beférhessen rajta. A spanyol királyi udvarban is minta lehetett volna: hogy balkezében kalapját, jobbkezében egy csokrot tartva, hogyan hajolt meg mindenki felé úgy, hogy az mégis Anyámnak szóló meghajlás volt. Meleg bársonyos hangja kissé reszketett, mikor átnyújtotta a csokrot:

— A legszebb mártírnak hódolatos szolgája.

Apám vendéglátó ragyogásán elcsúszott ez a neki dobott tőr. Különben is: annyi szíverősítőt vett be a nagy ünnep előtt, hogy szívét a legtökéletesebben biztosított modern európai erődnek lehetett tekinteni. Aztán a Róza néni népköltészeti orra jelent meg a megnyílt ajtó keskeny nyílásán. Sajátos, apró taszításokkal nyitotta ki az ajtót, mert még az ajtónyitást is lehetőleg spórolni igyekezett. Valami furcsa barnaság volt rajta, mely lehetett párnahaj, lehetett gallér, de kabát is lehetett. Azóta is tűnődöm néha magános éjszakáim suhanásában: hol bújt be ebbe a textiltalányba Róza néni és hol bújt ki belőle. Mert soha emberi szem előtt nem vette le plasztikájáról ezt a selyem-rémületet s úgy ült órákig benne a meleg szobában. Bal hóna alatt szorongatta nagy ajándékát, melynek láttára minden

száj görcsös zárrá rándult, hogy elgátolja a felguruló kacagást. Egy öreg sárgásbarna tyúk volt, olyan ősi, olyan vereckei ódonsággal, hogy valósággal éjféli hazajáró lélek hatását tette. Koponyájáról és két oldaláról már rég lefújta tollait az idő és szárnyai is inkább csak megfeketült bőrű csontok jóigyekvésű példálózgatásai voltak a repülő technika felé. Fél szemét már örökre elhúnyta a világtól az örök világosság felé. Másik szemével fel-felpillantott néha. Azt nem tudom megmondani: jobboldali vagy baloldali világnézet volt ez, de egy bizonyos: nem volt felmentő ítélet a nadrágjába emberített világ számára. Alsó csőrét már évekkal ezelőtt lejjebb ejtette és azóta únta visszaemelni a helyére. Megkopaszodott nyakán némi pihegés látszott. Valószínűleg utolsó szuszsa szavalta ott: lenni, vagy nem lenni — hamletti monológját. A legkómikusabb az volt, hogy az egész úgy, ahogy volt: csodálatosan hasonlított Róza nénihez. Amit én nagy belső derültséggel azonnal megállapítottam. Róza néni kisúlyosodó dölyfösséggel nyujtotta át a baromfi-műemléket Anyámnak:

— Nesztek, ne mondjátok, hogy nem hoztam ajándékot. Tudom úgyis, hogy az a bolond Jóska ma elzabáltatja kéthónapi fizetését.

Aztán Ilonára saslottak a szemei:

— De kinyaltad magadat. Nem szeretem, ha a fiatal lányok tetszeni akarnak. Talán ezt a fiatal káplánt akarod férjül csípni? Na, koplalhattok majd mutyiba.

Meglátott engem. Ugy nézett rám, mintha nem hinne szemeinek:

— Hát téged még most sem akasztottak fel? — mondta mély eltűnődéssel.

Nem tudom ki lett volna a következő áldozat. Férfias kopogás verte meg az ajtót s adta vissza lélegzetünket. Megnyílt az ajtó s két vakítóan fehér, páncélosan kemény kézelő kezdett bejönni a szobába. Jött, jött és még mindig csak két kézelő volt. Végre aztán, a hónaljtól kezdve: kezdett Csiky Béla tanító úr lenni. Sőt már ünnepélyes fekete zsaketben és lehetetlenül bő nadrágban volt. Kezet csókolt Anyámnak, aztán sorra mutogatta be magát:

— Csiky Béla osztályfőnök vagyok, a Földrajzi Társaság tagja. — Csodálatosan széles és hosszú uszálya volt

ennek a bemutatkozásnak és végigsepert a lelkeken. Még a Róza néni orrának plasztikája is plasztikább lett tőle. Csiky úr mindenkinél egész terjedelemben, meglehetősen koronázó hangon ismételte meg ezt a bemutatkozást. Különben: az osztályfőnök minősítés egyszerűen azt jelentette, hogy egyetlen tanítója a harmadik pacalista osztálynak. A *Földrajzi Társaság* tagja pedig bárki borja lehetett, ha fizette, vagy legalább is megígérte fizetni az évi tagdíjat. De azért mindenki bizonyos áhitattal nézett rá. És kezdték megérteni, hogy két ilyen című ember csak két ilyen kézelőben járhat.

Aztán észrevettük, hogy Lujza néni már köztünk van, már köszönt is, már le is vetette örök gallér-köpenykéjét. Lujza nénit mindig csak aztán, csak véletlenül lehetett észrevenni: olyan szerény, olyan picike, olyan eltűnős volt. Anyám általában ódon barátnői közt ő volt a legódonabb, majdnem húsz évvel idősebb Anyámnál. Egyik felsőbb-évfolyamos tanárnőnek volt az özvegy anyja, aki annak idején Ilonát is tanította. A pici sovány öszes néni felszínén bebőrözött egyetlen szív volt s valahogy egész testi valóságában érzelmesség volt. Anyámat nagyon szerette s most úrfelmutató áhitattal három kerek szörnyeteget pakolt ki eléje. A térnek e szándékos személyes sértéseit abban az időben poháralávalóknak hívták az üvegipar nem kis búsítására. Lujza néni sajátkezü alkotásai köröskörül valami rojtos fityfranchban sugároztak szét, ami nem távoli hasonlóságot kölcsönzött nekik a naphoz. Mindenik közepén egy ékes himzésű jelszó tündökölt. Az elsón: *Hit*. A másodikon: *Remény*. A harmadikon: *Szeretet*. Lujza néni nagyon érzékeny dolgokat sírt az Anyám nyakába. Lujza néni mindig könnyektől volt nedves. Olyan volt szegény, mint egy, a bélyegeket nyalását feleslegesítő szivacs pamacs.

Ez volt az egész vendégereg, de a kis Szabó-birodalomban ez is népvándorlási jelenségnek volt tekinthető. És mégis: a várakozás most volt a legfeszültebb. Vártuk a város túlsó részén levő állomásról gyalog jövő Jenő bátyámat, aki levélben megígérte, hogy elhozza Enyedről fiúi szívét és körülbelül tizenegy óra tájt érkezett meg. Ő volt verseivel, szavalataival, szónoki képességével a Mama nagy dicsósége. És gyermekképzeletemben én is

beléje tömöríttem minden történelmi és irodalmi ragyogást: Rákóczit és Jókai Mórt, Kossuthot és Petőfit. És lelkem könyökével most is meg-megérintettem az Isten térdét: — Én Istenem, engedd, hogy jöjjön Jenő. Én édes Istenem, olyan jó fiú leszek, ha elhozod Jenőt.

Elhozta. Már fel is tűnt a kapuban. Mint a család minden tagja: ő is nyárs-egyenesen járt. Ezek az egyenes-ségek mind az Apám Egyetlen Egyenességének voltak továbbfolytatásai.

A fogadtatáson érzett, hogy nemcsak a fiú és testvér, hanem a Magyar Irodalom, a Demoszthéneszi Hazafiság és a református Egyházi Szónoklat: a Halhatatlanság és minden fényesködű Remény léptek a szobába. Egy pillanatra még a Csiky tanító úr is halványabban volt a Földrajzi Társaság tagja s mintha kezelői is kevésbé lettek volna kezelők. Csak Róza nénit nem lehetett besodorni a közös meghatottságba. Ridegen kérdezte képen a hazatért Kossuth-Petőfit:

— Na, jó mag, mikor ittad le utoljára magadat?

De már festői csoportban álltunk és a Tiszteletes úron már ott volt a palást. Ő velünk szemben állt, mi ünnepélyes félkörben, a félkör közepén, előttünk Apám és Anyám álltak. Apám nem tudta egészen zordságába pakolni a meghatottságát s egy kissé kilógott belőle. Anyám úgy állt mellette, mint aki otthonfelejtette az esernyőjét s most szelíd megadással tűr egy rászakadó záport. Róza néni oda-súgta Ilonának: — Hány váltót jelent ez a kötnivaló apádnak? — Jenő könnyedén fenséges volt. Én jobbkarommal átöleltem Katicát.

A Tiszteletes úr nemesen egyszerű szavakkal ecsetelte az Isten jóságát, aki megengedi, hogy huszonöt év alatt pont huszonöt évet éljen az ember és a végén ezüstlakodalmat rendezhessen a saját költségére. Beszélt az élet viharos állapotjairól és a hitről, mely mindent eligazít és teljesen feleslegessé teszi a mentőövet a háborgó hullámokon. Aztán a családot vette sorra. Anyám és apám a hitvesi szeretet és a keresztyéni lelki béke mintaképei voltak beszédében. Anyám szelíden nyelt egyet a minta e sajátos képéhez. Jenő: a halhatatlan mezőn szedte a költészet virágait, hogy majdan Petőfi, Arany, Tompa között

foglaljon helyet a magyar nép szívében. Ilona és Erzsi komoly hivatással és keresztény buzgalommal járták az utat, mely a Magyar Anyaság szent kötelességei felé vezet. Én és Katica az erős magyar fa utoljára fakadt friss bimbói voltunk, máris tele nagy ígéretekkel. Katica oldalba csípett. Én jobb mutatóujjammal belecsiklandottam a Friss Bimbó ígéretes nyakába.

Szegény Árpád nem volt benne a beszédben. Nem volt sem keresztényi hívség, sem halhatatlan mező, sem ígérető bimbó. És nem is volt közöttünk. Az alkohol megint valami csúnya ösvényre lökte és valahol a hegyek közt kóborolt lerongyolódva, kiéhezve. A lakoma folyamán sokszor láttam Anyám ajkának fájdalmas megvonaglásán, hogy azt a fiát látja, aki nincs itten.

A beszéd végén a Tiszteletes úr áldást osztott mindnyájunkra. Igazán nem garaszkodott az isteni kegyelemmel. Még nekem és Katicának is azt kívánta, hogy: *legyenek majdan Szentegyházunk örömeire, édes Hazánk dicsőségére*. Ránéztem erre a gyönyörű gyermek-gyöngyvirágra, És megállapítottam magamban, hogy Szentegyházunk egész nyugodtam már most megkezdheti az örvendezést s édes Hazánk a hengegést.

Akkor Rettenetes Szabó József ráhajolt Anyámra és egy pátétikus, majdnem azt mondhatnám: irodalmi csókot helyezett el rajta. Ez a nagymisés ténykedése majdnem hasonlított egy híd alapkövének letételéhez. Anyám e tündökletes érzelmi kirakatból kiszólt Katicának: — Aztán vigyázz lelkem, el ne piszkold a szép ruhádat.

Nagy meleg kézzázások és igen-igen meleg mondatok történtek. Róza néni egy szegletbe vonult s csak az orra és a szemfoga látszott belőle. De azok nagyon kilátszottak.

Asztalhoz ültek. Megkezdődtek a kínálgatások, mert ez a nehézrobotú hagyomány akkor még nem ment ki a divatból. Eleinte mindenki meg volt hatva mindenkitől, mindentől és a közös nagy ünnepélyességtől. Apám úgy ült a székén, mint egy lováról leszállt Colleoni. A mondatok erőltetve, félénken és nagyképűen jöttek elő és mindenki nagyon hallotta a saját hangját és az óra ketyegését. De amint a pompás tyúklevés és az első pohár bor megkergette a vért, a zsilipeket kezdte túláradni a testté guruló

lélek vidámsága. A leves és Anyám szakácművészetének himnuszos dicsérete után áttértek rögtön Jókai művészetére. Ez a kor egyik legdivatosabb beszédtemája volt s minden *nappaliban* készen ott lógott a házi áldás és Kossuth képe közt. A Jókai-alakok és jelenetek elragadtatott felemlegetése és pontos lemérések után megállapították: hogy Jókai a világ legnagyobb regényírója.

Ez a döntés láthatólag jólesett nekik s az étel és ital jobban csúszott rá. Mi Katicával egy külön kis macskaszatálnál ültünk és boldogan megadtuk a felmentést a világteremtésnek. Anyámnak a leglátóbb szeme azért állandóan rajtunk volt. Elárasztott bennünket minden jóval, hogy ne legyen időnk valami saját szerzeményű számmal beleilletlenkedni az ünnepélyes műsorba.

A második fogás után felemelkedett a Tiszteletes úr és rövid, tömör mondatokban felköszöntötte az ünnepelt párt. Pohárköszöntője voltaképp sűrített megisméltélés volt az előbbi beszédének. Utána Apám állt fel, aki most nagyon Bögözi és Nagyajtai Szabó József volt. És ez az: „*állt fel*” ige jelen esetben csak egy eposz világgá tágító kereteiben érezhette magát otthonosnak. Valósággal úgy állt fel, mint egy Nemzet, mely úgy áll fel, mint egy ember. Valahogy az egész Rákóczi-kor, az egész Kossuth-világ kurucsága, messzi tárogatók és feltartott zászlók voltak a felállásában. A hangja úgy csattant ki, mint nekibontott nagykanyargású ostor. Természetesen: először is magános tölgy volt beszédében, melyet külön e célra napszámolt viharok tördelnek s amely megtörik, ha kell, de meg nem hajlik soha. Nem tudom: micsoda murit talált ez a kor ebben a fene tölgyeses törésben. Mikor a meghajlás a tudott erők nagyszerű játéka, a messzilátó szem biztos fölénye s a holnap diadalmas kacagása. De ők törtek. De már csolnak volt Apám az élet viharos tengerén: a világ összes viharszerűsége fejetetejére állt, hogy megijesszék és neki a szeme sem rebbent. Lelke függetlenségét, úgy is, mint tölgy, úgy is, mint csolnak, úgy is, mint Szabó József mindig megtudta őrizni. Bár elmondhatná ezt imádott Hazájáról. Kossuthot igen megkoszorúzó szavak után, sötét zúgású mondatokkal korbácsolta meg Görgeit és azokat a mai hazaárulókat, akik eladták Magyarországot a hatvan-

hetes piacon. — Na, na, Jóska! — szólt közbe Lugossy bácsi. — Végén csak egyet kért bokros érdemei fejében Istentől: hogy engedje addig élni, míg Hazája visszavívja függetlenségét. Amely kívánság nem is jelentett szerény-ségi dömpinget.

Lugossy bácsi felvette az eléje dobott kesztyűt. Amint a nagy taps, éljenzés és koccintás elnémult, sápadtan és széles méltósággal állt fel. Ez a felállás olyan volt, mint a behívóra zendülő orgona széles mozdulása a még üres templomban. Hangsúlyozta a mai nap rendkívüli jelentőségét, mely nemcsak e szűk baráti körben, de talán az egész erdélyi magyarság életében nevezetes dátum, Aztán, mint kertje legkedvesebb virágait a hívó paraszt-asszony az édes Mária szobrára: a költői szótár legszélesebb kelyhű virágait aggatta Anyámra, erre a „legszen-tebb mártírra, ki jajdulás nélkül túri az élet töviseit.” Apám mint lángoló hazafi, lelkiismeretes hivatalnok, jó barát és talpig férfi kapott szobrot beszédében. De nemcsak a Napnak vannak foltjai, hanem Szabó Jóskának is vannak hibái. Túlságos honszeretetében nem érti meg azokat, akik más véleménnyel szeretik a Hazát. Nem akarja megérteni Deák Ferencet, aki az egyetlen lehető utat választotta a magyarság megmentésére. A végén, kifejezve azt a hitét, hogy: — veled, Jóska, ha külön zászlók alatt is, de egy szívvel és egy célért mindig találkozni fogok — lelkes kéréssel szólította fel Anyámat, hogy: éljen.

Apám égett, mint egy felgyújtott erdő és szólásra mozdult. De Ares fenekedését elgátolta a barátságos Pallas Athéné. Jenő csodálatos hangja már belezengett a szívekbe: — Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet! — Halljuk! Halljuk Jenőt! — rántotta elő mindenki a villámhárítót. Még szegény Anyám is halljukolt ijedtében, ami elég terebélyes csoda volt. Apám visszaködlött székére, mint egy szélnek ütődött vihar.

De már megjuhászodott. Mert már mint ezer sebből vérző hős harcolt a szabadságért a Jenő szavaiban. Úgy döngöttek az ágyúk körötte, hogy az már csuda. És ő mégis *fennen* tartotta a zászlót: *jelképét a hármasszónak.* Aztán csupa félistenek hemzsegték körötte. De a legfelebb Isten természetesen Kossuth volt, akiről csudajó és bő

véleménye volt Jenőnek s kutya legyenek, ha nem a magyar Nemzet Messiása volt. Most Apám számára unalmasabb rész következett, de Anyám ezt a részt találta a leggyönyörűbbnek a Jenő beszédéből. Ebben a részben Anyám a vérző szívű honleány volt, aki szíve vércseppjeiből virágokat tud csinálni mások számára s a rózsákból csak a töviseket tartja magának, ami elég rossz és szúrós üzlet lehet. Aztán volt Anyám mártír az *Élet golgotáján*, volt Niobé és Antigoné és még nagyon sok efféle volt.

A beszéd omlott tovább, mint egy tragikus erdőket s virágos kerteket magába szagगतott tavaszi vihar és egységbe sodorta a lelkeket. Én már kigomboltam a világegyetemet túldagadó lelkemet és magamhoz öleltem Katicát. Az elég magas, sudár-egyenes, sápadt, szőke fiatalember hangjának csodálatos változásai, meleg, messzehívó suhanásai, mély zengései és vérbe mozduló riadásai voltak. A hang folytonos változását bámulatosan kísérték a sóvány, tragikus arc változásai. Beszédében az ige minden pillanatban testté: vonagló, fájdalmas vagy ujjongó emberi hússá lett. Egész bizonyos: ha Apám tökéletlensége nem hívja el a színészi pályától ezt a minden emberi megélésre született fiút: kellő műveltséget szerevezve Magyarország egyik legnagyobb színésze lett volna.

Roppant ivási alkalom volt ez a beszéd s a lelkek kifelé, a borok befelé csordultak. Anyám az idvezülés sugárzásával nézte szerelmes fiát. Valósággal locsolták a sok dicsérettel és fényes jóslásokkal Jenőt. A végső eredmény körülbelül így alakult ki: legfennebb azért nem lesz egy új Kossuth, mert Erdély majdan megürülendő püspöki székének égető szükségét kell megenyhítenie.

Jenő után, roppant kézelői túlragyogásában Csíky úr kelt fel. Köszöntőjét pontosan így kezdte: — *Mikor Árpád apánk dicső őseinkkel bejött a vereckei szoroson...* — De azt már nem tudom megmondani: hogy Árpád és a dicső ősök hogyan jutottak el a vereckei szorostól a Felsőszénucca negyvenkilencig. Mert Katica a fülembe súgta: — Dezsőke, nézzük meg, mit csinál a Róza néni tyúkja. Kíillantunk a szobából.

A tyúk a többi baromfitól külön egy kisebb ketrecben volt. Ez a *volt* annyira volt, hogy szegény már nem is

volt. Meghalt: mint a derült égből lecsapó villám. Sajátosan: egyik lábát vízszintesen előre, másikat hasonlóan hátra nyujtva, testével első lábára borulva dermedt az örök kukoricátlanságba. Szemrehányó szeme rémesen nyitva maradt. Most aztán igazán a megszólalásig Róza néni volt. Örök kérdőrevonásra meredt szeme mintha kérdezte volna: — Hát téged, Dezső, még nem akasztottak fel?

Egy pillanatban mindketten egyszerre megláttuk az elhúnytban lappangó csoda-murit. Nem is kellett szavakkal irányítanunk egymást. Katica megfogta az előre nyujtott lábát, én a hátrameredett. Nagy gyászünnepi lépésekkel befelé indultunk. És csodálatosan: a halott tyúk teste nem fordult fejjel alá, amint azt várni lehetett volna. Hanem: feldermedve a levegőbe, előre kókadtt fejjel úgy ült lábszárain, mint egy mandarin a hordszékén. Mikor az ajtót kinyitottuk, édes friss gyermekhangunk nagy siratású hamis hangon kezdte kibontani a fekete nótát:

*Kitették a holttestet az udvarra,
Nincsen, aki végesvéig sirassa.
Most tetszik meg, ki az igazi árva,
Senki sem borul a koporsójára.*

Igy vonultunk a nemes lakoma színe elé. Kati szolgálónk éppen egy nagy tál krumplisalátát hozott ki a konyhából. Amint meglátott minket: szétröhögte a salátát s olyan hangokkal szaladt vissza a konyhába, mint egy megcsiklandott vadkoca. Az asztalnál megint Jenő mondott beszédet, de láttunkra úgy nagy szavakra nyílt szájjal teljesen mozdulatlaná fagyott. Az egész társaság néma szemtágulással kábult felénk. Anyám az asztal alá nézett: vajjon elfér, ha odabújjik. Én a gyászos ének továbbfolytatott dallamával mondtam:

— Róza néni, lelkem, hoztunk egy kis tyúkpecsenyét Róza néninek. Ne mondja, hogy nem adtunk semmit.

Anyám felugrott és édes meleg tenyerével lefogta számát:

— Haszontalan kölyök, ezért majd lesz tánc.

Apám arcán, a zordságok csalitjából, mint egy macacot lopó paraszt, előjött egy halvány ravasz mosolygás és kékebbek lettek a szemei. Mindenki kékre vonaglott a

visszaöklelt kacagástól. Jenő, visszadiákulva a pátoszából, kigurult a szobából. Csíky úr az egyik kezelője csövébe dugta száját. Róza néni felállott, mint egy hegyyé születő szikla. Orra Apám felé bástyállott:

— Ez a te kölyköd, Jóska.

Azzal megkereste formacsodákban gazdag kalapját s úgy tette fejére, mint egy nehéz sisakot. Kiragadta a most Anyám kezében lógó tisztos holtat és távozott. Nagyon barna éjjél volt a szeme pillantása.

Anyám, felócsudva, utána akart rohanni, hogy megengesztelje. De Apám sajátságos, tőle még sohasem hallott hangon tartotta vissza:

— Hadd, fiam. Ahogy én ismerem Rózát, majd visszahozza azt a tyúkot az aranylakodalmunkra ajándékba.

Erre aztán mindenkiből kigurult a kacagáslavina s a kis ház remegett a nagy jókedvben. Ez a jelenet hátra-szorította a hazafias színezetet: a beszélgetés természetesebb, melegebb lett. Tréfálkoztak, adomákat mondtak, kötődtek egymással. Az ételek és italok pedig fogytak.

Később, amikor mi ketten is macskaasztalunknál valami csokoládé-párfé gyönyöreiben maszatoltunk, Apám valamiért felkelt és elment az asztalunknál. Egy percre megállt, nézett minket és úgy volt kék a szeme, ahogy még sohasem láttam. Kinyujtotta kezét és a Katica szétcsilingelő fürtjeit tenyerén játszatta. Aztán rám nézett, szigorúra keményített, de belső jókedvtől zsíros hangon mondta:

— Meglehetősen szemtelen kölyök vagy.

Most az ujjait az én fürtjeim közé futtatta. És akkor a Világegyetem nagy Közlekedési Rendőre gumibotjával az ürbe dermedt a csodálkozástól. Mert a Nap, Uranosz, Szaturnusz, a Hold és a kollégáik tátottszájjal megállottak. Még a torzomborz Márs s az ür pompás tyúkja: Vénusz is előrehajolva hüledeztek a néhanapján bögözi és nagyajtai Szabó Józsefre. Mert a Szabó-tájék örök Vihar-orma, a harag-lavinák és hófedte zordságok dermesztő Szabó Józsefje kacagott. Igen: nem mosolygott, sem derült arcot vágott, hanem: életem egyetlen, első és utolsó látványa gyanánt: hangosan, édesen, ravaszul felkacagott.

A feketénél Jenő enyedi szavaló sikereiről beszélt, amire a társaság kérni kezdte, hogy szavaljon valamit. Ő addig kérette magát, amíg úgy könyörgtek neki, mintha a légzésük nélkülözhetetlen feltétele volna a Jenő szaválata. Jenő kiállt, lehetőleg távol az asztaltól. Két karját, mint egy láthatatlan keresztre, szétnyújtotta az alkonyodó szobába. Arcát a felfeszített Krisztus szenvedésére torzította és elkezdte szavalni Arany János Örök zsidóját. A magános ember örök tragédiája fújt át a kis lakáson és megnöttette a jelenlevők arányait. Anyám az annunciáció forró befogadásával hallgatta fiát. A kis Dezsőben pedig világteremtéses mozdulások történtek. Roppant sziklák gurultak, erdők indultak, hegvek remegtek egy valamikor megépítendő világ számára. Közvetlen utána Jenő a Petőfi *Részeg ember tünődését* adta elő. A gyökeréig látott részeg paraszt teljes átélésével kiriasztotta az emberdúcokból a jókedv összes galambiait. Nagy kacagások szárnyai verték az esteledő levegőt. Ebben az időben Jenő bátyám legfennebb húsz, huszonegyéves lehetett.

Anyám és Kati két nagy égő lámpát tettek az asztalra; az egyiket Orbán nénitől kértük kölcsön. A férfiak nemes lendülettel kezelték a poharakat. Lugossy bácsi egy érdekes jelenetet mesélt el Garibaldista korából. Aztán egyszer csak énekeltek:

*Felleg borult az erdőre,
Nem átkozlak, ne félj tőle.*

Egymásután következtek az akkori szívek kedves dalai: *Nagypénteken mossa holló a fiát, Én vagyok a falurossza eguedül. Mikor mentem Várad felé, Stiriában, Ojkfaluban mi történt? Zúg a Maros, zavaros, ha megárad, Jön a daru meg a gólya, Temetésen láttalak meg először, Nincs cserepes tanyám, Ki tanyája ez a nuárfás, Ne menj, rózsám, a tarlóra, Kétszer is nül az akácfa virága, A virágnak meqtiltani nem lehet, Fürdik a holdvilág az ég tengerében, Nagy az én rózsám ereie, Buidosik a kedves rózsám valahol, Mi piroslik ott a síkon távolba? Meqhalt a juhász, Árvaleány a süvegem bokkrétája, Freszkedik le a felhő, Te vagy, te vagy, barna kislány, Földiekkel játszó égi tünemény, Zsindelyezik a kaszárnya tetejét, Megy a vo-*

nat, megy a vonat Kanizsára, Kerek ez a zsemlye, Ég a kunyhó, ropog a nád, Ugyan édes komámasszony, Vékony deszkakerítés, Piros bort ittam az este, Ezt a kerek erdőt járom én, Hagymási Péter, Hagymási Pál, Jaj de szépen harangoznak stb. stb. És mindegyre, és mindkettőre: a Kossuth-nóta. Az ének mestergerendája a Jenő hatalmas szép basszus-hangja volt és valahogy mindenki hozzá építette a saját kizengését. De Csíky tanító úr sem volt kutya a hangzó művészetben és azt a hatást tette, mintha mélyen zengő kissé templomos szép férfihangja nemcsak a száján, hanem a két dicsőséges kézelőjén is ömlene a világ gyönyörködő képességeibe. A Katica édes kis hangja, mint napsütésbe zengő tenger partján ugráló madárka, igyekezett követni a nagyok szív-zuhatait. Dezsőkét pedig, világegyetemes kiszélesedésben, messzi kürtök hívták alakatlan eposzok nagy fényességei és kis falvak édes bánatai felé. Csak két nótát nem tudtam bevenni egészségem veszélyeztetése nélkül. Az egyik a szörnyűséges *Kék nefelejcs* volt, ez a rémséges szív-korgás, ami rám mindig azt a hatást tette, mintha valaki végtelen hosszú ujjakkal vakarta volna a keserves ülepét. A másik a *Szomorú fűz hervadt lombja* volt, ami, nem tudom, miért, mindig a savanyú tüdőt undorította elém. Ez a gyermek a magyar talaj olyan mély gyökereiből nőtt ki, hogy már akkor is hasfájás volt számára minden szentimentalizmus.

Tizenegy óra tájt végig kellett kettőnknek kézcsokolni, parolázni a vendégeket és Mama lefektetett bennünket. Mi rendes esti imánkat: — *Én lefekszem kis ágyamba* — meglehetősen hangosan mondtuk el, hogy a vendégek lássák, milyen jóba vagyunk a jó Istennel. Aztán: huncutul lehúnyt szemekkel hallgattuk, hogyan beszélgetnek rólunk. Mama, Ilona és Jenő felváltva mondtak el Katica- és Dezsőke-anekdotákat. Majd visszatértek a Róza néni és a kimúlt tyúk esetéhez s megint nyitott csapokon folyt a jó kacagás. Mi pedig nem állhattuk meg, hogy el ne ismerjük: milyen édes kis teremtések a Szabó József és Mille Mária Katicája és Dezsőkéje.

Az álom aztán mégis csak ránk jött. Előbb Katicát bírta le s édes kis pihegésére meleg források fakadtak bennem. Aztán én süllyedtem valami bársonyos, fényes-

ködű boldogságba. De néha-néha felébredtem egy-egy pillanatra. Egyszer éppen Jenő kezdte szavalni a Vajda *Virrasztók*-ját:

*Itt a nagy halott előttünk
Kiterítve hidegen...*

Majd az *Éj van, csend és nyugalomnak éje* suhant át rajtam, mint esti madár a beárnyékolt tó fölött. Máskor meg egy-egy adoma után felcsörgő nevetés verte meg a lelkelem partjait. A vendégek reggel hét óra tájt távoztak. A lelkelem egyik távoli keze fogta bágyadtan a búcsúzás szívömléseit, de nem tudta külön szavakká tapogatni őket. Anyám kinyitotta a *nappali* ablakait, hogy a rettentő dohányfüst és borszag kimenjen. A nyitott ablakokon hűvös és az ázott föld és rothadt növények titokzatos vad szaga jött be. Távol, távol, valahol a Pigerék kertje felől egy magános, szomorú és hívó kukorékolás nyúlt a levegőbe. És az álmába visszasüllyedő gyermek mese-homályosan két látomást látott álomba hajló lelkének utolsó szemnyitásában. Az egyik: a levegő egyik borúsabb hágóján Róza néni lovagolt egy seprűnyélen a Fellegvár felé, zászló helyett a megdicsőült tyúkot tartva kezében. A másik: a szomorú Krisztus, aki rám néz nagy kék szemeivel. Mintha emlékeztetne valamire. Mintha hívna valami felé.

27.

Kétségtelen, hogy életem gazdagságának egyik legbővebb forrása: végtelen gyalog kóborlásaim. Az életnek egyik legteljesebb, az énünkben történő világot s a világban történő énünket legtöbb hanggal megmondó formája: menni, menni, menni: nem túlságosan kitűzött célokkal, véletlenes, tehát a végzet és a lélek legmélyebb akaratából történő félrecesavargásokkal. Menni, menni, menni: mindig új fák titokzatossága, új horizontok szélesebb lélegzete, új egek halvány zölddé finomult kéksége felé. Nagy mell-domborodás, végtelen édesség és titokzatos ígérteű mese: az országút messzi elnyúlása s az ösvények hívó kockázata. Peregrinatio continua dulcescit: a hosszú vándorlás mind több ízzel mondja meg az élet jóságát, a múltó Föld-álom

múlhatatlan szépségeit. Minden emberi emberben ott bújik egy mindig új messziségek, új falvak szelíd alázata, új tűzhelyek barna hívása, új városok mitológiája felé sóvárgó meghalhatatlan vándor. Milyen meleggé énekli lelkedet, hogy megcsaladosítja magánosságodat az országúton messziről elédbe siető tűzhely füst szaga. Milyen végtelen megtágulása életednek: a nyirfák szétpárázó ezüst derült-sége s a távoli kakas-szó mély emlékeztetése.

És sokszor történt, amint kószáltam Erdély, Magyarország, Olaszország, Svájc, Franciaország meséiben, hogy egyszerre csak megálltam. Mi állított meg? Rám hulló árnyék? Láthatatlan dolgok hangja? A Föld belém suhant akarata? Megálltam és néztem a világot, mint gyermek a gvertya szőke fényét. És egyetlen horizont lett minden átfutott tér, és egyetlen szemnyitás lett egész életem. És ebben a szemnyításban benne volt minden tájék, minden erdő, minden falu, város, minden arc, mely énemmé patakzott gyermeklépteim első ténfergése óta. Mint szelíd borulatú május szőke esője: szemeim előtt hullt az egész énzápor, az egész világ-zápor. Én és világ: olyan egyetlen egyazon valami, olyan egyetlen sajgás, egyetlen édes kacagás. Mi a világ? Az én-dagály szétfeszengései a végtelenbe. Mi az én? A világ emberi sirássá, emberi kacagássá összeverődött visszhangjai. És amint így álltam és láttam az élet-zápor minden szépségét: egyszerre csak nagy szomorúság fogta meg szívemet. Nem volt szava e bánatnak s mint estébe tévedt gyermek, nem tudta eddigi útját. Mintha láttam volna a dolgok és mozdulások özönös mélyén, a megnevült életcsalit tágszemű titkai mögött az örök dalolót: a Halált. Hogy ne féljen, hogy ne fázzék az úr nagy kietlenségében, az örök Magános folyton énekel. Énekel világokat, tengereket, erdőket, világtörténelmeket, virágokat, emberi szíveket. Mint naptól szőkült zápor özöne, hull éneke az úr vak süketségeibe. És ő mind kétségbeesettebb mohósággal énekel, mert mindjobban fél attól, hogy félni fog, mindjobban didereg attól, hogy fázni fog. És folyton szétpárázik éneke: világok, tengerek, erdők, világtörténelmek, virágok, emberi szívek suhannak kietlen némaságokká. Ó ember, aki szíveddel bele akarsz kapaszkodni a zápor futó cseppjeibe, hogy legyen szeretet, ölelés és

folytató csók, hogy legyen hit és örökkévalóság, tudod, mit akarsz megfogni? Az élet a világrengtetegben didergő Halál önbátorító dala. És minden megszületett hangja: a rákövetkező pillantásban már örök némaság. Ó szegény embergyermeke, emberi csók fia, múlhatatlan csókok sóvárgója, aki az időtlen rövidséggel múltot vágyaiddal végtelen fájdalommal tudod élni!

Annak az útnak megrajzolásában, melyet e sorokban teszek meg: egy ilyen megállító helyre jutottam. Én állok azóta mindig e hely szemnyitásában? Vagy az a hely rohan utánam, mint a vonat keringésébe mozdult falusi temető?

28.

Katica már iskolába járt. És ez új édessége volt a Dezsőke életének. Abba a református lányelemibe járt, mely a kolégyom közelében tűrte a diákok ádázságait s melyet a Németh Lujzi csalfa ragyogása tett tündökléssé. Minden reggel kezét fogva, kis táskánkat másik kezünkbe lógatva: begyesen, kecsesen, sugárzón mentünk a tudomány felé. Ha eszünkbe jutott, hogy folytonosan felmelegedett szemek néznek ránk: roppant fontoskodón komolyan lépdeltünk, hogy kidomborítsuk kis testünkre pacalistaságunk rangját. De aztán mindjárt meg is feledtünk a testületi méltóságról: tréfálkoztunk, bőcskődtünk és mindegyre felkacagtunk a csiklandó világ furcsaságaira. Ilyenkor fürteink egymásba reszkettek s még az ószövetség is barátságosabbá szókült ettől a két hajnali embersugártól.

Lépten-nyomon bácsik, nénik, sőt fiatal lányok és fiatal emberek is: megállítottak bennünket, kérdezték nevünket, simogatták fürtjeink selymét, odafürdették tenyerüket arcunk frissességéhez és csodaszépeket mondtak ránk. Amint ez a két kis emberdal átszállt az emberrengetegen: a szemek, az arcok, a szívek mosolygást és jóságot visszahangoztak. Nem volna-e jobb a világ, ha az emberek mindig csak gyermeket látnának?

Délben ritkán tudtunk együtt jönni haza, mert különböző időben végződtek óráink. Délután soha, mert én

este hétig ott maradtam privátára a kolégyomban. De néha, ha délelőtt tizenegy órakor végződött mindkettőnk tudományos elfoglaltsága, édes tekergéseket engedünk meg magunknak. Bámultuk a kirakatokat, torzképeket vágunk az üvegből visszahalványló arcunknak, ami nagy muri volt. Bemerészkedtünk ismeretlen, titokzatos hívású uccákba. Mese-tréfásan azzal ijesztgettük egymást, hogy valamelyik szegletnél egy oroszlán, vagy egy rablóbanda támad ránk. Ezt olyan híven játszottuk, hogy tényleg féltünk is és ez nagyon jól esett. Néha adtuk az eltévedt gyermeket, Én bús nagyra nyitott ártatlan szemmel megállítottam egy-egy előre kiszemelt bácsit vagy nénit és megható, panaszos hangon kérdeztem: — Néni kérem, nem tetszik tudni merre van a Kemence ucca, szegény eltévedt gyermekek vagyunk? — Vagy pedig: — Bácsi, kérem, legyen szíves megmondani, merre van a Kiskalapács ucca. — Ezeket az uccaneveket én találtam ki és édes multságunk volt, hogy a nénik és bácsik hogy töprengtek, merre van a nem létező ucca. Igen gyakran egyik-másik efélét mondott: — Pusztaház ucca, Pusztaház ucca... pedig tudtam, hogy merre van, és most nem jut eszembe. — Ilyenkor kékre feszültünk, hogy szét ne robbanjunk a feltörő kacagástól. Később már arra is felbátorodtunk, hogy be-bementünk a mellékuccák, különösen a Szappan-uccák kisebb, furcsább házaiba és félénken kérdeztük: — Kérem szépen, hol lakik a Lujza néni? — Vagy: Néni kérem, itt lakik a Róza néni? — Erre természetesen megkérdezték: miféle Lujza néni és miféle Róza néni. Én erre azt feleltem, hogy egyéb nevüket nem tudom. De hosszasan leírtam őket, túlozva túlzott testi sajátságait, ami nagy közönséget gyűjtött körém és sok jó kacagást vert fel. És ha kérdezték, miért keressük őket, egy kanyargós mesét rögtönöztem, aminek előrögtönzése édes kinyujtózás volt számomra. Hányszor ugrott egy ilyen jelenet után Katica a nyakamba és ott a jövőmenők derültségében rámcsókolta elragadott csodálkozását. Egyszer annyira hősök lettünk, hogy egy városszolgától megkérdeztem a kardjára mutatva: — Rendőr bácsi, maga szalonnát vág ezzel a nagy késsel? — A városszolga nem szólt, csak beleharapott a levegőbe és azt

mondta: — Hámm! — Két olyan nagy felső szemfoga volt, hogy mi meglehetősen gyorsan és szerényen álltunk odébb.

Már második éve járt Katica iskolába, mikor egy őszi délután nekem nem volt iskolám. Kisfaludy Károly Tollagi Jónását olvastam s nagy kacagás fürtökben lógott ki a jókedv belőlem. Ez az elbeszélés gyermekkorom egyik állandó olvasmánya volt. Katica négy óra helyett háromkor jött haza, sápadtan, kedvetlenül. Azt mondta: a tanító néni megkérdezte, nincs-e valami baja és hazaküldte. Mama egy-két bátorítón elhárító szóval beföttet tett elénk s a lakmározásban Katica is felvidult. Valami új játékürügy lobbant az eszünkbe és kisurrantunk a fáskamrába.

Soha, de sohasem volt Katica és köztem semmi veszekedés, még csak egy türelmetlen szó sem. Sohasem tudtunk semmire sem nem-et mondani egymásnak, nevetésünk és sírásunk mindig közös volt és egymás mélyebb szeretete. És most, éppen most, megtörtént a jóvátehetetlen.

A lomtárban kutattunk különböző jókedv-alkalmak után. Régi, könyöknélküli kabátokat felpróbáltunk, ócska cipőkkel dobálózunk. Aztán Apám egy régi B-listára tett elalaktalanult kalapja került kezembe. Fel akartam tenni a fejemre. Katica szokatlan heveséggel ragadta ki kezemből:

— Ez az én kalapom! — mondta és feltette drága szöke fürtjeire a fekete szörnyeteget.

Nem tudom, mi ütött belém. Talán férfijogon éreztem, hogy a kalap engem illet, vagy még és leginkább: fájt a Katica meglepő nyers hevesége. Most már én is kiméletlenül kaptam le a fejről a kalapot és feltettem a fejemre:

— Ez az én kalapom! — kiáltottam diadalmasan.

És aztán már elkeseredett dühvel cibáltuk a kalapot ide-oda. Katica kitörő elkeseredéssel kiáltotta:

— Utálatos vagy, Dezső, utálatos! Nem szeretlek, utállak!

Életében először mondta így: Dezső és nem: Dezsőke. És azt mondta, hogy nem szeret, hogy utál. Egészen elvesztettem a fejemet. Amint két kis pillangó-

kezével a kalapot húzta maga felé, rákarmoltam a kezére.

Fehér kis kezefején egy hosszú vörös csík támadt s végződésénél egy makulányi vér serkedt ki. Elengedte a kalapot. Irtózatossra tágult, örvénylően elmélyült kék szemei rám meredtek. Aztán égő háztól felvert jajveszékeléssel zokogva kiáltotta:

— Jaj, Dezsőke! Jaj, Dezsőke!

Berohant Anyámhoz. Nem mutatta meg a karmolást, csak zokogó fejét Anyám ölébe rejtette. Én összeomlott szívvel vánszorogtam utána. Úgy undorodtam magamtól, hogy sajgott bele a bőröm egész testemen.

Mama érezte, hogy valami baj történt köztünk. Megkorholt és szelíd, becéző szavakkal csitította Katicát. Én nem tudtam szólni, nem tudtam sírni.

Katica egész vacsora alatt engem nézett: ijedten, döbbsent kérdéssel, hitetlen csodálkozással. Én csak lopva mertem rá nézni. Vacsora után rögtön ágyba kérezkedett.

Oda akartam lopózni az ágyához. Hogy átöleljem, hogy összevissza csókoljam. Hogy elébe tartsam kezeim, arcom, szemem, szívem, hogy karmoljon vissza, amíg csurog belőlem a vér. Hogy megmondjam, hogy őt szeretem legjobban a világon és az ő szeretete nélkül nem kell nekem a világ.

Mi kötötte meg a lábaimat? Mi kötötte meg a szívemet?

Reggel korán a cselédet kellett küldeni Mihály László orvosért. Katica lázas volt és alig tudott szólni. Az orvos rögtön jött. Megvizsgálta Katicát, nagyon komoly lett. A gyermekek fertelmes görénye: a difteritisz harapta torkon a csodálatos gyermeket.

Másfél nap alatt végzett vele. Minden pillanatban be akartam rohanni ágyához, hogy térden sírjam vonagló kis lelkébe végtelen bűnbánatomat. Nem engedték. A ragályos betegség miatt látnom sem volt szabad.

Mikor a felázott hideg őszi földre leeresztették a kis koporsót, hogy az egyetlenül szép gyermek egy kis rögcskét tegyen hozzá a kolozsvári földhöz, a fagyott könnyű, merev-egyenesen álló kisfiút világokat átszáguldó dühroham támadta meg. Ó, a Halál, a fertelmes, az orgyilkos,

a gyáva! Aki bújva öl és láthatatlanul hősködik! De ő fel fogja kutatni a világerdő mélyén, elébe toppan, hogy ne tudjon elfutni a gyalázatos. És végleges, irtózatossá párbajra fogja kihívni, hogy küzdő lábuk tiprásai át fognak majd döngeni minden emberek szíven és felébresztik a holtakat. És ő fog győzni, le fogja gyürni a bestiát, két vállát odaszoritja a földhöz, ráhág mellére, beöklözi vi-gyorgó száját és diadalmasan fogja világgá kiáltani: — Emberek, meghalt a Halál, megöltem a Halált, felszabadítottalak benneteket! Ó, Katica, édes Katica.

Katica, Katica, Katica. Csodálatos név, meleg kis madár megfázott lelkem tenyerében, mulhatatlan íze a távolodó életnek.

Katica, Katica, Katica, örök zsoltára a pusztában álló orgonának. Hívó harangocskája az estévé szelidülő napnak.

Nem tudta tőlem elvenni a valószínűtlenül szép gyermeket a kolozsvári föld. Föld helyett föld, koporsója helyett élet: én lettem földje, élő koporsója, megnőtt élete. Mint virágos hegyhát a napsugarakat: magamba szívtam őt egész csodálatos tűnékenységében. Ő volt lelkem melegebb hajlásaiban és sorsom mostoha borulataiban kisugárzott belőlem mint elridegült éjszakában a sziklából a nappal beivott nap. Mindig velem jött változó sorsom kanyargásaiban és ha néha elmáradt tőlem, puszta sziget voltam síró tenger közepén. Ott volt világot majszoló őt érzésem minden jó ízében, látásom mélyebb öleléseiben s azért láttam szökének az örömet, mert szökék voltak a Katica fürtjei. És most, hogy szálfáim árnyékai messzebbre nyúlnak: úgy megtölt az ezüst kacagású, fájdalmas mosolygású kisleány, mint áhítatos meleg csend a beálló nyári estét.

Ó, hányszor hallottam őt, ha az elbörtönölt apró lelkek kiültek énekelni a dolgok küszöbére. Mikor, világ-bíró Nagy Sándor, eposznak induló tiszta Parcival: kamasz diákként szétkóboroltam Erdély jóságaiban: csodálatos fensíkokra értem. A nyírfák szőke boldogsága úgy omlott a tavaszi napban, mintha buggyanó kacagás lettek

volna egy gyermekisten ajakán, Az erdők távolibb homálya csodás igazságokat ígért, mint tűzhely előtt ülő vén mesemondó parasztasszony öreg jósága. És akkor végtelen hívású hangok jártak a levegő boldog lankáin, a nyírfák szőke reszketésében s amint a széles szárnyú ének át-suhant lelkemen: emlékeztem a világ minden szépségére és mint leszállott estében a mellettünk ülő kutya meleg testét: látatlanul láttam az eljövendő napokat. Te voltál a testetlen ének, a megnyilatkozó dolgok hanghoz jutott lelke, te voltál a herold-napok hosszú hívása, te voltál az élet dalba párázó szépsége, Katica. És azért voltak hugaim és szeretőim a nyírfák, mert a te változásaid ők, Katica.

Ó, hányszor futott az embervadonban megszórt ifjú hozzád, hogy gyermekpanasszal eléd tartsa sebeit. És te elfelejtetted kis kezed megbántását s mint ezüst harangocska hajoltál a serkedő vére. Mint édes ujjak babusgatták fürtjeid a megszakított lelket és lehelt csókod olyan jó volt, hogy kívántam az újabb sebeket, Katica.

Úgy szeretem a szőkefürtű szelíd petróleumlámpákat, magánosságaim szelíd jóságú lánytestvéreit. Budapesten, Párisban, Rómában s az óceán partjain: hányszor hiányzott a kenyér, a felém nyúló kéz, a visszhangzó szívek. Sorsom kietlenségeiben hányszor volt több súly vállaimon a fekete hallgatású kályha. És akkor az elcsaládtalanult szegény szobában a kis lámpa nézett, nézett. Nagy szájalom volt nézése és fakadó vígasztalás. Rábontotta szőke haját elárnyékolt szívemre, fehér ujjáival lágyan érintette az életlepra kiütéseit s azok eltűntek, mint tündérkirálynő örökletes csodatevő hatalmától. Családot beszélt körém, anyaszívű feleséget, kacagó gyermekeket. És nyomórúságom hősi fogadás lett s tiszta elszánás a szenvedésem. — Dezsőke, Dezsőke, úgy-e, nem fájsz már? — kérdezte testetlen szavával. Ó, kis fény-fűzek, apró harangjai az édes napnak, szelíd simogatású lámpák, hogy szeretlek titeket. Mert a te megjelenéseid ők, Katica.

Megnőtt az én magánosságom, mint öreg tölgyfa lombja és súlyosak lettek az én ágaim. Ó, meggyült jajgatása az elfektetett napoknak! Kerestem a nőt, aki nekem született, akivel egy mondat lettünk volna az élet ajakán. Aki lett volna feleségem és lányom, hugom és szeretőm

és ezer alakban, ezer jóságban: anyám. Ó, van végtelenebb sóvárgás a sírig tartó ölelés vágyámál? És úgy közeledtem a lányokhoz, mint varázsvesszős aranykereső a föld különös hallgatásaihoz. Varázspálcámmal: különös szavaimmal megérintettem őket, hogy téged visszhangozzanak, Katica. Mert téged kerestelek minden nőben az egyetlen nekem küldött párt, belőlem letört darabját megcsonkított életemnek. Hányszor láttam felmerülni szemeid csodálatos kék szemek tavában, hányszor bomlottak rám fürtjeid élém hullámzó szókeségekből, hányszor melegített gyermekké tested édes meghajlása a rám borult fiatal testekből. Elém-elém tűntél a szerelemnek hitt ölelésekből, mint a hold ezüst vizéből feltetsző látomás, mint visszhang bújt hangjai a kanyarulatok szikláinál. Aztán megint széttűntél, mint fényes reggeli köd a felszívó tóba s üres volt a lány és üres volt az ölelés, mint egy elhullatott vallás. Örök vadászat tűnő fehér szarvasa, örök keresés úzó szomjúsága: te vagy az én magánosságom, Katica. Te vagy életem legmélyebb zokogása.

És talán egész s minden parányomat minden percben mozgósító harcom megrabolt fajtámért nem egyéb: mint bosszuló hadjáratom a Halál ellen, érted: Katica.

•

Ha eljön ama nap, a harag napja, mely lángokká bontja a világ dolgait. Ha mint szétparittyázott kövek dobódnak a hegyek az úr feltámadt düheibe. A tengerek mint meggyült zokogások loccsannak az átizzott égbolt képébe s a világ sarkai szétpattannak a zuhanó világegyetemről. Ha irtózatossá arkangyalok tüzes szárnyai verik az örvénynyé bomlott levegőt és irtózatossá kürtök riadása hasít szét. Ha lángolva repednek föl a temetők pörsenésai és mezeten holtak milliárdjai jajgatva omlanak az örök ítélet dühe felé. Én az egész lángoló univerzumból, az összerázott elementumok irtózatossá recsegéséből, a jajgatás vad Niagaráiból egyetlen kis fehér kezecskét fogok látni, amint felém mutatja a véres csíkot. És én: feledve eposzom minden alibijét, minden ítéletet és az örök kárhozzátás düheit, mint síró gyermek fogom feléje könyörgni: — Nem akartam, Katica, igazán nem akartam. Édes Katica, úgye, nem haragszol?

Aztán lett tovább hétfő, kedd, szerda, az életvonalat mindennapi kocsi a rendes megszokottsággal zörögtek tovább és megint mind távolabb lett a temető. A temető, ahol Katica aludt.

A gyermekbánatot szeretik futó felhőnek mondani, mely egy könnyzápórral semmivé lesz. Én nem sírtam Katica temetésén. Ki nem tudtak volna sajtolni belőlem egyetlen könnycseppet semmi erőszakkal. A gyermek, óriássá növe fájdalma arányaiban, valami alaktalan homályban egy láthatatlan ellenség ellen feszült, egész életére felajzott elszántsággal.

És, bár másnap már játszottam játékaimat, olvastam könyveimet: lelkem egyik ága új, állandó lakóst kapott. Egy nagy fekete madarat, mely ha kitárta szárnyait: meglátszott mindennek az árnyéka s az élet dolgaiból kihallott a Halál muzsikája. A végzet a gyermek-zongorára ráhangolta a Halál húrjait is, hogy mondhassa az élet minden hangját.

A bánattól legkönnyebben egy másik bánat húzza el a lelket. Legidősebb bátyám, Árpád bőven gondoskodott ilyen szórakoztatásról. És: mert láttam Anyám szorongásait és szenvedését: rajtam is nehéz árnyék volt a pusztulás uccájába tántorodott fiú.

Százféle két-három napig tartó elhelyezés után Apám bejuttatta könyvelőnek a Ferenczy István cipőüzletébe. Ferenczy Kolozsvár egyik legtekintélyesebb iparosa volt, készítményeit még Budapesten és Bécsben is rendelték. Üzlete a Fő-téren volt. Intelligenciája, embersége, jótékony-sága nagyon népszerűvé tették.

Eltelt vagy öt-hat hét s Ferenczy állandóan dicsérte Árpád értelmességét, pontosságát, szorgalmát. Anyám — nagy félenken — kezdett remélni. Hátha elérkezett a gyengeakarató fiú a nagy fordulóhoz, ahol az Élet friss hívásai és a munka, egészség és család útjára erősítik a tántorgó lábakat. Anyám bevont imáiba, hogy az én tiszta gyermekségemmel is szélesebb legyen Isten elé terített kérése. — Talán ennek a kékszemű kölyöknek nem tud ellenállani a zörd Öregúr, — gondolta Anyám.

Ellenállott. Egyszerre csak Árpád eltűnt. Három négy napig hiába vártuk haza és Ferenczy hiába várta az üzletbe. Aztán furcsa dolgok kezdtek történni. Méltatlan-kozó levelek érkeztek Ferenczyhez, hogy minek küldözgetnek nekik számlákat, mikor ők az összeget kifizették a könyvelő kezeihez. Ferenczy erre alapos vizsgálatot végzett és kisült, hogy az Árpád eltűnése egyszersmind körülbelül hatszáz korona hiányát is jelenti.

A rendőrség keresni kezdte a sötét útra gurult fiút. Nálunk is tudakozódtak. A szegény Szabó-fészek egy feléje súlyosodott irtózatossá fekete vihar dermedt csendjében szorongott. Apám nehéz, komor hallgatása a tragédia ötödik felvonása elé leeresztett függöny minden mozdulást ledermesztő feszültségét jelentette. Az eposzokra született, mindennapokba internált férfi, hogy homlokát és szívét megütötték az élet rejtett törvényei s nagy szárnyú suhanásokra áhító lelket egy szűk testi szenvedélybe torzították az eseménytelen kis élet hősietlen éveit: talán mégis meglátta önmaga: hiusága és tudattalan önzése csődjét a zuhanó fiúban. Anyám sápadtsága az éjszakai hó kísérteties virrasztása volt. Keveset beszélt, végtelenül szelíd és elnéző volt hozzánk, de messze néző szemében végtelenbe nyúló bánatuccák voltak.

Több mint két hét telt el és nem volt hír az elficmodott fiatal lélekről. Egy napon kora reggeltől kezdve ellenséges lehelletű, nehéz borulatú őszei vagy tavasz-eleji idő volt, az eső meg-megismétlődő, aprószemű próbálkozásaival. Nem emlékszem: szüreti vagy húsvéti vakációnk volt. Szerettem az ilyen időt, mert különös borzongásokat hozott a bőrömbe s ezek messzi, alaktalan sejtésekkel, sajtóságos bölcsőntúli emlékezésekkel visszhangoztak életem mélyebb völgyeiben. Ezen a napon is lementem a kertünk alatt folyó patak ijesztő magánosságába. Olyan jók voltak az átfutó apró fázások, a komor dolgok riasztásai s a szél beszéde az elsötétedett fákkal. Órákat elálltam mozdulatlanul a nagy fák között. Aztán úgy éreztem, alaktalanul és szavakba nem mutathatóan: hogy én is fa vagyok, átszövődve minden élet gyökerén a föld titokzatos belső mozgásaiban. Hogy nem vagyok külön valami, elhatárolt én, hanem egy vagyok minden

élettel, mely egyetlen élet. Hogy szemeim a világ szemei, hogy szívem a világ szíve s nagy lombjaim csendes zúgása a világ bánatát mondja.

Nem majszolta még emberi teremtés mohóbban, minden perces felszívással, minden ízében az ötcsecsű világot, mint az a gyermek. Órákig el tudtam játszani a levegő tapintásaival, a szél változó suhanásaival, különös, lopva illanó, az idő ismeretlen tájaira visszahívó illatokkal, érzékeim mélyebb meséivel. És ez nálam sohasem a beteg idegzet szenvelgése, meddő, tétlen kéjlegése volt. Hanem nagy eposzokra, csoda-történetekre mozdító alkalmak, melyeknek végtelen mezőin végtelen arányú alkotó, milliókat védő hős, vagy egyetemes jóság-zápor lehettem. Sajátságos, hogy később, valahányszor a Tannhäuser nyitányát hallottam: én, aki a zenéhez csak a barlangi medvék hozzáértését tudom vinni: mindig ezeket a világgal egybekeveredett, a világ roppant ujjaitól indított testi-lelki meséket *hallottam* vissza. És talán még érdekesebb, hogy én, aki a zenében hat hungárista vagyok: minden művem a megfogamzás első homályos és alaktalan pillanataiban mint a dolgokból jövő, rajtam átmenő nagy zeneművet *hallom* és ennek a zenének egysége szabja meg művem egész kialakulásában és részeiben. Különben: ez a folytonos, millió hangú velerezgés a történő világgal elkísért máig. És ha néha napokra vagy hetekre elmarad, ez azt jelenti, hogy az Apám fiának nagyon nem majális az élete.

Délután a Wenzel gyerekekkel játszottunk egy lehetőleg vad, vért felkergető *hívós bűdüt*. Az erős kiabálás, a vad rohanások, a labda erős elhajításai jólestek az idő marconaságában. A *hívós bűdű* abból állott, hogy valamelyikünk feldobta a labdát az egyik fáskamra fedelére és elkiáltotta valamelyikünk nevét. Ha az illető a leguruló labdát kifogta kezeivel, ő hívott valakit. Ha a labda a földre esett: a gyerekek szétfutottak s a hívott gyermeknek a labdával el kellett találnia valamelyiket. Ha nem talált, neki lett egy *hibája*. Ha talált, az illetőnek. Ha valakinek már hat hibája volt: *kidöglött*. Ez azt jelentette, hogy félre kellett állnia a játékból mindaddig, míg egy kivételével mind kidöglenek. Akkor jött a bűdülés. Azaz: a halhatatlannak maradt hős egymásután állította a ki-

dögölteket a fáskamra elé és bizonyos távolságról mindeniket hatszor el kellett találnia a labdával. Ezek a dobások egyáltalán nem voltak szelídek és sokszor könny szökött az eltalált szeméjbe. De hangos sírásra csak a lányok vetemedtek.

Wenczelék az Orbán tanítóék helyébe jöttek az udvar első, tornácos lakásába. Wenczel tata nagydarab teherlőformájú, nagy lófejű távirdatiszt volt, mély zúgó hanggal és szomorú szemekkel, Wenczel mama sötét kapucinerszínű apró asszonyka volt, aki olyan volt, mint az ország-ház épülete: mindig fájt valamelyik része, állandóan tata-rozásra szorult. Ez az arasznyi beteges asszony tíz nagydarab gyermeket szült a férje képébe: hadd legyenek szomorúak a szemei szegény embernek. A Wenczel-különítmény a legérzelmesebb család volt, melyet valaha láttam. A legnagyobb gyermek, a tizennyolc éves Piroska, akinek inkább csak a szeplőire emlékszem, mindennap megesküdött leánytestvéreimnek, hogyha tizenkilenc éves korában nem megy férjhez, megöli magát. Azóta nagyon-nagyon sokszor nem ölte meg magát. A legnagyobb fiú: Barna, velem egy évben és egy napon született. A család különben, mint általában az akkori erdélyi apró-hivatalnoki családok: nem volt az előkelőség minden igénye nélkül. A mároknyi asszony úgy volt tekintetes asszony, amint esernyő a piaci kofa ernyője: terebélyesen és védekezően. Az ő kedvéért aztán szegény örökfáradt, szomorú szemű Wenczel bácsi is felsőbb tízezeri hatásba erőltette széthulló nagy lócsontjait, Ilyenkor mindig arról mesélt, hogy a főnöke őt egyszer „illojálisan” fait accompli elé állította, amit ő így mondott: *fét akkkomplli*. Szegény Wenczel bácsinak a lelki orrában ez a *fét akkkomplli* volt a diadalmas rézkarika. Egyébként igen jó, egyszerű és nagyon szegény emberek voltak. Sokat éheztek és éjjel a szűk lakásban egymás fülén át lélegzeltek. Amikor nem voltak jóllakva — s ez volt a legtérsegesebb házi időhatározójuk — nagyon méltóságosak voltak. Bámulatatos volt, hogy ezt a méltóságot a gyermekek is milyen komoly tógásan hordták és egyik sem ejtett el soha egy panaszszót sem. Sőt: ha napokon át következetesen bútorozatlan maradt a gyomruk: összevisszameséltek mindenféle sült libáról, tejszeles bélszínről, amiknek

felét ott kellett hagyniok prédába, annyira tele elték magukat. Ilyenkor kicsurrant a nyáluk és a szemük nedves lett. Erzsike, a legkevésbé szeplős Wenczel-lány a sok közül, (ezek a gyermekek úgy tudtak tízen lenni, mintha húszan lettek volna) és aki vagy két évvel volt fiatalabb nálam, ilyen állapotban kétszerte szerelmesebb volt belém, mint máskor. Szegényke, úgy nézett rám, mint a megvert kutya gazdájára és folyton ölelni és csókolni akart. Ez meglehetősen légköri nyomást jelentett számomra. Dezsőke öfelsége dühös volt, hogy ilyen csúf kis senki leány szeretni meri. Legszebb bókóm, mellyel megajándékoztam, ez volt: — Maga olyan, mint egy kovászos ugorka-lébe fulladt egér.

Az este volt a Wenczel-család nagy felemeltetése. Nyáron már este hat órakor elvégezték azt, amit nagy pompázatosan a vacsora név alá összegeztek s ami legtöbbször kenyérből és egy pár hagymából állott. Akkor a család egyetlen szent karszékét s egy rossz konyhaszékét kivittek a tornáczra. Wenczel-mama a karszékbe, Wenczel-tata melléje a konyhaszékre ült. Wenczel-mama fejét férje mellére hajtotta s szemeit égre emelte. Wenczel-tata is pont oda emelte nagy szomorú lószemeit. A gyermekek, köréjük ülve a padlóra, gerezdekben lógva le a szűk tornáczról, szintén égre emelték szemeiket. A kis Sári, a legkisebb leány, még tört babája szemeit is égre emelte. Így tömeg-hatott ott a család órákig. Nem beszéltek, nem mozdultak, csak Wenczel-mama sóhajtott néha egyet. Gyönyörű címkép voltak a Garlenlaube számára „*Esti áhítat*” címmel. A nyitott kapu előtt elzörögtek a hazatérő szekerek s a felvert por csodálatos glória volt a Wenczel-bonyodalom körül a lefelé guruló nap sugárzásában. Az uccán az elmenő egyszerű emberek jó mosolygással néztek a lélekké dagályló családra. Néha meg is álltak s egész kis csoport bámulta a Wenczel-család mennybemenetelét. Szegény Wenczeléknek ez az esti csoportkép fizette meg minden szenvedésüket.

A játék végén Wenczel Erzsike megint csókkal akarta növelni a grávitációmát, amire én olyant rántottam kis kontyán, hogy sírvafakadt. Rossztettem bántó ízével dühösen mentem be, ahol Anyám éppen lámpát gyújtott. A kis

lámpa szőkefürtű szomorúsága olyan egyetlen bánat volt szép arca csendes szenvedésével.

Olvasni kezdtem, de nem ment. Valami bántott, valami nyugtalanított s mintha az elsötétedő ablakokon túl különös ujjak nyúltak volna felém. Az udvaron feldöngtek Apám lépései és megállott a szívem.

Úgy nyitotta fel az ajtót, mintha a falak is vele nyíltak volna s védetlenül künn volnánk az éjszaka kietlenségében. Megállott a küszöbön, egyenesen, felnyúlón, dacosan. És mégis: fellángoló arca körül valami végtelen szomorúság ködlött:

— Te asszony!

Úgy zuhintotta oda ezt a megszólítást, mint egy véres baltát, mint egy ószövetségi nehéz vádat. Egész otthoni életem alatt csak háromszor vagy négyszer hallottam tőle ezt a megszólítást s ilyenkor mindig nehéz orkánok közeledtek a Szabó-sziget felé. A lányok átjöttek a szomszéd szobából s előreszkettek egy *csókolom-kezit*. Anyám nem szólt. Apámból véres horzsolással jött ki:

— Ha mégegyszer egy szó esik arról a gazemberről, legyilkolom az egész családot és rátok gyujtom a házat.

Senkisem felelt. Úgy benne súlyosodott a szívünk az óra tiktakjában, hogy vártam: szétrobban az óra. Apám kabátját, kalapját ledobta magáról. Leült az asztalfőre, ahol vacsorára volt terítve neki, csupán neki. Mert, hogy ő sohasem járt délben haza, a teljes ebédet kellett számára vacsorának felszolgálni. Mi más vacsorát ettünk, legtöbbször az ő hazajövele előtt, hogy a félelem el ne szorítsa az étel elől a torkunkat.

Anyám elébe tette a vacsorát. Támadón előre könnyökölve önmagával beszélt:

— Érettük öltem meg magamat, érettük tagadtam meg lelkem Istenét. Feláldoztam mindent nekik, még egy kanál bort is megtagadtam magamtól. Úgy bántam magammal, mint egy kivert kutyával, csakhogy nekik ne lehessen panaszuk, hogy nekik meglegyen mindenük. Úgy dédelgettem, mint egy királynőt s még a gondolatát is kitaláltam. És ideszült nekem egy bitang gazembert, aki megpiszkolta az én tiszta nevemet, melyet szeplőtlenül menttettem át az élet viharain. De lesz még máskép is!

Dühös-nagyot harapott az előtte álló ételbe. Összerázkódott. Mint egy egyenes súlyos kardot dobta felém:

— Te Dezső!

Én már ugrottam. Már rajtam volt a kis felöltő, fejemen a kalap, kezemben a literes üveg. A legutolsó lélegzetemmel lihegtem:

— Igen, Tata szívem.

Apám roppant donációs fejedelmi nagylelkűséggel mondta:

— Menj át Buksához, hozz egy liter bort, abból a rizlingből. Mondd, hogy primában megadom. Utóvégre én sem vagyok kutya, nekem is kell valamiből erőt merítnem.

Én átszökkentem azért a „kanál borért”, melyet Apám annyiszor „megtagadott” magától. A velünk ferdén átellenben levő kiskorcsma kolompszerű nagy csengője valóssággal röhögött, mikor ajtót nyitottam. Az ivóban egy ernyőnélküli falilámpa valami nagy szomorúságot sírdogált. A levegőben lomha, nehéz szagok nyujtogatták piszkos mancsukat az ember torka felé, hogy megfojtsák. A belső lakószobából kisírt szemekkel jött ki Buksa Rózsi:

— Maga az, Dezső úrfi? — mondta szomorúan.

Buksa Rózsának minden este kisírt volt a szeme. Pedig egyébként vidám, virágzó testű tizennyolcéves leány volt. De apja, aki hétköznap estéken rendesen egymaga volt a maga vendége, minden este leitta magát. Ilyenkor irtózatosan elverte, megrugdalta a szegény leányt s piszkos szavakat vágott hozzá. Évekkel később hallottam, hogy ezeknek az apai gyilkolgatásoknak egy szörnyű kivánság volt az oka, melynek Rózsi hősiezen ellenállt.

Mikor a tele üveget visszaadta, a szegény lány lehajolt, magához ölelte fejemet, cirógatta:

— Dezsőke úrfi, kedves Dezsőke úrfi, — mondta kiördelöző sírással.

A szerencsétlen anyanélküli lánynak egy pillanatra én voltam az a szeretet, mely új lélegzetre frissíti az élet ínségesét. Nagyon felzavart lélekkel siettem haza s mintha egy meleg, szomorú felhő vett volna körül.

Apám hallgatagon evett. A szobában olyan nehéz volt a levegő és súlya a szívünkön feküdt. Künn a sötét udvaron valaki felkacagott s erre összerezdültünk, mint

egy bántó karmolásra. Apám néha egy-egy kortyot küldött magába. Csodálatosan tudott inni ez a régi világból maradt ember. Úgy töltötte a bort a pohárba, mintha fejedelmi trónról aranygyapjat adományozna. A poharat széles mozdulással nagy kanyarulatban vitte szájához s úgy ivott, mintha vágató lovon inná az ősi nap dús omlását. De a megürült pohár után az arc elborult, a száj dühös dacra biggyedt s az éles kék szemek szemrehányással szomorúan és messzi néztek. Egy jó félóra után új hang-dárdát vert a súlyos levegőhöz:

— Te fiú!

Felugrottam: — Mitparancs, édes Tata?

— Fuss át az Orbán tanítóékhoz, kérd el a hegedűt. Anyám alig észrevehetőn fellélegzett. Ez azt jelentette, hogy ma nem lesz vihar.

Orbán tanítóék új lakása a Felsőszén-ucca egy névtelen melléküccájában volt. Csodálatosan árva és vad ucca volt ez, teknőszerű mélyedésekkel, nagy krumpli-kövekkel durván kirakva, embernagyságú buriánokkal a kerítések mellett. Gyermekképzetelem még nappal is rémes bünteteket, névtelen gyilkosságokat tapogatott szomorú kis házaiban és sötét kertjeiben. Csak lúdbőrös háttal tudtam átszívdobogni rajta. De három korcsma közelléte kedvezővé tette a földrajzi helyzetet Orbán tanító úr számára, ki életét mindinkább az orra virányai öntözésének szentelte. Már sötét volt, mikor az ucca felé lopakodtam. Nagy békességek és családba ölelő jó szagok járták az este lankáit s enyhülésre cirógatták az átmenő lelkeket. Mert ebben a szelíd borulatú megjuhászodott estében lélekké deltázódott az egész test s végtelen édes szétterjedéssel szakadt az anyagnak látszó világ nagy lélek- és jóság tengerébe. Az est fekete vizébe süppedő alázatos kis házak, a vacsora messzihívású füstjei, a kávé, kenyér és fővő ételek szagjai az innen-onnan előszakadó sajátságos hangok, egy-egy bozontos öreg kutya öblös felvigyázása az ismeretlen éjszakában, az elfeketedett ég itt-ott kibuggyanó szökeségei: szelíd tenyerekkel simogattak az átsuhanó fiúcska lelkére: — Látod, rajkó, ez az ember formája s az élet csodálatos folytatása: a nagy nyomorúság-tenger, sok bibi, nehéz munka s a küszöbön álló Halál. De csókból fakad az em-

ber gyermeke, de van tűzhely és egymás felé hajlanak a szívek és végtelen a család édessége. Éljen a családban, mert azon kívül minden fekete és szomorú s a Halál kutyái ólálkodnak körül. Dolgozni, harcolni az élet mindennapi névtelen, alázatos eposzát, nagy szeretet és építő hit lenni azok számára, akiknek lelkévé lesz a mi életünk: ez az élet, az igazi, a meg nem tántoruló. Minden egyéb gazság, örület, világtörténelem.

Dezsőke akkor még nem tudta határozott szavakra tapogatni az éjszaka beszédét, de lelke szüzi talajában mély gyökereket kötött a szegény felsőszénuccai világ s a mélyebb tárnákban, a rejtettebb rögök fakadó titkaiban mindig ott formáltak a szénuccai dolgok láthatatlan kezei. És talán azért tudta egész élete felajánlásával szeretni azokat, akik szegények, akiknek egész élete egyetlen, holnapnélküli, súlyoskenyerű világtalan ma: mert a gyermekfolyó csodálatos habjai a szomorú-szegény szénuccai partokat verték.

30.

A szűk sikátor sarkán megálltam: egy nagy lélegzet bátorságot szívni a szénuccai este nagy szelídségéből. Mert itt a sikátorban már más éjszaka volt: tömör-fekete, nehézmű és borzadalmas szemek sejtődtek fekete vizébe. — Én Istenem, édes jó Istenem, olyan jó fiú leszek, csak most védj meg, csak most ne engedj bántani! — könnyörgött egész életem. És szent fogadást tettem, hogy Erzsi nénémemet nem fogom többé megutálni.

A láthatatlan krumpliköveken meg-megbotlottam, mintha kinyult karok löktek volna meg. A deszkakerítések többször ijesztő nagy buriánok nőttek ki, melyek, most láthatatlanná süllyedve az éjszaka vizében, különös érintésekkel lúdbőrözték a szívemet. Ó, milyen hosszú volt ez a pár ugrásnyi uccácska az éjszakába lázadt dolgok gonoszságában! A Lugossy bácsi nagy kertjében olyan tikkasztóan hallgattak a nagy fák, mintha valaki torkonragadta volna őket. És benn a kertben a hosszú alacsony földszintes ház ablakai vérverések voltak a lámpafénytől. Mintha valaki felordított volna.

A verejték kiverte gyermektetemet az éjszaka gyötrő tenyerében. Ó, a nap az élet jósága s ha ő messze bújik, nincs irgalom a dolgokban a magános emberi szív iránt. — Én Istenem, én édes Istenem, olyan jó fiú vagyok! — ismételte a gyermek lelke.

Most egy fény-tavacskába lépett és ez már felszabadulás s meleg hála volt egész testében. Egy kis kocsmá ablakaiból hajolt ki a fény, mintha a lámpa szőke leánya nem akarta volna látni a benn kárhozó arcokat. Rekedtes, részeg hangok énekelték benn a *Kéknefelejcsét*.

A szomszéd ház már az Orbánék lakása. Valamivel rangosabb, nagyobb ablakú ház. Bezörgettem a nagy sötét kapun.

Kis mocskos-gömböc cseléd nyitott ajtót. Amint beengedett, két maszatos kezével jajveszékelve fogta meg a fejét:

— Jaj, Istenem, úrficska.

A kis szolgáló zilált lelkiállapotát megértettem, ahogy beléptem az első szobába. Orbán tanító, félig az asztal alá gurulva, rettenetes öklendezések közt kapkodott a legmagasabb, a legdicsőségesebb lelke után. A vonaglász pillanatnyi szüneteiben, a visszalavinázó vacsora és bor hullámai közül királyi göggel tördelte:

— Beethoven... Wágner... Orbán Dénes...

A szerencsétlen, tanítóvá taposott, zenébe lázadó lélek így kanvaritott a hányásából pantheont magának. Az asztalon feldőlt üvegből a bor rája csurgott, csurogtak szemei és szája, mellette a leesett pohár darabokban s a Tanító úr kezei és kabátja véresei voltak. A belső szoba ajtaja lassú mozdítással szélesre nyílt.

Királynőien, Gertrudiszosan Orbán néni jelent meg a küszöbön. A homloka át, a balkarja fel volt kötve. Jobbszeméhez közel egy tragikus-kék folt beszélt a hitvesi szeretet örömeiről. Nagyon katalaunumi mohácsivészes állapotok zajlottak méltósága testbéli képviselőjén. De magas termete uralkodón magasabb és gögösen feszültebb volt, mint bármikor. Soha annyira nem volt „katonatiszt lánya”, mint ebben a percben. Előkelő, nyugodt hangon szólt:

— Maga az, Dezsőke? Ugy-e, a hegedűért jött? Rögtön hozom. Ne nézzen az asztal alá, gyermekem.

Kíhozta a hegedűt s fejedelelnői mozdulatával nem is annyira átadta, mint inkább lovaggá ütött vele. Később, mikor olyan mohón szívtam rá magam a történelem cse-cseire s a napoleoni mese-eposzra, mindig Orbán néni alakját láttam vissza, hogy megértsem: hogyan nézhetett le négyezer év dicsősége a gulákról az elvonuló emberi cécóra.

Magamhoz ölelve a hegedűt és a nyirettyűt, most már vakon rohantam visszafelé. A hegedű meg-megnyikkant szorító karjaim között, mint egy titokzatos lélek. Apám, felgyúlt türelmetlenséggel, a küszöbön várt.

Aztán hegedült. Helyesebben mondva: a megvert, csődbe züllött, a mindennapokban tántorgó epikus ember veszett lázadással folytatódott át a hegedűn végtelenbe rohanó vad harmóniává. A bútorokat, a falakat árjába oldotta az ömlő emberi lélek s az egész kis ház jajgatott és panaszkodt a kezdődő éjszakában. Künn a kertben a nehéz ború alatt a fák mintha emberi arcokkal figyeltek volna: hogyan szüretel nótát a sors a megfeketült ember-szőlőből.

Én rögtön lefeküdtem. Lehadartam magamban gyorsan az esti imát, magamra húztam a paplant és sajátságosan rögtön elaludtam.

Valami — nem hang, nem mozdulat — felébresztett. Nem alhattam sokat, mert a szobának még nagyon esti képe volt. Apám hegedült. Erzsi valami végtelen iskolai dolgozattal birkózott. Ilona már nem volt otthon. Elvégezte a tanítónőképzőt és kinevezék Magyar Igenbe az Emke iskolájához tanítónőnek. Mama tett-vett a szobában. Nagy sötét szemekben végtelen szomorúság volt.

Apám magába hajított egy pohár bort és a hegedűből most vesztett csaták vesztett sírása jött ki. És én egyszerre, nem az udvaron, nem is a szobákban, hanem valahogy a levegőben, mintegy az ömlő zene lejtőjén: halkra fojtott, félénk lépéseket hallottam.

Anyámra néztem. Megdermedve állt a szomszéd szoba küszöbén. Két feltágult mély szeme egyetlen végtelenbe rontó imádkozás volt.

Megdagadt szívvel figyeltem. Most már nem hallatszott semmi. Vagy két perc múlva Apám egy nóta közepén

hirtelen, nehéz indulatú mozdulattal az asztalra dobta a hegedűt. A hang eltört, mintha lenyakazták volna. Erzsi kezéből kiesett a penna. Apám majdnem átfúrta szemeivel az udvarra nyíló ajtót:

— Ki jár itt? — kérdezte támadón s mint két pisztolyt vont a szemére.

— Ugyan ki járna! Hallod, hogy senki sem jár, — szolt Anyám tikkadt hangon és jobbkezevel átsimított nagy sápadt homlokán.

Egy percig vagy egy századig dermedt csend volt. Apám feszült mozdulatlanságában irtózatossá kezdődött. Az óra a szívünkben ketyegett.

— Erzsi, nyisd ki azt az ajtót! — robbant ki a parancs Apám ből.

Erzsi úgy ment az ajtóhoz, mintha az ellenkező irányba igyekeznék futni. Lassan szélesre tárta az ajtót.

A lámpa fénye kiesett az éjszakába, mint egy szarítókötélről leesett fehér kötély. És a fény túlsó szélén, a kert zizegéseiben, az éjszaka irgalmatlan némaságában egy irtózatossá alak állott.

— Árpád! — esett ki a meggyötört szív Anyám ajkain. De a fájdalmas test nem tudta lépésre mozdítani.

Ez a név, hangtalan zúgással, ott kondult mindnyájunk szívében. Pedig az előttünk álló alak nyomor-bozótijában széttűnt teljesen az a nagy kékszemű, gesztenyefürtű szép fiú, aki a testünk ből való test volt. A fiatal arcot vénre züllesztette a ráömlő ápolatlan, piszkos göndör szakál. A csodálatos gazdag fiatal haj a kivert éjszakák, az ágynélküli, mosdás nélküli hetek mostoha haságával volt kúszált. A beesett szemek, a megványolt arc, a leernyedő áll a halál küszöbére kergetett kivert emberkutya szenvedéseit vonították. Felső testén nem volt ing, csak egy rettenetesen mocskos, itt-ott lyukas nyári kabátka. A kabáton nem voltak gombok, szűk is volt a domború mellhez s a fél test meztelenül dagadt ki. És hogy legyen groteszk vigyorgása ennek a mocsárrá oldott életnek: a nyakán egy éktelen piszkos keménygallér volt, melyet a meztelen mellén át két spárta kötött a nadrághoz. Ez volt minden tartója a képtelenül bő, millió festékfolttal tündöklő, sok helyen cafatokba cifrázott nadrágnak. A meztelen, sáros-

piszkos lábon papucsokká nyírt, rég szemétdombra dobott ó fűzős cipők voltak, fűző nélkül, szétállva a meztelen lábtól. Kalapja nem volt.

Apám megragadta a félig üresedett üveget. Arca, homloka izzó bronz volt a feltoluló vértől. Szemeiben a megsemmisítés vad lángjai csaptak fel. Látszott, hogy haragja vak rohanásában nem tudja, mihez nyul. És mégis: keserűen szimbolikus volt, hogy éppen azzal akarta szétrontani fia fejét, ami neki, apjának, nagyapjának épúgy formáló végzete volt, mint ennek a szerencsétlen fiatal életnek. A másik pillanatban már elengedte az üveget. Arca halálos sápadt volt s még mintha megtágult szemei is megfehéredtek volna. Úgy húzódott vissza székébe, mintha nehéznézésű szem elől menekülne. Majdnem véresen horzsolódott ki ajkai közül:

— Ez az én fiam!

Hogy bennem van ez a rekedt kiáltás, benne a megromcsolt ember önmaga megpillantásától kiszakadt vallo-mással — több mint félszázadnyi messzeségben. Mert az életmocsárból pillanatra felfakadó apa önmaga megidézését látta az elítélt fiúban. De a másik pillanatban már erősebb volt az önző, minden felelősséget másra alibiző férfi. Dühös rikácsolással kacagott Anyám felé:

— Ez a te fiad. A te drágalátos fiad. Gyönyörködj benne.

Künn, a fénytavacska szélén a kísérteties alak nem mozdult. Csak végtelen könyörgéssel nézett nagy elbetegült kék szemeivel az otthonból sugárzó lámpa felé. Apám hangja most elcsattant ostor volt:

— Lépj közelebb?

Az alak nehéz vontatással a küszöbig vánszorgott.

— Loptál?

Hallani lehetett a fiú nehéz nyelését a ránehezülő éjszakában. Aztán majdnem síró hangon próbálkozott:

— Tata, lelkem, én nem akartam...

Apám kiáltása irtóztatós volt:

— A kérdésre felelj! Loptál?

A fiú megreszketett. Látszott, hogy közel van az összeomláshoz. Olyan halkán lihegte, hogy szinte csak belülről, magunkból hallottuk a feleletet:

— Igen.

— Volna erőd végezni magaddal, ha töltött pisztolyt adnék a kezedbe?

Egy perc csend. Aztán nehéz, darabos sírás halatszott.

Apám most nagyon messze nézett és kísértetiesen sápadt volt. A végtelenül keserű szájából zordul szállt Anyám felé:

— Vidd innen akárhova. Adj enni a szerencsétlennék.

És már kinyúlt keze a nyirettyű után. Már hegedült. A nóta szárnyai vadul verdestek, mint egy éjszakába tévedt nagy fekete madaré:

Nagypénteken mossa holló a fiát...

Ezen az éjszakán nagyon későn aludtam el, bár lehányt szemmel nem adtam éber jelt magamról. Így valahogy, a lelkem tapogatásával, jobban megfigyeltem a dolgokat. Anyám kivitte Árpádot a kamarába, hol mindig egy kész vetett ágy volt számára. Anyám még vagy két óráig fenn volt. Mindegyre megjelent: ételt, forró feketét, mosdóvizet, szappant, tisztaruhákat vitt a tékozló fiúnak. És a fekete táblájú bibliát. Erzsi rég lefeküdt. Apám hegedült belevesző szilaj bódulással. Közbe-közbe ivott. És én, jó későn, úgy hulltam az álomba, mintha magam is muzsikává oldódnék szét. De egy páncélos, fiatal, napnak ágaskodó akarát még elém állt a homályos küszöbön: *Hogy meg fogom törni a kígyó fejét* és jóvá teszem mindazt, amit valaha a Szabó-család vétkezett.

31.

Aztán csak eljött az a júniusi vasárnap, mely olyan mély barázda lett az életemben. Szombaton ebédnél Anyám így szólt:

— Dezsőke, ha jó lesz, holnap elviszlek falura. Rendbehozzuk a szegény nagytata sírját.

A falu Türe volt, ahol nemrég temették el az Anyám apját. A nagy ígéretre majdnem a kanalat is lenyeltem. Utazni fogok, mint Jelky András, mint Robinzon, mint Vilmos, a hajósinas és gyermekségem többi édes bennlakói.

Igaz, hogy Türe nem éppen a tulsó földtekén van s nem is igen tengerlik körötte: de vicinális személyvonaton azért elég titokzatos távolság.

Ebéd után rögtön lesirúltem a kert alá, a patakhoz. Itt voltak az én álmaim kőművesei: a vad bozót, a titokzatos burjánok, a különös alakú kövek, a roppant tenyerű fák, a víz apró szörnyetegei s az ismeretlenből ismeretlenbe futó patak. És csodálatos, végtelenbe ormló meseeposzokat raktak össze, hogy a kis Dezső lehessen hős és szerető, király és Kossuth Lajos, hogy dúsan fakadó gyermeksége gazdagságában ezer és ezer életet élhessen meg az elrendelt egyetlen élet előtt.

Lementem egészen a patakhoz, leültem egy vízbenyúló gömbölyded vándorkőre. És öt perc múlva a rablók már megtámadták a robogó vonatot. Engem elszakítottak Anyámtól s egy csodálatos szép kis lánnyal, egy milliomos gyermekével együtt elhurcoltak erdei tanyájukra, hogy váltságdíjra pumpolják szüleinket. Nem tudom, hogy az Anyám konyhapénzéből mennyi futott volna a rajkó visszavásárlására. Nagyon durván bántak velünk, hátracsavarták karjainkat. De ez nem akadályozta meg, hogy a kislánnyal végzetes pillantásokat ne váltsunk.

Már éppen neki akartam menni a rablóknak, hogy karom erejével kiszabadítsam leendő menyasszonyomat: mikor egy gyönyörű fecskefarkú pillangó repült el az orrom előtt. Lassan repült, méltóságos kanyargásokkal, valósággal kellette magát: — Fogj meg, Dezsőke, fogj meg, Dezsőke! — Utána mentem ravasz leséssel, hogy a kezemmel elkap-hassam. Ötpercenyi enyhe kötődés után leszállt egy vízbenyúló aszott ágra.

Eleinte verdesett szárnyaival. Aztán kinyújtotta szívókáját, rászívta a feketére halt nedves ágra és pityizálni kezdett. Szárnyai kéjesen széttárultak, elmozdulatlanultak. Ezek a szárnyak sajtóságot ábrázolattal valósággal néztek engem. És ezeken a szárnyszemekeken csodálatos egybekapcsolódással néztek a fák, a bozót vad növényei, a sziklaszerű kövek, a föld. És mintha ezek a szárnyszemek bennem lettek volna s úgy néztem velük magamat és magamban a világot. Sajtóságot alaktalan suhanásokban ment át rajtam a világelet, a millió változatban egyetlen

élő valóság. Óriási pillangó voltam s szélesre pihent szárnyakkal alvó tó boldog arca fölött lebegtem. Különös arcú, hosszú fekete testű vízi állat voltam, a gyökér alatti rothadt vizek erjedt mámorú titkaiban mozdultam különös meredt szemek vigyázásában. Aztán úgy éreztem, mintha felszívnának a fák gyökerei s szétnyitott ágaikon virágtól habzó nehéz lecsüngő lombokba áradnék ki. Eltikkadva, mintha embrió volnék a világanya méhében: éltem az ös-egység titokzatos életét. A pillangó elszállt és eltűnt a lombok koronái fölött.

Most vettem észre, hogy a Dárius sziklájához vagyok közel. Ez egy nagy vándorkő volt a Piger-kert fölött a patak egyik köves kiszélesedésében. Ez a kő ott volt a szénuccai szegénynegyed minden lakójának a szíve mélyén s ha az élet nagyon facsarta őket: ebből a kőből a megölhetetlen emberi reménység friss vize buggyant fel. Az öreg Füleyné, akinek kis szatócsüzlete volt a Holdvilág uccában: három éjjel egymásután sugárzó szakállú ősz embert látott. Ez elárulta neki: hogy Dárius a kincseit nem a Tordai Hasadékba rejtette, hanem ez alá a nagy kő alá. — Emeld fel, emeld fel! — súgta az öreg pasi Füley néni-nek és szétpárázott a levegőbe. A kis vicces öreg éppen a hetvenhatéves boltos néni-nek tett ilyen erőmutatványos ajánlatot. A Gesse kályhás egy éjjel állítólag tizenkét mar- kos legénnyel ment kincsvadászatra, de meg sem tudták mozdítani a követ. Másnap mind a tizenkettőjük jobb- karján, a béka közepén: egy lóherealakú barna jegy volt. Az egyik Lezsák-lánynak az álmában szintén egy öreg ember azt mondta, hogy a követ a kincsről csak egy huszonötéves szűzleány, születése napján éjféli tizenkettő- kor emelheti fel. De az aztán könnyen, félkézzel. Ez az álom sokat soványított a szénuccai, holdvilág-uccai, kőkert- uccai reménységeken: hogy valaha is mobilizálni lehet a kő alá befagyott tőkét. A népes Wenzel-család sokszor a hagyma mellé vacsorára a kincs megtalálás édes remény- ségét ette. És talán ezek voltak a legkövérebb vacsorák.

Felmásztam a kőre, leültem. Vártam, hogy az öreg fényszakállú bácsi csak megjelenik s lendít egyet a Szabó- család anyagi helyzetén. Szürkület felé mindenütt kerestek s végre ott találtak meg a kincseskövön. Mélyen aludtam.

Másnap reggel már négy óraker kiugrottam az ágyamból s odafutottam az ablakhoz: vajjon az idő nem áskálódik a kis Dezső földrajzi tapasztalatai ellen. Széles karokká lendült a lelkem és átölelték az Istent: rezdületlen, homálytalan kék ég ragyogott az egész szénuccai világ fölött, fák és virágok boldogan itták a kelő napot. Megcsókoltam az Édesanyám ablakban bimbózó szép vörös-virágú szekfűjét.

Öt óraker már felmozdult az egész család. Megkezdődtek térbeliségem díszítő munkálatai. A rendes reggeli lubickolás után a patyolat ingre Anyám rákanyarította a nagy fehér gallért. Kis új kurta nadrágom és nagygombú spencerkabátom, nem is említve új cipőimet, nagyon szív-gázoló segédcapatoknak bizonyultak. Anyám látható örömmel rendezte hátrafelé nagy szőke fürteimet. Mindig szigorú kritikus voltam. De attól az Alkotótól, aki ezt a legénykét megtervezte, nem tudtam volna megtagadni a párizsi kiállítás grand prix-jét.

Takarékosságból gyalog sétáltunk a város tulsó végén levő állomáshoz. Anyámon hagyományos fekete selyemruhája volt, ami mindig nagy ünnepet jelentett. Nagy meghatottságom meglehetősen elnémított s csak szemeim tündöklése volt szárnyas zsoltár az élet felé, ahol van jó Mama, jó Isten, szép idő és Türrére vivő vicinális vonat. És ez a zsoltár visszhangzott a szembejövők ránk néző szemein is. Amint most visszpillantok mellettem haladó Édesanyámra, majdnem fogadni mernék, hogy a drága mindent vállaló, mindent eltűrő, mindenét feláldozó lélek hengegett egy kicsit.

Az állomáson az egész világ nyüzsgött egybe. Csak most láttam, hogy az Ádám és Éva fajfenntartása milyen tömeges eredményekre terebélyesedett. Bocskoros, tüszős románok, szegény emberek nagy batyukkal, kalotaszegi, torockói lengőszoknyájú cselédlányok, mintha elmozdult orgonabokrok lettek volna. Gyermek, rangos úriemberek és nők s köztük csodálatos kislányok, akik, mikor rám néztek, alig tudták megállni, hogy meg ne szakadjon a szívük gyönyörűségükben. Megvallom, lelkem egy titkosabb szegletében csodáltam is, hogy mégis meg tudták állni.

Végre dicsőséges helyet foglaltunk egy másodosztályú kocsiban. Még meg sem indult az öreg vasgebe, s máris engem dédelgetett a tágas fülke minden utasa. Különösen egy idősebb néni olyan dúsan virágozott fel az anyaság, mint vadrózsabokron a májusi bőség. Csókolgatótt, kezembe nyomott egy bőségszaru földiepret s azt mondta Anyámnak, hogy a birtokát odaadná egy ilyen gyermekért. Egy fiatal tanítónő mindenáron el akarta velem szavaltatni a *Megfagyott gyermeket*. De Anyám megmentett azzal a nyomós érveléssel, hogy az ilyen szép meleg júniusi napon az a megfagyott gyermek is felolvadt és így az érzékeny vers tárgyaltan. A férfiak kötődtek velem s feleleteimre úgy jött ki belőlük a jó kacagás, mint öntözőkocsiból a jó megfrissítő legyezős víz. Egy bácsi, nem tudom milyen huncutság bevezetőjéül azt kérdezte, hogy láttam-e már az ördögöt. Erre én így válaszoltam: — Most látom a bácsit először. — Olyan jókedvfergeteg támadt erre, hogy a kalauz, nagy kacagási rángásában, majdnem a tanítónő füleit lyukasztotta ki a jegy helyett. Az egész kocsi boldog és vidám volt: mert mindenki szívében ott csilingelt Isten tiszta ezüstharangocskája: a gyermek.

És künn Június boldog kedvében még csodálatosabb tisztelgés szállt a bevonuló Gyermek felé. A széles mezők, édes, kellető kanyargásokban sárga, zöld, fehér kacagásokkal intettek feléje: — Dezsőke, szeretünk, mi vagyunk a te lelked tágasságai. Az erdők komoly, ünnepélyes küldöttségekben keringtek hozzá: — Dezsőke, szeretünk, mi vagyunk lelked mélyebb orgonái. — Az alázatos szegény falucskák is szomorú templomocskák vezetése alatt tódultak hozzá: — Dezsőke, szeretünk, mi vagyunk szánalmad ölelése és életed növekvő célja. — Szeretünk, szeretünk! — csilingelték a töltés szélein versenytfutó pipacsok: — mert te is láng vagy arról a tűzhelyről, amelyikről mi fel-fakadtunk az ember-szemek örömévé. — Az öreg vaska nca ballagásában boldogan nyegett a boldog mezők felé.

Nem tudom, miféle kulcsok miatt, Szucsákon le kellett szállnunk meglátogatni az Anyámmal rokon Szép Károly családját. És Türére csak az ebédutáni vonattal

folytathattuk útunkat. És ez a kiszállás, és ez a Szucsák a végzet egy nagy akaratát vitték az elrendelt gyermekbe.

Rokonaink nem tudták, hogy jövünk és így senki sem várt az állomásnál. Anyámmal gyalog bandukoltunk befelé a faluba. És itt történt a kinyilatkoztató látomás.

A kis falu két sárgás, panaszos hegy-domb között húzódik meg. A völgy mélyén egy patak fut. Most vize kicsinke, de sárgásan zavart és rohanó volt. Partjait jó magasan, fel tizenöt-húsz méternyire a két hegy oldalán friss iszap fedte. Kétoldalt sáros partjain szétrombolt házak, széttépett ólak és tyúkketrecek heverték, mind friss iszappal fedve. Állati hullák s a mindennapi élet szükséges tárgyai idétlenkedtek mindenütt a haragos patakocska mentén. A parthoz közel az épen maradt házak falai is tele voltak sárral, trágyával, kitépett fűvel. De a dombok oldalán fennebb álló házakat nem érte az ár, érintetlen volt a templom is. A kék ég roppant sátra alatt, a nap csuhajos jókedvében rengeteg sárga virág kacagott a dombok oldalaira. És ebben a gigántikus kék és sárga kacagásban olyan végtelen sírás, olyan szemekbe, lélekbe zuhanó tragédia volt a meggyötört falu. A rombadőlt házak közt egynéhány paraszt, magyar és román, sajátságos nemlátó szemekkel, egykedvű, panasztalan mozdulatokkal tett-vett.

Anyám megállott. És mint mindig, mikor édes életbölcsességét át akarta termékenyíteni a fiába, kissé elünnepiesedett. Széles mozdulattal mutatott rá a megvert falura:

— Látod, fiacskám, milyen csodálatos az emberi sors és milyen csodálatosak az emberek. Ez a falu már itt van sok száz esztendő óta. És minden évben ősszel és tavasszal a hegyekben meggyült vizek tengerré teszik ezt a kis patakot, melynek medrében nyáron teljesen kiszárad a víz. A nagy vizek, mintha az Úr haragjának volnának a poroszló-szolgái, szétrombolják a házakat, az ólakat, megölik az állatokat, néha még emberáldozat is esik. És aztán alig süt ki a nap, alig mennek el a haragos vizek: az elmene-kült emberek visszajönnek és megint csak oda építik házaikat és ólaikat. Mert mindig azt hiszik sok száz év óta, hogy ez volt az utolsó istenharagja. Majd, ha nagyobb lesz, fiacskám, látni fogod: hogy az embereket csak nézi, nézi, figyeli az embergyermek, de egészen megérteni őket

sohasem lehet. Mert minden emberben ott mozog az apja, a nagyapja és minden apák, akiket mi sohasem ismertünk.

Június mozdulatlan derűjében, a széttépett falu szélén ott állt a gyermek és hulltak beléje Édesanyja szavai. És a gyermek alatt, a gyermek körül megmozdult a föld, megmozdultak a romok, a hullák, a házak, a templom, megmozdultak a hegyek, az erdők, megmozdult az ég. Egyetlen örvénylő forгатag lett az egész világ, melyben ő egyetlenegy test volt az egész megmarcangolt faluval. Az ő elvégtelenült testének sebei voltak a tépett házak, az ő elfult szíve a kioltott állatok, az ő világot megszófoló aggódása a sorsukban tántorgó emberek. Ebben az egyetemes örvénylésben valahogy együtt volt minden század, az időtlen emberi végzet, az örök falu.

Elhangtalanult s ezen a napon nem lehetett szavát venni. Édesanyja azt hitte, hogy a szokatlan utazás és a széles levegő megálmosította a gyermeket és nem zavarta kérdésekkel hallgatását. Ez a meg-megújuló örvénylő érzés, a körülötte történő világnak önmaga életébe rohanó, saját test-lelkébe szakadása életének állandóan megismétlődő jelensége lett. És ez a forгатag idővel mind szélesebb, mind egyetemesebben befoglaló lett. Örvénylésébe belesodródott a körülötte történő arcok, dolgok, események. Belesodródott egész családja, minden idő, Erdély és az egész Magyarország. És ezerkilencszáztizenkilenc május huszonharmadikán a kommün tragikus mókájában meggyötört magyar emberek egy *Elsodort falu* című regény olvasásában vették észre: hogy ők a végzet egyetlen forгатagában vannak együtt minden magyarokkal, élőkkel és halottakkal. És hogy: az életet csak összefogva rögzíthetik magukévá.

32.

Ó, most kell ez az életmese: mult napjaim széles elomlása hatvan esztendő behavazott szikláinál! Kell, mint a szabad levegő, az erdő, a tenger, a messzi futó út: kell, mint minden, ami végtelenbe nyíló! Hogy higyjem, hogy az én lelkem az egész világ, ahol jog, szánalom, igazság építik az ember útjait és mindent elrendez a munka és a szeretet.

Szegénylegénye a száműzött emberi szívnek: futok az ősbozótú csalitba, a végtelen rengetegbe, a határtalan pre-

ribe: önmagamba. Ma csak itt van menedék és vigasztalás, ma ide mentem az egész világot, az embert és az apa-arcú Istent. Itt még süt a nap s szelid csillagok szövik át a fák esti elhallgatását.

Kérlek nap, égi mezők gyönyörűséges dáhliája, mondj enyhítő mesét a hozzád futottnak. Mesélj neki csendes bízó vetést, titokzatos feléldvágását a barázdába hulló magnak, fürtös nevetését a csókjaidban viháncoló kalásznak. Mondd a drága kenyér halkmozgású eposzát, türelmes meghajlását a barna parasztnak, áldott lendítését az erős kéznek, mely vet, ápol és mindig védelem. Mondd messzi merengését a tehén nagy szemeknek s hosszú rezdüléseit a mezőbe kiáltott szónak. Mondd az apró házak szelid áhítatát, mély hívását a sötétboltú tűzhelynek, a tűz-árboc lobogó lángkendőcskéit. A gondszemű asszony mosolygó vállalásait, a gyermekfogak boldog táncát az édes kenyérben. Meséld ezercsodájú legendáját a mindennapi valóságnak, csodáját a földnek, csodáját az égnek, mélységes csodáját az emberi szívnek. Meséld a békét...

Orgonái az időtlen Egyháznak, vihar-zsoltárok harsozóí, halk suhanású bánatok suttogói: nagy árnyékokat hajló lombok, kérlek titeket, legyetek jók sebeimhez. Jaj, jaj, hozzátok futok, mert embert álmodtam és égnek a házak és folyik a vér! Oltsátok el meggyúlt lelkemet s hús homlokotok legyen jó a felnyílt öt sebhez. Sújjátok meg a föld tavasz-titkait, nagy derűtségét az örök anyagnak, az ősminden termő akarátát. Álljátok körül lelkemet, hogy ne lássak mást: csak szántást, vetést s a bölcsők csendes ringását.

Körülvettek engem az idő ijesztései s az elborult napok rám sötétedtek. Széttörtek a sötétség gátjai, eláradt az éjszaka és nincs Ararát! És nagy szorongásában kérdi tőlem az én lelkem: — Havasfejű gyermek, hol van a bárkád? És valahonnan — a sebeimből? a bánatomból? — kitáncol belőlem egy gyermeki vers:

*Ráléptem egy egérre,
Jaj, meg is halt szegényke.
Menedéket nem lelek:
Megöltem egy életet.*

Ó, jöjj, csodálatos bárka a megdagadt vizeken, jöjj csodálatos életem a megáradt éjszakán! Gyujtsd fel minden lámpádat, énekeljen minden utasod. Fény kell nekem, dús csókú meleg fény, ének kell nekem, énekbe fakadó meleg emberi szív. Szegény Dezső fázik...

33.

Üljön lóra az, aki azt akarja, hogy szóbaálljak vele. Első gimnázista vagyok! Úgy hordom magamat, mint egy meghódított zászlót. És végtelen megvetéssel nézek le a pacalistákra. Határozottan éreztetem neheztelésemet a világteremtéssel. Hogyan keveredhetett annyira korpa közé, hogy pacalistákat is hozott létre!

Állapotom mindenkép méltóságos. Otthon ki-kiülök az udvarra és olyan dinamikával tanulom a latint (szeptember elején már vagy négyhónapnyi előleg-tudományt szereztem belőle), hogy az egész udvar lakossága, a szomszédok, az egész felsőszénuccai birodalom érzi partjain tudomány-dagályom hullámcsapásait. A Réf néni kezében meg-megáll a lapát, melyen a domború tésztát viszi a sütő váró paraszai közé és felsóhajt: — Milyen okos ez a Dezsőke úrfi, valóságos pap. Misét is mondhatna, ha nem volna szegényke réformátus. De így hiába minden. — A réformátus szó ékezte nem sajtóhiba. A szénuccai reformátusok annyira reformátusok voltak, hogy legalább egy hangzót meg kellett nyújtani a teljes kifejezésükre. Ami pedig az utolsó lemondó mondatot illeti: az a Réf néni egyszerű szent lelkének állandó nagy szánalmát mondta. Réf néni katólikus volt, amint nap a nap és víz a Duna. Kiapadhatatlanul, mindenpercnyi teljes omlással, egész életével. És szent borzadállyal egész bizonyosra tudta, hogy az eretnek kálvinisták a túlvilágon sülni fognak a századok összeomlásáig. Anyámat Szűz Mária után legjobban tisztelte a világon és minket is kitért szárnyú anyasággal szeretett, én meg valósággal házi bálványa voltam az egyszerű léleknek. Ezért sokszor majd elsírta magát, mikor ránk nézett. Mert nagy féltő szeretetében már izzó parázs fölött látott bennünket az örök tepsiben. Néha, mikor a megnedvesített lapáton a hencegő mellű tésztát nyújtotta befelé az izzó kemencébe:

riadtra tozult az arca és megállt a keze. Mert minden percben átélt népi mitológiájában a tészta helyén a mi meztelen jajgató lelkünket látta, amint lapátján sirülünk be az örök kárhozatsa. Ilyenkor, ha künn voltam az udvaron, kikiáltott: — Dezsőke úrfi, az Istenért, jöjjön be! — Én befutottam félve, hogy Réf néni szórakozottságból a tészta helyett önmagát vetette be és most segíségeet kér a lángok közül. Ilyenkor magához ölelt, megcsókolt, gyógyi almát, besztercei szilvát, lángos csücskét, miegymást adott és potyogó könyvek közt cirógatta szőke fürtjeimre öreg szívét: — Jaj, drága szentséges Szűz Máriám, milyen szép kis fiú ez a Dezsőke úrfi, ó, könyörülő szent Istenem, be okos gyermek ez a Dezsőke úrfi. Jaj, be kár, jaj, be kár!

A Zift-gyerekek előtt határozottan a felső emeletre jutottam. Még Tili is, aki meglehetősen szilaj lányka volt, stílust változtatott velem szemben. Most, ha plasztikája igéreteit csipdelőztem, így háritott felém: — Ne csacsiskodjék, Dezsőke. — Pacalista koromban ez így hangzott: — Ne számárkodjék, mert megvágom.

De az egész Felsőszénucca, a Holdvilág, Házsongár, Kőkert- és Zsák-uccák kapcsolt részeivel fogta új dicsőséggem szeleit. A Ludvig tanító így viszonzta köszönésemet: — Jóreggelt, kis nebuló. — Ez a *nebuló* szó az egész görög-latin kultúrát képviselte a tanító úr műveltségében és kimondásaikor roppant gömbölyű Páriz-Pápvá kovászosodott. Ha Lugossy bácsival nagy ritkán találkoztam, ő szokott hidalói kalap-kanyargatásával fogadta köszöntésemet, de köszöntése szövege most így hangzott: — Bonum diem et servus humillimus, care Domine amice. — Kolbay ügyvéd, akivel mindig az Alsószén-ucca sarkán találkoztam, minden másodnap reggel megkérdezte: hogy van *amphora* többes genitivusa. Nagyon lelkén feküdt neki ez az *amphora* genitivus.

Nem mondhatom, hogy a család teljesen érzéketlen lett volna az ifjú sarj nagy felemeltetése iránt. Bár az Édesanyámbal szájaszélén mindig lappangott valami humorkás mosoly, mikor elsőgimnazistaságom nagy kánrázatába nézettem. Egyszer óvott is szeliden: — Dezsőke, ne hordd olyan fenn a fejedet, mert még hátragurul s véletlenül meg-

gyaluljuk tökkáposztának. — De azért sokszor rajtakaptam, hogy az ő nyakán is édes kis gög-tokácskák domborodtak ki a családi tekintély-állomány megterebélyesedésére. Egy szombat-este aztán megtörtént a legkukkabb csoda. Északisark-Apám őfelsége talán ma sajátságosan kedvező izenetet kapott a szőlőhegyektől, mert vacsora után egy pár percre kihajolt nehéz felhői komorságából és saját dicsőséges hangján kérdéseket méltóztatott hozzám intézni az első konjugációból. Mindenre azonnal megfeleltem. A kérdést ezzel a mérsékelt dicsérettel fejezte be: — Na látom, mégsem vagy olyan hitvány kölyök. — Hátha még tudta volna, hogy az iskolában akkor még csak az első deklinációnál tartottunk.

Most már nemcsak egy tanítócska töticskélte belénk a tudományt. Valóságos tanárok vakolgatták kultúra-béli állapotunkat, nem is egy, nem is kettő. A hittant és a magyar nyelvet Csűrös József úr tanította és soha jobb pajtás tanárom nem volt. Helyre-fiatal ember volt: teológiát végzett, Hollandiában s talán Angliában is járt, pompás atléta volt a sportban, ami akkor még ritka jelenség volt és legalább is úgy szeretett játszani, mint én. A magyar órákat még csak megtartotta, de itt is az unalmas és hiábavaló elemzések és egyebek helyett állandóan csodaszép történeteket olvasott fel nekünk, vagy pedig velem olvastatta. Baksay Szederindáit, a Kalóz Királyt, Jókay egyéb elbeszéléseit, népmeséket. Hanem a hittan-órák igazán nem jelentettek tolakodást az Irgalom Kiapadhatatlan Forrásánál. Ha szép idő volt, kimentünk a Nagykúriára játszani. Ha csúf: Jókait olvastunk. És talán Csűrös úr mégsem volt tévelygő pásztor a örök nyáj bárányainak. Mert ami a játékot illeti, úgy gondolhatta: hogy Isten felé nem lehet édesebb tömjént páráztatni, mint a gyermekkacagást. És ez fakadt belőlünk bőven, mikor a *ciglizésben*, a *kótyában*, a kis és nagy bűdűben éppen olyan vásott gyerekséggel, olyan mindent felejtő elmerüléssel játszott velünk, mint mi. Milyen boldog diadalunk volt, mikor valamelyikünknek sikerült egy jót sózni az ő hátába is. Mert neki mindig sikerült és vakarhattuk a nyomát. Bámulatosan tudott játszani mindenféle játékot s a *ciglében* százötvenes „*cifrázást*” csinálni annyi volt neki, mint semmi.

Ami pedig a szép történeteket illeti: ó, hogy együtt voltunk a mese nagy ölelésében, hogy kitelt teljes kelyhére a kis lélekpalántákban az ember, hogy remegtünk apáktól, anyáktól, temetőktől és évezredektől kapott szorongással a megbántott, az üldözött igazságért, hogy gyűlöltük az erőszakot, az elnyomót, a rablót s kis lelkünk milyen széles forró védőszárnyat bontott ki a gyenge, a jó, a szép fölé! Rendezhetett-e Csűrös úr szebb lélek-lakomát a jó öreg Isten tiszteletére?

Úgy tudom, hogy Csűrös úr, aki később Csűrös nagytiszteletű úr lett, már elköltözött az örök vadászmezőkre. Tudom, hogy dicsőséges fogadtatása volt odafenn. Mert ott nem az ember árnyékait nézik, hanem azt, hogy mennyi sugár jött ki belőle a szegény emberi lelkek felé. A hatalmas öreg Isten s a mélyszemű Jézus bíborattilában, gyémántos forgóú süvegben, legszebb kardjukkal oldalukon fogadták az örök kapuban. Aztán telt kupák közt elmulatoztak vele. A végén odaadtak neki egy gyönyörűen faragott ciglét, egy csudakemény bőrlabdát és egy gyémántos ütőbotot. És mosolyogva szólt a nehéz ítélet Bírāja: — Sugárzó kertésze az én apró vetéseimnek, jól sáfárkodtál a zsenge veteménnyben, vedd hát ajándékul ezeket a játékokat. Boldogok, akik szeretik a játékot, mert ösfakadással gazdag az ő lelkük és minden forrás kútfeje én vagyok. Várd meg velük Dezsőt, mert hidd meg: nincs nagyobb játékos nála. S ha majd ő is megtér ide, vele és többi pajtásaival játszódjatok reggeltől estig, hogy édes kacagás napos lombja hullámozzék apró angyalaim lelkére.

A latin nyelvet és a földrajzot Szabó Árpád tanár úr vetegette belénk. Egészen fiatal ember volt, még egyetemi hallgató és benn lakott a kolégyomban. A kis barna emberke nem volt nagyobb függőleges minőségben, mint egy kettétört medveszar cukorrúd kisebbik fele. De nagyon komoly volt s úgy tartotta a tekintélyt, mint Atlasz az eget. Ő volt az osztályfőnökünk s nekem és pár társamnak privátanítőia is. Nagyon lelkiismeretes tanár volt s a latin nyelvet kitűnően tanította. Rám egészen sajátos hatással volt a latin nyelv. Mintha egy régi életem elfelejtett anyanyelvére bukkantam volna, olyan mohó szeretettel vettem magam a tanulásnak. És mikor tanultam, — és ez így volt

egész gimnáziumi életem alatt s a klasszikus művek olvasásával is — mindig az a különös érzésem volt, hogy voltaképen már tudott dolgok emlékezetét idézem vissza. Életem sok öröme közt nem utolsó volt a latin nyelv.

A földrajz körül már kínosabb állapotok nehezdedtek. Ebben az időben még a földrajz lelketlen, üres szalmájú, végtelen unalmú névtár volt, leöntve bizonyos állandóan megismétlődő mondatok szürke levével. Így pld. minden város neve mellé könyv nélkül hozzátettük: — Vasuti gócpont, élénk liszt, gabona, hús, fűszer, rizskása kereskedéssel; lakóinak egy része szorgalmas iparos. A legérdekesebb az: hogy egvikünknek sem volt fogalma sem: hogy mi az a *gócpont*. És ami még különösebb: egyikünkben sem támadt kíváncsiság megtudni: mi az. Pedig egyébként elég torkos érdeklődésünk volt.

Szegény Szabó tanár úr is szörnyen únhatta földrajzbeli mesterségét. Azért az itteni gyengeségét szigorúsággal pótolta. Mintha mondta volna: — Ha én szenvedek, nektek se legyen majális a földrajz. — *En* pld. egymásután kilencszer feleltem négyest Ausztria hegy- és vízrajzi viszonyai-ból, én: az első tanuló. Hogy aztán hogyan lett ebből a kilenc szekundából a félév végére jeles, azt nem tudom megmondani.

A számtant Sárkány Lajos tanár úr tanította. Róla a későbbi években lesz bővebben szó. A mértani rajzot egy Demeter István nevű egyetemi hallgató helyettes tanárságával passzív-rezisztáltuk át. De nem emlékszem sem rá, sem a mértani rajzára. Az utóbbira, azt hiszem, ő már akkor sem emlékezett.

Az osztály sem volt már az, amelyik a négy elemin át királyságom hú népe volt. Megnagyobbodott. A régiekből sok nem jött vissza és igen sok *új fiút* kaptunk. Hatvanhat kemény erdélyi legényke jelentette a dicsőséges első gimnáziumot, akiknek talán fele sem volt kolozsvári. Túlnyomó részben szegény emberek: kisiparosok, földművelők, tanítók, papok gyermekei voltak. Az erdélyi református gimnáziumok kopott fapadjai történelmi monumentumai az erdélyi magyarság szerves, sokszor majdnem tudattalan demokráciájának.

Talán kissé kómikusan, vagy akart túlzásnak fog hangzani, ha azt állítom: hogy első gimnázistaságom életemnek egyik legelmélyítőbb, új távlatokra gazdagító szaka volt. A mohó étvágyak, szilaj játékok, csavargások, apró csacsiságok zajos összevisszaságában, csendben és szemérmes megbújással, egy lélek fejlődik, melyet bűnös felületesség volna elintézni azzal az elnéző legyintéssel, hogy: *gyermek*. Ennek a léleknek meg vannak a maga mély problémái, sajátos riadásai, messzi hívásai, bánatai és végtelenbe nyitó vágyai, melyek talán egész élete, egész megfutandó pályája döntő csatáit jelentik. És érdekes, hogy én, aki állandóan millió szóba kilombosodó gyermeklélek voltam, akinél a vett benyomásra majdnem azonnal szavakba csattant ki a fiatal élet válasza, még akkor is, ha ez a válasz nem volt valami nagyon tapintatos vagy veszélyekkel járt: ezeket a legmélyebb lelki folyamatokat, a gyermeklélek lassú és küzdelmes beszervezkedését az anyagi és emberi világba: soha még anván felé sem árultam el. Miért? Egész bizonyos: nem félelemből és nem megbújási hajlamból. Azt hiszem: hogy még a szemérmesség szó sem fedné az igazi okot. Hanem: ha nem is tudatosan és inkább csak életem alaktalan méelveiben: úgy éreztem, hogy a világ és énem e roppant bírkózásai és mélv beszélgetései annyira az én énem történése, csak saját világom eseményei: hogy még csak az ötlet sem merült fel bennem, hogy ezeket *lehetne* más, rajtam kívül álló egvénekkel közleni. És ez egész életem egyik alapjelensége volt. Azok közé tartozom, akiknek nincs soha semmi titka s külső életem eseményeit, viszonyait bárkinek elmondtam, tekintet nélkül az elmondás következményeire. De azt, amit sajiáságosan énem szerint, végzetesen szabódezsöül történik bennem: soha senkivel még csak nem is sejtettem. Így a két ellentétes ítélet közül mindkettő bizonyos igazsággal talált rám. Az is: hogy mindenkivel minden óvatosság nélkül egyenlően bizalmas vagyok. És az is: hogy ép ily egyenlően: senkivel szemben sem vagyok bizalmas. De ismétlem: hogy ez nálam nem szándékkal felvett állásfoglalás volt és nem is egy elméletileg átgondolt önvédelem gyakorlata. Olyan természetes és tölem elvá-

laszthatatlan sajtáságom volt ez, amelyen természetes a nyírfa nyírfasága.

Különben: a negyedik elemi és első gimnázium közti nyáron: nagy és mély hatások barázdálgatták és vetegették a kis Dezsőt. Ilona néném az Emke magyarigeni iskolájában volt tanítónő. Június vége felé nagy kérésű levéllel hívta Édesanyámat első vizsgáztatása nagy dicsőségére. Anyámnak mindig igen élénk érzéke volt a gyermekei fölé világló *Gloire* iránt s olyan részletességgel kezdett útra készülni, mintha a Föld mellett még a szomszéd plánétákat is körül szándékoznék utazgatni. Én már a nagyvakáció szabadságaiban csatangoltam s titkos édes vágy bontogatta bennem szárnyait, hogy én is odakerüljek Édesanyám igen tekintélyes utazó málhái közé. Egy délután aztán, mikor uzsonna után egymás mellett olvasva künn ültünk az udvaron, a kiskert sugárzó dicsőségében, Anyám, ölébe hullatva ókularja kerek terjedelmeit, kutatón nézett rám. Aztán, mintha egy ötlet-manó ugrott volna eléje, megszólalt:

— Te Dezső!

— Mipparancs? — szoltam és a szívem a lábujj-hegyeire állt egy édes feszítésű sejtelemtől.

— Ha meggondolom a dolgot, te velem jöhetnél Ilonához.

Bennem százezer csengőt rázott ezüstkacagásra az öröm. De azért gyermek diplomáciával lehetőleg nyugodtan feleltem:

— Ha Mama parancsolja, szívesen megyek. — Aztán nyomban igyekeztem fontosra valorizálni jelenlétem: — Legalább lesz, aki megvédje Mamát.

Anyám széles, fájdalmas száján megjelent az a mosoly, mely sok ízű életem legnagyobb édessége maradt. Szelíd csúfolódással mondta:

— Ó, te kis Pio de Pintye.

A másik percben már futottam a nagy kert mélyibe. Nem a kis ajtón mentem ki a patakhöz, hanem átugrottam a kerítésen, hogy kilöccsentsek valamit örömeim felgyült erejéből. Aztán szétnyargaltam az óriási burjánok, a fák, a víz titokzatos beszédei közt és szétáradtam nekik, hogy Kolumbus Dezsőke holnapután reggel útnak indul

felfedezni egy új Amerikát, nem is egyet, hanem legalább egy tucatot. Mert ha ő ráveszi magát az efélére, nem elég-szik meg minden vacak kis világrésszel.

Ó, utazni, utazni! Ülni a vágató vasparipán, nagy, édes éhségű szemeket nyitni a felmozdult világnak, kapuit a világot torkoskodó léleknek. Benyelni a sötét rohanású hegyeket, a mezők boldog előkerengését, nagy derültségét a napnak meztelenülő vetéseknek s édes bánatú integetését a hátra illanó falvaknak. Mind tágabbá szélesedni a vonat rohanásával, elkeveredni a dolgok táncába, szétömleni a nap borától keringőbe mámorosodott anyag jókedveibe s millió lélegzettel, széttört gáttakkal lenni erdő és hegy, falu és megtárt mező, a világ boldog rohanása az ismeretlen felé!

És velem szemben, a kocsni másik szegletében ott ül Édesanyám. És amint Erdély különböző arcai merülnek elénk, hegyek, városok, falvak, magános fensíkok: a magyarság életharcának itt maradt tanui: a végtelen ölelésű lélekben felmozdul a századok lelke. A változó dolgok beszéde szerint jön ki belőle Erdély multja. Nagy nevek szállanak, mint széles szárnyú nagy madarak a gyermek áhítata fölé, gigászi küzdelmek és meg nem halható fájdalmak. A gyermek sas örök szárnyak suhanásában mozdul lendülésbe s mintha láthatlan ujjak vernék egy csodálatos zongora billentyűit: Anyámból kisír, kiújjong Erdély ezeréves lelke. Ó, mennyire ennek az Asszonyoknak köszönhetek mindent! Az én lelkem, minden lelkem, lényegszerinti énem, akaratomon felüli örök akaratom: az ő szelíd ajkairól fakadt életté.

A gyulafehérvári szomorú kis állomáson várt Ilona ránk egy kényelmessé párnázott falusi román szekérrel. Egy fiatal román parasztlánykát is magával hozott a csomagok emelgetésére. Ezekben a napokban errefelé nagyon sok eső esett és a sáros, rozoga úton, sáros szomorú falvakon keresztül nagyon lassan zötyögtünk Magyarigen felé. Egy ismeretlen arcú bánat hajolt a kis Dezsőke felé és szótlanná némította ajakát.

A hajdani mezőváros Magyarigen most is nagy falu volt. De már nemigen volt Magyarigen: lakói a negyvennyolcas szörnyű népiirtás után nagyrészt románok voltak.

A szép régi nagy református templomot erős várszerű épület vette körül. Ilona ebben az épületben lakott, ami nagy örömömre volt.

Anyám mindössze három-négy napig maradt Magyarigeben. Az Ilona vizsgái nagy dicsőségben fűröszötték meg Anyámat, aki itthon mindig Zrínyi Ilonák, II. Rákóczi Ferencek és Kossuth Lajosok mamájának álmodta magát. Ilona néném, akkor tizenkilenc éves dúsan virágzó fiatal lány, bámulatós művészettel tudta a kis román parasztyermekek lelkére azt a nótát kihozni, amit akart. Egy évi működésével a román gyermekek olyan kedvet kaptak a magyar nyelvhez, hogy néném fennebbvalói és a falu intelligenciája kórusban ódázták e meglepő haladást és híre egész Nagyenyedig nyult. A vizsgák után a patikusék — Magyarigen szellemi központja — vacsorát adtak Anyám és Ilona tiszteletére. Mindig kértem Klió nénit, hogy ezt a vacsorát lehetőleg sűrű fátyollal takarja le. De azért ezt a fátylat most én lebbentem fel. Nem lehetek cinkosa a kis Dezsőnek abban, hogy meglógjon bűnei szégyene elől.

A vacsorán igen sokan voltak és az asztal igen hosszú volt. Én természetesen az asztal farkára kerültem és a patikus egyik igen fiatal segédjét ültették mellém, azzal az utasítással, hogy gondoskodjék rólam. Rengeteg sok fogás volt és kitűnő sárdi és celnai borok csillogtak a szép zöld karcsú butéliákban.

A patikus-segéd eleinte meglehetősen pedagógiai komolysággal beszélgetett velem s még egy és másik erdélyi vármegye székhelyéről is megkérdezte a véleményemet. Én meglehetősen unott kegyességgel felelgettem. De az első három-négy pohár celnai bor felmozdította az ifjú patikus-palántában a démont. Elhatározta, hogy jobb mulatság híján berúgat engem.

Egymásután töltötte poharamba a hatalmas bort, koccintgatott velem és unszolt, hogy *ekset* igyam. Egyszer aztán a világbéli dolgok kezdtek igen zavarosak lenni. Azon vettem észre magam, hogy egy másik, hozzám iker-szerűen hasonló kölyök, mind élénkebb hadonázással, mind hangosabban és mind nagyobb bolondokat beszél. Álmélkodva és valami döbbséggel kíváncsisággal néztem ezt a másikat Szabó Dezsőket s úgy vettem észre, hogy örvend ennek

a fokozódó tökéletlenségének, hisz közben-közben fel is röhögött. Én pedig mind szomorúbb és ijedtebb lettem. Végtelenül szégyeltem, hogy ezt az iker-másomat nem tudom megállítani.

Egyszer aztán, egy nagy csuklás zavarában, a komoly, bámuló és aggódó Dezsőke belecsúszott a másik, a kótyagos Dezsőkébe és percekre csak ő van egyedül. És akkor látom, hogy már senkisé is beszél, hanem mindenki vigyorogva néz és a sok kacagó arc közül Anyám két nagy sötét szeme rémülettel döbben rám. És a saját édes hangom hallom prédikátori szélességgel és mégis valami mókás kövérséggel szónokolni. A hangom *kedves atyámfiái*-nak nevezte a vendégeket s felszólította őket, hogy ne igyanak bort. Mert a bor még Noé apánkból is disznót csinált, pedig ő benne volt az Isten régi kijelentésében. Hát hogyan csinálna belőlünk disznót, akik csak a magyarigeni patikus ebédlőjében vagyunk.

Ez volt életem legnagyobb szónoki sikere. A vendégek felugráltak s hosszú kacagásokban lógatták felém a vidámabb lelküket. A nők is kacagva csitítgatták Anyám aggódását. A férfiak pedig körülvettek, kötekedő kérdésekkel csípkedtek, melyekre én igen telitalálatosan felelgettem, mert valóságos röhej-számumokat vertem fel. A vendégek nagy éljenzéssel éppen fel akartak emelni, amikor aztán gyorsan el is ejtettek. Mert a kis Dezső már nem a kis Dezső volt. Hanem: egy pokoli kintől mozgósított tűzoltófecskenő, mely mindenkét nyílásán hatalmas sugárban lövelt valami zavaros és nem szagtalan folyékony lávát.

Mikor másnap reggel megint tudtam magamat: ez a tudás nagyon szomorú volt. Minden porcikám külön és részletesen fájt s mintha hajszálaim forró vérrel lettek volna tele. És a fájó porcikák karthágói romjai közt egy ijedt, sápadt gyermek kereste régi királyságát, melynek öntudata eddig ott volt élete minden mozdulatában. Nagyon megvertnek, nagyon csatavesztettnek és meggyalázottnak éreztem magam s egész beteg test-lelkem egyetlen sajnó szégyen volt. Hogyan tehettem ilyent, Édesanyám szemei körében?! Mikor én nem akartam ilyent tenni, mikor az a részegségbe guruló gyermek nem is én voltam. Hiszen egészen jól emlékeztem rá, hogy külön, szomorúan és szé-

gyenkezve néztem rá és szerettem volna megakadályozni lealacsonyodásában. És ekkor, még inkább csak mint alak-talan rémület, meghatározatlan döbbséjtés jelentkezett bennem először az a látás, mely később egész életemben az embervilág alapszemlélete volt bennem. Hogy nem egy lélek az ember s látszatos énje s mindennapivá kidolgozott lelke mögött ének és lelkek százai és ezrei zsúfolódnak, lesve az uralkodó lélek, a leigázó én gyenge perceit: hogy úrrá lázadjanak. Minden ősünk, minden apánk és anyánk, a dolgok, az ételek, az italok, a benézett, behallott arcok és hangok lelkei: ezer arcú, ezer akaratú lelkek légiói küz-denek irtózatosszerű zsúfolódásban egyéniségünk kikalapált álarca mögött, hogy ők legyenek az *én*, a saját akaratunk. Néha a perceik cinkosságában felszínre szabadul valamelyik s vagyunk szentek vagy disznók, hősök vagy árulók: de mindenképen idegenül magunkra lepők és irtózatosszerű fele-lőtlenek. Ez a látás fejeződött ki később, a fiatal férfi gigántikus kereséseiben: a Lélek-mocsár című elbeszélés-ben, melyet oly sokan nem értettek meg.

Anyám nem szólt semmit, de nagyon elhúzódon, na-gyon komolyan nézett rám és ez a csend minden szidásnál nagyobb súly volt a szívem fölött. Mikor ebéd után a pa-tikusék kocsiján elkísértük a gyulafehérvári állomásra, hogy visszautazzék Kolozsvárra: az egész út alatt úgy be-szélgetett Ilonával, mintha én ott sem volnék. De amikor felszállott a vasuti kocsiba: megölelt, megcsókolt és azzal a sajátos szelíd hanggal, mely bejárta életem minden zeg-zugát, mint a tavaszi Föld nagy, indító lehellete, mondta:

— Látod fiacskám, milyen szomorú állattá teszi az embert az ital.

Ilonának, nem tudom miért, még két hétig Magyar-igenben kellett maradnia s Anyám engem hagyott nála, hogy *férfi* is legyen a háznál. Kimondhatatlanul gazdag és sok indítású volt életem e két hét alatt. Néném a nap jó részében mindenféle hivatalos írással volt elfoglalva és engem, Anyám meghagyásából, engedett szabadon szét-csavarogni. Mindennap reggeltől estig kószáltam a falut, a vidéket, a szomszéd falvakat. Ilona csak nagy ritkán szakíthatott időt, hogy velem jöhessen. De a szőkefürtű magános gyermekhez senki sem volt ijesztő. A lassú lé-

pésű román parasztok megsüvegezték a gyermeket, az aszszonyok közül pedig igen sokan megálltak, hogy meleg népi anyaságukból rám cirógassanak egy pár jó szót. Némelyik egy kukkot sem tudott magyarul, románul teregette a szívét felém. De a hang meleg hajlásaiból megértettem a szeretetet, amint a tűz melegét megérti minden állat.

Milyen szomorú falvak voltak ezek. A mindegyre özönvíz-szerűen szakadó záporok sártengerré tették az utakat, a mezőket s a kis házak szomorúan pisláncsoltak ki az irgalmatlan fekete sárból. Állatok és emberek olyan lassan, olyan mély komorsággal mozogtak, mintha elítélt fegyencei volnának a dermedt gályának, a földnek. Az apró házak, néha felburjánzó trágyatetővel, hosszú hangtalan jajgatásokat szöttek át a gyermek lelkén. A gyermek valami mély, vallásos befogadással látta, hogy milyen egyforma arca van a magyar és a román nyomorúságnak és hogy milyen egyetlen, egyazon ítélet népnek lenni. És az anyja evangéliumi, heróikus lelkében, a nagy távlatot nyitott könyvekben táltosparipává fürdetett gyermekben felmozdult a megváltói vágy: Szent György lovagja, új megnőtt élete, megtalált kenyere és megtalált lelke lenni a szomorú falunak. Nagy gyermekbiztonsággal törvényeket kovácsolt lelke forró műhelyében, melyek „felszabadítják” a népet s visszaadják mások gyarmatává üzemezett életét. Terveiben utakat kövezett ki, iskolákat épített, szép nagyablakú, széles kacagású házakat emelt és gyönyörű szónoklatokat tartott, hol a „zsarnok urakhoz”, hol az új élet felé induló néphez. Igen sokan megbámulták a kékszemű gyermeket, amint faluszéleken, az utak valamelyik magasabb pontján, vagy szálerdő szélén órákig elállt és kis arca lobogott mintha egy most kelő nap sugarait verné vissza.

És beszédes volt ez a vidék. Száz és száz hiradása volt Erdély tragikus multjából. Magyarigenben, a kántor kertjében, egyetlen sírhalom alatt száznyolcvanhét magyar feküdt, akiket negyvennyolcban a román parasztok leöltek. Az egyik erdő szélén volt egy roppant tölgyfa csodálatos nagy lombkoronával. E lomb alatt állítólag Mátyás király ebédelt. Az egyik úttól nem messze egy sír volt. Az emberek úgy tudták, hogy a kenyérmezei harc hűségese áldozatának: Kemény Simonnak vetettek oda örök ágyat. Erdély

mindenütt ott vérző sebei s a meghalhatatlan szeretet e tragikus föld minden zugából lehelték a megmozdító szeleket a kibomló gyermekvitorlába.

Szép volt az öreg református templom a szürke várudvar közepén. Itt hirdette az Igét Bod Péter tiszteletes úr, itt vetegette áhítatos kitartásban a magyar hit, magyar tudomány, magyar irodalom barázdáiba a magvakat. Egy délután, ebéd után óriási vihar jött Magyarigenre. Mi együtt voltunk Ilonával a szobában s együtt gyönyörködtünk a fergeteg borzalmas szépségeiben és ítéletes hangjaiban. Egyszerre láng öntötte el szobánkat s mi mindketten földre estünk. A villám belecsapott a templom tornyába, alig tíz-tizenöt méternyire tőlünk és meghasította. Milyen sápadtak voltunk, mikor felócsudva egymásra néztünk.

A magyarigeni világlátásnak volt egy kedves keserüvetessége. Ilonának az előfizetett kosztja a vizsgákkal lejárt. A hátralevő két hétre nem akarta megújítani és ezért két álló hétig, reggel, délben, este: mindig szalámit ettünk. E szokatlan táplálkozás eleinte nagy muri volt számomra, de később a Dózsa György izzó trónja protekciós zsöllyeszék volt ehez az uniformizált anyagcsereberéhez. Annyi szalámit ettem, hogy már nem én asszimiláltam őt, hanem ő kezdett engem szalámivá hasonítani. A testemre szalámibőr kezdett képződni s olyan szalámiszagú voltam, hogy a kutyák kórusban szimatoltak utánam. Azóta eltelt egy pár évecske, de ma is nehezen lehet ezt a pompás húsételt belémdiktálni.

Egy új világ gazdag megtermékenyítését jelentette ez a két hét. De azért, amikor Ilonával a kis román szekeren ültünk s az apró lovak bölcs egyenletességével ügettek a gyulafehérvári állomás felé: a gyermek lelke előre rohant s szélesre tárt forró karjaival ölelte magához az Anyját jelentő várost: az édes Kolozsvárt.

34.

Nem kevesen és nem kevés gyanakvással kérdik tőlem: hogyan lehet az, hogy én első gyermekkoromból olyan sok mindenre emlékezem vissza. A tény pedig az, hogy én csak egy egészen jelentéktelen részét adom itt annak, ami

gyermekkoromból él bennem. Hiszen ha mindent betűkbe mondanék, életrajzomnak egy külön hatalmas könyvtárhelyiséget kellene építeni. Én egységes, minden étetemmel élő élet vagyok az időben is, nem csak a térben. Mikor életrajzomat írom, nem visszaemlékezem: most élő étetem egyik döntő elemét adom. Az a szókefűrtű, nagy kékszemű gyermek éppen olyan mai valóságom, mint az az elég természetes, behavazott fejű, magános arcú és messzenéző szemű hatvanegy éves férfi, akit kénytelen-kelletlen magammal hurcolok mindenfelé. Sőt: ez az utóbbi úr még ma is annak a gyermeknek a gazdagságából él és ha az nem volna: talán nem bírná már sem a pennát, sem az életet.

A négy alsó gimnázium annyira egységes egyetlen életet jelent számomra, hogy nincs is bennem évekre skatulyázva. Nagyon sokat olvastam, nagyon sokat kóboroltam Kolozsvár vidékét, nagyon sokat játszottam, nagyon sok *királyságot*, *köztársaságot* és *titkos társaságot* szerveztem és nagyon sokat meséltem társaimnak. Vers-termésem bőségét nem is említem. Az alanyi költészet terén egymagam dúltam egy egész Petőfitársaságnyt. Ezeknek a verseknek főfelbujtója Petőfi Sándor volt. De Arany Jánoson, Tompa Mihályon, Vajda Jánoson keresztül Ábrányi Emilig és egész le Bartók Lajosig és Rudnay Gyuláig igen sok más súnyi lökés is felelős értük. Ezeknek a verseknek egy része még ma is megvan Kolozsvárott Erzsi nénémnél és valószínűleg ez magyarázza meg állandó gyenlkedését.

A kolégyomban mint nem kötelező tantárgyat, külön tandíjért Kovács Dezső tanár tanította a gyorsírást. Akkor még fiatal helyettes tanár volt. Engem nagyon szeretett. A harmadik gimnázium elején magához hivatott:

— Dezső, neked okvetlenül meg kell tanulnod a gyorsírást. Valaha nagy hasznát veheted. Nem kell semmire gondolnod. Tandíjat nem kell fizetned, könyvet és füzetet én adok neked. Csak járj rendesen az órákra és légy szorgalmas.

Szegény Kovács tanár úr makacs kitartással két álló esztendeig dobálta falaimra a gyorsírás borsóit. Az eredmény pont ennyi volt: ezt az egyetlen mondatot tudtam

leírni: — *Ede megevé ebédem.* — Akkor a tanár úrra is rájött a lemondás, amit így adott tudtomra:

— Menj a fenébe. Akkor leszel gyorsíró, mikor én hercegprímás.

Nagy vídamság volt számomra ez az elbocsátás. Hanem: azt az egyetlen megtanult mondatot később az élet egy elem tartott alkalmából alaposan értékesítettem.

Mikor a negyedik gimnáziumi évet bezáró vizsgáról együtt mentünk hazafelé Édesanyámmal a Felsőszén-ucca hágója közepén Anyám megállt, visszafordult az alulról mosolygó város felé s anyai dicsősége ragyogásából szelíd tömörséggel mondta:

— Rajkó, meg vagyok veled elégedve.

Nem válaszoltam. Teljesen értettem Anyám lelkiállapotát. Hiszen én is majdnem apai szemekkel néztem önmagamra, annyira meg voltam elégedve magammal.

Anyám széles mozdulattal lendített a nyárdélutáni levegőbe:

— Nézd, fiacskám, milyen szép ez a város. Nincs is a világon még egy olyan szép város, mint Kolozsvár.

— Ugye, Mama, Kolozsvárt még az olaszkáposztás csirke is jobban esik, mint máshol? — kérdeztem édes énekléssel.

— Már az igaz, hogy szemtelen kölyök vagy, — mondta Anyám és ajka szélére kiserkedt a felejthetetlen mosoly. — Na, jól van, holnap megkapod az olaszkáposztás csirkét. De tudod, mit mondok?

— Dehogy tudom. Én csak egy szegény tudatlan gyermek vagyok.

— Adta kölyke, mindjárt nyakon teremtelek. Most már azért sem mondom meg. Pedig nagyon jó dolog lett volna.

Hallgattam. Visszafordultunk. Folytattuk útunkat. Anyám félszemével felém kémlelt. Nem állotta tovább:

— Nem vagy kíváncsi, te Rideghváry Bence?

Iskolás hangon feleltem:

— A kíváncsiság nagy bűn. Már az első emberpár...

— Mindjárt hozzád verem azt az első emberpárt. Hát most azért sem foglak elküldeni Jenőékhez. Azt akartam, hogy Erzsivel ott töltsétek a nyarat, szegény Erzsivel.

nek úgyis elkelve egy kis falusi levegő. De te itt fogsz maradni. Ilyen arcátlan gyermeket csak nem küldhetek egy református pap házába.

Olyat ugrott a szívem, mint egy földhöz mázolt piros labda. De azért roppant nyugodt szolgálatkészséggel mondtam:

— Igaza van, Mama szívem. Erzsí mehet egyedül. Én legalább itthon leszek, ha Mamának valamire szüksége lesz.

Anyám megállott megint. Nagy meleg szemeit komoly elképedéssel tágította rám:

— Hát nem akarsz menni Jenőékhez, te, aki mindig úgy vágytál falura? Mi az ördög szükségem volna rád? Talán hogy unalmadban mindennap törj valami borsot az orrom alá? Te nem akarod látni a Székelyföldet, Zágont, a Mikes Kelemen hazáját, a Gábor Áron sírját Eresztevényen, a kovásznai pokolsárt, a Szent Anna tavát és a többi csodát? Miféle magyar gyermek vagy te? Az én fiam vagy te, hogy ilyeneket beszélsz? Mármost azt mondom, hogy menni fogsz, Erzsit sem engedhetem úgy egyedül magára. Négy nap múlva indultok s punctum.

Mint érett nehéz kalász hajolt Anyám felé keresztényi megadásom:

— Ha Mamának azzal örömet szerzek, szívesen megyek.

Valami átvillanhatott a szemeimen, az arcomon, mert Édesanyám édesen, gazdag sugározással felkacagott:

— Hát nem megint becsapott a kölyök! Meg tudja tenni, hogy az ő ajándéka legyen nekem az, hogy én örömet szerzek neki. Százszor felültem neki és mégis sikerül mindig rászednie.

Édesen, felvilágló arccal mutatott bosszankodást és úgy jött belőle a szeretet, mint az akác meleg illata a megfűtösített tavaszi fákból. Jenő bátyám már több mint egy éve megházasodott, amikor a háromszéki Barátosra megválasztották lelkipásztornak. Édesanyám örömhíre eddig el sem képzelt boldogság káprázatával töltött el. Menni új dolgok, új emberek közé, sok látóhatárnyi messziségekbe, egy nyarat tölteni a székelyek legendás földjén! Az a négy

nap a síkmező szélén megkötözött csikó boldog-türelmetlen dobogása volt, aki tudja, hogy nemsokára szabadon nyargalhatja erőit a végtelen kékségei felé. A ruhák, fehérneműk előkészítése, a bőröndök lehozatala a padlásról, a vonat indulásának körülményes és pontos megtudakozása, az öreg Ferencnének berendelése a pakkok kivitelére és Édesanyám ezer részletes és alapos intése: hogy kivel, mikor és hogyan ne legyek szemtelen, viszont kivel, mikor és hogyan legyek udvarias, hogy Erzsit ne bosszantsam, hogy a ruhámra vigyázzak: mind-mind az öröm kis patakjai voltak, melyek a csodálatos utazás boldogságának parttalan tengerébe szakadtak. Aztán, ha jól emlékszem, egy szerda este Anyám a kolozsvári állomáson felrakta két csemetéjét minden holmijukkal a brassói vonatra. Amint a vonat nekimozdult, ott állt a forduló kerekék mellett és nézte, nézte a vonat ablakából kihajló két gyermekfejet. Ajkai mosolyogtak, de a lélek-olvasó nagy szemek tragikus árnyékában fényes meleg nedvességek csillogtak.

35.

Ott ültünk szemben Erzsivel az éjszakába rohanó vonaton. Erzsi komoly, majdnem nyomott kedélyű, kevés szavú lány volt. Én mint egy meggyújtott máglya, lobogtam az éjszakába. Ó, hogy rohantak az erdők, a falvak, a fények, hogy dobódtak a nyári ég tüzes liliumai visszafelé a már átfutott éjszakába. hogy újjongott, kérlelt, zokogott és halkult, visított és győzött a rohanó vonat. Érdekes, hogy első gyermekkorom óta a száguldó vonaton mindig és mindmáig, amikor már alaposan kihúztam lábam a kamaszévekből: valami nekem szabott eposz határtalan körvonalai várnak rám a kergetett messzeségben. Hozzám fog-e érkezni valaha? Tragédia lesz, vagy győzelem?

Egész éjjel alig aludtam néha egy-két percet. A csodálatos szerecsen királyleány, a nyári Éjszaka szerelmes lett a vonaton ülő kis királyfiba s legszebb táncait táncolta a gyermek beivó szemei elé. Átkarolta a hegyeket, veszett keringőbe siklott velük, táncolt a templomok karcsú tornyaival s az élet és halál mélytitkú táncát ropta a teme-

tökkel. Közben fekete haja dús ékeiből szórta a gyémántokat a kis fiú elé: Világot ivó, világot lumpoló kis királyfi, légy végtelenül gazdag, szeretlek, — mondta az Éjszaka s mint napragyogású táltos paripák rohantak az éjszaka csodái a gyermeklélek végtelen mezőin át. A kocsiban az alvók csendes lihegése hallszott.

Hajnal táján a lehúnyt szemű Erzszi szólt:

— Itt született Apáczai Csery János.

Az apáczai állomáson voltunk. Innen már nincs nagyon messze Brassó. Kora reggel be is robogtunk a brassói állomásra, mely fölött a Czenk roppant komorsága árnyéklík. Az állomáson az akkori brassói református lelkipásztor, Nagy Károly, a későbbi erdélyi püspök várt bennünket. Gondosan leszedett bennünket a kocsiból, holminakat egy hordárra bízta s az állomás vendéglőjében jó meleg kávéval és édes tésztával tette a hűvös reggelben melegebbé életünket. Nagyon kedvesen hallgatta a bölcselkedéseimet. A kiváló eszű egyházi férfi, negyedszázaddal később, az Elsodort Falu megjelenése után, már nem volt olyan érzéssel irántam, mely meleg kávét és édes tésztát jelentett volna számomra.

A jeladáskor nagyon apás gondoskodással rakosgattott fel minket a háromszéki vonatra. Amint beléptem a vonatkocsiba, sajátos üdítéssel vonta figyelmemet magára a széles szájnýtású, éneklő hangsúlyú, és — jobb szó híján úgy mondhatnám — kissé zsiros székely beszéd. Olyan nagy szemeket tátottam a beszélők ajkára, hogy egy bácsi, aki nagytiszteletű Révay Pál sepsiszentgyörgyi lelkipásztor volt, megkérdezte: — Hát te nagyszemű kisfiú, ki fiabornya vagy, hogy fel akarsz falni a szemeiddel? — Amint a kocsiban ülők meghallották, hogy a barátosi pap öccsehuga vagyunk: Révay bácsi is, aki bátyámnak igen jó atyai barátja volt, a többiek is mind, nők, férfiak, nagy dédelgetéssel lettek apa-, anyafélék irányunkban. Jenő bátyám ekkor volt első népszerűségének szüztisztaságú ormán. Egyházi beszédei, szavalásai messzi földekre vitték el hírét és messzi megyékből hívták temetésre, esküvőre, keresztelőre, hazafias ünnepek előadójának. Amint a véletlenesen egybetalálkozott társaság mind több kérdéssel mozdított fel és sajátos feleleteimmal mind fényesebbé tettem

a szemeket és melegebbé a kacagásokat: bő előlegezéssel jószolták, hogy én is éppen olyan derék legény leszek, mint bátyám. A háromszéki vasutka nagyon nyugodt, mértékletes egyéniség volt. Egyáltalán nem falta a tért, csak úgy morzsánként szedte, mint fogatlan öreg a tegnapi kiflit. Napsugarasan mosolyogva, kalásztengere szelid ringásával bomlott elénk a háromszéki síkság, a sok kis faluval, szélein a komoly hegyek sötétkék koszorújával. A kisfiú szíve forró öleléssé tágult és átölelte ezt a mély igézetű vidéket. Ez az ölelés nem ernyedte el onnan soha s a férfikor több alkotásának lett legmélyebb indítása.

Körülbelül délelőtt tizenegy órakor érkeztünk a barátosi állomásra. Bátyám a *kantinban* az úgynevezett állomásfőnökkel, a kántor itthon nyaraló fiaival sörözve várt bennünket. Fogadtatásunk harsányosan hangos és vidám volt. Jenő rögtön le is játszatott velem a „zsenialitásomból” egy pár számot s a nagy kacagások után mindegyre felisméltődött: — Erre iszunk egyet. — Csak jó háromnegyed óra múlva indultunk meg, kísérve a kántor fiaitól is, kik a parókiával szemben laktak, hazafelé.

És most jöjj elé, gyermekboldogságom egyik csodálatos tündérvára, barátosi parókia! Mennyi mély üzenetet mondál az életposz küszöbén álló gyermekhősnek. Mennyi elronthatatlan téglát rakosgattál az épülő embertemplomba. Voltál gazdag emlővel szoptató mese és lassan derülő út a jövő feladatai felé. Voltál alaktalan nagy szomorúságok első processziója a gyermeklelken át s dús maggyűjtése az eljövendő vetésnek. Hogyan lehetnél kevésbé része örök énemnek, mint a megevett kenyér és hús, mint a tüdő és a szív, mint a kolozsvári temetőben alvó Édesanyám?

A parókia egy óperenciás tengeren túli végtelen rengetegben állt. Maga az épület öt nagy szobából, tágas konyhából s ha jól emlékszem, egy-két kisebb mellékhelyiségből állt. A ház fából volt, mint általában a székely falvak házai. De úgy volt vakolva és meszelve, hogy fa-lényege seholsem látszott ki. Úgy hiszem, már elég öreg ház volt. Elöl szép tágas és hosszú verandája volt. A veranda előtt egy kis parkocska, külön kerítéssel, szép, egészséges fenyőfákkal, bokrocskákkal és nagyszemű virágokkal. A kis

parktól jobbra kacagott a nagy gyümölcsös-veteményes kert, körte-, szilva-, almafával, ribizli-, egresbokraival. Különösen batulalmafa volt igen sok. Balról, bevégtelenülve az alig szembe sejtődő kerítésig volt az én boldog dsungelem. Egy része magasra szökött kukoricával volt bevetve. De kukoricást és a többi végtelenséget vad hemzsegéssel borította el a bab, vad futó növények, mindenféle dudvák, proletár növények, törvénytelen bokrocskák, bitang kórok világteremtéses zsúfoltsága. Életem legnagyobb keserúségei is eltörpülnek az ott dúló óriási keserűlapik mellett. A papsajtok, pásztortáskák, gyujtoványok, egérfarkkórók, labodák, árva és nem árva csalánok itt fákká nőttek és hatalmasan tudtak tiltakozni földrajzi tudásvágyam állandó rohamai ellen. És micsoda állatvilága volt ennek az elátkozott rengetegnek! Patkány, egér, sündisznó, pele, ürge, átkalandozásban hörcsög, görény, mókus is, aztán ezerféle barátságos, ijesztő, undorító, humoros óriási és pici bogarak csodája. És végül: a sógornóm, Milla tyúkjai, kakasai, csirkéi, libái, kacsái, melyek kényükre hagyva barangolták a sokszor halálos veszélyű paradicsomot. Vad csörtetéseimben számtalanszor megtörtént, hogy a dsungel valamelyik mélyebb zsebéből nagy fehérség világolt felém. Bitangba tojt szép nagy tyúktojások voltak, néha száz is volt egy fészekben. Ezeket kalapomban nagy diadallal vittem Millának, aki bágyadt mosolyával mintegy megbocsátotta a világegyetemnek, hogy vannak tyúkok és van Dezsőke, hogy a tyúkok tojnak és hogy Dezsőke megtalálja a tojásokat.

Ennek a csodálatos szigetnek volt a gazdája az én Jenő bátyám. És most, mikor ide rajzolom ezt a végtelenül kedves, végtelenül szomorú arcot, nem felejttem el azt a vádat, hogy én az Elsodort Faluban „*pellengérré állítottam*”, „*kifiguráltam*”, „*karikatúrában*” adtam saját édesbátyámat.

Hülye, piszkos és hazug lelkekből jövő vádak. A szennyben, hazugságban, a szép frázisokba kendőzött bűnökben együttszuszogók riadt felhorkanása a lényeg-látó, lényeg-akaró nagy tisztítás ellen. Az Elsodort Falu megjelenése óta sokszor ismétlődött fel az a kifogás, hogy én voltaképen nem *paraszt regényt* írtam. Hogy a falut, a né-

pet inkább csak háttér gyanánt szerepeltetem és alakjaim inkább a középosztályból és a felsőbb osztályokból veszem.

Pompás kritika, mely kielégítőleg megmagyarázza, hogy az emberek miért hordanak a gallérukon felül is némi helyiséget a nyakukon. Először is, ami a *paraszt regényt* illeti: hát ezt bizony nem írtam. Nem is fogok írni. Amint nem írok háborús vagy pacifista regényt. Középosztály vagy arisztokrata regényt. Semmilyen téma-regényt. Mert én nem vagyok író és utálok a témákat, mint az export-drámát, hollywoodi filmet, a riporter-regényt és más eféle piszkos aljasságot. Én a világban történő magamat s a bennem történő világot adom. Én egy roppant életakarát vagyok s a folyton felém áradó emberekkel, dolgokkal, eseményekkel, ezeknek bennem összeállt látomásával mondom meg a mindig több élet, több egészség, több egység, több jószág és több igazság akarátát. Kikben sodródott el a magyar falu? A népben, a parasztságban? Nem! Hiszen a népnek, a parasztnak még a bűnei is az úri bűnök függvényei, a vezetők, a pásztorok, az irányítók vakságai, mulasztásai, irtózatossági felelősségei. Nekem azokat kellett megmutatnom, akikben elsodródik a falu, ezeket a végzetes emberlejtőket, ezeket a világtalan fekete gyertyákat. És hogy jól csináltam, mutatja az a roppant élet, melyet a regény kiváltott és még sokáig ki fog váltani a lelkekben. Igen: Jenő bátyám végzetes emberlejtő, fekete gyertya volt. De minden esendősége, vak hullása a pusztulás felé: messziről örökölt bűnök nehéz parancsa volt. Benne annyi gyermek-sóvárgás volt a nagy arányok iránt, annyi gyermeklobogás a nagy ideák, a hősi élet felé és a futó pillanatok hangulatában: annyi gyermekjószág.

Gyermek... gyermek... gyermek: ez a jelző ismétlődik fel e sajátos élet minden szemléletére. Sohasem ismertem, sem az életben, sem az irodalomban embert, aki annyira gyermek maradt volna egész életében, mint ő. Gyermek: a gyermek nagy kedvességeivel, folytonos tréfa-szükségével, odaadó jószágával, hirtelen rosszaságaival, teljes felelőtlenységével. Mindig játszott, játszotta élete minden percét, a gyermek beleélő jóhiszeműségével és a jövő mérlegelése, a felelősség megállító döbbenete sohasem szöktak bele játékaiba. A körülbelül 170 cm.-es férfi, akit rend-

kívüli soványsága jóval magasabbnak mutatott, utánacsinálta Apám *hangosan* egyenes járását. De valami komor méltóság, valami tragikus pátosz ömlött el rajta, mert ez volt egyik leginkább neki szabott játéka. Ami nem akadályozta meg, hogy bármely pillanatban a leggyermekőbb bakugrás, a legkamaszibb helytelenkedés ugorják ki belőle. A nem túlságosan nagy, hosszukás fejet első fiatalságában szőke, csakhamar egérszínű, rendesen félrövidre vágott haj fedte. A szemek világoskékek, néha majdnem szürkék. Ezekben a szemekben, de méginkább: az egész szemmélyedésben és a szemek környékén állandóan valami láthatatlan nagy tűz visszavert fénye lobogott. Az orr jószabású férfiorr, a száj kifejező, némi keserű vonással, emlékeztetett az anyám szájára. Kezei hosszúak, finom alkotásúak, lábai aránylag kicsinyek voltak, mint a család minden tagjának. Hangja mélyen zúgó, erős férfi hang volt, csodálatos árnyalatokkal az emberi érzések teljes skálájának minden színével. Ez a hang volt életmozdulatainak, életjátékainak legfőbb meghatározója s talán végzetes hullásának legfőbb oka. Ha verset írt: torkában írta verseit s nem a gondolat, hanem ez a hang választotta ki az egymás mellé kerülő szavakat. Ez a hang volt egyházi beszédeinek belső formálója s a sok vihar, háborgó tenger, lecsapó villám, suttogó szellő, virág-omlás, ágyúdörgés és zokogás, melyek kozmikus arányban töltötték meg ezeket a beszédeket, ennek a hatalmas, a vihartól a suttogásig ezer csodálatos változatban kifejező hangnak voltak szükséges feszengései. Játszott pózainak is ez a hang volt legfőbb kialakítója. E pózok mögött rendesen ott állott az irodalom valamelyik alakja. Maga Petőfi, vagy az Apostola, ez igen gyakran, Jókai, Hugo valamelyik embertornya. És valahogy: legtöbb póza mélyén, nagyon a mélyén: felhalványlott az Apám végzetes alakja. Bátyámnak, aki nálam tizenkét és fél évvel idősebb volt, az volt egyik gyökérszerencsétlensége: hogy akkor volt a gyermek és első ifjúkor legfogékonyabb éveiben, mikor Apám még elég fiatal volt ahoz, hogy Kossuthos-negyvennyolcas-pohárköszöntős-hazafiságával és tényleg kiváló hegedülésével egész életre döntő ígézetet gyakoroljon rá. Mikor én nyitott szemű gyermek lettem, Apám már átlépte az ötvenedik évet, keveset volt otthon, inkább csak éjsza-

kára jött haza. És inkább csak arra adott erős elhatározásokat bennem: hogy milyen nem szabad lennem.

Sokszor megfigyeltem, hogy mikor Jenő indulatban volt s rossz szavakban és erős mozdulatokban toporzékolta ki indulatát: mintegy mintára szegzett szemekkel Apám dühelt játszotta újból. Természetesen: hangjának zordabb érvényesülései nem kis szerepet játszottak e kitörésekben.

Végeredményben: egy teljesen akarattalan gyermek volt. Aki jószághangulatában lepte meg, kedvére foszthatta ki utolsó filléréből. A mindig *mostani perc* volt az egyetlen létező valóság előtte, melynek örömeiért mindent feláldozott. De ennek a perc lírájában folytonosan ellenállás nélkül feloldódó léleknek mégis volt egy állandó, érinthetetlen, minden változáson átgyőzedelmeskedő eleme: a végtelen szeretet és tisztelet Édesanyám iránt.

Ebből a minden jó és szép felé hajlamos, bámulatos gyors felfogású, hatalmas emlékezőtehetségű és egészen kivételes előadóképességű férfiből egy erős akarató, okosan irányító nő olyan embert építhetett volna, aki nemcsak családjának és Egyházának, de az egész magyarságnak jelentős értéket adhatott volna. Fájdalom, Milla sokkal akaratlanabb, alaktalanabb, jövőt nem nézőbb volt férjénél is. Nemigen láttam még kevésbé cselekvő lényt nálánál. A háziasszonyi teendőkhöz nem értett, nem is akart érteni. Egy kis zongorázás, egy-két dal eléneklése, — igen kellemes hangja volt — valamicske tánc, egynéhány szép ruha: ez volt minden érdeklődése. De ez is valahogy bágyadtan, minden erősebb érzéshullám nélkül. Nem volt rossz és nem volt jó, nem gyűlölt és nem szeretett, hiszen ezek mind erőfeszítést jelentettek volna. Bámulatos: hogy mennyire tudott *nem lenni* felkeléstől lefekvésig. A ház ment a maga kényén, cseléd csinált vagy nem csinált, amit neki tetszett. Enyhe mosolygás, néha egy kevés bágyadt sírás voltak élete legmagasabb hullámai. Az igenje nem volt belső hozzájárulás, a nem-et lehetőleg elkerülte, mert az már útjában álló kő volt. Nem vállalt felelősséget és sohasem érezte magát hibásnak a lelkipurdalásig. Ha jólét volt a háznál, hagyta úszni magát benne, mint egy langyos vízben. Ha szükségek súlyosodtak rájuk, halkán nyöszörgött. Egész élete ezt az alapelvet mondta: Nem vagyok, tehát vagyok.

A parókiával szemben emelkedett az éltető Ige, az építő hit, a munkás szeretet, a védő egybeölelés egyszerű szép háza: a templom. Mikor nyugvóra hajolt a nap: a torony árnyéka rásimított a parókiára, mint egy biztató kéz, mint egy segítségkiáltás felé kinyújtott kar.

36.

És nagyon szép volt, mikor vasárnap reggel, ott mellettünk, majdnem fölöttünk megmozdult az első harangszó. Átszállt a kis székely házak, a széles mezők fölött és nagy hívással mondta: — Kergetett jobbágyai a kenyérnek és a csóknak, gyertek, legyetek együtt, hogy ne féljete. Ha látjátok egymás arcát, meglátjátok a közös sorsot és kihal szívetekből a gyűlölet. És akkor én sütök a szívetekben, én a közös tűzhely, a megronthatatlan egység, a bevehetetlen vár. Nincs egyedül az, ki tud imádkozni.

Jenő már felvette fekete zsinóros attiláját. A reggeli kávé mellé tette a nagy fekete táblájú Bibliát és kereste benne a mai teksztust. A cseléd elővette a szép nagy fekete papi palástot és az új papi süveget és gondosan kikefélt. Milla és Erzsi öltöztek a vasárnapi szépségükbe. Én már megreggeliztem, új ruhámban ragyogtam és álltam az egyik nagy ablaknál. A harangszó, a szárnyait bontó áhitat, a kert illata, a falu, a vasárnap átáradt rajtam, mintegy dús lágy folyam s valami végtelen boldog tisztaságot éreztem. Ó, hogy szerettem az Istent, mennyire gyermeke voltam, hogy fogtam két kezemmel drága jó kezét, hogy fogtam két szememmel nagy jóságú apa-arcát. Milyen szép, milyen mély szavatlan beszélgetés folyt köztünk.

Szóltam az Istenhez, nem szóval, beszéddel, látszós mozdulattal. Szóltam az Istenhez szemem kékségével, forró gyermekségem nagy fehérségével, Anyámtól lelkezett leg-lelkebb lelkeimmel:

— Édes jó Istenem, én olyan jó fiú vagyok és úgy szeretlek. És úgy szeretek mindenkit. Engedd, hogy én legyek az, aki megtöri a kígyó fejét. Engedd, hogy elvegyem Anyám szenvedését, arca sápadtságát. Apám haragját, ne-

héz komorságát. Engedd, hogy örömére legyek édes testvéreimnek és minden magyaroknak. Ámen.

Az Isten lehajolt hozzám. Oly közel volt lehellete, hogy fürteim megreszkettek bele. Megcirógatta fejemet és szólt a szívemmel hozzám:

— Fiacskám, a jóság az élet. A jóság a legnagyobb erő, a jóság a győzelem. Légy jó mindig.

És ott, a nyitott ablaknál, a nyári reggel nagy fürdetésében, szemben a keresztről feltámadt Ige templomával: alaktalan, végtelen nagy szeretetté oldódtam. Az én hálám párázott a virágok tág kelyhén a nyári ég kék boldogsága felé. Én tártam karokat a fenyőfákban minden élet felé. Én voltam a fűvel szegélyezett falusi ucca szelid elnyúlása, én voltam a fehérarcú alázatos kis házak. Én szálltam a harangszó apró hullámaiban s mint fényes lenge tavaszi ködöcske megszálltam a tetők mélyedéseit, az elnyúlt mezők édes bújtatásait. Én voltam az egész áhitatos vasárnapi reggel.

A falu már küldte hullámaait az örök szikla felé. Nehéz mozgású öreg székelyek, világos condra harisnyában, sötét kabátban, fekete kalappal. Öreg székely asszonyok, sötét ruhában, sötét kendővel. Erős férfiak, anya-sugárzású erős asszonyok. Fialat legények, kiknek léptei ritmusba elevenítették az öreg földet. És fiatal lányok, hajadonfönt, kezökben az imakönyv mellett jó szagos virágokból kis csokorral. A gyermekek nagy foltokban jöttek. Drága kis megmosdatott arcukon látszott a vasárnap méltósága, a tiszta ruha módos rangja.

Már másodikat harangoztak. Az emberek a templom előtt beszélgettek korok és nemek szerint csoportosulva. A parókiára is benyitott mindegyre valaki, különösen falusi asszonyok, lányok. Ki egy pár tojást hozott, tehéntúrót, sajtot, csirkét, miegymást. Jenő egy-két népszínművesen, de nagyon kedvesen játszott szóval igen meleg tudott lenni hozzájuk, Milla bágyadtságából fent feljük egy lágy mosolyt. Aztán jött a kúrator is, mert az illem úgy kívánja, hogy ő kísérje papját az Isten házába. Mikor a harmadik harangszó megkondult, megindult a nép a templomba. Először az öreg férfiak mentek be, aztán az öreg asszonyok és sorra jöttek a férfiak, a nők, a legények, a leányok. Vé-

gül a gyerekekre került a sor s bizony ezeknek a fél-szaladása hasonlított a malacok boldog futásához a csörgetett kukorica felé. Én is megindultam Millával és Erzsivel. Ők ketten a nők első padjába ültek, külön fentartott helyre. Én a katedra mellé, a papszék szélére, mely három személyre elégséges régi pad volt.

Szép volt az öreg barátosi templom, szép festett famennyezetével, a katedra előtt az ékesen leterített úrasztalával. A sötétbarna öreg padokkal, a fekete énekeskönyvekkel. A templomnak sajátos ódon levegőjét, az öreg dolgok lehelletét a lányok virágai átpázmázták a kiskertek illatával.

Fenn a karzaton egy legény egy gerendát lenyomott, valami megnyikkant s orgona és kántor széles zengéssel kezdte önteni:

*A Sionnak hegyén, Ūristen,
Tiéd a dicséret...*

Mindenki beleoldódott az énekbe, minden lélek viszapatakzott az ős forrás felé. Az első ének után belépett Jenő bátyám, mögötte a kúrátor akkurátos méltósága. Bátyám lassan, nagyon komoly arccal jött felém. Mellém állva a padba lehajtott fővel némán imádkozott. Aztán leült mellém.

A következő ének második versszakának első soránál Bátyám megindult felfelé a katedrára vezető lépcsőkön. Amint sápadt arcú magas alakja lassan-lassan mind fenebb ért: ez az arc mégis lélek volt, isteni izenet, lelkeket mozdító, lelkek ébresztésére elhívott lélek. És érezni lehetett: hogy a súlyos göröngy-emberekből, a koporsó-készre aszott öregasszonyokból, a kenyérgond darabos kőműveseitől s a kinyíló csók fiatal ígéreteiből, még az apró elhomályosodott szemű emberpalántákból is: lelkek feszültek feléje: az örökkévalóság szélességébe belélegzés nagy várakozásával, a szeretet, a vigasztalódás, az út-megpillantás forró reménységével. A mindennapok botladozó embere most tisztán testi mivoltában is árbóc volt, lelkek árbóca, hitek bizonyossága, szívekbe konduló hívás az örök tisztaságok felé. Ó, milyen tiszta fényes hullámokat tudott vetni az én szegény, szegény bátyám élete!

És hogy tudott beszélni ez a fiatal férfi! Itt nem ragadt le szempilla, nem bágyadt rá a hat napon eldolgoztatott test a felfigyelő lélekre. A szemek megtárgulva mint vágyó, forró kezek kapaszkodtak a megnyilatkozó lelkipásztorba s kissé megsápadt fényükön nagy szárnyak suhánása verődött vissza. Ó, hogy tudta mondani ez az ember az egész emberi szívet, hogy zokogott és hívott, fedett és kért, hogy vitte csodálatos hangjával, hangjában kiteljesedett lobogó lelkével mindenki szívét, míg minden szívet egyetlen csokorba tartott fel, fel egészen Isten arcához: — Nézd, Atyám, ezek a barátsói embermező virágai, szelíd füvek és egyszerű, szegény virágok, de kelyhükben most a te pillantásaid tisztasága reng. Légy jó, Atyám, szegényekhez, kíméld meg őket haragod mostohaságaitól, őrkdjék a te nagy jóságod a szegény székely mezők fölött.

Utolsó mondatánál az egész templom nagy zúdulással állott föl. És a kenyér és a vágy nehéz korbácsai, a Halál leskelődő szemei előtt: mindnyájan, kikönnyesedő szemekkel, fájdalmas-boldog öleléssel védve és vígasztaltan: együtt voltunk a Szabó Jenő tiszteletes úr lelkében. És a mi melünkéből tört ki az orgona nagy zengése:

Tebenned bíztunk eleitől fogva . . .

37.

Jenő bátyám folytatta velem szemben az otthoni pedagógiát abban, hogy hagyott szabadon kóborolni, ami töméntelen meggazdagodást és széles szárnyú boldogságokat jelentett számomra. Első útam csak a falu megismerésére volt szándékolva. Korán reggel, a nagy pohár tejeskávé után megindultam a nagy földrajzi feladatra. Csak úgy futó szeszélyből s inkább esetleges csirkeetetésre gondolva: egy elég testes s legfennebb kétnapos kovásznai kiflit tettem a zsebembe.

A falu csendes volt a nyári reggel rezdületlen derűtségében. Mindenki künn volt a földeken: csinálni a székelek kenyérét. Itt-ott láttam csak egy-két gyermeket, vagy nagyon öreg asszonyt. A gyermekek nagy tallér szemeket

ijedtek felém s behúzódtak a kapufélfa mögé. Az öregasszonyok meg-megszólítottak:

- Jóreggelt, úrficska.
- Jóreggelt, néni.
- Ugye, maga a tiszteletes úrék úrfija?
- Én vagyok, néni.
- Na, mett csak azért kérdeztem.

Ezek ugyan nem voltak túl bonyolult lelki cserék és valahogy mégis nagy bővüléseket jelentettek nekem. És nagyon világtágas legényke volt az a Szabó Dezső, aki úgy egy háromnegyedórai ide-oda koslatás után elért egy úthoz, mely a vasúti sineken át vitt a messzibb mezők felé.

Az utak mindmáig ellenállhatatlan vonzással hívnak. Életem leggyönyörűbb, legszélesebb lelkű részei azok voltak, amikor cél és meggondolás nélkül oda-odaengedtem magam egy-egy elém bukkanó út ígérétenek. Most is: visszafordultam a falu felé, nyeltem még egyet a szemeimmel, aztán az igen poros úton nekivágtam az ismeretlennek.

Kukorica-, krumpliföldek, mák és haricska táblák közt haladtam. A haricska vörös szálain már ott lengtek a fehér virágok. A mák-táblák királyi-pompás virágaikkal elállították a lélekzetemet. Megálltam percekre egy-egy mák-tábla előtt, szemekké lett egész bőröm s úgy szívtam magamba ezeket a virágtengereket. És valahogy, ha még nem is a szavak elmondható formájában, már akkor éreztem: hogy a pazarlás az élet lényege, értelme és minden tartalma, amint pazarol a nap és a föld. Telek és halálok örök zuhatagába öntik az életet, a pompát, a fényt. Két örök dáridósa az úrnek: fogyhatatlan bőséggel, csüggedetlen hejehujával dobálják az élet és világosság ajándékait, ha minden ajándékukra ezer halál és ezer tél is vár. Az életnek ez a pazarság-lényege mély kapcsolatban volt az-za a bennem később mindjobban kifejlődő érzéssel: hogy életem mértéke nem a siker. Hanem: az, amit én adok, amit én termek, azok a sziklák és gátak, melyeket az én erőm dob a mindenünnen áradó halál ellen. Ennek a mély, szervi érzésnek köszönhetem: hogy csüggedés és elkeseredés sohasem tudtak erőt venni rajtam. És hogy nem abból kaptam új erőt az erőimhez: hogy milyen hatást értem el

az emberekben. Hanem: abból: amit tettem, mit adtam, amilyen legény voltam az életcsárdában.

Kis idő múlva egy kis falu kezdett felém közeledni. A faluhoz közel egy kopár mélyedésben új csoda várt. Legalább három-négyszáz gólya tartott országgyűlést a sárgás homokban. Valami régi mocsár emléke hozta őket ide, vagy más magyarázata lehetett: de itt Telek falu mellett a homokban szoktak gyűlésezni a székely gólyák. Magam is többször láttam a következő években, amint kissé nagyképmű titokzatossággal bújtak össze és csóváltgatták a fejüket. Volt bennük valami helyettestanárosan tanulmányos és félszeg. De mégis: mintha valami időtlen ősi titok tudói lettek volna. A gyülekezet szélén, kissé távolabb, magánosan, egyenesen fentartott nyakkal egy gólya-vezér állt őrt. Ez lehetett az ők egyetlenfeje. Szóltam hozzá:

— Gólya bácsi, engedd meg, hogy közéték menjek. Úgy szeretném gólyául is megtanulni a világot. Itt a balzsebemben van egy kétnapos kovásznai kifli, nektek adom, ha magatok közé fogadtok.

A gólya egy pillanatra végignézett rajtam. Megcsóválta fejét, különös hangot hallatott s fél lábával már levegőbe is lökte magát. Erre a többi is mind felkerekedett s elnyujtott nyakkal repültek a dálnoki hegyek irányában. Még most is a szemeimben melegít az a csodálatos látvány, amint egy pár száz gólya egyszerre húzott el a napos levegőben.

Nemsokára beérkeztem Telekre. Tudtam, hogy ide már nincs messze Lécfalva. Itt kapott férjhezmenetele után tanítói állást Ilona néném férjével együtt, aki szintén tanító volt. Egy néni megmutatta, melyik út visz Lécfalvára.

Erre már dúsabb volt a föld. Gazdag répaföldek, nehézkalászu búzatáblák, gyümölcsfák, kender- és len-tagok nevettek szemeimbe. Már, messze, láttam a falu tornyát is. Egy répaföldbe futó ösvényke éppen a toronynak látszott szaladni. Arra rövidítettem.

Olyan jó menni, menni egy messze látszó torony irányában. És most, hogy sok év zimankóján áttavaszodott életemmel leírom ezt a mondatot, úgy érzem, hogy egész életemben ezt tettem. El fogom-e valaha érni azt a tornyot? Ó, ha én egyszer megkondíthatom annak a harangját, nagy Húsvét lesz a magyar vetések fölött.

Az ösvény egy kanyarodóval a Feketeügy partjára vitt. Ez az öt világrész legszelidebb folyója. Olyan lassan mozog, hogy sok helyen az állóvíz hatását teszi. A nagy parti fűzfák közt két asszony kendert áztatott. Köszöntem nekik, kérdeztem:

— Nem tudnák megmagyarázni, merre laknak a Hencze tanítóék?

Meleg, éneklő hangon feleltek:

— Az a pirostetejű ház, ni, a nagy csűr mellett. A kertjük egészen addig a répaföldig ér, ahol az a szádokfa áll.

Az egyik asszony mélyebbre nézett belém:

— Ugy hiszem, hogy az úrficska az Ilona asszony testvérje. Az Isten hozta nálunk.

Ez a jelentéktelen beszélgetés messzi visszhangot vert fel bennem s az élet új jóizét jelentette. Benne éreztem magam a valóságos élet szövedékében s mintha valami vérben, húspan, idegben átbújt ős emlékezés hasonló világot és azonos embereket mutatott volna életem mélyén. De már egy kópéság is megszületett bennem.

Elköszöntem és egyenesen nekivágtam az Ilonáék kertjének. Átmásztam a kerítésen és indiános bújókálásokkal elértem a házig. A ház kertre nyílt ablakai nyitva voltak. Nagy óvatosan, teljesen nesztelenül bemásztam az egyik ablakon. Éppen a *nappaliba* kerültem, az ünnepélyesen betokozott bútorok és a falról szintén ünnepélyesen mosolygó fényképek csendes, hűvös birodalmába. Beültem egy nagy karosszékre. Homályosan hallottam, hogy künn, valószínűleg a konyhában Ilona és a sógorom beszélgettek.

Már nagyon hosszúnak tetszett a várás, mikor végre hallottam Ilona lépteit közeledni az ajtó felé. Roppant gögös-úri feszengésbe helyezkedtem el. Ilona belépett s a meglepetésen át nem tudott megismerni. Ijedt kiáltás szökött ki belőle. Diadalmas kacagás gyöngyözött ki belőlem:

— Isten hozta, édes Ilona, üljön le itt nálunk — mondtam házigazdai szíveskedéssel.

— Né! Dezső! Imre, Imre, gyere be, itt van Dezső! — kiáltotta Ilona és barna szemeiben felgyult a vidámság.

Sajátosan voltak testvérek a Szabó-testvérek. Édesanyám volt az egységünk s a hozzá központosító szeretet

és tisztelet a közös vallásunk. De különben egymáshoz nem sok közünk volt. Nem veszekedtünk soha, inkább udvariasak voltunk egymással. De élte mindenik a maga életét és nemigen gondolt a többire. Talán Anyánk egyéniségének roppant ígérete okozta azt, hogy nem nagyon láttuk meg egymást és ilyen kíváncsiság meg sem született bennünk. Jenő és Ilona némileg kivételek voltak e téren, mindenik a maga módján. Jenő, már mintegy „hát hogy mint vagytok otthon, Pistukámos” irodalmi programból is, de, valószínűleg, még inkább az Édesanyám szeretetén át: szeretett minket, különösen engemet. De ebben a szeretetben azért mindig volt valami irodalmias, valami megjátszott, valami életrajzi adatnak szándékolt. Az összetartozás érzése, mint az életvédelem ösztönös parancsa, mint nemzedékeket összekötő, életbe építő erő csakis Ilonában volt meg. Ez a rendkívül eszes nő, különben erős, egészséges védő önzése dacára sem tudta sohasem megtagadni a természeti kapcsokat. Ha kellett áldozni is tudott értük, pedig egyébként legmarconább ellensége sem vádolhatta meg gondolatlan bőkezűséggel.

Imre sógorom örökös Pesti Hírlapjával kezében jött elő és nagyon kedvesen fogadott. Soha nem lesz, nemcsak a Pesti Hírlapnak, de a világ egy újságjának sem olyan részletes olvasója, mint Imre sógorom. Nap-nap után el tudott ülni az udvar árnyékos részében a nyitott Pesti Hírlappal kezében és kikapcsolódott a történő világ mentéből. Nekem ugyan később, mikor egész nyarakat náluk töltöttem, az a gyanúm támadt, hogy ez az újságolvasás pihenés az élet ama viharos valóságaitól: hogy van, hogy a Szabó Ilona férje és a Szabó Dezső sógora. A különben művelt, több nyelven beszélő, intelligens férfi ma már jóval túl van a hetvenen és még mindig Pesti Hírlapot olvas az élet mostohaságai ellen. És én minél később eljövendő sírkövét így képzelem:

Itt nyugszik

Hencze Imre

született ekkor... meghalt ekkor...

közben

Pesti Hírlapot

olvasott.

Néném nagyszerű ebédet rittyentett. A főzésnek Beethovenje és Wagnerje, Bachja és Debussyje volt. Ebéd alatt elhatároztuk, hogy holnapig náluk maradok és akkor együtt megyünk vissza Jenoekehez. Egy falusi gyermeket át is küldtek Barátosra az izenettel.

Délután fürödni mentünk a Feketeügyre. Csodálatos folyó ez: a feneke a legfinomabb homokszőnyeg. Bárhol dugja be az ember kezeit a homokba: marka tele lesz békateknővel. A partok hosszában igen sok borvízforrás van, melyek drága vizüket belepazarolják a folyóba. Sógorommal, aki nagyon kedvesen tudott gyermek lenni, óriási tengeri csatát vívtunk.

Nagyon jó megfáradással mentünk hazafelé. A nap már a retyi nyíres felől öntötte megsűrűsödött aranyát a csendes földekre. Vacsora után kiültünk az udvarra. A tömör nyári éjszaka egyszerre esett le, mint egy fekete függöny. A kert virágai illatkezükkel cirógattak a szívünket. Ilona a régen történt hazai dolgokról beszélt. Néha-néha a sötétből egy-egy köszönés jött felénk. Csend volt, béke volt, falu volt.

Úgy kilenc óra tájt felkelt a hold a zágoni havasok fölött és már jól fenn vitorlázott, mikor aludni mentünk. Ilona nekem a nappaliban vetett ágyat, de nem tudtam aludni. Az éjszaka hívott, mint egy szerelmes leány.

Halkan felöltöztem s az ablakon át kiléptem a meghívó éjszakába. A kert a hold szétoldó fényességében egybekeveredett a világgal és nem látszottak határai. A hallgatag, mozdulatlan, fényes dolgok közt óvatosan, elállott lélegzettel lopakodtam a kert vége felé.

Átvetettem magam a kerítésen s a Feketeügynek vettem útamat. Nesz, mozdulat nem volt a világon, csak néha ijedt lépteimtől valami kis állat a levelek alá. Elértem a folyóhoz, mely fényes volt, mint az oldott ezüst. Az átvilágított fűzfák felső ágai majdnem hangokká finomultak a rájuk néző csillagok alatt. Éreztem, hogy csak egy kis lökés kellene, egy várt hang: és énekké mozdulna az egész világ. Ott volt kiterítve előttem az egész háromszéki síkság, szélein a hegyek basszus hallgatásával. Innen is, onnan is templomtornyok sápadtak felém: Czófalva, Bitá, Maksa, Márkusfalva, Nagyborosnyó, Barátos, Telök, Ször-

cse tornyai. A megnyilatkozó éjszaka tovább mutatott, mint a nap. Olyan anyagtalank, olyan lelkiek, mintegy dermedt zsoldárok voltak e tornyok a hold lényegmutató valószínűtlenségében. Mintha ima és zsoldár: kiszállva az ápolit rögök álomba süppedt embereiből, ott örködnének az alvó háromszéki síkság fölött, hogy az irgalom meg ne fogyatkozzék a nehéz kenyér és könnyű halál jobbágysai iránt. Minden növény a maga belső lényege szerint adta vissza a bontott vitorlával evező hold világát. A széles, haragos-zöld répaleveleken mintha valami nehéz olaj csurgott volna. A búzatáblák, sajátosan, mintha sötétebbek lettek volna a holdban, valami végtelen szomorú fényességtől sötétek. A kékszemű lencsálak finom remegéssel dugták fejüket a fénybe s mintegy szoprán hangjai voltak az énekre nehézkedő világnak. A kender a fényben fekete volt, haragos és szív nélküli. És távolabb, a kis falu házai, mint virrasztó anyák arcai néztek a végtelen éjszakába. A csodálatos nyári éjszaka eltikkadva, szerelmesen tátott szemekkel nézte önmaga szépségét.

És ez a sok szépség, ez a sok boldog fény, ez a csordulásig gyült gyönyörűség: végtelenül szomorú volt. A fénynek és szépségnek, a sejtelemnek és békének ropant világa circumdederunttá szűrődött az Élet gyermek-katonájának lelkében. Ravatalos volt a világosság omló bősége és a Halál állt a mérhetetlen hallgatásban. A még gyermek-ember érezte, hogy az árnyék az emberrel rontott világ lényege s az éjszaka végtelen mosolygása mögött ott áll idomtalan nagyságában a Végzet-Kain és felemelte bunkóit, hogy ne szálljon fel boldog füst az emberek tűzhelyéről. Végtelen szorongás facsarta testét-lelkét. Ez volt az első eset, hogy hallotta azokat az irtózatot lépéseket, melyek a felzivatárosodó évek folyamán mind közelebb, közelebb jöttek.

Leültem a folyó partjára és néztem az éjszakát. Nem én beszéltem az éjszakának. A dolgok, a kiterített mezők, a messziről felém halványuló falvak, a határtalan csillagos éjszaka lettek beszéddé bennem. Talán ezen az éjszakán sorozott be a végzet véglegesen abba a hadseregbe, mely időtlen, mint a kenyér és a baj és amelyik sohasem fog leszerelni. Már nagy sáppadások mozdultak a keleti égre,

mikor átfázva, szomorúan és végtelenül boldogan visszalopóztam fekhelyemre. A kakas-szó untalan hívott, de én odadültem az álom kitárt karjaiba.

38.

Milláék egész szombaton sütöttek-föztek. Nagy kirándulásra készültünk Radinába. Jenő annyiszor hallotta vidám szekerekben robogó emberektől, hogy Radinába mennek: elhatározta, hogy minket is elvisz a híres kirándulóhelyre.

Másnap reggel hat órakor előállt az öreg Kölöntér bácsi a szekérrel. A reggel húsében akartuk megtenni az utat. Felpakoltuk a saroglyába a sok drága enni-innivalót. Aztán felköltöztünk mi is a szekérre, én a Kölöntér bácsi mellé kerültem a bakra. Kölöntér bácsi kezébe vette ostorát, hátrafordult:

— Aztán hová megyünk, tiszteletes úr?

— Radinába — felelte kicsattanó kedvvel Jenő.

— Igen, igen, ezt tegnap is tetszett mondani. De kihez, hová, instálom.

Jenő hajlandónak látszott dúsnak találni a Kölöntér bácsi szeszbeli állapotát:

— Ej, Kölöntér bátyám, nem megyünk mi senkihez, csak Radinába. Ott aztán a magunk vendégei leszünk és maga is a miénk.

Az öreg székely viszont papja egészségi állapota iránt kezdett aggodalmakat táplálni:

— De, Tiszteletes úr, radinába csak valakihez lehet menni. Ha nincs senki, akihez menjünk, nincs radina se. Önmagához az ember nem mehet radinába. Különben is a tiszteletesasszony még csak ezután ad alkalmat a radinára, engedelemmel legyen mondva.

Nagy nehezen és roppant elhülésünkre megértettük, hogy a radina nem kirándulóhely, nem is írják nagy betűvel. Radina az, hogy az ismerős gyermekágyas asszonyhoz látogatóba mennek s mindenféle jó enni-innivalót visznek neki ajándékba. Viszont: a család meglakmároztatja az ajándékozó vendégeket.

Egy percig nagyon savanyú orcával néztünk egymásra. De Jenőből egy óriási kacagás kanyargott ki.

— Na, feleség, ez klasszikus! Raitunk fog röhögni az egész Háromszék. Már most mit csináljunk?

— Szálljunk le a szekérről — mondta Milla.

Jenő megrázta a fejét:

— Azt már nem. Ha én egyszer felülök egy szekérre, annak valahova kell vinnie engemet. Meg aztán ezeket a gyermekeket sem ültethetjük fel azzal, hogy hiába ültek fel. Hova menjünk?

— Nekem mindegy.

Neked mindegy! Neked mindig minden mindegy. Tudod, hogy mi az mindegy?

Harsogó kacagással elmondta a mindegy kissé túldiákos magyarázatát, melvet én első pacalista koromtól kezdve vagy ezerszer hallottam. Milla valami mosolyfélével fárasztotta az ajkait. Jenő a homlokára ütött:

— Klasszikus, feleség! Tudod, hová megyünk? Elmegyünk Z.-ékhez, még úgysem adtuk vissza a látogatásukat.

Z... református lelkinásztor volt K. faluban, mely több mint harminc kilométerre volt Barátostól. Milla tétován kérdezte:

— De mi lesz az elemózsiával?

Jenő hányaveti vidámsággal felelte:

— Na, amiatt nem kell sokat törnünk a feiünket. Az ennivalókat odaadjuk az úton valakinek. Az innivalót pedig este hazahozzuk. Vagy ott isszuk meg Z.-éknél, ha nekik rosszabb lesz a boruk. Na, Kölöntér bátyám, szóljon azoknak a lovaknak, hogy szedjék a lábukat.

Az öreg székely egyet mozdított a levegőben az ostorán s a két kis székely ló egyenletes szanora léntekkel indult a világ túlsóbbik reménysége felé. Már közel voltunk a falu végéhez, mikor Jenő egy mélyen zúgó álljt kiáltott. Leszökött a szekérről, kiemelte a saroglyából az elemózsia-batyut, odakiáltott egy asszonynak, aki egy csomó gyermek között nézte a vasárnapot egyik kapuból:

— Bartáné asszony, jöjjön csak egy kicsidég ide, adjunk egy kis munkát a kölykök fogainak.

És az értetlenül ámuló asszony karjaiba zuhantotta a hatalmas pakkot. Pirosra sült prézlis csirkék, túrósbélesek, sajtok és egyéb jók vándoroltak a Bartáné karjaiba. Jenő már újból fenn volt a szekéren. Vidám megkönnyebüléssel mondta:

— Most aztán neki a világnak, Kölöntér uram.

De a megindult szekérről még visszakiáltotta az asszonynak:

— Aztán ma a kántor fia prédikál, egyenek jó étvággal!

A lélek és test érdekeit ily sikeresen egybetömörítő mondat után nagy vídamság és némi elérzékenyülés is ment át az arcán. Kék szemei ilyen pillanatokban nagyon gyermekszemek voltak:

— Látod, kis szentem, jobb adni, mint venni. Bartáék nagyon szegények, jól jön nekik ez a kis lakoma.

Nagyon jónak, nagyon a *nép atyjának* érezte magát. Milla, a *kis szent*, nem nagyon lelkesedett:

— Ezért ugyan kár volt tegnap reggeltől estig törni magunkat, hogy parasztok egyék meg a prézlis csirkéinket, meg a tésztáinkat. Szegény Erzsi még a kezét is megégette.

Jenő ránk tárta apaságát, mint egy nagy viharálló gesztenyesütő ernyőt:

— Hadd, fiacskám, legyen a szegényeknek is egy jó falatjuk. Milyen szép, mikor a Vörösmarty anyja még az imakönyve felét is odaadja egy még szegényebbnek. — És zúgó hangját letompítva mondani kezdte:

*Most ott ül az asztal mellett,
Imakönyvében keresget,
Könyvét híjják Rózsáskertnek,
Melyben szent rózsák teremnek...*

Elmondta végig az egész verset. Én kilúdbőröztem, ami a legnagyobb esztétikai hatást jelenti nálam. Ma is minden esztétikám: a bőröm. Ha egy irodalmi mű elolvasásakor, egy kép, egy szobor, egy épület megpillantásakor meglúdbőrözöm: feltétlenül nagy lélek szárnyai csattognak el fölöttem. Így haladtunk vidáman a fejedelmi nyári reggelen. Néha Jenő és Milla énekelt. Közben Jenő adomá-

zott verset mondott. Már vagy két órát mehettünk s mikor elhaladtunk Fitos, Fotos, Martonos és Angyalos mellett, Jenő nem mulasztotta el a közismert versike elmondását. Már elég közel voltunk célunkhoz, mikor Milla, nagyon panaszos arcot vágva, felnyöszörgött:

— Jenő, én nem is tudom, miért megyünk Z...ékhez.

— Miért, kis szentem, azért, hogy ott legyünk náluk. Jól tetted, aranyom, hogy tőlem kérdezted meg. Nem szeretem, ha nagyon fárasztod a kis koponyádat.

— De az Ilonka (ez a Z... pap felesége volt) mindig olyan kiállhatatlan volt velem szemben. A télen a kovász-nai bálon meg sem akart látni — panaszkodt Milla.

— Állj! — kiáltotta Jenő ítéletes hangon.

A szekér megállt. Jenő fellobogó kedvvel kérdezte:

— Hát akkor hova menjünk, aranyom? Az igazat megvallva, azt a Z...-nét én sem nagyon állhatom. Mindig olyan pofát vág, mintha csak nehezen túrné az embert. Kölyök, tudod mi a türelem?

Ez már felém volt kötődés. Én a köztünk meghonosult szemtelen hangon fordítottam rá az ódon tréfát:

— Tudom. Türelem az a mód, ahogy Szabó Jenő barátsági tiszteletes úr egy döglött disznó közvetítésével limonádéhoz jut.

— Klasszikus, feleség! Ennek a kölyöknek aztán vált az esze. Emlékszel, kis szentem, mit mondott Enyeden Váró professzor, mikor megmutattam neki a Dezső verseit?

Milla nem emlékezett, Jenő minden részletével bőven előadta az esetet. Mikor aztán az *Önkénytelen az ember mindenre születik* kezdetű Petőfi-nótára rágyújtott: közénk reszketett a Kölöntér bácsi kérése:

Tiszteletes úr, talán már mennénk valamerre.

Jenő homlokára ütött:

— Igaza van, Kölöntér uram. Na, kis hajnali rigóm, hová menjünk?

— Nekem mindegy — felelt a hajnali rigó.

Jenő széles megértéssel kacagott:

— Igaz, elfelejtettem, neked mindegy minden. Tudod, szívem, min csodálkozom? Azon, hogy te annak idején rá tudtad magad szólni arra, hogy megszüless. Ebbe a merész

lépésbe beleviharoztad minden akaraterődöt. Különtér bátyám, tudia, merre van Bodok?

— Hát hogyne tudnám.

Elmegyünk Bodokra. Ott az erdőben felséges hideg borvízforrás van. Meglakomázunk és aztán hideg borvizes bort iszunk rá.

— Az jó messze van ide, tiszteletes úr — intett Különtér bácsi.

A maga táltosainak nincs messziség. Előre. És szép mély hangja már a levegőbe szökött:

*Te vagy, te vagy, barna kislány
Szemem, lelkem fénye...*

Erzsi és én nem mertünk a hangzóművészetek terén tolakodni. De Milla vele énekelt. Az ének után Jenő felém nyúlt: Na, kölyök, miben van ez:

*Ó, hallom, hallom a jövő dalát,
Mely a vén földet ifjává teszi.*

Megmondtam. Most én kérdeztem: — De miben van ez:

*Kinek, míg napja múlt,
Nem a neve hangzott, szíve vert magyarul.*

Most ő mondta meg. Egy jó órát töltöttünk így váltakozó kérdésekkel. És ha valamelyikünk hibásan felelt, vagy nem tudott felelni: nehéz zoológiai terminust kapott a másiktól. Ez az idézesdi máskor is nagy mulatságunk volt. Aztán megint nóták, kötődések, adomák következtek. Több mint két órai ügetés után Jenő megint a homlokára csap:

— Álli!

A szekér megint megállt. Jenő elrémüléssel kérdi:

— De feleség, miből fogunk lakomázni? Hiszen az elemózsiát elaiándékoztuk.

— Látod, Jenő, milven könnyelmű vagy. Ezért dolgoztunk tegnap egész nap, hogy ma éhezünk. Te mindenkire előbb gondolsz, mint a családodra — búslakodott Milla,

Jenő egy percre felfortyant:

— Már megint kezdted! Én nem gondolok a családra, én! Mikor minden gondolatom értetek van. Nem te vagy mindig...

Mind nagyobb erővel elődübörgő hangja eltört. Elnevette magát:

— Ne veszekedjünk ma, kis szentem. Van egy klaszszikus gondolatom: forduljunk haza. Csak nem kóricálhatjuk be így éhesen egész Háromszéket.

Minket már a sok szekerezés minden szekértelen javaslatra készre rázott. Az öreg Kölöntér szó nélkül fordította a lovakat a hazai tájak felé.

Jó három óra mulva dermedtre rázva a szekértől, hulltunk le a barátosi parókia kapujába. A saroglyából kiemeltük a borosüvegeket. Jenő egyet a szekeresnek adott a nap emlékére. Benn a házban igen hajótörött képünk volt. Bátyám kérdezte a feleségétől.

— Aranyom, mikor megyünk megint radinába?

— De mit eszünk? Én olyan éhes vagyok — siránkozott Milla.

Mi csatlakoztunk az előttünk szóló véleményhez. Jenő új lobogással kiáltott fel:

— Feleség, csináltass egy bő rántottát, felséges kovászos ugorkánk van.

Mikor aztán az ebédlő nagy asztala körül faltuk a rántottát, és a jó kovászos ugorkát: Jenő az élet tetején érezte magát és rájött az örök igazság:

— Látod, feleség, az emberek futnak a sok után. Pedig a kevés ad a legnagyobb megelégedést. Én úgy érzem, hogy talán ma volt életem legboldogabb napja.

És az volt az érdekes, hogy mi sem tudtunk volna ellenmondani neki.

39.

A barátosi parókia gyümölcsöskertjében ültem kedves fészkemben és Jókait olvastam. Ez a kedves fészek egy nagy batulalmafa volt, mely ágaival törzse fölött pompás karosszéket nyújtott a mese emlőjére rászívódott fiúnak. Igaz, többször megtörtént, hogy mikor a mese élete túl-

ságosan szétfeszengett bennem: lepottyantam a fáról. De az ilyen kis bíbi nem számított az életnek abban a ropant Niagaráiban, mely a könnvből szélesedett belém a végtelenség beláthatatlanságai felé.

A *Köszívű Ember Fiait* olvastam és nem voltak határait. Áttestesedtem az egész életéért küzdő nemzetbe, felvettem a regény minden arcát magamra, emberét és vidékét s voltam az egész megmarcangolt hősi ország élete. Ezerágú mesefa, gyermek Jókai, beteg Jókai, gyere, hogy a behavazott feiú férfi számoljon el veled. Te nagy szélességeket lágtítottál belém gyermek- és első ifiúkoromban s arcok és dolgok ezreivel olyan folyamatokat indítottál meg bennem, melyek, magukra szedve a valóságos élet valóságait, egészen más világot és egészen más művészetet adtak a valóságok tanulságaihoz korbácsolt magvarnak, mint amilyen a te világod, a te művészeted volt. Én mentem a legtávolabb tőled mindazok közül, akik az utolsó száz év óta szavakba építették a magvar földön az embervilágot. Nincs az a jó és nincs az a rossz jelző, amit te meg nem érdemelnél. A nagy fellángolások és zengő pátoszú frázisok eposzában éltél. Ezt a kort a mindennapok hosszú során csak hazugsággal lehetett bírni, hogy meg ne haljon a reménység és az önáltató jóhiszeműség. Hazudott a szem, a fül, minden érzék, az érzékekből felszívódó lélek és hazudott a szavakat író kéz. Ezért ti csak külső körvonalakban láttátok az embert, hogy lehessen félisten, hős, ideál és megfizető jóság. De mindig önmagatok voltatok első áldozata e szerves, kor-narancsolta hazugságnak és teljes jóhiszeműséggel s ha kellett: mártíriomos hősiességgel játszóttatok körvonalaitok életét. Költészeted kárnótló, felejtető optimizmus-pálinka volt a felejteni és dédelgetődni akaró magvarnak. Nem riasztotta az életösztönt éjjeli-nappali éberségekre, nem hívta fel egész életet meghatározó felelősségvállalásokra a lelkeket, nem mutatta meg a halál ezer leskelődő arcát, millió furfangját a magvar élet bozótiaiban. Tente-tente, szépen, jó magvar, derék magyar, minden jól van, ahogy van, és minden jobban lesz annál, ahogy van. Az országban nemes lelkek ezrei szállonganak és egvéh dolguk sincs, minthogy téged megváltssanak. Az idegenek, ha földed érintik a kis lábujjkájukkal, már olyan magya-

rokká válnak, hogy Árpád apánk két lóhosszat marad mögöttük a magyarsági stafétafutásban. A férfiak csupa hősök és ideálok, a nők patyolatlelkűek s ami gyáva, gyenge vagy démon van a nők és férfiak közt: az csak a jó Isten optikai furfangja, hogy e fekete lelkekkel jobban kiemelje az egyetemes fehérséget. A magyar glóbusz egész világával egy csodaszép és kedves anekdóta és én mesélem, mesélem, tente, magyar, tente...

Én későbbi fiatal haragom fogadását teljesítettem: végleg megöltelek az élet felé forduló lelkekben. Voltam kegyetlen magam és fajtám iránt, irgalmatlanul valóságos és beégetően megmutató. De az oromra feljutott ember nem tud hálátlan lenni a hajdani völgy jóságai iránt. Azért te is fekete föld és termékenyítő avar vagy abban a talajban, mely kinőttette magából a széles lombú fát. Mint Homérosz és Dante, Cervantes és Shakespeare, a magyar népköltészet és Vörösmarty, Katona és Petőfi, Arany és Pázmány és sok ezer más nem is tudott lélek: te is habja voltál az élet vizének, mely világ megmondójának, magyarok harcosának fűrösztötte testem-lelkemet. Te is mozdulata voltál egyetemes ölelésre táruló karjaimnak, sugara a magyar mitológiára ámuló szemeimnek, dobbanása fiatal szívemnek a földért, mely minden magyar örök egysége? Valótlán valóság, lehízeltő mese, bekötött szemű reménység: örök gyermek Jókai: a túlsó küszöb felé haladó férfi régi gyermekszívével mond köszönetet neked.

Már a nap erősen hajlott a rétyi nyíres felé, mikor bátyám gyönyörű hangja zúgott fel mögöttem:

— Kölyök, jössz sétálni vacsora előtt?

Leugrottam a fáról, a könyvet bedugtam a törzs odujába. Bátyám hirtelen lehajolt, felszedett egy csomó hullott almát és dobálni kezdett.

Nagy csata keletkezett. Zsebeinket, markunkat telestüdtük hullott batulalmával és váltakozó offenzívában-defenzívában a fél falun átkergettük egymást. A mezőről hazaszállingoló falusiak jóakarattal nézték papjuk háborúját. Végre, minden bomba fogytán, lihegve, boldogan csendes esti sétává szelidültünk. Egyszer aztán egy szélesre tárt kapujú, nagyobb telek előtt Jenő hirtelen ötlettel szólt:

— Gyere csak, menjünk be ide.

Itt lakott a falu híres áteistája. Valamikor, vagy tizenöt évvel ezelőtt, valami bántást kapott papjától, aki Jenőnek elődje, vagy elődjének elődje volt. Az egyszerű és erős lelkek totálításával: erre szakított mindennel, ami pap-pal volt kapcsolatban: templommal, Istennel, imával, hit-tel. Azóta sem ő, sem felesége és gyermekei nem voltak soha templomban. A papot elkerülte, vagy nem köszönt neki. Mikor Jenőt megválasztották Barátosra és dícsérték neki, csak ennyit mondott: — Egyik olyan, mint a másik.

Egy legényke futott be a házba a széles udvarról s mire mi is beléptünk: a konyha közepén úgy állt a már őszes székely, mint aki lelkében már felkészült a bírkózásra. Két kisebb gyermek félénken lapult a tűzhely mellett, az asszony és egy felnőtt leány pedig inkább csodálkozva néztek ránk.

— Jó estét adjon Isten — mondta Jenő és én is köszöntem.

Valami morgás történt és csak a fiatal lány bólintott.

— Bejöttem egy kicsit beszélgetni, gazduram, ha nem dob ki — mondta Jenő kissé tréfás szelídséggel.

Hideg, támadó elutasítás volt a gazda felelete:

Nekünk hiába beszél a tiszteletes úr. Nekünk nincs fülünk a papok számára.

Jenő nagyon szelíd, nagyon megfogó volt:

— Nézze, gazduram, én pap vagyok és hiszek Istenben. És teszek, és élem az életemet az én hivatalom és az én hitem szerint. Gazduram nem hisz, legalább így mondják és távol tartja magát az egyháztól. Ez viszont a gazduram dolga, felelőssége és én nem szólhatok belé. Élünk mindketten a magunk lelki parancsai szerint és ne akarjuk egymást eltéríteni a saját lelkétől. De azon kívül mindketten becsületes magyar emberek vagyunk, akik egy falu kenyérét esszük. Egyik se bántotta a másikat, miért kerülnők egymást? Én ünnepélyesen megígérem, hogy sohasem fogom megpróbálni megtéríteni gazduramat, vagy családját és ezennel lemondok minden keperől és egyházi adóról a gazdurammal szemben. Mindaz, amit szeretnék gazduramtól annyi, hogyha betérek egy-két jó szóra, engedje, hogy koptassak egy kicsit az egyik székén.

— Adj széket a tiszteletes úrnak — mondta rekedt hangon a székely.

Az asszony és a lány boldog buzgósággal töröltek meg két széket és adták alánk. Bátyám beszélt az időjárásról, kérdéseket tett a termésről. Aztán a két kisebb gyermekkel kezdett játszani és nagy vihogásba hozta őket. Egy-két jó adomát is mondott. Mikor elmentünk tőlük, az egész család kikísért bennünk a kapuig. A székely még tartózkodó volt, de a nők és a gyermekek nagyon kedvesen búcsúztak el.

Hazafelé Jenő hallgatag volt. Azokat a percekét élte, mikor ez a széles szárnyakra szomjas lélek felfelé ment azokon az úton, melyek a végtelenség nagy kilátói felé visznek. De mikor úgy tízpercenyre voltunk a parókiától, oldalba lökött:

— Na, kölyök, ki érkezik hamarabb haza?

Már éktelen nekidobással futottunk s lihegve értünk a kapuhoz, ahol Erzsí és Milla vártak ránk. Milla lágy panasszal birizgelt felénk:

— Ugyan, hol késtetek, már rég készen van a vacsora.

— Péter halászott, — mondta Jenő tréfás rejtélyességgel, de látogatásunkról nem beszélt az este folyamán.

A látogatást többször megismételtük és nemsokára láttuk, hogy mohón és szeretettel várnak ránk. Jenő ígéretét betartotta: sohasem beszélt, kerülő úton sem, a hit dolgairól. Nemsokára azután, vagy az asszony, vagy a nagyleány beállított a parókiára, hol egy csirkével, hol egy csupor tejjel, gyümölcscsel s másmivel. Egy augusztusi vasárnapon aztán megtörtént a nagy csoda. Jenő már ment felfelé a katedra lépcsőin, mikor nyílt a templomajtó s bevonult a székely egész családjával. Az embereknek kidagadt szemük a csodálkozástól, de már lüktetőbb szárnyai voltak a következő zsoldárnak. Mikor istentisztelet után jöttünk ki Jenővel a templomból, az asszony odarohant Jenőhöz, két kezével melléhez szorította bátyám kezét:

— Tiszteletes úr, a jó Isten áldja meg — mondotta és mosolygott, hogy ki ne zökkenjen a sírása.

Életemnek sok gazdag hete, hónapja és éve volt, amikor olyan gáttalanul gyűlt belém a világ, hogy akár a másik életre is eltehetnék belőle. De talán mégis ez a barátsói két hónap volt a legnagyobb bőségek, a legmélyebb fogamzások ideje.

Elkószáltam Barátosról egészen Zágonig, aztán Kovásznaig, Dálnokig, Eresztevényig, a rétyi nyíresre, bejártam a *szent földet*. Így neveznek Kézdivásárhelyhez közel egy pár katólikus falut, ahol minden házon kereszt van. A dolgok, a mezők, az erdők, a nép ezer arcát láttam. Majdnem mindenki megszólította a magánosan kóborló diákocskát, aki nagy mesehallgató kékszemeivel, lobogó szőke fürtjeivel szétjárt a székelyek életén. Hosszan elbeszélgettem a mezőn dolgozókkal, az utak gyalogosaival, a falvakban maradtakkal. Milyen kár, hogy az írók jelentékeny része mindig a székelyek góbéságát, kéteszűségét, furcsa és tréfás mondásait pécézte ki, megtoldva bőven a saját kitalálásaival. Mégis csak furcsa, hogy sok írónál most is csak az a szerepe a parasztnak, mint a középkor irodalmában. Az: hogy megkacagtassa az urakat adomaszerű eredetiségeivel, együgyű szavakba öltöztetett csalafintaságai-val. Pedig mély és nagyon emberi nép ez a háromszéki nép s mélyebb tárnákról is hosszú izeneteket lehetne hozni felőle. Nagy bűn ám és nagy ostobaság az urak bohócává torzítani ezt az ősz arcú népet, mely a századok, vagy talán az évezredek szörnyű mostohaságai után is, magára hagyatva, koldusszegényen, oly megölhetetlen életakarásban, annyi életépítő képességben ígér jövőt: ha egyszer egy új magyar életrendszer megnyitja a magyar falu előtt a fejlődés minden útját.

Ez a nyár jegyzett el örökre a magyar falunak. Pedig sajátosan: már akkor sem láttam a falut a Petőfi-kor megszépítő, irodalmi szemüvegén át. Láttam a falu minden szomorúságát, esendőségét, a magárahagyatottság és nehéz élet sokszázados mély rovásait is. De ugyanakkor a Jenő házában meg-megismétlődő nagy vendégségekben és a kovásznai Mihály vendéglőben töltött közös lakmározásokon láttam a középosztályt; a papot, a tanítót, a jegy-

zót, a szolgabíró, azokat, *akiknek akarataiban történik a székely falu*. Végtelen szomorúság nehéz ködei ültek a gyermekre s mint valami szétáradt fekete folyó gyúlt belém az Elsodort Falu. És ekkor keletkezett bennem az a látomás, hogy az idők egy nagy fordulásában megárad majd a magyar falu, előnti a városokat, az üzletet, a gyárat, az iskolákat, mindent. Elsepri a beteg, idegen lelkű, értelmetlen mozaikra tört középosztályt és saját erősebb fiait állítja helyébe. A gyermekben már olvasható tisztán állott egész élete alaptétele: csak a magyar faluval lehet új életre erősíteni a magyarságot. Érdekes, hogy agyvelőtlen irodalmárok az Elsodort Faluban a rousseau-i *térjünk vissza a természethez tanulságot látták*. Mikor az egész regénynek, életem egész tanításának az az értelme: hogy a magyar falu arravaló hullámai foglalja el diadalmasan a várost, a tudományt, a gazdaságot, a művészetet: az országot.

Aztán egyszer csak augusztus vége felé járt. Hűvösebbek lettek a reggelek s bánatos mély hűvössége volt az éjszakának. Hány éjszakát töltöttem ébren, kilopózva a kertbe, hogy nézzem az augusztusi ég végtelen pazarlását. Egyszer aztán megjött Édesanyám levele, hogy jó lesz szedelőzködni.

Búsultam-e, hogy ott kell hagynom azt a vidéket, mely énem határait oly messze lökte időben és térben, hogy aztán egy egész nemzet végzete elérhető benne? Nagyon búsultam és nagyon örvendtem. Végtelenül fájt otthagyni az átfutott látóhatárokat, a szelíd mezőket, a falut, az egy lélek ezer arcát. De örök csikó-lelkem, mely mindig vihogva ugrál a közeledő hónapok zabostarisznyái felé, vidáman toporzékolt az anyai otthon, a kolégyom, a kolozsvári múlt, a kolozsvári erdők s a betű végtelen táágasságai felé. Már messze volt a vonat a sorompón túl, mikor kidugtam a fejem az ablakon. A kis falu már keringőbe mozdult, de még jól láthattam az állomást. Jenő ott állt merev-egyenesen és nézett az elvivő vonat után.

41.

Ötödik gimnázista, hosszúnadrágú felsőosztályos és rettentően meglett férfi vagyok. A roppant öntudat valahogy beront testi valóságomba is, megmozdítja a sejtek

titkos akaratait: és orrom, mely eddig rendes és szerény gyermekor volt: el kezd támadó arányban nőni és merész felsas álláspontot foglal el. Ez a változás iskolatársaimat nem kevés csúfolódásra indítja, akik, ha megpillantanak, jobbkarukat az orruk elé tartják csúfondárosan lóbá:va jobbra-balra. Szelíd célzás az elefánt orrmányára.

Az osztályból sok kedves pajtás, közös kalandok hősei, elmaradt és több új fiú jött helyébe. Ezeket hamarosan berendezzük az osztály szellemébe, mely elég mokány jellegű. Nagyon játékos, nagyon erdőt-mezőt kóborló, mesét-regényt olvasó osztály volt ez. Az összetartás gyönyörű erényét pedig mindhalálig, pontosabban: mindkettősmagaviseletig gyakoroltuk. A turáni jellegű Átoknak még a legkisebb csücske sem tudott közénk férközni.

A magyarból poétikát tanultunk, ami nem kis mell-domborodást jelentett számunkra. Ebben az időben még az ötödikben tanították a poétikát és a hatodikban a retorikát. Tanárunk: az öreg Szabó Sámuel volt. Ezt az *öreg* jelzöt soha senkisésem hagyta el a tanár úr neve elől, amire ő alaposan rá is szolgált. Ő volt a *dicső hajdankor* a kolégyom életében. Testi valóságában olyan volt az öreg úr, mint egy vert csata után szélbe kapott fehér zászló-foszlány. Ragyogóan ősz fejecskéje volt és mert negyvennyolcban honvéd volt: szemünkben olyan Bem-apánk féle volt. Az öreg úr életnyilvánulása voltaképen már csak a hazafias csapadék előállítására és a takarékosagra szorítkozott. De ebben a két dologban aztán terebélyes túltermelő volt. Elég volt, ha valaki Kossuth, az aradi vértanuk nevét említette, vagy csak a *haza* vagy *negyvennyolc* szavakat mondotta ki előtte: megtáskásodott könnyzacskóiból már ömlöttek a könnyek. Iskolai ünnepeken egyik multságunk volt lehetőleg megközelítő becslést adni: hogy az öreg honfiszíve hány köbcentiméter csapadékká cseppfolyósult. Aztán borzasztóan takarékos ember volt, amit én zsenge bőrömön tapasztaltam.

Tanítási módszere is meglehetősen antik jellegű volt. Szerinte a poétika tanításának az volt a célja: hogy minden egyes tanulót költővé mozgósítson. Vagy legalább is: olyan mennyiségű hazafias lelkesedést raktározzon el a fiúkba, mely az élet minden alkalmában készen álljon a

kezüik, illetőleg a szívük ügyében. Ezért aztán csupán két-féle feladatot osztogatott ki nekünk egész éven át. Rengeteg verset kellett megtanulnunk könyv nélkül. És rengeteg jobb verset kellett írunk különböző témákra vagy vers formákra.

Az első feladat igen könnyű volt mindnyájunknak. Mert: amint a diák kiállt szavalni a katedra mellé s a költemény címét és szerzőjét nagy ünnepélyesen megmondta: az öreg úr szemeit előntötték a könnyek. Ekkor aztán a diák egész nyugodtan kinyithatta a kezében tartott könyvet és onnan olvashatta fel az egész verset, mert a tanár úr szemeit a szívéből áradó csermely elhomályosította. De a második feladat annál szűkebb csizmákba szorította a lábainkat.

Rettenetes volt nézni a Bárdy Károly, a Kráner Viktor, a Nagy Jóska, a Timár Gyula: az egész osztály kétségbe esett ölelkezéseit a Múzsák felé. Megesés történt: az ember szíve megesett ennyi gyötrellem láttára, de a Múzsák nem estek meg. Egyáltalán semmi fogamzási hajlamot sem mutattak, talán észre sem vették az ellenük megvázolt erőszakokat. Szegény Bárdy Károlynak huszonhét, Koleszár Sanyinak harmincnégy vastag négyese volt már a költői teremtségből. Amíg a hangsúlyos magyar verselésnél tartottunk, mégcsak tudtam lendíteni a dolgon. Tíz-tizenöt társamat én láttam el hosszúlejárátú ihlet-kölcsönökkel. De mikor átzuhantunk az időmértékes hidegrázásba, a Dezső költői szárnyai is defektet kaptak.

Szabó tanár úr — Bem apánk egyik órán minden különösebb megindulás nélkül és teljesen csapadék-mentes szemekkel kijelentette, hogy a következő verset másnapra magyar disztikonná kell lefordítanunk:

*Donec eris felix, multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris.*

— Az időmérték képletét megkapjátok a könyvben, — mondta nemes hanyagsággal és elhagyta a termet.

Circumdedederunt nos gemitus mortis, dolores inferni circumdedederunt nos. Harminchét kemény erdélyi legényke lett ettől a pillanattól kezdve a gyehenna martaléka. A halálra ítélt gonosztevőt régebben három napra tették a sira-

lomházba, ahol kedvére vigadhatott. És nekünk huszonnégy óra alatt le kellett fordítnunk ezt a rettenetes disztikont!

Már az órát követő tízpercen összeborzadtuk a fejünket a feladat megoldására. Majd kiböktük egymás szemét, amint ujjainkat kilökve jeleztük a hosszú és a rövid szótagokat. Már ezen az első tízpercen általános lett az a sejtelem bennünk, hogy az első sornak így kell majd kezdődnie: *Hogyha te...*, a másodiknak: *Ámde ha...* De tovább nem tudtunk menni. Az egész osztály rémült segítségkéréssel könyörögte rám a szemeit. De — most az első esetben az első elemi óta — a közkút kijelentette a hozzá járó korszóknak: hogy megszűnt forrás lenni.

A hexaméter-pentaméter láz annyira megnyomta az egész osztályt, hogy a következő számtan órán, mikor Sárkány tanár hirtelen felszólította az előttem ülő Pápai Jóskát, hogy a felelő egy hibás mondatát javítsa ki: Jóska minden felelet helyett a tanár úr orra irányába bökte öklét s ujjáival leadta egy hosszú és két rövid szótag Morse-jelét. Az osztály viharos felröhögésére a tanár úr megértette, hogy valami rendkívüli, rendes énünkből kilódító okról van szó. Én egy-két szóval közöltem a Bem Apánk időmértékes ultimátumát és Sárkány tanár szívből nevetett velünk.

Az nap időmértékben mentem haza ebédelni. A járókelők mosolyogva vagy aggódva néztek rám, amint egy óriási hosszút és két nagyon aprót lépve megállok és betartom a cezurát. Mégis csak nagyéletű nép volt a latin, hogy még Krisztus születése után 1895 évvel is az ő ritmusa vitte fel a Szabó József és a Nemes Mille Mária fiát a kolozsvári Felsőszén uccán. Nem volna-e jó, ha a népek most is csak ilyenféle imperiálizmusra törekednének?

Ebéd alatt összevissza preckeltem az abroszt: mert kanállal, késsel, villával állandóan időmértékeket küldtem a levegőbe. Így ment ez visszamenet az iskolába, így a délutáni órák alatt, így este hazamenet, a vacsora alatt. Vacsora után pedig nekidültem egy ív papírosnak és teleidőmértékeltem gyötrelmem cafataival. Hiába: a Hogyha-te-nél és az Ámde-ha-nál tovább nem jutottam. Este kilenc órakor Édesapám, akivel egy szobában háltam s aki már rég lefeküdt, felém zordult:

— Dezső, feküdni!

Ez ellen a parancs ellen aztán nem volt időmérték, nem volt Homérosz, de még Leonidász sem. Nehéz ólommal telt meg a szívem és lefeküdtem.

Vagy három óráig mélyen aludtam. Valami patak partján kóboroltam és gyönyörű fűzfák és fiatal nyírfák kacagták felém arany barkáikat. Aztán egy nagy hadsereg jött volna velem szembe és tisztelgően útat nyitott nekem. Végre felértem egy dombra, ahol egy szép, sok nagyablakos várféle kastély várt reám: (még most is vár és én várom) az én kastélyom. Átmentem az óriási szobákon, kikönyököltem az erkélyre és lassan, mértékekre tagolva mondtam az alattam elterülő táj hallgató szépségébe:

*Míg mosolyog sorsod, mily könnyű
találni barátot!*

*Hogyha eged beborul, jaj,
de magadra maradsz.*

És utána rögtön boldog meglepetéssel mondtam magamnak: — Hiszen ez a disztikon. Jaj, ébredjetek fel gyorsan, nehogy elfelejtsem!

És felébredtem. Óvatosan lelopóztam az ágyról, nehogy Apám nyugvó viharát felmozdítsam. Odatapogatóztam az asztalon hagyott papiroshoz. A ceruzát megkerestem és — úgy a sötétben — lefirkáltam a nagy diadalt. Aztán visszabújtam az ágyba és reggelig aludtam mint a güzü. Mint egy nagyon boldog güzü.

Részletesen adtam elő a dolgot, mert lelki gépezetem egyik legjellemzőbb vonására vet világot. Számtalanszor történt meg életemben, hogy valamely megkezdett témát, vagy olyan dolgot, melyet ébren nem tudtam megoldani: álmomban fejeztem be vagy oldottam meg. És: valahányszor sorsom egy nagy fordulójához értem s haboztam, merre lépjek, vagy egyáltalán nem láttam az útat: lefeküdtem aludni. Ilyenkor aztán rendesen arra ébredtem: hogy hangosan mondtam önmagamnak a megoldást, a követendő útat. Ilyen esettel többször fogunk találkozni ez életrajz folyamán.

Ezzel a jelenséggel igen rokon az a mód, ahogy műveim egy igen jelentékeny része létrejött. Van egy erős érzésem, egy belém gyűlt akaratom, egy mély benyomá-

som, vagy valamely gondolati témám. Nem gondolkozom fölötte, pedig hajlamaim közé tartozik az is: hogy egy tárgyra vonatkozó minden lehető gondolatmenetet végigcsináljak. Egyszerűen elteszem magamba, amint a háziasszony elteszi az almáriumba a télire szánt befőttet. Nagy ritkán egy-egy pillanatra tudatomba ötlük, hogy az az érzés, benyomás vagy téma bennem van. Egyszer aztán elém áll az illető érzésből, akaratból, benyomásból vagy témából felépült mű a maga teljes egészében, nyelvi megvalósulásával együtt. Én csak mintegy diktandó után írok. Ez az oka: hogy kézírataimban úgyszólván soha sincs törlés. A Flaubert által népszerűvé tett munka-módszert, melyet az impotensek oly híven utánoztak: amikor az író egy-egy mondata megszülésekor hetvenhét-szert mártja magát a földhöz és százegyszer töröl: mindig ösztönösen megvetetem. Bár, ami magát Flaubert illeti, azt hiszem: az öreg egy kissé lódtott és mókázott a kirakat számára.

42.

Különben: Szabó tanár úrnak csakhamar üstökös csillagja lettem. Ez és a következő év volt költéri pályám augusztusi éjszakája és úgy ontottam a verset, mint a túllakott kecske a kecske-mazsolát. Túlzás nélkül becsülöm egy hektóra azt a nedvességet, melyet verseim az öreg Szabó tanár úr szemeiből kicsaltak az év folyamán. Az öreg úr fűnek-fának eldicsért s hírem növekedett, mint a máléliszttel táplált malac.

Történeti hűség kedvéért egy-két fiatal bűnöm ide inzultálok, még ha ki is teszem magam annak a veszélynek, hogy Korvin-láncot kapok. (És mi mégis láncot hordunk!) A verseket Erzsi néném másolta le számomra, aki nek egy pár száz eredeti van a birtokában. Az az elképesztő ötlete támadt, hogy halála után a kolozsvári református kolégyomra hagyja őket. Úgy hallom, a kolozsvári református Egyház komolyan mérlegeli: ne oszlassa fel e hagyaték elől a sok százados tanintézetet? Bizony: ezeknek a verseknek minden betűje külön és együtt az összes: giccs, banálitás, ezerszer megírt dolgok. Ezek is igazolják azt az elméletemet: hogy azok a szellemi alkotók, akik

sajátos külön arcot és sajátos mondanivalót jelentenek nemzetünk lelki történetében: első próbálgatásaikban sokkal inkább adnak már mindenkitől megígért banálitást, mint a kis ügyes megcsinálók, a jó üzleti szimatú kezdők. Mert: olyan erővel és szélességgel összegezik magukba a mindenkit s a mindenki lelkével terhelt kor-levegőt: hogy megindulásuk küszöbén csak is gyermekded ismétlők lehetnek.

ÉN.

*Nem vénülök én meg...
Roskátag aggastyán,
Ki félig mankón jár
S csak félig a lábán,
Borzad az élettől,
A haláltól retteg:
Ilyen öregember
Én sohasem leszek!*

*Az égből kiűzött
Hulló csillag leszek:
Mely fényével betölt
Poklot, földet, eget,
Mely örökké rohan
A nagy űrben tova,
De kihűlt meteor
Nem lesz soha... soha!*

Azt hiszem, ez elég közvilágítási ambíció egy ötödik gimnázistától. A következő vers mutatja: hogy az asztromikus hangulat különben sem volt ritka nálam ebben a korban:

BÚS FELHŐ VAGYOK ÉN...

*Bús felhő vagyok én, bús fekete felleg,
Villámtól, haragtól, búbánattól terhes.
Egyedül bolyongok a nagy égen le s fel
Villámos, haragos, bánatos lelkemmel.*

*Bús felhő vagyok én és a te szemedben
Fényes napsugár van, én édesem, szentem.
A fényes napsugár rásüt a felhőre,
És a sötét felhő visszaragyog tőle.*

*Mióta fényt hoztál sötét, bús lelkemnek,
Azóta lelkemben virágok teremnek.
Édes szerelmemnek virágai azok:
Mámoros a lelkem és zengnek a dalok.*

Az a kis lány, aki mindezt a kertészeti csodát létrehozta, aki egész életemen át lenge özike alakjával, mély sugárzású barna szemeivel fel-feltűnt lelkem bozótjaiban, aki mintegy fehér szarvasa volt az új szélesebb hazát kereső léleknek: Adrienne volt, ifjúvá serdülő napjaim legmélyebb áhítata.

Negyedik gimnázista koromban konfirmáltam. A konfirmálandók a konfirmációs vizsga előtt egy pár hétig minden délután mégy órától kezdve a gimnáziummal szomszédos farkasuccai református templomban nyertek konfirmációs előkészítést Herepey Gergely nagytiszteletű úrtól. A Nagy Péter, volt református püspök Konfirmációi Kátéja volt a kézi könyvünk. Uri fiúk, inasok s még csak nem is inasok, úri lányok, cselédek és más szegények a nem szerint két nagy táblába osztva szembe ültek egymással.

És ez nagyon jó volt így. Mert így mindenik fiú kiválaszthatta a maga *ideálját* a lányok közül, anélkül, hogy a nyakát csavargatnia kellett volna. Ó, Jézus, messze halványult Jézus, a te korbácsos haragod, gyógyító szelídséged, a te olajfákhegyi végtelen magánosságod, megkorbácsolt tested, tövises homlokod, feszítsd-meg-es végzeted és nehéz Kálváriád mély barázdákat húzott és messzimatató sejtéseket vitt a megtárgult szemű fiú lelkébe. De, mint viharban rázott tragikus erdő vonaglásain keresztül: olvan végtelenül édes dolog volt a te életed szomorúságai közt látni ezt a felejtethetetlen szépségű gyermekleánvt. Nézni, amint végtelen szelídségű szemeivel rajtafügg a Herepey nagytiszteletű úr magyarázatán. Meglepni, ha néha rám nézett, el-tűnődni *arca* komoly vagy mosolygó kifejezésein, álmodni

róla, szeretni, szeretni az életet tanuló lélek végtelen szárnyalásaival.

Mennyit róttam a kolozsvári gránit járdát ezért a szép gyermekért. Sokszáz vagy ezer kilométert kitenne együtt az a sok séta, melyben az ő hazatértét lestem az iskolából. A női képezdébe járt, mely valahol a Magyar-ucca végén volt és ők a Belmonostor-uccában, később pedig a Majális-uccában laktak. Néha ötvenszer is megtettem ezt a meglehetősen hosszúságú utat, amint végre megpillanthattam, mindig a húga kíséretében. Hogy elszorult a torokom, hogy a nyeldeklőm alatt dobogott a szívem. Hogy néztem, de úgy, hogy mégse nézzem. Hogy vágytam: hogy lássa, hogy szeretem, hogy őt várom és mégse lássa. Milyen napokig visszhangzó volt lelkem, ha néha rám nézett. Olyan mennyiségben öntöttem a verset hozzá, hogy a purgatóriumban külön egy milliárd pótévet kell majd töltenem e versek levelezésére. A következő vers mutatja, hogy az ilyen gyermekifjúban a legőszintébb, a legmélyebb érzés is milyen közadakozott formában jelenik meg:

HA RÁGONDOLOK...

*Ha rágondolok, hogyha meghalok
s rám borul a koporsó fedele.
S én benne fekszem, mint néma halott,
Örömet, bűt feledve egyszerre:
Akkor nem láthatom szép arcodat,
Nem hevülhetek szemed sugarától
És nem szerethet szívem tégedet...
Megborzadok a néma, bús haláltól.*

A konfirmációi vizsga, ha jól emlékszem, piros pünkösd napján és nem áldozócsütörtökön volt. A nagytemplomot telezsúfolta a tömeg, erre az ünnepre a másvallásúak is eljöttek. Az ünnep végén a fiúkat én, a lányokat Adrienne vezette ki az Úr asztalához. Mi voltunk az első pár és mikor letérdeltünk, az ősz Herepey Gergely egyik kezét az én fejemre, másik kezét az Adrienne fejére tette és áldás gyanánt mondotta a nekünk szóló ígét:

— *Legyetek szelídek, mint a galambok, és okosak, mint a kígyók.*

Azóta sok viharon és sok napsütésen ment át az a fiú, aki az Úr testét akkor vette először és utoljára magához. Sok szeretet és sok gyűlölet horzsolta körül és meglátta az ember minden arcát s hallotta az Élet és a Halál minden ígérését. De ez a mély indítású perc nem halványult hűséggel él ma is benne. És ez az ige életének egyik mély iránvívója lett, ha első részét nem is érvényesíthette mindenkor legbensőbb kedve szerint. És sokszor, mikor elborult élete s úgy látszott, hogy örök mostohaság lesz sorsa: mint téli éjszakából bejiedt házőrző kutya, e perc tűzhelvéhez menekült: hogy új holnapokat elbíró hitre melegedjék, hogy az a messziről világló szelíd leányarc legyen valakije, hogy a régi zsoltár hitesse el vele: érdemes hinni, élni, küzdeni azokért az emberekért, akiknek lelkéből ilyen zsoltárok fakadnak.

Természetes, hogy egy ilyen nagyon élő és millió gyökérről boldog diák „lant”-járól a halálvágy és boldogtalanság ép úgy nem maradhat el, mint őszi orrtól a nátha. Lásd:

ÁBRÁND.

*Mért nem születtem én erdőn vadvirágnak?
Mért nem születtem én zenqő csalóqánynak?
Talán nem siratnám boldogtalan éltet,
Boldogabb lett volna akkor földi létem.*

*Ha vadvirág volnék zúqó rengetegben,
Örökké mosolugna az ég is felettem,
Köröttem dalolna ezer madár ajka,
Édes boldogságban elmerengnék rajta.*

*Hozzám szállanának tarkaszárnyú lepkék,
Csak nekem tárná ki mindenik szerelmét.
Talán a szerelem búbájos rózsája
Tövis nélkül nyílik a virág számára.*

*S ha eljönne az ősz, elhervadnék szépen,
Mint egy tündéralom, úgy tűnne el éltet.
Elsiratna a lomb, a dalos pacsirta...
Tudom, koporsómnál most senki sem sírna.*

*Mért nem vagyok zengő, daloló csalogány?
Búbánatos lelkem búját dalba sírnám.
Szólna dalom este s napsugaras reggel,
Talán a lelkem is dallá válnék egyszer.*

*S ha daloló lelkem az égbe röpöppenne,
Halotti szemfedőm hervadó lomb lenne,
Sírva borulna rám az erdő virága:
Oda az erdőnek dalos csalogánya.*

Ó, az édes kis hülye, milyen komolyan játssza a maga lelkének azt, amit ezerszer elmondtak előtte!

De ez év legnagyobb termése a *Pálinka* című verses elbeszélésem volt. Egy este az egész család elment színházba és engem otthon hagytak ház őrzőnek. Ez a mostoha elbánás igen sötét jellegűvé tette a világnézetemet. És mert nem tudtam kirázni a világot sarkaiból: megírtam ezt az elbeszélést egy szuszra azon az éjszakán. Vedd a *Petőfi Apostolát* és *Hóhér kötelét*, keverd hozzá a *Jókai Szomorú napokját*, tedd egy ötödik gimnazista költérbe és ne vidd színházba: kész a *Pálinka* című rémes elbeszélés szörnyű átkokkal, hóhérral, akasztófával, örülettel stb.

Mindeme vadhajtásaimat hűségesen megmutogattam Szabó Sámuel tanár úrnak, aki állandóan el volt ragadtatva, a Nemzet nagy reményének nevezett és megjósolta: hogy én fogom folytatni Negyvennyolc irodalmának nemes hagyományait. Közben egyszer, az ő sajátos hirtelen modorában, rám parancsolt, hogy vigyem haza hozzá a magyar dolgozatokat. A kis öreg elől ment sajtáságos apró és majdnem futó lépéseivel, én hónom alatt a harminchét irkával szökdécseltem utána. Az irkák egy darabka vékony madzaggal voltak átkötve. A tanár úr valahol a Magyar ucca végén lakott s ezen a hosszú úton a madzag halkán lemondott hivatalos megbízatásáról s elszelelt. Megérkezve a tanár úrhoz, átadom neki a füzeteket. Bem Apánk rápillant a füzetekre: a rémület, düh és fájdalom síróvá és harapóvá csavarták az öreg arcot. Megragadta karomat, sápadt-kék, eres szemeit a szemeimbe fúrta, síró lihegéssel kérdezte:

— Hol van a spárga?

— Micsoda spárga? — kérdeztem elámulva.

— Még tagadod? Mindig tudtam, hogy tolvaj gazember vagy. Nem mozdulsz ki addig ebből a házból, amíg elő nem adod a spárgát.

Annak az öntudatos fiúnak, aki ott állott a kis öreg előtt, ilyent még az én rettegett Apám sem mondhatott volna büntetlenül. De túlduzzadó öntudatom mellett akkor már kezdtem mélyebben belelátni abba a furcsaságba, melyet embernek és Isten képmásának neveznek. Olyan szánalmas volt a vén gyermek, amint egy madzag-darabka elvesztéséért, mely egy akkori fillér ötöd értékét jelentette, ilyen földrengéses állapotba zilálódott. Mosolyogva, cirógató hangon mondtam neki:

— Ne féljen, tanár úr, holnap meghozom a madzagát.

— Esküdj meg rá, hogy holnap elhozod, — mondta dühös síró sürgetéssel.

Szelid komolysággal feleltem:

— Tanár úr, az én szavam ér annyit, mint bármilyen eskü.

Elengedett. Másnap egy hatalmas gombolyag madzaggal állítottam be hozzá. Mohón kapta magához, forgatta, nézegette:

— Na, ez valamivel kissé hosszabb is, mint a másik volt. Mindig tudtam, hogy te vagy a legbecsületesebb fiú a világon. És a verseid egyre jobbak. Meglátod: második Petőfivé fogod kinőni magadat. Megveregette vállamat és boldog könnyek öntötték el szemét.

43.

Új tantárgy volt a görög nyelv, melyet Geréb Márton tanár úr igyekezett eszünkbe nem juttatni. Geréb tanár úr nagy szeretetnek örvendett és ennek a szeretetnek kétharmadik diák humor volt. A jó mosolygás, mint egy szoktatott kis madár, kiült a diák ajkakra, ha meglátták Geréb tanár urat.

Közepes, zömök ember volt s testi valóságát valami édesen tanáros méltósággal hordta Gaea kebelén. Beszéde lenegő, kántoros ihletettséggel széles és kissé selypítő volt. Például: ezt a mondatot, így mondta ki:

— No, Szabó Dezső, bizonyiszen fel fognak akasztani.

Ez őszinte meggyőződése volt a tanár úrnak, természetes lelki gyökerekről gyült belé és még mindig van idő rá, hogy beteljesedjék. Első oka e véleménynek az az alkalom volt, mely Geréb tanár urat közelebbi ismeretségbe hozta velem. Harmadik gimnázista voltam s délután egy földszinti lakószobában volt a privát óránk. A szoba két ablakkal nyílt a Geréb tanár úr kertjére, ahol, nem messze az ablakoktól, dús szőlőtőkéken hatalmas gerezdek vigyorgtak felénk. Szerencsétlenségre: az ablakokat hatalmas vasrács zárta el a kerttől. Mindig rügyeztek belőlem a pedagógiai hajlamok s meg akartam tanítani társaimat az akadályok okszerű legyőzésére. Elővettem a hosszú nyelvű kefeseprút, a Kovrig Gábor éles bicskáját rákötöttem a nyél végére. Azután a Váradi Béla kalapját, mint egy lenge kosárkát, úgy kötöttem szintén a nyél végére: hogyha a bicska levág valamit, az a kalapba essék. Átdugtam a seprút az ablak rácsán s egymásután nyisziteltam el a gyönyörű gerezdek szárát, melyek a kalapba estek. Társaim a fogékony tanulékonyság áhítatával kísérték minden mozdulatomat. Már be akartam húzni a tetemes zsákmányt, de az ellenállt. Húztam rajta egyet, de az visszahúzódott. Volt annyi mitológikus képzeletem: hogy egy elleneséges akaratot kezdjek feltételezni a tőkék sűrű lombjai közt. És tényleg: a már bíborosodó szőlő levelei közül, mint egy táblabíróvá pocakosodott Pán, előmerült Geréb tanár úr alakja, szemeiben, arcán nem minden sionhegyi szemrehányás nélkül:

— No bizonyiszen, hitvány gyerek vagy, mi a neved?

Megmondtam iskolai személyi adataim. A tanár úr beidézett a Kolégyom rendőrkapitányához: a kontrához, aki akkor Kovács Dezső helyettestanár úr volt. Ott maga személyesen igen szívrehatóan megmagyarázta, hogy Isten már a Sion hegyen gondolt arra, hogy én ne lopjam az ő szöllejét és azt áperzte meg is mondta. Hogy a lopás olyan bűn, mely előbb-utóbb az akasztófán végződik, pláne, ha az ember a tanárját lopja meg. Mikor aztán felhősödni látta szemeimet, megesett galambszíve és ezúttal megbocsátott. Kovács tanár úr látható derültséggel hallgatta végig a

lélektisztogatást és amikor kifelé mentem, kedélyesen barackot nyomott a fejem búbjára.

De ezt még teljesen elfelejtette volna a Geréb tanár úr szelid szíve. A baj közöttünk sokkal szervesebb gyökerű volt. A tanár úr erdélyi paraszti családból jött s a jobbágyi lelket érintetlenül áthozta a katédrára. Alázatosság, tekintély tisztelet, engedelmesség, hódolat, kiegyezés voltak életének mély, természetes irányítói. Egy gróf, egy miniszter szemében az élet valóságos érinthetetlen szentségei voltak. Ő volt az egyetlen mameluk az egész tanári karban. Így hívták akkor a kormánypártiakat. Én mind ennek oly vadvirágzással, oly viharos erejű és szemtelenül derült ellenkezője voltam, hogy a tanár úr ösztönösen, belső szerves parancsból úgy tekintett engem, mint a világteremtés egy zavaró helyesírási hibáját. Már pedig az ő tanári feladata az volt, hogy a hibákat kijavítsa, még ha a világteremtésben is vannak. Azért az öreg úr állandóan javítgatott rajtam s így révemén a Kolégyom tan-Szizifuszává bosszankodta magát. A legnagyobb baj az volt, hogy amikor a legrettenetesebb akart lenni: oly kedves-öregesen, olyan Mackó-bácsisan édes és mulatságos volt, hogy én látható humorral élveztem rám zúduló viharait. Néha kikergetett az osztályból. Ilyenkor egy pár percig kinyargoltam magam a Nagy Kúrián. Aztán visszatértem, bekopogtattam az osztály ajtaján.

— Szabad, -- hallatszott ki a tanár úr udvarias belessékelése.

Kinyitottam az ajtót, a fájdalom igen sikerült szobrává alakultam át.

— Tanár úr, kérem, vessünk fátyolt a multra, -- mondtam nemes megadással.

A Geréb tanár úr arca elsötétedett:

— Ülj a helyedre, szemtelen, — lihegte megvetően.

Egyszer Kuhn Ernő, ki előttem ült, állva felelt a tanár úrnak. Egyszerre csak rám jött, hogy valami változást kell hoznom az életembe. Eszembe jutott, hogy eddig a lábaim mindig alul voltak én pedig fölöttük. Ezen változtatni kell, már csak méltányosság kedvéért is. Fogtam magam: felraktam a lábaimat a felelő Kuhn Ernő vállaira.

Ernő jó fiú volt s türelemmel folytatta felelését. Geréb tanár úr szemüvege az asztalon pihent s csak látja, hogy valami homálylik a Kuhn Ernő vállain. Lassú léptekkel közeledett hozzá:

— Miket hordasz te a vállaidon? — kérdezte és elkezdte tapogatni a cipóm talpát. A valóság annyira meglepte, hogy egy percre elvesztette a hangját s csak némán tátogatott. Indulata oly nagy volt, hogy mikor hangjához jutott is, csak ennyit mondott:

— Na, Szabó Dezső, bizonyiszen olyan hitvány vagy, hogyha még egy ilyen diák volna, még ma nyugdíjba mennék.

Én azért szerettem Geréb tanár urat s ha valamely napon nem zsörtölődött velem, valósággal hiányérzetem támadt. Ami a görög tanítását illeti, az sok mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy görögül tanuljunk. Bizony az öreg úr maga is ott tartotta nyitva maga előtt a görög nyelvtant az osztálykönyv eltakaró diszkréciójában. És mert könyve a második aorisztoszokra nyílt: állandóan a második aorisztossal kínozott bennünket. A görög világról, gondolkodásáról, szokásairól, művészetéről stb. soha egy szó sem esett. Az öreg úr minden tanítása abba merült ki, hogy a helyes hangsúlyozást hajszolta s néha egy-egy szó hangsúlyozásáért félóráig elveszekedett velünk. Ez a sajátsága aztán egy fejezettel toldta meg a diák-mitológiát. Volt egy nagyon kedves és szép leánykája, Ilonka, akibe minden diák sorra lett szerelmes. Diáknemzedékről-nemzedékre szállt a hagyomány, hogy az öreg úr egy görög órán a hatodik osztályban olyan szöveget olvastatott, melyben előfordult az *Iphigeneja* neve. A diákok jó erdélyi görögséggel mind az első szótagra tették a hangsúlyt. Geréb tanár úr, többszöri javítás után, olyan dühbe jött, hogy oda ordította az osztálynak helyesen hangsúlyozva: — *Iphigeneja*, nyomd meg a közepét! — és kirohant az osztályból. Kilenc hónap múlva megszületett Ilonka, akit az egész diákság *Iphigenejának* hívott.

Nekem nagy fogékonyságom volt a nyelvek iránt s rendkívül gyorsan tettem magamévá egy nyelv rendszerét és szókincsét. De a mégy évi görög tanulásból csak ennyi maradt meg bennem:

— No, Szabó Dezső, bizonyiszen fel fognak akasztani.

44.

Még a harmadik gimnázium elején történt, hogy a padláson a lim-lomok közt kutatva, rátaláltam Ilona néném egykori francia nyelvtanára. Ilona és Erzsi a Degerando Antonia felsőbbleányiskolájába jártak, aki nagy súlyt helyezett a francia nyelv tanítására s igen jó módszerével szép sikereket ért el. Leánytestéireim, ha olyan dolgról akartak beszélni, amit nem kívántak az orromra kötni, franciául petyegtek. Ez engem meglehetősen bosszantott. Nem, mintha kíváncsi lettem volna. De sértette férfiúi büszkeségem, hogy holmi fehérnepek olyan dolgot tudnak, amit én nem tudok. Most mohón vettem magamat a talált francia nyelvtan tanulásának s csakhamar pompásan fordítottam a példatár mondatait. Diák-társaim ezt elmondták Gráf tanár úrnak, aki a német borsót dobálgatta igen meredek és kemény falainkra. Gráf Jakab tanár úr svájci német volt és franciául is beszélt. Ebből a nyelvből, külön díjazásért, heti két-két órán külön magántanfolyamot tartott. Rögtön szólt nekem, hogy szívesen lát, teljes díjtalanul, a tanfolyamon. Az első órán aztán igen meg volt lepve, hogy már milyen haladást tettem e nyelvben. Rövid idő múlva, hogy a kiejtés sajátosságait magamévá tettem, ő maga mondta, hogy felesleges tovább látogatnom az óráit, mert azt az időt én egyedül sokkal jobban kihasználhatom. És tényleg: már olvastam franciául. Első olvasmányom a Daudet *Belle Nivernaise*-e volt s leírhatatlan boldogságot adott életemnek ez az újabb megszélesedése. Minden titkos keresetemet a francia könyvek vásárlására adtam. Volt a Híd uccában egy antikvárium, ahol potom pénzen pompás francia irodalmi és történelmi könyveket lehetett vásárolni. Abban az időben Kolozsvárt az eféléknek nem akadt sok vevője. Az ösztöndíjamat és az iskolai jutalmakat fillér hiány nélkül átadtam mindig anyámnak, akinek az volt — téves — meggyőződése, hogy nem jó, ha pénz van a fiatal fiú kezén. Pedig csak így lehet megtanulni: okosan bánni a pénzzel. De volt egy titkos pénzforrásom: a gyakorlat írás. Ebben meglehetősen

nagy iparossá nőttem ki magamat. Egyik osztálytársamnak, Gál Ödönnek, cserébe írtam a házi dolgozatokat azért, hogy szép írásával nekem másolási munkákat végzett. Egy másik osztálytársam, aki igen szépen hegedült, egy-egy dolgozatért egy-egy estét muzsikált nekem. De néhány gazdagabb társam egy koronával fizetett egy dolgozatot. Néha tízet is begyűjtöttem egy szobába s felváltva díktáltam nekik a dolgozatot. Természetesen, mindeniknek mást. A közvetlenül fölöttünk levő osztályban négy fiúnak szállítottam dolgozatokat. Három fiú pénzzel, egy, az erdélyi borászati egyesület igazgatójának a fia, minden egyes dolgozatért öt butélia jó erdélyi borral fizetett. Ezt pajtásaimmal valamelyik benlakó szobában titkosan lakmároztuk el. De szállítottam dolgozatokat a katólikus, unitárius gimnázium több tanulójának, általában nálam felsőbb osztályosoknak. És néhány ízben a női képezdébe is.

A másik nagy szellemi bővülésem annak a szerencsés körülménynek köszönhettem, hogy nagybátyám, Zilahi Kiss Béla a kolozsvári Nemzeti Színház főrendezője volt. Akkor mehettem ingyen színházba, amikor akartam, oda ülhettem vagy állhattam, ahol szabad hely volt. Ha aztán a színház tele volt zsúfolva: az orkesztrumba ültem, ahol a zenészek sok kedveskedéssel dédelgettek. Felmérhetetlen gazdagodást jelentettek nekem ezek a színházi esték. A színház majdnem minden télen Shakespeare ciklust rendezett. Jellemző Kolozsvár akkori színházi kulturájára, hogy a hétköznapon adott Shakespeare előadásokon még a karzat, az úgynevezett kakasülés is zsúfolásig meg volt telve. A cselédek és inasokat minden ház elengedte, sőt: küldte ezekre az előadásokra és úr és szolgálja közös áhítatban nézték és hallgatták a végzet és az ember roppant birkózásait az angol Titán megmutatásaiban.

A nagy megindulások főforrása Ecsedi Kováts Gyula volt, a társulat tragikus színésze. Ha néhány szerepén talán nyomot is hagyott a vidéki ízlés, hatalmas tehetség volt és Lear királyt, Hamletet, III. Richardot, Coriolanust, Antoniust úgy játszotta, hogy felvehette a versenyt Európa legelső színészeivel. A világháború előtt körülbelül minden színházi kiválóságot láttam Európában, de az ő alakításait egyik sem tudta másodrangúvá halványítani. Bánk Bán

már kevésbé volt neki szabott szerep, de Petur Bánt tökéletesen, minden mélységével, teljes lelki atmoszférájával adta. Mint férfi, arcban, alakban talán a legtökéletesebb művészi szépség volt, akit életemben láttam. Millió gyökere volt a közönségben az öreg Szentgyörgyi Istvánnak is: aki Tiborban, a magyar paraszti szerepekben tudta a legmélyebb, a legszélesebb távlatú valóságot adni. Ó, mit köszönhettem én ennek a színháznak! Itt nyertem először emberlátásom mély titkait, itt pillantottam meg az emberi végzet ezer arcát, az ember-tragédia mélységeit. Milyen pótolhatatlan kár, hogy az erdélyi magyarság nem tudta megmenteni ezt a páratlanul szent épületet az utókor áhíthatának.

45.

Az öreg Rousseau János Jakab bácsi óta elég sűrű divat: hogy az életük emlékeit megíró írók nyakrafőre fogadkoznak, hogy teljesen őszinték lesznek életrajzuk megírásában s bevallanak mindent, akár kedvező, akár kedvezőtlen világot vetnek rájuk az elmesélt dolgok. Én semmi ilyen fogadkozást nem izzadok ki magamból. Nemcsak azért, mert igen sok ilyen őszinteség nem jelent értéket az olvasónak. Hanem: mert egyáltalán semmi elvet, semmi programszerűt nem szabtam magam elé életem megírásánál. En magamnak hegedülök, mikor visszacsalogatom azokat a végtelenül édes pásztori nótákat, viharos rap-szódiákat, zsoltárokat és tárogatókat, melyeket rajtam eljátszott az élet. S ha néha-néha idevázolom azokat az utakat is, melyeket az örök kárhozat legsütőbb lángjai felé köveztem ki, nem azért teszem, hogy őszinte legyek. Hanem: mert édes visszaemlékezni a behavazott ormon a tavaszi völgyben elköltött különféle tiltott almák ízeire.

Első sorban tényleg almákról lesz szó. De körtékről, szőlőről, szilvákról, sőt: döblecről is, mely szó a kolozsváriak szelíd ajakján süttőtököt jelent.

Bizony, bizony: ötödik osztályos koromtól kezdve szervezett rablóbandám volt a szőlőskertek és a Házsongárd (melyet a Felsőszén-ucca vidékén Házsungárnak mondtak) rendszeres és módszeres megdézsmálására. Én már akkor kezdtem rendezni az új Európát s a gyümölcs-plutokraták

feleslegeiből igyekeztem kielégített nemzetekké kosztoltatni a gyümölcs-proletár diákokat. Bandám az osztálytársaimból válogatódott: fegyelmezett, ügyes, merész és gyorslábú legénykék voltak. Módszerem alapelvei: tökéletes szervezés, átgondolt stratégia és villámgyors lerohanás voltak. Én voltam az ügyben az Egyetlenfej, a többiek kitűnően beidegzett kezek és lábak voltak. Először is meleg barátságot kötöttem a Házsongárd öreg csőszével. A *Csehek-rétjének* nevezett helyet választottam, hogy úgy mondjam, cselekvési hídfőnek. Délutánról-délutánra megjelentem ott egy latinkönyvvel s ha az öreg rendes útjában közeledett, éktelen hangosan kezdtem latin könyvnélkülit tanulni. Mikor hozzám ért, alázatosan köszöntem és megkérdeztem: megengedi-e, hogy e kies hely magányában gyakoroljam magam Romulus és Rémus nyelvében. Az öreg csakhamar nagyon megszeretett s el-elbeszélgetett velem. Ezalatt szerzetését elbujtatott társaim igyekeztek a gyümölcssegénysúlyt a maguk javára billegetni. Mindeniken volt felöltő vagy köpeny. A felöltő és a köpeny zsebei ki voltak lyukasztva, úgy: hogy bélésük egész terjedelmében egy-egy zsákot jelentett. Ha az öreg tovább ment: füttyel jeleztem útja irányát. És akkor, mint vadnyugati riadt csikók: nagy tavaszi zúdulással menekültek a fiúk a zsákmánnyal. Én még maradtam s ha az öreg visszatért és kérdezte: nem láttam-e valami gyanusát: nagy felháborodással adtam elé, hogy négy-öt polgáristának látszó fiú gyümölcsrel meg rakodva rohant el közelemben. Természetesen az ellenkező irányt mutattam. Az öreget úgy meghatotta magánjogi borzadályom, hogy hol egy körtével, hol egy almával jutalmazta erkölcsi fenkölségem. Ilyenkor mindig megjósolta, hogy miniszter lesz belőlem. E jóslat logikai gyökereit máig sem sikerült felfedeznem.

A fiúk a temető fölött vártak rám. És rendszeren ott a csendes régi sírok őszi mosolygásában nagy lakomát rendeztünk a zsákmányból. A fiúk, még lihegve, beszéltek el a kaland izgatóbb részleteit. Ezekkel a sorokkal igazán nem azt akarom elérni, hogy a ma vagy holnap kamaszai hasonló kanyargós úton távolodjanak el a Sionhegyi Táblától. De valahogy úgy érzem, még most jeles példákban nem szegény életem hatvankettedik évében is, hogy az

öreg Szent Péter, az angyalok és az arkangyalok lopakodva és mosolyogva lestek ránk az ég kék kárpitjai mögül. És szóltak egymáshoz: — Nem mondjk, takaros kis hely ez a mennyország is. De azért jó volna néha rohanni a Dezső bandájában a sok jószagú gyümölcscsel a kabátunk bélésében. — A következő évben, mikor bentlakó lettem, oda fejlesztettem az új Európa rendezését, hogy a szövetséges bentlakóknak nemcsak gyümölcsük volt egész télre, de döblecük is. Ami, tekintve e földi áldás terjedelmes és súlyos voltát, jelentékeny hadi ténynek volt minősíthető.

A következő bűnöm már csak a szégyen sülyedezőbb állapotában tördelem elő. Jaj, jaj, szukáztam én is. Ez az ige keményen hiányzik a fehér irodalom szótárából. De én nem voltam sohasem fehér, sem irodalom. Én nagyon sokszínű és nagyon élő kétágú csodája voltam a sokcsodájú emberrengetegnek és a dús talaj s a váltakozó évszakok minden akarátát éltem. Ez az ige bizony igen tettes és élénk valóság — talán több százados hagyományú — volt a felsőbb osztályú diákoknál. A jelentése körülbelül az, hogy mikor a szánakozó este elkezdte szóni fátyolát a levegő osztovátáin, hogy kevésbé látszó legyen a nyomorúság és álmosabb a szenvedés: a nagyobb diákok szétkószáltak a városban. Szétkószáltak a városban, mert a vér ös parancsai sürgették, hogy gyakorlatokat tartsanak abban a játékban, mely nélkül nem volna emberi folytatás, zuhanó bomba, csók, hosszúlejárátú kölcsön és világtörténelem. És a kapukban ácsorgó, vagy kútnál vizet merítő cselédlányokra égő kelyhű szavakban vitték azt a kérést, mely öreg, mint az Öregisten tiltott fája. Bár sokszor inkább csak a mozdulatok izzó beszéde mondott meg mindent s a lerohanás meglepetése ért célt. És a magyszemű kalotaszegi, torockói s más vidéki lányok nem voltak rosszszak azért az éhségért, mely a megkívánt gyümölcsnek ép olyan édes volt, mint az éhező szájnak. Így vesztette el az Apám legkedvesebb fia az 1895-ik év szeptember havának ötödik napján azt a jogigényt, hogy valaha is fehér liliumokkal övezett *rosier*-je legyen kegyes szemek szelíd bámulatának.

A legkedvesebb az volt, hogy ez első lépés megtevése után a Biblia azonnal roppant erővel vágott vissza. Mivel

a dolog sajátos véletlenből délelőtt történt: egész estig nem mertem hazamenni, mert félttem, hogy Édesanyám a homlokomról leolvassa a dolgot. Elálló szívvel és elálló lélegzettel léptem Anyám elé s titkos félelemmel fürkésztem: nem látszik-e az örök jóságú vonásokon, hogy meglátta fia bűnét. De Édesanyám mit sem sejtve édes jókedvvel kötekedett velem a *Pálinka* című rémversezetem miatt. Ezután aztán sohasem állt el sem a lélegzetem, sem a szívem.

De a lázadó kor minden forrongását s veszélyesre válható feszengéseit beölelte a maga roppant egészségének egységébe a Természet. Pajtásaimmal óriási kóborlásokat rendeztünk a környező erdőkben. Forrásvizek mellett táboroztunk, szalonnát sütöttünk és a forrásban kihűtött bort ittunk hozzá. Aztán, lassú poharazásban, az összeroskadó parázs mellett beszéltünk: bizonyistem: a lélek halhatatlanságáról beszéltünk. Bennünk a klasszikus nevelés még elevenül ható valóság volt s a latin írók örökbe szántó mondatai mint messziről jövő darvak húztak el lelkünk fölött s csodálatos hangjaikra bontott hajú sejtelmek keltek fel életünk legmélyebb rejtekeiből. Memnyi édesbölcs csacsiságot összeképzeltünk a túlvilági életről. Nekem mindig az volt a vágyam, hogy halálom után óriási madár legyek mérhetetlen szárnyakkal, s túlrontva a kis Földangyalbogyörő határain, rászálljak a világ ormaira és láthassam az Ősminden életét a sejtek titkaitól a világok szétrobbanásáig. Megvallom, ez még ma sem volna ízlésem ellenére.

Aztán elképzeltük, hogy beszélgetünk az ókor emberjegyénivel: Nagy Sándorral, Cézárral, a lepcsés Ciceróval, a stréber Horáciusszal, a nagy tavaszi folyóval: Vergiliusszal, és a többivel. Megmagyarázgattam pajtásaimnak, hogy azért nem érdemes élni, hogy az ember naponként reggelizzék, ebédeljen, vacsoráljon és lesse a fizetését a hónap elején. Az életet csak egy roppant cél teszi élhetővé, mellyel az ember dacol a halállal, a rossz emberekkel, ha kell, az egész világgal. Nem hiszem: túlönhittség részemről azt állítani: hogy pajtásaimnak nagyon megtágult életet jelentettem és talán ezért is szerettek annyira. Köröttünk a nagy fák hosszú uszályú hallgatása elmélyítette, mintegy

nagy ünnep áhítatává szélesítette jövőbe rontó sejtelmeinket. A szánkban parázsló *jenigéből* szállt, szállt a füst a végtelen mezői felé, mint az Ábel tüzének öröme. A *jenige* az volt a cigaretták közt, ami az elefánt az állatok közt. Valóságos dohánygerenda volt és csak egy krajcárba került. Köpni is lehetett tőle.

Egy délután félkettő tájt lejtettem lefelé a Felsőszénuccán az iskolába. Lépteim igen ritmikusak voltak s a szívem vidáman duruzsolt, mint egy jól aláfütött kávémasina. Mert aznap reggel félnyolcórakor láthattam Adriennet. Sőt rám is nézett, a két valóságos özike-szemeivel nézett rám. Aznap Ferenc Jóska nagyon kicsi császár volt hozzám képest. Jött, hogy bakfüttyöt játszódjam a Fellegvárral, a feleki heggvel, a Törökvágással. De ezek a nagyképmű domborodások nem voltak kaphatók ilyen gyermekded játéokra.

Igy hát csak ritmikusan lépegettem. Ez se kutya: a ritmus a világ lényege és a ritmusban soha sincsen egvedül az ember. Benne lüktet az egytetemes életben, mely sohasem kezdődött és sohasem fog végződni. Már a Dunky fényképész csajki villája előtt lehettem, mikor egy furcsa alak jött velem szembe. Hatalmas alak volt, előre domborodó mellel. De ténfergő lábainak járása inkább tántorgó volt. Mellénye nem volt s a nyitott, gallér és nyakkendő nélküli ing felső mellét meztelenül hagyta. A bikaszerű nyakon ülő hatalmas fej rötes hajával és rötes borotválatlanságával erősen hátra volt szegve s a nagy kék szemek, melyekben különös ködök gomolvogtak, sajátos kereséssel sóvárogtak az egek kárpitjai felé. A két hatalmas ököl a kopott és semmiképen sem tiszta kabát zsebeibe mélyedt. A hatalmas ember, akaratnélküli hulló erejével azt a hatást tette: mintha elvesztette volna önmagát és most saját énjét keresné. Már majdnem elhaladtam mellette, mikor egy ismerős, fájdalmas és kérő hang megállított:

— Dezső úrfi!

Ránéztem. Egy pár pillanat mulva meglepetve kiáltottam fel:

— Sándor bácsi!

Hangomban valahogy benne volt, hogy a széthulló romokban nem ismerem fel a két évvel ezelőtti erős fiatal-

embert és a lelke-tört arcban azt, akiben olyan nagy hitek lobogtak. Végtelen fájdalommal, de szégyenkezve és könyörgőn lihegte:

— Meg sem ismer a Dezső úrfi.

Az arcomra kivilágolt a gyermekebbik lelkem. Kárpoztól kedvességgel nyujtottam kezét neki:

— Merre jár felénk, Sándor bácsi? Rég nem találkoztunk.

Széles ünnepélyességgel, mély forrósággal dübörögtek elő a szavak belőle:

— Lelkeket keresek, Dezső úrfi, engem már csak a lelkek érdekelnek. Lássá, Dezső úrfi, én látom a lelkeket, élőkét és halottakét s már csak a lelkeket látom. De a lelkeket látom, tapintom, fogom. Megkaptam a sírból a nagy üzenetet: össze kell gyűjtenem a lelkeket és vinnem kell őket az Isten felé. Én legyőztem a testet, Dezső úrfi, engem már nem fojtogat, én legyőztem a világot, engem már nem fog. Ó, mennyi nyomorúság, mennyi bűn van a világon, de a lélek a nagy menekülés. Még most sem hisz a spiritizmusban, Dezső úrfi?

Olyan fájdalmas fürkészéssel lesett arcomba, olyan nagy könvörgés volt tört homályú szemeiben, hogy akaratlanul Hamletet plágizáltam:

— Sok minden van a világon, Sándor bácsi, amit nem értünk.

De ezt a már nem földön járó embert nem lehetett becsapni s a bomlott lélek ködeivel telt szemek tényleg látták a lelket. Végtelen szánalommal fogott a két szeme közé:

— Most sem hisz, Dezső úrfi. Milyen kár, milyen végtelen nagy kár. Pedig Dezső úrfi léleknek született, csak léleknek s ha majd egyszer ezt észre fogja venni, az nagy ítélet napja lesz.

Tovább ment. Nem is köszönt. Talán már el is felejtette, hogy látott. Nehéz tántorgású lépteivel úgy vitte magát felfelé a hágón, mint egy nehéz zsákot, melytől szabadulni szeretne. Osvát Sándor asztalos segéd azelőtt két évvel, harmadik gimnázista koromban volt nagy barátom. Az akkor 28 éves fiatalember az udvarunkban a Kassay

asztalosnak dolgozott. Nagyon erős, nagyon szelíd volt és végtelenül szerette a gyermekeket. Bitang gyermeke volt az anyjának, aki valahol a nagykaszárnya mögött tartott egy csapszéket, ahol a csatornák züllöttjei találkoztak a titkos prostitúció legolcsóbb madaraival. A bűnben és anyja rúgásai közt nőtt fiatalember csodálatosan érintetlen fehér lélek maradt, valami ősilég neki rendelt égő szomjúsággal a tudás iránt. Mindent megtagadott magától, sokszor a szükséges falatot is és minden krajcárnyi jövedelméből könyveket vett. Meg voltak neki Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Arany, Reviczky, Vajda János és más költők versei és rengeteg verset tudott könyv nélkül. Az Ember Tragédiáját együtt tanultuk meg s részletekben kérdeztük fel egymástól az első sortól az utolsóig. Az én barátságom nagy rangot jelentett az árván és üldözötten felnőtt fiatalembernek, aki néha egész éjszakákat képes volt a Házsongárdon sétálni, csak hogy ne kelljen hazamennie anyja lebujaiba a fertelmes jelenetek és piszkos szavak közé. Estéknént, munkaidő után, órákig eljátszott velünk gyermekekkel. Roppant ereje volt: nyolcan, tizen felmáztunk rá, 10—14 éves gyermekek és ő így táncolt velünk végig az udvaron. De legnagyobb szenvedélye a csillagászat volt. Megvolt neki Flammarion minden lefordított műve szép díszkötésben. Azt hiszem, a Népszerű Csillagászatnak nem volt még olyan ismerője, mint ő. Szörnyű erőfeszítéssel és különmunkákkal össze tudott magának takarítani egy távcsövet is, mely szétkergette a tejút csillagbolyhait különálló látható csillagokká, megmutatta a Szaturnusz szép vadonat fényes-új övét, a Hold kitátott száját. A kolozsvári Szt. Mihály templom óráját pedig odahozta az én orromhoz. Hihetetlen féltékenységgel ügyelt erre a távcsőre, de nekem ideadta egész nappali használatra. Mi vacsora után nyáron is elég korán lefeküdtünk, mert ez volt a zord apai akarat. De amint Apám szájából kiesett a pipa, ami elalvása biztos jele volt, halkán vettem valamit magamra és kiosontam az udvarra. Osvát Sándor már ott volt a tágas udvar közepén s távcsöve a saját készítette állványról mohón szegződött az ég csillagmérhetetlenségei felé. Ő, hogy tudott ez az ember a csillagokról beszélni. Megtanított minden nevezetesebb csillag

nevére. Tudtam, melyik csillag mikor és hol kel fel, mikor és hol nyugszik le. Minden éjszaka térképet készítettünk az égről, olyan Flammarion-féléket. És mert csillagászati könyveit rendre idekölcönözte nekem: tudtam a fontosabb csillagok távolságát a Földtől, azt, hogy melyiken milyen hosszú egy esztendő és az ég egyéb titkait. Közben rengeteg verset mondtunk el, vagy az Ember Tragédiája egyes részeit idéztük. Az éjszaka fekete hattyúja széles szárnyaival gyorsan suhant tovább a csillagok nyitott szeme alatt. Sokszor volt hajnali négy óra, mikor, kissé borzongva a reggeli hűvöstől visszacsomolyogtam a végtelenből az őfelsége I. Szabó József korlátoltabb jellegű hálószobájába.

Ennek a lobogó, végtelenség-szomjas tiszta léleknek volt egy fájdalmas titka, melyről csak én tudtam, és ő sem tudta, hogy én tudom. Erzsi néném akkor még a Degerando-féle felsőbb leányiskolába járt és néha csak délután hat óra után jött haza. Hat órakor az Osvát munkája bevégződött s ilyenkor rendszeresen velünk: az udvar gyermekeivel játszott. A labdánkat éppen őszinteségi roham érte utól. Megnyílt és mutogatni kezdte, hogy ő belül milyen valóságos lószőr. Osvát tüt és cérnát vett elő és igyekezett megint zárkózottabb egyéniséggé gyógyítani a labdánkat. Mi gyermekek körülálltuk. Egyszerre csak látom, hogy labda és tü kiesik a kezéből, szemei megtágnak, arca elpirul és ő a kirekesztett kutya végtelen fájdalmas, húséges, könyörgő szeretetével néz egy irányba... Megfordultam: Erzsi néném jött haza és ment át az udvaron. Mozdulatomra Osvát összerezsent s szomorúan és rémülten kutatta arcomat. Bennem volt valami megmondhatatlan érzés: hogy sem neki, sem enyéimnek nem szabad elárulnom azt, amit észrevettem. Később többször láttam ezt az arcváltozást nála. Ilyenkor mindig tüntetőleg másfelé figyeltem.

A csillagászat révén került szegény fiatalember a spiritizmus karjaiba. A kerítő itt is Flammarion volt és minden ilyen tárgyú írása meg volt neki. De ez akkor még csak erős érdeklődés volt s a kíváncsiságot még sok kétség pászmázta. Akkor még az is védhette egyensúlyát, hogy én, aki szintén olvastam Flammarion írásait, sokkal ára-

dóbb egészséggel test is voltam minden lelki tényemben, semmint rést tudott volna rajtam ütni bármilyen szellemi hóbot. Ősszel aztán Osvát elkerült udvarunkról és találkozásunkig nem láttam és nem hallottam róla. Csoda-e, hogy a kivert lélek áttántorgott az örület mezeire, ahol mégis végtelennek és tisztának érezhette magát. Úgy tudom, hogy később tényleg teljesen megbomlott és úgy pusztult el.

Tisztább, nemesebb, emberibb lelket nem ismertem és végtelenebb vágvakozást a végtelenség titkai felé. És most: hogy tragikus alakia felém iött az idő távolabbi völgyveiből, újból látom a gyöngvörű felsőszénuccai éiszakákat. A hold roppant döbbenete bámul a Házsonóárd fekete lombjai fölött, mint egy sisakos ókori vitéz, ki hazatérve legvilkolva találja házanépét. A felsőszén-, holdvilág-, kőkertuccai házak alusznak a Hold tragikus tébolvában. Az ég tele van szórva kis mécsesekké távolodott világokkal. A holddal előntött udvaron úgy nyúlnak be a fénybe a körülálló házak árnyékai, mint zátonyra futott hajók ormai. A kert nagyszemű ministránszgyermekai lóhálják illat-tömiénüket valami roppant ravatal fölött s az elkomorult lombok suttogják a halott imát. Az élet tragikum lényege kiütözközik a hallgató dolgokból s mintha a holdvilág, a kertek, a szépség, a csend és a szomorúság mögött ott állna mérhetetlen kaszájával a Halál. Én ott ülök a Holdban a táveső mellett és előnt, szétold, végtelenbe áradó Niagarává duzzaszt az égi messziségek hívása. És mellettem a nép tragikus száműzötte, a megromsolt gigász lobogó szavakban terjeng szét a végtelen hiábavalóság halotti pompájába. Ó, lelkek, akiken e sorokból át fog menni az én csodálatos életem, véssétek emlékeitekbe ezt a tragikus mély emberi arcot. Hisz a mi szárnyaink szélesebbre lendülését jelenti: ha szájalommal és szeretettel hajolunk a földre visszahullott Ikároszok fölé.

46.

Délután van, künn ülünk a kis őszi kertben Édesanyámmal. Anyám egy vaskos regény árján úszik messze egy kevesebb gondú, több szépségű, szabójózseftelenebb

világ felé. Nekem is könyv van a kezemben, de nem olvasok. Nézem a kertet és nézem Édesanyámat.

Nézem a kertet, mert nincs szebb az őszi kertnél. Mikor a Halál keze kezd kinyúlni a dolgok felé, azok úgy tesznek, mint a halálba rohanó szigetvári hős. Minden kincsüket, minden ős szépségüket magukra öltözik és kiül legmélyebb mosolyuk ajkukra: hogy tetszetősebbek legyenek az idő és tér örök Don Juanja előtt. — Nemsokára meg fogunk halmi: tehát élünk, — mondják. És úgy örvendenek ennek a descartesi logikának, hogy minden mosolygásuk kigyül rájuk. A sugárzó arcú hatalmas napraforgók mint fejedelmi aranyok hullanak felém s én Dárius titkos kincseit érzem magamban. A violák komoly rendje baritonhangon énekelte az őszt, az őszen kiékesedő lassú elmúlást. Az őszirózsa, verbéna, rezedá, biszijok, cínea, pétunia, begónia, énekkarba állt ünnepi ruhás gvermek-lányok, majdnem üveghangokba hímezték át a tünés hosszabb sírású panaszait. És akkor, ott a felsőszénuccai kiskertben, belém látódott: hogy Nagy Sándor, Cézár és Napoleon, Dante, Shakespeare és Petőfi Sándor, Phidiasz, Michelangelo és Goya, Szokrátesz, Plátó és Arisztotelesz: mind ilyen kikozogott hangok az örök őszen az örök haláltól foitogatott emberiség ajakán. Világok és fájdalmak fölött ül pompás aranyszékében a nagy zenekedvelő, az Öregisten. És hű hoppmestere: a Halál életet szúr, dőf, hidegrázatot, nyavalyatört a világba: anyagba és lelkekbe. És minden szín, forma, hang, illat, mely kiver a Halál kezében agonizáló anyagon és lelkeken: csodaszép halál-énekbe verődve száll a Nagyúr felé. És az Öregisten helyeselve bólongat a taktusnak és mosolyogva mondja: — Milyen régi masina s még csak egy hamis hang sincs benne. Ezt igazán jól eltaláltam.

Nézem olvasó Édesanyámat, mert ez az arc az élet és a szeretet mély könyve számomra. Micsoda véghetetlen nyugodt erő ez a mélyszemű asszony! Mennyit dolgozik, mennyit aggódik, mennyi baj és szenvedés marcangolja minden napját: és milyen derült, nyugodt erő sugárzik szét gyönyörű homlokáról. Hogyan tud ezer-tréfáiú kötekedő gyermek, dúslombú mesefa, minden szép felé gyökeret hajtó ősgazdagságú élet lenni a mindennapok szorító ke-

zében is. Ő, ha majd az Európai Egyesült Köztársaságok elnöke leszek, roppant aranytrónra ültetem s úgy emelem a világ hódolata fölé. Most már elismerem, hogy ez a bútorzat nem volt túlságos logikusan köztársasági. De utóvégre egy ötödik gimnázistától nem lehet várni, hogy hibátlan lakásberendező legyen.

Aztán egy kissé szorongást is érzek. Egy idő óta viszonyom az Édesanyámhoz valahogy nem a régi. Mintha távolodnánk egymástól, mintha fokozatosan egy nagy árok mélyülne közénk. Nem mintha gondja vagy szeretete kisebbülne irányomba. Ő nem tudott volna egy hajszállal sem kevésbé anya lenni egyik gyermeke iránt sem. De már vagy két-három év óta hányszor vettem észre, hogy olvasás közben hosszan kémleli az arcomat. És mikor megszólalt, mindig ugyanazzal a gondolattal állt elő: — Furcsa gyermek vagy te, Dezső. A többi gyermekemet könyvnélkül tudom. De beléd nem tudok látni. Néha szinte fázom, mintha idegen volnál.

Több oka lehetett ennek a mindinkább elhatalmasodó sajátos érzésnek. Először is: én nem foglalkoztattam eléggé az anyaságát, a többi testvéreimért kellett szenvednie, vagy legalább is sokat aggódnia. Viszont: mélyreható megérzésével megérezte: hogy értem, feszengő fiatal erőim dacára, nem kell aggódnia s hogy a néha féktelenül nyargaló csikóban hatalmas, veleszületett egyensúly van és nyugodtan odaengedheti a saját fejlődésének. Azután: én nem tudtam olyan lírai kiömlésekkel közeledni se Anyám, se más felé, mint testvéreim. Még a szeretetemet sem kívántam mutatni soha. Ez könnyen jogossá tehetette azt a gvanút, hogy hideg és közömbös természetű vagyok. Különbben: fokozatosan mintha elidegenültem volna az egész családtól. Ez nem jelentett semmi kölcsönös bántást vagy ellenséges érzést. Egyszerűen: alig, vagy csak nagyon felületes érintkezéseim voltak testvéreimmel. Sőt — és ez a világ egyik mollettebb csodája: örök felhős és villámszóró Édesanám velem szemben majdnem udvarias volt!

És végül: ebben a korban mozdultak érezhetőbbé, sőt néha láthatóbbá is azok a mély változások, melvek később első ifjú arcomat összeadták. Szinte azt mondhatnám: hogy önmagamtól is kezdtem elidegenülni, gyermek-

önmagamtól. Mindegyre több szükségem volt rá, hogy fiatal életben. Az a gyermekifjú, aki a játékokban olyan magammal és elrendezem a belém ömlő világot. A világ lépten-nyomon új és új annunciációval lepett rám s a mély fogamzások folyamatai nagy lélekrengetéseket okoztak a fiatal életben. Az a gyeemekifjú, aki a játékokban olyan széles kacagású gondatlansággal viharozta szét erőit, aki egy condottiere látszólagos lelkiismeretlenségével és álarcos fufangjával vezette rablóbandáját és aki a csók-portyázásokon fék nélkül dobta oda magát vére rohamainak: a mélyén már nagyon komoly fiatalember volt. És áhítatos figyelemmel leste a világ és az élet könyvét: hogy előkészítse magát egy nagy célba megtestesülő élet minden feladatára.

Az egyik legmélyebb megilletést az a környezet jelentette, melyben felnőttem és éltem. A Felsőszénucca vidéke, kevés kivétellel, a szegény emberek világa volt. Kőművesek, foltozó csizmadiák, kis asztalosok, kis boltosok, altisztek, apró hivatalnokok és a még szegényebbek és kitagadottabbak világa. Voltaképen igazán nem volt rossz nép ez és hibái nem az ő hibái voltak. Ebben az időben még hatalmas démon volt az alkohol s halálig nyargalta azokat, akiket megszállt. A környéken elég sok kis kocsmá volt. Szomszédunkban volt a Tamásovszky, velünk szemben a Buksa kocsmája és így tovább. Szombaton estefelé, elbújva fák, kőrakások mögé, vagy csoportban együtt reszketve a szegleteknél, sápadt asszonyok lesték, hogy férjük kijőjjön a kocsmából. Vagy, a bátrabbak és kétségbeesettebbek, igyekeztek bemenet elcsípni őket, hogy egy pár fillért kirimánkodjanak a hulló emberek markából az ott-honi éhezők és rongyosok számára. A kocsmákból már dül ki a boros ének, a káromkodás és igen gyakran a verekedések zaja. Hányszor láttam, hogy a lejtőre gurult férfi belerúgott a könyörgő asszonyba, vagy fejét ütötte és iszonyú szavakat vágott hozzá. A negyed tele volt iskolátlan, dologtalan gyermekekkel, akik az uccán töltötték életüket s tíz-tizenkét éves korukban rátántorodtak az alkohol és a korai erotika élvezeteire. Ó, milyen magárahagyatott volt ez a különben értelmes, mélyre rejtett emberségű nép! És én, aki gyermekségemen át hol egyikre,

noi másakra láttam percekig feitelni a legszebb emberi arcot, aki annyi szeretetet és dédelgetést kaptam tőlük, a jövő felelősségei felé fejlődő lelkemet nem tudtam elválni ennek a népnek a sorsától. Ezekhez a tapasztalatokhoz fűződtek természetesen a falvakban látott dolgok. És a tizenhat éves ifjúban, aki sok tekintetben még annyira gyermek volt, már felállott az a kérdés, mely később annyiszor ijeszítette feléje végzetes arcát: Hogyan bírhatta a magyarság az iramot a nemzetek versenyében, ha orriasi tömegei, már születésüknél fogva elvágva a fejlődés, a feljebbjutás lendítő lehetőségeitől, magukra hagyatva, odaengedve a tudatlanság, az alkohol, a bűn, a betegségek kényenek, világtalanul vergődnek az adóhivatal, a kaszánya, a börtön és a koporsó között. És már akkor láttam, helyesebben: inkább csak éreztem a sejtések vak tapogatózásaival: hogy a magyar nép végzete valamiképen a magyar középosztályban teljesedik meg. Ó, mennyit vívódott a gyermekarcú ifjú magános kóborlásai miatt a kolozsvári erdőkben ezekkel a gondolatokkal. És, mint egy gyermektitán, ki új világot akar építeni: nagyszerű politikai rendszert dolgoztam ki magamban, melyben mindenki hozzájuthatott annyi kenyérhez, egészséghez, tudáshoz, felemelkedéshez és igazsághoz, amennyi természetes életszükségleteit kielégítette. Milyen könnyen el tudtam akkor rendezni az embervilágot. Ma már nehezebben menne.

Sok tekintetben újjáformált otthonom is. Az árnyékok mind nagyobbra nőttek a tragikus család fölött. Árpád bátyám hullása végzetes szenvedélyébe mind gyorsultabb lett s Anyámnak mind több és több erőfeszítésébe került, hogy elhárítson valami végzetes összeütközést Apám és bátyám között. Erzsi néném egy napon azzal jött haza, hogy ő most lefekszik és soha többé nem kel fel. És tényleg: attól kezdve több mint húsz évig valami sajátos kór szegezte az ágyhoz. Az orvosok különféle bajt állapítottak meg és rendre meg is cáfolták mindeniket. Ez a betegágy is rendkívül súlyossá tette az otthoni levegőt. De az örökös felhő, melynek alpeses komorságai mind nehezebben nyomták a család szívét: Apám volt. Mind jobban elborult, családjá mind tűrhetetlenebbé vált számára s mintegy látszott: el van szánva, hogy minden-

képen leráz bennünket magáról. A már hatvanadik évét átlépett, de teljes erejében levő férfiban, mint a shakespearei drámákban a meggyilkoltak: feltáborodtak a hajdani tavaszok s új féktelenségek felé kergették a lehúlni nem tudó vért. És mert családja gát volt, hogy szabadon zuhanjon új lejjöire: hát gyötrelmét kamatosan kigyötörte rajtunk. A legkisebb szóra, a legcsekélyebb szükséges pénz említésére olyan robbanásokat rendezett, hogy képések voltunk a legegyszerűbb szükségéről lemondani, hogy elő ne idézzünk egy-egy ilyen vihart. És sajátosan: ez a férfi, akinek igen szép irodalmi műveltsége és jó ízlése volt: most kezdte hazahordozni a rémregényeket, Monte Cristo-tól a Ponson du Terraille hülyeségeiig és mint egy megkergetett bölény csatangolt a vér, a csók és az arany vad és szentimentális kalamajkáiban. De talán leginkább azzal nyomta életünket, hogy tavasszal és nyáron is, egész napi távollét után hazajöve délután hat óra tájt: mindnyájunknak teljesen el kellett némulnia. Ő magánosan, öfelségesen megvacsorázott és azután már hét órakor ágyba parancsolta az egész családot. Nekem még könnyű volt, mert elkóboroltam s az én szabadságomat már ő sem érintette. De a családot a legnagyobb vígasztalástól: a tavaszi és nyári esték megkönnyítő szépségeitől fosztotta meg.

Ezekben az években nőtt igazán nagy arányokra szegény Édesanyám élet-eposza. Folyton remegve az Árpád új és új meglepetései előtt, mindennapi új nehéz feladatok elé állítva a beteg Erzséért, Apám szörnyű bomlásának viharai közepette: tudott ezerszemű éber gondoskodás, bölcs nyugalom, elfelejtető derűtség és továbbvivő erő lenni mindnyájunk számára. Ahányszor elém tűnik ennek a lelkekbe néző szemű Asszonynak az alakja: mind újabb és újabb oldalról lepnek reám egyéniségének végtelen arányai.

Viszont: én már torkig voltam az otthoni étellel. Éreztem, amint az állat megérzi a sötétben lappangó halálos veszélyt: hogy menekülnöm kell innen. Menekülnöm kell: ha korlátlanul millió forrásból épülő fejlődésem derült gazdagságát meg akarom őrizni. Tudtam, hogy még teljesen érintetlen ennek a fejlődésnek az egészsége. De azt is éreztem: ha az otthoni mindennapi benyomások még sokáig fognak körülámadni: előbb-utóbb keserűre torzítják

arcom s elkorlátolják a fejlődő élet vidám és gazdag bővüléseit. Rengeteget törtem a fejemet: hogyan repülhetnék ki abból a fészekből, mely már csak vad sikátorként szorította fiatalságomat. Néha, esténként, az otthoni hallgatás zsúfolt keserűségében igen merész, de gyermekded megoldásokra jöttem, melyeket a másnapi reggeli nap ködként kergetett szét. Természetesen minderről, mint mindenről, ami bennem történt, soha senkinek sem szóltam. Sem Édesanyámnak, sem pajtásaimnak. Úgynevezett barátom pedig nem volt soha.

A megoldás aztán sokkal hamarabb és szerencsésében következett be, mint reméltem.

A vizsgák után, június vége felé, a gimnázisták jelentékeny részét felvitték Budapestre a milléniumi kiállításra. Kovács Dezső tanár úr, aki a kirándulás egyik fővezetője volt, tudtomra adta, hogy a tanári kar elhatározásából engem az összes költségek fedezésével szintén magukkal visznek.

Ez nagy öröm volt. Alig vártuk az indulás napját és nagy diákvidámság volt a főváros felé siető vonaton. Négy napot töltöttünk Budapesten. Mit láttam? Be kell vallanom: a semminél alig valamivel többet. Ahhoz: hogy én lássak, igazi látással: megfogamzón és megmaradón: egyedül kell lennem. Ma is azért merek csak igen ritkán elsompolyogni a tárlatokra és kiállításokra, mert amint egy művész vagy ujságíró meglát, mellém szegődik és képről képre, szoborról szoborra teleesztétikázza a hasamat. Eredmény: nem láttam semmit és fáradtabb vagyok, mintha háromkötetes munkát írtam volna egyhuzamban. A különben jóindulatú sok tanármagyarázat és diáktársaim csevegeése majdnem teljesen elspanyolfalazták a kiállítást és Budapestet attól a belső szemeimtől, melyek számomra igazi látást jelentenek. Arra emlékszem, hogy az akkor kiállított Munkácsy-kép: *Ecce homo* akkor sem tetszett. Csak akkor még nem tudtam világosan megokolni: miért. Az a Krisztus inkább illenék valamilyen Galilei-kör előadószékébe, mint a megszorítottak és megalázottak jászolban született Megváltójának. Nagyon hidegnek és idegennek találtam a Honfoglalást is. Ma is. Munkácsy ereje nem ezekben a parádés képekben van. Sajátságosan: az egész

négy napon valami megmagyarázhatatlan szomorúság ködlött a lelkem mélyén. De a Duna, a vén Cellért és a Várhegy lábainál, messzibe vesző hömpölygésével nagy lélegzetvevés és széles szárnyak nyílása volt számomra.

Érdekes, hogy egy-egy diákgyermekben miben összegeződött a négy nap zsúfolt tapasztalata. Mikor a kora reggeli órákban visszaérkeztünk a kolozsvári állomásra: igen sokan vártak bennünket, apák, anyák, testvérek, más hozzátartozók. Egy második gimnázista a még mozgó vonatból kiáltotta anyja felé: — Mama, mama, láttam egy-millió fillért egy csomóba, mind fényesen új volt! — Egy nagyobb diák ezt felelte apjának e kérdésére: — Na, mit láttál, fiam? — Édesapám, a kiállításon olyan kifliket árultak, hogy tízszer akkorák, mint nálunk. — Egy osztálytársam pedig letompított hangon ujságolta őt átölelő bátyjának: — Te, képzeld, mikor Kovács tanár úr magyarázta nekünk a Feszty körképét, a Benedek hangosan elpurcintotta magát.

47.

Olvasóim egy része különböző finoman megfogalmazott figyelmeztetésekkel adják tudtomra: hogy életrajzom már oly rég folyik és én még éppen hogy a kamasz vagyok benne. Az istenért, jó lesz sietni. Mert ők szeretnék már a napjainkhoz közel eső részeket olvasni, melyekben olyan egyénekről és eseményekről lesz szó, akik és amelyek közismertek.

Kötelességemnek érzem megnyugtanni a türelmetlen gerjedelmeket. Először is: kár várni. Élettörténetem nem fog semmilyen kortörténeti káviárral: sem leleplezésekkel, sem szenzációkkal, sem zamatos egyéni jellemzésekkel szolgálni. Belső és külső életemben személy annyira nem volt fontos, hogy igazán nem fenyeget a veszély, hogy életrajzom muló emberrovarkák bogárgyűjteményévé tűzdeljem. Másodszor: a türelmetlenség ellen legjobb orvosság: nem olvasni azt, ami türelmetlenít. Mégegyszer hangsúlyozom: életrajzomat magamnak írom. És megvallhatom: talán ezzel tudom legjobban enyhíteni a mai napokat. Amint életem visszatér, mint egy roppant folyó, magával

hozza a kútfő megfrissítő habjait, mélyei zsúfolt életét, viharrazott vagy napsütéses habjait, a visszatükrözött dolgokat és arcokat: elszongul a világtörténelem s életben és emberben határtalanul elúszva, el tudom hitetni magammal, hogy lesz még ember az embertelenség után és építésre biztató új holnapok. Az éjjeli erdön áthaladó ember énekel, hogy ne ijessze a világ. En a felgyúlt, jajgató és vérrel ömlő tragikus emberrengetegen átmenve mesélem-mesélem önmagammat. Ó, ha egyszer le fog törni ez a mese ajkaimról!...

Hatodik gimnázista vagyok. Ez a két év: a hatodik és hetedik gimnázium nagy külső és belső viharok kora. A külső viharok: az ifjúba feltóduló erők szét akarják lökni eddigi élete határait. Aztán: az elkényeztetett, nagyon önhitt és tulságosan öntudatos gyermekember feszengései a nem énje-szerinti világ ellen. Belső viharok: világból és könyvekből, emberekből és dolgokból mély üzenetek: figyelmeztetések és riasztások, revelációk és annunciációk, végtelen szárnyú vágyak és tragikus megmutatások jönnek a fiatal lélekbe. És ő fejlődése nagy, döntő csatáit vívja.

Mindjárt az iskolai év elején nagykövetkezményű dolog történt: kirepültem véglegesen az otthoni élet nehéz felhőktől súlyos levegőjéből. Az eset, mely ezt a nagy és szükséges eredményt meghozta, életem felejthetetlen percei közé tartozik.

Szeptember hetedikén délután Apám szokatlanul korán jött haza. Bár öt óra sem volt, vacsoráját maga elé rendelte. A szobában csak ketten voltunk. Ő az ebédlőasztal fején ült és evett, én vele szemben az asztal végén valami iskolai feladatomat végeztem. Anyám a lányokkal a szomszéd szobában volt.

Apám, amint evett, a mindennapi mámor hatása alatt s a korlátozó otthon láttára elkezdte forgatni rendes fekete rozáriumát. Hogy ő, a chevalier sans peur et sans reproche Anyámnak és a családnak áldozata. Hogy mindent, még a lelkét is feláldozta értünk. Hogy soha még egy kanál bort (a mértékre illett a tagadás) sem visz a szájához, hogy minden fillért nekünk juttasson. De mi rút hálátlansággal fizetünk. Anyám kamarillát szervez

ellene és mi vagyunk a kamarilla buzgó tagjai. De már érzi, hogy nem bírja tovább, mégha valami szörnyűt is kell elkövetnie stb. stb.

Sajátos lelkiállapotba jöttem. Én, akinek soha eszemágában sem volt, hogy egyetlen mukkanással is ellenkezést mutassak Apámnak és aki eddig benne voltam a család közös félelmében: most éreztem, hogy az eféle beszédnek örökre véget kell vetnem. Nagyon férfi, nagyon nyugodt és bátor voltam. Két hidegen sugárzó szemem közé fogtam apám arcát, szemeit. Nyugodtan, a tisztelet hangján, de nagyon elszántan mondtam:

— Ha olyan terhére vagyunk Tatának, miért nem költözik külön. Adjon Mamának havonta annyit, hogy meglegyen nekünk a legszükségesebb és mi ígérjük, hogy sohasem fogunk alkalmatlankodni Tatának.

Egy pillanatra mintha nem hitt volna a füleinek. Akkor arca megtáskásodott ereit, kék szemeit elfutotta a vér. Örült düh rázta meg. Felugrott, felkapta az előtte levő hatalmas 7—8 kilós kolozsvári kenyeret és jött felém, hogy a fejemhez vágja.

Én nyugodtan ülve maradtam. Éreztem, hogy bántatlan, óriási erő sugárzik ki belőlem. Szemem nem vettem le Apám szemeiről, de valahogy, félnézéssel, a fehérneműs szekrényre is néztem. E szekrény tetején dísz gyanánt állott Anyám sok nemzedéken át örökölt hatalmas mozsara, benne a bunkószerű mozsártörő.

És az az egyetlen dolog történt, ami történhetett. Apám meglátta szememben a lelkemet. A véres-vörös arc halálos sápadtra változott. Levágta a kenyeret a földre. És, értelmetlen szótagokat dadogva hátrálva ment vissza székéhez és leült.

Én felállottam. Nyugodtan felvettem a kenyeret és az asztalra tettem. Aztán a kályhához mentem, hozzádültem. És akaratom nélkül, mintegy a belőlem ömlő energia sodrában megint szemeim közé vettem Apám szemeit.

És akkor Apám nagyon tragikus, nagyon szentimentális hangon kezdett beszélni. Hogy félreértem őt, nem érzem meg apai szívét. Hogy ő a viharverte tölgy... Én csak néztem, néztem akaratlan, sodró nézéssel. Az Apám

szavai meg-megtörtek, értelmetlen dadogásra morzsolódtak. Aztán, hogy meneküljön a szemeim elől, majdnem a tányérjába dugta fejét és mohón enni kezdett.

Másnap reggel, még nyolc óra előtt, elfogtam a Kolégyom kapujában Kovács Dezső tanár urat, aki magyar tanárom volt és nagyon szeretett:

— Tanár úr, kérem, én tudom, hogy szabályellenes dolgot kérek. Ée akarok rögtön jönni bennlakónak. Ha nem lehet, kénytelen leszek elhagyni az iskolát.

Kovács tanár úr rám nézett. Szelíden kérdezte:

— Miért?

— Nem akarok többé Apámmal egy fedél alatt élni.

Kovács tanár ismerte nagyjában házi viszonyainkat. És az ő gyermekkorából is sok emlék magyarázta az én lelki állapotomat. Csak ennyit mondott:

— Keress fel a következő tízpercen.

A nehézség az volt, hogy éppen ebben az évben kezdték meg a bennlakók rendszeres iskolai kosztoltatását. És csak az lehetett bennlakó, aki nem helybeli és tagja az alumneumnak is. De azért, mikor kilenckor kicsengettek, Kovács tanár úr már az osztály előtt várt:

— Beszéltem az Igazgató úrral és a tanári karral. Délután beköltözhetsz. Hozz ágyneműt magadnak, a 29-es szobában fogsz lakni. Természetesen: teljesen díjtalanul.

Még most is érzem a hálának ezt a forró, gyermeki feláradását, amit erre a szavakra éreztem. Ó, szent Kolégyom, ó, apánál apább tanárok, hányszor voltatok nagy bajomban mellettem, hányszor néztétek elnéző és megértő szemmel fiatal hánykódásaimat! Ó, ha volna most is számomra egy kolégyom az élet ijesztései mögött!

Már mondtam, hogy az ünnepeket kivéve, Apám az ebédnél sohasem volt otthon. A levesnél csak neki leptem Édesanyámnak:

— Mama szívem, készítsen nekem ágyneműt. Ma délután bemegegyek a Kolégyomba bennlakónak. Sohasem fogok többé Tatával találkozni. Délben úgy sincs itthon, délután korábban fogok jönni vacsorálni és akkor elvihetem magammal a más reggelire való kávé.

Anyám rám nézett. Nagy szemeiben végtelen szomorúság, de megkönnyebbülés is volt. Ő nagyjából hallotta

a tegnapi jelenetet, de tőlem nem kérdett semmit. Most is csak ennyit mondott:

— Jól van fiacskám. Három órára Kati ott lesz az ágyneművel.

Már két napig voltam bentlakó, mikor Józsi bácsi, a szolgál, egy vaskos levelet adott át. — Egy törvénytörvényeségi szolgál hozta, — mondta.

A levél Apámtól volt. Két teljes irodai ívpapíros sűrűn teleírva az Apám nemzedéke virágos nyelvében. Végtelenül fájt neki, hogy én nem értem meg őt. Ő sokkal objektívebb, tud engem értékelni és hisz a jövőmben. Én csak akkor fogom megtudni ki volt ő, mikor már nem lesz többé. Volt aztán a levélben is vihartépdelt tölgy, aki egyedül dacol a világ haragjaival, magános csónak, mely dacosan vergődik a rátámadó tenger habjai közt, társtalan szikla, amely, amíg össze nem omlik, megtöri a nekizúduló habokat és más eféle. A levél végén pedig: legfájóbb az a tör, melyet a fiú keze döf az atya szívébe. De ő nem átkozódik. Kívánja, hogy ifjúi hevemben is meg tudjam találni azt az utat, mely boldogságomhoz vezet.

Én nem válaszoltam. És — kivéve egyetlen esetet, többé otthon sohasem voltunk egy időben. Ha az utcán találkoztunk, én a régi tisztelettel kezitcsókolomot köszöntem neki. Ő mindig nagy kalapot emelt és legalább három köszönéssel viszonzta az enyéimet, ilyenformán: — Jóreggelt kívánok, alászolgája, örvendek, hogy van szerencsém. És gyorsan tovább ment.

Az az egyetlen találkozás otthon így folyt le. Az érettségi bankettéről mentem haza egy szép júniusvégi reggel nyolc óra tájt. A kolozsvári lapok tele voltak dicsőséggel. Körülbelül minden pályadíjat az én ölembe raktak és én voltam az egyetlen tisztajeles. Anyám leánytestvéreimmal és egy fiatal barátnéjával várt. Friss kávéval, kaláccsal etettek, dédelgettek, ezer kérdéssel ölelgettek felém. Apám, aki nyári napokban mindig már hét óra előtt elment hazulról most otthon maradt és az egyik ablaknál úgy tett, mintha nyakig volna elmerülve az esti Elienzékbe. Mikor aztán arra tért a beszéd, hogy milyen pályára megyek, nagyon szelíd és udvarias hangon, de

nem minden méltóság nélkül, mégis csak beleszólt a társalgásba:

— Hát, Dezső fiam, nagyon sok szépet hallottam rólad. Én nem akarlak befolyásolni, de te tudod, hogy az egyházi pályán van a legtöbb összeköttetésünk. Legjobb volna, ha papnak mennél.

És akkor elém elevenedett gyermekkoromból: hogyan kergette erőszakkal, bottal Jenő bátyámat erre a pályára. Hideg göggel, oda sem fordulva, feleltem:

— Nem megyek papnak.

— Jól van, fiam, te vagy a sorsod ura, én csak jóindulatból említettem.

Azzal felállt, vette kalapját, nagyon udvariasan köszönt mindnyájunknak és elment. És, jaj, milyen szomorú volt az arca.

Nem láttam többé. Érettségi után csakhamar elkerültem Kolozsvárról — végleg. Eötvös kollégista koromban, az első filozopteri év utáni nyarat bátyámnál töltöttem Kézdivásárhelyt. Már közeledett szeptember és készülődtem vissza Budapestre. Ekkor Anyámtól levelet kaptam. Egyebek közt ez volt benne.

— Szegény Apádnak már csak napjai vannak hátra. Iszonvú kínokat szenved a torokrákjával. Tegnap előtt kivittük a kertbe. Amint végig nézett a virágokon, egy nagy könnycsepp jött a szemébe. És ezt mondta: — Talán Dezső mégsem fogja megállni, hogy Pestre menet benézzon haladókli apjához, olyan rég nem láttam. — Nagyon kérlek, fiacskám, már csak az én kedvemért is, szakítsd meg az utat egy napra Kolozsvárt, hogy láthassad utoljára szegény Apádat.

Ó, milyen fertelmes, áthatlan acélpáncél vette akkor még körül a fiatalember szívét! De még annyira szemeimben volt Anvám minden szenvedése. Megszakítás nélkül utaztam Budapestre. Alig két nap múlva le kellett mennem Kolozsvárra Apám temetésére.

Most, hogy kilép örökre az életemből: kiidézem mély síri ágyából ezt a tragikus alakot, hogy csontkezére nyomva ajkaimat bocsánatot kérjek tőle azért a dacért, haragért és hajthatatlanságért, melvet tőle örököltem. Mennyi nemes vonás, mennyi kiválóság volt ebben az

ikáruszi sorsot meghullott férfiban. Éles ész, szép műveltség, hatalmas munkaerő fáradhatatlan hivatali buzgóság és szorgalom. Ösztönös, szerves, kikezdhetetlen becsületesség és nagy segítő szánalom a szegényemberek baja iránt. És mindenek fölött: szünhetetlen, minden életét meghatározó forró szeretete magyar fajtája iránt.

Hibái a kor hibái voltak. Eposzi lendületekre született: harsogó tettek és gigászi szenvedélyek számára. Nem bírta a mindennapokat. És mert véresre horzsolták lelkét a szűk élet korlátjai: hát rossz volt azokhoz, akik legközelebb voltak hozzá. De mikor másokat szenvedtetett, ő volt a legszerencsétlenebb.

Szegény Édesapám, fiad nem hozott szégyent fejedre és nem pazarolta el azt, ami a te lelkedben nagy és szép volt. Most már ő is másképp lát Téged és másképen ért meg. Mert látta már az életet és hallotta minden emberi szenvedés hangját. És most, hogy tragikus árnyékod kikelt a kolozsvári föld mély ágyából és hegyeken át, síkságokon át, éjjelen át ideállt elém a csendes könyvek szobájába: visszagyermekülök a régi imák Dezsőkéjévé. És ráhajtvá fejemet halott kezedre, kizokog ajkaimon a régi gyermeki kérdés: — Édes Tata, csak most az egyszer engedjen meg, soha többé nem leszek rossz.

48.

A benlakás nagy változást jelentett életemben, ami eleinte nem csak kellemes érzésekkel járt. A 29-es szoba a Kolégyom nagykúria felé eső szárnyában volt, a harmadik emeleten, a lépcsőtől balra. Ez a szoba volt úgyszólván a benlakás világvége. Mert utána balra már csak a rajzterem volt és aztán, jóval tovább, az árnyékszékek. A szoba ablakából tágas kilátás volt a templomra, a nagy kúriára, a Bethlen-bástyára s a nagy Temető közvetlen vidékére. Ez a kilátás nagy ajándék volt a szoba új lakójának.

A szoba, mint a benlakás minden szobája góthikus mennyezetű volt. Itt is, mint a többi szobában heten laktunk. A primárius, vagyis szobafőnök egy Könczey Kálmán nevű nyolcadikos osztályos volt. A szekundárius,

alfőnök: Incze Kálmán hetedik osztályos, aki, azt hiszem, azonos az ismert ezredes katonai íróval. Aztán még csak Benedek Aladárra emlékszem, aki osztálytársam volt. A két főnöknek külön-külön kis asztaluk volt külön-külön lámpával. Ezeket nekik kellett beszerezniök. A többi öt közös asztala a nagy barna *publika* asztal volt, mely fölött egy vastag dróton ingó, pléh ernyős petróleum-lámpa csinálta tovább esténként a világteremtés mottóját: Legyen világosság. Asztal és lámpa a Kolégyom tulajdona voltak. De a petróleumot a lámpába négyünknek kellett felváltva venni. A szolga-diák nem fizetett.

A négy barna vaságy kettesével volt a szoba hosszában a fal mellé rendezve. Négyen, a két főnök és mi ketten, hatodosztályosok a felső ágyakban háltunk. A három másik diák a karikás ágyakban. Ezek nappal a mi ágyaink alá voltak betolva s csak éjjelre húzták ki őket. A primárius ágya alatt nem volt karikás ágy. Ehelyett két nagy fiók állott a szoba-dinaszta rendelkezésére.

Bizony, eleinte nem volt nagy öröm a közös asztalnál dolgozni. Különösen a költéri megnyilatkozásra nem volt tulságosan méltó színhely. Azután: betartani a közös *szilenciumokat*, katonásan felállani a *lustra* estéli és reggeli megvizsgálásakor, otthon lenni télen pont hét, nyáron pont nyolc órakor este, lefeküdni pont tíz órakor: nagy megpróbáltatások voltak. De Dezső úrnak volt ereje ledömkölni lázadásait és a megszokás csakhamar észrevétlenné enyhítette ezeket a korlátokat.

De a ledömkölés bizony csak ezekre a részletekre sikerült. Igen-igen nagy legény kezdtem lenni és borzasztóan Petőfi Sándor voltam. Tetszik tudni: olyan kilökött meteor, vészjósló üstökös, meg: a korlátatlan természet vadvirága-féle. Nem viseltem nyakkendőt, az Istennek sem. Hatalmas szőke sörényem vad függetlenséggel lobogott a világ lehelletei szerint. Járásom olyan volt, mintha minden léptemet a világ összes zsarnokainak a dacára léptem volna. És hallatlan belső viszonyban voltam a Szabadsággal és a Szerellemmel.

Természetesen: ez a roppant zöldség nem volt májális minden emberi szemnek. Osztálytársaim nagyon szerettek, látásuk, akaratauk, megnőtt életük voltam. Az

alsóbb osztályú diákok közt is nagy volt a népszerűségem. De már a két felsőbb osztályban, bár itt is nem egy őszinte hívem volt, mind több felborzolódtás történt viharaim és napsütéseim, népszerűségem és minden kisugárzásom ellen. És mind gyakoribb és általánosabb lett a kívánság az ajkakon: — Le kell törni a Szabó Dezső szarvát.

Na, hát ha csak letörni való szarv kellett nekik, hát én szállítottam bőven belőle. Mindjárt az év elején, az önképzőkör *Remény* című lapjában, melyet akkor Fazekas József hetedik osztályos szerkesztett, megjelentettem *Diákélet* című versemet, mely oly nagy és tartós vihart támasztott, hogy azt kozmikus jelzővel ellátni csak rég kipróbált szerénységem tiltja.

Fájdalom, a remekművet nem tudtam előkeríteni s így csak emlékezetem kátyuiból próbálom egybefoldozni. Azzal kezdődik, hogy hiába dicsérnek:

— — — — —
*Nem érsz bizony egy fabatkát
 Sokat dicsért diákélet.*

*Szomjazom a szabadságért,
 Feltörnék a magasságba,
 És egy kopott vén fapadhoz
 Van lekötve lelkem szárnya.*

— — — — —
*Kommandóra furulyálnak,
 Eljárom a majom táncát,
 Hah! táncolni tanítják a
 Puszták szilaj oroszlánját.*

— — — — —
*Büszke lesz még az a fapad,
 Hogy a nevem rája véstem...*

— — — — —
*De látom az édesanyát,
 Imádkozik a fiáért,
 És békóba verem lelkem,
 Hisz szárnyalni majd még ráér.*

-----
*Nem érsz bizony egy fabatkát,
 Sokat dicsért diákélet.*

A vers rengeteg zöld. Több klorofil van benne, mint egy délamerikai őserdőben. De azzal a — Hah-hal és a táncoló szilaj oroszlánnal oly édesen csacsi, hogy szinte csodálom: hogyan voltak képesek komoly emberek ezt a tömérdek ártatlanságot komolyan venni. Mert most már nem csak a két felsőbb osztály jelentékeny része sikoltott szarvtörésért. A tanárok egy részének apai jósága is felnyugtalanzkodott, hogy talán e buiám serkedő öntudatbozótnak vadhajtásait mégis okos volna lenyirbálni. Balogh Károly tanár úr, aki még sohasem tanított, volt egvik leghevesebb sürgetője e műteti beavatkozásnak. Geréb tanár urat pedig aki ebben az évben osztályfőnököm volt, mint egy török paradicsomban, kövér gutta-hurik környékezték.

Ezzel a verssel megvettem alapját ama állaroótnak, melvet drámai feszültségnek nevezni: kimeríti a tárgyilagosság tényálladékát. És igen érthető, hogy ebben a hangulatban még az olvan mozdulataimat és szavaimat is túlöntudatnak, féktelenségnek és a tekintélvtisztelet hiányának vették, melyek minden eféle lelki büntől sztratoszféra távolságban voltak s csak a gazdag fiatal élet természetes tavaszi megnvilatkozásai voltak. Viszont az ilven arról igazságtalanságok csak még jobban növelték körülviharzott egyéniségem dacos tudatát. Különösen egy-két fiatal tanár és a benlakó egyvetemi hallgatók egy része lendülgetett nagy szarvtörési hajlandóságokra. De ezek között is sok hívem volt, akik nagyra tartottak és keményen bíztattak, hogy ne hagyjam magamat. Szathmáry Ákos tanár úr pedig, aki akkor még nem tanított, számos jelét adta, hogy végtelenül mulattatja a bikaviadal. Amint később Édesenvámtól hallottam, Parádi tanár úr mondta a leghölcsebbet az egész Szabó Dezső baiban: — Ugvan, mit keríttek olyan nagy feneket a dolgoznak. Úgy érzékenvkedtek vele szemben, mintha felnőtt férfi volna. Búboljátok meg, ha szemtelen és azzal az úgy el van

intézve. Hiszen láthatjátok, hogy még mennyire gyermek. Mégpedig érdekes és tehetséges gyermek.

Voltaképen ez az egész tanári kar legbelsőbb érzése volt s az érzékenységek éppen azért támadtak, mert még megbúbolni sem akartak. Különben a szörnyű nagy fiatal-ságot más csatornákon is zúgattam kifelé. Néha valamelyik benlakó szobában gyűltünk össze titkos borozásra. Az ilyen társaságban mindig volt egy-két hetedik és nyolcadik osztályos, sőt sokszor benlakó egyetemi hallgató is. Ez utóbbiak az anyag beszerzésének költségeiben nem igen vettek részt, de ehelyett összetegeződtek velünk ami társaim öntudatához nem csekélyke uszályt toldott. A benlakó fiúk már aludtak és mi vagy a primárius, vagy a szekundárius asztala körül a füstös kis petróleum-lámpa fénykörében összehajolva idogáltunk és beszéltünk irodalmat, történelmet, politikát, jövőt. Az ital csak a jó halász volt, aki az élettenger lepecsételt butéliáiból kieresztette a fiatal szellemet, hogy teljesre bontott szárnyait felmozdítsa a jövő felé. Ó, milyen sóvárgással, sejtellemmel és végtelen nyujtózkodással igyekeztünk átrontani az idő homálvain, honnan nagy világosság sugarai s titokzatos hívó ének szakadtak felénk. Néha már a reggel felszálló párái dideregtek a látóhatár szélein, mikor szétoszoltunk. Ilvenkor kimentünk elébb a folyosóra, hogy megnőtt tüdőnkbe beszívjuk a reggelt, a világot, a jövőt. Aztán egy-két órára beledőlünk az ágyba, hogy riadókészek lehessünk a reggeli csengetéskor.

Néha azonban kiszöktünk valamelyik kocorcsma meleg hívása felé. Az első emeleti árnyékszékről leereszkedtünk két összekötött lepedőn a nagy kúriára s aztán a tordauccai falon átsegítettük egymást. Ebben az időben különösen egy *Naphoz* címzett kocorcsma volt a kedves tanvánk a Belsőközép-uccában. Egyszer itt a katona banda tíz becsipett tagja ránk támadott. Kemény csata kerekedett. Lehet, hogy ők jobban ütöttek. De futni mi tudtunk jobban.

Rengeteget dohányoztam ebben az időben, a *jeniqétől* és *kapadohánytól* kezdve a *purzicsányig*. Ez a dohány jelentette be-berándulásunkat az arisztokráciába. A sok dohányzástól nagyon zord, mély hangom lett, ami nem

kevessé emelte férfi méltóságom tudatát s egyéniségem végzetesen predestinált érzését.

De a legmélyebb gyönyörűség mégis az a szokás volt, melyet én hoztam be és amelyet egész az érettségiig híven megtartottunk. Esténként nyolc-tíz osztálytársammal úgy nyolc óra után kiszöktünk a nagy-kuriára és a mélyén, a fenyőfák alatt két-három órán át is erdélyi népdalokat és zsoltárokat énekeltünk. Mindnyájan csendes, belső örömmel lubickoltunk ezekben a lelki zuhanyokban. A Kolégyom nagy sötét kockája hallgatott az éjszakában. A templom hallgatása meleg volt, mint az anyai ölelés. És a halk énekben nyolc-tíz diáklélek szállt a csillagos ég felé népet és Istent, multat és jövőt ölelő végtelen szeretettel.

49.

Közben nagyon sokat olvastam és most már tanulni kezdtem az olasz nyelvet is. Mennyi mindenre ér rá egy diák és még unatkozni is marad ideje. Most minden hétfőm már tapodja a szombatom sarkát s tizedére sem érkezem annak, amit el szeretnék végezni. Akkor egy évnyt tudtam tenni egy hét alatt és, jaj, akkor azért türelmetlenkedtem, hogy lassan telik az idő!

Közben Kolozsvárra érkezett a Vajda János halálának a híre. A Kolégyom nyilvános ünnepélyt rendeztet a sajátos és nagyon egyenetlen költő emlékére. Én egy verset írtam a költő halálára, ami úgy megtetszett Kovács Dezső tanár úrnak, hogy elő kellett adnom az ünnepélyen. A legmulatságosabb az volt, hogy az ünnepélyt megelőző napokon a tanárok, a fiúk, Édesanyám, a lánytestvérem és leányismerőseim kórusban rimáinkodtak, hogy legalább erre az esetre tegyek nyakkendőt. Én végre engedtem, de lelkem legbelső szobájában jó darabig igen-igen Görgey Arturnak éreztem magam. De azért a nyakkendő végleges dekoratív eleme lett akkor még meglehetősen karcsú nyaknak.

Ha már az ünnepélyeknél vagyunk, mondjam el nagy hőstetemet, melynek híre átszállt a következő diáknemzedékekre is és még ezelőtt két évvel, negyvenéves vendiák találkozásunkon is kedvesen emlegette fel egyetlen élő

tanárom, Tárkányi György nyugalmazott vallástanár. A király tíz szobrot ajándékozott a Nemzetnek, melyektől Budapest utcái még máig sem tudtak egészen magukhoz térni.

A közoktatási miniszter elrendelte, hogy minden iskolának nyilvános ünnepélyt kell tartania a magas kegy meghálálására.

Hát ez nagy bökkenő volt a tanároknak. Nem számítva azt, hogy a Geréb tanár úr kivételével ők is egytől egyig acél-negyvennyolcasok és gránit-kurucok voltak, általános volt a hiedelmük: az a betyár Szabó Dezső még valami botrányt fog csinálni a kurucaival.

Elhatározták, hogy a hiúságomnál fogva fognak meg. És meg kell vallanom, ez elég terjedelmes fogantyú volt. Kovács Dezső tanárra bízta a dolgot, aki külön védszellemem volt és nagyon tudott a nyelvemen beszélni. Behivatott magához a tanári szobába s körülbelül ezeket mondta:

— Nézzed, Dezső, mi tudjuk, hogy te sem örvendsz jobban ennek az ünnepélynek, mint mi. De te, aki úgy meg tudsz érteni mindent, beláthatod, hogy az iskola érdekében nem térhetünk ki a dolog elől. A tanári kar rád bizza az ünnepi szavalatot. Ebből a diákság is megérti, hogy mi csak a kényszernek engedünk, hisz rólad igazán tudják, hogy sem mameluk, sem svaregelb nem vagy. Legjobb lesz, ha a bátyád király-ódáját fogod választani.

Igen, szegény Jenő bátyámnak már király ódája is volt. Ez a családi csőd úgy keletkezett, hogy a 67-es koronázás huszonötéves jubileumára az Akadémia ódapályázatot hirdetett. Jenő képtelen volt egy ódaalkalomnak ellenállani és ő, az aradi bitós, a Petőfi-apostolos, ellenzéki, negyvennyolcas református pap megírta a maga kiegyezési ódáját. A pályázaton Vargha Gyula nyerte meg a díjat, de mindjárt utána a Jenő ódáját emelte ki dicsérettel az Akadémia. És én, akit igazán nem lehet elfogultsággal vádolni a Jenő verselésével szemben, nyugodtan megmondhatom, hogy az ő ódája különb volt a Vargha Gyuláénál. Nemesebb, bátrabb, messzibb lendületű. Már amennyire az ilyen pályázati ódákat egyáltalán meg lehet bírálni.

Kovács Dezső tanár úr szavai teljes világossággal mutatták, miről van szó: Számítanak a Dezső hiúságára. Szelíd megnyugvással elfogadtam a felkínált szerepet. De kimenet magamban mondtam: — Ti sem fogtok engem még egyszer királyünnepen szavaltatni.

Elérkezett a híres ünnepély napja. Ott volt az alispán, Gyarmathi Miklós, aki kolégyomi gondnok is volt. Ott volt a másik gondnok: gr. Bethlen Ödön, városi előkelőségek, nagy közönség, a tanári kar. És ott ült szép homloka világító fényével, nagy szemei jóságos sugárzásával Édesanyám. Ő éppen úgy nem tudott a következendőkről, mint a tanárok, vagy a közönség. De a diákok arcán sajátos feszültség mutatta, hogy valami titkos egység van közöttük, hogy valamire el vannak készülve. Ugy tapadt szemük arcomra, mint valami halhatatlanító italt rejtő titokzatos butéliára. Én, bár magamban nagy megilletődést éreztem, nyugodt mosolygással ültem.

Először dr. Török István történet-tanár beszéde következett. Utána két vagy három szám. Akkor jöttem én. Mikor kimentem a pódiumra, egyetlen lélegzet emelte domborúbbra a diákmelleket és úgy bekapcsolódtak szemükkel a szemeimbe, hogy forrónak éreztem a szemgolyóimat. Meghajtottam magam s a halálos csendben szemtelen únottsággal kezdtem hadarni:

*Fényárban úszó nap köszöntelek.
Dalokra nyíló ajkam üdvözl.
Szent sugáridből áradó meleg
Egy nemzet könnyét szárította föl.
S ha volt a szívnek lázadó keserve,
Fáradt viharként ült el hangtalan:
Dal zeng a hármas bérctől visszaverve,
Mert a magyarnak ünnepnapja van.*

A tanári kar állapota kezdett a megmerevedés felé közeledni. A közönség megtágult szemmel érezte, hogy itt valami történik. Anyám ajkán rezdületlen volt a mosolygás. Én így folytattam az utolsóelőtti versszakig, mely az eredetiben Deáknak és művének dicsőítése. Én átalakítottam Kossuth Lajosra, az óda többi részéhez hasonló ne-

mes lendülettel. Most már kicsattanó erővel, teljes lélekkel, minden diák teljes lelkével szavaltam:

*Te óriás kit sírod eltakart,
Végtelen álmot álmodó halott,
Ki felejtetted az elnyomott magyart,
Nyugvó prófétánk légy megáldatott.
Megáldatott légy nyugovó porodban,
Ahová megtért titán-szellemed,
Amíg a földön magyar keble dobban:
A hű szívekben élni fog neved.*

*És élni fogsz, te, édes Nemzetem,
Az Ég kegyelme már föléd hajolt,
Törj hát a célra buzgón, lelkesen,
Mi szent rajongók buzgó álma volt,
Híred csodáján a nap is megálljon,
Epedve várja tengerágya bár,
Szárnyad boruljon szét a nagy világon:
Magyar dicsőség, büszke sasmadár!*

Olyan tavaszi vihar tört ki a diákságban, mikor az utolsó szó után meghajoltam, hogy majd szétvetette a terem falait. És mikor visszaérkeztem helyemre, mint fiatal farkasok üvöltése harsogott ki a diákokból a régi dac éneke:

Kossuth Lajos azt izente.

Az alispán felugrott és igyekezett kimenteni adminisztratív füleit a rebellis falak közül. A közönségben nagy zilálódás történt. De a kimenő szülők szemeiben csak jó mosolygás vagy sunyi helyeslés volt felém. A fiatal lányok nézésesei pedig repülő csókok voltak.

Másnap reggel első óránk Geréb tanár úrral volt, aki osztályfőnökünk is volt. Ugy lépett az osztályba, mint a meggyilkolt Banco szelleme Machbethbe. Amíg az osztálykönyvbe írta az írandókat, úgy nézett rám, mintha a görög Moira bizta volna meg a helyettesítésével. Aztán szólt, és hangja nehéz volt a méltatlankodástól, mint a vízbe mártott homokzsák:

— Na, Szabó Dezső, most már igazán hitvány fiú vagy. Tegnap utolsót ácsoltál az akasztófádon, már csak a hóhér és a kötél hiányzik. Így kompromitálni az iskolát öfelsege, dicsőségesen uralkodó királyunk ünnepén annyi jeles előkelő ember előtt. A tanári kar elhatározta, hogy végleges megjavulásodig felfüggeszti az ösztöndíjadat és húsvetkor magaviseletből hármas osztályzatod lesz. Szégyenlem, hogy az osztályfőnököd vagyok.

A következő tízpercben Kovács Dezső tanár úr hivatott. Egyedül volt a tanári szobában. A szemeiben legalább harminc pásztorúz lobogott és vidám magyar parasztok táncoitak a tüzek körül. De az arca nagyon komoly, nagyon hideg maszk volt.

— Dezső, nagyon visszaéltél a bizalmammal. Nekem most az a feladat, hogy érdemed szerint megszídjalak. Hát, a rövidség kedvéért, érezd magad megszídva.

Meghajoltam, sarkon fordultam. Az ajtónál egy hang megállított:

— Dezső!

Visszafordultam. Kovács tanár úr a kezét nyújtotta. Férfiasan, forrón megrázta a kezemet. — Szervusz, édes fiam, — mondta.

Délután Török István tanár úrral volt történetóránk. Komoly, szigorú arcán nem volt egy sugár sem. Elsőnek engem szólított fel. Elkezdtem felelni. A tanár úr megszólalt:

— De hiszen te feleltél már. Különben is, te mindig tudod a leckédet. Leülhetsz, fiam. Nagyon derék fiú vagy, nagyon meg vagyok elégedve veled.

Széles szivárvány csapott át az egész osztályon, mert megértették a szavak igazi értelmét. Másnap, mikor ebéd után hazulról jöttem vissza az iskolába, a tanári lakások előtt szembe jött velem Szathmáry Ákos tanár úr. Megállított, vállamra tette kezét, szemében sűnyi mosolygással nézett rám. Aztán huncutul felkacagott. — Nagy betyár, nagy betyár, — mondta és megveregette az arcomat.

Ez a tanári kar benne volt a századok nagy hagyományában, melyek alatt az iskola a magyar életakarat hatalmas, hősi műhelye, bástyája és elindító fészke volt.

Ezért minden egyes tanárnak mintegy önmagánál nagyobb arányai voltak. Mert azt az akaratukat, mely lelküket formálta s mely magvetővé, apává és életbe indító erővé emelte őket: századok, nemzedékek, temetők halhatatlan akaratai adták össze. És szent hivatássá fogadott életük állandóan élő forrásokkal fakadt abból a közös talajból: mely kezdet és vég, ok és cél, időt és halált túl dacoló szent szolidaritás.

Húsvétkor az egész Kolégýomban nekem, az örök tisztajeles tanulónak, volt egyedül hármasmagaviseletből. Év végéig az ösztöndíjam részleteit sem kaptam kézhez. De a húsvéti vakáción ragyogó kárpótlást kaptam: kiküldtek légátusnak Kémerre.

50.

Ez nagy öröm és kitüntetés volt. Legációba csak a hetedik és nyolcadik osztály jelentkezőit küldték és nem tudok róla, hogy még valakivel ilyen kivételt tettek volna. Ráadásul: Kémer a jobb legációk közé tartozott. A légátus ünnep első napján délután, másodnapján délelőtt és délután, és sok helyen harmadnap délelőtt is végezte az isteni tiszteletet. A Kolégýomtól nyomtatott ajánló levelet, diák nyelven konceptust kapott, annyit, ahányat abban az egyházközségben gyümölcsözően el lehetett helyezni. Kémer harminc konceptust igényelt. Ezeket a konceptusokat a légátus működése előtt és alatt széthordozta a faluban azokhoz a hívekhez, akiktől tapasztalat szerint legalább egy piculát (hatos) lehetett remélni a légátus számára. Működése után aztán ugyanezeknél a híveknél búcsúlatogatást tett és azok mindenike helyzete és bőkezúsége szerint adott valamit neki. Leggyakoribb volt a húsz fillér, de akadt korona, forint, sőt két forintos is.

Nagy méltóság-érzéssel és vállaimon palástot érezve kezdtem hozzá a prédikáció tanulásnak. Az első természetesen úgy kezdődött: — *A Golgothának láttára elborult az ég...* Tíz perc múlva már tudtam. Aztán egy másodikba fogtam, de akkor fellobbant bennem a gondolat, hogy a másodnapján délelőtt elmondandó beszédet magam írom meg. Természetes az is, hogy a textus az volt, hogy

a betű megöl, lélek az, ami megelevenít. Volt abban a beszédben Kossuth apánk, aradi Golgotha, rabbilincs, nemzeti feltámadás és annyi ágyúörgés, hogy nem hiszem: egyházi beszéd igénybe vett volna ilyen tüzéségi felszerelést. Toporzékoló szívvel vártam az indulást.

Bánfihunyadig vonaton kellett mennem. Ott egy román szekeret kellett fogadnom, azt hiszem három forintért. Ez több órai rázással bevitt a Szilágyságba a Meszesen át. Csodálatos szép volt az út a Meszesen át, kár, hogy figyelmem jelentékeny részét arra kellett fordítanom, hogy le ne harapjam a nyelvemet az irtózatosszekerem.

Még a Meszes előtt megálltunk pihenőre egy kis román faluban. A fuvaros itatott a falu kútjánál. Olyan világvégi elhagyott világ volt ez. A házak egyrésze be volt építve a földbe. Legtöbb ház fedele száraz koróval meredező trágyadomb volt. Ezen a vidéken a husvéti szél még a tél lehelleteivel tölti meg a testet, a lelket. Vékony tavaszi felöltömben fáztam, éhes is voltam, egy kis tejre is szomjaztam. A falu hallgatag volt s olyan elhanyagoltnak látszott mint egy régi temető. Ha egy-két kutya megpillantott, rémülten, hangtalan félre osont. Egy néhány házba bekiáltottam, nem mozdult élet, nem jött felelet. Végre egy majdnem a tetejéig földbe süppedt konyhából egy asszony jött elő. Nagy meleg barna szemei anyasággal néztek. Elég türhetően törte a magyar nyelvet. Kérdeztem: nem kaphatok e pénzért egy darab kenyeret és friss tejet. — Mindjárt hozok, lelkem, — mondta és visszament a konyhába. Az ajtó nyitásakor dögletes levegő jött ki a ház belsejéből s benn egy disznót, több malacot, két birkát és egy öreg embert láttam. Az asszony egy darab málét és tényleg jó friss bivalytejet hozott. A tejet mohón ittam meg, de a málét nem tudtam a számhoz vinni. Nehéz, majdnem csurgó sárga sár volt. Az asszony szomorúan nézett. Mikor fizetni akartam, megrázta a fejét, jobb kezével végig cirógatta arcomat és befutott az élő sírba. Sajátosan: ez az asszonyi arc átkísért egész életemen és most is az akkori perc eleven részletességével látom.

Késő este érkezünk Zoványba. A parókiához hajtatam, mert a tanári kartól ajánló levelet kaptam V... nagytiszteletű úrhoz. Kérték, hogy lásson szívesen egy

éjszakára. Valósággal részletekben szedtem le magamat a rettenetes járműről s még poggyászomat is alig birtam, pedig csak lenge testi ékítményeim és két prédikáció voltak benne. Igaz, hogy ezek egyike tele volt ágyúval és magyar szabadsághőssel. A hideg utótéli estében egy félóráig kellett dörömböznöm a kapun, míg egy cseléd kijött. Megmondtam ki vagyok és miért jövök. Hideg komorsággal vezetett be egy sötét szobába. Ugy álltam megyedőráig a bőröndömmel a nagy feketeségben és óriási szomorúság köde lepett rám. Végre égő gyertyával kezében, mely nem volt tartóba téve, egy öreg ősz-szakállú ember jött a szobába. Nyikorgó volt, savanyú volt, dohos szag áradt belőle s szürke fényű öreg szemei gyanakodva és riadtan pislákoltak felém. V... nagytiszteletű úr volt. Bemutattam magamat és odaadtam a tanári kar levelét. Síró, nedves hangon mondta, mely rám nem emberi beszéd, hanem csepegő nyulós káposztalé hatását tette: — Nem olvasom én el, nem rontom vele a szememet. A tanár urak megint ingyen szállodát rendeznek be az én lakásomon. Hát lefekhetik ott arra a diványra, ha már a nyakamra jött. De ha korán reggel távozik, ne ébresszen fel, mert nem vagyok szállodai portás.

Rámutatott egy fal mellett álló öreg viaszos vászonnal bevont divánra. Megfordult és gyertyájával kiimbolygott a szobából. Egy pillanatra nehéz kétségbeeséssel álltam a sötétben. Jött, hogy kiszaladjak az éjszakába, a szél és hideg mostohaságába, mert azok sem bántanak úgy, mint egy embertelen emberi szív. Aztán kacagtam egyet. — Tánciskolát fogok nyitni a sírodon, vén penész, — mondtam és erre lehullott egy pár bánat-mázsa rólam. Odatapogatóztam a divánhoz, lábaimhoz tettem batyumat és végigheveredtem. Egy fél óráig azzal töltöttem az időt: találgattam, mi vagyok inkább: fáradt, éhes, vagy inkább fázom. A végén aztán már csak aludtam.

Reggel valamivel hat óra előtt ébredtem fel. Úgy éreztem magam, mintha egész éjjel jégmózsárban ólom-bunkókkal törtek volna a zoványi parókia külön ördögei. Egyes részeim külön lelkei addig nógatták egymást, amíg felállásnak nevezhető állapot lett az eredménye. Künn súlyos szürke felhők borították az eget, fújt a szél és a

szemergő eső cseppjeit odaverte az ablakokhoz. Mozdulásomra megjelent az esti cseléd. Úgy jött be a körülbelül negyvenéves, fa-arcú nő, komoran, szó nélkül, mint egy börtönőr, kinek megbízatása kibocsátani a büntetése idejét leült foglyot. Felvettem a batyumat, megindultam kifelé. Zordonan, kulcsait zörgetve jött utánam. Kinyitotta a kaput, kiléptem az utcára és akkor az ördög mégis lángot vetett bennem. Visszafordultam a nő felé és nagyon kedves szelídséggel mondtam:

— Jaj, elfelejtettem egy izenetet átadni magának.

— Nekem? — kérdezte majdnem ijedt hangon. Érdes és jeges hangon.

Mosolygó voltam, mint egy tisztára mosott pohár és édes mint a málnaszörp:

— Igen. Az öreg kecskénk özvegységre jutott. Kérdezteti, nem menne-e férjhez hozzá. Igen-igen szenvedélyes öreg kecske.

Vadul becsapta a kaput és mondott valamit románul. Románul nem értek, de volt a szavak közt egy ige mely a latin, francia és olasz nyelvben is disztelenkedik. És így sejtettem, hogy valami nagyon ledér ténykedésre kíván mozgósítani.

Feltúrtem galléromat, keményen fogtam batyum fogantyúját és találomra megindultam Kémert keresni. Szerencsére, nemsokára talákoztam egy tehenet hajtó asszonnyal. Az megmutatta, merre kell Ip felé menni. Ott aztán majd megmondják, merre van Kémer.

Kiértem Zoványból. Egy percre megállásra ijesztett a mostoha világ kietlensége. Végtelen sártenger feketedett előttem, mintha a teremtett világ visszarothatna az ősi kaoszgomolyaggá. A szél hiszterikus lányai hosszú elnyúlt testtel kergették egymást és fülemben vijjogták: — Nem fogsz Kémereen prédikálni! Nem fogsz Kémereen prédikálni! — És jeges kezüket rá-rátették a szívemre. Az ég lelógó gyászlobogói mint súlyos szomorúság átfolytak belém és megnyomták az izmimat. Rettenetesen éhes is voltam. Egy pohár meleg kávéért odaadtam volna két prédikációmot és ráadásul a zoványi nagy tiszteletes urat. Láttam a felsőszénuccai fészket, amint Édesanyám hozza be a reggelit, a báránnyelűket eregető jó kávé és a fehér

kalácsot. A kissé meredeken hágó út szélén feszülethez értem, szomorú, ötsebű Krisztus volt rajta. — Ó, Jézus, Jézus, neked prédikálok, téged hirdetek, lendíts egy kicsit a helyzetemen! — vacogta a szívem. És tényleg: ritmus öntötte el tagjaimat. Valami vidám magyar nóta taktusára lépkedtem és már majdnem mosolyogva kezdtem bírni a birkózást az ellenséges világegyetemmel. Ó, a ritmus a világ titkos szánalma. Mozdulataira énekké lesz az élet, idővé a tér s az életre ítelt fiatalságnak érzi az anyag bilincseit.

Megérkeztem Ipre. Valósággal megcsiklandott a falu neve, amint a faluszéli tábláról felém szúrt. Ott aztán megmagyarázták, hogy a főút Kémerre visz. De, ha a falut elhagyom, egy dülőút visz jobbra, az egyenesen nekimegy Kémernek.

Ez a megjegyzés volt életem legkegyetlenebb földrajzi értesülése. Elértem a dülőúthoz, nekivágtam. Egy darabig csak a cipőm felső széléig ért a sár. Minden lépésemre mind nehezebb lett a lábam emelése, mert egész kis fiók-földgömbök kövéredtek a két lábamra. A szél veszettül fújt s a kikorbácsolt könnyek el-elvették a látásomat. Az egész örült Learré bomlott világ ordította, üvöltötte, visította a magánosan vergődő diák felé: — Nem leszel legátus Kémeren!

Már az utat is elvesztettem. A fenékgig átázott földeken tántorogtam. Egy új lépéskor aztán csak nem tudtam kihúzni a sárból a jobb lábamat. Megpróbálom a balt, az sem mozdul. A szó szoros értelmében beleragadtam a sárba. Ebben a pillanatban a szél egyszerre elállt, mintha elvágták volna. Sűrű, aprószemű eső kezdett omlani és áthatott ruhán, ingen, testen, lelken keresztül.

Letettem bőröndömet, ráültem. Igyekeztem úgy széttergetni felöltöm alját, hogy az eső ne érje a bőröndöt. Bennem is csend lett. Rezdületlen szemmel néztem az egyetlen sírássá omló világot. Ha elpusztulok, azt jelenti, hogy nincs értelme annak, hogy legyek. Jöjjön, ami jönni fog. Ez a perc adta évtizedekkel később *Futó Márton ereje* című elbeszélésemet.

Igy telhetett el vagy háromnegyed óra. Közben talán szunnyadtam is vagy csak elsüppedtem a süppedő világgal,

Egyszerre csak jó távol tőlem egy szekeret látok nehezen vánszorogni, két ember ült rajta. Nagyot lobbant bennem a menekülés vágya és kétségbeesett erővel kiáltozni kezdtem.

51.

A szekér megállott. Láthattam, hogy felém nézések történnek. — Én Istenem, térítsd őket ide, én édes jó Istenem, hozd őket segítségemre! — könyörgött bennem az édesanyám gyermeke. És az Isten, aki milliárd világ s ráadásul az emberbéli öt keserves világrész gondját viseli: külön és tisztán hallotta a kémeri legátus kérését. — Csak nem hagyjátok Dezsőt ott a kátyuban, mikor engem jön hirdetni nektek? — mondta és a szekér már le is tért a nagyútról s kezdett felém evezni. Irtózatossal lassan mozoghattak csak az ellenséges sáron s több mint félórába került, amíg hozzám értek. Mikor már jó látási viszonyba kerültek, az idősebb paraszt felkiáltott:

— Az istiglincit! hiszen ez a mi legátusunk lesz!

— Az a — felelte a fiatal, aki fia volt. Ekkor már én is kiáltani kezdtem:

— Én vagyok a kémeri legátus! Én vagyok a kémeri legátus!

Mikor hozzám értek, már csordult belőlem a jókedv:

— Van-e maguknál dugóhúzó? Mert másképp engem ki nem húznak ebből a fekete puliszkából.

Kisült, hogy éppen az én keresésemre küldték őket Zoványra. Leszálltak. Az apa az egyik, a fiú a másik felemen markolt meg és ritmusban vezényelték:

— Hé-ruup! hé-ruup!

Minden ruppá rántottak egyet rajtam, míg nagynehezen kiruppoztak a sárból. Feltettek a szekérre a batyummal együtt. De most meg ők ragadtak a sárba, meg a szekér, meg a két ló. Elruppoztunk egy jó háromnegyed órát, míg mindnyájan a szekeren voltunk és a lovak némi illuziót tudtak bennünk kelteni, hogy Kémer felé haladunk. Rengeteg időbe telt, míg beértünk Kémerre. A falu: óriási szilvafa erdő szétszórt házakkal. A szomszédok legtöbbszörre olyan távol vannak egymástól, hogy

át sem kiálthatnak egymáshoz. A szekér a tanító háza előtt állott meg. Nála volt a legátus rendes kvártélyja. A tanító fiatal ember volt, igen szívesen fogadott. Az álom egész máig egyetlen házi orvosom. Most is: már az étkezés utolsó falatjainál lehullott a fejem. A tanító szobámba vitt, ahol másnap reggelig nehéz alvással aludtam.

Másnap délelőtt, ünnep szombatján, a tanító átvitt a lelkipásztorékhoz. Vincze Ödön tiszteletes úr, már jól benn a negyvenes években, kedélyes szívességgel fogadott. Az első negyedórán láttam, hogy megtetszettem neki. Egyszerre aztán csak egy harmad Vincze Ödön volt előttem. Valahogy a lehetőségig visszahúzódtam mind a három dimenzióból. Akkor láttam, hogy az egyik oldalszoba ajtajában egy nő áll és néz engem. Igen jó arcú, szálegyenes nő volt, kinek arcáról nyílt intelligencia és akarat beszélt. Nem is beszélt: parancsolt. És mindjárt láttam: hogy ez az akarat egyszersmind a Vincze tiszteletes úr minden lehető akarata.

A tanító bemutatott. A tiszteletes asszony leült, kérdéseket tett hozzám. Roppant eleven, roppant zöld, folyton ezer hajtásból lombozó élet voltam. Nem is tavaszi fa, hanem tavaszi erdő, mely bozótjai, szálfái, tisztásai, flórája és faunája folyton fakadó csodáival lepette a ránézőre. Valahogy egész testemmel beszéltem s ráadásul beszédem lelki testét kezeimmel beleplasztikáztam a levegőbe. A tiszteletes asszony egyébként szigorú arcán mind több mosolygás villant át. Aztán már hangosan fel-fel is kacagott. Vincze tiszteletes úr kedélyes-szerényen lihegett, mint egy megcirógatott éltes vadkan. És akkor nyílt az ajtó és én halálosan szerelmes voltam.

Mert az ajtón: szép homloka tiszta sugárzásával, tizennégyéve széles uszályú varázsával, nagy szemei cirógató szelídségével Márta lépett be, a tiszteletes pár egyetlen gyermeke.

A szívem a nyelvem alá dagadott, a szemeim kezdték azonnali hatállyal felmondani a lakást gödreiknek. Amint édesanyja bemutatott és kis keze átmelegedett az én kezembe, éreztem: hogy az Isten a legédesebb, legjóságosabb Isten, hogy teremtett világa egyetlen roppant majális és

hogy csak egyetlen pálya áll nyitva előttem: hogy virágzó csipkebokor legyen e csodálatos gyermekszemek előtt.

Ez a rögtöni májusba bomlás nem volt csalárd hűtlensége lovagi szívemnek Adrienne iránt, ki vagy hatszáz szerelmes versemnek volt ártatlan felelőse. Ebben a korban az ember szerelme olyan, mint a görög mitológia: van egy főistennő, ki mindenek fölött áll szilárdan, mint az északi pólus. Aztán száz és száz alkalomnak vannak apróbb-nagyobb istennői, szellemei, kik mint a patakok, fák, ligetek lelkei: az ősi emlékezés legyőzhetetlen erejével hívnak az élet roppant lakodalma: a csók felé. Ó, a csók Isten egyetlen alibije s csók nélkül egy örült gyilkosságra felbujtás volna az egész világ. Ettől a pillanattól kezdve Márta-íze, Márta-illata, Márta-muzsikája volt az egész falunak és Kémer ma is mint egyik leggyönyörűbb földrajzi valóság tükrözik vissza lelkem egyik távolabbi tavában.

Mikor egy félóra mulva elbúcsúztunk, a tiszteletes asszony, most már egész anyás sugárzással ezt mondta:

— Látom, hogy egész rendes gyerek. Át fog költözni a tanító úrtól és a mi vendégünk lesz. Pontosan délben ebédelünk.

Künn a tanító tótágast állt és a homlokát verte kezével:

— Nem hiszek a füleimnek. Ilyen kitüntetés még nem ért legátust. Most már aztán akár az aranygyapjas rendet megkaphatja a legátus úr, nem lesz mit csodálkoznia.

Most aztán az egyházfival neki kellett indulnom a falunak széthordani a conceptusokat. Egész szombaton és ünnep első napján a délutáni istentisztelet előtt ezzel kellett töltenem az időt. A hatalmas kiterjedésű faluban az irtózatos sárban egészen epikus arányú küzdelem volt a szertejárás. Hol én, hol az egyházi ragadott térdig a sárba. Én már indítványoztam, hogy kerítsünk két nagy vaslapot és egy hatalmas mágneses patkót. A vaslapot kössük a fejünkre. És ha valamelyikünk a sárba ragad, dobjuk fel a mágneses patkót s az majd kiránt bennünket a kátyúból. De ajánlatom értékelésére az egyházfinak nem volt elég tudományos előkészültsége.

A legnagyobb baj mégsem a sár volt. Hanem: a szilvafák. Itt mindenkinek van szilvása és kisüstös szilvóriumá.

És mindenütt legalább egy pohárkával le kellett hajtanom. Nem tudok elképzelni nagyobb energia-tömörítést, mint a szilágysági szilvórium. Az első pohárkára minden lábujjkámban titkos rádióhallgatót éreztem mozogni, ha akkor még nem is tudtam nevén nevezni őket. Fájdalom, a másodikra már a fejemben zizegtek. Az egyházi nagy példaadással nyakalt s a harmadik kapu előtt már újból bemutatta magát. Ezt aztán megismételte valahányszor a sárba ragadtunk. Szombat délben a papi család egy viharosan derült legátussal ebédelt s a kis Márta nevetése mint selymes szőrű, fényes bolyhú báránykák ugráltak szét a levegő lejtőin. Nagyobb volt a bibi ünnep első napján. Délután már nekem kellett istentiszteletet tartanom s a nagyszerű papi ebéd és az istentisztelet közt már irgalmatlan zuhanóbombák voltak a konceptus-szilvóriumok. Az egyházi teljesen a második énjéhez itta magát és oly hevesen illusztrálta a Galilei igazát, mintha Doré rajzolta volna. Megkésve érkeztünk a templomba, ahol szerencsére csak egy néhány vén asszony és falusi lány volt.

Amint mentem fel a katedra lépcsőin: kezdtem észrevenni, hogy a világegyetem szokott rendjébe kezdenek hibák csúszni. Rengeteg téglalapra tört a világ és mindenikből két gúnyos szem és egy vörös száj vigyorgott reám. — Be vagy rugva, Dezső — mondták a téglalapok.

Megembereltem magamat, három lépcsőt léptem át s fenn voltam a szószék tetején. Ki ijesztette meg a kántort, hogy olyan rémült pofát vág az orgona mellett? Mennyi sípja van annak az orgonának, vajjon mit csinál velük? Csak nem sipol mindenikkel. Mi lenne ha én is orgona-síppá válnék? Egész bizonyos, hogy Mama nem ismerne rám. Jaj, igaz, most imádkoznom kell.

Egy nagy forgó homályban kezdtem pozitív javaslatokat tenni a jó Istennek, hogy mit adjon. Valami kuncozás szúrt belém. A forgás megállott, a homály tisztult. Láttam, hogy a lányok egymáshoz zötyögtetik a fejüket, úgy kacagnak. És akkor jöttem tudatára, hogy már negyedszer mondom: — A mi mindennapi kenyerünket add meg minékünk ma. — Nagyon kezdtem undorodni a sok kenyértől és égett a torkom. Szerencsére, megpillantottam

a kezem mellett a nagy fekete imakönyvet. Óriási megerőltetéssel felnyitottam és elolvastam egy imát.

De másnap aztán alaposan kiköszörültem a csorbát. Ünnepe másodnapján van a legátus főfellepte. A meglehetősen nagy befogadású templom zsúfolva volt hívekkel. A faluban szétjárt a csoda, hogy a papék vendége vagyok és mindenki akarta látni a legátust, akit a tiszteletes asszony így megtisztelt. Mert Vincze tiszteletesasszony volt a kémeri birodalom koronázatlan királynéja. Bámulatos: hogy ezt az értelmes, de makacs, káromkodós, izgága népet, melynek annyi közös vonása van a kolozsvári Hóstát magyarságával, mennyire rendbe hozta. Kiirtotta legzaporosabb szokásukat: a káromkodást. Ő maga csinált egy tisztes, illő, valláserkölcsi világrendes káromkodást: az *istiglincit!* Ezt adta az összes többi zaftosabb és betvárul ténykedő káromkodások helyett a falusiak szájába. És a rendkívüli okos, erélyes asszony erősebb volt az ősi pogány ösztönöknél. Már csupán ezt a káromkodást lehetett hallani a faluban. Egyébként is illemre, emberségre tanította az addig elég pogány falut. És vigyázta az asszonyok, a fiatal lányok magaviseletét.

A tiszteletes úr mellettem ült a papszékben és egykét bölcs tanáccsal vakolgatta a bátorságomat. A nők táblájában az első pad szélén ott ült a tiszteletes asszony Mártával. Nagy könyörgés tette bennem össze kezeit: — Ó, Istenem, édes Istenem, Édesanyám Istene: engedd, hogy méltó legyek ahhoz a Szabó Dezsőhöz, akit a Te teremtő gondolatod akart!

Mikor felfelé mentem a katedra lépcsőin, éreztem azt, ami mindig megisméltődött bennem, mikor a szószékre mentem. Nagy megtisztulás, széles szárnyak kibomlása a tartalma ennek az érzésnek s az a sajátságos érzés: hogy voltaképpen pap vagyok, született pap, ez életem természetes iránya, élettermésem sajátos formája. Mindig nagyon szerettem prédikálni s még 1915. nyarán is többször láttam el az istentiszteletet Lécfalván, Nagyborosnyón, Cófalván. És mikor az élet nagyon rám korbácsolt, mindig elbujtam a „parókiámba”, mely bennem volt és mégis egy szép hegyalatti faluban. És csendes parókiát, egybeölelő templomot, katedrát, palástot, fekete imakönyvet, ó bibliát,

szent kelyhet és zsoltár éneklő népet fedezékeztem sebeim elé, hogy maradjon vérem a jövő harcaira is. És belső látásom önmagamról mindig az volt a megpróbáló órákban: hogy pásztor vagyok. Pásztora annak a népnek, mely nélkül el nem énekelt zsoltár, vak mozgású erő, sutba dobott eke maradtam volna.

Már az ima két első mondatára az a sajátságos mozgás futott végig a tömegen, mely mutatja, hogy az emberek lélekké elevenedtek. A lélekkel telt fiatal hang, mint a tavaszi levegő nagy hívása, átment az embermező fölött és teljes kelyhükre nyitak a lelkek. A szemek megtáglak, a szájak kissé megnyitak s már egység volt a templom népe a fiatal ember szárnyalásában Isten felé. Minden arcra feltelt a legmélyebb szépsége és az arcvonások utána mozdultak a fiatal lélek mozdulásainak. Most kikönnyesedtek a szemek, majd mintha roppant tűz lobogásába néztek volna: látszott a láng visszaverődése arcukon, szemük táglulásán. Jóval a beszéd befejezése előtt, titkos vezényszótól hajtva, felállt az egész gyülekezet és a beszéd utolsó ötödét állva hallgatta végig. Mikor lejöttem a szószékről, egy-két percig megáshatatlan mély csend volt. Ez a csend még folytatása volt annak az egységnek, melyet a beszéd teremtett meg. Látszott: az emberek nem akarnak egyénekké kitöredezni belőle. Aztán viharos erővel csapott fel a zsoltár.

Hanem künn, a templom előtt, az emberek majd megettek. Ugy néztek rám, mint egy égő gyertyára, öreg, sokott szavakban dörzsölték hozzám most megnőtt szívüket s kineveztek Erdély leendő református püspökévé. A tanító égő szemekkel, szétborzolt hajjal állott tótágast elém: — Legátus úr ilyen hangfestést még sehol soha nem hallottam! — kiáltotta olyan eldöntő hangon, mintha az öt világrészben tett hangfestési tanulmányútját összegezné az emberek elé. A tiszteletes asszony is rám tűzte a legmagasabb medáliát: — Nagyon ügyes fiú, nagyon szépen beszélt. — Ez aztán úgy felbátorította a Vincze tiszteletes urat, hogy mindkét kezével s valahogy még a lábával is gratulált. A kis Márta csak nézett, de ebben a nézésben benne volt a teremtett világ minden ajándéka, minden karácsony, húsvét és pünkösöd.

Nagy legény lettem és egész Kémer zengte a dicséretet, ami kezdő világtörténelemnek nem kicsi dolog. A konceptusokból bearattam vagy ötven koronát, ami eddig soha nem álmodott eredmény volt. Aztán eljött az utolsó vacsora, az elválás nehéz vacsorája: másnap reggel vissza kellett utaznom. Vacsora után, mint a hirtelen templomba tért középkori bohóc Mária felé, fiatalságom minden csillogását kirakosgattam Márta elé. Természetesen állandóan a Vincze mama éber vigyázásában. Bolondoztam, fel-fellobogtam, eljátszottam leggazdagabb éneimet és mert nem tudtam soha raizolni, éktelen gyerekes rajzban próbáltam megörökíteni. Nagyon sokat kacagtunk, de a szomorúság ott állt a lelkünk mögött. Egyszerre csak Vincze mama kiment lányával s mi csak ketten borozgattunk a tiszteletes úrral. Pillanatról-pillanatra súlyosabb lett a szívem, hogy nem fogom többé látni Mártát. De egy jó negyedóra mulva visszajöttek. A tiszteletes asszony kezében egy szép vörös selyemkendő volt. Elém tette és szólt: — Ez a kendő a Mártáé. Irja rá kedvenc jelszavát, Mártuska ki fogja hímezni és elteszi emlékébe.

Úgy éreztem magam, mintha express-ajánlott csomagban nyújtották volna át a mennyei dicsőséget. Felgyúlt arccal, kilobogó szemekkel írtam a selyemkendőre akkori életem legmélyebb akaratát: *Aut Caesar, aut nihil.*

Visszautazásomból csak egy éktelen kerek pléhkályhára emlékszem, mely két harmadosztályú szakasz közé volt beékelve. Tűz nem volt benne és nem tudom, Caesar fázott, vagy a nihil, de nagyon fáztam.

Ezelőtt körülbelül tíz évvel kedves utóhangja szállt felém ennek az utolsó estének. Miskolcon tartottam előadást. Előadás után a jelenlevők egy része velem jött vacsorálni a Korona-szálló nagytermébe. Jobb oldalomra egy már őszesedő, intelligens, megnyerő arcú úriember került. Beszélgetés közben erősen rám nézett és kérdezte: — Mester, nem emlékszik egy piros selyemkendőre, melyre a Mester valamit írt valahol és azt valaki kihímezte?

Az emlékezetem úgy izgett-mozgott, mint az esős föld, melyet alul apró állatkák túrkálnak. Aztán csak kijött ámulatomból a mondat: *Aut Caesar, aut nihil.*

Már minden visszajött a múltból. Az úriember a diós-győri református tiszteletes volt, a Márta férje, három gyermek boldog apja. Mondta hogy a selyemkendőt még őrzik.

Nagy földrengés történt bennem. Elomoltak a falak, eltűnt a társaság, a cigányzene csak távoli szellő suhanása volt. Átököktem a térből az időbe, mely nem törik múltra, mára, holnapra, hanem: az egyetlen tagolatlan idő, az én egyetlen életem. Az a szép gyermekarc, fiatalsága nagy ragyogásával lassan szállt át rajtam, mint egy kékszárnyú madár a sivatag fölött.

Aut Caesar, aut nihil! Jaj, a magyar sorsok könyvét nem így írták. Itt a régi végzetek és új kényszerek közt semmi sem juthat elrendeltetett tiszta, teljes kifejezésére. Minden egybekeveredik, egybenyomorodik. Caesarból csak a végzetes korona nehéz súlya lett osztályrészem. A semminél pedig rosszabb semmi vagyok. Egy semmi, ami fájni tud. Kin uralkodom én? Kinek vagyok én valamije? Magános tűz a pusztaságon, minek gyujtottak meg, kinek világitok, kit melegíték?

52.

Életemnek ebben az újra megélésében, helyesebben: életem pihenő részeinek ebben a mozgósításában, sokszor megtörténik, hogy a feltóduló események láncolata előre visz az időben és hogy előbb történt dolgokat utóbb mesélek el. Így, dacára, hogy már a húsvéti legációból is hazajöttem: ide kell hozzam a hatodosztályos karácsonyestemet, mely olyan kifejezően kezdte meg összes azutáni karácsonyestém sorozatát.

Már november végén belekezdtem egy nagy eposzba, melyet életem első főművének szántam. Közbe legyen mondva: az irodalomtanítás akkor lesz jó az iskolában, mikor egy tanítványnak sem fog soha eszébe jutni, hogy ezt a döglött műfajt kimozdítsa a koporsójából. Ez nem is magyar ügy. Mi lírai nemzet vagyunk s naiv eposzunk nem volt soha, bizonyisten. Összes valamit érő költői elbeszélésünk: líra. Többet mondok: *líra a magyar népbalada is*. A csodálatos Vörösmartynak nem az volt a tragédiája: hogy kozmikus arányú líráját elbeszélő költemények-

ben akarta kiviharozni. Hanem az: hogy komolyan vette az eposz *kellékeit* s más eféle vacak dolgot s lírája nagyszerű Niagaráját itt is, ott is elgátolta ezekkel a temetkezési intézeti bútordarabokkal.

Én is komolyan vettem. Eposzom címe: *Az örök Szabadság* volt. Ez volt első kísérletem, hogy végleg elintézzem a világtörténelmet. Az eposz természetesen tizenkét énekből áll. Krisztusnak is annyi apostola volt. A világ az eposzban pont két részre oszlik. A zsarnokokra és zsoldos hadaikra és a szabad népekre. Utóbbiaknak ki más lehetne a vezére, mint én, de Árpád név alatt. Ez az Árpád elég levegőszerű és málnaszörpös előfutára Bőjthe Jánosnak, Farkas Miklósnak, Boór Bálintnak, Szabó Pistának és a többinek. De azért ehhez sem tudtam rossz szívvel lenni s az egész eposzsal voltaképen neki csinállok reklámot. A főzsarnok: Izráel királya, nagyon aljas pasas. De van egy csodaszép leánya: Adrienne. Fogadjunk, hogy a zsarnok lánya és a szabadság vezére, Árpád halálosan szerelmesek egymásba. Megnyertem a fogadást. A zsarnokok hadaikkal és a szabad népek Árpád vezérlete alatt egymásnak mengetnek. Végre az utolsó menetben Árpád és a szabadság győznek. De előbb Adrienne feláldozza magát Árpáért. Már nem emlékszem: a hős szívének szándékolt golyót vagy kardot fogja fel testével. Egy bizonyos: nem stukát. Azt fel sem tudta volna fogni szegényke.

Közben persze dühöng az eposz minden *kelléke*. Előszámlálás, alvilági és mennybéli jelenetek, az Isten, aki úgy forgatja szemeit, mintha a jó öreg Zrinyiászban volna, elvont csodás elemek s a poétikai Teleki-tér egyéb limlomjai. A végén aztán mindenki nyakig úszik a boldogságban, a szabad népek reggeltől estig hálaéneket énekelhetnek: *a Szabadság erős Istenének*. Csak Árpád szíve repedez és csapadék-csüördöngölőt rendez az Adrienne sírján, míg meghal. Az eposz végén olyan jóslatokat mondogatok magamról, melyek a *szerény* szó fogalmi körébe beleférhetőnek nem állíthatók.

De egy érdekes dolog mégis van ebben az *eposzban*. Nem az, hogy éppen olyan unalmas, mint a többi, az igazi eposzok. Hanem: hogy gyermek-költőségem ez utolsó nagy fellángolásában, melyben nincs egy sor, egy mondat, egy

mozzanat melyet ezerszer még nem írtak azelőtt: mégis benne van az eljövendő Szabó Dezső. Nem úgy, amint a friss tojásban benne van a leendő csirke. Hiszen a tojás legalább zamatos gazdag valóság egy jó rántottára. Hanem: amint a megtermékenyítésre képes férfi szálcsában benne van az egész leendő emberi élet, minden csók, akarat, tragédia és gondolat, mely lehet belőle a befogadó pete jóságában. Ez az akaratlan és tudattalan hatásokból össze-visszahangolt valami, melynek egy atomja sem születése-szerint enyim: mégis az a Szabó Dezső, aki később az Elsodort Falu, a Segítség, a Csodálatos élet lesz. Egyik állandó nagy csodálkozásom mindmáig: az a kölcsönös teremtés, mely az egyén és a világ, az élet közt állandóan történik. Igaz: hogy a világ, az élet építi és folyton formálja az embert. De viszont: az ember akaratai, vágyai, hiányai, képességei stb. kisugárzásaival állandóan építi, formálja a világot, az életet, sorsát, szerencsését, tragédiáját: a maga test-lélekhez álló világ-életét. Minden ember egy ilyen mérhetetlen csigaházba van begubózva és nincs átjutás egyikből a másikba. Az istenarc legendája talán itt találja meg mitológiai magyarázatát. A végtelen sok arcú Isten minden emberben egyik önmagát parittyázza be az életmarakodásba. És az végzetes és el nem kerülhető úton rontja-teremti a maga világát a maga képére s az élet irtózatossá, betörhetetlen magánosságok örült haláltánca.

Roppant kedvvel írtam eposzomat és már törölgettem azt a széket: melyen Homérosz és Vergiliusz bátyáim közt fogok ülni az örök dicsőségben. Közben beütött a karácsonyi vakáció. Sajátságosan: ezen a vakáción én maradtam egyedül az egész benlakásban. Mindenki hazaszállt az otthonába. Első dolgom volt jól ellátni magam tüzifával és petróleummal. Végigdézsmáltam az összes gazdátlan szobát s a kályhák mellett ott maradt fahasábokból szép készletet halmoztam össze a huszonkilences szobában. A primáriusok, szekundáriusok és publika-asztalok lámpáiból pedig legalább is három eposznyi fotogént tároltam. Jószagú batul, pónyik, tányér, párizs, kék almám is szép számban volt a házsongárdi kertek szelid hajlandóságából.

Csodálatosak voltak e vakáció napjai, első karácsonyi vakációm, melyet nem otthon töltöttem. Reggel jókor kel-

ten, mosdás után megettem a hazuról hozott reggelimet s aztán nagyot sétáltam Felek felé, néha az erdőbe is bekószáltam. Hazajöve először franciául olvastam, akkor kezdtem behatolni Balzac világteremtésébe. Aztán egy olcsó kiadású Dante olasz szövegével birkóztam. Magyarul leginkább történelmi és természetrajzi olvasmányaim voltak ebben az időben. Délben hazamentem ebédelni s beszívtam egy telt-tüdőnyi édesanyát. Visszatérve szobámba, eposzom tegnap írt részét tisztáztam le szerelmes gonddal. Aztán egy még hatalmasabb séta következett és öt óra tájt már otthon vacsoráztam, nehogy Apámmal találkozzam. És most következett a mondhatatlan gyönyörúségek ideje. A Kolégyom nagy kockája sötéten hallgatott a korám lehullott estében. Mély csend volt a nagy épületben s lépteim hangja utánam futott az öreg folyosókon. A vakációra a primárius asztalát foglaltam le. Milyen nagy boldogság volt meggyújtani a kis asztali lámpát s nézni szétbomló szőke fény-haját. A nagy épület magányosságában szétjártak az éjszaka titkai s időről-időre egy-egy különös hang jött be hozzám. Leültem az asztalhoz, elolvastam az eposz eddig írt részét. Ó, milyen gyerek volt az a nagy gyerek! Hogy rajongott, milyen széles szárnyakkal szálltak át rajta az örök emberi vágyak, milyen végtelen ölelést tárt a jövő felé, ahol milliók életének, milliók védelmének látta életét. Aztán írt, írt, repülve a mondatokban egy új világ nagy lehellei felé. Néha felugrott, odament az ablakhoz. Az éjszaka félig oldott fényében az öreg templom, a Bethlenbástya, a temető és az ég csillagai szelíden és nagy biztatlással néztek a láncokat törő gyermek-gigász felé.

De karácsony szombatja reggelén az otthoni tűzhely gyermeke mégis visszazepegett a Homérosz és Vergiliusz kollegájának a szívébe. A karácsonyeste egész életében egy roppant valóság maradt és semmilyen hetykeséggel, semmilyen frázissal nem tudott elfutni a magánosság bánatától. Igaz, hogy ezt az estét szánta a nagy világirodalmi dátumnak, amikor eposzát befejezi. De jaj, karácsony estén még egy eposz sem tudja egészen betölteni egy addig otthon dédelgetett rajkó szívét. Üresen marad egy csücsök, és az nagyon fáj az otthon, az anyai szemek meleg sugárzása felé. Délelőtt szétjárt bevásárolni a piacon. Vett hatra

teát, tízre rumot, nyolcra kockacukrot. Vásárolt egy szép karcsú lányos karácsonyfát, pár cukorfigurát, aranyhajat, kis gyertyákat, ezüst csillagokat. A zsákmányt hazavitte a huszonkilencesbe. Délben ebéd után elkérte vacsoráját, hogy ne kelljen hazajönnie. Kapott egy kis lábos jó tejfeles töltöttkáposztát, malacpecsenyét, tésztákat. Menet vett vagy öt darab jenige-gerendát is. Délután a fát díszítgette. Felállította a nagy publika-asztal közepére, ékesítgette, csinosítgatta. Aztán lehullott az este a Kolégyomra, a világra, a huszonkilences szobára.

Meggyújtotta a fa gyertyácskáit. Azok mosolyogtak rá széles sugárkörű mosolygással. O visszamosolygott nekik. De a szíve nehéz-nehez volt. Mert a szívében benne volt az egész magános Kolégyom, az elsötétült kietlen nagy Kúria, az éj leplei alul idesápadó temető, és benne volt, mint alaktalan homály, mint körvonalakba nem fogott sejtés: benne volt egész élete.

Nézte, nézte a fát s ajkán akaratlanul kijött az ének nagy cirógatása:

— *Mennyből az angyal...*

A hang lassan szállt, mint esős idők nehéz füstje. Aztán eltört. Vacsorázni kezdett a karácsonyfa könnyű világoosságában. De ma úgy tele voltak az étvágya zsebei. A forró tea felhajtotta vérét s odaült a kis asztalhoz a nagy pillanatra, amikor felteszi művére az utolsó sorok koronáját. És a száguldó kézből folytak a saját evangéliumának hitt zöld csacsiságok, melyek mégis egy nagy építésre mozdult fiatal élet tiszta aranya voltak:

*Zendülő ajkamon az ének elhallgat,
Künn az őszi szellő keseregve jajgat.
Szívembe nyilallik síró jajgatása,
Mintha benne szólna rab népek sírása.
Nem álmodozom én fényről, babérágról,
Inkább bús keresztről, töviskoronáról,
Töviskorona lesz az én osztályrészem,
Sötét kereszt lesz az én szomorú végem.*

Mert nem tudok belenyugodni én abba,
 Hogy egy előtt egy nép a fejét meghajtsa,
 Hogy azért dolgozzék százmillió ember,
 Hogy egy magát tele aggassza kincsekkel.
 Sötét gyűlöletből van szöve a lelkem,
 Tombol, forr, üvöltöz a zsarnokság ellen.
 Oldva van a vérem mindenik cseppjében,
 Szívem közepében, a lüktető érben.

Lelkem oltárodra borul rajongással,
 Szabadság Istene, szent imádkozással!
 Égő szenvedéllyel imádlak én téged,
 Egész életemet feláldozom érted.
 Neked áldozom hő könnyem omlásával,
 Hejh, bár áldozhatnék vérem hullásával!
 Igen... sejtő lelkem a jövődöt látja:
 Szebb napoknak fog még ránk sütni világa.

Nem lesz tövis, kereszt az én osztályrészem!
 Kikelt már a csira mártírok vérében,
 Diadal lesz részem. Mert az a nagy eszme
 Felkel óriási döntő ütközetre.
 Hallom zúgó hangját hívó harsonának,
 Robogó dobaját futó paripáknak...
 Ah, mily szép!... nézzétek... szabad népek ajka
 Nevem leborulva imába foglalja.

Az utolsó strófára az utókor megkönnyebbülésére nem emlékszem. És a legénykébe akkor már nem fért a megáradt lélek. Szűk volt neki a szoba. Odament az ablakhoz, kinyitotta. A tél beáradó lehelletét meg sem érezte felégő teste. És ott, a felhők közt itt-ott előbámuló csillagok rezdületlen szeme előtt eposza befejező részét beszavalta a csendes templom és a várakozó éj türelmébe.

De jaj, csak így jár minden az ég alatt. Az égő karácsonyfáról teljesen megfeledkezett. Nagy lobbanás fényére riadt fel révületéből. Több gyertya leégett s egy pillanat alatt az egész karácsonyfa lángba volt. Erős füst s az égő fenyő szaga töltötte meg a szobát. A kannához rohant s mosdóvizét ráöntötte az égő fára. A láng kilobbant

Keserű, nehéz füst sírta tele a szobát. És különös véletlenből a bélbajos lámpában is felágaskodott a láng. A lámpa nyikkant egyet és kialudt.

Nehéz, tömör sötétség volt a szobában. A gyermekember már akkor fatálista volt és hitt a jelekben. A *hitt* szó talán egy kissé igen erős. Inkább így mondhatnám: bizonyos jelek a biztatás vagy a fenyegető veszély sejtelmét vitték lelkébe. Fatalizmusa és ez a szeizmográfikus mozdulása bizonyos jelekre egész életén átkísérték. Nagy árnyék súlyosodott lelkére. Betette az ablakot. Odatapogatózott egy székhez, leült. Karjait egybeölelte a publikasztal fölött, ráfektette fejét. Testetlen szavakkal valami nagy sötétség beszélt neki s ő hiában kereste valamelyik gyermeksírását, hogy védelmül tartsa maga elé az alakatlan beszédből rádermedő rémület ellen. — Mama, édes Mama! — futott át lelkén egy jajgató gyermek.

Nehéz tompultségéből a harangok ébresztették fel. Nagyon jókedvűek voltak. Jelentették Kolozsvár népének, hogy a Megváltó ezernyolcszázkilencvenhatodszor is megszületett.

53.

Ennek a fejezetnek ez lehetne címe: Dezső mint detektív. És egész bizonyos: a közt a hétszázhetvenhét pálya között, melyet elmulasztottam: a detektívség nem az utolsó helyen állott.

Amint mondtam: bizony mi ki-kiszöktünk a Kolégyomból és lumpolgattunk. És megvallom: a lelkiismeret még most a nagy elszámolások óráiban sem furkál érte. Nem a borért történt a lumpolás: hiszen még a bort sem a borért ittuk. A kaland, a kitágított élet, a szabadjára eresztett képzelet, a nagy dalolások és a végén a csók forró hadgyakorlatai: ez kellett a mindennapokból kilázadó legényeknek. Természetesen: nem arra akarom buzdítani honunk serdülőségeit, hogy éppen ebben kövessék a példamat. De vannak édes bűnöcskék, melyeknek jóize átkísér az egész életen. Még akkor is, mikor a világ többi jóizei elmaradnak tőlünk. Különben is: mi rendes hívő kálvinista diákok voltunk. És nem akartunk tökéletességi konkurrenciára vetemedni az Egyetlen Tökéletessel.

Tehát tökéletlenek voltunk. Már említettem, hogy egyszer kemény csatát vívtunk a katonabanda tagjaival a *Nap* korcsmában, a Belső-közép uccában. Egyszer egy másik korcsmában az egyik ablakrámán egy nagy gombolyag friss gittre bukkantam. Rögtön zsebrevágtam s már egy nagy szociálhigiéniai terv volt készen az agyamban. Mikor éjfél felé kijöttünk a korcsmából, szóltam a fiúkhoz: — Nézzétek, ezeknek a szegény kolozsvári házmestereknek igen nyugodalmas életük van. Elhíznak, ami szívbajjal, asztmával és más búbánattal jár. Rendezzünk egy kis soványító kúrát szegényeknek.

Kolozsvárt akkor még sok volt a régi ház a Fötéren és a főbb uccákon is. Ezeknek igen hosszú udvara volt és a házmester úgyszólván kivétel nélkül az udvar mélyén lakott. A gittet nagyobbacska galacsinokban szétosztottam társaim közt és magamnak is tarottam egyet. Akkor mindenikünk odament egy-egy villanycsengős kapuhoz. A gitt-labdácskákat rányomtuk a villanycsengőre és gyorsan búvóhelyet kerestünk. A házmesterek kijöttek, körülnéztek, nem láttak senkit és semmit. Mivel a csengetés az udvar mélyéről nem hallszott a kapuhoz, azt hitték: valaki tréfából becsengetett és elillant. Káromkodtak egyet, bezárták a kaput és mentek befelé. De már az udvar közepén újra hallszott a dühös csengetés. Most már mérgesen rohantak a kapuhoz, kinyitották s harcias mozdulatokkal kerestek szét. Sehol senki. Természetesen: az a kis gitt-golyó, szerényen meglapulva, nem látszott a sötétben. És senkinek eszé ágában sem volt, hogy ilyesmire gondoljon. A játék néha ötször-hatszor megisméltődött, míg végre óvatosan, vagy merész rohanással levettük a gittet a csengőről. Csodamulatság volt a sok pongyolában hadonázó házmester és epikusabb az én eposzomnál. Megvallom, még ma is kísértene ez a mulatság, ha nem félnék jobban a rendőrségtől.

Világos: hogy feszengő fiatalságunk e különböző szellőztetései mind több tört cserepet gyűjtöttek a jövő mérlegére. Egy délután, alig menünk be a kétórai csengetésre, jött Józsi bácsi azzal a paranccsal, hogy Gál Ödön azonnal menjen be az igazgatói irodába.

Ez önmagában nem tűnt volna fel egyikünknek sem. Gál Ödönnek volt a legszebb írása az osztályban és állan-

dóan másolgatásokat végzett az igazgató mellett. De az már különösebb volt, hogy eltelt egy fél óra és sem a tanár nem jött be az előadásra, sem Gál Ödön nem tért vissza.

Végre jött. A haja izzadt fürtökben csapzott a homlokára, sápadt volt s a szemeiben nagy ijedségek árnyékai suhantak át:

— Fiúk, baj van! Valaki névtelen levelet írt az igazgató úrnak, hogy mi esténként kiszökünk, lumpolunk és hogy verekedtünk a Nap korcsmában. A nevek is benne vannak. Szabó Dezső, Váradi, Zoványi, Benedek, Kovrig, Timár, Nagy Jóska, Szathmáry Gyuri és én is. Valaki áruló van közöttünk. Dezső, te most menj be az igazgató úrhoz, hivat. Mikor már nem tudtam többet hazudni, azt mondtam: csak nem tételezi fel az igazgató úr, hogy Szabó Dezső részt venne az efélében. Ez mutatja, hogy hazugság az egész.

Az egész osztály egyetlen megütött testté rándult. Én nyugodtságra intettem őket s kértem, ne beszéljenek addig az ügyről, míg vissza nem jövök.

Az igazgató, dr. Sárkány Lajos felém nyujtotta a levelet.

— Mit szólsz ehhez a szép levélhez?

A levélben olyan részletek voltak, hogy azt csak valaki közülünk írhatta. A harag, az undorodás felkergették a vért arcomba s szemeimből kiszikrázott a megbántott emberség felháborodása. De azért egész nyugodtan mondtam:

— Igazgató úr, én névtelen levél ellen nem védekezem. Ha az igazgató úr bűnösnek hisz bennünket, tessék megbüntetni. De ha az igazgató úrnak is az a véleménye a névtelen levélről, ami nekem, tessék nálam hagyni ezt a levelet. Igérem, hogy negyvennyolc óra alatt idehozom az íróját. És akkor vagy mi távozzunk mindnvájan az intézetből, vagy annak a hitvány fráternek kell elkotródnia.

Az igazgató mélyen a szemembe nézett: — Jól van, fiam, rád bízom a dolgot — mondta csendesen.

Az egész osztály, bár a künnlakók nagy része nem volt érintve a dologban, viharosan követelte az áruló ki nyomozását. És sajtósan: mi, akik bűnösök voltunk: a

megsértett igazság őszinte, mélyről jövő bántódásával habborogtunk. Mert éreztük: a mi hibáink szokványos diákhibák, melyekért szívesen ki is álltuk volna a büntetést. De az a levél a lemoshatatlan emberi piszok, mely megsemmisíti a büntetés jogát és dacot jogosít a büntudat helyébe. Így aztán mindnyájan arcunk vonásaiban, szemeink mélyén, hangunk ösztönös keserűségében csakugyan tanító ábrái voltunk az ártatlanságnak.

A következő tízpercen vagy huszan tömör gyűrűt álltunk künn a nagy kúrián. Megkérdeztem mindegyiktől, nem vezett össze az utóbbi időben valamelyik fiúval. Sorra megmutattam a levelet minden osztálytársamnak, nem ismer-e rá az írásra. Az írás nagybetűs, egyenes, nyilván elferdített írás volt. Nem árulta el íróját. Estére már az egész Kolégyom tudta a történetet és az egész diákbirodalom feszülten várta a dráma megoldását.

Másnap reggel nyolc előtt, amint együtt volt az osztály; így szóltam hozzájuk:

— Fiúk, azt a levelet valaki közülünk írta. Ha déli tizenkét óráig megvallja nekem bűnét, erős büntetést fogunk kimérni rája, de továbbra is megtűrjük az iskolában. De ha nem jelentkezik: ígérem, hogy ma este hat óráig kiszolgáltatom nektek és akkor az Isten irgalmazzon neki. Tudom, egy sincs közületek, aki inkább el nem hagyná az intézetet, mintsem továbbra is egy levegőt szívjon vele. Remélem, ez mindenki akarata.

Minden arc felém fordult, minden szem belém kapaszkodott s a viharos helyeslés mutatta, hogy mindenik fiatal szív az én akaratomat akarta. A vérmesebbek zamatos ígéretekkel tolták meg a leendő büntetést. És: én már tudtam, ki írta a levelet.

Nem sejtettem, nem feltételeztem: tudtam. Tudtam: amint tudtam a magam valóságát. K... volt, aki csak ebben az évben jött a mi iskolánkba. Sajátos magába zárkózó, elhúzódozó és igen fősvény fiú volt. Senkivel sem volt barátságban. Az első padban ült s most úgy tett, mintha a szószedetébe írna valamit s így csak alig tudna figyelni a közviharzásra. És én akkor láttam, hogy azelőtt négy nappal reggel, Gál Ödön, aki különben szobatársa volt, tréfásan a hátára ütött a könyvével. És láttam azt a

tekintetet melyet K... küldött a többi fiú közé vegyülő Gál után. A legérdekesebb a dologban az volt: hogy akkor nem láttam ezt. Most láttam meg: hogy akkor mi történt. A tudattalan beérzéklésnek ez a későbbi — néha hónapok utáni — belépése a tudatba lelki életem egyik igen gyakori jelensége.

Ebéd után a nagyobb bennlakók nagyrésze a nagy Kúriám szellőztette az anyagcseréjét. Tudtam, hogy K... is lenn van. Bementem a szobájába, megkörménykeztem az ott lakó négy kisebb diákot:

— Na, kölykincérek, feladok egy találós kérdést. Aki megfelel rá, kap egy piculát.

Kivettem a levelet a zsebemből. Megmutattam, kérdeztem:

— Nem láttatok-e valahol teljesen ilyen finom levélpapírost.

Három arc közömbös maradt. Egy kis második gimnázistának felragyogott a szeme:

— K...-nak éppen ilyen van. A napokban vett egy egész skatulyával. Ma is ilyenén írt az édesanyjának. Én tettem fel a levelet.

— Bizonyos vagy benne?

— Hát persze, hogy biztos vagyok. Tartsa az ablak felé, vizes betűkkel az áll a papirosban, hogy Ádria.

Megadtam az ígért piculát. Szóltam:

— Gyerekek, ígérjétek meg hogy egy óráig erről nem szóltok senkinek. K...-nak sem. Akkor a ti érdemeitek lesz, ha egy gaz árulást leleplezünk.

A gyermekek szeméből láttam, hogy már testestől-lelkestől veleiátgói az én detektív részemnek. Lementem a nagy Kúriára. A lépcsőn talákoztam K...-val, ki szobájába tért vissza. Köszönt. Mosolvogva viszonztam. Lenn a fiúkat egy perc alatt egybe tereltem:

— Gverték velem a K... szobájába. Meg-ne nyikkanatok, bármi is történik.

Mikor benvitottam, K... a kihúzott fiókia felé hajolva bahrált valamit. Amint meglátott bennünket, felgyenesedett. Szemei megszűkültek, de nagyszerűen tudott uralkodni az idegein.

Egészen hozzámertem, a fiúk követtek. Kissé meghajtott és félrefordított fejem oly közel tartottam melléhez, hogy a fülem érte a mellényét. Egyszerre lőttem rá a mondatot:

— Mutassa meg a levélpapírjait!

— Nincsenek levélpapírjaim, — felelte únott hangon. De a fülem hallotta a mellében a torkon ragadt lélek halálos felszisszenését. Kiegyenesedtem:

— Vallja meg, hogy maga írta a levelet. Büntetése súlyos lesz, de itt maradhat az iskolában. Ha nem vallja meg, kezdje összeszedni a holmiját. Mert legkésőbb holnap reggel el kell takarodnia az iskolából.

A hangom vitathatatlan parancs volt. Most már ólomszínű volt az arca. Vállat vont:

— Nem tudom, miért akarják rám fogni. Én nem mondhatok semmit.

— Ez volt az utolsó szavam, K... Mi már nem leszünk egy fedél alatt.

Hátat fordítottam. Kimentünk. Egyikünk sem szólt. Mindnyájunk arcán ott volt az a komolv, majdnem döbbent megilletődés: mikor az ember felelősséget vállal egy más ember sorsában. Felmentünk a Váradi Béla szobájába, a huszonegyesbe. Ott elhatároztuk, hogy négy óraker lemegvünk az igazgatóhoz és kérni fogjuk K... azonnali eltávolítását.

Már éppen oszolni akartunk, mikor a kis piculát nyert diák benyitott. Lelkendezve mondta:

— Jaj, K... úgy sír és össze-visszajár a szobában. Ezt a névjegyet küldi.

Átvettem. A névjegyen csak ennyi volt: — Az Istenre kérem, jöjjön egyedül le hozzám.

Mikor kifelé indultam, a szenvedélyesebb fiúk utánam kiáltották:

— Ne engedi! Semmi esetre se engedj!

A szerencsétlennek a kétségbeesése is olyan undorító: nyálas, gváva és nyöszörgő volt. Igen, a levelet ő írta egy harag pillanatában, de ezerszer megbánta. Bármilyen elégtételre ítélik, ő szívesen engedelmeskedik. Csak az iskolában tűrjük meg. Özvegy édesanyját, kinek egyetlen gyer-

meke, megölné a kicsapás híre. Ha nem bocsátunk meg, inkább főbe lövi magát.

Sohasem volt örömem egy eltaposott embert látni. Meg aztán: az édesanyja említése megfogta az Édesanyám fiát. Hideg, kemény, komoly hangon feleltem:

— Azt hiszem rá tudom venni a fiúkat, hogy a dolgról senkise tudjon. Mától kezdve az osztályban senki sem fog magával szóba állani egészen az érettségiig és a köszönését sem fogadjuk. Semmi összejövetelünkben nem vehet részt. Ha úgy bánkódik az édesanyjáért, tanuljon ebből az esetből.

Elmenekültem a hálálkodásától, mely ép oly undorító volt, mint a kétségbeesése. A fiúk a huszonegyesben mohón lestek arcomba. Várady Béla felkiáltott:

— Dezső, te letörtél!

— Nem törtem le, de azért egy nagyon kegyetlen kegyelmet kérek, nem érte, hanem az édesanyjáért. Maradjon itt, de három éven át érezze állandó megvetésünket.

Nagy nehezen a fiúk beleegyeztek az ítéletbe, melyet az egész osztály híven megtartott. Négy órakor lementem az igazgatóhoz. Minden részletével elmondtam az esetet. Csak a nevet nem árultam el.

— Hát tényleg nem mondd meg a nevét? — kérdezte az igazgató.

Kérőn néztem rá:

— Megígértük...

— Jól van. Az ítéleteteket én is helyeslem. Szomorú eset volt ez, fiam.

Másnap szombat volt. Késő délután nagy csoportban mentünk megülni egy házsongárduccai kertes korcsmában a megsértett igazság győzelmi ünnepét. A korcsmárosnének éppen egy hordó kitünő rác ürmöse érkezett s ez az ital igen-igen gyógyító hatással volt a megsértett igazságra.

Ezt az esetet azért beszéltem el ilyen részletesen, mert igen jellemző emberlátásomra, melyről annyi legenda van. Sokat beszéltek második látásomról, hatodik érzékemről. Alaposabban vizsgálva ezt a sajátságomat, mely annyi csoda-szerűt, annyi védelmet és annyi magánosságot

adott életemnek: az ösztönös, részben tudattalan és a logikai folyamatok sajátságos együttműködését látom benne. Az alapképesség, úgy hiszem, ez: bármily pillanatnyi, bármily alig láthatóan apró életnyilvánulást érzékelek valakin: bennem rögtön megindulnak ugyanazok a folyamatok, melyek az illetőben ezt a nyilvánulást létre hozták. A hang egy különös hajlása, a szemem átsuhanó fényfolt vagy a szem pillanatnyi megtágulása, a száj szélein és az orr tövén kiserkenő különféle, pillanatnyi és alig látható mosolygás-félék stb. stb.: mintegy kották számomra, melyek látására vagy hallására bennem azonnal, ösztönösen eljátszódik a velem szemben történő ember belső élete. És ugyanebben a pillanatban megszületik bennem az a logikai mód, mellyel a tudományos bizonyosság erejével be tudom magamnak igazolni a hírvétel igazságát. Erről a képességemről nem igen beszéltem, hisz bennem is csak már a meglett korban lett egészen tudatossá. De igen sokan tudatosan megérezték ezt és igen soknál nem jelentett ez barátságot számomra. A legjellemzőbb talán evvik legismertebb budapesti újságíró mondása. Az Elsodort Falu nagy diadalainak napjaiban hozzám hozták bemutatni. Többet nem is jött felém. Híveim megkérdezték, miért kerül. Olyan őszinteséggel felelt, meglehetősen sávanjú arcot vágva, amit tőle nem igen vártak: — Megy a fene. Igen belelát az emberbe. És még valamelyik regényében megírja, hogy mit látott.

54.

A hatodik gimnázium — életemnek egyik leggazdagabb éve — zsúfolt történetéből még két dolgot nem engedek belehalványulni a semmibe. Az egyik nagyon Fanni-hagyományalasan és Szigvártosan érzékeny, de a szív szerepét nem én játszottam benne.

A kendilónai Teleki uradalom gazdatisztjének a fia, Módis Kálmán osztálytársam volt. A világon a legjobb fiú volt. De amikor az Isten teremtette szegényt, teljesen megfélekedezett belelehelni a sárba, még csak meg sem szusszant. Így szegény Kálmánnak a legfelső emelete teljesen butorozatlan maradt. Sok nehézfejjű tanulóval és em-

berrel volt dolgom életemben, de Kálmán most is él-nehéz-fej közöttük.

A tanárok tanácsára megfogadtak magántanítójának. Kálmán Kolozsvárott nagybátyjánál, egy szegény irnoknál kvártélyozott, aki valahol egy Sétatér-körüli kis uccában lakott, sok más szegény családdal, egy öreg, penészszagú házban. Nagybátyjának két gyermeke volt: Árpád, aki hozzánk járt az ötödik gimnáziumba. És egy tizennégy-tizenötéves lányka, akit vagy Etelkának, de talán még inkább Vilmának hívtak.

Szegény kis lányt akkor már a halál teljesen átrágtá. Súlyos tüdőbaja volt. Nem tudom: anyjától vagy apjától örökölte, mert mindakettő nagyon halálnak ígért alak volt. Szegény gyermeknek mindig lázban csillogtak nagy, ijedt, panaszos kék szemei. Egyébként viaszsárga arcán két nagy tűzfolt mutatta, hogy az összeroskadt élet már kék lángjaiban ég. Igen sokszor ágynak dőlt. És mert csak egy szoba-konyhájuk volt, ilyenkor valósággal az ágya partján tartottam Kálmánnak az órát.

Minden hétköznap délután öt órától hatig voltam náluk. Kálmán bevehetetlen vár volt. Végigpróbáltam az emberi gondolatközlés minden billentyűjét, Kálmán föld-süket volt a kultúra minden csábítása ellen. Voltam könnyörgő, voltam villámló, voltam elégikus és szelíden ömlő pásztori dal. Kálmán kikezdhetetlenül Kálmán maradt. És mert tanításom színekben és drámai mozdulatokban igen gazdag volt, mindig körül ült az egész család. Sőt: a nyitott ajtó előtt künn az udvaron megálltak a lakók: egy vén kofa, egy éltes favágó, egy idős foltozó szabó és egy elaggott bejárónő és néztek, mint egy égő gyertyát. A végén a leckét tudta a Módis család, tudta a kofa, a favágó, a szabó, a bejárónő. Kálmánt meg sem tudtam horzsolni a tudományal.

Eleinte pont hatkor vettem a sátorfámat s valósággal részegen szizifuszi pedagógiámtól, eltántorogtam Kolozsvár hívó Kálmátlanságai felé. De csakhamar észrevettem, hogy ezeknek a szegény embereknek — a teiben-vaiban úszó gazdatiszt semmivel sem segítette testvére családját — milyen friss levegő és megnőtt élet va-

gyok a nyomorúság és a betegség szorításaiban. Láttam, hogyan kapnak minden szavamon, hogy igyekeznek legalább még egy-két percig visszatartani. Akkor még nagyon friss jószágom és gazdagon fakadó szánalmam volt. És, mint egy erdőszéli fa, azóta sok mindent elhullattam, elvesztettem. Nem búsulok miatta, ez az élet természetes változása. Az elveszett dolgok helyébe jött egyéb. De mikor néha szembe ülök magammal egy kis számadásra: azt a jószágot és azt a szánalmat nagyon sajnálom. És ezt a kettőt nem pótolhatja az a kegyetlen ajándék, melyet cserébe kaptam értük: hogy látom az embert és látom a valóságot.

Ezután az óra befejeztével legalább egy negyed óráig, de sokszor jóval tovább maradtam. Beszélgettem velük, bolondoztam, előadtam az iskolai kalandokat. A család úszott a boldogságban. Az eső és a napsugár egymásután váltakozott szemükben beszélgetésem tárgya szerint, néha valami szép történetet is elmeséltem. Az udvari hallgatók most már közelebb merészkedtek, némelyik lemert ülni a küszöbre, mások egy tuskót, egy felfordított vedret neveztek ki zsölyeszékké. A krumpliköves udvarú, dohos szagú házból jó kacagások és közös zokogások szálltak fel a csendesesen leereszkedő estébe. Mikor búcsúztam, nagy rimánkodások történtek, hogy maradjak még.

Etelka — már így nevezem — az első beléptemkor rám szivta két nagy szemét és sem az óra alatt, sem az azutáni beszélgetések közt soha egy pillanatra nem vette le rólam ezeket a nagy lázas szemeket. Elgyötört haláltűzű arca folyton változott szavaim szerint, még a tanítás alatt is. Sajátosan tudott némán sírni, a nagy könnyek hangtalanul omoltak szemeiből. Csakhamar észrevettem, hogy jöttömre fellobban élete és mikor az elmenés perce közeledik fokról fokra árnyékosabb lesz az arca s valósággal valami dermedt ijedelem fagy rá. Anyja, egy szintén lázas, sovány asszony mondogatta, hogy a kislány csupán rólam beszél távollétemben. Idézgette a megható mondatokat. Viszont én egész odajárásom alatt hangját sem hallottam. Ha néha, nagy ritkán, egy-két tréfás szóval játszottam feléje, csak sajátos szomorú mosolygásával és mély elpirulásával felelt.

Természetes, hogy már elég nagy legény voltam ahhoz, hogy tudjam, mi történik a kis lányban. De — és ez ennek a fiatal kornak sajátos vonása — inkább szégyeltem, sőt bosszantott, hogy egy ilyen hervadt kis penészvirág belém mer szeretni. A fiatal évek jósága és szájalma és a fiatal egészség és önhittség kegyetlensége valósággal birkóztak bennem s hol egyik, hol másik győzött. Néha három-négy napig rá sem néztem. De aztán a halálra tágult nagy szemek néma könyörgése megfogott és akkor nagyon kedves voltam hozzá. Kissé az volt kellemetlen, hogy anyja ilyenkor másnap részletesen elmesélte lánya boldogságát.

A Kálmán apja, a gazdatiszt meghívott a pünkösdi vakációra Kendilónára. Mikor elutazásunk előtti napon mentem tanításra, az asszony sírva panaszkodott, hogy a kislány egész éjjel irtózatos lázban hánykódott, félre is beszélt. Mind engem hívott és kért, hogy gyógyítsam meg. Reggel az orvos is megnézte és nagyon csóválta a fejét.

A kislány tényleg aznap nem kelt fel ágyából. Kezére támasztva fejét a párnán mozdulatlanul nézett egész óra alatt. A tanítás után még meglehetősen sokáig maradtam. A végén olyan búcsúzkodás tört ki, mintha nem tíz napra mennék egy közeli faluba, hanem földkörüli utazásra. Az apa és anya hosszú fecskendezésű szívömlései annyira megzavartak, hogy elfelejtettem a kislánytól is elbúcsúzni. Már kiléptem a küszöbön. És akkor a kislány szomorúsága, szeretete: egész vágyban és lázban gyötrődő kis lelke kiszállt utánam. Valósággal *testileg* éreztem, hogy valami testetlen megfog és megfordít. Akkor láttam, hogy ágyában egészen felülve kétségbeesett néma kiáltással mered utánam. Ő, ebben a pillanatban nagyon jó voltam és nagyon szégyeltem minden apró kegyetlenségemet. Odafutottam hozzá, megfogtam forró, hervadt kezét és a bűnbánat meleg eláradásával mondtam:

— Lám, az ember annak felejt el köszönni, akit a legjobban szeret. Mire visszajövök, Etelka olyan egészséges lesz, mint a makk. Nagy majálist fogunk csapni, még Módis-mama is táncolni fog.

Soha nem láttam a boldogságnak azt a szétsugárzó átvilágolását egy arcon, mint akkor a szegény beteg kis lány arcán. Másnap Kálmánnal elutaztunk Lónára. Bezzeg:

ezeknél a Módiséknál pazar bőség volt mindenben. Akkor láttam először, de nem utoljára: hogy sok esetben mennyire jobb gazdatiszt lenni, mint az uradalom ura. Ha azt a kosztot akarnám enni és azokat az italokat inni, mint ott: fel kellene csapnom Eszterházy Palinak. Én még csak rábírható volnék erre a metamorfózisra, de azt hiszem, ő nem vállalná a szabódezsőséget.

Jó tíz nap mulva érkeztem vissza Kolozsvárra korán reggel. Kilenc óra tájt felmentem Édesanyámhoz. Édesanyám arcán sajtószerű ünnepélyességet és szomorúságot láttam. De azt a szomorúságot, mely félig szánalom, de félig önmagunk szerepének jóleső rangja.

Amikor a jó meleg kávé a friss lángossal rendeztem át Szabó Dezsővé, Anyám mély kémeleléssel nézett arcomba és csendes szemrehányással szólt:

— Dezső, te nekem sohasem szóltál Etelkáról.

Könnyedén vettem oda, valami pletykát sejtve:

— Ugyan, mit szóltam volna arról a kis békavirágról!

Édesanyám lelkébe egyszerre beleduzzadt Hugo Victor, Jókai, a Szép Ilonkás Vörösmarty minden lelke és ez a megnőtt lélek kiuszályosodott az arcára, a ruhájára, az egész szobára:

— Vigyázz, Dezső, hogy beszélsz, az a kis lány nagyon szeretett téged.

A sajátos hangra felfigyeltem:

— Szeretett? Hát már nem szeret? Ó, jöjj, sötét halál, emészd el az elhagyott ifjút! — enyelegtem tréfásan.

Anyám most nagyon szomorú lett. Elmondta, hogy elutazásom után két nappal, este felé, egy síró asszony állított be hozzá. Elbeszélte, hogy távozásom után a kis lányra irtózatos lázrohamok jöttek. Az orvos kijelentette, hogy nincs segítség. A gyermek a láz marcangolásaiban egyetlen egy mondatot ismételt gépies visítással: — Ugye, mama, nagyember lesz Dezső úrfi? — Több mint negyven órát tartott az agónia. Az utolsó percekben megenyhült. Nagy boldogság sugározta át letarolt arcát. — Milyen jó volt a Dezső úrfi, visszajött, hogy elbúcsúzzék tőlem, — mondta csendesen. Ez volt az utolsó mondata.

Az én csodálatos Édesanyám nagy jó szívének ez igen alkalmas szerep volt. Hisz ez tiszta Jókai-jelenet. Szép

nagy koszorút csináltatott, elment a temetésre és nevemben rátette a megpihent gyermek koporsójára.

Azóta sok pálcával és sok cirógatással tanított az élet. Ma már tudom, hogy ezen a földön mégis a legbiztosabb menedék, a legbevehetetlenebb vár: egy forró ragaszkodás. A magyar puszta magános pásztortüze: — fázik.

A másik lerögzítendő esemény még a hatodik osztály történetéből a következő. Régi hagyomány volt a Kolégyomban, hogy a hatodik osztály elvégzése után a fiúk *potust* tartottak. A potus szó ivást jelent és ezen a lakomán még azoknak is dohányozniok kellett, akik eddig azt nem tették. Mert a hatodik osztály elvégzése után már a diák felnőtt ifjúnak tekintetett s így szabad volt dohányoznia. Meg kell gondolni, hogy régebben a hetedik és a nyolcadik osztály voltaképpen főiskola számba ment. Első elemista koromban e két osztályon még ilyen felírás volt: — Első bölcsészeti évfolyam. — Második bölcsészeti évfolyam.

Vizsgák után mi is hatalmas potust tartottunk a Rácz-vendéglőben, mely a főtéri Dávid-házban volt. A potus szó etimológiai értékéhez igen hűségesek voltunk, az éjszaka nagy vidámság szárnyait látta átsuhanni fekete mezőin. Reggel felé, a hagyományhoz híven, a lányokhoz mentünk, hogy azok is elveszítsék ártatlanságukat, akik idáig tudták cipelni. Nyolc óra tájt a füstös-Tauferbe térünk. Ez cukrászda volt a Szent Mihály templom főkapujával szemben. Arról volt híres, hogy a tésztái annyira magukba szívták a nagyrészt középiskolai vagy egyetemi diákok dohányfüstjét, hogy megevésük szintén a nikotin szenvedélyt elégítette meg. De csak is azt.

A szép júniusi reggelben tíz óra felé kerültem haza némi könnyed mámorral a szemeimben és a jókedvemben. Édesanyám az első pillantásra tisztában volt fokozott ragyogásom közelebbi okaival. Árnyék szállott arcára s szemeiben a szokott hatalmas argumentum: a könny megjelent:

— Látom, Dezső, hogy te is rálépsz az ősök útjára. Azt hittem, hogy te fogod megtörni a kígyó fejét. De te is olyan vagy, mint Árpád bátyád és mint a többi, — mondta nagy borulatú lemondással.

Én kedélyesen hintáztam magam előtte:

— Mamuka, fogadjunk egy üveg birsalma befőttbe, hogy mától kezdve három évig sem nem iszom, sem nem dohányozom.

Édesanyám életében sok ilyen ígéretet hallott. Ijedten kiáltotta:

— Csak ne fogadkozz! Az talán még rosszabb.

De ezúttal más legénnyel volt dolga Édesanyámnak. Attól a perctől kezdve több mint három évig betartottam szavamat. Pedig közben két év múlva felkerültem Budapest roppant csábításaiba. Együtt lumpoltam társaimmal Kolozsvárt is, Budapesten is, sokszor reggelig. De az adott szót a hangulatok legforróbb viharzásában sem szegtem meg.

Még az Eötvös-kollégiumban sem ittam eleinte. Ott minden csütörtökön és vasárnapon bor volt az ebédhez. Egyszer aztán Bartoniek igazgató mellém ült és megkérdezte, miért nem iszom. Elmondtam a dolgot és azt is, hogy a határidő már rég lejárt. Erre mosolyogva mondta:

— Tudja, nem jó, ha a fiatal ember nagyon szent. Jobb, ha megtanul mértékletesen bánni a borral, mintha majd az élet valami nehéz alkalmában neki esik és áldozatja lesz.

Engedelmeskedtem neki. Ha akkor a dohányzásról is szó lett volna, ahoz is visszatértem volna. De ez sokkal későbben és sokkal szomorúbb időkben következett be.

55.

— Domine Szabó Dezső! Domine Szabó Dezső! — Igy kiáltják nevemet, ha keresnek a vén Kolégyomban. A világ csak minden korban megtermi a maga tekintélyét. Volt Nagy Sándor, volt Cézár, volt Napoleon. Most Domine Szabó Dezső. És ez él. A többiek nem mozognak.

Igen: valóságos Szabó Dezső úr vagyok. A hetedik és nyolcadik osztályosoknak hivatalosan jár ez a megszólítás. Anyám olyan hanghordozással tudja kérdezni: — Hogy van kedves Szabó úúúrrr? — hogy mindketten könynyekig kacagtunk belé.

Az I. emeleten lakom a 11. számú szobában, mely a fizikai szertár és a kapu fölötti szoba közt van. A szoba két ablakával szemben a tanári lak sárgállik. Ebben a sze-

bában lakott valaha a kis mérges Gyulai Pál. Kovács Dezső tanár úr tréfásan mondta: — Azért tettünk oda, hogy egy emléktáblával intézzük el a dolgot. A közös emléktábla ellen most szeliden tiltakozom.

Szekundárius vagyok: helyettes szobafőnök. Ez sem kutyadolog. Van külön asztalom, külön lámpám, hazuról hoztam őket. Ágyam alatt nincs karikás ágy. Ehelyett két hatalmas fiókom van, melyekben mindenféle földi kincsem elfér.

Milyen nagy dolog: az apró örömök. Ezek okolják meg: hogy még megélik életüket az emberek, hogy még van emberiség, van nemzet, Állam, Egyház. Az apró örömök nélkül már rég sírdomb és vak csillag volna a föld. Ez a külön asztalka és külön lámpa nagy széles ablakokat nyitottak a végtelenség különböző mezőire.

Mert Dominus Szabó Dezsőben nagyon feszeng a fiatalság s mintha kezdene szűk lenni neki az iskola-Macedónia. Az iskolai tantárgyak már nem igen érdeklik. Iskolai tankönyvei egyáltalán nincsenek. Ugy szerzi be a tudnivalókat tízpercben társaiból és az ők szöszedeteiből. És ő felel jelest, azok pedig akik felszerelik: felelnek hármast, sőt néha négyest.

Néha nagy szomorúságok jönnek rá, és nem tudja, miért. De nagyszerű hangulatokat tud kicsiholni bánataiból. Ugy játszik szomorúságával, mint egy nagy fekete komondorral, amint a szerelmében csalódott hejehujás mulató játszik az átsuhanó éjszakával. Néha roppant erőhullámok csapnak át rajta. Ilyenkor mekifut az erdőknek, a hegyeknek s nyargal az éjszaka lehulltáig. Vagy pedig beleveti magát valamelyik látóhatártágító könyvbe s kis lámpájánál mohón olvas, míg a lámpa fénye belesápad a szétömlő reggelbe.

Érzi, hogy nagy változásokon megy át, de nem tudná megmondani: miben állnak ezek a változások. Jó pajtása társainak és szolidáris velük minden bajukban és örömeikben. De azért lényeg szerint nagyon egyedül van és társai semmit sem számítanak az életében.

Ez a földrengéses metamorfózis először az önképzőkörben árulja el magát. Kivételesen már ötödik osztályos koromban — engem egyedül az osztályból — beválasztot-

tak az önképzőkör rendkívüli tagjává. Ilyen minőségben az ötödik és hatodik osztályban: szavalgaitam, verseket és „beszédeket” olvastam fel. A szavalásba sokkal nagyobb újítást hoztam be, mintsem általános tetszést tudtam volna aratni, bár nagy sikereim is voltak. A szavalás akkor is — a régi hagyományok szerint — csupán a dinamikus hangsúly kiemelésére támaszkodott. Ez meglehetősen egy gépiesen le-lecsapó kalapács hatását tette. Aztán: azt tartották jó előadásnak: ha a vers ritmusa és rímei nem érződtek ki. Szóval: a verset szétszavalták prózává. Én, bár ez akkor még inkább ösztönös volt nálam, mint tudatos: nem annyira a dinamikus, mint inkább a zenei hangsúlyra fektettem a súlyt. És a ritmust és a rimeket bizonyos fokig hagytam érvényesülni az érzelmek festésében. Vagyis: én versnek szavaltam a verset. Ez pedig ebben az időben még eretnokség volt.

A felsőbb osztályosok nagy része első perctől fogva halálos ellenségem volt. Az osztályok korlátait széttörő nagy diákdicsőségem nem tudták megbocsátani. A legjobban az bosszantotta őket, hogy nem igen vettem észre a haragjukat. Egyszer meghallottam, hogy el akarnak verni s hogy a dolgot egy Csuka nevű bcnlakó szervezi, aki egy évvel járt előttem. Beállítottam a szobájába, elébettem egy húszfillérest:

— Hát ez mi? — riadt fel.

— Hallom, hogy el akarnak verni. Hozzájárulok egy boxer költségeihez. Mert az ökleikkel aligha tudják majd beverni a fejemet.

Az összeesküvésből nem lett semmi, de minden önképzőköri ülésen úgy rontottak rám, mint az éhes farkasok. Már akkor kísért az a jelenség, mely egész életemen át velem jött: az emberek vagy halálosan gyűlöltek, vagy rajongtak értem. Ma sem tudnám egész pontosan megmondani: melyikben telt és telik több mulatságom.

Mindjárt a hetedik osztály elején, most már mint rendes tag, szerkesztője lettem a már rég óta folyó *Remény* című lapnak, melyet kézírással írt egy szépírási diák, akit ezért a munkáért évi húsz koronával rockfelleveztek meg. Természetesen: a lap nagy részben a nemes szerkesztő alkotásaival telt meg.

Most már meglehetősen egyedül uralkodó voltam az önképzőkörben. Szóbeli kritikáim végső döntésűek voltak. Az ellenzék bátorsága is abbahagyott. De a végzet, mely örökre elszakított az önképzőkörtől, közeledett, mint egy gyilkos szándékú kéményseprő.

Egy hosszabb versemet olvastam fel az önképzőkörön. A témája hasonló volt a Goethe Des Sängers Fluch c. elbeszélő költeménye témájával. Természetes, plágiumról szó sem lehetett, hiszen Goethe versét éppen akkor tanultuk. Különbén is ezt a témát sokan feldolgozták a román-tikus irodalomban. A versnek nagy sikere volt.

Volt két osztálytársam, mindkettő okos, jó tanuló fiú — és most mindkettő igen derék ember — akiknek nem volt májális az én egyeduralmam. Ez a két diák, mondjuk Brutus és Cassius, kivették bírálatra a verset. És rémes sugdolóadásokból hozták a fiúk felém a hírt: hogy döntő támadás készül ellenem.

Hát: el is készült. A következő ülésen felolvastak egy hosszú bírálatot, melyben kimutatták, hogy a vers plágium Goethe-tatától, különben is rossz vers és mégkülönbén: csakis rossz verset tudok írni. A mű tehát elvetendő.

Az önképzőkör túnyomó része, sokan nagy felháborodással ellene mondott a kritikának. És a vezető tanár, Kovács Dezső is kijelentette, hogy plágiumról szó sem lehet. Én nem védekeztem. Egészen fejedelmi göggel csak annyit jelentettem ki, hogyha az önképzőkör véleménye azonos a kritikusokéval, fogadják el az indítványt. Persze: nem fogadták el.

Az egész ügy meg sem karcolta a derültségemet és Nemezis néni mégis rögtön elégtételt tálalt elém. A következő ülésen az egyik diák, mondjuk Cassius, egy *Ferruccio* című elbeszélést olvasott fel. Tárgya egy szörnyű szerelmi rémdráma volt, melyet ezer példányban lehet megtalálni a világ minden romantikus irodalmában.

Az a képesség, mely később harcoló erőim derékhadát jelentette, talán most jelentkezett először teljes mivoltában. Egyszerre, egy pillanat alatt láttam mindazt a buzogányt, melyet ez az elbeszélés nyújt, hogy a szerzője fejéhez vagdossam. Az idegen téma-keresést, az elbeszélés olyan környezetbe helyezését, melyet a szerző nem ismer, az ide-

gen szavak keresését, a giccs-lélektani helyzeteket stb., stb. A művet kivettem bírálatra.

A bírálatot versben írtam meg, amire még nem volt példa. A verset én is rengeteg idegen kifejezésekkel dugdostam tele, ami a kómikus hatást nagyban fokozta. Az egész önképzőkör felszisszent a várakozás izgalmában, mikor kimentem az előadói székre, hogy a kritikát felolvassam.

*Ámbár letettem már a lantot,
És fel többé nem is veszem,
Mert elkefélték szörnyű módon
Egy szép világos reggelen.
Mondták: ne nyúljak többé hozzá,
Mert hát a szőlő savanyú,
Amiért az én szegény lelkem
Mértéken felül szomorú.
Isten veled hát, Múza néni,
Többé már híved nem vagyok,
Forró vérem jéggé fagyasztom,
Szívemnek kottázni fogok.
De bár lemondtam már a dalról
És leszek néma, bús tulok:
Bírálni e remek művecskét,
Mégegyszer lantomhoz nyulok.*

*

*Ferruccsió a munka címe,
Rosszul mondom ki, meglehet,
Ferrukió? Felrugsz-e jól-e?
Gondolkoztam már eleget
S bizisten mondom, utoljára
Az orrom is cseppent bele...
Eh bien, ez nem szalonképes,
Sehen wir, hogy szól a rege.*

*Egy resztoranban mulatoznak
Galeo és Ferrucció.
Affér nélkül a század végén
Nem esik jól a lefolyó.*

*Ergo: Galeo kiált egyet:
 — A feleséged hűtelen! —
 Ferruccio mit is csinálhat:
 Dűhtől elsápad hirtelen.
 Sötét éjben, bús holdvilágnál
 Szépen világlik a kacor,
 Ámbár láttára félelemtől,
 Gyakorta lefittyen az orr ...*

Ilyen modorban adtam elő az egész elbeszélést. A végén aztán jött a tanulság:

*Hanem azért, mössziő Dávid,
 Ich sage etwas, gib mir Acht!
 Igaz, hogy a sikkes fiúknál,
 Mostan ez járja, ez divat.
 De hagyjuk mi a francba Párizst
 S a tengertúli messziséget
 S énekeljük a rongyában is
 Becsületes jó magyar népet.
 A nép lelke óriás tenger,
 Van benne drágagyöngy elég,
 Hozzuk fel a világ szemébe,
 Ismertessük meg jellemét:
 Hogy irodalmunk miénk legyen,
 Minden ízében mély s magyar,
 Ne más konyháján kolduló vak,
 Mert lehet azzá, ha akar.
 S hogy ne hiába mondtam legyen
 Ezt a jeles szónoklatot:
 Emlékül a műre ajánlom
 A harmadik fokozatot.*

*

*Mostan pedig lantom letészem,
 Csendes élőhalott leszek,
 Lelkemnek megtiltom a dallást:
 De majd még egykor felkelek:
 Majd: hoayha egyszer férfikarral
 Az idő elé állhatok
 S új korszakot teremtő lánggal*

*A tengelyébe kaphatok:
Uj irányt adni kerekének,
Tudom, lesz bajtársam elég:
Behozni e rothadt világba
Uj korszak tisztább szellemét!*

A fiúk a jókedv egyetemes viharával követték a hosszú kritika minden sorát. Maga Kovács tanár úr is bezilálódott a nagy vigasságba. A végén pedig olyan tombolás tört ki, hogy majd szétrepedt a Kolégyom nagy terme. Egyszerre többen állottak fel és ajánlották, hogy a kritikát örökítsék meg az érdemkönyvben.

Kovács tanár úr pompás műnek nyilvánította a kritikát, de egyes, túlnyers részeiért aggályosnak tartotta a vers beírását. Tényleg ilyen részek voltak benne:

*Sokat szeret fin de siècle:
Vádlit, mit ruha nem takar,
Svengálik véres haldoklását,
Öngyilkosság is hat hamar.
De mindez még csak apróbb móka,
Egy van, mit legjobban szeret:
Ha szép asszony ügyes fiúkkal
Titokban szűri a leveit.*

Nekem nagyon kapóra jött a tanár aggodalma. Én az önképzőkört a dugottabb lelkemben már régen úntam. Nagyon szűk kis játéknak tetszett és ösztönösen éreztem, hogy semmi jó hatást nem várhatok tőle a fejlődésemre. És természetesen: szívesebben váltam meg tőle egy nagy győzelem zajában. Most kaptam az alkalmon. Felálltam, útott hangon mondtam:

— Disznóól az egész önképzőkör. — Ezzel megindultam az ajtó felé. Az általános megrökönyödés halálos csendet teremtett. Mikor az ajtónál voltam, Kovács tanár úr így szólt:

— Legalább engem kivehetnél.

Félig visszafordultam. Rántottam egy dacost a vállamon és jobb karommal behárítottam a levegőbe. Kiléptem az ajtón. Örökre otthagytam az önképzőkört.

És itt most megint tanárainm bölcsességét és sok szemű, türelmes, jóságos apaságát kell dicsérnem. Dacára, hogy az önképzőkör a hetedik és nyolcadik osztályban kötelező volt: több mint másfél évig, az érettségiig, túrték, hogy teljesen távol maradjak tőle. Megérezték: hogy erősebb törvények parancsait követem. A jelenetért nem lett semmi bántódásom.

Különben: ekkor már kezdtem azt a politikát követni, mellyel pályám folyamán annyi jó hatást és annyi védelmet értem el. Bizonyos helyzetekben beláttam, hogy én közvetlenül túlerős étel vagyok. Most is: feltűnően adtam, hogy az önképzőkör dolgaival egyáltalán nem törődöm. De már a következő évi választáson legbelső híveim révén azt tettem meg elnöknek, szerkesztőnek és minden más méltóságnak, akit akartam. Így láthatatlan uralmam nagyobb volt, mint a látható.

56.

Hetedik osztályos koromban három olyan megrázó kódtatás ért, mely előnyösen vagy hátrányosan kihatott egész életemre. Kettőre később fog kerülni a sor. Az első: Napoleon volt.

Állandóan bújtam a Híd-uccai antikváriumot francia és olasz könyvekért. A dolgozatokért kapott keresetem most majdnem egészen erre költöttem. Egyszer, mikor beléptem a boltba, rögtön elállott a lélegzetem. Egyik polcon huszonzét nagy komoly barna kötet sorakozott, hátukon aranybetűkkel: *Thiers: Histoire de la Révolution, du consulat et de l'empire*.

Belső hidegrázással, dadogva kérdeztem az árát. Az antikvárius előbb mosolyogva mérlegelt engem és a könyveket, hogy megtalálja az összehozás legbölcsebb lehetőségét. Végre szólt:

— Hat korona, egy fillérrel sem kevesebb.

Ez voltaképen ingven-ár volt. De hat korona nekem akkor meglehetősen kapitálista Eiffel-torony volt. Felajánlottam, hogy egy korona foglalót adok. Aztán egy hét alatt összeteremttem az összeget. De az istenért, el ne adja addig, mert az nemzeti csapás volna rám nézve.

Az antikvárius kötekedve kacagott:

— Hát biztosítsa be, hogy el ne adhassam.

— Hogyan? — kérdeztem ijedt eltikkadással.

— Vigye el most őket. A pénzt majd megkapom. —

A világ rózsaszínűen kezdett forogni velem. Egy elhatározás kelt fel bennem, mint egy ébredő óriás: ha majd az európai egyesült köztársaságok elnöke leszek, rokkant intézetet építtetek a világ minden előregedett antikváriusa részére. Vízvezeték helyett tokai bort fogok vezetetni hozzájuk. Az intézet elé dúcokat állítatok sült galambok részére, melyek be lesznek tanítva, hogy csakis antikváriusok szájába repüljenek.

A huszonhét hatalmas kötetet a hasamhoz szorítva, boldog lihegéssel rohantam a Kolégyomba, a szobámba. A köteteket szépen berendeztem az egyik nagy fiókomba, többi kedves könyveim mellé. Ezt a fiókot a szerény: a *könyvtáram* névvel emlegettem.

Ó, idő, aki nem vagy, mert mi vagunk te. Folyton változó életformánk vagy te. Semmiből jött, semmibe szakadó rohanó folyók vagyunk és habjaink változását nevezük időnek. A deltája felé zúduló nagy folyam sötét habjaira most feljön a régi nap sütése s tragikus zúgása most visszafiatalodik az élet győzelmes himnuszává. Ó, idő, idő, messzibe vesző temetői sírbolt, hol minden lépten egy-egy énem koporsója van! Az utolsó koporsóhoz közeledő hős most élővé idézi a fiatal halottak szépségét.

Este pont tíz órakor mindenkinek le kellett feküdnie. Még alőfelségének, a szekundáriusnak, és őfelségének, a primáriusnak is. Nekem a primáriusom ebben az évben egy lényegtelen csenevész filozopter volt, aki boldog volt, hogy szeliden megtúrtem magam mellett. Annyira halvány élet volt, hogy sas-szemű emlékezetem nem is látja. Mikor már mindenki ágvában volt: akkor kezdtem én igazán élni. A két ablakot két ágytakaróval vakká függönyöztem. Akkor odaültem kis asztalomhoz, kis lámpám szőke fürtjeinek sugárkörébe és olvastam frissen szerzett nagy kincsemet. Lelkem mezői elvégtelenültek, ott történt az egész új élet felé zúduló francia nép, az egész francia forradalom. Már akkor megláttam, hogy a forradalom három nagy akarata

Mirabeau, Danton és Robespierre volt. Ez a három volt *államférfi*. A többiek közt volt lelkes hírnök, kitűnő szónok, nagy igézetű agitátor, de államférfi csak ez a három volt. Ők voltak egymásra következő állomásai az új történelmi akaratnak. Aztán jött Napoleon.

Tudom, sokan mosolyogni fognak azokon, amiket most fogok elbeszélni. Nem bánom, sohasem sajnáltam, ha jó mosolygást fakasztottam az emberek ajakán. Magam is mosolygok most már az akkori Szabó Dezsőn. De az én mosolygásom sajátos, sokgyökerű mosolygás. Több benne a kérdés a végzettel szemben és nincs benne semmi gúny a végtelenbe lendülő szárnyak iránt.

Amint fokozatosan rohantam be ennek a képtelen végzetű embernek a pályájába, az a minden sejteimből áradó érzésem, abszolút bizonyosságom volt, hogy énem egyik roppant multjának jeleneteit élem vissza. Éreztem arcomon a tábortüzek melegét, ott ültem az elaludt katona helyén és virrasztva néztem a végtelen éjszakába, hallottam a ködös reggelek messzi tárogatóit, ott rohantam Marengónál katonáim élén a legerősebb hittel: a végzetet fogó fatalizmussal szívemben. Rázott, tört Napoleon, mint a hideg, mint a nyavalya, átégetett mint a Sirocco szele, megtalált régi énem volt és felszívta egész életemet. Ez, ez az egyetlen megélni méltó élet: embertéglákkal felépíteni egy mérhetetlen történelmi katédralist, mely arcunkat mondja, be a mulhatatlan időbe. Építő akaratává örökölni utánunk jövő milliónknak, parancs lenni a messzi jövőbe loholó századok számára! Nem értem a szobába, szétfeosztott a hazajáró lélek. Kirohantam a folvosóra, az őszi éjszakába. A csillagok bevilágoltak a kis Kúria nem túltágas négyzetébe s mint csitító jó édesanya, az éjszaka hűvös csókot lehelt felizzott homlokomra.

Majd felbuktam, mikor egy pár perc múlva visszatértem a szobába. A hat alvó az aránylag nem tágas szobában minden nyílásán rontotta a levegőt, sokszor nem minden zenei kíséret nélkül. Percek teltek el, míg a történelem úiból annyira megtöltött, hogy nem fért belém a rettentő levegő rosszakarata. Így olvastam éjfélig, de néha reggel négy-öt óráig. Sokszor megtörtént, hogy lámpámból kifogyott a fotogén s a láng egy utolsó fellobbanással ne-

héz füstbe halt. Ó, milyen roppant életű éjszakák voltak ezek!

Természetes, hogy ebben a korban a legnagyobb lelki eseményeknek is vannak gyermekded mozdulatai. Különbösen is, oly sok gyökérrel szívtam az élet éltető nedveit, hogy zöldség mindig volt bennem. Talán még most oly tekintélyes terebélyű törzsem sem nélkülözi teliesen a klorofilt. Napoleon annyira átrontott a mindennapi életembe: hogy kalapomat vízbe mártva a híres háromszögű kalappá alakítottam át s a Kolégyom határai közt ebben jártam. Az pedig igazán elmaradhatatlan volt, hogy karjaimat igen-igen összefonogattam, hol a mellemen, hol a hátam mögött. A kómikus az volt leginkább: hogy akadtak felrögt emberek, akik ezt komolvan vették és megütözköztek rajta.

Most szinte csodálkozom: hogyan bírtam ki ezt a Számum-szerű Napoleon-lázat. Hónapokig aludtam éjtelenként három-négy órát. Anélkül, hogy a legcsekélvebb fáradtságot éreztem volna. Igaz, hogy most sincs fáradtság számomra, ha valami korlátlan lelki nyargalásra nyílik alkalom.

57.

Amint most leülök: hogy folytassam énem múlttá pihent történéseinek megjelenítését: a kitárt ablakokon át lépteket hallok. Könnvű léptek és mégis komolvak, messzi sejtelemmel remegtetők és halk árnyékokat suhantatnak át életem mélyén. Szomorú vagvok-e? Vagy pedig egy alakatlan boldogság nehéz áradását érzem, mint túlterhelt fa gyümölcssei bőségét?

És ime: ragvógó gyümölcsökkel és feltelt szemű virágokkal rötesen csillámló szöke fonatai dús szövedékében, nagy szemei boldogságának végtelen szomorúságával, vörös szája testet lélekké mozdító ígéréttel, gazdag melle dermedt hullámaival, széles csípője ringó anyaságával: belép hozzám ékes szeretőm, az élet és a halál lánya: augusztus.

Leül velem szembe az asztalom mellé. Néz, néz beívón, néz mindent látón nagy szemeivel. Szemei az én legrégibb, legbensőbb szemeim. Ezekkel a szemekkel láttam

örök látomásaimat. Ezekkel a szemekkel láttam az életet, az emberi vágy és akarat ámokfutásait. Azért voltam mindig egyedül a temetőig látó emberek közt: mert ezek a szemek minden temetőkön át végtelenbe vesző látóhatárt nyitottak körém.

És szól hozzám a szemem-szemeivel s látása lesz bennem mély muzsikáíú csodálatos hangokká: — Öreg fiú, újból játszod az életedet? Nem volt elég egyszer? Mi volt értelme az életednek, hogy újból elő akarod idézni? Mi volt termésed, hol vannak kalangváid, mit csépelnek kalászaidból? Ki és mi voltál te voltaképen, hogy fekete betűkben újra és örökre akarsz lenni?

Havas tetőkről fúinak ezek a kérdések és fázik és fél a lelkem. Sírboltokból jönnek ezek a kérdések s hűvös lehük kizórgeti zöld lombjaimból a száraz avart. Futnak a kis kegyetlenül halott levelek és fecsegnek: — Mi volt értelme életednek? Mi volt értelme életednek?

Ó, augusztus, hazajáró szeretőm, felkísértő legtöbbhúru lelkem, azért szeretlek úgy, hogy te légv a legkegyetlenebb hozzám? Azért vagy a legteljesebb életem, hogy látasd teljes haláloamat? Azért vagy minden termés diadalmas kacagása, hogy meddő sírás legyél életem mélyén?

Csak mosolyog. Minden kert, minden mező, minden erdő életével mosolvog. Kezét ráteszi egyik öreg órámra. Az óra üt, mintha haldokló apa hívná egyetlen fiát. — Mi volt értelme életednek? — mondják az óra ütése.

Mi volt értelme életemnek? Mi a termésem? Hol vannak kalangváim? Nézd: átviharzott tenger vagyok és zátovoknál dermednek tört hajóim fekete romjai. Nézd: vesztett csatatér vagyok, teleszórva a holtak ezreivel. Minden napom énje hősi halott lett s most kérdő szemmel, holtan merednek az égre. Néma kérdésű halott szemek: ezek az én kalászaim. Ki csépelne fekete kalászból fekete lisztet?

Miért támasztgatlak titeket, nvugvó halottak? Mikor visszaadott életetek már nem az enyim, mikor egyedül és magános vagyok már volt éneim között is. Csépelem, csépelem a halott kalászokat. Mindenik magva ugyanaz: fel-szisszent jaj, ontott szemű kérdés: — Ki vagyok én? Mi vagyok én?

Néztem arcomat ezerfélekép élt napok tükrében, néztem életembe sodrott lány mély tikkadású szemében, néztem a nyomor-tükör ólmos fényében, megnyert diadal lobogó tűzén, rajongó lelkek izzásán. Arcok zuhataga omlott el előttem. Az élet roppant szótára vagyok: mi az a mondat, melyet e szavak összeadnak?

Ó, rám néz augusztus és én nem tudok hazudni ezek előtt a szemek előtt. Mondom hősi arcomnak: te nem vagy az igazi énem: mert nem tudtál hinni a célban, melyet küzdelmeddel hitetni akartál és mindig a saját táborodtól undorodtál. Milyen torz megváltó volna az a Krisztus, aki csömörlene azoktól, akikért keresztre megy! Mi a te hősiséged? Az eldobott kő lehull, mert húzza a föld. A hervadt levél lehull, mert löki az ősz. Te erős voltál, hát hős voltál. Eldobott kő, hervadt levél hullása a te hősiséged.

Mondom tiszta arcomnak: te nem vagy az igazi énem. Mert nem hittél a tisztaság tisztító erejében, nem hitted, hogy van ítélkező törvény az emberi rángások mögött. Te tiszta voltál, hogy tisztaságod külön szalonkocsijában utazd át az életet s ne érjenek hozzád az emberek, akiktől undorodtál. Mi volt a te tisztaságod? Nemzeti kaszinó, úri angol klub, melyben magadon kívül mást nem engedté be.

Mondom magános arcomnak: te nem vagy az én igazi énem. A természet mindent megadott neked, hogy az emberek fussanak köréd, mint erdei híres kútfőhöz, mint megterített őszi fa dús gyümölcseihez, mint novemberi éjszakán lobogó pásztortűzhöz. De te, te tetted magánossá magad még önmagaddal szemben is. Nem hittél a jóságban, a szeretetben, nem tudtál ölelően kicsiny és termékenyen apró lenni az apró érzésekben, a kis érdekekben, melyek összehoznak és egymáshoz kötnek. Végre is saját jóságod, saját szereteted és szánalmad is színjátszásnak érezted. Ugy voltál jó, úgy szerettél és szánakoztál, hogy nem tudtad ez érzések gazdag jutalmát érezni. Te szobrot éltél, nem embert. A szobor pedig messze látszik, de mindig külön van az emberektől.

Ó, augusztus, szeretóm, húrjaim teljes zengésű hegedűje, most ne a halált súgd, hanem az életet énekeld nekem! Lehetetlen, hogy ne legyen e földön még egy ólet számomra, melyben megélhetem magamat, minden ará-

nyomban, minden színnel és hangommal, teljes ember-séggel. Hogyan tudtok majd koporsóba gyömöszölni engemet, ha így csak csonkjaimat élve meg, megyek meghalni? Tört értelmű nyelvemlék maradjak: mikor teljes divina comediának születtem?

Megrázza gyönyörű fejét s mintha erdők haragos zúgása hozná hozzám az élet roppant hívását. Mosolygása végtelen távlatba mélyül s mintha a kolozsvári temető ó sírjain játszaná az ősz nyírettyúje a múlás hosszú sírását. Szól hozzám a másik lelkekkel:

— Régi gyermek, örök csacsi, azt hiszed, hogy nem ismerem meg dacod az alázat és penitencia elálcázó szavai alatt? Te vasvesszővel vered holt énjeid sírját, hogy az élőt valahogy beigazítsd az emberek közé. Te megcsúfolod eposzod hősi szépségét, tisztaságát, hogy az elment napok megverésével elbírhatónak hiessed a holnapokat. Te jelentés nélküli tört szavaknak gúnyolod életed nagy értelmét s azt az egységet, melyet jelentesz minden élni akaró magyar akarat számára. Te megfojtod multadat, mert azt hiszed, hogy így talán lélegzelnél a jövőben. Gyermek, gyermek, csacsi gyermek!

Nézz rám: én az élet teljessége, a teremtés elérkezett bősége vagyok. Annyira az vagyok: hogy én vagyok a halál nagy prélúdiума. Aki annyira teljes élet, megvalósult termő bőség, hogy csak adhat: az magánosság és száműzetés önmagának. Az embereket a kölcsönös apró szükségek kötik egymáshoz társakká: és félnek attól, és nem szeretik azt, és idegenek ahoz akitől csak kapnak. Hallod-e, hogy már tarlóba sír a szél? Látod, puszta tarló lesz az én gazdag szépségem. És látod: még a múlás bánata is megszűnik emlékezésű komoly boldogság az én ölem gazdagságában. Ó, fiacskám, mi nem várhatunk senkitől semmit. Teremni, teremni, teremni: ez minden értelmünk, minden vizsgálásunk és örökkévalóságunk az örök múlásban.

Kovács tanár úr egy napon az óra után Herczegh Ferencnek egy regényét nyomta a kezembe, akinek a dobját akkor kezdték nagyjában ütni a vidéki lapok is. — De-

zsó, ezt el kell olvasnod, — mondta. — Kiváncsi vagyok, mi a véleményed róla.

A regény címére nem emlékszem. Egy magyar dzsentri züllőget benne, aki, tönkremenve, elvetődik a Balkánra, talán éppen Törökországba. Hogy ott tovább züllik, vagy helyrejön, nem emlékszem. A regény rossz-Jókai volt gyenge Mikszáth villanásokkal.

— Na, hogyan tetszett a regény? — kérdezte pár nap múlva Kovács tanár úr.

Únottan feleltem:

— Erdemes azért a tintába mártogatni a tollat és húzogálni a papiroson, hogy ilyen regényt írjon az ember? Az egész regény olvasása alatt az az érzésem volt, hogy egy üres szalmaszál lehelget a képembe.

— Furcsa, furcsa fiú vagy te, — mondta Kovács tanár úr.

A tanár úr, aki nagyon szeretett, ezt a mondást sokszor ismételte. Például akkor is, mikor az Olvasókör választmányi ülésén felálltam és indítványoztam: hogy minden napilapot tiltsunk ki az olvasóteremből. Teljesen felesleges, hogy a napok levetett szemetével töltsük meg az ifjúság lelkét, mondtam. Azokat a mondatokat, melyekkel indítványomat megokoltam, ma sem szégyelleném.

De sokkal jobban megleptem a tanár urat azzal, amit Shakespeareről és Katonáról záporoztam rá egy kirándulásunk alkalmával a Szent János kútjánál.

— Tanár úr, kerem, ki volt az a hülye, aki először sorozta be a Bánk bánt a Shakespeare hatása alatt írt művek közé? Nem lehet elképzelni nagyobb távolságot a Shakespeare drámáitól, mint a Bánk bánt. Hiszen aki nem nehéz pénzért vak, láthatja: hogy a Shakespeare drámái nem keresztyén drámák. Végzet-drámák, melyekben a hősök mozognak a végzet jellemükbe rejtett parancsai szerint és énjüket nem tépi ketté a keresztyén felelősség érzése, hogy a két fél egymással küzdjön. Shakespeare sokkal közelebb áll a görög drámához, mint a keresztyénhez. Bánk bán pedig a világ legkeresztyénibb drámája, ahol a hős az utolsó lehetőségig küzd szabad akaratával a törvényeket szétörni vadított énje ellen. Amiért talán egy-két átkot tényleg shakespearei emlékezés hozott tollára Katonának:

művét Shakespeare-hatásnak mondani olyan, mintha én Kolozsvárt Párizs-plágiumnak mondanám azért, mert egy-két kockacukron itt is, ott is lehet legyet látni.

Nagyon röviden adtam itt, amit akkor áradó nilusi bőséggel fejtettem ki. Természetes, ebben a fejtegetésben nem egy zöldes csillogású rakéta pattant fel. De a témáról ezelőtt egy pár évvel teljesen azonos értelemben előadást tartottam a Zeneakadémia nagytermében s talán valamikor meg is fogom írni.

Kovács tanár úr nagyon elcsodálkozott:

— Tudod, Dezső, hogy most igen érdekes dolgot mondottál. Ha kitartóan fogsz dolgozni, egy második Kemény Zsigmond lesz belőled.

Ez a dicséret megcsípett, mint egy rossz darázs. Kovács tanár úrnak Kemény volt a főistene. Én már akkor úgy láttam, hogy azt a szép elméjű, de kevésbé művész író t bizonyos körülmények hatása alatt kissé túlméretezték. Nem minden szontyolodás nélkül mondtam:

— Megvallom, tanár úr, hogy én még egy első Kemény Zsigmond sem kívánok lenni.

— Na látod, milyen szemtelen kölyök vagy, — állapította meg egész nyugodt hangon Kovács tanár úr. — Vigyázz, Dezső, mert ha a szarvaid túlságosan megnőnek, az élet túl sokat fogja tördelni őket. És ez fájni fog.

— Nem félek én, majd jól fogok tudni döfni velük, — feleltem a szemtelenség nem minden árnyalata nélkül.

Kovács tanár úr tréfásan megemelte a botját, mintha agyon akarna csapni. Nagy érték volt ebben az akkor még egészen fiatal tanárban: hogy inkább elnézte a fiatal élet egy-két idétlenebb feszengését, csak hogy meg ne zavarja az egyéniség egészséges és erős fejlődését. Ez a bölcsesége nagyon sok csávából segített ki engem.

Ez év karácsonyára bátyámhoz mentem legátusnak, kit közben Ilyefalvára választottak meg lelkipásztornak, hova valóságos diadalmenetben vitték. Amint az iskola megengedte, rögtön neki indultam, hogy az egész két heti vakációt ott élvezhessem ki. Reggel ültem fel a vonatra és este már ott kellett volna lennem. De a sors sohasem mulasztott el egy alkalmat, hogy valami kalanddal meg ne ajándékozzon. Az utolsó napokban óriási havazások vol-

tak és én huszonkét fok hidegben ültem vonatra. Az első kedves meglepetés az volt, hogy a vonat fűtő készüléke elromlott s én a borzalmas hideg harmadik osztályban egy csomó félig fagyott román paraszt közé voltam ékelve. Nem is a hideg bántott legjobban, hanem az: hogy a jégvirággal domborúra paszomántozott ablakú vonaton nem láthattam az elrohanó vidékeket, amiben mindmáig nagy gyönyörűségem telik. Aztán jött a cifrább multság. Virágosvölgnél az előző vonatot hatalmas arányú katasztrófa érte. Ennek aztán az volt az eredménye, hogy aznap este helyett, másnap este nyolc óra tájt érkeztem meg a kökösi állomásra, hol bátyám szekérrel várt. Mondhatom, felejt-hetetlen multság volt, két napot étlen-szomjan a szibériai kalitkában tölteni. Ráadásul még beszélgetéssel sem könnyíthettem a keservemen, mert a vasuti kocsiban senki sem tudott magyarul.

Hogy csóstól jöjjön az áldás: Kököstre érkeztemkor a Nemere úgy elmélkedett: — Túlnagy legény ez a Dezső, de megmutatom, hogy én nagyobb vagyok nála. És elkezdett rettenetesen fúni, csonton, velőn át. Életemben ez egyetlen egyszer szerettem volna valamelyik irodalmi társaság tagja lenni, mert akkor csak a csontjaimon fújkalhattott volna. A roppant hőtömegekkel a völgy helyére hegyeket emelt, és olyan helyeken csinált örvényszerű völgyeket, hol a teremtés programjába semmi eféle nem volt felvéve. Volt annyi szerencsénk, hogy egy ilyen rögtönzött völgybe szekereztől, lovastól belezuhantunk. Mi és a kocsis kiparittyázódtunk ahányan annyifelé, a lovak és szekér pedig más irányba hegerikáztak. Betarackolva a hó két méteres falába s nem tudván, hogy élek-e vagy meghaltam: hallgattam, mert sohasem szerettem a fecsegő holtakat. Egyszer aztán a hó egy nem távoli mélységéből felém zúgott Jenő basszus hangja:

— Szuszogsz?

— Egy kicsit, — feleltem.

Erre feltápászkodtunk s szembe állva egymással oly éktelenül kezdtünk kacagni, hogy a hó nagy lomha darabokban hulldogált le rólunk. Aztán a kocsissal eljátszottuk a: Lázár, kelj fel és járj! — jelenetet. Ez meg talpra állította a lovakat és a szekeret. Uttalan utakon s a Nemere

változó haragjában, dacára, hogy Ilyefalva nincs messze Kököstől, órák mulva érkezünk haza. Milla valami meleg levest és bécsi szeletet dugott a számba s úgy látszik valaki le is nyelte velem, mert én már aludtam. Másnap délben nyitottam ki a szemeimet. Még a levetkeztetésemet is a nagytiszteletű pár végezte.

Ezen a két héten mély, részletes és nem vidám tapasztalatokat szereztem a falusi „intelligenciáról”. Elég sok csinos lány volt a faluban és ezek úgy dédelgettek, úgy igyekeztek egymástól elhódítani, hogyha önhitségem még nagyobbra nőhetett volna, feltétlenül meg is teszi. Szegény bátyámon a beteg gépisedés igen sok jelét vettem észre. Minden alkalmat megragadott, hogy hatalmasan zúgó hangját szavalatokban, vagy megtörtént, de még inkább: meg nem történt események elbeszélésében megszellőztesse. Ezért valósággal agyon nyomta a társaságok hangulatát. Én láttam, hogy ebből csak egy fokozatos elmagánosulás következhetik számára. De ismertem érzékenységét és nem mertem szólani. Ő a megfojtott színészt játszotta tovább, míg az a lelkipásztort fojtotta meg.

Január ötödikén már tudtam felelni rá, ha a Kolégyom valamelyik folyosóján felhangzott: Domine Szabó Dezső!

59.

És most jön az a jelenet, melynek égését még most sem tudtam közömbössé hűvösíteni. És amely olyan végtelenen tovább tudott élni egész életemen át.

Több tanítványom volt. Egyik gazdag úri fiúcskának, egy negyedik elemistának, a lakására jártam este hat és hét között tanítani. A nagy, úri lakás Kolozsvár egyik fő uccájában volt. A gyermek nagyon okos, nagyon jó fiú volt és nagyon szeretett. Játék volt az egész tanítás.

A gyermek családjával egy emeleten lakott a fiúcska férjhez ment nénje férjével. Egy körülbelül tizenkilenc-húsz éves nagyon csinos fiatalasszony. Egy nagyon kegyes és jótékony nőegyletnek volt valami főmozdítója és általánosan tisztelt neve volt.

Többször bejött a tanításra és beszélgetett velem. Én gyanútlanul terjengtem szét zöld egyéniségem egész pompájában. Egyszer a hűtlen asszonyokról volt szó. Én felgyulva szavaltam, hogy az olyan asszonyt, aki egy becsületes férfit megcsal, a Fötéren kellene nyilvánosan megkorbácsolni és megégetni. Ő hosszan, édesen kacagott.

Ettől az estétől kezdve minden órán megjelent. Én végére mehetetlen összeadásokat, kivonásokat és más efélet adtam fel a kis Viktornak s most már hagytam, hogy ez a szép asszony-folyó sodorjon kénye szerint. Beszéltünk irodalomról, szörnyen ideális dolgokról. De közben-közben kötekedtünk egymással, még csipicsókát is játszottunk, sőt tréfásan verekedtünk is az: enyim volt az utolsó! — kiáltásokkal. Adrienne kezdett távoli csillaggá halványulni az egemen.

Egy este aztán csak őt találtam a lakásban. A család elment valami rokonsághoz, a kisfiút is magukkal vitték. Őt kérték meg, hogy mentse ki őket.

Hát: ő kimentette őket. De minket nem. Megtörtént. Most láttam, hogy eddigi csókjaim csak idéltlen konyhai zabálások voltak. Ó, hogy tudott szeretni ez az imádkozó szemű asszony! És hogy zokogott, hogy tördelte bűnbánatát az első ölelés után. Hogy én voltam a legelső és én maradok a legutolsó. Hogy férje nem érti meg, hogy a lelkem szerette meg és ezért áldozta fel magát nekem. És én mint egy hülye őszi légy: odabódultam neki testtel, lélekkel, hittel: egész szép fiatal tiszta élettemmel.

Csodálatos hetek következtek. Annyira egyetlen izzásban nyúltam feléje éjjel, nappal, minden pillanatban: hogy nem értettem a hozzám beszélők szavát, hogy képtelen voltam olvasni, mert az ő egész csodás valóságát láttam a sorok helyett. És ha éjjel el tudtam szunnyadni: mint egy tüzes folyó öntött el s képtelenre duzzadt árral folytattam a valóság játékait.

Aztán beütött az a giccs, mely ama nehéz almacsutka óta kupán vágott egy pár százmillió Ádámot, akik bízva bíztak.

Nagyon szerettem a téli kirándulásokat. A havas erdő s a tél megáshatatlan hallgatása talán még mélyebben vonzott, mint a nyári természet. Elhatároztam, hogy

felfrissítem magam egy napi kiruccanással. Szombaton, nem tudom miért, iskolai szünet volt. Péntek este bejelentettem, hogy másnap nem jövök, kirándulok.

Már rég az ők lakására jártam délután négy és öt között. A férje ilyenkor sohasem volt otthon. Mivel kikerülhetetlen volt, hogy tanítványom családjában meg ne lásson valaki, nekik azt a magyarázatot adta, hogy segíték neki a francia nyelv tanulásában.

Másnap délelőtt kilenc óra után meg is indultam a Felek felé. Mentem-mentem, aztán mind nehezebbek lettek a lépteim. Ebben a korban a csók óriási vonzása századdá nyújt egy csóktalan napot. Nagy kerülővel hazamentem és otthon megebédeltem. Az ebédutáni időt a Kolégyomban szénáztam el nagy nehezen. Száz vidámság máglyája lobogott bennem. Hallottam boldog kacagását a nagy meglepetéstől.

Ebben az időben az úri lakások folyosóra nyíló ajtaja legtöbb helyen nem volt bezárva. A régi patriárkális biztonság nem félt a tolvajoktól. Az előszoba egyszersmind ebédlő is volt. Itt senki sem volt, csak a csend. Az úgynevezett *fumoir* ajtaja kissé nyitva volt. Ebben a szobában szokott várni elterülve a hatalmas chaise longueon. Ragyogva a meglepetés előre visszasugárzó örömétől, lábujjhegyen közeledtem a kissé nyitott ajtó felé.

Az ajtót halk vigyázattal szélesebbre nyitottam. És már elzuhant a világ és minden egy végtelen fekete üresség fordult vissza az ajtótól. Azt hiszem, hogy a nagy elbódulásban észre sem vettek.

És akkor a szemeim vadul magához ragadta a folyosói ajtó mellett álló bús álló fogas. Egy katonatiszti köpeny és sapka volt rajta. Ismertem. Tulajdonosa a család távoli rokona volt és többször találkoztam vele tanítványomnál. Lábujjhegyen távoztam. Azt hiszem, hogy a külső ajtót be sem tettem. Süketvakon mentem le a lépcsőkön. Künn az uccán, a kapu előtt megálltam. — Hát már most mit csináljak? — merült fel hozzám a kérdés egy feneketlen fekete kútból.

Rohanni kezdtem egy irányba. Egyszer éreztem, hogy a Sétatér behavazott óriási fái közt rohanok. Aztán valami

hegynek lihegtem fel. Rám hullott az éjszaka. Visszamentem a Kolégyomba. Hátra nem mertem nézni. Valami borzasztó sirás jött utánam.

Mikor másnap reggel beléptem haza, Anyám felkiáltott:

— Dezső, mi bajod van?!

— Fáj a hasam, mondtam, és két kezem a hasamhoz szorítottam.

— Akkor jó sötéten csinálom a kávé. Az majd meg fog gyógyítani, fiam.

Belenéztem öreg nagy tükrünkbe. Hatalmas fekete karikák voltak szemeim körül s egész arcom úgy meg volt gyötörve, mint egy több éves nehéz rabé.

Tanítványomnak azonnal felmondtam valami ürügy alatt. Milyen éjszakák következtek! Nappal még csak zsibbadtra tudtam nyargalni magamat. De éjjel rövid szunynyadás után felébredtem. Oly irtózatosan fájt egész testem, egész gerincem, hogy mikor hozzértem valahol, úgy éreztem, kezembe marad a megfogott rész. És láttam, láttam, láttam! Kiugrottam az ágyból, fogtam valamelyik kannát, kimentem a sötét folyosóra, ledobva magamról minden fehéreneműt. És ott, a tíz-tizenöt fokos hidegben leöntöttem meztelen testemet, hogy eloltsam a szörnyű égést vagy elpusztítsam magamat. Némelyik éjjel négyszer is ismételtam ezt. Visszabújva az ágyba, testetlen sírással könnyörögtem: — Én Istenem, engedd, hogy aludjam, én Istenem, engedd, hogy aludjam!

Az egészséges, erős fiatal élet egy hónap alatt kiköpte magából a tragédiát. Jöttek az áldott mindennapok és megint kezdtem lesni, mikor jön Adrienne az iskolából.

De a szúrás végzetesen mélyre hatott. Ezután bármennyire szerettem egy lányt, s bármily jelét kaptam szeretetének: egyszer csak felföldrengett belém, hogy ehhez is lehet rossz időben belépni. Erős hiúságom, valami kínzó nyugtalanság és egy ősi bosszúszomj hajtottak, hogy most már én okozzak minél több szenvedést neki. Sokszor valószínűsággal dühvel igyekeztem megalázni, megpiszkolni azt, akit szerettem s aki nagyon szeretett.

Ez sok szomorúságot követtetett el velem és legmélyebb, legtermékenyebb érzéseim tiporta meddővé. Az em-

ber az élete folyamán sokféle hitet veszít el és egyik elvesztése sem öröm. Én a fiatalság küszöbén azt a hitet vesztettem el, amelyik talán az egyetlen út valami földi boldogság-féle felé.

60.

Alig kászolódtam ki valamennyire az izzó cseberből, máris egy jól befűtött vederbe estem. A vedret ebben az esetben Péter Sándor tanár úr képviselte.

Péter Sándor voltaképen még nem volt tanár. Még igazi helyettes tanár sem. Csak: benlakó tanárjelölt, aki, ha jól emlékszem, valamelyik kisebb osztályban tanított is.

Péter Sándor a szörcei református esperes fia volt, akinek egy egész sátoralja gyermeke volt. Szörce közele falu Barátoshoz és amíg bátyám itt volt lekipásztor, az öreg Péter volt az esperese. Valami nagy összejövetel alkalmával egyik nyáron Jenővel és Millával vendégei is voltunk a Péter-családnak és éppen Sándorra bízták, hogy foglalkozzék velem. Lehet, hogy ez gyűjtött sötét vizeket lelke alsóbb csatornáiba. Ez a vendégség azért maradt meg emlékemben, mert a vacsoránál körülbelül este nyolc órától reggel öt óráig az egész társaság mámoros fokozással egyetlen egy dalt énekelt. Ézt:

*Ezernyolcszáznegyvennyolcban hogy is volt,
Mikor Kossuth kiadta a vezényszót?
Előre, legények!
Kiadták a vezérek,
Futott is ám...*

A borgőzös, kánikulai izzású levegőben folytonos megismétlődésben növe árral harsogott a dal. A hat nyitott ablakon néha mégis érezhetően bejött az éjszaka emberibb lehelete s magával hozta a ház előtti kis kert violáinak és rezedáinak izenetét.

A: törjük le a Szabó Dezső szarvát — irány a Kolégyom benlakó egyetemi hallgatóinak nagy részében

mind sürgetőbb meggyőződés kezdett lenni. És sajátosan ennek a világnézetnek legelkeseredettebb képviselője a kissé inkább beárnyékolt fejű Péter Sándor volt.

Este pont hétkor mindig csengetés vetett véget a privát óráknak és a szilenciumnak. Ekkor ki kellett nyitni a szobák ablakait és szellőztetni tíz percig.

Szobánk diákszolgája egy Veress Jóska nevű harmadik gimnázista — falusi parasztfiú — volt, derék jó gyerekek, akinek én ingyen privát órákat adtam. Egy este éppen kis asztalomnál egy bonyolultabb latin mondatot próbáltam minden elemében világossá tenni előtte, mikor kitört a hétórai csengetés. A következő pillanatban már haragos robajjal teljes szélesre vágódott az ajtó és Péter Sándor úr, nem minden emlékeztetés nélkül a haragvó Jehovára, megjelent a küszöbön:

— Szabó Dezső, micsoda disznóság ez, hogy nem szellőztetnek?! Veress, nyisd ki az ablakot!

Egész tisztelettel feltem:

— Péter úr, kérem, csak egy pillanatot szíveskedjék engedni. Már csak a mondat legvége van hátra.

Péter úr egy nagy lépést lépett bennebb:

— Veress, azonnal nyisd ki az ablakot! — ordította.

— Figyelj csak nyugodtan ide, Veress, — szoltam — és felolvastam a hátralevő három latin szót.

— Majd megtanítom én engedelmeskedni! — üvöltött Péter úr s olyan karmozdulattal közeledett felém, melyben egy leendő pofon kezd születni.

Ülve maradtam. Nyugodtan megfogtam kis szőkehajjú lámpám nyelét, ránéztem a háborgó Neptunus-jurátusra, csendesen mondtam:

— Péter úr, ha még egy lépést tesz úgy a fejéhez vágom ezt a lámpát, hogy a fene megeszi.

Nagyon kifejezők lehettek a szemeim, mert Péter úr rögtön kitünt a szobából. Azt hiszem, életében először és utoljára volt kitűnő.

Másnap reggel nyolc óra előtt hivatott az igazgató. Szegény dr. Sárkány Lajos valószínűleg nem volt rossz ember, de távol volt a dr. Török István széles lélek-látásától és erős formáló akaratótól. Lehetett bolhákat elhe-

lyezni a füleibe valaki ellen. És ha így felhúzták: mint a gyenge emberek szokták, nagy indulatba lovalta be magát, pedig egyébként a legszelídebb ember volt. Ilyenkor aztán eljárását nem lehetett mindig az okos jelzővel betakarni.

Ahogy beléptem az irodába: valósággal átugrott az asztalon, hozzám rohant, kabátomat jobb kezével a mellemem megragadta és arcomba ordította:

— Rögtön bocsánatot fogsz kérni Péter úrtól, mert máskülönben kihajítlak a Kolégyomból! Érted?

Sajátságosan: inkább szálnalmat éreztem iránta:

— Még nem kérdezte meg az Igazgató úr, hogy mi és hogyan történt — feleltem nyugodtan.

Elengedett. Dühösen hadonászott szét a levegőben:

— Még te akarsz engem tanítani, szemtelen kölyök! Már rég tudom hogy hova nőttek a szarvaidd. Hát bocsánatot fogsz kérni, vagy repülsz.

— Ezt nem tehetem, Igazgató úr, kérem — szóltam. És mély meghajlással kimentem.

Egy óra múlva, a kilencórai becsengetés után Kovács Dezső tanár úr hivatott. Részletes kémleléssel nézett arcomba és láttam, tetszett neki, hogy olyan nyugodt vagyok. Szelíden kérdezte:

— Hát veled, Dezső, mi történt? Beszélj el szépen az egészet.

Elmondtam mindent, azt is, hogy ez az eset voltaképpen csak durvább kitörése a benlakó egyetemi hallgatók rég tartó rosszakaratának. Kovács tanár úr megvakarta a fejét:

— Igen, hiszen valami efélet már én is vettem észre. A baj csak az, hogy egy diák mégsem kötelezheti le a jurátusát azzal az ígérettel, hogy fejéhez vágja a lámpáját. Az egész tanári kar határozottan követeli, hogy kérj bocsánatot. Tudod mit, Dezső? Légy te az okosabb, emelkedj a helyzet fölé. Dobj oda valami bocsánatkérés félét annak a kolontos Péternek. Én megígérem, hogy aztán semmi nyoma nem lesz az egész ostoba komédiának.

A tanár úr láthatta szemeimben, hogy őszinte sajnálattal felelek:

— Tanár úr, kérem, a legszívesebben engedelmeskedném, már két okból is. Az egyik: hogy Anyámnak ne

okozzak fájdalmat. A másik: a tanár úr jósága iránti há-lám. De nem tehetem. Úgy, ahogy Péter úr és az igazgató úr bántak velem, egy tízéves gyerekkel nem szabad bánni. Nem követhetek el olyant, amiért megvetném önmagamat egész életemre. Inkább áttérek az unitárius vallásra és az unitárius gimnáziumban fogok végezni.

Az ügy, mind nagyobb feszültségű levegőben, elhú-zódott vagy három napig. Szétszivárgott a híre s a diákság nagy részének roppant tetszett a lámpa-jelenet s az, hogy valaki közülök így megáll a talpán. A tanárok legtöbbsze nem mutatott kedvet: beleelegyedni a dolgokba. Legtöbbsze-jén látszott, hogy nem helyeslik, hogy engedték a dolgot idáig mérgesedni. Kovács tanár úr tett még egy pár szelíd kísérletet váram bevételére. De azt hiszem, inkább azért, hogy élvezze: milyen bevehetetlen a vár. Az igazgató is behivatott még egyszer. Most már nyugodtabban és nem minden hízelgés nélkül képességeim felé, követelte a bocsánatkérést. Szegény emberen látszott: hogy a keménykedő álarc alatt majdnem sírva fakad, hogy kérjen, kérjek bocsánatot. Hangsúlyozott tisztelettel, de megtagadtam.

A negyedik nap délelőttjén Kovács tanár úr egy csomó iskolai füzetet nyomott a markomba:

— Ugye, leszel szíves délután három órakor elhozni ezt hozzám?

Kovács tanár úr nem rég házasodott és a Kültordauccában laktak, nem messze a Petőfiről híres Biasini-szállótól. Mikor beléptem valami üveges előszoba-félébe, láttam, hogy a tanár felesége valósággal belöki férjét a másik szobába.

Az asszony fogadott:

— Jónapot, kedves Dezső, már régóta kívánom közelebbről megismerni. Annyi jót hallottam magáról. Férjem még nincs itthon, de nemsokára megjön. Várja meg, azt hiszem, akar magának valamit mondani.

Leültetett. Egy pár közömbös mondat után nagy cirógatással mondta:

— Tudja, Dezső, mit szeretek magában legjobban? Hogy annyira szereti édesanyját, hogy az édesanyjáért mindent megtenne.

Hallgattam. A vár kezdett remegni.

— Lásza, Dezső milyen ostobán felfújták ezt a nyomorúságos kis ügyet. Természetes, hogy magának igaza van. Az a buta Péter úgy viselkedett, mint egy részeg kocsis. Sárkány igazgató pedig alaposan elhübelebalázkodta az egész dolgot. Most már nem is arról a szerencsétlen kis Péterről van szó. De maga, aki annyira okos fiú, beláthatja: nem hagyhatjuk a diákságban azt a hitet, hogy a szekundáriusi asztalon azért vannak lámpák, hogy a diákok a jurátusok fejéhez vagdossák. Itt most már, elismerem, nem a maga hibájából, az egész tanári kar, az egész kolozsvári református Kolégyom tekintélyéről van szó. Maga, aki annyira szereti a Kolégyomot és olyan mindenekfölött szereti édesanyját, meghozhat egy olyan áldozatot, mely csak a hiúságát bántja, de amelyért mindenki tisztelni fogja.

Jobb kezével végigcirógatott göndör fürteim szőke erdején. És ez a kéz is anyát mondott, az örök nőt, aki az embererdőben viaskodó férfi számára látóbb aggódás, szívebb szív tud lenni. Olvadt az északi pólus, gurultak a vár kövei s a rettenetes kemény hős Dezső szemeiből gömbölyű, néma, nagy könnyek gördültek alá. Ebben a pillanatban nagyon most érkezésesen Kovács tanár úr lépett a szobába:

— Mi az, mi az? — adta a meglepetést — ti itt özszeesküvést szerveztek ellenem?

Az asszony kideltázó örömmel mondta:

— Éppen jókor jöttél. A druszád legyőzte önmagát. Nagyon derék fiú. Megteszi azt, amit édesanyja nyugalma és a Kolégyom jó híre érdekében meg kell tennie.

Kovács tanár úr megfogta mindakét kezemet:

— Tudom a lelkiállapotodat, Dezső, de minél nagyobb áldozatodba kerül megtenned azt a lépést, annál nagyobb az érdemed. Látod, a Victor Hugo Nyomorultjaiban egy apáca, aki sohasem hazudott: valótlant mond, hogy megmentse Jean Valjeant. Ez szent hazugság volt, hőstett. Gondolj Coriolanuszra, aki anyja kedvéért megbocsát Rómának. Pedig ő tudja, hogy ez a halálát jelenti.

Beadtam a derekamat és a lelkemet. Másnap délelőtt behivatott az igazgató. Nemesen méltóságos volt. Mondta:

nagyon örvend, hogy beláttam, mi a kötelességem. Ebéd után két órakor Péter úr a szobájában fog várni. Tekintettel eddigi érdemeimre: az ügy teljesen feledésbe fog merülni.

A Péter úr szobája az első emeleten volt, a könyvtár-szárnyon, mindjárt a lépcső mellett. Határozott léptekkel mentem és nem zavart, hogy a folyosók tele voltak várakozó diákokkal. Benyitottam.

Ott ült az ablaknál, szemben az ajtóval, nagyon Jupiteres-Jehovás-Atyaistenes méltósággal Péter Sándor. Körötte azok az egyetemi hallgatók voltak, akik régóta buzgólkodtak ellenem. Eljöttek megnézni a nagy szarv halálát. Mindenik arcán gúnyos vigyorgás örvendett. Két kisebb diák is volt a szobában.

Nem tudom, hogy hány ördög van a pokolban. De hogy akkor több ébredt fel bennem, az bizonyos. Megálltam, felvettem a fejemet. Elnyújtott, végtelenül gúnyos hangon mondtam:

— Kedves Péter úr, igazán sajnálom, hogy önnel kapcsolatban vétettem a Kolégyom törvényei ellen.

Csoda dühre dermedt arcokat láttam. Megfordultam, kiléptem. Egészen csodálatos megérzéseik vannak a fiataloknak. Amint a mosolygást látták ajkamon, megéreztek, hogy valami diadal történt és viharos jókedv lobbant végig az arcokon.

Péter úr és társai örült dühükben lerohantak az igazgatóhoz elégtételt kérni. Szerencsére: az igazgatónál több tanár volt, köztük Kovács tanár úr is. Ezek azán alaposan tudtukra adták, hogy jó lesz hallgatni és befejezettnek tekinteni az ügyet.

A két kis diák révén szétvillámlott a diákságban, hogy mi történt. Este a hét órai szellőztetés alatt a benlakó diákság jó része a szobámhoz jött. Énekelte a Kossuth-nótát és biztatott, hogy éljek. A drága piros szívek élveztek a megelégtült igazság és bátor helytállás nagyszerű borát.

Ezzel vége is volt az ügynek. De következményeiben sohasem volt vége. Nagy megrázkódtatás volt számomra, hogy majdnem olyan helyzetbe jutottam: hogy meg kellett tagadnom magamat.

Kezdttem gondolkozni. Különböző eseteket foglaltam egy tanulságba. Mikor egyes verseket nagy érzéssel szavaltam el, sokszor gyanúsítottak, hogy nem vagyok őszinte, hogy színészkedem. Hasonló gyanúsításokban volt részem, ha fiatalos áradással lelkesedtem negyvennyolcért vagy a magyar sors bármily más jelenségeért. Haragjaim és ki-robbanó őszinteségeim révén sok ellenséget szereztem. Beláttam, hogy bennem minden más arányban történik, mint másban. És azt is, hogy éppen ezért sokan egész jóhiszeműen akkor gyanúsítják őszinteségemet, mikor éppen minden gyökeremről, vulkánikus erővel vagyok őszinte. Megláttam minden eshetőségében: az *egy* és a *sok*, a mindenki viszonyát. Ha nem tudom elbujtatni énem ijesztő, nyugtalanító arányait: mindig éppen saját céljaimnak fogok ártani. Az elég hosszas tünődésnek eredménye az volt, hogy a csak spontán, ösztönös és vulkánikus, őszinte és azonnal visszaható Szabó Dezső meghalt. A fiatalemberben egy új ember született, aki már körültekintő gonddal formálgatta magát.

Igy dacára, hogy még egy évig voltam az Alma Mater ölelésében: egy új élet, új fejezet következik életem sorában. Érdekes még megemlíteni, hogy mikor vagy jó 16—18 év múlva meghallottam Székelyföldön, hogy Péter Sándor még egész fiatal korában belefulladt a Maros folyóba: az igazságos ítélet hallásának nyugodtságát éreztem. Ez talán kegyetlennek látszik, de hasonló eset többször ismétlődött meg életemben. Mert érdekes — és ezt a megállapítást könnyen lehet fatálizmusom, vagy úgynevezett babonásságom rovására mosolyogni —: hogy mindazok, akik döntően, életembe marón bántottak meg, meglakoltak a sorstól. Egy pár esetben irtózatosan lakoltak meg.

Kovács Dezső tanár úr és Kovács Dezsőné tanárnő önagysága: már nem úr és nem önagysága. Csendes rögök a kolozsvári földben, melyet annyira szeretek. De az, aki sohasem felejt semmi jót és semmi rosszat: hálás szeretettel áldoz a két elmúlt élet múlhatatlan jóságának.

HARMADIK ÉLETEM: AKARATOK ÉS ÁRAMOK.

1.

Sokáig kerestem: milyen címet adjak harmadik életemnek, mely a hetedik osztály végétől, nagyjában: 1898 májusától első párizsi utazásomig: 1905. augusztusáig tart. Ennek a hét évnek nincs semmi látszólagos egysége. Igen sokszor úgy tűnik fel: mintha az életfolyóba dobott emberpalánta akarattalanul engedné vitetni magát bármely áramtól, melynek véletlenül sodrába került. És tényleg: mintha e hét évnek végső összegezése ez volna: az élet véletlenek egymáshoz ütközése.

Ezt állítani pedig: sem a hit, sem a tudomány tételeinek nem felel meg. Ha hiszem Istent, akinek akarata nélkül a világ, az élet egyetlen mozzanása sem történhetik: nem fogadhatom el a véletlent. Ha pedig a tudomány szemeivel mindent belelátok az egyetemes és kölcsönös meghatározásba: megint nem hihetem: hogy véletlenek kószálnak szerteszét és itt-ott egy csínyt elkövetve, tovább szöknek.

Természetes: hogy nincs is véletlenről szó. Életünk két tényező ráhatásának eredője. Az egyik: összes testi-lelki adottságaink. A másik: a világ, az élet összes ránhatásai. Ha mindakét tényező összes folyamatát látnók: éppen úgy nem látnánk véletlent az emberi életben: mint egy helyesen előkészített fizikai vagy kémiai demonstráció lefolyásában.

Azt hiszem: sem a tudomány, sem az irodalom nem foglalkozott eleget és eléggé részletesen azokkal a változásokkal, melyek sokszor válságok is: melyeket bizonyos korok elérése kivált az emberek test-lelkében. Úgy figyel-

tem meg, magamon és igen sok más, mindkétnemű egyé-
nen: hogy, nem beszélve most a gyermek- és kamaszkor
változásairól: körülbelül minden tizedik év határán átme-
gyünk ilyen kisebb-nagyobb földrengésen, forradalmon,
testi-lelki vedlésen, vagy minek nevezzem.

Az első ilyen változás a tizennyolc-huszonkét év közé
esik. Mikor az élethódítás, életépítés és életevés első hatal-
mas vágyai megmozdítanak. És amikor még nincsen elég
tapasztalatunk ahhoz, hogy e vágyakat a valóság keretel-
hez alkalmazzuk. Másrészt: a legtöbben e korban kerülnek
ki az otthon szorosabb fegyelméből és irányításából. Az
egyéni akaratra és belátásra egyszerre nagyobb szerep és
nagyobb felelősség jut.

Az akarat fejlettségétől, erejétől, a meglátás és belá-
tás mikéntjétől függ nagy részben ez elindító évek fejlő-
dése. Mert most, hogy az otthoni ügyelet, fegyelem és irá-
nyítás nem szorítják bizonyos útakra az ifjú életmegnyil-
vánulásait: igen sok ifjában olyan elemek, olyan folyama-
tok jelentkeznek, melyek eddig nem mertek mutatkozni,
vagy amelyek az eddigi, bizonyos szempontból elkorlátol-
tabb életben ki sem fejlődhettek. Átöröklött, de eddig nem
jelentkezett vagy lefojtott tényezők, új munkakör, új is-
meretek és tapasztalatok, új környezet és emberarcok stb.
ezekben a mohó befogadású években néha olyan lélekren-
gést okoznak, melynek eredménye épp úgy lehet egy szép
emberi fejlődés és termékeny élet, mint végzetes hullás és
végleges katasztrófa.

Ha a mostani szemeim látásába veszem ezt a hét
évet, melyekben nagy örömök és nagy szenvedések nem hiá-
nyoztak, az, ami leginkább rám lep: az akarat és akarat-
lanságok, a komolyság és — kimondom a szót — a léha-
ság, egy messzi cél erős hitének és a jelen könnyelmű el-
ejtésének sajátos vegyülete. Az az akarat fölötti akaratom,
mely mégis egészen az én: legmélyebb, legegységesebb
szerves akaratom: körülbelül csak akkor fejlődött ki tel-
jes erejére, mikor már a negyvenedik évet elértem: Bár:
és ez elég sajátságos jelenség: gyermekkoromban s a gim-
náziumi évek alatt sokkal inkább éreztem ez akarat irányí-
tását, többször kopogtatott be a tudatomba, mint e hét év-
nek az érettségi utáni hat éve alatt. Általában, bár e har-

madik életemben nagy és sokféle gyűjtések történtek: ezt a kort épp oly igazsággal nevezhetem a kaosz, az akaratlanság, a léhaság, az elejtések, a csalódások és a kormány és evezők el-eldobása korának, mint tudatos fejlődésnek és akart célkövetésnek.

Igen sokáig nekem is az volt a véleményem: hogy csak a véletlennek köszönhetem, hogy nem lettem én is áldozata családunk végzetes nehézkeedésének s nem kerültem a pusztító szenvedélyek valamelyik útjára. Most már, távol a kísértések és esendőségek válságaitól: tisztán látom, hogy nem így van. Mivel itt egy általános érdekű lélektani esetről van szó, egy kissé részletesebben tárgyalom.

Az erők túlsúfolttsága, a túl gazdagon áradó vitálitás igen sok esetben talán még nagyobb veszélyt jelent a fejlődésre, mint a kissé szegényen született élet hiányai. Különösen: ha az egyén nem kapott a születéssel olyan képességeket: hogy ezeket az erőket, ezt a roppant vitálitást az élet, az egészség, a termés, az alkotás irányába építse be. Vagy pedig: ha a mostoha külső körülmények állandóan visszafojtják, lehetetlenné teszik az ilyen beépítést. Ilyen esetekben a fel nem használt erők, a meggyúlt vitálitás néha az önpusztítás, a beteg folyamatok, a rombolás és halál felé veszik útjukat. Kellő történelmi háttérrel meg tudnám mutatni: hogy a régi hejehujás, dorbézoló, poharas, kártyás, szeretős Magyarországnak ez a tény a döntő jelentőségű magyarázata. Természetes: hogy a túlsúfolt életerők fülledt tétlensége, vagy halál-irányú kitorései, mint nemzedékeken át megisméltlődő tartós jelenség: az utódok életében is súlyos terheltséget jelenthet.

Szerencsére: az emberi átöröklés esélyei kiszámíthatatlanok. Hiszen egy bizonyos tekintetben egy családot összes őseivel egyetlenegy tovafolytatódó életnek tekinthetünk s így végtelen sok egészséges és végtelen sok kártékony elem van benne. Teljesen kiszámíthatatlan: hogy egyik vagy másik utódban milyen elemek milyen vegyületben fognak érvényesülni. Néha mindkét ágról terhelt szülőknek egyik-másik gyermeke egészséges, nagy életképességű. Néha egészséges apáktól és egészséges anyáktól származott szülőknek lesz fájdalmasan terhelt vagy életre képtelen gyermeke. Az életnek és a halálnak, az egészségnek

és terheltségnek ez a mindenütt ottvalósága az emberi folytatásban minden lelkiismeretbe bedöbentő intés: nehogy kiagyalt elméletek, hibátlannak talált logikai képletek alapján irányító urai akarjunk lenni az emberi kiválasztásnak. A természet a maga roppant igazságaival és roppant igazságtalanságaival, látszólagos következetlenségeivel és döbbenetes meglepetéseivel: mégis igazságosabb s az egyetemes emberi fejlődésre termékenyebb kiválasztást hoz létre titokzatos útjaiban. Nekünk csak annyiban szabad segítenünk a természetnek a kiválasztás javításában: hogy kellő szociális berendezésű étellel adjuk meg mindenkinek a minél egészségesebb, védettebb, termékenyebb és morálisabb életlehetőséget.

Szüleim, Apám, Anyám egyaránt: mindenik mindkét ágról ilyen zsúfolt erejű, heje-huja-családból származtak. A végső robbanás aztán, úgy látszik, a mi családukban történt meg. Pedig édesanyámban a végzet pihenőt tartott. Végtelen nyugodtság, a megtartás csendes, szelíd, de törhetetlen akarata, hatalmas munkabírás, mindent látó intelligencia, egészen rendkívüli emlékező tehetség és minden fájdalmat, panaszt lekötő állandó derűtség voltak legfőbb vonásai. A Föld volt ez a végére beszélhetetlen asszony, az ős izenetű áldott Gaea, ki termékeny ölének, fakadó jószágának nyugodt erejében tudta a végzet változásait s viharban és napsütésben, a sors marcangolásaiban és nagy távlatú reményekben: az örök termés, a megtartás, a nem élni képtelen élet nagy nyugodtságával védett körül. Roppant igézete az emberekre éppen onnan volt, mert aki körébe jutott: valami örökkévaló, sorsonfelüli erő megnyugtatót érezte.

Apámban már nagy kövek gurultak a valaha bevehetetlen várnak tervezett épületből. Szerencsétlen szenvedélye a bor iránt, féktelenül vad képzelete, melynek mindig kellett valami rendkívüli, valami mindennapokon túllázadó, segítve a kor uralkodó szenvedélyeitől: egy meddő ellenzékiesség és vad harapású pátosz vak sikátorába kergette. De az ősi megtartó erők még mindig jelentékeny számban voltak meg ebben a nagy életerejű emberben. Nagy képességei messze fölibe emelték az átlagembernek: villámgyors felfogása, egyetemes látóhatárú intelligenciája, szintén cso-

dálatos emlékezőtehetsége és munkabírása s hullásaiban is érintetlen tisztán maradt becsületérzése mutatták: hogy talán más, nagyobb arányú életkörülmények közt az az erő, mely benne a pusztulás nehézkesévé lett, talán kiválót tudott volna alkotni.

Testvéreimben aztán megszakadtak a pusztulás gátjai és valamilyen formában mindenik szenvedte az átöröklés vak kényű törvényét. De ez nem az én életrajzomba tartozik. Én azok közé a szerencsés esetek közé tartozom, melyek nélkül az emberiség már utolsó örült embercafatjában rángana az utolsó sír felé. A csók időtlen távlatú misztériumában én a család roppant nyers erőit már olyan képességekkel kaptam: melyek ezeket az erőket az alkotás, az életépítés végtelen pályáira vitték.

Természetes: hogy az ősök nem nyugodnak. Látszólagos dermedt nyugalomban lesik az alkalmat, amikor rárohanhatnak az utódra s hiúságuk a saját képükre torzítja a védtelen élő arcát. Amíg Édesanyám és az Alma-Mater védő övében éltem, nem igen mozdultak, mert tudták, hogy nem juthatnak hozzám. De amint ebből a védelemből kiszakadva bekerültem Budapest kísértéseinek vad erdejébe: alaposan körültáncoltak és nyújtogatták felém formálni akaró rettenetes kezeiket.

És itt most, legmélyebbre kutatva önmagamba: mintegy önmagam elé tárom kétféle akaratom és akaratlanságom eseteit. Mert: ha valaki azt mondja: hogy letörhetetlen, elijeszthetetlen, meg nem lankadó erős akaratom van: igaza van. És ha valaki azt mondja: majdnem védtelenné hagyóan akaratlalan vagyok, aki passzívul, eltűrően enged, hogy az életfolyó kénye-kedve szerint vigye: igaza van.

Talán legjobb, ha azzal kezdem: hogy egész test-lelkemmel, minden szerves megnyilvánulásomban, egész élet-érzésemben és világlátásomban, akaratom, minden akaratom minden megnyilvánulásában: fatálista vagyok. Ez a hit, ez a látás: vérem, izmaim, idegeim; minden testi és lelki folyamatom természetes hite, látása, eredője. Hiszem, minden akaratommal és minden akaratom ellen: hogy életem minden mozdulata egy megmásíthatatlan elrendelés parancsait követi. De ennek a mondatnak a körét két meg-

jegyzéssel kell teljes sajátosságára világítanom. Az első a következő. Ez a hit, ez a látás, bár valószínű hogy keletkezésében, első mozdulataiban egy ős keleti hajlamosság öröksége: teljesen, szervesen beilleszkedik a mai kor szigorúan tudományos látásába. Egy felől van a világ: összes fizikai és lelki rám ható tényezőivel. Másfelől vagyok én, összes testi és lelki adottságaimmal. Ez a kettő voltaképpen egy, elválaszthatatlanul azonegy. Mármost: a világ — mely velem együtt egyetlen egység — egymásra ható, egymást feltételező és formáló folyamatok végére elemezhetetlen folytonos levése és lefolyása. Tehát: az egyetemes meghatározásban testem-lelkem minden folyamata, életem minden mozdulata előre benne van a rámható világ és az én testem-lelkem folyamataiban. Az: hogy kedden reggel sírok, hogy csütörtökön boldog vagyok, hogy vasárnap hősi tettet követek el, hogy Nagy János gyűlöl és Kis Péter rajong értem stb., stb.: épp oly megváltoztathatatlanul, egyetemes világösszefüggésből történik: mint az égi testek mozgása és egymáshoz való viszonya. Az én látásom szerint teljesen vak örület bármi vélelment, bármi részlet-akarrattól függőt feltételezni a világegyetemben.

A másik megjegyzés: ez a fatálizmus nem a megadás, a lemondás, az akaratlanság, a mindent elfogadás hite. Ellenkezőleg: nincs még egy olyan törhetetlen, természeterejű világerzés, mint ez a fatálizmus. Mert miben különbözöm én a lejtőre suhanó haboktól? Abban: hogy én látom ezt az egyetemes meghatározást, ezt a kozmikus elrendelést és tudom: hogy az én adottságaim, az én gondolatom, látásom, akaratom épp olyan mozdító és formáló folyamat a mozdító és formáló folyamatok sorában, mint bármily más folyamat. Így mintegy az egész világ erejével érzem a magam akaratának, a magam gondolatának mozdító és formáló erejét. És abban a küzdelemben, melyet ez az akarat és gondolat jelent: végzeterejű, megingathatatlan, észkényszerű az a bizonyosság: hogy felesleges lemondó, elfogadó, tunya, gyáva vagy tétova lennem: mert sorsom eredményem megváltozhatatlan az egyetemes meghatározás elrendezésében. Ez a fatálizmus a heróikus élet látása és hite.

Az a lélek, mellyel Édesanyám gyermekségemet körülölelte, makacs és sok mindent elbíró hite anyaságának

elrendelt jelentéséről, az alkonyati imák után forró könnyörgésként megismételt ígézet: — Te fogod megtörni a kígyó fejét —, gyorsan ébredő képességeim öntudata, az az egészen rendkívüli hatás, melyet már mint gyermek is, társaimra, tanítóimra, a velem érintkező felnőttekre tettem, családunk tiszta, de tragikus terheltségű levegője, az a szokatlan arányú kultusz, mellyel családunk minden tagja mindennapi élete elmaradhatatlan megelégitésére résztvett a nemzet történelmi és kulturális életében, olvasmányaim és különösen a nagy magyarok életrajza: már ötéves koromtól fogva az elrendelt pálya, az elhivatás mély hitét ültették el egész test-lelkemben. Ez a hit vérem vére, izmain hatalma, egész lelkem, minden képességem egy célba mozgósító életösztöne volt.

De egész sajátosan volt az. És ebben a sajátosságban fatálizmusom és öntudatom hite, akaratom és öröklött keleti passzivitásom, a célját tudó erő s az életfolyó áramainak magát odaengedő nembánomság egész különösen egymásba keveredtek. Teljesen, szervesen, megingathatatlanul hittem elhivatásomban, életem jelentésében az egyetemes magyar elrendelésben. De: ezt az elhivatást annyira egyetemes elrendelésnek, tőlem, akarataimtól független parancsnak éreztem: hogy eszemágában sem volt elébe menni, csak egy lépést is tenni érte, küzdeni, erőt fejteni ki az érdekében. Mintegy az a hit bújt meg énem mélyén: vagy valóság ez az élethivatás, és akkor a sors minden tényével odalök, pofoz, cirógat, riadóz. Vagy csak hazug ön-ígézet és akkor nevetséges minden kapaszkodás. Így felkészülésem a szellem különböző terein, képességeim gladiatori kiképzése is: nem a célja felé teljes erővel, minden eszközzel haladó akarat ténye volt. Hanem: a nagymohóságú gazdag élet ösztönös szomjúsága, mintegy teljesen céltalan életdárídó. A rengeteg olvasás, tanulás, öt érzékem mohó torokossága a világ titkai közt az volt nekem: ami az oroszlan-kölyöknek a játék, a tavaszi madaraknak a repdesés és az ének. A mindig több étellel élni áradó élet játékos lakomája a világ alkalmaiban.

Éz a sajátóságos vonás jellemzően mutatta meg magát életem megélésében, helyesebben: abban a módban, ahogy engedtem, hagytam magam élni. Egész sajátosan:

nem volt soha, abszolúte nem volt soha semmi személyes ambícióm. Ez nem szerénység volt és nem is alázatossági rekord. Azzal, hogy Szabó Dezsőnek születtem, annyira a kielégített nemzetek közé éreztem magamat, hogy nem tudtam úgy látni: hogy személyemre nézve bármily hatalommal, hírral vagy vagyonnal járó helyzet többet jelentene. Ide tartozhatik az a jelenség, hogy már kora gyermekségemben mindenféle verseny gondolata arcomba kergette a vért s egy végtelen szomorúság, szégyen és bántottság alaktalan és nekem is mélyére láthatatlan érzését idézte elő bennem. Nagyon jó futó voltam, de ha verseny keretében kellett tenni, nem méltóztatott futnom. A pályázatoktól, ha talán egyszer részt is vettem ilyenben, undorodtam, mintha láthatatlan hermelin palástom roncsolná meg. Vagy két ízben úgy adták nekem tanáraink a pályadíjat, hogy nem pályáztam. Sohasem voltam játékosabban naplopó, mint a vizsgák előtti hetekben. Mert sohasem tanultam külön a vizsgákra és semmi vágyam sem volt ott tündökölni. Ha a közönségben egy-egy lány szemét magamra akartam vonni, vagy Anyám ajkaira akartam mosolygást fényesíteni, megtettem. De egyébként annyira úntam a vizsgai parádézásokat, hogy nagyon immel-ámmal felelgettem. Szerencsére a tanáraink ismertek és mosolyogtak a dolgon. Az, hogy minden év végén és az érettségien is *tiszta jelesem* volt: sokkal inkább volt a tanáraink érdeme, mint az enyém. Az én állandó *tiszta jelesem* mintegy tanár-etnogáfiai népszokásnak nevezhető.

Az eddig elmondottak elégségesen magyarázzák meg azokat a jelenségeket, amikor mintegy látszólagos pajkos nemtörődömséggel a sors-paripa nyakába vettem a kantárszárát, hadd vigyen kénye szerint, meredélyek szélére vagy síkság végtelenségébe. Vagy amikor: mintha elfigyeltem volna az élettől egy másik, álomélet messzi hívásaiba, hagytam magam vitetni a percek és órák sodrától.

Ezek a néha vad céltalanságú életnyargalások, értelmetlennek tetsző élet-ténfergések sok veszélyt, sok szenvedést és sok gyönyörűséget jelentettek. De mindenképpen: sok és gazdag gyűjtést. Emberarcok, dolgok, események, gondolatok, érzések roppant tárolását test-lelkem végtelen raktáraiban. Megéltem az egész embert, minden embert,

minden sorsot. Hogy mindent megérthessek, mindent kifejezhessek és lássam a nagy összefüggéseket.

Az örök céljai felé törhetetlen akarattal, minden úton és minden eszközzel küzdő Szabó Dezső csakis a negyvenes évek elején, az Elsodort Falu megjelenése után alakult ki. Egy dologban pedig fejlődésem igen lassú volt. Minden élet üzlet is. Az élet-üzlet lehetőleg jutányos vezetését csakis az első ötvenes évek nagy szenvedéseit látták meg.

2.

De egyelőre még csak nyolcadik gimnázista vagyok. Bár ez a: *csak* majdnem felségsértés ez ellen a tekintélyes állapot ellen. Mindenekelőtt: Primárius vagyok: a tizenegyedik számú szoba főnöke.

Talán az államfők közt nem az én birodalmam a legnagyobb. De hogy én vagyok a legabszolútabb uralkodó: az igen sok szinnel valószínű. Igen: én már az 1898—99-iki iskolai évben totális uralmat gyakorolok. Totális vagyok: mint a pinty és mint a kefekötő.

Persze szegény alattvalóimnak ez nem jelent mindig májálisi állapotokat. Mert Dei gratia I. Dezső a szobája okszigénjét fogyasztó diákféleség legfőbb Gondviselésének érzi magát, akiknek egész életéért ő felelős. Ezért roppant szigorú fegyelmet, rendet és tisztaságot tart. Szegény szekundáriusom, egy Gazner nevű hetedik osztályos tordai fiú, már csak a zsebeiben mert lélegzeni, mert a legkisebb mulasztásért vagy rendetlenségért rettenetesen kikap tőlem. Azután: nekem nem elég a szoba rendben tartása: én mindenekelőtt a fiúk lelkét akarom rendben tartani. Díjtalan, sőt illetéktelen fáradsággal kikérdezek minden leckét még azoktól is, akiknek magán tanítójuk van. És jaj nekik, ha valamiben elfogom őket. Űgy hull fejükre a büntetés, hogy csak. De meg is értetek velük mindent a gyökéréig. Néha pedig esténként mesélek nekik. Ilyenkor szemekben hosszú folyosók nyílnak befelé és én látom az ősi tűzhely lángjait.

Egy pár hét mulva aztán csak hívatott a Sárkány igazgató úr. Nagyon megdicsért, hogy annyira törődöm a szobám lakóival. A sok dicséret közben aztán belém mu-

zsikálta, hogy lehetőleg még se lovagoljam halálra a szégyen hatalmam alá szült legénykéket s néha pihentessem a szigorúságomat.

Megértettem és pihentettem, anélkül, hogy a rend és a fegyelem csak egy hajszálnyit is szenvedett volna. A pihentetésből csak IV. Rákóczi Ferenc zordított ki, de ez alaposan.

IV. Rákóczi Ferenc második vagy harmadik gimnázista volt, III. Rákóczi Ferencnek, egy vidéki jegyzőnek a fia. Rengetegül piszkos, maszatos, lusta, súnai, buta zsidógyerek volt. Még az édesapja arca is ötfelvonásos tragédiává árnyékosodott, mikor fajfenntartása eredményére rá nézett. Minden bennlakó szobában két kanna volt: egy az ivó, egy a mosdó víznek. Egy ebéd után Veress, a szolgálói panaszkodik, hogy ő tiszta, friss vizet hozott és most mégis mikor ivott a vízből az büdös és furcsa ízű volt. Rögtön a kannához mentem, a fiúk körém sereglettek. Kezdtém átönteni az ivóvíz kannájából a vizet a mosdóvíz kannájába, és ime: az ivó kanna mélyén megpillantottam egy jókora darab... Hogyan mondjam fehér-irodalmul? Azt, ami valaha jó étel volt, de most Isten őrizzen tőle, azt, ami nem ibolya, de nagy szaga van.

Ebben a pillanatban valahogy a hátam bőrével láttam meg, hogy IV. Rákóczi Ferenc nem jött közénk, hanem a publika asztal mellett egy széken vigyorog rajtunk. Irtózatossággal fordultam meg, hozzá mentem:

— Mit csináltál?

A szörnyű féreg behúzta a nyakába a fejét és vigyorogva, nyálasan elkacagta magát. Egész fiatal tisztaságom, minden emberi érzésem egyetlen fergeteggé lett s a férget úgy bepofoztam, berúgtam az asztal alá, hogy nem mozgott. Lementem az igazgatóhoz jelenteni a dolgot.

Egy óra múlva már ki volt csapva az iskolából. Nem akarom ide írni, hogy miket mondott tette indoklásául, mert a romlottságnak és gyűlöletnek ez a tébolyult megnyilvánulása mégis csak rendkívüli eset. Pedig meg kell jegyezniem — és ezt a mondásom a kolégyom minden volt diákja igazolja — hogy a mi iskolánkban nem csak hogy nem volt semmi zsidózás, de soha senkinek eszéágában sem volt, hogy bármiben is különbséget lehet tenni a magyar

és zsidó fiúk között. Én pedig akkor még az emberi egység nagy álmának első, szűziesen tapasztalatlan, teljesen korlátlan formáját éltem.

Egyébként: szobafőnöki keménységemen kívül ebben az évben valami meghatott, boldog nyugodtság szelid világa ömlött lelkem mélyebb vizei fölé. Nagy legény voltam, híres diák. Az uccákon a felnőttek szemei jóakarattal, a fiatal lányok szemei nagy hívással cirógattak felém. Oszálytársaim nagyon szerettek, a kisebb diákoknak pedig hajnali csillaga voltam. Olvasmányaim, nagy kóborlásaim rohamosan mind távolabbra lökték látókörom határait. És messze, messze lelkem legtávolabbi tisztásain valami fájdalomosan édes melankólia ingatta mélyebb erdeim harangvirágait. Az érzés: hogy a tündérkirályságnak vége közeledik, hogy kiterjesztett szárnyakkal el kell hagynom a kibocsátó fészket, a Kolégyomot és Kolozsvárt: örök templomom messzi századokból jött építőit.

Mert belső parancs, mely mintegy testi-lelki megmáshíthatatlan akarat volt, mondta: tanulmányaimat, önmagammat csakis Budapesten folytathatom. Bármily mély varázsa is volt a magasan ülő temetőbe hullámozó városnak, bármennyire is neki köszönhettem mélyebbre helyezett köveimet: szélesebb látóhatárok, végtelenebb lehetőségek, hatalmasabb, íbonyolultabb életzajlás felé repültek hosszú szárnyú vágyaim. És éreztem, énem minden szerves akaratából, amint érzi a szomjúság a víz, az éhség az étel, a félelem a menekülés szükségét: hogy el kell távoznom, ki kell operálnom magamat családomból. Örökre, a visszakapcsolódás minden lehetősége nélkül. Hogy itt nem lehet megegyezés, közép megoldás, hogy mindannak, ami bennem érték és ígért: egyetlen megmentési lehetőség az abszolút, teljes elvágás. Ezt a kérdést sohasem tudnám részletesen írásba tenni, semmilyen védekezés, vagy igazolás kedvéért. De ma, hatvankettedik évem után is tudom, hogy ez minden életösztönöm, egész hivatásom megmáshíthatatlan abszolút parancsa. Tudom, sok esetben ért a kegyetlenség, a köszívűség vádjá. Ugyan! Hát van olyan vád, amit nem vághatnak hozzám? Tudom, hogy orv-rajongók és orv-tisztelők sokszor családi botrányt készítettek elő, hogy így vegyék el tanításaim roppant erejét. Én haligatok és megyek tovább

azon az úton, melynek minden szikláját én törtem át, minden örvényén én vertem megronthatatlan utat.

Mindjárt az év elején egy láthatatlan nagy esemény történt velem. Egy szeptembervégi fizikaórán ültünk a természettani előadó teremben. Egész életemmel figyeltem az előadásra, mert Szathmáry Ákos tanár úr rendkívül érdekesen és szembe-lélekbe bevívő világossággal adta elő a tárgyat. Egyszerre csak arra zökkenek magamra: hogy valami rendkívül édes, jóleső, nyugodt *ürességet* érzek. Nagyobb szemnyitással néztem magamra. És ime: énem mélyebb homályú távoiból szelid cirógatással jön felém a mondat:

— Dezső, te nem vagy költő.

Mosolyogva, félrehajtott fejjel kérdeztem magamban:

— Mi az?

— Nem születted költőnek, — állott elém egy újabb mondat.

Mosolygás is volt, mondat is volt egyazonosan, amivel feleltem:

— Hát akkor nem írok több verset.

Csodálatos, hogy ez a negatív annunciáció milyen mély, minden parányomon átmelegítő derültséget keltett bennem. Napokig úgy ténferegtem szét az erdőkben, a Sétatéren, mintha egy boldog titok új kincsét rejtettem volna magamba. Mintha valamiből felszabadultam volna, mintha tágabbá tették volna a levegőt és téresebbé a tért. A meghalt költő — Dezső hullájából szelid sugárzással jött az élet édes kedve, mint az asztali lámpa szőke jóságából a vígasztalás.

3.

Tárkányi György vallástanár úrral, az egyetlen tanárral, aki még most is életben van és hiszem, hogy ezt a vanást még messzi időnkig megállapíthatom, többször összeütközésünk volt a magas theológia körül. Így például a hatodik osztályban egyszer az amerikai protestáns egyházak története volt felhagyva. A vallásóra ebéd után délután kettőtől háromig volt. Én, mint Isten szelíd hívő báránya úgy gondoltam, hogy soha és sehol sem lehet oly biztonságban szundikálni, mint a jó Isten vigyázó sze-

mei alatt. Ezért a heti két vallásórát igen-igen ártatlan állapotban szoktam áthúzni. Így a magyarázatot az elmúlt órán nem hallottam. Azután pedig semmi oxfordi vagy más illetőségű indítást nem éreztem, hogy érdeklődjem az amerikai protestánsok sorsa iránt.

És kit szólított fel a következő órán első felelőnek Tárkányi tanár úr? Engem. Egy pillanatra megrökönyödtem, hogyan intézkedjem a mormonok és a többiek irányába. De már a második pillanatban összetettem a kezeimet és szelíd-áhitattal mondtam a Miatyánkot. Tárkányi tanár úr elképedve kiáltott rám:

— Mit csinál?

— Imádkozom, — feleltem a tény egyszerű megjelölésével.

— Azt mondtam, hogy az amerikai protestánsok történetéről beszéljen!

Szemeim, arcom, még a besütő napba szétpárázó szőke fürtjeim is sugározták a rábeszélést:

— Tanár úr, kérem, én azt hiszem, hogy vallási dologban elég a tiszta szív és a buzgó imádkozás. Hiszen éppen a tanár úr mondta, hogy ez az ima milyen egyszerű tömörséggel egyesíti a muló élet és a halhatatlan lélek minden szükségét.

A tanár úr megismételte azt az ígéretét, mely mindig elméleti értékű maradt s amely jobb lábát topográfiai kapcsolatba hozta plasztikám domborzati viszonyaival.

Később aztán, hogy enyhébb legyen a vallásórák levegője, elnézte, ha egyéniségem varázsát más tájakkal ismertettem meg és nem igen jelengettem meg az órákon.

Most már mint a szokott ígérethez túlméltóságos dominus Szabó Dezső nyolcadikosztályos, véletlenül benéztem egy vallásórára. A lelki mozgósításnak mindig híve voltam és ezért valami mozdító erejű kérdést tettem fel a tanár úrnak. A tanár úr nem mozdult, de mozdított. Kikergetett az osztályból.

Mindig barátja voltam a levegő nagy tágasságainak. Ezért a melánkólia minden árnyéka nélkül helyváltoztattam magamat a Nagykúriára, ahol az őszi szél vadabb kölykei a halál különös csárdásait húzták a fáknak. A fák ropták a táncot s szép arany tallérokat nyomtak a muzsikálók

markába. Azok elrohantak velük, de új szélkölykök jöttek és új meg új tánc következett. És én már komoly, minden húrjában rezdülő hegedűje voltam a halál dáridójának.

Ó, Halál, Halál, az aki életét most itt újból előbontja, mint egy régen szeretett film látomásait, hogy elmagánosult lelkén átviharozzanak és átsüssenek a régi napok: forró hálával köszönti feléd kristályszavainak nehéz borát. Mert Te voltál életem legnagyobb jósa.

Te voltál életem legfőbb építője, csontkarú örök kőműves, élet-tágító, élet-sokszorozó nagyszerű ellenség! A te büszke kihívásod volt erő az erőmben, akarat az akaratomban: hogy várakat építsek és milliók életévé, hitévé, jövőjévé sokszorosítsam magam. Nem ernyedtem soha, mert mindig új vére tapostad a sarkaimat örök Mozzgató!

Minden szeretők között Te voltál életem egyetlen szeretője, szőkehaju tünékeny lánya az időtlen múltának. Te hajoltál az életmarakodásban megizzadt férfirra, mikor leült, hogy megpihenjen és másik lelke nagy szeméit ráolvassa a világ dolgaira. A Te csókod tette mély emlékezéssé az árnyék hűvösségét, messzi hívássá a nap sugarát, édes jó bánattá a lombok nehéz beszélgetését. Azért láttam mélyebben a világ szépségeit, mert a Te szeretőd voltam. Ó, hányszor kerestelek az őszi erdő tétova ösvényein és hányszor láttalak ülni vén tölgy karjain, amint énekelted a búcsú üveghangú sírását. És éneked kicsalta a fákra és bokrokra minden rejtett aranyukat és biborukat. És a Te éneked volt mindig az: mely életembe csalta lelkem minden jószágát, szánalmát és hősi akaratát.

Te voltál második édesanyám, nagyhomlokú, mindentlátó Bölcs! Ha körülomboltak a világ ijesztései, ha haraptak az emberkutyák, ha fojtottak a rám támadt napok, ha magánosságom pusztáján nem melegített pásztor-tűz és süketek voltak a szívek: te térdeidre vettél és rámutattál a percegő órára. Húllnak, húllnak a percek az idő kis malmáról. Milyen végtelen fájdalmat, vagy milyen végtelen gyönyörűséget jelentenek! Aztán lehúllnak és az idő végtelenségén át soha-soha többé nem lesznek. Lehet-e komoly bibi az, ami múlik?

Szóltál hozzám azon a hangon, melyben benne van minden szeretet. Szóltál hozzám azon a hangon, mely életem legmélyebb nyugalma volt. Mondtad: — Mit jelent az, ami a percekben él és a percekkel elmúlik? Fiacskám, élj az örökkévaló dolgokban. Nem hal meg az, akinek életét a síron túl élő dolgok szeretete mozdítja. Minek ijesztene, minek fájna, minek volna aggodás az, ami múlik? Csak az fontos, ami örökkévaló.

Most már megint fiatal lány vagy. És én visszakaptam hiúságomat, hogy ne bántsam meg szemeidet. Mikor a tükörben csinosítgatom magam, Téged is ott látlak a réginek látott arcom mögött. És eljössz néha titkos, hosszú éji látogatásra. Hallom lépteid könnyű röpülését az éjszaka dobogóján. És már orgona vagyok, millió sípu roppant orgonája a világ székesegyházának. Te hozzám ülsz s fehér kezeid végigröpülnek billentyűimen. És megkorbácsolt erdők, égő vetések, szétrobbanó városok, vérzuhatok: az egész emberré zuhanó világ circumdederuntja száll ki belőlem. Aztán felkacagsz és kacagásod úgy hull belém, mint friss forrásból csergő víz. Már megint legény vagyok a talpamon és amint kezeid szétbabrálnak a hajamban, forró szívek gyökereznek minden hajszálam alá. És édes kötődéssel kérdezed: — Dezsőke, van hagymád a szalonnához? És különösen: van szalonnád a hagymához? Mert még negyvenév feladata áll előtted. Ahhoz sok szalonna és sok hagyma kell.

Már vagy félórát sétáltam szétmerülve az őszi világba, mikor Demeter György hozzám szegődött. Ez a Demeter György két évvel járt előttem. Nem emlékszem rá, hogy érettségije után mint egyetemi hallgató is bennlakó maradt, vagy csak úgy esetlegesen jött a Kolégyomba. Beszélgettünk erről meg arról, egyszercsak szembefordul velem és ezt mondja:

— Meglátja, Dezső, hogy magának egész életében nagy küzdelmei lesznek. Már az egyénisége olyan, hogy rajongást, vagy gyűlöletet hív ki. Az ellenséget mindig le fogja hengerelni. De a saját tábora mindig meg fogja verni. Maga túlságosan csak a célt nézi és túl tiszta ahhoz, hogy kis osztozkodásokra alapítson szövetségeket. Ezért hívei előbb-utóbb meggyűlölik.

Demeterrel már három vagy négy éve elég jó barátságban voltam. Nagyon kedves, szíves fiú volt, de szellemileg sohasem mutatta magát valami világverésének. Honnan jött beléje ez a látás, ez a jóslat, mely életem annyi eseményéből hangzott azután újból és újból felém?

4.

Ebben az évben egy nagy fa dőlt ki a kolozsvári erdőből: Szász Domokos, Erdély utolsó nagy református püspöke, egyetlen igazán nagyarányú tagja a közismert Szász-családnak, meghalt. Már testi mivoltában is tömegnyitó, szemet magához ragadó hatalmas jelenség volt. Roppant test, hatalmas fej, hangja a Detonáta bazaltjával összekapaszkodott vihar egész skáláját vissza tudta adni. Nagy eszű, zsarnoki akaratú egyházfejedelem volt. Örök alkotása az, hogy a ref. lelkipásztori főiskolát átmentette Enyedről Kolozsvárra, és így a lelkipásztorjelölteket egy kultúrális lehetőségekben gazdagabb levegő nevelésébe vitte. Ezért vicinális érdekek s elkorlátolt elméjű egyházi férfiak halálig tartó gyűlöletet tápláltak ellene. A sok apró emberpatkány vad lihegéssel leste ezt a nagy emberoszlopot: mikor kezdenek kövei meg-lazulni, hogy meg lehessen kezdeni a nagy ostromot. Fájdalom, az alkalom csakhamar bekövetkezett. A nagy látó-körű férfi nagyszerű szimatú pénzember is volt. Különböző börze-ügyletekkel hatalmas pénz összegeket nyert az Egyháznak. Mikor ezt bejelentette az egyházkerületi gyűlésnek túlhábzó lelkesedéssel ünnepelték. Nem gondolták meg: milyen veszély oly téren kamatoztatni az Egyház pénzét, ahol a vesztes épp oly lehetőség, mint a nyereség. Kéthárom év múlva a csapás be is következett: a további ügyletek súlyos veszteséggel jártak az Egyházra. Megindult az egytetemes hajrá a messze magasló ember ellen. Akik a legszolgaiabban ünnepelték: most ugyanazon tényért a leggyalázatosabb piszkolódással förmedtek ellene. A hajszát, teljes kegyetlenséggel és részletes szádizmussal, Bartha Miklós, az ismert rövid mondatú újságíró vezette, akinek a nagy egyéniség öklétől valami külön személyes hasfájása volt. Az erdélyi arénán vad rikoltással folyt a

piszkos mozdítású hecc a sokáig rettegett pompás ember-bika ellen.

Mély, beívó, életem elemévé dolgozó figyelemmel kísérem az egyházkerületi gyűlés üléseit, ahol szünös-szűntelen támadták az apró kutyák, a mocskos vagy buta picadorok és a ravasz célu torreadorok a náluk hatalmasabb életet. Az üzött, nemes vad néha megrázkódott, szembeállt elleneivel s határozott, logikus, éles gúnyú mondataival vissza-visszatágította az üldözők körét. Gyönyörű volt az a fejedelmi megvetés, mellyel a körülszorongatott ember még akkor is le tudta sújtani a körülugatókat, amikor már a hallali első hangjai szívébe vitték a végső elzuhanás bizonyosságát. Ó, hogy elmagánosult ez a nem rég körülrajongott ember! És az a nagyra nyílt szemekkel hallgató diák hogy vele volt magánossága tragikussá nőtt küzdelmében. Pedig ez nálam hatalmas Pálfordulást jelentett. Eddig a lelkét a család ellenzéki rajongásán szoptatott diáknak Bartha Miklós egyik házi prófétája volt. Szász Domokos ellen pedig, mint *zsarnok* ellen, nem egy haragja tüzelt. De ezt a Pálfordulást nem csak a nagyobb arányú ember magánosságának tragikai szépsége idézte elő. Dezső úrfi ellenzékiessége alatt alaposan kezdett horpadozni a talaj. Családi és egyetemesebb jelenségek egyaránt kikezdték gyermekkori szép rajongásainak hitét. A napról-napra gazdagabb lombbal kiterébélyesedő emberfának, úgy látszik, most már tágasabb levegőre, messzibb távlatú látóhatárra volt szüksége. Látta, hogy Apja és bátyja ellenzékiessége, kik számára ez valóságos életvallás volt: mennyire meddő: mennyire csak szavakban, szómá-morokban, gesztusokban: jelenetezésben kimerülő. Még anyyi ereje sincs, hogy legyőzesse velük káros szenvedélyeiket, annyi tartalma sem: hogy valami tényleges feladatot jelentsen életükben. És vajjon más eredményre juthatott: ha országos keretben kezdte kutatni a dolgokat? Micsoda tényleges életbővülést, fejlődési lehetőséget, védelmet jelentett a negyvennyolc-hatvanhét kakasviadal a magyar munka egyetemes tömegeinek? Talán némi ébrentartása tényleg volt a magyarság öntudatának. De egyébként: úri játék volt kirakati fakard-párbaj, melyet a nép fizetett és amelyre ráfizetett.

Természetesen: ezt akkor még nem foglaltam ily élesvonalú mondatokba: de már nagy csalódások dörömböztek lelkem minden ablakán. És mert a Szász Domokos elleni hajszába politikai szenvedély is vegyült: azzal a mohó lendülettel álltam lelkemben a Szent Sebestyénné nyilazott magános ember mellé, mellyel volt énünk ellen fordulunk. Hányszor láttam magános őszi sétáimban a Séta-tér roppant fái alatt, amint a messze látszó ember egyedül sétált az őszi levelek hullásában, gesztikulálva, láthatlan ellenfelekkel vitatkozva. Aztán leült mindig ugyanarra a padra, hátravetette hatalmas fejét, és, mint hegy mélyéből a közeledő földindulás moraja: néha-néha egy-egy szó szakadt ki elhagyottságából. Azelőtt sohasem köszöntem neki. Most olyan jól esett megemelni a kalapom előtte és úgy igyekeztem ebbe a mozdulatba belevinni minden tiszteletemet, egész sorsával együtt vibráló emberségemet. Ő sokszor észre sem vett, sokszor odadobott egy *szervuszt*, de látszott, hogy nem lát és nem tudja, hogy köszönt. Egyszer aztán mégis látóbb szemekkel nézett rám:

— Ki vagy, fiam?

— Szabó Dezső, nyolcadik gimnázista a református Kolégyomban.

Egy pillanatra arcomba kutatott szemeivel:

— Te a Szabó Jenő öccse vagy?

— Igenis, főtiszteletű Püspök úr.

— Apád nagy kuruc magyar, de nem élt okosan.

Jó barátom volt, valaha nagyokat mulattunk. De a bátyád okosabbat is tehetne, minthogy a püspökét utánozza. Kár érte, jobb feladathoz is volna tehetsége. Szervusz, fiam, légy jó fiú.

Hogy szerettem volna forró szavakban megmutatni neki fiatal szívemet. Hogy mennyire az ő magánossága mellett van, milyen szívesen lenne hős ebben a küzdelemben, vállalna felelősséget, áldozatot. De a külső Szabó Dezsőnek sohasem volt szája a legbenső Szabó Dezső megmondására.

Az a célzás a püspök-utánzásra igaz volt. Jenő bátyám bámulatosan tudta utánozni Szász Domokos prédikálását. A püspök legjobb ismerőse, állandó hallgatója is

megesküdött volna, hogy Szász Domokost hallja, ha nem látja bátyámat. Természetesen: bátyámnak ez a száma minden társasági összejövetel kedvenc pontja volt s csakhamar Erdély-szerte elhíresedett.

Kevés hónap mulva aztán, mint valami roppant gyászlobogó, rábomlott Erdélyre a püspök halálának híre. Mi is ott voltunk temetésén az egész iskolával. Titáni harag mozdult fel a fiatal diákban, mikor látta, hogy azok keltetik magukat a gyász kirakatában a nagy koporsó körül: akiknek kis piszkos fogai a legtöbb mérget freccsentették az élet nagy gladiátora felé. A temetésről egy nagyon komoly, mélyre merült gyermekember ment haza a Kolégyomba, egy nagy tanulsággal eljegesedett szívében.

5.

Húsvétkor Haróba küldtek legációba. És ez a tapasztalat sem azok közé tartozik, melyeket el lehet felejteni.

Mikor annak a küszöbén állok, hogy elbeszéljem harói élményeimet: fülembé zúg a gyűlöletnek, butaságnak, hazugságnak és gyávaságnak az a zshivaja, melyet az Elsodort Falu vert fel. Vannak reformátusok, egyháziak és világiak egyaránt, akiknek az a véleménye — pontosabb volna, ha azt mondanám: az a dühe vagy didergése — hogy a református élet semmi sebét, hibáját, betegségét, tévedését nem szabad a szemek elé vinni. És minden ilyen tényt a református Egyház, a magyar reformátusság ellen elkövetett támadásnak, árulásnak minősítenek.

Ez a hazugságból élők, az emberi gyengeségeket üzemezők, a buták és gyávák reformátussága. Nem meggyalázása a református hitnek, a református Egyháznak, a református léleknek: ha ellenük elkövetett merényletnek nevezzük azt: ha egyes reformátusoknál tapasztalt bűnt, betegséget, hiányt vagy ferdeséget mutatunk meg vagy ostorozunk? Hiszen ezzel ők az egyesekben előforduló esendőségeket, az itt-ott mutatkozó bűnt vagy ferdeséget a reformátusság lényegévé, életügyévé teszik. Szerintünk a magyar reformátusság a maga hatalmas történelmi kibomlásában annyi nagyot, annyi jót adott, hogy az ilyen megmutatás és kritika csakcsupán azokat sújtja, akiknek

létezése és életmódja a magyar reformátusság kárára, veszélyére van. És mennyire református-ellenes az ilyen megbotránkozás annak a hitnek és életformának keretében, mely a kritika, az egyéni lelkiismeret jogára, az igazság őszinte keresésére van alapítva. Azután: egy hitvány, esendő, beteg lelkipásztor, de nem egy: tíz vagy száz: nem a magyar református Egyház és ha megmutatásuk szükséges a gyógyításra: ostoba és bűnös dolog volna esetükből az egész magyar reformátusságra általánosítani.

Haró kisközség a Maros közelében, nem messze Dévától. Egy nappal hamarabb indultam útnak a kelle-ténél, hogy tizenkét órát Déván tölthessek, melyet még nem láttam. Ebben az évben igen korán lehetett Húsvét, mert csúnya jégleheletű szél támadt rám, mikor kiszálltam Déván. Kvártélyt vettem egy szállóban s a város rövid áttekintése után nekimásztam a hegynek, hogy lássam annak a várnak a romjait, ahol a Dávid Ferenc nevű nagy-szerű láng örökre kilobbant.

— Izzasszuk meg Dezsőt, hogy ne fázzon szegény, — mondta a meredek hegy. És már izzadtam is. Fenn aztán sem Szibéria, sem a Szahara nem jöhettek volna számba. Csodálatos kilátás tágított egygyé a világgal. Szopránkék, tenor-kék, basszus-kék hegyek hívtak felém és régi legendák mozdultak életem avarjában. És láttam az örök nyugtalant, az örök keresőt, az örök szomjuhozót, Dávid Ferenc nagy lelkét, aki börtönt és halált vállalt, hogy meg-elégítse a végtelenség szomját. Ő, embergyermekek, hall-gassatok reám! Katólikus vagy protestáns, hívó vagy tagadó, rendépítő vagy lázadó: egy van, ami felemel, ami átfürdet a végtelenség leheletével: a nagyember, az ember-Niagara, a végtelen szárnyú lélek, mely a heroizmus és az abszolútum arányaiban éli meg életét. Ez az egyetlen lélegzet az emberszaharában, az egyetlen erő, mely meg-szárnyasítja az emberrögöt a végtelen vígasságai felé. Ez Isten nagy alibije a képmás szörnyű vádja ellen.

Másnap reggel paraszt szekeret fogadtam Haróig. Csúnya, vad koratavaszi esővel pászmázott szeles idő volt, csúnyább és vadabb mint ama kémeri úton. A komphoz értünk. A Maros zúgott, feszengett megszűkülő ágyában

s nagyszerű haragja elfelejtette velem a fázást. Hosszas várakozás után a szekér rámászatott a kompra. Megindultunk a folyón átfeszített kötél mentén, melyhez a komp valami gördülő csigaszerkezettel volt erősítve.

Mentünk, mentünk a tiltakozó folyón a túlsó part felé. És akkor a Sors felheccelte a halál láthatatlan kutyáit: rágjátok el a komp kötelét, nekem már a könyökömön jön ki ez a sok legátus. — Azok engedelmeskedtek s a komp, eloldódva a kifeszített kötélről, belekerült a folyó egyik toporzékoló bosszankodásába. Irtózatossággal kezdtünk lefelé iramlani. Egy terhes paraszt asszony felvisított, a kocsis káromkodott, a kompos nyugodtan nézte a vizet s igyekezett a kormányval a túlsó part felé bízattani a kompot. Ez végre sikerült is, szokatlan helyen, jó messze a falutól. — Voltaképpen miért nem ijedtem meg? — Kérdezte bennem egy hang tőlem.

Szekerünk már vagy tíz perce dagasztotta a falu rémes sarát, mikor még elég messze, valami térfélét pillantottam meg. A tér közepén kút volt. A kútnál egy ingujjas, csizmás kis kocsis-féle emberke vizet eresztett két vederbe.

Megálltunk. Bekiáltottam a mellettünk szomorkodó ház udvarába, ahol egy asszony és egy ember olyan nyugodtan beszélgettek, mintha nem is Haróban lettek volna:

— Jónapot kívánok! Merre lakik a tiszteletes úr?

Kijöttek a kapuba. Az asszony kérdezte:

— Maga a legátus, úgyi?

— Az volnék és szeretnék a tiszteletes úrhoz jutni.

— Ott van, ni — szólt az ember és karjaival a térség felé bökött.

Ugy kinyitottam a szemeim, mintha szárnyas kapuk lettek volna. Csak nézek-nézek, de még egy deka tiszteletes-félét sem látok.

— Hol van? — kérdeztem az ámulás elnyújtásával.

— Hát ott ni, látja, akinek szeme van, — szólt az ember megismételve az előbbi mozdulatot.

Kezdtem szemeimet valami összeesküvéssel gyanúsítani. Szétkérdeztem velük megint, de a négy szélrózsa közül egyik sem akart tiszteletest felelni nekem.

— Én csak a kútat látom, — hebegtem félénken.

— Hát azt az embert nem látja mellette? — kérdezte most már türelmetlenebbül az ember, aki azt hihette, hogy ugratom.

— Azt a kocsist, azt látom. De hol van a tiszteletes úr?

— Nem kocsis az, hanem a mi papunk. És maga a legátusa — szólt most közbe az asszony.

Százötven zsoltárt elhegedülő Szent Dávid! Tüzes Hardtmuth kályhában nyaraló Szent Dániel próféta! A föld ringispil lett alattam és három tejútnyi csillag szikrázott el előttem. Na, szegény Édesanyám, te ugyan szép legátusnak szülted legédesebb gyermekedet.

Leszálltam a szekérről, kifizettem az embert. Balkezembe vettem batyumat és megindultam a konfesszionális demokrácia felé.

Odaérve mélyen megemltem kalapomat. Igen kecses meghajlással mondtam: .

— Szabó Dezső vagyok, nyolcadik gimnazista a kolozsvári református Kolégiumban. Ide küldtek husvétii legátusnak.

Diogénes bácsi semmi jelét nem adta, hogy észrevette az élet elébe topanó nagy bőségét. Lassacskán odakötötte a kút vedrét a kávéhoz. Aztán lehajolt és figyelmesen kezdte nézni az elszakadt bal csizmából kikíváncsiskodó nagy lábujjkáját. Mintha szuggerálná neki, hogy húzódjék a bőr fedezéke mögé. Aztán nyögött egyet. Nagyon különös nyögés volt, és nem vagyok bizonyos benne, hogy a parlamentáris vidéken történt. Megfogta a két vedret, megindult egy ház felé. Hátra szólt:

— Jöhet velem.

Ó, nagygyermek Dezső, Anyád csókjától fényes szőke fürtök Dezsője, akinek akkor még úgy kellett a meleg szív, a látásodra felfénylő szemek, a jó cirógatású szavak s a tiszta nevetés édes lecsörgése az életzsíros ajkáról, mennyivel hidegebb volt most neked a világ, mint a hallal örvénylő haragos Maros.

A sarkaiból tökrészegen féloldalra dőlt uccaajtó aránylag sikeres átlépésével egy kis ház elég tágas udvarára érkeztünk. Soha életemben nem láttam ilyen zokogó udvart. A sár mintegy láthatatlan, dermedt örvény-

léssel szemlátomást mind több sár volt. Néhol vastag szirupu áramokban megindult a kapu felé, mintha menekülni akarna, hogy ne ezen az udvaron legyen sár. A tyúkólat jobboldali, a disznóólat baloldali szívszélhúdás érte s egymásnak dőlve: a két zuhanás egy fájdalmasan gúnyos és minden pillanatban megszünhető fennmaradást mutatott. A szegletben a félig kiszakadt ajtóju, félredőlt ülésű árnyékszék nagy piszkos szájával beleröhögött az egyetemes kétségbeesésbe: — Ti mozogtok, üzitek a kenyeret, fájtok, szerettek, gyűlöltök: az eredmény, a végső elszámolás én vagyok. — Az udvar közepe táján, a sártenger egybetorlott bánatában egy befogatlan árva szekér állt. Gazdátlan rúdja belemeredt az udvar panaszos levegőjébe. Valami tragikus feszülés, majdnem mozdulás volt ebben a magános szekérrúdban. Mintha már belefogták volna a halál láthatatlan lovait, hogy a szekérhez kötve a circumdederuntos udvart, az ijedten meglapult házat, a sárban fuldokló falut: ragadják tova az örök megsemmisülés mélységeibe. Az udvar sarában itt-ott disznók heverték, lustán belenehezkedően a sár legmélyére. Csak egy magános kan, melynek félszeme ki volt ütve, próbálta hátát vakarni a kerítés még megmaradt deszkáihoz. Olyan magános, olyan tragikus volt ez a félszemű kan, mintha az egyetemes disznóság vak Ödiposza volna s az életátok borszalmas titka hörgene ki megölt szeme vak üregéből. Csirkék, tyúkok, kakasok is vannak az udvaron. De nem mozdulnak, nem vidámulnak, nem kutatnak jó falatok után. Állnak mozdulatlanul és nézik a sárt. Mintha egy panasz megdermedt kiáltásai volnának: — Minek vagyunk csirkék, tyúkok és kakasok és minek a világ?!

A ház előtt végigfutó tornác egyik faoszlopához a kis ember odafeni sáros csizmáit hosszú évek hasonló odafenéseinek emlékei közé. Aztán valamit motyog a disznóknak. Azok visszafelelnek, únottan kedvetlenül. Megint motyog, megint visszafelelnek. Azután hasonló jelenet következik a baromfival. Ez az ember, akinek rekedt, halk, aprószavú motyogása már emberi beszédnek alig érthető, valósággal beszélgetett az állatokkal.

Benyitunk a házba. Egy némileg tágas, ellenségesen hideg és nedves levegőjű nemtudommicsodán át egy szo-

baajtóhoz érünk. A tiszteletes úrka előre megy. Bereszketek utána és tudom már csődöt kér maga ellen, oldalaimon kopoltyuk pattannak fel, hogy a még zsebeimben maradt levegőből éldegélhessek. Mert ez a szoba a tér és az ok-szigén abszolút tagadása és savanyú, mint a lázban haldokló párnájának szaga. A hihetetlen rendben rendetlenkedő bútorok zsúfoltságában vagy három-négy gyermek és egy szőke huncutka hiszegette, hogy él. A szőke huncutka alatt mozgó apró anyagtalanság a tiszteletes asszony volt.

Ilyen huncutkát harmadik Napoleon alatt viseltek a nők. És ebben a szegény korahervadt, majdnem testetlen asszonykában volt is valami időszerűtlenség. Olyan volt, mint valami régi könyvben felejtett lenyomtatott szál rezgőfű. A gyermekek bámultak, a legkisebbik éktelenül vakarózott. Ennek jelentőségét csak az ebédnél tudtam meg.

A *nappalit*, melyet franciául szalonnak neveznek, tették meg szobámnak. Ez a *szalon* mint egy rögzött zsába maradt meg az emlékezetem farcsíkjában s még most is elgémberedek, amint elém merül. Bútorzata az az érzelmesen virágos és finoman filigrám garnitúra volt, melyet abban az időben százharminc koronáért lehetett kapni tíz koronás havi részletre. A szalont még abban a kultúrális korszakban alkothatták, amikor az emberek még nem jöttek rá a tűzcsinálás tudományára. Ráadásul a Nagyágra néző egyetlen ablak felső üvege be volt törve s a vad havasi télvégi szél be-betört a tiszteletes úrkáék eleganciájába. Volt ugyan valami fekete, hengeralakú kályhaszerűség a szobában, de ennek ajtónélküli öble tele volt befőttesüvegekkel. A falon, a családi fényképek közt, különböző nagyságú szegeken szalonna, egy borulató külsejű sonka, hagyma és paprikakoszorúk, kolbászok és egy házi áldás és a tiszteletes palástja lógtak. A kályha mellett egy véka pityóka didergett.

A tiszteletes úrka egész idő alatt egy szót sem szólt. Látszott, hogy teljesen elszokott az emberi beszéd-től. Szegény kis tiszteletes asszony igyekezett eleven és fiatalos lenni — hiszen nem is lehetett több huszonhat évesnél, — de sápadt kék szemeiből úgy jött a szomorúság, mint a hallgató kályhából a hideg.

Aztán jött az ebéd és még most is megcsípem magamat: nem egy képtelen álom látomásait emlékszem-e vissza. Ekkor volt talán első alkalmam mélyebb pillantást vetni a világ minden-mozgás lényegébe. Mert itt a mindenféle edénnyel telerendeltetett asztal körül senkisémet ült ott, ahol ült és nem állt ott, ahol állt, hanem: ide-oda tipegett és folytonos tovamozdulásban dobott magába egy-egy kanál levest vagy falatot. A levest az Apokálipszis konyháján készíthették. Rejtelmesen zavaros volt és egészen ismeretlen tárgyak úsztak benne. Ó, hogy kértem a földet, hogy nyíljon meg alattam egy kis alkalmi elsüllyedésre, de a vén mostoha még csak meg se repedett. A leves víziója még ijesztett, mikor a legkisebbik gyermek bejött mezítláb, félmeztelenül, tíz körmével vakarva testét, — Anya, viszket, anya, viszket, — siránkozott. Huncutka néni felemelte a gyermeket, rátette az asztalra a tányérok közé és kikiáltott: — Rózsi, hozd be a tetűzsírt! Közben szétvadászott gyermeke testén és az elfogott vérszívókat körmei közt pattintotta halálra. Aztán a bántott részeket gondosan bekente a behozott orvossággal gyermeke testén. Egészen bizonyos: hogy azért bírtam ki mindmáig Szabó Dezső lenni, mert ezt az ebédet kibírtam.

A sült után, mely valami exhumált vén tyúk mémoire d'outre-tombe-ja volt, zsemlyegaluska került az asztalra. Kivettem egyet, ketté akartam vágni, ellenállott. Nekifenekedtem és aztán a fene fenekedett nekem. A galuskában egy óriási fekete pincebogár aludta örök álmát. Pont két egyenlő részre vágtam. Szegény: két darabban fog feltámadni *testünknek feltámadásakor*.

De ez már nekem is sok volt. Valamit rosszulétről fuldokoltam és kirohantam a szobából. Futottam a haláltáncot reszkető illetlen helyre és szervi emlékezetem legvégső határáig mindent kiadtam magamból. Jaj, milyen kicsi fiú volt most az Anyám híres Dezsője.

Délután négy órára valahogy összeszedtem magam. Elmentem látogatóba a tanító úrhoz. Itt aztán a tarkóm csücskéig kerültem a finomságba.

Azt hiszem, hogy már az uccaajtónak pacsuli szaga volt. Mikor a házajtón kopogtattam, az kinyílt és egy szinte fényessé toporzékoló pacsuli szag felhőben, mint egy

barok szent, egy huszonnyolc-harminc éves férfi mosolygott rám. Mindenekelőtt egy beretvaéles, nagyon világos szürke nadrág volt, olyan bő, hogy nem egy tanító, de egy kerületi tanítógyűlés is vígan lélegzett volna benne. A nagyon vasalt kabát kissé sötétebb szürke volt, a ragyogóan fehér inggallért egy andalítóan lila-kockás nyakkendő ölelte át. A férfi nem kevés sugárzással nyugtotta felém kezét:

— À la bonne heure, legátus úr, csakhogy megjött. À la bonne heure, Isten hozta nálunk.

Csoda finoman tudta kimondani ezt az à la bonne heurét. A száját cukros staniszlivá tölcserésítette s mintha e staniszliból is pacsuli szag jött volna. Bevezetett a férfi-szobájába, mely rettentő eleganciával volt tiszta, rendes és lélegzetelállító. Egy asztalkán, egy megejtően rózsaszínű vázában beparfümözött papiros-rózsák voltak.

— Cigarettazik a legátus úr? Már nem? À la bonne heure. Én sem cigarettázom. Akar egy kis cukorkát szopogatni? Azt sem. À la bonne heure. Végtelenül örvendek, hogy ebben a pusztaságban egy művelt fiatalemberrel elbeszélgethetek. À la bonne heure.

Keresztbe tett lábakkal, finom kartartással úgy ült, mintha az Új Idők címlapján lenne. Rövid, igen művelt beszélgetés után egy-két újabb könyvről és íróról, sunyin gonoszok lettek a szemei és úgy pislogott belém:

— Hogy van megelégedve, legátus úr a kvártélyával?

Vállat vontam, de ahhoz még nagyon fiatal voltam, hogy ne árulkodjak az arcom. Nyelvével végignyalta alsó ajkát, mintha frissen serkedő vér édességét szívna be:

— À la bonne heure, legátus úr. Férfiak vagyunk, beszélhetünk őszintén. Én sok mindent meg tudok érteni. À la bonne heure. De ezek...

És egy hisztérikus vén lány részletes gyűlöletével, a keselyű vad mámorú hullaszaggatásával beszélte elő a szerencsétlen papi család minden esendőségét, minden szomorúságát, lépten-nyomon, majdnem győzelmi visítással, kidomborítva a maga finom, előkelő és művelt különbségét. Meghívott ünnep másodikára ebédre: À la bonne

heure, harói tartózkodása alatt legalább egyszer egyik kommilfó a legátus úr.

Visszamenet a parókiára észrevettem, hogy nem a Huncutka néni körmei közt halálba pattant vértanuk és nem a kettévágott pincebogár undorít a legjobban. Aztán az éjszaka drámája következett.

Korán, már este félkilenckor beremegetem a szobámnak kinevezett szalonba egy égő gyertyával, mert más fényforrás nem állt rendelkezésemre. Hat filigrám szalon székre volt téve egy szalmazsák és arra vetették az ágymat. Jéghegyek leheltek, havasok gurguláztak, farkasok üvöltöttek a szoba rettenetesen hideg levegőjében. A szegény gyertyácska ijedtében kontyba szedte szétzilált hajszálait, hogy lehetőleg magának tartson meg minden meleget. Némi megkönnyebbüléssel láttam, hogy ágyamon egy jó vastag paplan fekszik. A szoba hasonlított a teremtés előtti sötét vizekhez: titokzatos lebegések történtek benne. Mert a tört ablakon be-beimperialiskodó szél meg-meglebbentett minden lebbenthető. Egy hosszú sóhajtással, melyben Édesanyám felé nyúlt a lelkem, elkezdtem vetkezni. És íme: egy fájdalmas akkord zengett végig a szobában.

Mi ez? Gyanakodva néztem a dolgokat, de szegények mind némaságba voltak börtönölve. Pedig hogy jajgattak volna, ha mostoha anyjuk nem tagadta volna meg tőlük a kifejezést. Csak nem én marcangolódtam bánatos dallá a harói parókia irtózatos markában? Már láttam a kottámat, melyről érzelmes kislányok a harói Szabó Dezsőt fogják eljátszani. Én leszek a: *Kék nefelejts* ... iker-daltestvére. Új akkord, hosszabb, fájdalmasabb.

Eszembe jutott Verulami Baco: a tapasztalat útjára igazítottam magamat.

Szétkerestem a szobában. És az egyik szegletben felfedeztem egy eddig észre nem vett ismeretlenséget. Csodálatos egyéniség volt és századok muzsikális kísérletéről adott hírt. Olyan volt, mint egy tizenharmadik századbéli spinéta, de olyan is volt, mint egy tésztagyúró deszka-asztal. Hasonlított egy olcsó ravatal felső feléhez, de nem volt hasonlatlan egy agg menház konyhaasztalához sem. Csodálatos rezek és húrok voltak rajta. És billentyűk. De ezek közül minden második hiányzott.

Most értettem meg a paradicsomi tragédiát. Szegény Évának ezen kellett végeznie a zongoraleckéit, ezért éhezett rá a tiltott almára. Folytattam vetkőzésemet, mely míveletemet a zongora-ős méla és rezes sóhajtásokkal spekelte át meg át. Belehulltam a mozaikágyba és már aludtam.

Igen ám, de meddig? Álmomban egyszer csak ülő helyzetben és meztelenül egy végtelen jéghegyen kellett lecsúsznom. Ez hideg ügylet volt és inkább felébredtem.

Nox erat. In caleo fulgebat Luna sereno. Távolság kecsesen egyenesült az átvilágított éjszakába, mintha indulni akarna. A hold hódolattal tartotta lobogó fáklyáját dermedt lépése elé. A sártenger, az árva kis házak, mint tündéri osztován szőtt gobelin tündököltek a hold megszépítő álmában. A tört ablakon zsilip nélkül ömlött be a csodálatos éjszaka hideg kegyetlensége és hallottam, amint sejtjeim dideregve összekócodnak és protoplazmáim feljajgatnak. Azonkívül valami nagyon kellemetlen szagot éreztem, mely nem a holdvilág illata volt.

Hideg, rossz szag... hát itt a paplan, majd elgátolom magam vele tőlük. Jól fejemre húztam a paplant. Hát olyan bűdösség-hullám csapott át rajtam, hogy még a pórusaim is segítettek az orromnak, nehogy szétrepedjen.

Egy önkénytelen mozdulattal félrehárítottam a paplant. A hold ezüst gyertyái szőke világukkal végigvilágították a paplan lepedőjét. A lepedőre egész hosszában, arab, hindu és kínai cirádákban valami rá volt száradva, ami arany színű volt és szörnyű illatokba mozdult.

Egyszerre elvesztettem minden eddigi érzékemet a dekoratív művészetek iránt. Lerugtam a paplant a földre. Felkeltem, magamra vettem árva felöltőmet és úgy feküdtem vissza. Álomra súlyosodó lelkem belegurítottam a kegyetlen szép éjszakába.

Másnap, első ünnep délelőttjén a tiszteletes úrka prédikált. Nagyszerű parasztság tömörült a padokban. Olyan ezeréves távlatú arcok, olyan pompásan alkotott fejek. Szép barnaszemű lányok és komoly, evangélium arcú asszonyok. A tiszteletes úrka éppen úgy motyogott, mint a disznóinak és a baromfinak. De ezek nem értették. Én sem értettem: sem az imát, sem a textust, sem a beszédet. A közönség

üdítő, jó álomból ébredett a beszéd után felharsogó orgonára.

Másnap délelőtt én tartottam az ünnepi prédikációt. A templom zsúfolva volt. A lobogó szőkeségű fiatal fej, a sokszínű fiatal hang, a fiatal mozdulatok egyszerre élővé mozdították a lelkeket s mohó figyelemben beszéltem. De valami feltűnt. A falusiak nagy része olyan sajátos fejtartással hallgatta beszédemet, mint a nagyothalló, aki a szemével is igyekszik hallani. Istentisztelet után meg is kérdeztem e különös jelenség okát a tanítótól, aki fölényesen kacagott:

— À la bonne heure, legátus úr. Hát azért hallgatnak úgy, mert ezeknek nagyrésze már alig ért valamit magyarul. Olyan ősi nevük van, mintha az Árpád apánk kortársai volnának és teljesen elrománosodtak. Nincs ebben a büdös parasztságban sem izlés, sem nemzeti érzés. À la bonne heure.

Úgy mellen vágott ez a felelet, hogy aznapra elvesztettem a hangomat. Alig vártam a negyedik nap reggelét, hogy átmenjek Dévára. És mikor e nap estéjén halálosan átfázva, átéhezve, átundorodva a dévai állomáson beültem az elég meleg vasúti kocsiba, a lélek felvert előőrsei elűzték az álom támadásait. A test gyötrelménél sokkal jobban fojtogatott lelki hidegrázásom. Ime, a nagyenyedi theológjáról idekerült e faluba egy fiatalember, hogy gyertya legyen a sötétben, mozdító lélek a nyomorúságban, hogy népet vezesse a több jószág, több tudás, a teljesebb anyagi és szellemi fejlődés felé. Hogy folytonos mozgósítója legyen a léleknek és a lelket építő karoknak. És ő mint egy őszi légy hull a faluba, elmostohásodik a lélek minden szükségétől s disznóba, tyúkba, fegyelem és cél nélküli életbe baromul s idegenül a néptől, azok alá züllik, akiket irányítania kell és már értelmes szava sincs hozzájuk. A másik pedig, a vasalt nadrágú majom, egy úri konyhán ellesett francia szó *előkelő* fedezéke mögül ellenségesen és megvetéssel nézi a népet, melyet vezetnie kellene s melyben olyan értékek rejlenek, melyről ő nem is álmodik. És a nép, a nagyszerű, ősi arcú emberi anyag, melyből Isten gazdag búzatábláját lehetne nevelni, elijesztve és csak olyan alkalomokban találkozva az úrral, mikor neki kell adnia, magá-

rahagyatva, vezető nélkül: egy idegen hódító lélek sodrába engedi magát vitetni, mely emberileg sem jelent neki emelkedést. És történik mindez a minden uccasarkon ordító *nemzeti eszme* és lobogó negyvennyolcas próféták korában! A gyermekember megrázott képzeletébe átfolytak a vonat mellett elrohanó elfeketült mezők. Egy körtáncot járó fekete hegy kivilágított tetején vidám urakat látott, akik a gondtalan pezsgőzés és mohó kártyázás szünetei közt hatvanhetes-negyvennyolcas játékot játszottak, hogy a bámész nép figyelmét elvonják a saját égető szükségéitől. A hegy alatt, fekete sziklák sötét torkaiból fekete folyó roppant sodra rohant elő és irgalmatlanul belesepert árjába vetést, házakat, népet, templomot, iskolát, mindent. Gyönyörű, őszizenetű arcú magyarok, férfiak, nők, arcukon dermedt fájjal, vonaglottak a hullámok haragjában. Omlottak a falvak, hullottak a templomtornyok, szakadtak a temetők. A halálos forgatagból fel-felmerült a tanító finom nadrágja és a tiszteletes rongyos csizmája. És mint a Halál csúfondáros szája: a vonat kerekei bele-belehörögték az egyetemes omlásba: — Álábonőr! Álábonőör!

Gyültek, gyültek az *Elsodort Falu* fekete vizei az antenna-lelkű gyermekember élete mélyebb völgyeiben.

6.

Sajátságosan: harói tapasztalataimról sem otthon, sem a Kolégyomban nem szóltam senkinek. Pedig kalandjaimat nagyon elevenen és nem kevés képzeleti cifrázatokkal mindig szerettem elmesélni. A Kolégyomban diáktársaim órákig is elhallgattak s a hatásos részekre kórusban felüvöltöttek. Otthon pedig Anyám legnagyobb szomorúságában is elő tudtam csalni mélyebb kacagásait. De a harói látottak annyira megráztak, hogy nem volt kedvem szavakba pakolni őket.

Különben nemsokára megint kitört a világtörténelem az iskolában. Egy délután szelid tünődéssel álltam szobám egyik ablakánál. A publika asztal körül a fiúk halk duruzsolása hallszott, amint holnapi leckéjüket tanulták. A Farkas-ucca csendes volt és jóindulatú, mint egy munkája után pihenésre ült öreg ember. Szemben a tanári lakások

sárga épületének egyik kapujában egy szolgáló állott s képzeletében valami nagyon hímnemű dolog felé nézhetett, mert messzi látásuak voltak a szemei és az alsó ajkán sűrű étvágyas mosolygás volt. Jobbra, a betett ablakon át is láthattam templomunk szegletét. Ó, szép híves patak, a megkergetett emberszarvas hányszor kívánta a te kútfődet, még akkor is, mikor már egész más szomszágok gyötörték! Az égen nagy jóságú puha felhők szenderegtek s mintha az Isten jó öreg keze végigcirógatott volna fürteimen.

Egyszerre csak tágra robban az ajtó. Váradi Béla, osztálytársam és egyik leglelkesebb hívem srappnelezte be magát. Egyik kezét felvörösülő jobb arcához szorította, fel-fésült hajszálai szétmeredtek az úr borzalmaiba, zölde szemekben lángszórók és villámok cikáztak, szájából mint puskagolyó csattant ki a mondat:

— Dezső, ez borzasztó! Ezt nem tudom tűrni. Én itt hagyom a Kolégyomot.

— Igyál egy pohár vizet és ülj le — mondtam csendesen.

Odament az új ivókannához, felmarkolta és egy hosszú kortyot húzott belőle. Azután kezét visszaszorította a jobb arcához. Leült velem szemben, de rögtön fel is szökött. Most már panaszos zokogás volt a hangja:

— Szörnyű dolog történt.

— Adj nekem is belőle, öreg — bízattam mosolyogva.

Nehéz szakadással, dadogás-darabokban jött ki belőle a dráma:

— Fenn voltam a huszonegyesben és rólad beszélgettünk. Pali bátyám dicsért, de Végh úr elkezdett dühösen mocskolni. Erre én azt mondtam, hogy egy szó sem igaz abból, amit mondott. Erre ő pofonütött. Én még ma itt hagyom a Kolégyomot.

Ez a Végh úr első vagy másodéves benlakó egyetemi hallgató volt, talán jurátus is. Apró legényke, talán egy harmada volt Váradinak, aki hatalmas, markos legény volt.

— Visszaadtad? — kérdeztem majdnem bizonyossággal.

Váradi elámult, száját, szemeit tágra nyitotta. Látzott, most látja meg ezt a gondolatot:

— Neeem — dadogta. — Aztán nagyot ordított:

— De visszaadom!

És már rohant az ajtó felé. A kabátjánál fogva viszszarántottam:

— Most már ne tedd. Alaposabban fogjuk elintézni a dolgot. Mondd meg a fiúknak, hogy este a szilencium beálltával legyenek nálam. Te pedig menj el aztán Juhoshoz és igyál meg két üveg sört. Én is veled mennék, de egyéb dolgom van.

Már félig megvigasztalva és nagy reménységgel nézett rám. Aztán elment. A kómikus az volt: hogy a kezét állandóan az arcához szorítva tartotta. Mintha félne, hogy nagy gyalázatának ténye megszökik onnan és nem lesz tanuja a sóvárgott ítéletnek.

Este hat órakor a benlakó osztálytársak úgy állítottak be, mint akik érzik, hogy történelem kezd történni bennük. Mindnyájan vérig sértve érezték magukat. Erdélyiek voltak, magyarok voltak, fiatalok voltak. Egész röviden intézkedtem:

— Remélem, megbíztok bennem. Vagy elégtételt kapunk, vagy itt hagyjuk a Kolégyomót. De ti vigyázzatok, ne adjatok ürügyet nekik, hogy minket tüntessenek fel hibásoknak. Bármily kihívás is ér valakit, legyetek mézédésen alázatosak. Most pedig menjetek szét a városba és mondjátok meg minden nyolcadik osztályosnak, hogy holnap sötét ünnepi ruhában jöjjenek az iskolába. Reggel mindent meg fogtok tudni.

Ó, hogy értették ezek a fiúk a szemeimet! Férfiak mentek szét a szobámból.

Ezen az éjjel keveset aludtam. Nagyarányú memorandumot írtam az esetről a tanári karhoz. A hang komoly volt, a feltétlen tisztelet hangja, melyből kilüktetett a szeretet és a bizalom is. Röviden, szigorú pontossággal adtam elő az esetet. De nekem ez az eset csak ürügy volt. Az a velem született hajlam: hogy mindent a lehető legegységesebb vonatkozásában mutassak meg, már akkor erősen kifejlődött bennem. Én magát a jurátusi rendszert akartam gyökereiben megtámadni, melynek tarthatatlanságát már vagy három éve élesvilágosan láttam. Kifejtettem,

hogy lehetetlen a gimnáziumi felső ifjúságot olyan fiatal-emberek bírósága és erkölcsi vezetése alatt tartani, akik néha egyáltalán nem, néha egy-két évvel idősebbek és minden érdemük az, hogy valahogy átmásztak az érettségig. Érettebbek talán tudásban, tehetségben, erkölcsben és bánásmódjukban az emberekkel? Ellenkezőleg: a hirtelen szabadság és jurátusi fölény még az értékeesebbnél is megzavarja az ítélőképesség tisztánlátását, az erkölcsi önfegyelmet. Minden szentimentalizmustól, barátságtól és elfogultságtól elszakítva magamat, könyörtelenül mutattam meg a tényeket. Feltártam egy csomó olyan botrányos esetet, melyet a tanári kar nem igen ismerhetett. A bennlakó egyetemi hallgatóság és különösen a jurátusság zabolátlanságait, kihívó rossz példáit. A döntően hatásos eset elmondása nehéz volt nekem, de most nem a személyes kapcsolatokról volt szó. K. A. tanárjelölt, Ilona néném lécfalvi kollegájának a fia igen kedves fiú volt, kivel negyedik gimnázista koromban bekóboroltuk az egész Háromszéket. A tatrangi hídnál, közel Brassóhoz, közös éjjeli kalandunk volt az oláh cigányokkal és egész Prázsmárig együtt futottunk, egyetlen rémület rohanásában. A szerencsétlen fiatalember ezelőtt vagy két nappal jól berugva jött a konviktusba vacsorára s az egész vacsorázó ifjúság előtt egy bolondul gúnyos megjegyzést tett a nemrég meggyilkolt királynéra. Bármily Habsburg-ellenesnek nevelődtem, ezt a mindent átütő löveget nem hagyhattam ki ebből a harcból. Utóvégre én írtam később az *Elsodort Falut* és a *Segítség!*-et.

Kérdeztem a memorándumban: ilyen fiatalemberek lehetnek a mi bíránk, ezektől vegyünk példát, ezek pofozhassanak bennünket büntetlenül? Az ősi kolozsvári református Kolégyom tanárai nem úgy neveltek bennünket, hogy mint felnőtt magyar fiatalemberek, bárki is büntetlenül gyalázzhatna meg minket. Ezért teljes bizalommal és fiúi szeretettel elégtételt kérünk. De, ha a tanári kar, bármily okból, ezt nem adhatná meg, felülfolyamodunk az igazgató tanácshoz. Ha ott sem tartanak ezt a súlyos esetet elég sürgetőnek az orvoslásra: el vagyunk szánva, hogy most az érettségi előtt mindnyájan örökre itthagyjuk azt az intézetet, mely hosszú éveken át nevelt bennünket és melyet annyira szeretünk.

Másnap reggel az első óránk fizika-óra volt, melyet Szathmáry Ákos tanár úr tanított. Osztálytársunk, Szathmáry Gyuri megkérte apját, hogy ma csak fél után jöjjön be, mert fontos ügyben nemzetgyűlés lesz. A tanár mosolyogva engedett a kérésnek.

Pont csengetéskor mentem be a fizikai előadóterembe. A fiúk kivétel nélkül ünnepi ruhájukban ültek a padokban. Komolyak voltak, férfiasak, elszántak. Mert már mindenki tudta az esetet. Megmagyaráztam, hogy itt nem Váradiról van szó, akit különben mindnyájan szerettek. Itt a jurátusi rendszer elavultsága a fontos, hogy velünk egykorú, vagy majdnem egykorú fiatal emberek, akik egy hajszállal sem érettebbek és fegyelmezettek, mint mi, bíraskodhassanak és garázdálkodhassanak az ifjúsággal. Aztán meg kell mutatni, hogy egy magyar fiatal embert nem lehet büntetlenül arculverni. Felolvastam a memorándumot, melyet mélyről jövő, csendes, komoly éljenzéssel vettek tudomásul. Kértem őket: hogy ezekben a napokban lehetőleg udvariasabbak legyenek a jurátusok iránt és inkább háromszor köszönjenek, mint egyszer sem. Ne adjunk ürügyet arra, hogy valami általunk elkövetett ostobaságot kijátszanak ezzel a komoly ügygel szemben. Ezt a küzdelmet a tanári kar iránti bizalommal, szeretettel komolyan kell végigküzdeni. A memorándumot a harmadik órán át fogjuk adni osztályfőnökünknek: Kovács Dezső tanár úrnak.

A magyar órán, mikor Kovács tanár úr beírta az osztálykönyvbe a mai tananyagot — ma hiányzó nem volt, — felállt az egész osztály. Halálos csendben mentem ki a tanári katedra elé. És ekkor is éreztem, mint annyiszor életemben: hogy a csend a legnagyobb előadóművész. Milyen lényegszerint beszél a legkülönbözőbb emberi esetben. Ő, akasztani való hülye vigécek, akik a csend új és nagy művészetét, a filmet rikácsoló szatócsüzletté prostituálták.

Pár mondatban összegeztem a memorándumot és átnyújtottam Kovács tanár úrnak. A tanár úr nagyon komoly volt, látszott, hogy egészen mélyére hatott az eset. Minden bővebb nyilatkozat nélkül megígérte, hogy a tanári kar elé viszi kérésünket.

Ebéd után jött a kurszor jelenteni, hogy a kontra úr, Kálmán János hivat. Amint már mondtam: a kontra egye-

temi-hallgató rendőrkapitánya volt a benlakásnak. Bár néha valóságos helyettes tanár is volt ebben az állásban.

Kálmán úr már azelőtt sem igen szeretett. Ő is mint mindig tisztajeles végezte a gimnáziumot és igen szorgalmas és sikeres tanuló volt. Én is mindig tisztajeles voltam, de iskolai értelemben nem voltam szorgalmas, hanem Szabó Dezső voltam. Ez fájt Kálmán úrnak, mint egy ellopott arany óra. Mikor a kontra-szobába beléptem, nem fogadta senki a köszönésemet. Mert hárman voltak a szobában. Kálmán úr asztalánál ült egy zsenge nádszéken, nem minden hasonlóság nélkül Jupiter tonansra. Két kis mellékasztalnál egy-egy egyetemi hallgató ült. Előttük tinta és papiros volt. Az egyik egy Dézsi nevű gyalui fiú, a másik egy elfelejtettem-nevű volt. Mintegy szórakozásból mindenik egy tollal játszadozott.

Rögtön belém villant a helyzet. Ezek a robbanó, vulkán- Szabó Dezsőre számítanak. Kálmán úr meg fog sérteni, én kirobbanok és a két szende játszadozó le fogja írni szavaimat. És kész az argumentum: hogy az ilyen lázadó ifjúsággal csak erős eszközök útján boldogulhat a járátusság.

Nagy napsütés történt bennem. És lelkem szelíden ringó taván kinyílt egy nagy mosolygás-Viktória Régia: — Szeretném én azt látni, aki most dühbe tud hozni.

A kis Kálmán úr szétpattant, mint egy megtaposott pöfeteggomba:

— Szabó Dezső, maga tegnap este tíz órakor nem szellőztetett a szobájában, mert titkos gyűlés volt magánál.

Sűrűn csorduló akácfa-méz voltam:

— Végtelenül sajnálom, hogy valaki ilyen tévesen mérte informálni Kálmán urat. De ha ki méltóztatik hallgatni a szobám és a szomszéd szobák lakóit, azok az ellenkezőjét fogják mondani.

Mint egy keztyűt vágta az arcomba:

— Hazudik!

Olyan mosollyal néztem rá, mint egy ajándékba kapott friss sütetű kalácsra:

— Méltóztassék elhinni, Kálmán úr, hogy én tudom, milyen fájdalmas lehet Kálmán úrnak egy ilyen szót vágni egy magyar fiatalember arcába. Azt is tudom, hogy ennek

a két fiatalúrnak mennyire fájna lejegyezni azokat az indulatos szavakat, melyeket én esetleges bűnös hirtelenségből mondanék. De én tudom, hogy Kálmán úr mindent meggyőződésből és a Kolégyom érdekéből tesz. Ezért alázatosan kérem, kegyeskedjék a vizsgálatot megindítani.

Ezek a fiatalemberek mégis csak igen fiatalok voltak a magas diplomáciához. Mikor őket említettem: úgy kapták el a kezüket a tolltól, mint a tüzes vastól. Egy percig zavartan nézett a három kis Biberach egymásra. Aztán Kálmán úr egyszerre kedves lett, mint a tavaszi napsugár:

— Természetes, kedves Szabó úr, hogy én hiszek az ön szavának. Hiszen ön is éppen olyan jeles diák, amilyen én voltam. Majd adok annak a hazudozónak, hogy ne rontsa köztünk a jó viszonyt, amit, azt hiszem, nem is fog semmi megzavarni.

Kezet nyújtott. Földig hajolva fogadtam el. A másik kettő is kezet nyújtott. A másik kétszer is földig hajoltam. Amint kiléptem a kis Kúriára, lelkem napos lankáin húsz-ezer csikó táncolt győzelmi csárdást. Itt már az a Szabó Dezső győzött, aki mindmáig annyi törvetés, gáncs, szőnyeghúzás, megásott vermen át győzelmesen tudta vinni a maga hivatását. A kis hülye patkányok mindig a robbanásra, a vulkán Szabó Dezsőre számítottak. Igaz, van egy néhány vulkán is bennem. De ezek parancsom gombnyomására működnek, mint egy villanygép. Mindig minden ellenségnek az volt a tévedése, hogy azt hitte: egy emberrel áll szemben, mikor velem áll szemben.

Másnap reggel Sárkány igazgató úr hivatott. Elmondattam velem mindent, kikérte véleményemet mindenről. Láttam, hogy nagyon meg van döbbenve. Mikor elmondtam neki, hogy Kálmánék milyen eszközökkel próbáltak megfogni: mélyen elpirult, szemeiben meglepetés és szégyen bújt. Ez egészen sajátos gondolatokat keltett bennem. A végén ezzel vett búcsút tőlem: — Belátom, hogy teljesen igazuk van. Köszönöm, hogy ilyen férfiasan viselte magát.

A dolog kiszivárgott a Kolégyom egész ifjúságába és a kisebb diákok estefelé megint nagy Kossuth-nótázást csap-

tak szobám ajtaja előtt. Bármerre mentem, olyan szemek néztek rám, melyekbe a lélek kitette ünnepi lámpáját.

Aztán megjött a teljes diadal. Valóságos békekonferenciára ültünk össze. Sárkány igazgató úr elnökölt. Egyik oldalán Kovács Dezső tanár úr ült, mint a nyolcadik osztály főnöke. A jurátusság részéről Kálmán János kontra és egy másik, ha jól emlékszem helyettes-tanár-jurátus volt jelen. Az igazgató úr másik oldalán én ültem, mint az ifjúság képviselője. Megengedték, hogy egy másik diákot is hozzak magammal. Én Szathmáry Gyurit választottam.

Az igazgató rövid megnyitó beszédben kijelentette, hogy az egész tanári kar hő kívánsága, hogy ez a kínos ügy az igazság és a szeretet jegyében elintéződjék. Kálmán kontra úr a jurátusság nevében sajnálatát fejezte ki a történetek fölött. K. A. tanárjelöltet és Végh urat kitétek a benlakásból. Én pár szóval köszönetet mondtam és nagy békés kézfogások történtek.

Ez az elintézés egyaránt becsületére vált a tanári karnak és az ifjúságnak. És határozottan merem állítani: valóságos lendületet adott az egész osztály tanulási kedvének. Egy pár nap mulva, egy szünet alkalmával, Kovács Dezső tanár úr hozzám jött:

— Tudod, Dezső, hogy az a memorándum Kemény Zsigmondnak is büszkeségére vált volna? — mondta.

Az újból megismétlődő Kemény Zsigmond egy pillanatra belém szúrt. De szemeiben láttam, milyen nagy dicséret ez. Tréfás hencegéssel mondtam:

— Zsigmond nem vagyok, nem is leszek. De kemény legény, az leszek, amíg élek.

7.

Talán a nyolcadik osztály volt életem legfelhőtlenebb, legboldogabban győzelmes éve. Nagyon sokan szerettek, mindenki nagy jövőt jósolgatott, gondtalan és boldog omlású volt életem. A jövő csodálatos sejtései széles szárnyakkal suhantak át életem mélyén. Ugyanakkor: mély változások mozdultak a lélek rejtettebb titkaiban.

Az első sajátos jelenség éppen a jövő megjóslásai körül történt. Mindenki vagy leendő minisztert, vagy egye-

temi tanárt jósolt belőlem. Minden ilyen jóslás után: valami nagy alaktalan szomorúság, melyben majdnem szégyen és valami nagy csalódottság is volt, nyomta meg az életemet. Egy darabig nem tudtam, mi az oka ezeknek a szomorúságoknak. De mert mindig nagyon utána kutattam lelki állapotaim miéértjének, csakhamar észrevettem, hogy ezek a levertségek mindig az ilyen jóslások után fogtak el. És tartalmuk valami ilyen féle volt: Hát egy megálmódott roppant élet-eposzt kifejez egy miniszterség, egy egyetemi tanárság?! Mikor annyi miniszter és egyetemi tanár volt, van és lesz. És hova lettek és hova lesznek? Hát érdemes az örök semmiből feldobódni egy röviden múltó énné azért, hogy az embert így vagy úgy titulálják, ilyen vagy olyan fizetési osztályban legyen? Megelégtíti ez a végtelen szomjúhozást, elég pálya ez a milliókat egybefoglaló eposzra feszülő erőknek? Érdemes ezért dolgot adni a bábának, a tiszteletes úrnak, szüleinknek, tanárainknak és más érdemes embereknek?

Lehet: hogy akkor nem tudtam ilyen pontos mondatokba rendezni a dolgot. De bizonyos, hogy ez volt tartalma sajátos szomorúságaimnak.

Különben, ami a jövőt illeti: egész hivatás-Bábel tornyosodott elő bennem. Néha, mint egyetlen lehető utat, úgy éreztem, hogy valahogy be kell jutnom a — gondolom — bécsújhelyi katonai akadémiára, hogy karddal szabjam útam a jövő sziklái közé. Néha pedig a bécsi keleti akadémiát láttam az egyetlen lehető induló pontnak és diplomáciai pályára akartam menni. Azt hiszem: e két álom mögött még mindig Napoleon mozdított. De sem anyagi helyzetünk, sem elég összeköttetésünk nem volt e két terv megvalósítására. Bár, ha nem tévedek, az utóbbira némi kísérlet is történt.

De néha titkon, valamilyen nem-vigyázásomban: az apai és anyai ősök mégis visszalopóztak lelkem mélyebb orgonájához s eljátszották a régi zsoldárokat. Ilyenkor mégis, ősi nehézkedéssel lekipásztor voltam, aki borzasztó rettenetes csodásan a nép atyja s a falut felemeli, mint a pék a perces rudat, ha tömegben megy át. Máskor pedig nagy Kossuth-apánkosan jogász voltam, ügyvéd és így

tákolttam össze az európai egyesült köztársaságokat, melyeknek első elnöke természetesen én voltam.

Közben rengeteget kószáltam a kolozsvári erdőkben. De most legtöbbször: egyedül. Olyan nagy sokaságban jártam tábort önmagamban: hogy csak zavart és megszü-kített volna mások jelenléte. Az élet nagy kapuja előtt minden lelkem hangosabb lett, követelte a maga útját, talányokat adott fel és kért, hogy őt olvassam életemmé, mert ő a legszebb életmese. Hányszor éreztem úgy magános barangolásaimban, a Bükkerdő hatalmas szálfái közt, vagy a Hója távolabbi zsúfoltságában: hogy ős rengeteggé végtelenül az erdő és én vagyok az egész rengeteg. Hogy bozótjaim döbbenetében roppant és különös állatok járnak, néha felém villan életet követelő szemük. Hogy tisztásaim csendes áhítatán nagyszemű virágok rengetik kelyheik harmatában az ég tiszta csillagait. Hogy szálfáim nehéz lombjainak zúgása a végzet egy nagy üzenetét hozzák hozzám, melyet még nem értek, csak homályos körvonalait fogom. De ha egyszer megértem: akkor egyetlen feladat, egyetlen cél és minden sziklán át egyenes út lesz életem. Hogy talajom ős zsúfoltságában, hol holt erdők rétegei fekszenek egymáson, hogy millió alakban új létté mozduljanak: titokzatos folyók nagy rohanásai keresnek utat a felszínre, a nap édes érintéseihez. És messze, messze, valami elrejtett barlang templomboltos melegségében az elment századok körben ülve suttogva mondják el egymásnak titkaikat.

Ó, hányszor álltam meg a Bükkerdő magaslatain, az erdő szélén: mikor az éj komoly leánya: az alkonyat fekete imakönyvvel kezében rálépett az emberi világ ösvényére. Puha, komoly léptei mély áhítattá hangoztak lelkemben. Az égen, a felgyúlt szélű felhőcskéken túl, messzibb kelet felé: halk finomságok rezegtek. Illanó gyermekzöldek, szürkébe játszó lilaságok rezzentek, néhol egy-két teljes kék folt halk segítségkiáltása hallszott, mint egy vízbe fulladó gyermeké. Tovább pedig, az ég egy sápadt szürkévé döbbsent síkján valamely gyermek-isten sajátos szénrajzot: szomorú halmokat s egy síró imájú kápolnát felejtett ott, talán tanulása első kísérletét. Az erdőben a fák roppant sátrai alatt már majdnem éjszakává

húnyt a levegő s mintha az egész erdő egy roppant mell lett volna, melynek belsejében egy gigántikus zokogás dörömböz. Lenn a távolságban, mélységeken és halmokon túl: esti toilettejét végezte a végtelen szeretet városa. Finom, messzire nyúlt fehér kendők törölték izzadt testét s egy láthatatlan üvegből puha szürke balzsam ömlött elfáradt tagjaira. Hányszor érezte ilyenkor a gyermekember azt, ami egész életének egyik leghatalmasabb kísérő érzése volt: hogy ő nincs különtörve, egyénné számúzve a világegyetem húsából, élete minden patakjában egy áramú az ős mindennel, a vak kényszerű egyetemes akarat el nem különített mozdulása a több élet és az örök megsemmisülés felé. Azért nem tudtam soha tag, társ, barát, cinkos, részvényes és más eféle lenni: mert egyazon mozdulat voltam a világ egyetemes akaratával.

Rengeteget olvastam, de most már kevesebb szépirodalmat, inkább történelmi és természettudományi dolgokat. Az ember az anyagban, az ember önmagában, az ember egymásban: ez volt ezer mohó érdeklődésem egyetlen tárgya. Milyen csodálatosan szépek voltak a hajnalokba nyúló végtelen távlatú szellemi részegségek. Mennyire nem fárasztottak, milyen sok erőt adtak. Volt olyan hét, melynek egy éjszakáján sem aludtam többet két-három óránál.

Emlékszem, milyen hangosan felkacagtam egyszer a nehéz levegőjű szobában, az alvó diákok közt, az éj egy távolabbi kanyarulatánál. Egy értekezést olvastam, mely Lombroso gondolatvilágát ismertette. Az értekezés írója bő zengzetű humánitással és száz sajtárból csorduló liberálizmussal szavalta: hogy a bűnözők betegek, nem büntetni, hanem gyógyítani kell őket. Aztán elérékenyült önmaga szavalásán és felkiáltott: milyen isteni, milyen igazian keresztyéni gondolat ez, mely új világot fog nyitni a földön.

E nyitás előtt: én egész jókedvűen elámultam. Az a velem született forma, parancs, akarat vagy micsoda: hogy mindent a teljes látóhatárába, lehetőleg összes kapcsolataiba állítva nézzek: most sem engedte, hogy Lombroso és rajongója palivá készítsenek. Elkezdtem gondolkodni ott a 11-es számú szoba két vaságya közt, a kis szobafőnöki

asztalom lámpájának szelíd fénylombja tövében. Szerény gondolatom menete körülbelül ez volt:

A bűnözők betegek, nem büntetni hanem gyógyítani kell őket. Lássuk, mit jelent ez. Az ember véthet: 1. önmaga, 2. az emberek ellen. Az Isten elleni vétkezést elhagyom. Mert a cikk írója minden második sorban orromba rázta a természettudományos plakátját s gyűlöletét a *vallási elfogultságok* ellen. Már pedig ha meg akarom cáfolni, az ő alapjára kell állanom, mert csak így döntő a győzelem.

Tehát: a bűnöző beteg, örült, nem büntetni, hanem gyógyítani kell. Ez a betegség, ez az örülség bebizonyítható teste rendellenes elváltozásaiban, lelki élete beteg gépiességében. Vegyük most már külön a bűnözők két csoportját.

Az önmaguk ellen bűnözőknél, az alkoholistáknál, az erotika rángatottjainál, az ópium, kokain stb. rabjainál, a kártyásnál, a féktelenül pazarlónál, az eszeveszetten könnyelműnél stb. könnyen megérthető: hogy tényleg valami terhelttség, valami veleszületett gyengeség, esendőség kergeti önmaga egészsége, biztonsága, életének teljes, egyensúlyozott és harmónikus megélése ellen. Természetes: itt is óriási része lehet a különböző életkörülmények, behatások, formáló, nevelő hatásának. De lássuk a bűnözők második csoportját.

Az emberek ellen elkövetett bűnök leggyakoribb esetei: gyilkosság, hazugság, csalás, lopás, rablás, erőszakos nemi közösülés, vérfertőzés, súlyos kötelesség-mulasztás, hazaárulás stb.

Mármost: ha csak egy kicsit gondolkozunk, észrevesszük: hogy ezeknek a tetteknek majdnem mindenike igen konstruktív ténykedés: sőt társadalmi és történelmi érték. Az emberölés nem csak a honvédelemben lehet szükséges és kiváló teljesítmény. Bizonyos hivatásbeli embereknek, bizonyos esetekben mintegy esküvel megkötött kötelességük teljesítése bizonyos emberek megölése. A hazugság az emberi élet ezer viszonyában valóságos áldás, szükségesebb a napi kenyérnél. Néha zseniális történelmi, politikai fogás. A csalás száz és száz neme vagy bevett

szokás, vagy, néha, valóságos történelmi eszköz. A lopás és rablás, ha más néven is, de mint erőszakos eltulajdonítás a történelem örök, állandó ténye. Az erőszakos, vagy úgynevezett erőszakos memi közösülésből igen sok boldog házasság vagy tartós jó viszony lett és csak kis része kerül mint bűn a törvényszék elé. A vérfertőzés esete? Hány esetben van, megfelelő hivatalos engedéllyel, igen jó és egészséges házasság első unokatestvérek közt. A súlyos köteletség-mulasztás helyes megítélése mindig az összes körülmények pontos ismeretétől függ. A hazaárulás? Hányszor minősítettek hazaárulásnak olyan tény, mely éppen elszántan hősi magatartás volt a haza igazi érdekében. És hányszor ünnepeltek mérleghiteles roppant hazafiságnak olyan tetteket és személyeket, amelyek és akik, mint a jövő megmutatta: végzetesen, és igen sokszor: szándékosan kárára voltak a haza igazi érdekeinek?

Mi következik mindebből? Az, hogy a nem önmagunkkal való viszonylatban bűn az: ami árt embertársainknak, vagy az egész közösségnek. Hiszen mindig, minden törvényhozásnak ez volt az alapgondolata. Mármost: nem furcsán természet-tudományos az a látásmód: hogy a természet, csupa szimpátiából az emberi társadalom iránt: beteg, örülten, testi és lelki elváltozásosan alkotta meg azokat az egyéneket, akik embertársainknak vagy a közösségnek kárt okoznak, vétének ellenük? Míg azok, akik ezt nem teszik: normálisak, mint egy pintyet lenyelt kefekötő?

Mégis különös velejátszása a természetnek az emberi társadalommal: hogy aki mint rendőr, csendőr, katona, folyamőr, vámőr, csősz, stb. kötelessége teljesítésében lelő, leüt, stb. egy embert: nem testi és lelki elváltozásos és gyógyításra nem szorul. Aki pedig az erdőben a vele szemben jövőt lelövi, hogy bugyelárisát élvegye: az elváltozásos és azt gyógyítani kell.

Jól meg kell érteni: senki sincs távolabb attól, mint én: hogy ezeket a tényeket egy erkölcsi vonalba hozza. Ellenkezőleg! De itt nem erről van szó. Hanem arról, hogy erkölcs, bűn, törvény, kihágás: az emberi együttélés, az évezredek, évtíz-, évszázadekben fejlődő emberi társadalom tényei. A természet pedig az örök, lénye-

gében változhatatlan természet. Mármost: hogyan adja ez a természet a fejét arra: hogy beálljon az emberi drámába házirendezőnek? És azt, aki embertársai ellen vét, vagy a közösség ellen: terheltnek, betegnek, örültnek, testi és lelki elváltozásosnak alkossa, míg a többit az egészség, a józanság, a norma olimpikonjaivá protegálja?

És nem csodálatos például ez: Ha valaki egy zseniális csalást követ el valami jó ügy érdekében, talán éppen valami életbevágó politikai, történelmi szükség hasznára: és ezt elköveti az asszociációk, ötletek, gondolatok, az agy sejtmozdulatainak, összes életerőinek éppen azzal a módszerével és igénybe vételével: mint aki önmaga érdekében követ el egy óriási csalást: akkor: az előbbi egészséges, józan, nem elváltozásos, nincs szüksége gyógyításra. Az utóbbi: terhelt, beteg, örült, testi-lelki elváltozásos és gyógyításra szorul. Ami nem zárja ki azt, hogy minden gyógyítás nélkül akár egy félszázadig pompás egészségben és lelki nyugalomban élvezi csalása gyümölcseit.

Azt nem is említem, mert túláradó móka: hogy a nemi erőszakos, ha azután elveszi az erőszakolt hölgyet, igen boldog házasságot élhet s aranylakodalmán tizenkét piros-pozsgás gyermeke és hetvenhét piros-pozsgásabb unokája nyújthat át neki fehér liliom-csokrot. Tehát: nem elváltozásos és nem szorul gyógyításra. Ha nem veszi el önagságát: akkor az és gyógyítani kell. Az első unokatestvérek, ha engedélyt kapnak a házasságra, testileg-lelkileg normálisok. Ha nem: csupa elváltozásokból állanak.

Említsem azt a közismert ténytet: hogy országok, népek és fajok szerint a bűn fogalma végtelenül különböző. Némely fajnál az öregeket agyonütik. Nem dolgoznak, nem harcolnak, nem szaporítanak: hát ne egyenek. Ez igazán nem terhelt logika. Ott ezek az agyonütők nem terheltek, nem örültek, nincsenek elváltozásai, sőt egy örökölt rend, norma érdekében tesznek így. Meg Lombrosojuk sincs. De ha jegyet váltanak Skóciába: ott már terheltek, elváltozásosak? Igaz, inkább nem váltanak jegyet.

De ez még mind csak apró móka. De mi történik: ha az idők tulsó ködeiből évtízezredek, évszázazredek át előteremlő világtörténelmet fogjuk a szemünkbe? Az ölésnek, a csalásnak, a lopásnak, a rablásnak, a hazugság-

nak, a rágalomnak, a hamisításnak micsoda gigántikus folyton-folyó szövedékére volt szükség: hogy legyen közösség és egyén, magánjog és közjog, rend és törvény és minden egyéb! Hiszen akkor az egész mindig élő emberiség terhelt, beteg, őrült és testi-lelki elváltozásos! És az egész világtörténelem ennek az őrültnek fel-felhabzó frenézise! De ki fog akkor gyógyítani?

Tudom: hogy az utolsó tétel valószínűsége sokak szemében nem is olyan cingár. De ahelyett, hogy ilyen borulató tangót járnánk, talán jobb lesz megvizsgálni: vajjon nem esett hiba természettudományosok krétája körül.

Bizony: így ez a tétel: hogy a bűnöző általában terhelt, beteg, őrült, akit gyógyítani kell: a legfelületesebb, legbabonásabb, a legtermészettudomány-ellenesebb állítás. Hiszen ez egy fajtája volna, vagy legalább is párhuzama a *teleologikus* látásnak, mely ellen éppen a természettudományok nevében szavaltak a lehangosabban. A *teleologikus* meggyőződés úgy látja: hogy minden a természetben valami célból állt elő. A tyúk szerintük azért tojik: 1. hogy gyermeke legyen, 2. hogy mi paprikás csirkét ehessünk, stb. stb. Ez a bűn-betegség elmélet ép így ad hoc szerelőjévé teszi a természetet az emberi társadalomnak.

Igen: a bibi itt is onnan keletkezett: hogy Lombroso úrék nem az egész szervesen egybetartozó látóhatárban vizsgálták az esetet. Ha vizsgálataikat kiterjesztették volna a becsületesekre, az erényesekre, a fedhetetlenekre, a derék és kitűnő emberekre, az átlag és józan tömegemberre, szóval: az emberekre: az eredmény egészen más lett volna. Hiszen pl. az az eset, mikor egy politikus hazaszeretetével, eszével, ravaszságával egy nagy előnyt szerez hazájának és amikor: egy bűnöző önszeretetével, eszével és ravaszságával előnyt szerez önmagának: nem azokban a testi-lelki folyamatokban különbözik, melyek a két egyénben végbemennek. Hanem: abban: hogy egyik és másik tény mit jelent a közösségnek. Vannak fedhetetlen nyárspolgárok, kifogástalan erkölcsű átlagemberek: akik terhelték, testi és lelki elváltozásosak. És vannak, éppen a nagyarányú bűnözők közt leggyakrabban, az átlag értelemben vett normális, egészséges emberek. Igaz: hogy vannak olyan bűntények és olyan bűnöző típusok, melyek tényleges

terheltségnek, testi-lelki elváltozásoknak az eredményei. De vannak ilyenek a nagy erkölcsi értékű tények s a rendkívüli erkölcsi típusok közt. Ismert az a mondás: hogy a jó detektív a bűnöző negatív formája. Ez igaz is. De azért nem szabad a bűnözőt pozitív detektívnek nevezni.

Én mindig csodálkoztam azokon az érzelmes lelkeken, akik a legkényszerítőbb helyzetben is pehelysúlyra szavalják magukat a halálbüntetés ellen. Miért nem szavalnak a fájós fog kihúzása, a fertőzött tag amputálása ellen is? Sőt: vagy van logika, vagy nincs: az állati és növényi ételek ellen.

Emberi ember csak ilyen menühöz ülhet le nyugodt lélekkel:

1. Emberi-jogleves szabadság csipetkével.
2. Humanizmus szelet szeressükegymást salátával.
3. Megértés-zserbók, liberálizmus-likőrök.

Igen: a bűn szankciója: gyógyítás: a társadalom gyógyítása. A társadalom védelmében a kriminológiai túlhumanizmus éppen olyan veszélyes és kártékony: mint a kriminológiai szádizmus.

Valószínű, hogy ezt akkor, ott a tizenegyes szoba hat szuszogású éjszakájában nem tudtam volna egészen így előadni. De a gondolatmenetem pontosan ez volt és azóta sem változott.

Most veszem észre, hogy egészen értekezéssé szélesedtem. Ez még sokszor meg fog történni életmesém során, hisz ez mind az én elidegeníthetetlen énem. Itt gyors segély kell, Dezső, utazunk!

8.

Az iskolai év vége felé egy tragikus esemény vetett árnyékot a Kolégyom életére. Bennem pedig új távlatot nyitott meg az emberi tragédiába.

A nyolcadik osztályban a latin nyelv tanítását Geréb tanár úrtól dr. Borcsa Mihály tanár úr vette át. És ez nagyon jól volt, mert Geréb tanár úr igen kedves, mulatságos mackó bácsi volt, de tanulni nem igen lehetett tőle. Borcsa tanár úr rendkívül lelkiismeretes jó tanár volt. Azt hiszem, egyik baj éppen az volt: hogy idegrendszere túlságosan megkívánta a folytonos elfoglaltságot. Ő volt a

konviktus felügyelő tanára, ami elég sok munkával járt. Azonkívül két szertár öre és még nem tudom mi.

Bizony az osztály latin tudományát meglehetősen zilált állapotban találta. Szinte mondhatnám: hogy nem is volt állapota. Én a latint nagyon szerettem és így az iskolától függetlenül és Geréb tanár úr dacára nagy haladást tettem benne. Borcsa tanár úr ezt rögtön észrevette és nagyon megszeretett. Valóságos barátság fejlődött ki közöttünk. Mind többször vitt magával sétálni, sokszor egy-két pohár sörre a Nagy Gáborba is behívott, bár én már nem ittam. Én ösztönösen megéreztem benne a tragikus embert. Valami úzöttséget, néha valóságos zilált riadalmat éreztem benne. Csakhamar észrevettem: hogy én valóságos menedék vagyok számára. Hogy áradó fiatal-ságom, a szélrózsa minden irányába széthullámzó szellemi életem mintegy régi, egészségesebb önmagává fürdeti vissza. Mikor bő elevenséggel s nem minden pápai biztonság nélkül adtam elő neki dogma-izmos véleményeimet a világ dolgairól: sajátos delejességgel villózó nagy barna szemei megnyugodtak s valami jó melegséggel teltek el. Néha olyan mohó szorongással hívott sétálni, mintha elnyelő folyó hullámai közt vergődve, karjait nyújtaná ki a parti fa lecsüngő lombjai felé.

Ebben az évben a Kolégyom hűtlen lett az Erdély-szerte híres református majálisok gyönyörű hagyományaihoz. Nem az erdőben, nem egész napra rendezték és nem úgy, hogy a Kolégyom egész ifjúságának majálisa legyen. Ezer szép pedagógiai okot mondtak erre. Így aztán igazán nagy oktalanság volt. A lövöldében rendezték, a Séta-tér végén, esti kezdettel. A majális tanár-elnöke Borcsa tanár úr volt.

Én a rendezésben nem vettem részt, mert bántott, hogy szokványos táncestélyé zsugorítják az ifjúság e nagyszerű ősi kermesszét. De Borcsa tanár úr állandóan magával vitt a rendezés ügyeiben és velem intézte a dolgokat. Én láttam, mennyire szüksége van rám és minden percben szívesen készen voltam hívására.

Mert: láttam, hogy napról napra idegesebb, nyugtalanabb. Szinte éreztem, hogy egy vak erő dörömböz a megingott férfi belső kapuin és egyszer kifog törni. Hir-

telen, ötletszerűen, különös beteg félelmei voltak a majális sikere iránt. Hogy hátha a Lövölde épülete ki fog gyúlni, hátha istenítélet lesz és elveri a vendégeket, hátha a cigánybanda megszökik és nem lesz, ki muzsikáljon a tánchoz. Én ravaszul nagyon derűs, tréfás kitalálásokkal vittem figyelmét vidámabb dolgok felé s elő-elő csaltam szaggatott, ideges kacagását.

Egyszer, estefelé, a Lövöldéből jöttünk hazafelé, ahol már vagy hatodszor tartottunk szemlét. A Nagy Gábor elé érve, majdnem gyermek-könyörgéssel hívott be. Amikor az első pohár sört kiitta és letette az üres poharat, rám nézett, és mint nehéz zokogás szisszent ki belőle:

— Ó, Dezső, ha én még olyan egészséges, erős és vidám lehetnék, mint maga.

Végtelen szájalommal néztem ezt az alapköveiben meglazult életet, melynek talán csak az volt a hibája, hogy nagyon hasznos kívánt lenni. Aztán eljött a nagy est. Borcsa tanár úr, én és Szathmáry Gyuri, díszben, a nagy selyemcsokor rendező jelvénnel a mellünkön — mert nekem is fel kellett tennem — a Lövölde kapujában, a hatalmas fák sátrai alatt fogadtuk a vendégeket. A többi rendező a teremben udvarolt és kalauzolt. Borcsa tanár úr szokatlanul hallgatag volt. Aztán egy olyan jelenet történt, ami még az ő tragikus árnyékú arcára is mosolyt csalt.

Egy öreg konflison, melyet egy, a timároknak már régen odaigért rokkant ló huzigált, megérkezett Erdély tudós református püspöke, dr. Bartók György. Bizony: ez már nem Szász Domokos volt és amint nemes egyszerűséggel kiszállt az öreg dobozból, inkább hasonlított öreg filozopherhez, mint egyházfejedelemhez. A kocsis földig hajolt és majdnem Szászlónáig emelte meg a kalapját az egyházfejedelmi borraivaló reményében. Viszont: a püspök úr annyira a krisztusi egyszerűség igézete alatt állott, hogy keserves negyven fillért nyomott a kocsis markába, ami bizony még a szigorúan hivatalos tarifának sem volt még a fele sem. Csoda plasztika keletkezett ebből. A kocsis belenézett a markába, s mintha a hasába golyót kapott volna: feje, kalapja hátraesett, szája néma kiáltásra dermedt, s gutautéses mozdulatokkal hol a markába, hol a

püspökre nézett kidagadt szemeivel. Ekkor a vén ló is belenézett a gazdája markába, az ő feje is hátra esett, egyik első lábát ép oly kétségbeesetten tartotta a levegőbe, mint gazdája a markát és ámult-tévetegen hol gazdájára, hol a püspökre bámult. Közben Borcsa tanár úr pár meleg mondattal üdvözölte a püspököt, beszédét ezzel végezte: Éljen dr. Bartók György, Erdély református püspöke. A felhangzó éljenzés után a még mindig tönkre idegsokkolt kocsis magához jött s hirtelen rászakadt sötét világnézetét egy kanyargós mondatban fejezte ki, melyet itt le nem írhatok, de amely a tudós püspököt egész szokatlan kapcsolatokba állította. Ráadásul: a vén ló, aki úgy látszik már közös lelket tartott gazdájával, éktelen távhosszú sóhajtást baritonozott ki magából, de nem a frontális alkalom útján. Mindenkiből kibuggyant a kacagás s a Borcsa tanár úr arcán is nagyon gyerekes jó mosolygás villant át.

Egy félóra múlva, mikor a közönség tódulása ritkulni kezdett, én is indultam befelé a táncterembe. Borcsa tanár úr ijedten vont félre:

— Ne hagyjuk itt őrizetlenül a pénztárt, már közel egy millió korona van benne, — mondta izgatottan.

Egy pillanatra azt hittem, tréfál. De szemeiben az üldözöttség beteg félelme pislogott és ajkai rángtak. Ebben a percben nagy hívások jöttek felém a teremből: — Dezső, a lányok keresnek! — És én mégis bementem.

Közel éjfélig mindent feledve lubickoltam a lányok friss kacagásában s kilombosodott rám a legtavaszi lelkem. Akkor Szathmáry Gyuri megrántotta a karom: — Te, gyere ki, Borcsa tanár úr nagyon furcsán viseli magát.

Kirohantam. Ebben a percben Borcsa tanár úr, szmokingban, fehér keztyűben, neki ugrott egy nyárfának és jó magasra felmászott. Onnan ordította sajátos nem emberi hangon: — Egy millió korona a bevételünk! Egy millió korona a bevételünk!

Valahogy lerimánkodtuk. Akkor már ott volt felesége is, Kolozsváry egyetemi tanár leánya. A szegény fiatal asszony csodálatos erővel parancsolt nyugalmat magára. Szelíden kérte férjét:

— Mihály, kérlek szépen, menjünk haza,

Borcsa tanár úr vadul rázta fejét:

— Nem megyek. Felfogják törni a pénztárat és ellopják a millió koronát.

A legtermészetesebb hangon léptem közbe:

— Tanár úr, kérem, mi Szathmáry Gyurival haza kísérjük a tanár úrékat. Magunkkal visszük a pénztárat is. Ott hagyjuk majd a tanár úréknál őrizetbe.

Egy percig mereven nézett, aztán mondta:

— Benned hiszek, Dezső. Vegyük a pénzt és menjünk haza.

A pénz egy nagy fémdobozban volt. Szathmáry Gyuri vette magához és előttünk vitte. Borcsa tanár urat felesége és én vettük közre. A már reggel felé küzdő éj homályában Borcsa tanár mindegyre megtorpant:

— Ni, ott abban a kapuban lesnek ránk. Látom a pisztolyok csövét, éppen rám céloznak.

Eléje léptem:

— Majd én megyek a tanár úr előtt, a tanár urat nem érheti semmi baj.

Ez a jelenet sokszor megisméltődött. Végre elértünk a tanári házhoz, a Kolégyommal szemben. A zárt kapu előtt halálos sápadtan dadogta:

— Ott benn vannak. Le fognak gyilkolni mindnyájunkat.

Átvettem a feleségétől a kulcsot:

— Majd én előre megyek, tanár úr, nem lesz semmi baj.

Örökre bennem maradt elhalványodhatatlan látomásul: hogy mikor végre beléptünk a lakásba és az asszony világot gyújtott: otthont láttunk, ahol a nőtől érintett dolgok családot, békét, csendes folytatást beszéltek. És három kis ágyban három gyermek aludt mélyen, gyermekül.

A tanár úr odapillantott a kis alvókra. Egy percre iszonyúan eltorzult az arca és nagy néma könnyek gördültek le az arcán.

Elköszöntünk. Visszamentünk a multságba. De lelkem szélesebb pusztáin a végzet kegyetlen hideg szele fújt. Másnap megtudtuk: hogy Borcsa tanár úr kitört hajnalban a bezárt lakásból és eltűnt. Egy hétig keresték.

Végre a Hója erdő egy nedves gödrében találták meg, halálra éhezve, lesoványodva, vacogva a képzelt üldözőktől. Idegyógyintézetbe vitték.

9.

Végre csak elérkezett a világdöntő esemény: az érettségi. Ősi szokásból: az írásbeli és szóbeli érettségik minden napjának reggelén, a nagy imaterem ajtaja előtt, ahol a vizsgák lefolytak, elénekeltük a *Te benned biztunk eleitől fogva kezdetű zsoltárt*. (XC.) Milyen jó: hogy a sárban és vérben csörtető emberordas néha énekel. Mert a tiszta szárnyú énekek nem múlnak szét a levegőben. Megbújnak a lélek távolabbi ködei mögött s elkísérik az embert az életlátomásai fölött. És mikor a valóság valótlanságai-
ban tántorgó ember valami jóvátehetetlent ficamodik elkövetni: elősietnek, visszarántják a lelke karját s egy pár pillanatra emberré emelik. Mikor pedig a kétség vak örvényei fölött imbolyog: áthúznak lelke fölött, mint messziségből jött csodálatos madarak és szárnyaik nagy suhánása vígasztalásra frissíti az elhagyott embergyermeket. Hogy elkísért ez a zsoltár, még a hiten túl is, és hányszor vette szárnyaira lesúlyosodó lelkemet. A tenyerünkre vett kis madarat teste ottmaradt melegéért még akkor is kezünkben érezzük, mikor már messze szállt. A hitet sokszor széttépi az élet: de a lélek meleg marad a régi bizalomtól: mert valaha e roppant szárnyú zsoltár pihenőfészke volt.

Az írásbeli érettségim a magyarból a következő három tételek közül szabadon választhattunk:

1. Petőfi halálának ötvenedik évfordulóján (ünnepi beszéd).

2. A romantikus irány viszonya nemzeti törekvéseinkhez.

3. A magyar nemzet jellemzése (erényeink és hibáink).

Én, ha jól emlékszem: magamnak a legutóbbi témát dolgoztam ki. Mert a magamén kívül még öt dolgozatot csináltam s változatosság kedvéért mind a három témát megírtam. Az öt fiú közül egyik kitűnő hegedűs volt, sok

estén át játszott nekem és ezért kapta ezt az ajándékot. Egy másíknak szép írása volt, régebben sokat másolta verseimet s most ez volt a jutalom. Szathmáry Gyurinak barátságból tettem. Két gazdagabb fiú öt-öt koronájával fizette meg a tudományomat. Előrelátás az érettségi bankettre. Ha nem tévedek: mind a hat dolgozat jelesre sikerült.

De hogyan tudtuk egymáshoz eljuttatni küldeményeinket a felügyelő tanár zordul vigyázó szemei előtt? Ennek ősi technikája volt, mely valószínűleg visszanyúlik az ős sejt érettségi vizsgájáig. A diákok megkapták a témát. Akkor mindenki úgy tett, mintha gondolkozna és irogatna. Közben hol egyik, hol másik kikérezett az árnyékszékre. A feladatát megoldani nem tudó diák témáját ott eldugta egy előre megbeszélt helyre, ahol a feldolgozó megkapta. Mikor az kidolgozta a témát, hasonló természeti szükség útján juttatta el a másik kezéhez. A legrettegettebb felügyelő tanár Gráf Jakab tanár úr volt. Ő beült a katedra székébe, szivarra gyujtott, kibontott egy éktelen nagy külföldi ujságot és úgy tett, mintha mélyen olvasna. Közben a szivarral lyukat égetett az ujságon, melyen át éberesen lesegetett. A legelső gyanus mozdulatra odarohant és lecsapott az illetőre. Csakhogy ezt az öreg már egy negyedszázada gyakorolta s még az első elemisták is könyv nélkül tudták ezt a fogását. De azért az öreg úr iránti szeretetből megtettük, hogy hol egyikünk, hol másíknak összegyűrt egy darab tiszta papiroskát s olyan mozdulatot tett, mintha titkon tovább akarná adni. Így az öreg lecsapó mozdulataiban kedvére kisasoskodhatta magát, a mi derültségünk mezeje pedig tovább szélesedett egy pár arasszal.

A szóbeli érettségi előtt két nappal az érettségi bizonyítványhoz szükséges okmányok miatt Kovács Dezső tanár úr összegyűjtött bennünket a kis Kúrián. Kedélyesen beszélgettünk az eljövendő nagy napokról. Én felhúztam vállaimat és tréfásan vacogtam, mintha nagyon félnék. A tanár úr mosolyogva kérdezte:

— Hát te miért dideregsz, Dezső?

— Drukkolok, — nyögtem fájdalmasan és a fiúk kacagtak. A tanár úr is elnevette magát:

— Megkímélhetlek a felesleges szurkolástól. A tanári kar elhatározta, hogy neked, akinek első elemitől mindig tiszta egyesed volt, még akkor is megadja a tiszta jelest, ha meg sem mukkansz egy tantárgyból sem. Te fogsz minden tantárgyból utoljára felelni és a te feleleted fogja bezárni az érettségit.

Érdekes, hogy a fiúk is örömmel vették ezt a hírt és sem irígység, sem az igazságtalanság érzése nem látszott az arcokon. És tényleg: én voltam minden tárgyból az utolsó felelő és alig kellett egy-két szót mondanom. A fizikából például ez volt az egyetlen kérdés: — Hány foknál fagy meg a víz? — Núl foknál — feleltem. — Nagyon jól van, nagyon jól felelt, elég is lesz — mondta gr. Bethlen Ödön, az egyházi elnök. Azt hiszem, így csak a fejedelmek fiait szokták vizsgáztatni.

Csak a történelemből és a magyar irodalomból engedtek igen hosszan beszélni. A magyar feleletem végén gr. Bethlen Ödön felállott, tapsolt és éljenzett. Azután így szólt:

— Nagyon szépen felelt. Örvendek, hogy ilyen diákot bocsát ki a kolozsvári református Kollégium. Az érettségi magyar írásbeli dolgozata Kemény Zsigmond tollára is méltó volna.

Hiába: Kemény Zsiga már végzetemmé sűrűsödött. Rövid idő múlva kihirdették az érettségi eredményét. Én voltam az egyetlen tiszta-jeles.

Szerettem volna hazafutni Édesanyámhoz. De már elmúlt délután hat óra és az érettségi vacsora nyolc órakor kezdődött Nagy Gábornál s a főrendező én voltam. Nagy Gábor, a vendéglős, aki kálvinista, nagyszívű pompás ember volt és atyai szeretettel szerette a diákokat, nagyon kitett magáért. Éjfél táján még pezsgővel is végigrakatta az asztalunkat.

Én nem ittam: de legtisztább, legszélesebb önmagamra tágított az a mély szeretet, mellyel ezen az utolsó együttlétünkön a diákok és a tanárok körülvettek. Három tanár mondott rám köszöntőt. Dr. Török István, a volt igazgató és a történelem tanára így kezdte beszédét: — Van köztünk egy fiatalember, aki hatalmas szárnyait már az ötödik osztályban kibontotta. Mi belekapaszkodtunk

mindnyájan, hogy mérsékeljük a túlkorai lendületet. De ő egyetlen megrázkódásával úgy lerázott bennünket, hogy ki ide, ki oda repült. — Kovács Dezső tanár úr beszédében kijelentette, hogy nekem volt igazam akkor, amikor a tiszobor-ünnepélyen betettem a költeménybe a Kossuth versszakot.

Reggel nyolc óra tájt mentünk szét. Rögtön indultam hazafelé. Amint mondtam, italt nem érintettem az éjszaka: de az ifjúság, a jókedv és a jövő végtelenre tágító mámora tette szárnyassá lépteimet. Csodálatos júniusi reggel volt. A fiatalszínű falombok, a piros házcserépek, a napban örvendező kövecskék éneklő szopránjába mint nehéz bariton ömlött a régi házak barna zsolozsmája. Jött, hogy átöllejem a Szent Mihály templom tornyát és táncba keveredjek vele, ha a szent épület hűvös komolysága nem tartott volna vissza. Odamosolyogtam az embereknek, odamosolyogtam a kutyáknak s a tigriseknek csak azért nem mosolyogtam oda, mert nem jelentkeztek erre a megtiszteltetésre. Milyen mell volt a mellem, mikor felfelé repültem a Felsőszén-ucca hágóján. Egy helyütt megálltam, visszafordultam és odakötekedtem a Fellegvár komolyodó méltóságának: — Na, komé, meglátod, magasabbra fogok nőni nálad.

Haza már tegnap este behullámozott a dicsőségem híre. A lapok is hozták, az ismerősök is hírt adtak róla. Sohase láttam az én komoly, nyugodt, föld-egyensúlyú Édesanyámat ennyire meghatva. Megölelt, összevissza csókolt. Aztán lehúzta ujjáról közel negyvenéves jegygyűrűjét, melyet az idő már finom vékony karikává nyalogatott. — Nesze, édes fiam, hordd mindig magaddal. Hozzon neked boldogságot minden szenvedésemért. És ha ránézel, emlékezz Anyádra, aki nagyon szeretett. — Apám az ablaknál nagyon hajlandósan hallgatott, de ezt a jelenetet már elbeszéltem.

Beküldtem magamba egy óriási csésze bivalytejes, vastagfőlű kávé egy malomkerék erre a célra készült Dezső-alkalmi kaláccsal. Aztán hazakísértem egy fiatal lányt, aki a nagy öröm hírére futott át ily korán reggel hozzánk. De már nagyon bolondokat beszélhettem neki: mert már csak egy nagy csillogó kacagás-folyónak láttam.

A haja, az egész teste benne voltak a kacagásában. Hazaérve végigdültem az ágyamon és omoltam egy képnélküli feneketlen álomba, mint megtorpedózott hajó a tenger csendes sírjába.

10.

A következő napokon valahogy üres volt a világ s mintha Dezső úrfit kilopták volna Dezső úrfiból. Mintha eddig egy csodálatos szigeten laktam volna, melynek sajátos faunája, flórája és embervilága volt. És mintha ez most elsülyedt volna s csak a végtelen szürke tengert látnám s a horizont szélén felködlő különös alakú sziklákat. Mintha az élet küszöbén a világ és az én ámult szemmel néztek volna egymásra és nem tudták, mit kezdenek egymással.

Ismerve viszonyomat Apámmal: az iskolában megengedték, hogy ezt a nyarat is a vén Kolégyomban töltssem. A vén Kolégyomban, mely most már üres volt és süket. Összes lakója: én voltam és a bolhák. Utóbbiak végtelen sokaságban. Egyedülvalóságom hatalmas világtörténeti folyamatot indított meg közöttük. Az összes elhagyott szobából az enyimbe jöttek és kineveztek életterüknek. Este, amint beléptem szobámba, meztelenre kellett vetköznöm és a székeken és asztalokon járnom és így is egy pillanat alatt olyan volt az egész testem, mintha egy nagy csokoládé-gyárnak reklám-teljesítménye volnék. Egész éjjel a publika asztal tetején ültem és olvastam. Közben szép forró fiatal vérem nemzedékek jövője lett ezer és ezer patakocskában. Sokszor kérdeztem magamtól: vajjon a Gondviselés szegényebb volna: ha a bolhákkal eggyel kevesebb kikutathatatlan útja volna. Kora hajnalban aztán kimentem a Nagy-Kúriára, a harmatos fűvön odafeküdtem a napnak és egypár órát édes-mélyen aludtam.

Nem tudom, meddig bírtam volna ezt a közösséget. Szerencsére egy pár nap múlva megérkezett Jenő bátyám meghívása s én a legközelebbi esti vonattal ellógtam Ilyefalvára.

Egészen sajátos nyaram volt ez. Otthon Bátyámnál igen keveset tartózkodtam. Milla a szokottnál is fony-

nyadtabb volt irányomban és igazán nem akarta bennem azt a benyomást kelteni: hogy ragyogásom látása a házi örömei közé tartozik. Bár szavaiban lanyhán kedves maradt. Jenő a maga sajátos ténfergő életét élte. Ő is ritkán volt otthon s most már gyakran egész éjszakára elmaradt. Nem volt vidám az ilyefalvi parókia. Mintha az árvaságnak abból a széles uszályú szeléből, mely életem nem-egy későbbi szakaszát Szaharává seperte, már fújni kezdett volna egy-két ellenséges érintésű lehellet. Szerencsére ott volt az én örök vígasztalásom: a két lábam.

Ó, mit köszönhetek ennek a két nagyszerű csikónak, melyekkel keresztül nyargaltam az élet minden sivatagán és minden viharon! És amelyek zabos bőségben most is a régi hetykeséggel tudnak kivinni a Sors minden nehéz kedvéből. Ha megsúlyosodnak a napok, ha a gondbulldogok körülállják látóhatáromat és véres szemekkel csikorgatják fogaikat felém, ha magánosságom sirva reszket, mint egy havas szélbe kapott szomorúfűzfa, ha nem visszhangzik az ember és süket korcsma a világ: a bal-lábam a jobb elé teszem, és a jobb lábamat a bal elé. És így megint és megint és sokezerszer újból. És rohannak belém a dolgok, a kicsinyek és a nagyok, a részlet és az egész: rohan belém a világ. És én élő tenger vagyok, bennem van minden élet és azontúl még végtelenül, millió hullámban én vagyok. Mintegy menő testemben teremlik elő a világ. És hogyan lenne egyedül az, aki minden és mindenki? És akkor már a fájdalom is határtalan tágító zene, vagy orgonámnak mélyebb hangjai. És a kis bibik, pirostollú, apró zengő madárkák az élet végtelen szerelmét éneklik életem törekényebb ágain.

Sétálni, ödöngeni, kószálni, tekeregni, kóborolni, vándorolni: ez az egyetemes pánacea az életkomondor harapásaira! Elhagyott a babád? Sétálj egyet. Nem hagyott el? Sétálj húszat. Nincs pénzed? Sétálj. Tömegben nyom az ember? Sétálj. Egyedül vagy? Sétálj. Égszakadás, földindulás, jaj én én vagyok, sétálj te is, pajtás!

Sokszor nénémhez, Ilonáékhoz sétáltam át Lécfalvára, ami elég terjedelmes út volt, ha jól emlékszem legalább húsz kilométer. Sepsiszentgyörgyre csak úgy rittyentem át egy óra alatt, bár a vidéki kis városok sohasem vonzot-

tak nagyon. De annál inkább a háromszéki sík kis falui s a peremét körülálló sötétkék hegyek. Sokszor hajnaltól késő estig jártam: a legnagyobb kánikulai hőségben: egy pohár víz ital, egy falat étel nélkül. Igaz, hogy este, haza érkeve, bőven kárpótoltam magamat s három liter bivalytejet egy-két szuszra leküldtem magamba. Kóborlásaimban minden bement az életembe, minden jelentett valamit, minden testem lelkem elemévé lett. Az úton kenyere után siető kis bogár, az árok burjánjai, egy idővert panaszos deszka kerítés, egy sajátos hunyorítású ablak, a barátságos vagy ellenséges kutyák, a legelésző baromfi, a nagyszemű tehenek s a templomok, a templomok. Szóba álltam, akivel csak lehetett, kérdezősködtem, bolondoztam, meséltem. Nagy szerencse volt, hogy bátyámat úgyszólván az egész Háromszék ismerte és akkor még valamit kellett rá hasonlítanom, mert általában kitalálták, hogy az öccse vagyok. Az egész Háromszék egy roppant osztováta volt, melyen testvéri gazdag együttműködésben dolgok, növények, állatok, emberek, házak, templomok, csillagok, távolságok és kékségek, bozontos fejű erdők és kacagó napraforgók napról napra szótték a Dezső életének gazdag szövetét.

Sokat prédikáltam is: Ilyefalván, Szentgyörgyön Révay Pali bácsi helyett, Lécfalván, Cófalván, Nagyborosnyón.

Ha pedig lusta napjaim voltak: felmentem az ilyefalvi várdombra, hol az Úr háza körül nagy füvek és elámult szemű virágok közt sereglenek a volt falu csendes sírjai. Innen be lehet látni az egész háromszéki síkot s a hegyek távoli titkait. Órákig hevertem az eltakaró fűben. A könyv nyitva volt előttem, de a szemek a messziségbe bámultak. Az élet és az álom határai egymásba mosódtak s álomból, valóságból csodálatos életeket éltem át. Néha csendes odaomlással kezdtem érezni a föld forgását. Aztán már tenger volt a föld, az ilyefalvi várhegy volt a magyar hajó árbóca és én álltam a kormánynál. Előre, ki a napos felszínre, a tenger végtelen szabadság felé, korlátlanabb lélegzés és ígérőbb horizontok felé! A sírdombok lehajló fűszálai megcsiklandozták az álmodó ifjú arcát.

Nyár közepén egy napon kissé megkésve jött ebédre Jenő bátyám. Arcán az a széles uszályú pátosz volt, mely

mutatta, hogy folytonosan nagy lobogásra éhes lelke valami rendkívüli táplálékot kapott. Megállt a párolgó leves fölött és templomnyitó hangon jelentette be:

— Gyerekek, ma fekete napja van a magyarságnak. Meghalt a legnagyobb magyar tragikus színész.

Aztán leült, elmondta hogy E. Kovács Gyula a szokásos évi segesvári Petőfi-ünnepélyen szavalás közben összerogyott és meghalt. Aztán hozzátette:

— Csodálatos jelenetezései vannak a végzetnek. Méltóbb halált nem lehetett volna kigondolni számára.

Az ebéd nagyon elravatalosodott hangulatban folyt le. Én valósággal egy világ összeomlását éreztem. Egy világét, ahol óriási arányú emberek óriási hibákkal és érényekkel hősi harcban állják végig az életdrámát. Egy mitológikus világét, melyben a végtelenség szomja, az abszolútum hősi parancsa majdnem a természet elemei közé nőttette az embereket, hogy Számunjai legyenek az ember-Szaharának, orkánjai az embertengernek, életbe lökő napjai az embervetésnek. Valahogy alaktalanul és csak homályos sejtésben: szimbolikusként rettegtem e nagyszerű emberszop leomlását. Vajjon nem azt jelenti-e: hogy gyermekkorom és első ifjúságom képzelgéseinek hősi világa lehetetlenség: rajzolt párjai az első kor fiatal gőzeinek? Aztán jön az egyhangú szürke küzdelem a reggeliért, az ebédért, a vacsoráért s az emberszó megszűnik époszt jelenteni.

Ebéd után Jenő kihívott a kertbe. Leheveredtünk egy nagy körtefa alá és hosszan elbeszélgettünk arról, aki annyi nagyszerű látomást tágitott mindkettőnkbe az életgályáról kilázadó emberről. Jenő most nagyon egyszerű, majdnem gyermekül őszinte fakadású volt. Mennyi nemes volt szegény bátyámban, milyen ösztönös szeretete a nagy arányoknak! Ó, hogy tudták a mostoha körülmények s a visszalopakodó ősök elprédálni ezt az emberkincset!

Az, amit én már gyermekül megéreztem E. Kovács Gyulában és ami talán művészete nagy igéző erejét jelentette, az volt: hogy az ő játéka nem analitikus volt. Ő nem úgy lépett a színpadra, mint egy ember, akit kedvező körülmények között elkerülne a tragédia és akit csak a színpadon egymásután esetlegesen történő események és em-

berek löknek tragikus hőssé. Első beléptekor a színpadra: egész test-lelkében, minden megnyilvánulásában, egész emberi légkörében: mint egy fekete parancs, mint egy végzetes nehézkesű átok már előre ott súlyosodott, villózott és árnyékolt egész tragikuma minden tragédiája, melyet aztán a dráma emberei és eseményei mintegy csak ki csomagoltak, élt, életté szabadítottak, mint egy végzetes tartalmú, szörnyű erejű gépet rejtő küldeményt. Szinte azt mondhatnók: hogy az E. Kovács Gyula felfogásában a dráma emberei és eseményei mintegy csak a hős belső adottságának megragadott alkalmi voltak, hogy a vele született tragikum életté és pusztulássá bomoljon ki. Goneril, Regan és Kordélia, Kent, a bolond és Edmund, a szegény Tamás és a Lear-végzet minden többi szereplője: voltaképpen, mielőtt az élet valóságai volnának: benne vannak Learben: az abszolút emberi jóság s szeretet vak igazságaiban és vak igaztalanságaiban, sajgó önszeretetében s hősi undorodásában minden emberi pizsoktól. *Mert leari meghatározottság úgy magában és magával hordja a valóság ez elemeit, amint a nehézkes megbontott egyensúlyában megdőlt oszlop magában hordja a zuhanást. Jágó már benne van az Othello kétségbesetten féltő szerelmében, mielőtt a valóság valósága volna s a potenciális Jágók csak is az Othello tragédiájában lehetnek Jágóvá.*

Tudom, hogy más felfogással is nyújthat kiváló művészetet: mély bevilágítást az emberbibibe a színész, de: ez a felfogás igazán kozmikus arányúvá tudja tenni az emberi tragédiát. Amikor E. Kovács Gyula mint Lear, Machbet, Othello vagy Coriolanus a színre lépett: valahogy az egész lénye néma beszédéből érezni lehetett: hogy ez az ember úgy van beágyazva a világ húsába: csillagokba, levegőbe, vízbe, földbe, dolgokba, emberekbe, hogy az egész világ, minden meghatározó akaratával megteremje benne az ő formája szerint való tragédiát. Túltágítva az élet-drámát a görög tragédia határain túl is: az egyetemes elrendelés könyörtelen parancsát mozdulta a hős élete minden megnyilvánulásával s minden és mindenki által, amivel vagy akivel érintkezett. A tragikai zuhanásnak ez a folytonos tovamozdulása a világ minden lejtőjén, az egyetemes ítélet irgalmatlan felisméltődése az élet minden száján:

végtelen arányúvá nöttette a hőst s egyéni tragikumát mintegy az egész világ: mindenki és mindenké gyötrő válságává tette. Ezért volt oly teljes a néző odaadása a művész játékához, mert ebben az egyetemessé s a világ szerves akaratává végtelenült küzdelemben, mint hegyről rohanó patakok a nagy folyó hömpölygésébe: mindenki beleveszett a hős életébe, áttetesült egyéniségébe, akarta akaratait, riadta riadásait. Milyen végtelen kéj volt a mindennapok kis polgárainak belenyújtózni elkorlátolt énjükből ezekbe a behemót egyénekbe és felvenni az ők erejével a harcot az emberekkel, a végzettel, a világgal! És mikor a hős elvágódott, mint egy földindulásos város: milyen jó volt visszaébredni apró, rendes, mindennapi, ötvenperentes biztos önmagához. És mert ez mégis túlságosan mindennapi volt az iménti végtelenbe rontáshoz: hát olyan jó volt végtelen szánalmával ajándékozni meg a most már teljesen idegenné bukkott hőst.

Igen: az tette olyan végtelen feszüléssé egész életünket e nagyszerűen emberi művész játéka alatt: hogy mindjárt első beléptekor láttatta velünk az egész fekete lejtőt, melyet meg kell zuhannia és mi tudtuk, hogy hiába minden: szerencse, gigántikus akarat, végtelen arányú erő: Othellónak az othellói, Coriolanusnak a coriolanus, Macbethnek a macbethi tragikum lesz sorsa és itt nem lehet elkerülés, kiegyezés, irgalom vagy feloldás. Amint a világ egyetemes akaratóból — az almafa almát, a körtefa körtét terem: bizonyos tragikus emberfa meg kell teremje azt a tragédiát, melyet a világ vak akaratai az ő egyénisége sajátos törvényeiben előkészítenek.

Felejthetetlen ez a délután, amikor a halott művész mintegy visszatért a két oly különböző testvérhez, hogy egyesítse őket az örök emberi küzdelem csodálatában. Napszállta felé sétálni mentünk az Olt partján s csak az éj lehulltával értünk haza a kész vacsora partján bágyadozó Millához.

De vagy két nap múlva olyan esemény történt, mely még sokkal messzibb folyosókon visszhangzik életemben. Nyár dereka volt: az emberek már behordták a faluba az új áldást s a nagy udvarokon aranyasztagokban várt az új kenyér. Itt-ott már a cséplést is megkezdték. Már vagy

két hete borzasztó hőség és szárazság volt s estefelé a látóhatárszéli betegkődű aszályban száraz villámok villóztak. Mivel a nappali borzalmas melegben sokat aludtunk, este meglehetősen sokáig elbeszélgettünk a kertben. Lefekvés után alig aludhattam másfél órát, mikor sajátos hívás mozdult álmom mélyén: — Dezső! Dezső! Dezső! — Felnyitottam a szemeimet. A harang monoton panasszal jajgatott, bíbor volt a szoba, bíbor volt a várhegy, a templom és a fekete fejfák élesen látszottak a bíbor levegőben. Az ajtóban Jenő állt, valahogy magasabban önmagánál s mélyről jövő, majdnem zokogó hangon hívott: — Dezső, óriási tűz van a faluban. Öltözz gyorsan, menjünk!

Csak madrágot rántottam magamra s úgy rohantunk Bátyámmal az égés felé. Az egész falu talpon volt. Az uccákon jajgató asszonyok és síró gyermekek szaladtak össze-vissza. Csakhamar ott voltunk a végítéletes jelenség előtt. Tizenhat nagy telek állott lángokban. És meg kell gondolni: hogy itt a házak mind fából vannak, zsindellyel fedve. Azonkívül: hosszú, kiszáradt deszkakerítések nyúlnak telektől telekig, melyeken villámgyorsan fut a láng egyik háztól a másikig. Különben is: a meggyújt asztagok lezsúfolt gabonáját a hőség ereje égő tincsekben gyújtóbombaként hajította szét minden irányban nagy távolságnyira. A házak zsindelyei is, kirepítve a tűz erejétől, mint nagy lángoló nyilak repültek szét, hogy több legyen az emberi szenvedés.

Halálosan szép volt ez a lángban, omlásban, jajgatásban, sírásban, imában és örült mozdulatokban vonagló falu. Az asszonyok, gyermekek néhol sorban állva siránkoztak, néhol hangosan imádkoztak. A tűz ítéletes ropogását, a lángok sziszegését, az omlások zaját átbögte az istállóban rekedt tehének sírása. Itt-ott az égő dolgok közt egy-egy örült riadásuló bomlott nyerítéssel szaladt át s dobta magát a távolabbi éjszaka hűs feketeségébe. A férfiak nagyrésze vederral, csákyával, baltával, pusztá kézzel a bántott élet, a haláltól öklözött emberhús vak dühével birkózott a lobogó hajú pusztítással. Mert tényleg úgy tetszett, mintha a tűz valami személyes volna, külön benne indult gonosz akarattal, a pusztítás féktelen vágyával, a

szenvedtetés irtózatos örömeivel. Mint egy mérhetetlen arányú részeg szajha: táncolt, füttyörészett, énekelt s örült lejtései vak kényén, hol egy házra, hol egy asztagra, hol egy ólra bontotta rá lobogó szoknyája halálos fodrait. Noha egy-egy pillanatra mintegy megállt, felmagasodott, összébb szedte ruháját, mintha a megvert szívek a megmarcangolt életek jajgatása a taps volna, melyet a művésznő kegyesen megköszön.

Amint az asszonyok és gyermekek megpillantották Bátyámat, sírva rontottak hozzá: — Jaj, tiszteletes úr, jaj, tiszteletes úr! — jajgattak kórusban. Kettős menekülés volt ez a könyörgés ahhoz, akiben most, a halálos aggodalom tépései közt is, megérezték — minden hibái dacára — az emberi embert és az isteni vitorlát. És nagy dicséretére legyen mondva Bátyámnak s talán a Szabó-vér ősi emberségének is: hogy e pillanatban nem volt pátosz, sem mesterkéltnépatyai vagy papi magatartás rajta. Megpillantott egy hosszú deszkakerítést, mely egy égő és egy még meg nem gyúlt ház közt volt. Vad eldobódással rohant neki, tépte, szaggatta és már én is követtem a példáját. Majdnem hajnalig valami elszánt, vad személyes haraggal együtt küzdünk a falu embereivel: romboltunk, vedret, bútort hordtunk, üszköt tiportunk. A tűz már csak körülhatárolt lángjaiban égett, mikor kormosan, megtépett ruhában, úgy éjfél után negyedháromkor hazafelé tértünk. A parókia ajtajában visszafordultam. A horizont szélén, a háromszéki síkság tulsó elnyúlásán mintha már mozdultak volna az éjszaka kárpitjai. De a világ még sötét volt a tűz haragjának vörös határain túl. E sajátos kép megütötte életemet, megragadtam a Jenő karját: — Nézd, nézd Jenő, olyan a világ, mint egy fekete hajó és ez a tűz a vitorlája. Vajjon hol van a kormányos? — Jenő hallgatott. Arca nagyon szomorú volt. Az emberi szenvedés előtt a pátosz és a szónoklat nem tudott ehhez a nagyon emberi szívhez férni.

11.

Augusztus közepe táján a könyökeim ultimátumot intéztek hozzám: — Vagy hazamegyek Kolozsvárra, vagy

beszüntetik a forgalmat. — Mert nagy forgalom volt bennük: valami mind ki-kijövegetett rajtuk. A Milla lagymatagon mártíri arca jövegetett ki rajtuk. Dacára, hogy szóban sohasem árulta el: határozottan láttam, hogy nem jelentek vitámint számára. Harmadnap reggel megérkeztem Kolozsvár augusztusi dicsőségébe.

Két dolog várt rám: egy enyhén rossz és egy nagyon igézetes. Az első a következő volt. A gimnáziumi évek alatt egy évvel fennebb járt nálam Bartos Kálmán, aki mindenkép derék fiú és mindig *tisztajeles* tanuló volt. Szülei közel laktak hozzánk, sokszor mentünk együtt haza. Azok közé a felsőbbosztályosok közé tartozott, akik meglátták bennem a Szabó Dezsőt és minden körülmények közt mellettem voltak. Érettségije után — ha jól tudom, Bánffy Dezső pártfogásával — bekerült az Eötvös József kollégiumba mint tanárjelölt. Ez év júniusában hazajött Pestről, nagyon sok szépet beszélt az Eötvös-kollégiumról és biztatott, hogy pályázzak meg én is egy tagságot. Bennem ugyan semmi lökések nem történtek a tanári pálya irányába, de nagy határozatlanságomban mégis küldtem kérvényt az Eötvös-kollégium igazgatóságához. Most ott-hon várt a válasz, amelyből megérthettem: hogy az Eötvös-kollégium egyáltalán nincs tudatában, hogy milyen megtiszteltetést ajánlottam fel neki. Szóval: nem vettek fel.

Megvallom: a csalódás nagyon langyos bántású volt. Először: mert még sem kívánhattam: hogy az Egyesült Európai Köztársaságok elnöki székükbe majd egy filozoptert emeljenek. Ezt valahogy a világtörténelmi esztétika súlyos bántalmának éreztem volna. Másodszor: mert úgy gondoltam, hogy az ember általában megragad minden olyan alkalmat, melyben nem lehet tanár. És harmadszor: mert ezt az elutasítást nemcsak a szabódezsői, hanem az egyetemes magyar Végzet titkos intésének vettem arra: hogy mégis csak a Kossuthapánkos jogi pályára menjek.

A másik ügy biztatóbb mosolygású volt. Nagybátyám, Zilahi Kiss Béla, a Budapesti Hírlap főmunkatársa, akkor negyvenhárom-negyvennégy éves férfi, elvett egy tizenhétéves feltűnően szép leányt. Fiatal feleségével lejött Kolozsvárra és első útjuk Anyámhoz volt, kit Béla bátyám nagyon tisztelt és szeretett. Anyám elbeszélte neki,

hogy én okvetlenül Pestre akarok menni jogásznak és hogy neki sincs kedve rá, hogy engem lebeszéljen róla. Jobbnak nem is mondhatta el a dolgot. Béla bátyám, aki mindig adósság-gigászokkal és hitelező-sárkányokkal küzdött, egyszerre a rokoni nagylelkűség felgyúlt csipkebokra lett. Hát természetes, hogy Dezsőnek Pestre kell jönnie, hisz valamire való tehetség csak ott nyithat magának igazi pályát. Pláne: ha egy nagy újságíró bátyja van. Ekkor Béla bátyám hamisítatlan erdélyi-gascon szerénységgel saját mellére mutatott. Menjek csak Pestre, ő kosztra és szállásra minden ellenszolgáltatás nélkül szívesen lát. A Zilahi Kiss Béla unokaöccse, ha csak egy kis tehetsége is van, nem állhat meg egy miniszteri széknél, vagy legalább is egy egyetemi katédránál lennebb.

Én nem minden melankólíka nélkül láttam, hogy megint miniszter és egyetemi tanár vagyok. De az én drága és sok tekintetben nagygyermek Édesanyámnak ez a Gondviselés gondosan nekem szabott útja volt. Most már budapesti útamát még csak vita vagy kétség sem birizgálhatta.

Egyetlen búbánatos állapot a búcsú e csodálatos utolsó napjaiban az volt, hogy mindenki ajánlólevéllel fokozta természetes grávitációimat. A családdal ismerős ügyvédek, bírók, papok, kereskedők, városi tanácsosok és egyebek: mind-mind adtak legalább is egy ajánlólevelet valakihez Pestre. Volt ajánlólevelem a két Tiszához, a Kálmánhoz és a Pistához, öt nagy ügyvédhez, Eötvös Károlyhoz, négy egyetemi tanárhoz, Polónyihoz, Benedek Elekhez és vagy ötven mázsa képviselőhöz. És bár e levelekben a felsorolt jeles vonásaim iránt kétséget nem táplálhattam, engem mégis inkább olyan állapotba hoztak, melyet szomorkásnak nevezni nem meríti ki a túlzás fogalomkörét. Hiszen ha én minden ajánlólevelet széthordok: még ma is reggeltől estig e levelek vitelével töltöm anélkül is értékes napjaim. És hány levelet kellene honunk különböző terein hallgató temetőkbe vinnem.

Tehát: mennem kell. Mennem kell! Mennem kell! Ez a Mene Tekel Faresz volt felírva lelkem minden falára. Ki kell repülnöm Kolozsvár-fészekből, ki a családból, ki

mindenből, ami eddig épített, védett és szeretett. Új horizontok hívnak s a jövő korlátlan messzeségei.

És mielőtt elmennék — apró ritka hazatérések dacára — lényegében örökre és visszatérhetetlenül: vegyem egy utolsó szentágúiasba a családot, melynek erős és tragikus talajából kinőtt az a fa, mely ágait védve igyekezett kiterjeszteni minden rög és minden tűzhely fölé: ahol magyar ember dolgozik, hisz és szeret. Tragikus volt ez a család, mert olyan családok egybetorlásából deltázódott, melyek mindenikében az élet nagy építő és szerető erői, az erős test és erős szellem kitartó akaratai végezték mindennapi éberségben a századok munkáját. De mert a mindennapok nem tudták elfogyasztani a felviharzó erőt, az el nem használt túlerő mind több tagját sodorta e családoknak a rendkívüli és célnélküli életpazarlás útjaira. Úgy látszott aztán: hogy a végzet a mi családukban tartotta meg a végső elszámolást. Csodálatos keveréke volt e család az élet értékes, sőt rendkívüli erőinek és sajátosságainak és az emberi akaratba befészkelődött halál erőszakos vagy sunyi indításainak. Apámat szerencsétlen szenvedélye a bor iránt, vad képzellete s ösztönös szomjúsága a szokatlan erejű átélések iránt családja végzetévé tette. De a rend, az emberi méltóság, a férfiúi felelősség örökölt mély érzései még szenvedélyeinek sem engedték meg, hogy egyéni érintetlenségét s a látszat tisztességét kikezdzék. Roppant erejű akarata és önérzete mindig meg tudták akadályozni abban, hogy a bor nevetségessé, vagy mások szemében megvetésre méltóvá tegye. Ösztönös, szerves becsületessége, éles elméje, szép műveltsége, szigorú kötelességtudása és bámulatos munkaereje mindenki becsületét meg tudta szerezni. Csak a családjának lehetett jogos panasza ellene. Anyám a legrendkívülibb arányú egyéniség volt, akit az élők világában ismertem. Nyugodtsága, szétsugárzó derültsége mintegy a föld, a természet nyugodt ereje volt, mely minden időjárásban megingathatatlan egyensúllyal fogadja a megváltozhatatlan végzet érintéseit. Valami időtől és tértől független, emberektől meg nem kötött, eseményektől nem feltételezett erő volt ebben a csodálatos asszonyban. Bámulatos emlékezete, mély fakadású képzellete egyetemes megértést adott neki

minden és mindenki iránt. Ő volt a család ezerszemű gondviselése és nála nélkül nem lett volna számunkra élet az élet. Legidősebb bátyám, Árpád, már gyermekkorában behullott az alkoholizmus örvényébe. De ez a szerencsétlen elgurult lélek rendkívül szép testben volt. És bámulatos zenei hallása s csodálatos tenorhangja talán még szenvedélyétől is megvédték volna, ha arra a pályára kerülhet, ahol képességei önbecsülést és sikert adtak volna neki. Negyvenkilenc éves korában, Január elsején reggel megfagyva találták az Alszen-ucca egyik árkában. Jenő bátyám talán legmutatóbb példája a család nagy képességeinek és nagy esendőségeinek. Rendkívüli emlékezete, villámgyors felfogása, egészen nagyarányú szónoki képessége a legnagyobb lehetőségeket ígérték neki. És: ha talán szélesebbkörű kultúrát szí magába, költői munkássága is más értékű lett volna. De gyermek- és első ifjúságában már végzetes ígézetek torzították el a dústermésűnek ígérkező emberpalántát. A bor, a kártya, a léha társaságok nem engedték kifejlődni benne a felelősség érzését és azt a komolyságot, mely nélkül jövőt nem építhetünk. Úgy pazarolta el önmagát szomorú mulatságokban, mint egy munkájától elszakított ember a hirtelen rászakadt örökséget. Harminchat éves korában már szédülései miatt félt a katédrára felmenni és élete sok szomorúsággal volt tele. Ilona néném rendkívül eszes, gyorsfelfogású, erősakarátú és fergeteges munkaerejű nő volt. Ha férfinak születik, hetvenhét Bethlen Pista alul játszva húzza ki a szőnyeget. De idegalkata nem mindig jelentett májálíst sem önmaga, sem környezete számára. Erzsi néném még gyermeklány korában azzal a mondással feküdt le betegnek, hogy sohasem fog felkelni. És tényleg: huszonhat vagy huszonnyolc évet feküdt egyfolytában s az orvosok egész serege hiába próbálta megállapítani meghatározhatatlan baját. Az első román betörésnél aztán felkelt, megtanulta a gyors- és gépírást és egy darabig egy bankban volt tisztviselő. Erős akarata s végtelen tanulási vágya még most, a hatvanhetedik évben sem hagyták el. A fiatalon elhalt testvéreket nem említem.

És voltak olyan emberi értékek, amelyek mindkét szülőben és — egyébként bármilyenek is voltak — minden

egyedül gyermekben megvoltak. Itt már egy hosszas átörök-
lés törvényei érvényesültek. Az első: a magyarság szokatlanul erős, mély, komoly érzése, valóságos életvallással fogadása, mely az élet minden napjában a látásban, a gondolkodásban, az ítéletben, a szeretetben és a gyűlöletben a századokon át megizmosult közösségi életösztön intései szerint érvényesíti formáló erejét. Aztán: egy mindennapi áhítatos, valósággal szerelmes részvétel a magyar kultúrában, a nagy szellemek alkotásaiban, a nagy magyarok életében. Aztán megvolt mindnyájunkban az igazságnak mély, ösztönös megérzése és szeretete, nagy szánakozó képesség, a szegények, a kitagadottak iránt, a nép őszinte, valósággal szerves szeretete. És puritán volt ez a család, soha egy frivol szó, egy rossz csiklandású mozdulat nem történt tiszta levegőjében. A morál nem nagyképűség, nem társadalmi álarc volt e családban, hanem: természetes levegője a léleknek. És mégis: ennek a családnak halálos volt a levegője. És mégis: ki kellett szakítanom magamat belőle. Az életpróba, a fejlődés, a termékenység minden törvényei ezt követelték.

12.

Az utolsó kolozsvári napok! Gyermekkorom óta ösztönös éber figyelemmel figyeltem magamat és mindig gondosan kerestem a bennem történő lelki állapotok, lelki események miértjét. Ezekben a napokban olyan lelkiállapotban voltam, amilyent még nem ismertem. Mint amikor egy hosszú dús adakozású álom küszöbén van az ember, szemét még csak félig nyitja fel és egyszerre lát az elsüllyedő álomba s az új napot jelentő valóságba. Dolgokat, arcokat, tájakat, mozdulatokat lát és nem tudja még: melyik tartozik álmához és melyik a valósághoz. Az új nap sejtései: várakozásai vagy szorongásai és az álomban átélt dolgok érzései összekeverednek és az ember nem tudja: önmagában mi az, ami már elmúlt és ami ezután fog következni. És mintha ebben a határozatlan hullámmásban megpillantanók a tér és idő csalását. Nincs idő, nincs tegnap, ma és holnap, a tér gyermekei: ténfergünk a tér dol-

gai, emberei, változásai közt. És mindig az örök ma vagyunk és a tér minden beérezkelt jelensége az énünk. És minden, ami bennünk van: az: ma, az: most, az: én. És formál, és mozdít, és lesz tragédiánk vagy győzelmünk, sírás-delta, vagy kacagás-zuhatag.

Milyen csodálatosan bővültek érzéseim e napokban a belőlük összetorkoskodott lélekbe. A legegyszerűbb tárgy: egy fakanál, egy kis szekerce, egy öreg zsindeyháztető megpillantása csodálatosan messzeható rezgéseket vitt életem mélyebb tárnáiba. Voltam csecsemő, voltam hároméves, voltam tízéves: minden eddigi korom voltam ezekben a napokban. Mintha a dolgok és arcok, melyek öt érzékemen át összeépítették test-lelkemet, mint játszó gyermekek a hóbabát, most újból éreztetnék formáló kezeik régi melegségét a tőlük kapott részeken.

Kora reggeltől be az éjszakáig kószáltam. Bejártam minden helyet, mely valaha érintette lelkemet. És mindenüvé egyedül mentem. Egy egész napot töltöttem a Szent János kútjánál, melynek hús forrásánál pajtásaimmal annyi játékban, annyi gazdag lombú beszélgetésben nyitottunk ablakot a belénk áradó életnek. Hallottam a fák közül saját gyermekkiáltásomat, amint mint rablóvezér végső rohamra vezettem bandámat a körülfogó csendörök ellen. Láttam, mint illanó ködfátylak suhanásait: a régi májálisok táncmozdulatait. Mikor rámesett az alkonyat, tüzet gyújtottam, szalonnát sütöttem. Nem az evésért, hanem: a füst csendes muzsikájáért, a lángok lobogásáért, a szalonna-illat nagy ölelésű családiasságáért. Csendes füttyöréssel mentem haza a nyitott szemű csillagok alatt.

Átkutattam újból a Hója-erdőt. Legurultam a Török-vágáson, mint gyermekkoromban annyiszor, — akaratom ellenére. Felmásztam a Dónát-szoborhoz, mely mikor hallja ütni az éjfélt, leszáll a Szamoshoz és iszik belőle. Felkerestem a patakot, melyben a bedobott ág rövid idő alatt megkövesedik. Megálltam az erdő mélyén és néztem, néztem az erdőt. Mintha az erdő nedves földje, hol sötét zsúfoltságban holt erdők fekszenek egymás fölött, dobogna a kis Dezső futó léptei alatt. Mintha a lombok kék párázatú titkai közt át-átvillóznának a szóke gyermek göndör fürtjei.

Beténferegtem az uccákat. Én szedtem-é magamba a dolgokat, a házakat, a köveket, vagy belőlem vetődtek ki azok a tér várakozásába? Kolozsvár és én, én és Kolozsvár: mennyire elválaszthatatlanul egyazon valami volt a kitárt lélekkel ödöngő ifjában. Megálltam az Óvárosban a Mátyás király és a Bocskay háza között. És az élet egy nagy hullámvetésében éreztem, éreztem, mint lélegző tüdőm, mint tápláló vérem, mint forró szívem nagy bizonyosságát: hogy bennem is fel, fel az ég felé fog nőni Kolozsvár és koronáját messzi népek fogják látni.

A kurta, a hosszú és görbe Szappany-uccákban, a test-lelkemmé lényegült város ezer szegletében, mint apró csiripelő madárkák: felszálltak a gyermekhuncutságok és gyermek-kacagások és énekelték dalaid végtelenül édes élet, végtelenül ölelő szeretet.

A Sétatéren óriási hegedű lettem s a mély zúgású faóriások voltak húrjaim. Hányszor éreztem e csodálatos testvérek között: hogy én is fa vagyok, szétgyökerezve a föld titkaiban, szétágazva a levegő nagy tágasságában s hogy, mintegy mérhetetlen mellben: bennem futnak össze a világ érzései, a nappalok akaratai, az éjszakák bánatai. Lélek voltam-e, test voltam-e? Niagarája az örök anyagnak, mely örömmé és fájdalomná tájétkzik az emberdeltán keresztül.

Utolsó napra a Farkas-uccát és a Temetőt hagytam. A Kolégyom nagy zöld kockájában a nagyvakáció megáshatatlan mély csendje hallgatott. Végigjártam minden folyosót, benyitottam az üres szobákba. Lépteim dobbantak, mint felriadt szívek. Ó, a dolgok beszívják magukba a közöttük élők lelkét. Lelkeknek végtelen serege járt tábort a hallgató falakban a kopott lépcsőkben, az eltéresült szobákban. Hánynak lett már földdé testi hüvelye a Temetőben, köztük nagyapám, dédapám, ükapám, elsímult habjai annak a nagy viharos emberfolyónak, melynek új hulláma én vagyok. Künn a Nagykúrián megálltam és néztem, néztem az öreg templomot. Áhítatos, sodródó, egész étellel fogó nézéssel néztem. És íme: lelkem óriási tűzhellyé térsedett, felgyúlt rajta az Isten s mély otthonú lángjaival családdá sütötte az arcokat. Mert már arcok voltak körötte, ezek, milliók. Volt pajtásaim, tanárain, családom,

egész Kolozsvár, minden magyarok, holtak és élők. És mozdult a föld, mozdult az ég: a hallgató Kolégyom, a csendes ucca, a házak, a Templom minden köve, a fák és minden arc egyetlen mérhetetlen ének omlásába mozdult bele, mely mint egy végtelen vitorla a földtől az édig lohogott:

Tebenned biztunk eleitől fogva!

Átvetettem magam a Kolégyom falán, abban a szegletben, hol most az új főgimnázium tornaterme van s ahol annyiszor szöktünk ki éjjeli vigadozásokra. Ide már csak egy pár lépésre van a temető. Lassan ténferegtem sírdombtól sírdombig. Ó, mi volt ez a temető nekem! Édesanyám is volt, akihez elmenekültem, ha otthon nagyon nyomott a végzetes árnyék. Vagy bármikor, ha az életbibik körülvettek, hozzáfutottam. Mélyről indult ringatásával mindig elringatott, hűvös kezeivel megcirógatta a lázas homlokot, testetlen mély szavaival megvigasztalt. Lélekszerinti játszópajtásom volt. Bokrai, fái, virágai, sírkövei, fejfái eljátszottak a magános gyermekkel és tudták követni képzelete minden szeszélyét. Bölcs mesterem volt s a kibomló ifjú léleknek a századok nehéz fáklyáinál mutatta meg a valóság valótlanságát, az örök dolgokat s a halál nagy biztatását. — Élj az örök dolgokban, fiacskám, — mondotta — és nem fogsz meghalni és tiszta és hős maradsz. — Temető és régi sírok fia vagyok én és szeretetem nem az átfutó dolgokért való.

Felértem a családi sírunkhoz. Leültem a padra, mint akkor, amikor Édesanyám először hozott ide ötéves koromban. Egyetlen szemnyitásban benne volt az élő város és a temető. Mintha ez az elpihent város csak folyton part felé türemlő eljuhászodó hulláma volna a másíknak, melyet az élet új és új habjai löknek. Ó, élő Kolozsvár, halott Kolozsvár, milyen egyetlen élő élet, jövőt akaró élet voltál bennem. Éreztem, hogy gyökerek milliói tartanak e földhöz s hogy ágaim minden ereje, lombjaim minden gazdagsága ebből a földből lesz. Hogy nem vagyok külön én, hanem: hab a habok között, rög a rögtengerben, az örök folytatás mozdulása vagyok, megölhetetlen életakarata az Európa-vadonban új szigetet teremtő fajnak. Ó, Erdély,

Erdély, minden vér, minden szenvedés, minden gondolat árán, minden isteni és emberi jogon magyar Erdély!

Délután otthon nagy csomagolás volt. Elég hatalmas arányú bőröndömbe berendezték múltó földi testem alsó és felső hüvelyeit és minden szükséges dolgot. Előkerültek az Anyám valamikori kelengyéjéből a jó régi erős kalotaszegi vászonkendők, érintetlen újan. Olyan hosszú kendők voltak, hogy egyetleneggyel hatan törülközhettek egyszerre, anélkül, hogy túlságosan szomszédok lennének egymáshoz. Édesanyám ajkairól csendes, lassú omlással hullott a jótanács, mint nagypelyhű hó a dunyhás felhőből. Az ajánlóleveleket hatalmas csomóba szedte, gondosan átkötötte piros selyemszalaggal, a bőrönd egyik szegletébe biztosította és körülfedezékezte kézelőkkel és gallérokkal. — Ne légy lusta, fiam, járd el mindeniket, sohasem lehet tudni, hol akad az ember a szerencsére.

Egy másodosztályú jegy árán és egy kis zsebpénzen kívül csak egy húszkoronás bankót adott élettökének olyan ünnepélyességgel, mintha a római császári koronát tenné a fejemre. De a másik percben már vissza is vette. Eszébe villant: hátha már híre ment, hogy az ő dicsőséges fia Pestre megy. És Budapest egymillió lakója, nem is számítva a küornyékbeliakat, most kaján megbújással leskelődnek, hogy az érkezés alkalmában megrabolják az ártatlan gyermeket élete nagy befektetésétől. Vette a szép bankót, betette egy levélborítékba, jól lenyálazta és az egészet nagy ravaszul bevarrta annak a kabátomnak a bélésébe, amely az úton rajtam lesz.

Este a búcsúzás érzései iránt meglehetősen tompa voltam: minden istállóm minden paripája a jövő felé feszítette büszke fejét és millió toporzékolás volt megfeszült lábaikban. A vonaton egy keskeny fülkében egyedül voltam, ami most nagyon illett nekem. Bámulatos nyári éjszaka volt. A telehold áradt, lobogott az augusztusvégi káprázatos csillagvetésben. Visszanéztem a hátra keringő Kolozsvárra és egy pillanatra hűvös, rossz lehelletű, ellenséges tárnák nyíltak a lelkembe.

De csakhamar előntött a jövő láza. Határozottan, fizikai értelemben is láz volt. Nyitott szemmel óriási, élően domború freskókban jeleneteket láttam leendő életemből,

melyek elvegyültek a vonat mellett elrohanó csillagos-holdas világgal. Mintha a világ most zúdulna elő a semmiből s világteremtéses ifjúsággal én rohannék az anyag hódító serege élén.

Az Alföld elején már úgy feszített ez a bennem feszengő jövő, ez a rajtam átrohanó világ, hogy szellentyűre volt szükségem. Nagyot mégsem mertem kiáltani. Hát vettem a bőröndömet, kinyitottam, fogtam az áhitattal átszalagozott ajánlólevélsomagot és kirepítettem az ablakon a tündöklő éjszakába. Bocsássanak meg nekem a világ szánalmi, ha ezzel esetleg hozzájárultam az Alföld elszikesedéséhez.

Mikor reggel hat óra tájt a vonat belihegett egyik Budapest-vidéki pályaudvarra: a felkelő nyárvégi nap mint egy roppant véres fej gurult a távolabbi sínekre. Sajátságos hatással volt ez az ifjú jövőlátó lázára. Pár perc múlva egy nagyon megilletődött fiatalember szállt ki a Keleti-pályaudvaron Budapest idegen tolongásába.

UTÓHANG.

Életem visszaélésének még két nagy kötete lesz. Az egyik a Budapestre érkezésemtől az Elsodort Faluig megélt dolgokat fogja megidézni. A másik az azután történeteket. Természetes; ez az ígéret csak annyira ígéret, amennyire a mai napokban ígérni lehet valamit.

Az első rész próbanyomásának javítása, bár igen nehéz munka: életem legfelszabadítóbb munkája volt. Feloldódott a mai napok szorongásaitól, az elhatároló ijesztésektől s térben és időben teljes gazdagságában élhettem életemet.

Aki ezt a sűrűn nyomtatott első részt elolvasta, láthatja, hogy ez nem irodalom és nem műfaj. Amint nem irodalom és nem műfaj a vad vizek futása, a márciusi szél s az erdő zsúfolt élete. Egy a világ öröm — és fájdalom — lejtőjén tovamúló élet napos és árnyékos hullámai suhanak itt el a lelked előtt. Minden ember az egész világ összegezése. Ő, lélekkel bélelt szemekkel olvasó Olvasó: keresd e sok hangú sorok titkaiban, mit összegeztem én a világból.

Ha még egyszer születnék, talán az életem ezután elmesélendő részei helyett más életet akarnék. De ezt a részt, melyet itt adok, szívesen megélném százszor ugyanígy.

Nyissátok ki lelketek minden ablakát e könyvnek és olvassátok egész étellel. Higyjétek meg: frissebb levegővel és végtelenebb horizonttal fogtok feltelni.

Irtam szomorkásan a Rákóczi-téren, 1944 április 12-én este félnyolckor.

SZABÓ DEZSŐ

20

15

17/11/20

42

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

